GTU 33

SVERIGES BIBLIOGRAFI
INTILL ÅR 1600

BAND I

1478—1530

AV

ISAK COLLIJN

UPPSALA 1934—1938
SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

2
2622
5962
v. 1

UPPSALA 1934—1938
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
38444

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Band I.

Sid.

Förord . . . . . iii.
Generalregister efter tryckort och boktryckare till Band I—III . . . . . vii.
Rättelser och smärre tillägg till Band I—III . . . . . xxxv.
Sveriges bibliografi 1478—1530 . . . . . 1.
Tillägg till Band I—III (1478—1599) . . . . . 365.
Alfabetiskt register till Band I . . . . . 379.
Typografiska tabeller 1483—1525 . . . . . I.

Band II.

Förord . . . . . i.
Sveriges bibliografi 1530—1582 . . . . . 1.
Tillägg till Band II . . . . . 519.

Band III.

Sveriges bibliografi 1583—1599 . . . . . 1.
Tillägg till Band III (1583—1599) . . . . . 317.
Alfabetiskt register till Band II—III . . . . . 326.
Typografiska tabeller 1526—1599 . . . . . I.

FÖRORD

När jag år 1926 av Svenska Litteratursällskapet emottog uppdraget att slutföra KLEMMING–ANDERSSONS »Sveriges bibliografi 1481—1600», vilket arbete avstannade år 1892, samt omarbeta de åren 1889—1892 av detta arbete utkomna fyra häftena omfattande åren 1481—1530, var det på grund av min tjänst och andra mig åliggande arbeten icke utan tvekan som jag åtog mig detsamma. Efter mer än tolv års arbete föreligger emellertid nu denna bibliografi över svensk litteratur under 1400- och 1500-talen färdig i tre band, vilka tack vare tillmötesgående från sällskapets arbetsutskott kunnat rikligt illustreras.

Arbetets gång har varit denna. Först påbörjades fortsättningen av den Klemming–Anderssonska bibliografien och utgavs liksom denna häftesvis. Färdig kom denna fortsättning att utgöra två band (Band II—III), av vilka Band II omfattande åren 1530—1582 utgavs 1927—1931, Band III omfattande åren 1583—1599 utkom 1932—1933. Sedan verkställdes på grundval av nyfunnet material och med tillämpande av nya forskningsmetoder en fullständig omarbetning av de nämnda fyra häftena till ett Band I, som omfattar tiden 1478—1530 och utgavs under åren 1934—1938.

Under arbetets gång ha många nya fynd blivit gjorda, särskilt i svenska och finska bibliotek, men även i utländska, vilka icke kunnat inpassas i den kronologiska ordningen i de redan tryckta häftena. Då flera av de nya fynden äro

av utomordentligt stor vikt ur svensk bibliografisk synpunkt, har jag ansett mig böra offentliggöra dessa i till bibliografien fogade tillägg. På grund av det ovan relaterade utgivningssättet har det ej kunnat undvikas, att ett första tillägg införts i Band II, s. 519—528, och ett andra i Band III, s. 317—325, samt slutligen ett tredje till samtliga band i Band I, s. 365—378. Alfabetiska register ha utgivits till Band I och Band II—III. En viss olägenhet vid arbetets begagnande råder därför beträffande tilläggen och de alfabetiska registren. För att råda bot härpå har jag utarbetat ett generalregister efter tryckort och boktryckare till alla tre delarna och de två tilläggen, vilket placerats i början av Band I.

Vid beskrivningen av de olika tryckta skrifterna har jag — med undantag för vissa mindre sällsynta arbeten — sökt anföra alla de bibliotek, där respektive tryck finnas bevarade, så långt detta kommit till min kännedom. Liksom fynd av hittills okända skrifter från den period bibliografien omfattar blivit gjorda under densammas utarbetande, ha också en hel del nya fyndorter för redan kända tryck tillkommit. I några rättelser och tillägg efter generalregistret har jag anfört några sådana fyndorter, men endast för tryck, som förut blott äro kända i ett mindre antal exemplar.

Det torde vara uppenbart, att ett bibliografiskt verk av föreliggande art, som vid upprepade tillfällen på grund av olika skäl måst avbrytas, skall uppvisa åtskilliga andra brister och inkonsekvenser än de redan anförda. Förf. söker emellertid trösta sig med, att dylika brister vidlåda de flesta bibliografiska arbeten av detta slag och omfång, men anhåller icke desto mindre om benäget överseende hos läsaren.

Det är mig till slut en kär plikt att till Svenska Litteratursällskapet framföra mitt tack för att jag av detsamma

blivit satt i tillfälle att fullfölja detta arbete, som jag hoppas skall gagna äldre svensk bibliografisk forskning. Jag ber också att till min kollega och vän förste bibliotekarien Gustaf Adde få återupprepa det uppriktiga tack, som jag redan i förordet till det först utgivna andra bandet riktade till honom för hans bistånd särskilt vid korrekturläsningen.

Stockholm i december 1938.

Isak Collijn.

[1478.]

Birgitta, Openbaringe.

Utdrag på lågtyska.

[Lübeck: Lucas Brandis, icke efter 20. 8. 1478.] 2°.

Ofullbordad uppl. Hittills 22 anopistografiska bl. kända. 33 r. Typ: 3. Tomrum om 4 rader för anfanger. 2 träsnitt i de hittills kända bladen.

Denna upplaga har sannolikt aldrig fullbordats. Inalles äro nu 22 blad kända, därav 9 sammanhängande dubbelblad, samt 4 enstaka blad. Alla dessa blad äro anopistografiska, d. v. s. endast tryckta på den ena sidan[1]; de äro alltså att anse som blott prov- eller korrekturblad. De finnas beskrivna i *Gesamtkatalog der Wiegendrucke,* Bd IV (1930), nr 4393: I—XIII, en beteckning som jag i det följande använder. Det har kunnat konstateras, att samtliga kända exemplar av dessa blad blivit utlösta ur pärmar till i Lübeck bundna band, i vilka de suttit inklistrade som tryckmakulatur.

Bladens inbördes förhållande är ganska invecklat. Innehållet ger kappast någon ledning annat än i de få fall, där texten på en sida direkt fortsätter på en annan (I $2^b > II\ 1^a$; VI $2^a > V\ 2^a$) samt där större eller mindre luckor i texten kunna konstateras (mellan III 1^a och IV 1^b saknas sålunda 14 rader av den latinska texten,[2] mellan IV 1^b och IV 2^a 17 rader o. s. v.). En undersökning av texten ger vid handen, att utdragen äro hämtade från olika böcker och kapitel av revelationerna, utan att någon bestämd ordning kan skönjas.

De bevarade bladen innehålla följande partier av revelationerna:

I. Lib. I: cap. 17, 9.
II. Lib. I: cap. 9, 22.
III. Lib. V: interrog. 2: quæstio 4. Lib. II: cap. 1, lib. I: cap. 22.

[1] Uppgiften i GW 4393 VII »doppelseitig bedruckt» beror på tryckfel.

[2] Vid jämförelse mellan den lågtyska och den latinska texten har jag använt 1611 års i Antwerpen tryckta latinska upplaga av Birgittas revelationer.

IV. Lib. II: cap. 1.
V. Lib. II: cap. 19, lib. VI: cap. 43, lib. II: cap. 6.
VI. Lib. VII: cap. 4, lib. IV: cap. 74, lib. VI: cap. 43.
VII. Lib. IV: cap. 74.
VIII. Lib. IV: cap. 74.
IX. Lib. VI: cap. 57.
X. Lib. VI: cap. 57, lib. VII: cap. 2, lib. V: interrog. XII: quaestio IIII—V.
XI. Lib. VI: cap. 58, cap. 54, lib. V: interrog. XII: quaestio IV.
XII. Lib. VI: cap. 59.
XIII. Bön.

Det första bevarade bladet är möjligen GW I, som börjar: **Got ſprack to Sunte birgitten in deme eerſten ‖ boke in deme negende. Cap. ‖ [1] Vſe here de ſprak to ſiner brud. Jk byn ihe ‖ ſus de mit dy ſprickt. . . .**

I rubriken angives detta utdrag vara ur bok 1: kap. 9, men är i stället ur samma boks kap. 17.

Det är vidare möjligt, att slutet av den tillämnade upplagan föreligger i GW XIII (unikt fragmentariskt blad i det Kongel. Bibl. i Köpenhamn). Avslutningen fr. r. 31 lyder här: **. . . Des vad's ewige krefftickeit / ‖ . . . ſere prijſet. des hilligengeiſtes guth- ‖ . . . gude vns bewiſet. eere loff dank vnd' ‖ . . . hilligen dreualdicheit Amen. / ‖**

Bladen äro genomgående tryckta med en ganska stor texttyp, som är vanlig i nordtyska tryck denna tid (Rostock, Magdeburg, Lübeck). Den omständigheten, att bladen blivit funna som tryckmakulatur i band bundna i Lübeck, talar för denna stad som tryckort. Typen är också karaktäristisk för Lucas Brandis' äldsta verksamhet här. De två träsnitt, som nedan skola beskrivas, höra också till serier, som förekomma i arbeten av Lucas Brandis, varför det ej kan vara något tvivel underkastat, att denna ofullbordade upplaga blivit tryckt på hans officin.

Lucas Brandis, bördig från Delitzsch i Sachsen, var en av Nordtysklands främste boktryckare, som även spelat en icke obetydlig roll i nordisk bokhistoria. Sedan han någon tid varit verksam i Merseburg, där ett av honom utfört tryck är daterat den 20 okt.

Wo vnſe leue here in Egipten vlo voꝛ konynk Herodes · Daer hebben de pꝛopheten to voꝛne aldus van gheſpꝛaken · Yſaie · xix ·

Se de here wert gãde in dat land to Egipten / vñ de afga de de ſcholen beweget werdẽ Jheremie · xv Jk hebbe vla ten myn hus / vñ hebbe na ge laten myne woninge · Dauid · Ecce · See vlende' ebbe ik my entfernet / vñ b... uen in deme elende · Oſee · v · See werden gande vñ ſoken den heren / vnde ſe en werden ene nicht vyndende · Me leſt in deme boke der telinge / Jn deme · xxvij · Do Rebecka de moder Eeſau vnde Jacob / hoꝛde dat Eſau / doꝛouwede Jacob to dodende / dar vme dat he eme ſyner benedyginge hadde berouet · Do nam ſe eren ſone Jacob vñ ſande ene vth ſyneme lande vñ ſande ene in een vꝛomet land vppe dat he deme dode mochte entloyé · Dyt betekent de voꝛvlucht vnſes leuen heren in dat lant to Egipten / do he nicht lange hadde geboꝛẽ weſe vñ Herodes ene ſochte to voꝛdelgẽde · Me leſt in deme erſten boke ỏ koninge / in deme · xix · Capit Wo konnink Saul ſande vth ſine deenre vppe dat ſe ſoldẽ dauid ſoken ene to dodẽde edder de huſvꝛuwe dauides genomet nycol de dar was een dochter ſaul / de leet dauid doꝛch een vinſter mit eneme repe dat he ene dar mede entquã · Deſſe konink ſaul betekẽt Hero des de criſtũ ſochte to dodẽde / do ioſeph ene mit mari en voꝛde in egiptẽ / alſo entquã he den de ene ſochten ·

Maria ſede birgittẽ in deme vi boke / in dẽ lviij · C ·

Fig. 1. Birgitta, Openbaringe. [Lübeck: Lucas Brandis, ej eſt. 20. 8. 1478.] 2°. (GW XI 1ª.)

1473, överflyttade han antagligen redan följande år till Lübeck, vars prototypograf han är. I rask följd utgav han här talrika, delvis mycket omfattande verk i stort folioformat såväl på latin som lågtyska och ofta rikt illustrerade med träsnitt. Här kunna nämnas ett lågtyskt psalterium, Rudimentum novitiorum (1475), Spiegel der menschlichen Behaltnisse, Breviarium Lubicense, ett lågtyskt Passional, Flavius Josephus, Historia de antiquitate judaeorum m. fl. Mot slutet av 1470-talet synes hans rörelse hava gått tillbaka, år 1480 levererar han emellertid stilar till det av Ghotan i Magdeburg detta år tryckta Missale Magdeburgense och år 1483 tryckte han i Lübeck för dansk räkning ett missale för Odense stift. Ett längre uppehåll i hans verksamhet inträffar nu, så vida han icke är identisk med någon av de många anonyma boktryckare, som under 1480-talet voro verksamma i Lübeck. Först år 1492 är ett litet tryck firmerat med hans namn, och år 1497 tryckte han tillsammans med sin broder Matthaeus ett breviarium för Odense stift. År 1499 utkom hans sista kända daterade tryck, Petrus Ravennas, Repetitio c. inter alia de emunitate ecclesiae. De sista underrättelser vi äga om Lucas Brandis röra iråkade ekonomiska svårigheter: den 12 juni 1499 erkänner han sig vara skyldig Jürgen Richolff d. ä. 5 rhenska gulden och den 15 juli 1500 måste han förpliktiga sig att icke lämna Lübeck, förrän han betalat en skuld på 404 lübeckska mark till Hans van Ghetelen, som de senaste forskningarna lyckats identificera med den mystiske tryckare eller snarare förläggare, vars signet är tre vallmohuvuden och en dödskalle.

På de bevarade bladen finnas tvänne träsnitt, varav det ena (GW III 2^{b}; 76×58 mm.) föreställer *Salomos dom*, det andra (GW XI 1^{a}; 72×52 mm.) *flykten till Egypten* (se fig. 1). Båda dessa träsnitt förekomma i äldre tryck av Lucas Brandis, näml. i Spiegel der menschlichen Behaltnisse, tr. omkr. 1476 (bl. 59^{b} flykten till Egypten; bl. 146^{a} Salomos dom) och De nye Ee, daterad 20 aug. 1478 (bl. 35^{b} Salomos dom; bl. 36^{a} flykten till Egypten). Träsnitten finnas avbildade hos SCHRAMM, *Der Bilderschmuck der Frühdrucke*, Bd X. *Die Drucker in Lübeck:* 1. *Die beiden Brüder Brandis* (Lpz 1927), nr 106, 117, 346 (flykten till Egypten), nr 116, 368 (Salomos dom). Då till grund för Schramms reproduktioner färglagda original förelegat, äro dessa mindre tillförlitliga. Jag har emellertid varit i tillfälle att jämföra våra träsnitt med originalen i de båda nämnda Brandistrycken, varav exemplar finnas i det Kongel. Bibl. i Köpen-

hamn, och kunnat konstatera, att de träsnitt, som förekomma i Spiegel der menschlichen Behaltnisse, befinna sig i ett första intakt stadium. Träsnittet Salomos dom är inramat med en enkel bred linje, under det att flykten till Egypten har en dubbel ram av två smalare linjer. I De Nye Ee 1478 uppvisa ramarna i båda träsnitten tydliga brottstycken, särskilt på högra sidan; i Birgittaupplagan finnas visserligen smärre defekter, men långt ifrån så betydande som i De Nye Ee. Härav framgår med all tydlighet, att den ofulländade Birgittaupplagan tryckts före De Nye Ee, d. v. s. före den 20 aug. 1478.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 38. — Klemming, *Birgittaliteratur* (1883), s. 39, nr 39. — Wiechmann-Hofmeister, *Meklenburgs altniedersächsische Lit.*, Th. 3 (Schwerin 1885), s. 187. — G. Kohfeldt, *Zur niederdeutschen Birgitten-Litteratur;* i: *Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock*, IV (1904), s. 39—44 (här under nr 4—5 uppförda blad höra ej till denna uppl. utan till Uppsala 1518). — N. Busch, *Fragmente eines Druckes der Oppenbaringe Sunte Birgitten in der Rigaschen Stadtbibliothek;* i: *Sitz.-Berichte der Gesellsch. f. Gesch. u. Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands*, 1904 (Riga 1905), s. 107 f. — Collijn, *Ettbladstryck fr. femtonde århundradet*, [Saml. 1] (Stockholm: Föreningen f. bokhantverk, 1905), s. 14, fig. 3; *Lübecker Frühdrucke in der Stadtbibl. zu Lübeck;* i: *Zeitschr. des Ver. f. Lübeck. Geschichte u. Altertumskunde*, Bd IX: 2 (Lübeck 1908), s. 296 f. o. Beilage, Taf. 5. — W. L. Schreiber, *Manuel de l'amateur de la gravure sur bois et sur métal au XVe siècle*, T. 5 (Leipz. 1910), s. 110, nr 3499. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke*, Bd IV (1930), nr 4393. — C. Borchling—B. Claussen, *Niederdeutsche Bibliographie*, Lief. 1. 1473—92 (Neumünster 1931), nr 28.

Exemplar: *Darmstadt* Landesbibl. (7 bl.). — *Ebstorf* Klosterbibl. (2 bl.). — *Frankfurt a. M.* Stadtbibl. (1 bl.) — *Hamburg* Staats u. UB (2 bl.). — *Hannover* Kestnermus. (3 bl. Ernst 113). — *Kiel* UB (2 bl.). — *Köpenhamn*, KB (9 bl. Madsen 729). — *Lübeck* Stadtbibl. (14 bl.). — *Lüneburg* Stadtbibl. (4 bl.). — *Riga* Stadtbibl. (4 bl. Busch a. u.). — *Rostock* UB (8 bl. Kohfeldt a. u.). — *Stockholm* KB (16 bl. samt fotostatiska kopior av övriga kända blad. Collijn 216). — *Uppsala* UB (16 bl. Collijn 334). — Några dupl.-bl. samt bl. i privata samlingar (Besselin, Virgin, Vult v. Steijern) äro också kända.

Birgitta, Quindecim orationes.

Mot slutet av 1400-talet utkommo särskilt i Rom talrika upplagor av en liten bönbok, vars huvudbeståndsdel utgöres av femton

böner, som tillskrivas det svenska helgonet Birgitta. Dessa böner äro emellertid, som KLEMMING i *Birgitta-literatur*, s. 58, påvisat, apokryfiska. Enligt traditionen, förmedlad av Olaus Magnus i prospektet (Memoriale effigiatum) till hans år 1557 i Rom utgivna upplaga av Birgittas revelationer, skall Birgitta hava författat dessa böner redan i Alvastra under de närmaste åren efter mannens död. Hon plägade sedan under sin Romvistelse bedja dem framför ett ännu bevarat krucifix i kyrkan San Paolo fuori le mura, som hon ofta besökte. Det berättas, att då hon en gång bad här, talade krucifixet till henne och utlovade stora belöningar åt dem, som bådo hennes böner. Bönerna blevo mycket populära, de ha tryckts på olika språk i otaliga upplagor och utkomma ännu den dag som är. Med vår svenska Birgitta torde de emellertid icke hava något att göra, vilket själva ingressen genast visar: »Hec sunt quindecim collecte siue orationes illius preclarissime virginis(!) beate Brigitte. . .» De hava icke heller upptagits i Vadstena klosters stora Birgitta-upplaga 1492.

Dessa böner, till vilka i talrika Rom-upplagor en likaledes apokryfisk bön av Augustinus, Oratio pro tribulatis, är fogad, kunna därför icke räknas till svensk bibliografi i egentlig mening. I *Gesamtkat. der Wiegendrucke*, Bd IV (1930), s. 215—223, beskrivas 22 latinska (nr 4362—4383) och 5 tyska upplagor (4384—4388), av vilka den äldsta (nr 4362) blivit bestämd som ett tryck av Philippus Petri i Venedig omkr. 1475—80 (litograf. faks. i Stockholm KB efter unikt ex.). De flesta upplagorna äro tryckta i Rom av Eucharius Silber och Stephan Planck. KB äger GW 4368, 4371, 4372, 4377, 4379, 4380 (samtliga på lat.) och 4388 (tyska), därjämte fotostatiska kopior av 4370 (orig. Virgin Qvarnfors), 4374, 4376 och 4381, vidare talrika upplagor från början av 1500-talet.

Dessa böner hava även omtryckts i andra bönböcker från slutet av 1400-talet och början av det följande århundradet, så i Bertholdus, Horologium devotionis circa vitam Christi. Augsburg 1480 och 1489 (den senare upplagan Stockh. 192) samt i talrika upplagor av Hortulus animae.

Litteratur: G. E. KLEMMING, *Birgitta-literatur*, s. 58—62. — COLLIJN, *Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibl. in Stockholm*, I, nr 225—229 o. Taf. 38—43. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke*, IV (1930), nr 4362—4388.

Orationes sancte Brigitte. cum oratione sancti Augustini.

Fig. 2. Birgitta, Orationes XV. [Rom: Joh. Besicken, ca. 1500.] (GW 4377. Stockh. 227.)

[1480.]

Johannes Franciscus de Pavinis, Summarium processus canonizacionis b. Katherine de Vadstena.

[Rom: Eucharius Silber, icke före sept. 1480.] 4°.

18 bl. = [1]⁸ [2]¹⁰. 41 r. Typ: 1. Rubr.: α.

Bl. 1ª: ℭ Faciem tuam illumina ſuper ſeruū tuum domine. ‖ [ ]⁶ Eatiſſime pater Circa canonizationem Beate Catherine ‖ de ſuetie regno ꝛ dioc̄ Lincopeñ filie condā ſancte birgit ‖ te ꝛ vulphonis militis nezicie puincie in ſuetia ꝛ pꝛincipis ‖ ꝛ legiferi ex nobiliſ- ſima reguz gotto4 pꝛoſapia. Dico pꝛeci ‖ pue conſideranda ꝛ attē- denda foꝛe .ꝓ. fundamenta pꝛincipa ‖ lia . . . *lägg 2:* cum matura deliberatione ꝛ digeſta conſilio . per Reuerē . do . cardinalem de ‖ nuceria . . . *Bl. 17ᵇ r. 9:* [ ]⁴ Oſtulat igitur . B . p . . . . *slutar bl. 18ª r. 4:* . . . ꝛ habetur in .c. cum marthe in ſi. de cele. miſſa. ‖ ℭ Introitus miſſe beate catherine. ‖ . . . *slutar r. 31:* . . . Per ‖ dn̄m noſtrū iheſum xp̄m ꝛc̄. ‖ *Bl. 18ᵇ tomt.*

Föreliggande skrift är en på uppdrag av påven Sixtus IV uppsatt berättelse om Katherina Ulvsdotters liv och underverk i syfte att förbereda hennes kanonisation. Den utgör ett sammandrag i tio kapitel av de vidlyftigare processhandlingarna, vilka delvis finnas bevarade i cod. A 93 i Kungl. biblioteket och som innehålla det officiella protokollet över de undersökningar, som på påvlig befallning åren 1475—77 företogos i Sverige rörande Katherinas helighet. I tre av de kända exemplaren (London, München, Rom) finnas handskrivna anteckningar (se fig. 3), av vilka det framgår, att påvlige auditorn Johannes Franciscus de Pavinis verkställt sammandraget. I Londonexemplaret finnes upptill på första sidan följande anteckning med rött bläck och av hand, som är samtidig med trycket: Relatio Johanniſſranciſcj de Pauinis de Padua int*er* diuinj et humanj iuriscon- ſultos minimj. Nedtill på sista sidan en längre samtidig anteckning, likaledes med rött bläck: Jſtud opus fecit R*euerend*us p*ate*r d*omin*us Joha*n*neſſranciſcus de Paui-

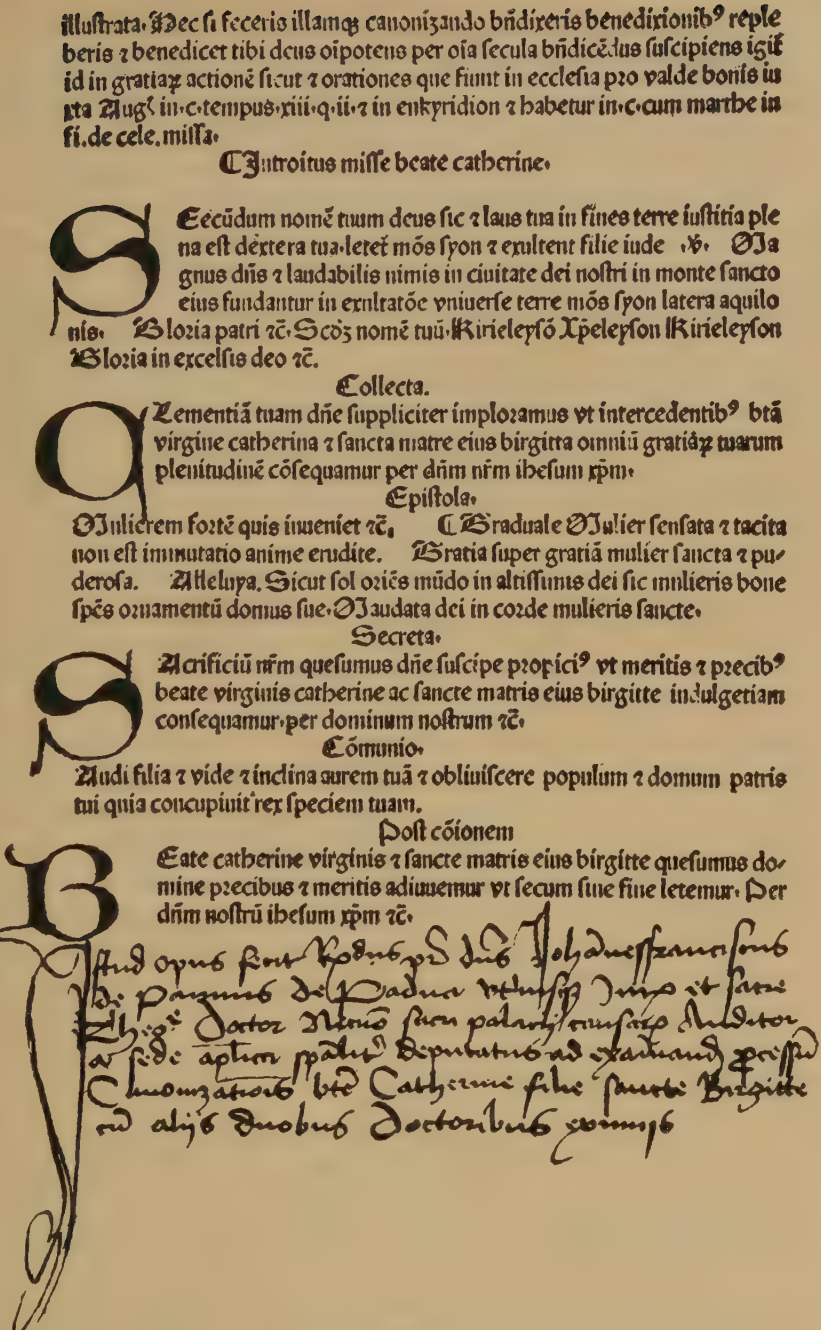
illustrata. Nec si feceris illamq; canonizando bñdixeris benedictionib⁹ reple beris ꝛ benedicet tibi deus oipotens per oia secula bñdicēdus suscipiens igit id in gratiaꝝ actionē sicut ꝛ orationes que fiunt in ecclesia pro valde bonis iu xta Aug. in.c.tempus.xiii.q.ii.ꝛ in enkyridion ꝛ habetur in.c.cum marthe in fi.de cele.missa.

¶ Introitus misse beate catherine.

S Ecūdum nomē tuum deus sic ꝛ laus tua in fines terre iustitia ple na est dextera tua.letet mōs syon ꝛ exultent filie iude .℣. Ma gnus dñs ꝛ laudabilis nimis in ciuitate dei nostri in monte sancto eius fundantur in exultatōe vniuerse terre mōs syon latera aquilo nis. Gloria patri ꝛc. Scōs nomē tuū. Kirieleysō Xpeleyson Kirieleyson Gloria in excelsis deo ꝛc.

Collecta.

C Lementiā tuam dñe suppliciter imploramus vt intercedentib⁹ btā virgine catherina ꝛ sancta matre eius birgitta omniū gratiāꝝ tuarum plenitudinē cōsequamur per dñm nrm ihesum xpm.

Epistola.

Mulierem fortē quis inueniet ꝛc. ¶ Graduale Mulier sensata ꝛ tacita non est immutatio anime erudite. Gratia super gratiā mulier sancta ꝛ pu derosa. Alleluya. Sicut sol oriēs mūdo in altissimis dei sic mulieris bone spēs ornamentū domus sue. Laudata dei in corde mulieris sancte.

Secreta.

S Acrificiū nrm quesumus dñe suscipe propici⁹ vt meritis ꝛ precib⁹ beate virginis catherine ac sancte matris eius birgitte indulgetiam consequamur. per dominum nostrum ꝛc.

Cōmunio.

Audi filia ꝛ vide ꝛ inclina aurem tuā ꝛ obliuiscere populum ꝛ domum patris tui quia concupiuit rex speciem tuam.

Post cōionem

B Eate catherine virginis ꝛ sancte matris eius birgitte quesumus do mine precibus ꝛ meritis adiuuemur vt secum sine fine letemur. Per dñm nostrū ihesum xpm ꝛc.

Fig. 3. Summarium processus canonizacionis b. Katherine de Vadstena. Bl. 18ª. (London, Brit. Mus.)

nis de Padua vtriusque Juris et facre Theologie Doctor Necnon facri palacij cauſarum Auditor a ſede apoſtolica ſpecialiter deputatus ad examinandum proceſſum Canonizationis beate Catherine filie ſancte Birgitte cum alijs duobus doctoribus eximijs.

De två andra »eximii doctores», som tillsammans med Pavinis kallats att undersöka processhandlingarna, nämnas i texten bl. 17b r. 1: »... Nouiſſime vero pro ſatisfaciendo aliis requiſitis circa huiusmodi proceſſum Sanctitas Vestra deputauit etiam viue vocis oraculo et consistorialiter reuerendum patrem dominum Johannem Antonium episcopum Alexandrinum vnius ex auditoribus causarum sacri palacii locum tenentem, dominum Johannem Franciscum ipsarum causarum auditorem et dominum magistrum Paulum penitentiarium minorem omnes tres eiusdem Sanctitatis Vestre capellanos. ...»

Johannes Franciscus de Pavinis var född i Padua, där han innehade ett kanonikat och från år 1445 undervisade i kanonisk rätt. Han var juris utriusque och teol. doctor. Av påven Paul II utnämndes han redan 1464 $^{6}/_{11}$ till capellanus och auditor s. palatii samt överflyttade till Rom. Ännu under påvarna Sixtus IV och Innocentius VIII beklädde han detta ämbete och synes hava varit anlitad särskilt i kanonisationsfrågor. Utom vid förhandlingarna rörande Katherinas av Vadstena helgonförklaring har han även deltagit i Bonaventuras och markgreven Leupolds av Österrike kanonisationsprocesser. Han var också thesaurarius vid rotan 1472—76 och har bl. a. utgivit en samling Decisiones rotae Romanae.

De båda övriga ovan nämnda kommissionsmedlemmarna voro Johannes Antonius de S. Georgio, som 1478 $^{14}/_{4}$ utnämnts till biskop av Alessandria och 1493 $^{20}/_{9}$ blev kardinal tit. SS. Nerei et Achillei, senare kardinalbiskop av Tusculum († 1509), och en magister Paulus, poenitentiarius minor.

E. Cerchiari, *Capellani papae et apostolicae sedis*, Vol. II (1920), s. 64, nr 322. — v. Hofmann, *Forschungen zur Geschichte der kurialen Behörden vom Schisma bis zur Reformation*, Vol. II (1914), s. 28. — v. Schulte, *Geschichte der Quellen u. Literatur des canonischen Rechts*, Bd II (1877), s. 331.

På grund av typerna har det lilla ofirmerade trycket redan av Proctor 3801 förts till Eucharius Silbers (alias Francks) press vid

Campo di Fiore i Rom (1480—1510). Det är tryckt med hans äldsta gotiska texttyp. Något tryckår finnes lika litet som tryckort och boktryckare utsatt, men dateringen framgår av följande ställe i texten bl. 16b r. 7—8: »hic in vrbe de mense semtembris huius anni .M.cccc.lxxx».

Sammandraget avslutas med ett förslag till officium för Katherina under rubriken: ℭ Introitus miſſe beate Catherine.

Litteratur: Hain *4704 o. *13384. — Collijn, *Summarium processus canonizacionis b. Katherine de Vadstena Rom 1480;* i: *Nord. tidskr. f. bok. o. bibl.-väsen,* årg. 20 (1933), s. 1—12. — År 1891 verkställdes på Generalstabens litografiska anstalt i Stockholm genom G. E. Klemmings och Aksel Anderssons försorg en fotolitografisk reproduktion i 25 ex., som emellertid aldrig gjorts tillgänglig.

Exemplar: *Budapest* Magyar nemzeti muzeum. — *London* Brit. Mus. (Proctor 3801; *Cat. of books printed in the XVth century now in the Brit. Museum,* Pt IV, Lond. 1916, s. 104). — *München* Bayer. Staatsbibl. (2 ex.). — *Olmütz* Studienbibl. (A. Schubert, *Die Wiegendrucke der K. K. Studienbibl. zu Olmütz vor 1501,* Olmütz 1901, s. 213, nr 509). — *Roma* Bibl. Alessandrina. — *Stockholm* KB (dupl. fr. Bayer. Staatsbibl. München, förvärvad 1923).

1481.

Birgitta, Burde der Welt.

Uppl. 1.

Nürnberg: Conrad Zeninger, 1481. 4°.

24 bl. Lägg: (1)8—(3)8. 34 r. Typ: 1. 1 träsnitt.

Bl. 1a tomt. Bl. 1b träsnitt (Birgitta). Bl. 2a: **Uon der bewerūg vñ beſtettigūg der offenbarūgē ſant birgittē ‖ [s4]Ant birgitta nach dem tot vlphonis des furſtē ne- ‖ recie: von dē reich ſweden: . . . hat ge- ‖ habt gottlich offenbarūgen** . . . *Bl. 5a [Register]:* **[d4]Is buchlein wirt genant die burde der welt** . . . *Bl. 6a:* **[e2]In iglicher mēſch in des hende diß puchlein kumpt der ‖ ſoll das bewaren mit fleyß** . . . *r. 18:* **Ditz buchlein wirt genāt die purde der welt vnd dy weyſſa ‖ gūg vō dē zukūftigē betrubnuſſen dy diſe welt vb'gen werdēt ‖** . . . *Lägg 2:* **was ich dir ſagen wil vñ gee zu meiſter**

mathia deinē peychtig‖ . . . *slutar bl. 24ª r. 31:* . . . gleich pein vñ rachūg empfahē vñ iemerlichē vergen‖ Hie hat ein end diß buchlein genant dy burde der‖welt. getruckt durch cunradū zeninger burger zu‖nuremberg in dem iar des herren Mccccl[illegible]j.‖ *Bl. 24ᵇ tomt.*

Utgivaren av föreliggande skrift, vars latinska titel är *Onus mundi* (den första tryckta latinska upplagan utkom i Rom 1485, se nedan s. 46—50), röjes i ett den 28 okt. 1433 daterat brev[1] från munkarna i Vadstena kloster, som är riktat till magister Johannes Tortsch i Leipzig, i vilket de omtala, att de kommit över hans skrift Onus mundi, men samtidigt ge uttryck åt sin bestörtning över innehållet, som de just nu under Baselkonciliets dagar ansågo vara deras orden till förfång. De skriva bl. a.: »Ceterum noveritis, precharissime, latorem presentium nobis quendam libellum, cui Onus mundi est nomen impositum presentasse, qui et requisitus retulit, eum paternitatem vestram edidisse, cujus assertioni fidem minime voluimus nec valuimus adhibere, suspicantes potius ab aliquo alio minus perito et presumtuoso editum, et inconsulte fore scriptum».

Johannes Tortsch från Stadtamhof i Bayern (Curia Regnitz) inskrevs vid universitetet i Leipzig vintersemestern 1415, blev baccalaureus i artesfakulteten 1417 och magister följande år. År 1433 upptogs han i teologiska fakulteten (admissus ad sentencias), där han år 1436 blev licentiat. Under vintersemestern 1428 fungerade han som universitetets rektor. Han var även medlem av collegium majus, vilket framgår av adressen i Vadstenamunkarnas skrivelse. Sista gången han förekommer i universitetsmatrikeln är i en år 1436 uppgjord förteckning över den filosofiska fakultetens medlemmar; vid hans namn här »mgr. Johannes Thorczsch» står anteckn̈at *defunctus*.[2]

Den lilla skriften är indelad i 26 kapitel, av vilka de 23 första utgöras av utdrag ur Birgittas revelationer, sam-

[1] Avtr. av BENZELIUS, *Monumenta historica vetera ecclesiæ sveogothicæ* (Ups. 1709), s. 175 f.

[2] G. ERLER, *Die Matrikel der Universität Leipzig*, I, s. 49; II, s. 3 f., 97 f., 140 pass.

manställda från en bestämd apokalyptisk synpunkt med anledning av den stora hemsökelse, som väntades komma att övergå världen. De sista kapitlen (24—26) innehålla notiser från andra medeltidsvisionärer, sibylla, Gregorius den store, Hildegard, Joachimo da Fiore. I den tyska upplagan finnes bl. 2—4 ett senare, väl i och för tryckningen skrivet historiskt företal om revelationerna.

T. Höjer, *Studier i Vadstena klosters och birgittinordens historia* (Ups. 1905), s. 203 f. — K. B. Westman, *Birgitta-studier*, I (Ups. 1911), s. 289—292: Exkurs D. *Onus mundi*.

Skriften har blivit tryckt hos en av de mindre boktryckarna i Nürnberg, Conrad Zeninger, som endast åren 1479—1482 var verksam här. Titelträsnittet (fig. 4) bl. 1^{b} (177 × 141 mm.) föreställer Birgitta skrivande vänd till vänster i en på en pulpet uppslagen bok. Hon är klädd i ordensdräkt och har en dubbel nimbus kring huvudet. Bakom henne på stolens säte står en bevingad ängel, som stöder den vänstra handen på hennes skuldra och viskar i hennes öra. Framför pulpeten knäböjer en munk i birgittinernas ordensdräkt, från vilkens mun ett språkband utgår med inskrift: **O pater de celis miſerere nobis.** Bakom Birgitta pilgrimsstav med hatt och ränsel, trädd genom en på marken liggande krona. Ovanför Birgitta svävar i stiliserade moln den hel. Ande i duvoskepnad, t. v. Gud Fader med Kristi genomborrade kropp, t. h. Maria med Jesusbarnet, likaledes i moln. I de fyra hörnen vapensköldar: upptill t. v. sköld med ett lejon (Ulf Gudmarssons också av Birgitta förda vapen), t. h. sköld med SPQR (hänsyftande på Birgittas långa vistelse i Rom); nedtill t. v. den rutade bayerska vapenskölden, t. h. sköld med det grevliga Oettingska vapnet. Om träsnittets mästare råda olika meningar. Campbell Dodgson ser i ett litet n-format tecken på mitten av den upphöjning, på vilken Birgitta sitter, mästarens monogram, under det att Stadler tillskriver träsnittet en anonym Nürnbergmästare, som han kallar »Meister der Meinradlegende». Träsnittet synes även hava utgivits särskilt för sig som ett helgonblad (ex. i Linz Stadtbibl., London Brit. Mus., och München Graph. Samml.).

Den bayerska vapenskölden på titelträsnittet pekar på ett nära samband mellan denna upplaga av Burde der Welt och något bayerskt birgittinkloster. På grund av den Oettingska vapenskölden

Fig. 4. Birgitta, Burde der Welt. Nürnberg: Conr. Zeninger, 1481. Bl. 1[b].

torde detta kunna lokaliseras till det av grevarna av Oettingen grundade birgittinkonventet Maria-Maihingen (Maria-Mai) i Ries, vilket invigdes just år 1481, samma år som den första upplagan av Burde der Welt trycktes.[1] En varm beskyddarinna av detta kloster var Magdalena av Oettingen († 1502).

Schreiber 1290. — Campbell-Dodgson, *Catalogue of early german and flemisch woodcuts in the Brit. Museum,* I (1903), s. 87: A 73. — J. Stadler, *Michael Wolgemut und der Nürnberger Holzschnitt im letzten Drittel des 15. Jahrh.* (1913), s. 158 f. — Collijn, *Iconographia Birgittina typographica,* I (1915), pl. IV.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 1 f. — Klemming, *Birgitta-literatur,* s. 45 ff., nr 45. — Hain *12013. — Copinger 4479 a. — Pellechet—Polain 3012. — *Gesamtkatalog der Wiegendrucke,* Bd IV (1930), nr 4400.

Exemplar äro icke ovanliga. GW antecknar 17 ex., däribland *Berlin* SB (Voulliéme 1866). — *London* Brit. Mus. (Proctor 2230; *Brit. Mus., Cat.,* II, s. 460). — *München* SB. — *Paris* Bibl. Nat. (Pellechet—Polain 3012). — *Stockholm* KB (Collijn 221). — *Uppsala* UB (Collijn 330).

1482.

Birgitta, Burde der Welt.

Uppl. 2.

[Augsburg: Anton Sorg, 14]82. 4°.

58 bl. Lägg: [1]⁸—[6]⁸ [7]¹⁰. 22 r. Typ: 2. Init.: a, e, h. Rubr.: α. 1 träsnitt.

Bl. 1ª tomt. Bl. 1ᵇ träsnitt (Birgitta). Bl. 2ª: ℭ Von der bewerung vnnd beſtätigung ‖ der offenbarungen ſant Brigiten [S]ant Brigita na- ‖ ch dē tod Vlpho- ‖ nis des fürſtē Ne ‖ recie. vō dē reÿch ‖ ſweden jrs eelich- ‖ en manns hat ge- ‖ habt gōtlich offē- ‖ barūgen . . . *Lägg 2:* ſant Brigiten offenbarung wurden

[1] Bland de talrika träsnitt, någon gång också kopparstick, som under 1400-talet trycktes på enskilda blad med helgonframställningar, är Birgitta ett ofta återkommande motiv, någon gång också hennes dotter Katherina. Se om dylika blad Klemming, *Birgitta-literatur,* s. 84—94. — W. L. Schreiber, *Handbuch der Holz- u. Metallschnitte des XV. Jahrh.,* Bd III (1927), nr 1283—1313, 1347 o. Nachtr. — Collijn, *Iconographia Birgittina typographica,* Fasc. I—II. Upps. 1915—18.

dar- ‖ . . . *Bl. 9ᵇ: [Register:]* [ ]⁴ Jꝛ bůchlin wirt genannt dÿe ‖ burde der welt . . . *Bl. 12ᵃ:* [ ]⁴ Jn jeklicher mēſch in des hēd ‖ diſ půch- lin kōmpt d' ſol das ‖ bewarē mit fleiſ. . . . *Bl. 12ᵇ r. 7:* ℂ Diſ bůchlein wirt genant dÿe purde ‖ der welt . . . *slutar bl. 58ᵃ r. 18:* . . . das ſy nit ſo ſy geleich ſeind ‖ thůnt geleich pein vnd rachung empfa- ‖ hent vnd jåmerlichen vergeent Amen. ‖ ℂ Hÿe hat ein end das bůchlein ge ‖ nannt die purde der welt jm . lxxxij. ‖ *Bl. 58ᵇ tomt.*

Denna uppl. är tryckt av Anton Sorg, en av Augsburgs mest framstående boktryckare, som från mitten av 1400-talet var verksam här som brevmålare. Som boktryckare sträcker sig hans verksamhet över åren 1475—1493. Titelträsnittet bl. 1ᵇ är en omvänd, tämligen grov kopia på det ovan s. 13 ff. beskrivna träsnittet i Nürnbergupplagan 1481, dock utan de fyra vapensköldarna.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 2. — Klemming, *Birgittaliteratur,* s. 47, nr 46. — Hain *12014. — *Gesamtkatalog der Wiegendrucke,* Bd IV (1930), nr 4401.

Exemplar: *Heidelberg* UB. — *Maihingen* Bibl. Öttingen-Wallerstein (bl. 56—58 saknas). — *München* SB. — *Wien* NB. — Fotostat. kopia *Stockholm* KB.

1483.

Dialogus creaturarum optime moralizatus.

Stockholm: Johann Snell, 20. 12. 1483. 4°.

157 bl. Sign.: A⁶—B⁶ a⁸—f⁸ + 1 bl. 23 r. Typ: 1. Init.: a, b. Rubr.: α (18 olika tecken). 120 träsnitt.

Bl. 1 tomt. Bl. 2ᵃ (Prefacio) sign. A: ℂ Prefacio in libꝛū qui dicitur Dyalogus creatu ‖ raꝛ moꝛalizatus omni materie moꝛali iocundo et ‖ edificatiuo modo applicabilis. Jncipit feliciter ·:· ‖ [Q⁹]Uoniā ſicut teſtatur yſi ‖ doꝛus. . . . *Företalet slutar bl. 3ᵃ r. 23:* ꝓceſſu ſermonū cōuenire poſſunt ·:· ‖

Bl. 3ᵇ (två register, omkastade): ℂ Prima tabula inſinuās naturas et efficacias ſin ‖ gl'aꝛ creaturaꝛ ſcd'm modū ꝓſuaſiuū Jncipit felicit' ‖ ℂ Jncipit ſecunda tabula. ‖ [A²]Bſtinentia longam et ſanam vitam donat ‖ Quere Dyalogo. Ciij. | . . . *Tabula secunda slutar bl. 10ᵃ r. 9:* ℂ Explicit*(!)* ſcd'a tabula que valde ‖ moꝛalis eſt et bona ·:· ‖ *Härefter följer tabula prima utan överskrift:* [D²]E ſole et luna. dya-

logus .j.‖ . . . *slutar bl. 12b r. 19:* ℂ Tabula prima Explicit feliciter‖Scd'a tabl'a hui⁹ libri demonstrans in‖ordine alphabetico singl'as materias‖circa ꝗs quilibz dialogoꝝ versatur.‖

Bl. 13a sign. aj *incipit:* Dyalogus creaturaꝝ optime moralizatus.‖omni materie morali iocundo modo applicabilis.‖ad laudē dei et edificationē hoīm Incipit feliciter.‖ *Härunder träsnitt: sol o. måne.* De sole et luna Dyalogus primus ·:·‖[S⁷]Ol est scd'm philosophū oculus‖mundi . . . *Sign. b:* dico ꝙ si in me sufflare vlterius p̄sumat ipsum suffo‖cabo. . . . *Den sista dialogen 122, felaktigt numrerad* Cxxiij, *slutar bl. 156b r. 21:* . . . Qd' nobis prestare dig‖net ille qui sine fine viuit et regnat ꝑ oīa scl'a scl'oꝝ.‖ AMEN‖

Bl. 157a slutskrift: träsnitt med det svenska riksvapnet, därunder Snells tryckarsignet. På båda sidorna om det sistnämnda: P̄ns liber. dialo | gus creaturaꝝ | appellatus iocū | dis fabul' plen⁹ | Impressus per | Johānem snell | artis imp̄ssorie | mgrm̄. in stock‖holm inceptus et munere dei finitus est. Anno dn̄i‖M.cccc.lxxxiij. Mensis decēbris In vigilia thome.‖ *Bl. 157b tomt.*

Sveriges förste boktryckare är Johann Snell från Lübeck. Hans verksamhet i vårt land är belagd genom slutskriften i Dialogus creaturarum, som är daterad Stockholm den 20 dec. 1483. Snell har även tryckt de två första böcker, som utkommo i vårt grannland Danmark, en liten skrift De obsidione et bello Rhodiano, författad av johanniterordens vicekansler Guilelmus Caoursin (NIELSEN 39; endast två ex. kända, Köpenhamn KB och Uppsala UB) samt ett breviarium för Fyens stift, det s. k. Breviarium Ottoniense (NIELSEN 29; endast ett def. ex. känt Köpenhamn KB och fyra korrekturblad Uppsala UB). Båda dessa böcker äro tryckta i Odense, men endast Caoursin har årtal, 1482, och tryckort och tryckare utsatta. Slutskriften lyder: **Finit descriptio obsidionis vrbis rhodie. per venerabi‖lem virū iohannē snel artis impressorie magistrum in otto‖nia impressa Sub anno dn̄i 1482.** Odensebreviariet är defekt i slutet och saknar därför eventuellt impressum, men de båda typer, varmed det är tryckt, visa otvetydigt, att det utgått från Snells press i Odense, som antages hava varit installerad i St Hans johanniterkloster.

Snell hör till de vandrande tyska boktryckare, som under senare hälften av 1400-talet bidrogo att snabbt sprida Gutenbergs konst

till främmande länder. Då han endast signerat det lilla Caoursintrycket i Odense samt Dialogus creaturarum i Stockholm, har hans verksamhet blott genom en ingående granskning av det typografiska material han använt kunnat följas. De resultat, vartill forskningen på detta område (LANGE, COLLIJN, CLAUSSEN) kommit, bestyrkas också av vissa viktiga urkundsfynd (BRUNS, CLAUSSEN).[1]

Utgångspunkten för Snellforskningarna ur typografisk synpunkt erbjuder det nämnda Odensebreviariet, som är tryckt med tvänne typer, en större texttyp (den s. k. Caoursintypen) och en mindre texttyp (Weigeltypen). Den senare är uppkallad efter typen i en år 1480 utan angivande av tryckort och tryckare daterad bok, Nicolaus Weigel, Clavicula indulgentialis. Ehuru tryckorten som nämnt ej finnes utsatt, kan intet tvivel råda, att denna är Lübeck. Weigeltypen återkommer nämligen i flera tryck från denna tid, vilka bevisligen äro utförda i Lübeck, t. ex. Diurnale veri ordinis Lubicensis (av Lange daterat till början av år 1482), flera mindre avlatstryck och avlatsformulär, som direkt beställts här, vidare ett litet latinskt psalterium (unikt ex. i klosterbiblioteket i Ebstorf), vars första sida börjar med en initial B prydd med sköldar med Lübecks vapen. Här kan nämnas, att Weigeltypen erbjuder stora likheter med Michaelisbrödernas i Rostock äldsta texttyp, varför man antagit, att Snell någon tid varit anställd vid detta tryckeri. Detta antagande växer i sannolikhet på grund av att en »Johannes Snelle de Emeke» (Einbeck i Hannover) den 22 maj 1481 finnes immatrikulerad vid universitetet i Rostock. Claussen har identifierat denne med boktryckaren Johann Snell.

Caoursin-typen — den större typen i Odensebreviariet — knyter återigen Snells verksamhet till Sverige, där ett litet avlatsbrev år 1484 trycktes med denna typ. Denna typs ursprung är emellertid också Lübeck, där den i ett första och mycket otympligt stadium, som förråder nybörjaren, återfinnes i två små tryck: Sermones vademecum och Kompst van Keyser Frederick te Trier, vilkas tryckår satts till omkring 1479.[2]

[1] I min »Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibl. in Stockholm», Th. II: 1, som utkom år 1916, har jag i ett särskilt kapitel (s. 1—14) sammanfattat de då kända resultaten av dessa forskningar, vilka här i korthet skola rekapituleras, varjämte några nya fynd och rön, som sedan dess blivit gjorda, skola omnämnas.

[2] *Sermones vademecum* (ex. i Wolfenbüttel o. Cambridge) har beskrivits av E. VOULLIÉME, *Die Sermones »vademecum», ein Druck des Johann Snell aus seiner ältesten Lübecker Zeit;* i: *NTBB*, 1923, s. 144—149; den på holländska tryckta *Kompst van Keyser Frederyck te Trier* (unikt ex. Haag KB) av H. O. LANGE i: *Analecta bi-*

Namnet Johann Snell är icke ovanligt i Tyskland, och man möter det ofta i tyska universitetsmatriklar från denna tid. Sålunda finnas utom den nämnde Johannes Snelle de Emeke ännu tre personer med detta namn i Rostockmatrikeln under 1400-talet. Claussen anför ur matrikeln följande notis för den 17 okt. 1489: »Johannes Snelle ddt II mr». Då någon ursprungsort icke finnes utsatt vid namnet, anser Claussen, att det i detta fall rör sig om en reimmatrikulation. Han framkastar den förmodan, att boktryckaren Johann Snell ännu en gång återvänt till Rostock och här återupptagit sin verksamhet som tryckare åt Michaelisbröderna.

Claussen har även framdragit tvänne andra notiser, vilka röra en bokförare Johann Snell, som möjligen kan vara identisk med vår boktryckare. På försättsbladet till en i Nürnberg år 1476 tryckt

---

bliographica (1906), s. 20—23; jfr VOULLIÉME, a. u., s. 148 f. Detta senare trycks bestämning till Snells äldsta Lübeckpress synes mig dock icke säker.

Andra av Snell i Lübeck utförda tryck äro: NIC. WEIGEL, *Clavicula indulgentialis.* 1480. 2°. (HAIN 5403 = 16154. *Brit. Mus. Cat.* II, s. 553. PROCTOR, Suppl. 1900, nr 2665 A; ex. bl. a. Uppsala UB, Köpenhamn KB, Virgin Qvarnfors.) — JOHANNES DE CARDONA, Avlatsbrev (fyra satsvarianter kända, se *Einblattdrucke* 785—788; ett ex. Köpenhamn KB dat. 7. 3. 1481; fragm. i Uppsala UB). — SIXTUS IV, Bulla mot härmästaren av Livland Bernd von der Borch 19. 8. 1479. 4°; är tr. i apr. 1481. (Hain 14804; unikt ex. i Köpenhamn KB, beskr. av LANGE i *Analecta*, s. 5; jfr BRUNS, *Lebensnachrichten*, s. 235.) — *Psalterium latinum.* [Ca. 1480—81.] 8°. (Unikt ex. i Ebstorf, Klosterbibl., beskrivet av COLLIJN, *Nya Snell-tryck;* i: *NTBB*, 1915, s. 170—172.) — *Diurnale veri ordinis Lubicensis.* [Börj. av år 1482.] 8°. (Def. ex. Köpenhamn KB, Lübeck Stadtbibl., se: LANGE, *Analecta*, s. 10 f.) — HEINRICH KANNENGETER, Avlatsbrev. 1482. (*Einblattdrucke* 810—811. Uppsala UB, Köpenhamn KB.) — *Van Sunte Brandanus.* [1482.] 4°. (Fragm. om 4 bl. Rostock UB; se: B. CLAUSSEN, *Van Sunte Brandanus. Ein Lübecker Druck von Johann Snell;* i: *NTBB*, 1914, s. 33—37.) — *Bedebock.* [1482.] 8°. (Ex. i Lübeck Stadtbibl., Köpenhamn KB; se: COLLIJN, *Lübecker Frühdrucke*, s. 308—311; H. O. LANGE, *Johann Snells Bedebock;* i: *NTBB*, 1923, s. 127—130.) — Vidare breviarie- o. horariefragment funna i Lübeck Stadtbibl. o. Rostock UB av olika upplagor, se COLLIJN, a. u., s. 311 f. o. CLAUSSEN, *Zu den Lübecker Brevierdrucken Johann Snells;* i: *NTBB*, 1923, s. 150—154. — *Breviarium ord. dominorum teutonicorum.* [Eft. 1484.] 8°. (Fragm. av lägg p i Uppsala UB, beskrivet av COLLIJN, *Nya Snell-tryck;* i: *NTBB*, 1915, s. 171; *Gesamtkat. der Wiegendrucke* 5234.) — *Benedictionale s. Agenda Lubicensis.* (*Brit. Mus. Cat.*, II, s. 556; GW 465; unikt ex. Brit. Mus., fragm. bl. a. i KB o. UB).

Claussen har även på grund av en minutiös typgranskning ansett sig kunna identifiera den okände Lübecktryckare, som plägat betecknas Dr. des Calderinus med Johann Snell och har därmed utökat listan på kända alster från Snells Lübeckpress med åtskilliga nummer. Calderinus-tryckarens verksamhet grupperar sig kring följande tryck: CALDERINUS, *Concordantia s. Ambidextrium.* 2°. (HAIN 4245. GW 5897. Ex. i Stockholm KB o. Uppsala UB.) — *Passio domini textualis.* 2°. (HAIN 12440. Ex. Stockholm KB.) — *Defensorium ecclesiae.* 2°. (REICHLING 496. Ex. Stockholm KB.) — Till denna press har Claussen nu också fört: *De Nye Ee.* 1482. 4°. (HAIN 4061. Ex. bl. a. i Köpenhamn KB.) — RUSS, *Boek van dren Strenghen.* 2°. (Ex. i Uppsala UB 1319, Rostock UB; se: CLAUSSEN, *Nicolaus Russ' Boek van dren Strenghen, der Calderinus-Drucker u. Johann Snell;* i: *NTBB*, 1924, s. 117—128.) — *Vorsmak u. Vrokost des hemmelischen Paradises.* 1481. (Unikt ex. i Göttingen UB; se: CLAUSSEN, *Kleine Nachlese zu Johann Snells Leben und Schaffen;* i: *NTBB*, 1932, s. 221—228.)

inkunabel, Petrus de Monte, Repertorium juris, vol. I (Rostock UB), som är bunden i Rostock, finnes en troligen av någon Rostock-professor uppgjord skuldförteckning, på vilken icke mindre än sex poster röra böcker. Här nämnes bl. a.: [I]ohanni snellen in 3 markas et 13 β [pro...] tractatibus. I Stettins borgarbok är vidare år 1496 Johannes Snelle eyn bockforer inskriven.[1]

De viktigaste urkundsbelägg, som kunna sättas i förbindelse med Johann Snell, hava blivit framdragna av Fr. Bruns i Lübeck.[2] Han har nämligen funnit en »mester Johann» upptagen som skattpliktig i skotteböckerna för nordvästra kvarteret av Lübeck, det s. k. Secunda Travena, åren 1480—1507, 1510—1519, efter vilket sistnämnda år skotteregistren gått förlorade. Åren 1502 och 1503 kallas denne mester Johann bokedrucker, år 1504 bokebynder. Han erlade skatt för en »boda», verkstad, som var belägen i hörnet av Breitestrasse och Mengstrasse, snett emot det hus, som år 1492 inköptes av en annan boktryckare i Lübeck, Bartholomaeus Ghotan. Då ingen annan boktryckare i Lübeck denna tid bär förnamnet Johann, antager Bruns, att mester Johann och Johann Snell äro identiska. Han visar också, att det med ledning av anteckningar i de nämnda skotteregistren icke erbjuder någon svårighet att bringa flera kända data i Johann Snells verksamhet, särskilt hans vistelse i Rostock och Danmark, i överensstämmelse med uppgifterna om mester Johann. Båda voro sålunda verksamma i Lübeck 1480; troligen har Snell redan år 1479 lämnat Rostock, där han arbetat hos Michaelisbröderna, för att begiva sig till Lübeck. Här sträckte sig hans vistelse denna gång fram till april 1481. Han har så återvänt till Rostock, där han i maj inskrevs vid universitetet. Mester Johanns verkstad i Lübeck står då tom, vilket framgår av en anteckning vid hans namn i registret för detta år: bo[da] va[cat]. År 1482 var Snell verksam i Odense. Mester Johann har då underlåtit att betala sin sedan nov. 1481 förfallna skatt, varför hans egendom blev tagen i mät, vilket utvisas av anteckningen pant vid hans namn. Utmätningsförfarandet ägde alltid rum det följande året mellan Johannis och Jakobi (24 juni—25 juli). Snell synes därför först efter juli 1482 hava återvänt till Lübeck, ty han är

[1] B. Claussen, *Johann Snell und Rostock;* i: *NTBB*, 1914, s. 324—329. — B. Claussen, *Kleine Nachlese zu Johann Snells Leben und Schaffen, 1. Urkundliche Eintragungen;* i: *NTBB*, 1932, s. 221—225.

[2] Fr. Bruns, *Lebensnachrichten über Lübecker Drucker des 15. Jahrh. Der »Meister Johann»;* i: *NTBB*, 1915, s. 234—37, 257 f.

närvarande här, när det nya registret upplägges. Han har sedan regelbundet erlagt sin skatt, av vars storlek att döma (1482—83: 7 schilling, 1485—92: 6 schilling; 1493—1507: 5 schilling; 1510—1519: 4 schilling) hans levnadsomständigheter varit ganska inskränkta. Av skotteregistren framgår således icke hans vistelse i Stockholm 1483—84, ej heller om han, som Claussen förmodar, återupptagit sin verksamhet i Rostock år 1489.

Efter sin återkomst till Lübeck från Stockholm torde Snell hava arbetat för någon annan boktryckare eller förläggare här. Av hans i Stockholm använda typografiska materiel ha några särskilt karaktäristiska anfanger med människohuvuden, stjärnor m. m. anträffats i tryck, som utgått från den anonyma verkstad i Lübeck, som plägat kallas för tryckarens med vallmohuvudena och till vilken förläggaren och bokhandlaren Hans van Ghetelens namn är knutet. Det är säkerligen i dennes tjänst, som Snell trätt, icke blott som boktryckare utan också som bokbindare. Mester Johanns och Hans van Ghetelens verksamhet i Lübeck sammanfalla till tiden. Båda kunna uppvisas här 1480. Ghetelen dog före januari 1518, huru länge mester Johann varit verksam efter 1519 är på grund av de förlorade skotteregistren icke känt. Möjligen har Snell för egen räkning tryckt ett eller annat mindre tryck, såsom de ovan nämnda Breviarium ord. teutonicorum och Agenda Lubicensis.

Klemmings antagande, att Johann Snell kommit till Sverige över Odense från Holland, stämmer således icke med resultatet av de forskningar, för vilka jag här redogjort. Klemmings huvudsakliga skäl för ett sådant antagande var, att Dialogus creaturarum är ett eftertryck av en holländsk upplaga och att den säregna typ, med vilken denna bok är tryckt, erinrar om vissa holländska stilar. Den kan också, som jag i det följande får tillfälle att visa, vara kopierad på tyska koraltyper. Snells verksamhet i Stockholm är endast bestyrkt genom slutskriften i Dialogus creaturarum. Inga som helst urkundsnotiser om hans uppehåll här ha blivit bevarade till vår tid. Vår kunskap om hans verksamhet i Stockholm och om de tryck, som utgått från hans press här, stöder sig därför huvudsakligen på typografiska undersökningar. Sedan det kunnat visas, att uppgiften om Bartholomaeus Ghotans besök i Stockholm år 1483 vilar på en feltolkad urkund och att han först år 1486 anlänt hit, står Johann Snell utan konkurrent om äran att vara vårt lands förste boktryckare. Den typografiska undersökningen har där-

för kommit att koncentrera sig på det äldsta Uppsalamissalet, vilket kan visas vara tryckt under tiden för Snells vistelse i Stockholm och därför med all sannolikhet är hans verk, även om materialet medförts eller anskaffats från Lübeck. Det ligger nära till hands att antaga, att Snell blivit kallad till Stockholm av den bokligt intresserade ärkebiskop Jakob Ulfsson och hans domkapitel i akt och mening att trycka ett missale för ärkestiftet. En mellanhand härvidlag kan ärkebiskopens gode vän gardianen i Stockholms franciskanerkloster Kanutus Johannis eller Knut Jönsson hava varit.[1] Denne hade under sina utländska resor bl. a. på 1470-talet besökt den stora boktryckarstaden Strassburg; såsom lärare vid franciskanerklostren i Randers (1474) och Lund (1476) hade han förvärvat danska förbindelser, som kunnat lämna honom upplysningar om boktryckarkonstens införande i Danmark och gjort honom uppmärksam på Snell. Kanutus Johannis, som år 1484 är gardian för Stockholmsklostret, visade ett alldeles särskilt intresse för klostrets librarium, för vilket han på egen bekostnad lät renovera och binda talrika handskrifter och inkunabler. Flera av dessa band äro utförda i klostrets egen verkstad och prydda med stämplar, som kunna visas vara införskrivna från Lübeck. I några av dessa bokband finnas nu fragment av tryck, vilka utgått från Snells pressar såväl i Odense som Stockholm, i senare band också korrektur av vissa Ghotantryck. Denna omständighet har föranlett mig att uppställa den teorin, att vårt äldsta tryckeri varit installerat i något av klosterhusen på Gråmunkeholmen. Under denna tid var ju Kanutus Johannis, som dog först år 1496, klostrets högste styresman. Tidpunkten för Snells ankomst till Stockholm kan naturligtvis icke exakt angivas, men det är troligt, att han företagit seglatsen från Lübeck någon gång på sommaren, dock först efter den 2 juli. En mester Johan bokebinder, som jag antager vara identisk med Bruns mester Johann och sålunda med Johann Snell, framlägger nämligen tillsammans med en annan känd Lübeckbokbindare Heinrich Coster klagomål inför rådet visitacionis Marie virginis 1483 (2 juli) mot en bokförare, som i sin tjänst anställt tvänne främmande bokbindaregesäller.[2]

Snell har säkerligen genast efter sin ankomst till Stockholm

[1] Collijn, *Franciskanernas bibliotek på Gråmunkeholmen i Stockholm med särskild hänsyn till Kanutus Johannis verksamhet;* i: *NTBB*, 1917, s. 100—171.

[2] *Zeitschr. des Ver. f. Lübeck. Gesch. u. Altertumskunde,* Th. 3 (1876), s. 263.

gripit sig an med förberedelserna till tryckningen av Uppsalamissalet, varav bl. a. ett provblad finnes bevarat i bandet till två av de ovan nämnda franciskanerhandskrifterna. Samtidigt tryckte han den lilla fabel- och exempelsamlingen Dialogus creaturarum, som ju är daterad den 20 dec. 1483. Arbetet med missalet bör hava hållit honom sysselsatt en god del också av året 1484, vilket även framgår av det Camerinska avlatsbrevet, som är tryckt före den 22 aug. 1484. Till vilket år ett litet Remigiustryck, som är utfört med Uppsalamissalets karaktäristiska missaltyp, skall föras, kan ju blott gissningsvis angivas. På grund av dess ringa omfång och andra omständigheter, för vilka på sin plats skall redogöras, är det emellertid icke uteslutet, att det är det första tryck, som utgått från Snells press i Stockholm.

Det är klart, att undersökningen av Uppsalamissalet och de smärre tryck, i vilka dettas missaltyp uppdyker, på grund av saknaden av en fast utgångspunkt — missalets sista blad med slutskriften har ännu ej kunnat återfinnas — i mångt och mycket kommit att röra sig med teorier. Också KONRAD HAEBLER[1] har i sin redogörelse för Snells verksamhet i Norden såsom sin åsikt framhållit, att Snells besök i Stockholm endast varit en episod och att fullgoda bevis synas saknas för att tillskriva honom tryckningen av Missale Upsalense vetus. Kan emellertid bevisning förebringas, att detta missale är tryckt i Stockholm år 1484, faller det av sig självt, att Snell också är dess tryckare.[2]

Dialogus creaturarum är en samling moraliserande fabler och berättelser i uppbyggelsesyfte, även avsedda för predikobruk (»utilis predicatoribus»). Samlingen tillskrives vanligen en viss Nicolaus Pergamenus, från Bergamo, på 1300-talet. Den italienske filologen Pio Rajna håller emellertid för troligt, att förf. är läkaren Magninus eller Mayno de Mayneri fr. Milano († 1370).[3]

De 122 dialogerna (i de äldsta Gouda-upplagorna o. i

[1] *Die deutschen Buchdrucker des 15. Jahrh. im Auslande* (München 1924), s. 284 ff.

[2] För vidare detaljer hänvisas till artikeln om Missale Upsalense vetus.

[3] J. G. TH. GRÄSSE, *Die beiden ältesten lateinischen Fabelbücher des Mittelalters;* i: *Bibl. des Litterar. Vereins in Stuttgart,* Bd 148 (1880), s. 125—280. — PIO RAJNA, *Intorno al cosidetto Dialogus creaturarum ed al suo autore;* i: *Giornale storico della letteratura italiana,* Vol. 3, s. 1—26; 4, s. 337—360; 10, s. 42—113; 11, s. 41—73. 1884—88.

Stockholmsupplagan är den sista dialogen felaktigt numrerad 123) fördela sig på sex avdelningar: de planetis et stellis et de elementis (kap. 1—12); de lapidibus pretiosis et metallis (kap. 13—24); de herbis et arboribus (kap. 25—36); de piscibus et reptilibus (kap. 37—48); de volatilibus seu avibus (kap. 49—84); de bestiis terrenis, inkl. människor (kap. 85—122). Varje dialog är illustrerad med ett träsnitt (se nedan).

Av denna bok hava talrika upplagor blivit tryckta såväl på latin som i holländsk, fransk och engelsk översättning. De flesta hava tryckts av den holländske boktryckaren Gerard Leeu, verksam i Gouda 1477—84 och i Antwerpen 1484—93. Han har sålunda tryckt latinska upplagor i Gouda 1480, 1481, 1482, i Antwerpen 1486, 1491, holländska upplagor (»Twispraec der creaturen») i Gouda 1481, 1482, 1484, på franska i Gouda 1482. Av andra upplagor kunna nämnas en latinsk, tryckt i Köln av Konrad Winters de Homborch 1481 (utan träsnitt), en holländsk i Delft av Chr. Snellaert 1488, en fransk i Lyon 1483. En engelsk upplaga finnes, som är tryckt [Antwerpen: M. de Keyser 1535]. Av 1500-talsupplagor kan dessutom nämnas en liten oktavupplaga utan illustrationer, tryckt i Paris av Philippe Pigouchet på Jehan Petits förlag år 1510.[1]

Stockholmsupplagan är nu ett direkt eftertryck av någon av de tre första Goudaupplagorna 1480—1482. Detta framgår av flera gemensamma detaljer, t. ex. de båda omkastade registren efter företalet, tryckfelet bl. 3^a r. 2: que fluit för que ‖ fiuit, den felaktiga numreringen av sista dialogen med 123 i st. f. 122 samt slutligen den omständigheten, att samtliga träsnitt, även slutsidans i Snellupplagan, äro kopior på Leeus träsnitt.

Stockholmsupplagan av Dialogus creaturarum innehåller 157 bl. i 4°, signerade A^6—B^6 a^8—f^8 jämte ett stickblad. Signaturerna äro anbragta nedtill på sidan något till vänster om mittlinjen; i de fall, då en sida slutar med rubriken till

[1] Av dessa upplagor äger KB följande: Gouda: Gerard Leeu 1480 (2 ex., något defekta, men kompletterande varandra), Antwerpen 1486, Köln 1481. Av denna senare uppl. finnes även ett ex. i Uppsala UB. Vidare äger KB ett ex. av Parisupplagan 1510 (se *NTBB*, 1915, s. 172 f.).

följande dialog, nedtill mitt på sidan (mi, qi, qij). Blott ett fel finnes i signeringen: cij för eij.

Boken är genomgående tryckt med en enda typ (M[61] 20 r. = 127—128 mm.), som i det följande kallas Dialogus-typen. Den erinrar om vissa holländska stilar, t. ex. den av Leeu använda texttypen i Dialogus-upplagorna, men torde snarare vara influerad av vissa nordtyska missal- eller koraltyper. Av majusklerna finnas dubbelformer för C och O, vilka framställts genom avfilning av E resp. D. Till Dialogus-typen höra icke mindre än 18 olika rubrik- eller alineatecken, en i den äldsta typografiens historia enastående rikedom. Av initialer finnas tre träsnittsanfanger (M, Q, S) i olika storlekar samt ett antal lombardanfanger (45 stycken) hörande till skilda alfabet. De äro prydda med pärlor, stjärnor, rosor, några (M N T U) med grotteska figurer i form av människoansikten. Dialogus-typen har icke anträffats i något tryck utanför Sverige. När Snell lämnade Stockholm, har en del av hans typografiska utensilier och materiel, däribland denna typ, förvärvats av Uppsala domkapitel. Det är dock först så sent som på 1500-talet, som typen kommit till användning i några av de tryck, som på domkapitlets tryckeri i Uppsala utfördes av Paul Grijs (1510—1519). Ännu så sent som år 1535 återfinnes Dialogus-typen i mycket slitet skick i ett litet synodalcirkulär för ärkestiftet.[1] Av de nyss nämnda grotteska lombardanfangerna har ett stort antal (20 stycken) återfunnits i tryck, som på 1400-talets slut utgått från det Ghetelenska förlaget (tr. med vallmohuvudena) i Lübeck.[2]

På sista sidan finnes ett träsnitt (97 × 102 mm.), som innehåller en av två lejon hållen sköld med det svenska riksvapnet tre kronor; över skölden en tvåbladig gren med en ros. Det hela är infattat i en ram bestående av två pelare, som uppbära en valvbåge. Under detta träsnitt hänga två smärre vapensköldar (38 × 30 mm.) över en gren; den vänstra innehåller möjligen ett vapen i form av en gren med två blad och en blomma(?), den högra ett bomärke,

[1] *Sveriges bibliografi intill år 1600*, II: 1 (1927), s. 35—37.
[2] *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrh.*, Taf. 797.

Syren est monstrum maris quia ab vmbilico
desuper est vt pulcerrima virgo inferius au
tem piscis tota hec|syren tam dulcit̃ cãtat ꝙ propt̃
dulcedinem cantus illius naute gubernacula relin
quunt et obdormiunt· eapropter multi periclitan-
tur Quidã autem inpudicus luxuriosus nauigãs
per mare intuitus est sirenem pulcherrimã ·qui sta-
tim ipsam concupiens ad luxuriam proclamauit ·:·
Syren aũt magis dulciter clamabat et cantabat
se quoq; parabat vt hunc lubricũ deciꝑet et ait Vt
intueor me diligis ·'Sed si vis mecũ concũbere de-
scẽde influctib⁹ et ad libitũ corꝑe meo perfrueris·:
Erat eni hic ita a luxuria iflãmat⁹ ꝙ q̃si nil de se sẽ-
ciebat :Idcirco misit se in mariuis vndis vt cum
ipsa cubaret At illa hoc intuens ipsum invndis reli
quit ꝑiclitare per mareq; natauit vt solebat dicẽs·

f iiij

Fig. 5. Dialogus creaturarum. Stockh. 1483. Bl. 56ª.

Fig. 6. Dialogus creaturarum. Stockh. 1483. Bl. 157[a].

troligen boktryckarens. Schröder har uttalat den förmodan, att vapnet till vänster skulle beteckna »insignia promotoris operis». Vem denne varit har emellertid icke kunnat utrönas. På båda sidor om dessa mindre sköldar är den ovan

avtryckta slutskriften placerad. Det här beskrivna träsnittet är en kopia på det träsnitt, som förekommer på sista sidan i Gouda-upplagan. Den här befintliga skölden, som likaledes är flankerad av två lejon, innehåller ärkehertig Maximilians av Österrike vapen. Två smärre vapensköldar, den ena med Gouda stadsvapen, den andra med Leeus bomärke, äro anbragta i hörnen upptill. Under träsnittet följer slutskriften, som även den är en direkt förebild till Snells slutskrift: **Preſens liber Dyalogus creaturarum appellatus iocundis fabulis plenus Per gerardum leeu in opido goudenſi incept⁹ munere dei finitus eſt ...**

Som nämnts är varje dialog illustrerad med ett ganska enkelt, grovt skuret träsnitt. Stockholmsupplagans träsnitt äro omvända kopior på motsvarande träsnitt i de holländska upplagorna, d. v. s. vänster och höger ha bytt plats. Tillsammans finnas 120 olika träsnitt, häri medräknat sista sidans träsnitt. Ett träsnitt är gemensamt för dialogerna 9 och 10, ett annat för dialogerna 19, 20 och 21. Storleken varierar mellan 96—98 mm. bredd och 40—44 mm. höjd. Blott fem träsnitt äro större, nämligen de som illustrera dialogerna 1, 85, 107, 113 och 120. Träsnitten till dialogerna 2—14 äro numrerade, siffrorna med undantag för 13 stå omvänt. Det för dialogerna 9 och 10 gemensamma träsnittet består av två delar, numrerade 9 och 10.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 5—8. — Schröder, *Incunabula artis typographicae in Svecia* (1842), nr I. — Klemming, *Dialogus Creaturarum Moralizatus;* i: *Samlaren,* 5 (1884), s. 36—42; *Ur en samlares anteckningar* (1883—86), s. 206—212. — Collijn, *Blad ur vår äldsta svenska boktryckerihistoria,* I. *Dialogus creaturarum, vårt första daterade tryck;* i: *Nord. boktr.-konst,* 6 (1905), s. 401—414; *Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibl. in Stockholm,* II: 1 (1916), s. 19—38; *Översikt av det svenska boktryckets historia 1483—1700* (1924), s. 187. En fotolitografisk uppl. i 75 ex. utgavs Stockh. 1883 med en efterskrift av Klemming. — Se också *Veröffentlichungen der Gesellschaft f. Typenkunde des 15. Jahrh.,* Taf. 117.

Exemplar: *Köpenhamn* KB (de 12 första bladen saknas; förut Bibl. Thott, se: *Catalogus Bibl. Thottianæ,* T. 7 (1795), s. 175, nr 1679; Bølling 933). — *Leningrad* Publičnaja biblioteka (bl. 3—7, 157 saknas, några bl. defekta; förut tillhörigt Joseph Zaĭuskis bibliotek). — *London* Brit. Museum (bl. 1—2, 6, 45, 48—49, 52, 69, 76,

157 saknas; PROCTOR 9828 a). — *Stockholm* KB (2 ex.: ex. A mycket ofullst. o. def., bl. 1—3, 6, 21—23, 27—31, 34—37, 44—45, 47—50, 52, 61—62, 67—71, 74—78, 80—81, 83—86, 92, 96—97, 102, 104, 111, 114, 116, 119—122, 125—127, 130, 132, 141, 143, 146, 148—149, 151, 155—157 saknas, talrika andra bl. def.; ur Flemingska saml. Uppsala UB till KB 1883; ex. B fullst., vackert ex., rubr., färglagda träsnitt; förvärvat år 1906 genom köp fr. Gymnasium Josephinum i Hildesheim; prov.: Collegij Hildesiensis Soc. Jesu 1647). — *Uppsala* UB (end. det första tomma bladet saknas; COLLIJN 481).

Fragment: *Lübeck* Stadtbibl. (lägg A o. n ij, det senare def., se COLLIJN, *Fragment af Dialogus creaturarum 1483 i stadsbiblioteket i Lübeck;* i: *NTBB*, 1914, s. 366—368).

Förlorat ex.: *Åbo* UB (vid Åbo stads brand 1827 gick ett ex. urspr. tillhörigt ärkebiskop C. Fr. Mennander förlorat; PORTHAN, s. 122).

1484.

Missale Upsalense vetus.

[Stockholm: Johann Snell, 1484.] 2°.

246 bl. = 244 bl. + 2 kartongbl. (bl. 68 bis o. 130 bis). Lägg: 1^{8}, 2^{2}, $3—7^{10}$, 8^{10+1}, $9—10^{10}$, 11^{8}, $12—13^{6}$, 14^{10}, 15^{10+1}, $16—25^{10}$, 26^{8}, 27^{6}. Fol.: i—viij + 2 icke numr. bl. + $a^{i—x}$—$h^{i—x}$, $i^{i—viij}$, i—xii, $k^{i—x}$—$x^{i—x}$, $y^{i—viij}$, $z^{i—vi}$. 2 sp. 32 r., canon missae 18 r. Typer: 2, 3, 4. Init.: c, d, e, f. Rubrik: β. Svart o. rött tr., röda notlinjer.

I. *Bl. 1—8. Kyrkliga o. astronomiska tabeller, kalendarium. Bl. $1^{a\,a}$ fol.* **i**: *förteckning på för fastor, processioner etc. bestämda dagar, rött:* **Nota. ieiunia in pane et aqua.** ‖ *... Bl. 2^{a}—7^{b} fol.* **ij—vij**: *Kalendarium. Bl. 8^{a} fol.* **viij**: *Tabula signorum o. åderlåtningstabell. Bl. 8^{b} rött:* **Hic eſt ordo tpis diurni ꝑ menſes ſingulos in horologio deſignat⁹.** ‖ *... r. 14 rött* (**U**) *svart* **T horologiū debite reguleť ...**

II. *Bl. 9—10. Exorcismus salis et aquae. Bl. 9^{a} tomt. Bl. $9^{b\,a}$ rött:* **Exorziſmus ſalis** ‖ *... sp. β r. 4 rött:* **Exorziſm⁹. aque** ‖ *... Bl. 10^{b} tomt.*

III. *Bl. 11—90. Pars de tempore: Dominica I adventus — in Sabbato Sancto. Bl. 11^{a} fol.* **ai**: **C** *rött* **A prima dn̄ici aduent⁹** ‖ **dominica uſq; ad natiuitatē** ‖ **dn̄i dn̄** **de tpe agitur nō dicitur** *svart* **Te deū laudam⁹.** *... r. 19 rött:* **C Dn̄ca prima aduentus** ‖ **dn̄ introitus ad miſſam.** ‖ [9] *svart* **D te le** ‖ **uani aī** ‖ **maz** *... Bl. $87^{b\,\beta}$*

rött: **In ſabb'o ſcō paſce** ... *slutar bl. 90b α r. 28:* **Ite miſſa eſt alleluia alℓa alℓa.** || **Deo gracias.** || *Sp. β tom.*

IV. *Bl. 91—98. Gloria, credo, ordinarium et prefationes missae. Här saknas bl. 91 och 98, vars versosida antagligen innehållit ett till canon missae hörande träsnitt, föreställande korsfästelsen.*

V. *Bl. 99—110. Canon missae, ordo missae et cautelae in missa observandae. Här saknas bl. 99, 104—105 o. 110 (tomt?). Bl. 109b α r. 32 rött slutar:* **et in octaua penthecoſtes.** ||

VI. *Bl. 111—151a. Pars de tempore: Dominica paschae — Dominica XXVI post festum trinitatis et in anniversario dedicacionis ecclesiae. Av bl. 111 o. 120 m. officierna in die sancto pasche och in vigilia ascensionis domini äro endast obetydliga fragment kända. Bl. 151a β fol.* **oi** *r. 26:* ... **Sequiť ergo officiū** || **miſſe in vigilia andℓee.** ||

VII. *Bl. 151b—191b. Pars de sanctis: proprium de sanctis. Bl. 151b α fol.* **oi:** *Pro vigilia S. Andreae introitus:* [8] **Ominus ſe** || **cus mare** || **galilee** ...

VIII. *Bl. 191b—207a. Pars de sanctis: commune sanctorum. Bl. 191b β r. 20 rött:* **In vigilia unius apℓi officiū.** || ...

IX. *Bl. 207a—225a. Missae votivae, collectae et benedictiones. Bl. 207a β r. 9 rött:* **Sequiť cotidianū officiū de ſcā** || **trinitate** ...

X. *Bl. 225b—243a. Sequentiae. Bl. 225b α:* [5] **Rates nūc omēs** || **reddam⁹. dño deo** || ... *Slutar bl. 243a β fol.* **3v** *Sequentia de domina, r. 26:* **gloℓia ſecula ꝑ oīa maℓia. Amen.** || *Bl. 243b α rött:* **Euangeliū de ſcā maℓia mag** || **dalēa debet ḣrē locū de lrā q. vi.** || *Slutar sp. β r. 18:* **fecit vade in pace.** || *Bl. 244 saknas, tomt?*

Uppsalamissalet är den första liturgiska bok, som blev tryckt för ett svenskt stift. Något fullständigt exemplar har icke blivit bevarat av detsamma, men talrika pergamentsblad hava anträffats, vilka använts som arkivalieomslag kring räkenskaper i kungl. räknekammaren. Av dylika omslag, av vilka de talrikaste härstamma från Kammararkivet, har Klemming lyckats rekonstruera ett exemplar för Kungl. Biblioteket, i vilket dock ännu 9 blad saknas, näml. i ii, i viij, Canon missae i, vi, vij, xij (detta senare enl. Klemming tomt), k i, k x, z i och z vi. Under mina forskningar har jag endast funnit fragment av bladen k i och k x i pärmarna till Cod. Ups. C 627 samt bland omslagen i Kammararkivet ett kartongblad avsett att inpassas mellan bl. f viij och f ix. Ett mindre

fullständigt ex., i vilket f. n. 94 bl. saknas, har på liknande sätt blivit sammansatt för UB. Det viktiga sista bladet, som troligen innehållit slutskriften och impressum med uppgift om tryckare och tryckår, har icke kunnat återfinnas.

Att missalet är avsett för ett svenskt stift framgår av de speciellt svenska helgonfesterna, vilka enligt kalendariet äro: jan. 19 *Henrici ep. mart.;* jan. 24 *translatio S. Erici;* febr. 15 *Sigfridi ep. conf.;* maj 18 *Erici reg. mart.;* juni 12 *Eskilli mart.;* juli 15 *David abb.;* juli 28 *Botwidi mart.;* juli 31 *Helene vidue de Vesgocia;* okt. 7 *Birgitte vidue.* Den 29 juli firades det i Sverige så populära norska helgonet *Olofs* fest. I avdelningen proprium de sanctis finnas resp. helgons officier, av vilka Henricus, translatio Erici och Ericus betecknas med festgraden duplex, den senare totum duplex, Sigfridus', Eskillus', Olavus' och Birgittas fester äro semiduplices, Helena och Botvidus firas med nio lektier, David med tre. I sekvensavdelningen finnas följande svenska sekvenser: *de patronis regni Swecie, de S. Henrico, de S. Erico, de S. Eskillo, de S. Olauo, de S. Helena* och *de S. Birgitta.* Missalet är vidare avsett för ärkestiftet, vilket bl. a. framgår av officiet *in festo reliquiarum ecclesie vpsalensis* bl. $185^{a\beta}$, vilken fest firades söndagen näst efter Matthei evang. (23 sept.). Andra för Uppsala stift karaktäristiska särmärken äro särskilt följande: translatio S. Erici 24 jan. firades blott här; Davids festdag är i ärkestiftet den 15 juli, i andra svenska stift den 25 juni. Slutligen överensstämmer detta missale i allt väsentligt med den andra upplaga av »Missale secundum ritum alme ecclesie Upsalensis», som år 1513 trycktes i Basel.

Ett fullständigt exemplar av det äldre Uppsalamissalet bör hava bestått av 244 blad, tryckta i ark om två blad, vilka förenats i lägg, som oftast bestå av fem i varandra lagda ark. Endast på pergament tryckta blad äro kända. Signaturer saknas, men bladen äro folierade upptill på mitten av sidan på ett för detta tryck karaktäristiskt sätt. Första lägget är folierat i—viii, varefter följa två ofolierade blad; med det egentliga missalets början är varje lägg betecknat med en bokstav från a till z och varje blad inom lägget med en siffra från i till x. Canon missae, som är inskjuten mellan läggen i och k, är folierad i—xi[i]. Folieringen är

tryckt i rött med undantag för några sidor, som genomgående äro tryckta med svart (g vi—g vij, g x, h i, h v, h viij, l iiij). Två kartongblad finnas, av vilka det ena, som nedtill har följande tryckta hänvisning: **Sequitur Exorcismus f ix**, har sin plats mellan bl. f viij och f ix. Det innehåller ca. 1 ½ spalt överhoppad text i benediktionsformuläret på palmsöndagen. Av det andra kartongbladet, som hör till bl. l x, har Klemming återfunnit ett stycke om 8 rader, vilket kunnat rekonstrueras med hjälp av 1513 års upplaga.

Missalet är tryckt på två spalter med undantag för de blad, som innehålla kalendariet och de astronomiska tabellerna. En egendomlighet för detta missale till skillnad t. ex. från Strängnäs- och Åbomissalena är att även canon missae här är tryckt på två spalter. Rött förekommer ofta i missalet, särskilt i rubriker och överskrifter samt i de kommentarer, som åtfölja vissa officier. Helt i rött äro cautelae in missa (bl. ix—xi av canon missae) tryckta. De talrika lombardanfangerna äro likaledes tryckta i rött.

I missalet ha tre olika typer kommit till användning: en mycket karaktäristisk *missaltyp* för mässans huvudtexter (lectio, evangelium, collectae etc.), en mindre *koraltyp* för de partier, som voro avsedda att sjungas (graduale, versus, hymnus, sequentia etc.), samt en stor *kanontyp* i canon missae. Missal- och koraltyperna äro gjutna på samma kägel, så att dessa typers majuskler någon gång kommit att användas om varandra; tio rader mäta ca. 82/83 mm. Fem rader av kanontypen mäta 74/75 mm. Den kraftiga missaltypen (fig. 7) med egenartat formade versaler, särskilt C H M N Q R, är den mest karaktäristiska av de tre typerna, under det att koraltypen är mycket lik vissa nordtyska typer och endast med svårighet kan skiljas från dessa. Skiljetecknen bestå av en korsformig punkt placerad mitt på kägeln och ett av två sådana punkter hopsatt kolon. Bindestrecket är dubbelt.

Fyra större initialer finnas, B E M T, inskrivna i kvadrater och mätande 31 × 31 mm. M och T bestå av enkla linjer utan prydnader, B och E äro däremot utsirade med blad- och rosmotiv. E förekommer tre gånger i missalet, de övriga endast en gång vardera. Tre alfabet lombard-

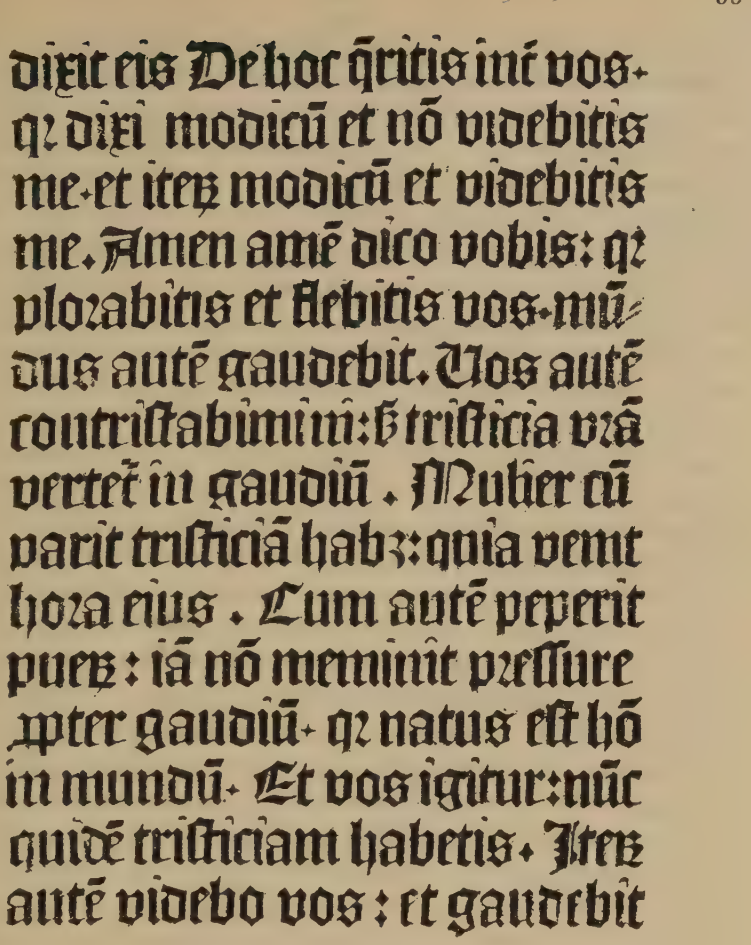

dixit eis De hoc q̄ritis inc̄ vos.
qꝛ dixi modicū et nō videbitis
me. et iterꝫ modicū et videbitis
me. Amen amē dico vobis: qꝛ
plorabitis et flebitis vos. mū-
dus autē gaudebit. Vos autē
contristabimini: ꝫ tristicia vrā
vertet̄ in gaudiū. Mulier cū
parit tristiciā habꝫ: quia venit
hora eius. Cum autē peperit
puerꝫ: iā nō meminit pressure
ꝓpter gaudiū. qꝛ natus est hō
in mundū. Et vos igitur: nūc
quidē tristiciam habetis. Iterꝫ
autē videbo vos: et gaudebit

Fig. 7. Missale Upsalense vetus. Del av bl. k vij$^{b\beta}$ med missaltypen.

anfanger finnas: 15/16, 13 och 7/8 mm. höga. Det mindre alfabetet innehåller flera egenartade former. Vid de större avdelningarna i missalet äro tomrum om 8 à 9 rader lämnade (bl. 11^{a}, 19^{a}, 151^{b}), vilka utfyllts med handmålade initialer. Till missaltypen hör ett kraftigt 7 mm. högt rubrik- eller alineatecken, tillsammans med kanontypen användas fyra olika korstecken, samt tre sins emellan något varierande prefationstecken. Till koraltypen höra två mindre korstecken.

En granskning av det typografiska materialet i Missale Upsalense vetus ger vid handen, att detsamma måste härröra från Lübeck, ehuru blott en ringa del här senare kommit till användning. Den egenartade missaltypen har endast återfunnits i tvänne smärre tryck: ett litet fragment av Remigius' latinska grammatika och i två rader i ett av Bartholomaeus de Camerino i Sverige utställt avlatsbrev, varav exemplar utfärdade åren 1484 och 1485 äro kända. Båda dessa tryck anser jag mig emellertid på goda grunder kunna föra till Snells Stockholmspress. Koraltypen återfinnes i det skick, i vilket den föreligger i Uppsalamissalet, endast i den ovan s. 19 o. 21 nämnda Agenda Lubicensis, som troligen tryckts av Snell i Lübeck något år efter hans återkomst från Stockholm.[1] Ett U från missaltypen finnes insprängt i koraltypen i Agenda Lubicensis. Här kan också påpekas, att vissa majuskelformer av denna typ återfinnas redan i den fragmentariska rubrikstil, som Snell använde i Lübeck år 1480, t. ex. i Weigeltrycket. Vad kanontypen beträffar, är den identisk med Ghotans typ 8 sådan den förekommer i Strängnäsmissalet (Stockholm 1487) samt senare i vissa Lübecktryck: Missale Aboense 1488 och en psalterieupplaga. Sin första användning har den emellertid fått i Uppsalamissalet. Av de fyra initialerna återfinnes E en gång i Strängnäsmissalet och ännu en gång i ett Lucas Brandistryck från år 1499 (Petrus Ravennas, Repetitio c. inter alia de emunitate ecclesiae). Vad lombardanfangerna och lombardmajusklerna beträffar återfinnas några former, särskilt av alfabeten d och e, mera sällan av f, i tryck, som senare utgått från Ghotans verkstad i Lübeck. Mycket talar alltså för, att typförrådet gjutits på beställning just för tryckningen av Uppsalamissalet och att delar därav sedan återförts till Lübeck och där övergått i andra boktryckares ägo. Det är också möjligt, att stilgjutaren varit Lucas Brandis, vilken enligt anteckning i slutskriften till Ghotans i Magdeburg år 1480 tryckta Missale Magdeburgense levererade typerna till detta tryck. Vid tiden för Uppsalamissalets tryckning låg Brandis' press nere och det är därför icke omöjligt, att han

[1] *Agenda Lubicensis* är beskriven GW 465 och här provisoriskt bestämd till Lübeck: Dr. des Benedictionale, ca. 1486.

någon tid uteslutande idkat stilgjuteri i större skala. Av betydelse för Uppsalamissalets typografiska bestämning är följande omständighet. Några smärre fragment av detta missale ha nämligen anträffats i tre handskrifter, vilka tillhört Stockholms franciskanerkloster på Gråmunkeholmen och som nu under signaturerna C 62, 604 och 627 förvaras i universitetsbiblioteket i Uppsala. Av detta klosterbibliotek, som en gång säkerligen varit rätt betydande, ha till vår tid bevarats 23 handskrifter, därav 21 i UB och 2 i KB, och 4 inkunabelband, därav 3 i UB och 1 numera i KB.[1] Av dessa innehålla 17 handskrifter och samtliga inkunabler anteckningar om, att de renoverats eller bundits på föranstaltande och bekostnad av klostrets styresman Kanutus Johannis.[2] Denne var redan år 1478 lektor i Stockholmsklostret, år 1482 kallas han custos, d. v. s. föreståndare för Stockholms kustodi av ordensprovinsen Dacia, från år 1484 är han klostrets gardian, vilket ämbete han för någon tid synes hava nedlagt år 1488 eller 1489. År 1490 kallas han åter »gardiekne». Han dog år 1496 i Söderköping. I 14 av de nämnda volymerna finnes ett för hand målat ägarmärke, bestående av en av smultronrankor omgiven blå sköld med ett bomärke ┼ i vitt och svart. Två bandtyper kunna nu urskiljas, av vilka de tre nämnda Uppsalahandskrifterna C 62, 604 och 627 bilda en äldre grupp. De äro bundna i ljusröda getskinnsband, prydda med åtta olika gotiska stämplar, vilka otvivelaktigt äro av lübeckskt ursprung. Som nämnts ha i pärmarna till samtliga tre band fragment av det gamla Uppsalamissalet blivit funna. I C 627 ha tvänne fragment av bladen k i och k x, vilka saknas i det av Klemming rekonstruerade exemplaret, blivit framdragna, i de båda andra handskrifterna ha remsor av ett på längden i tre delar sönderskuret provblad anträffats. Av dessa sitta de båda yttre delarna inklistrade i pärmarna till C 604, det mellersta stycket har suttit som fals i ryggen till C 62. Provbladets innehåll härrör från olika delar av

[1] Se min ovan anf. avh. *Franciskanernas bibliotek på Gråmunkeholmen i Stockholm.* Ups. 1917. Den här under nr 27 anförda inkunabeln Thomas Cantipratensis, Liber bonum universale de proprietatibus apum [Köln ca. 1479], har år 1929 genom byte förvärvats till KB från det Kongel. Bibl. i Köpenhamn. Den har ursprungligen tillhört domkyrkobiblioteket i Strängnäs, men försåldes på duplettauktionen 1765.

[2] Se ovan s. 22.

missalet: partier av officiet för dominica infra octauam natiuitatis domini (i originalet på bl. a x), av officium de s. trinitate (i orig. på bl. m i), del av nattvardsofficiet tryckt med kanontypen samt en sekvens de s. trinitate. I C 604 finnas dessutom med rött bläck korrekturlästa fragment av arken yy i och yy ii av det av Snell i Odense år 1482 tryckta Odensebreviariet inklistrade; dessa ark innehålla delar av ett Birgittaofficium.[1]

Att de tre handskrifterna blivit bundna i en och samma verkstad framgår utom av den likartade utstyrseln (det rödfärgade getskinnet, de gotiska blindstämplarna m. m.) också av de nu beskrivna tryckfragment, som blivit funna i deras pärmar. Det torde icke heller kunna råda något tvivel om, att bindningsorten är Stockholm och att bindningen utförts i franciskanerklostret. C 62 är en *svensk* handskrift, vars huvudbeståndsdel utgöres av en redaktion av förenade gamla och nya rimkrönikorna (Eriks- och Karlskrönikorna) i sammandrag, och C 627, som innehåller en samling filosofiska traktater, är till stor del skriven i Erfurt och Stockholm av den svenske franciskanerbrodern, sedermera lektorn i Stockholmskonventet Laurentius Nicolai († 1476). Då ju stämplarna äro av lübeckskt ursprung, skulle, om dessa handskrifter ej voro bundna i Stockholm, endast Lübeck kunna komma i fråga som bindningsort, men detta förefaller mindre troligt, då man under medeltiden endast undantagsvis förde de dyrbara handskrifterna utanför klostrets murar. I två av de tre manuskriptbanden finnas dessutom anteckningar, som visa, att de blivit skänkta till Stockholmsklostret av den ovan nämnde Kanutus Johannis. C 627 har han sålunda förvärvat direkt av Laurentius Nicolai och sedan, år 1484, överlämnat till sitt klosters bibliotek. C 604 är ett samlingsband, som är hopsatt av skilda manuskript, varav några äro skrivna i England, andra i Frankrike. Av anteckningarna i detta band framgår, att de olika delarna blivit tagna ur ett skåp i det gamla biblioteket och, sedan de på föranstaltande av Kanutus Johannis renoverats och bundits, den 12 mars 1489 införlivats med klostrets nya biblio-

[1] Se Collijn, *Det älsta danska korrekturet.* Stockholm: Förening för bokhantverk, 1917.

tek.[1] C 62 har ingen anteckning om proveniens eller bindningsår, men nedtill på bl. 15[a] finnes klosterbibliotekets ovan beskrivna handmålade ägarbeteckning: en blå sköld med smultronranka.

För min undersökning är det nu av största vikt att kunna konstatera, att fragment av Uppsalamissalet finnas i pärmarna till en år 1484 i Stockholms franciskanerkloster bunden handskrift. Detta år torde därför kunna sättas som missalets tryckår. Även det Camerinska avlatsbrevet, i vilket den karaktäristiska missaltypen uppträder som rubriktyp, kan visas vara tryckt detta år. Då ingen annan boktryckare än Johann Snell denna tid var verksam i Stockholm, torde man äga rätt att tillskriva honom tryckningen också av Uppsalamissalet. Texttypen i det Camerinska avlatsbrevet samt de i C 604 funna fragmenten av Odensebreviariet 1482 tillsammans med fragment av Uppsalamissalet knyta likaledes Snells namn till detta senare tryck. Det är också på grund av dessa fragment, som jag ovan framkastat den teorien, att Snells tryckeri var installerat hos franciskanerna på Gråmunkeholmen.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 8—14. — Klemming, *Sveriges äldre liturgiska literatur* (1878), s. 1—5. — Collijn, *Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibl. in Stockholm,* II: 1 (1916), s. 39—90; *Blad ur vår äldsta svenska boktryckerihistoria,* III. *Missale Upsalense* [1484]; i: *Nord. boktr.-konst,* 1920, s. 12—29; *Översikt av det svenska boktryckets historia 1483—1700* (1924), s. 186 f. — Weale, s. 216. — Copinger 4260. — Proctor 2647. — J. Freisen, *Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense* (Paderborn 1904), s. xliii—xlvii. — G. Lindberg, *Die schwedischen Missalien des Mittelalters* (Ak. avh. Upps. 1923), s. 29 f., pass.

Exemplar: *Helsingfors* UB (omkr. 140 bl., som utgjort omslag kring finska räkenskapshandlingar i RA). — *Paris* Bibl. Nationale (ett 50-tal blad av Klemming skänkta till den franske boksamlaren greve

[1] Anteckningen härom lyder: »Liber assignatus conuentuj stokholmensi per fratrem kanutum Johannis sacre theologie baccalarium ordinisque minorum custodem et gardianum stokholmensem inquisitoremque, non tamen de elemosina sua sicut sunt plures librj prefato conuentuj stokholmensi assignati per intytulacionem nominis suj de expresso modo et predictorum verbis hisse [annan hand] Sed quia istius libri sexternos in hunc modum sumptos a capsa antique liberarie renouari ac ligari fecit noue videlicet liberarie imponendos anno dominj 1489. Die sancti Gregorij pape.»

Paul de Riant, som i sin tur gav dem till hymnologen U. Chevalier, från vilken de genom byte kommit till Bibl. Nationale). — *Stockholm* KB (ex. sammansatt av fragment från Kammararkivet, i vilket ännu nio blad saknas). — *Uppsala* UB (ex. sammansatt på samma sätt; 94 bl. saknas).

Talrika blad sitta ännu som omslag kring arkivalier i Kammararkivet och andra svenska arkiv. En del förut löstagna blad finnas i KB. I den av Klemming år 1879 i 50 ex. utgivna särupplagan i folio av Sveriges äldre liturgiska literatur, vilken illustrerats med originalblad av svenska paläotyper, finnas bifogade delvis mycket vackra blad också av det äldre Uppsalamissalet, som med denna publikation hamnat i vissa utländska bibliotek (se bl. a. Proctor 2647). — Om de smärre fragmenten i Uppsalahandskrifterna C 62, 604 och 627 se ovan.

[1483—84.]

Remigius, Magister que pars?

[Stockholm: Johann Snell, 1483? 1484?] 8°.

24 bl.(?). 18 r.(?). Typ 2. Två raders tomrum för anfanger. — Endast ett fragm. av bl. 13(?) om 10 rader är känt.

Bl. 13ª r. 1: **Karthagīe vernone meabat athe** ‖ . . . *Bl. 13ᵇ r. 1:* **meabat humo miliciaqꝫ domo.** . . . *r. 5:* [²] **Egens q̄ par-ſo:ōis ptícipiū** ‖ . . .

År 1922 förvärvades för Kungl. Biblioteket som duplett från Bibliothek des Bischöflichen Gymnasium Josephinum i Hildesheim ett ex. av Gerardus de Zutphania, Tractatus de spiritualibus ascensionibus, tryckt i Lübeck på den s. k. vallmotryckarens officin, d. v. s. Hans van Ghetelens förlag, år 1490. Enligt proveniensanteckningar har detta ex. äldst tillhört cistercienserklostret Derneburg i stiftet Hildesheim samt år 1647 jesuitkollegiet i Hildesheim.

Det är en liten oktavvolym bunden i ett samtidigt originalband, bestående av träpärmar överdragna med brunt skinn, i vilka ornament åstadkomna med fem olika blindstämplar äro inpressade. Sådana stämplar förekomma utom på band, som utgått från Ghetelens officin, också på de tre ovan nämnda band, som bundits i franciskanerklostret i Stockholm, dit dessa stämplar säkerligen kommit med Johann Snell. Efter sin återkomst till Lübeck torde Snell, som ovan på-

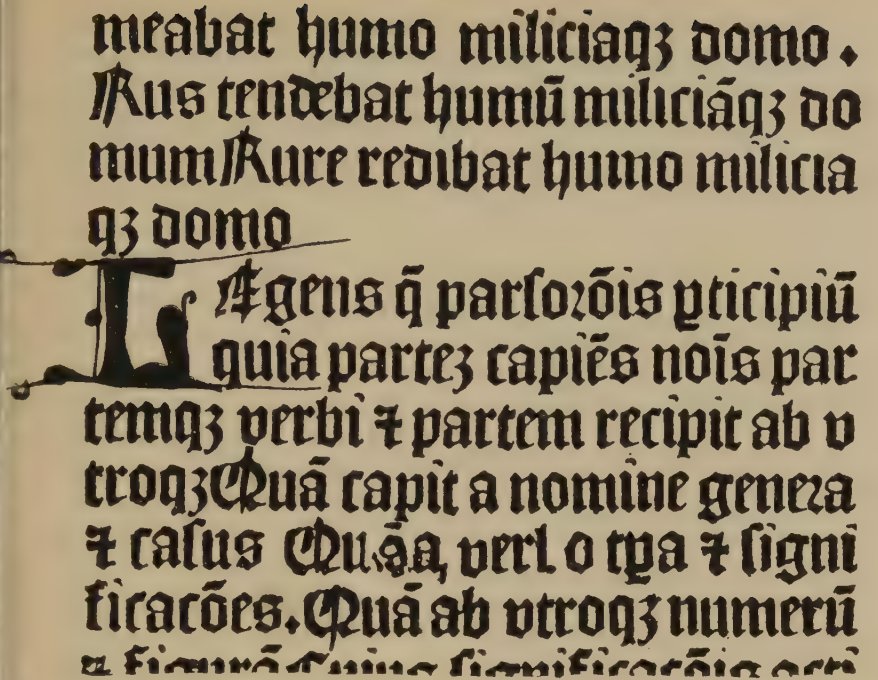
meabat humo miliciaqz domo.
Rus tendebat humũ miliciãqz do
mum Rure redibat humo milicia
qz domo

Agens q̃ participiũ
quia partez capiẽs noĩs par
temqz verbi ꝛ partem recipit ab v
troqz Quã capit a nomine genera
ꝛ casus Quãq; verbo tpa ꝛ signi
ficacões. Quã ab vtroqz numerũ

Fig. 8. Remigius, Magister que pars? [Stockholm: Johann Snell, 1483? 1484?] Fragment av bl. 13b.

pekats, haft anställning i den Ghetelenska firman icke blott som boktryckare utan även som bokbindare, vilket kan förklara stämplarnas identitet. I båda pärmarna till det lilla Zutphaniabandet sutto tryckfragment, i den bakre ett litet med det äldre Uppsalamissalets missaltyp tryckt fragment om tio rader (övre kanten av r. 11 är också bevarad), vilket har kunnat bestämmas som del av en upplaga av Remigius, Magister que pars?, i den främre ett ungefär lika stort fragment av nedre högra hörnet (r. 18—27) av det nedan beskrivna Camerinska avlatsbrevet. På grund av den karaktäristiska typen torde ett hittills okänt Snelltryck föreligga i Remigius-fragmentet, vilket på sätt och vis också bestyrkes av det i samma band påträffade fragmentet av det av Snell tryckta Camerinska avlatsbrevet.

Den av benediktinermunken Remigius från Auxerre († ca. 908) författade latinska grammatikan, som efter be-

gynnelseorden fått titeln Magister que pars?, var en mycket populär skolbok under medeltiden och har utkommit i talrika upplagor. En närmare undersökning ger vid handen, att den upplaga, till vilken det lilla fragmentet hör, troligen bestått av 24 blad i oktav om 18 rader vardera och att själva fragmentet i så fall torde utgöra del av bl. 13 av ifrågavarande bok. Fragmentet mäter 13,6 × 14 cm., satsytans bredd är 9,9 cm. Egendomligt nog är det rubricerat, bl. a. finnes r. 5—6 på versosidan ett L i rött på två raders bredd (på fig. 8 dock tryckt i svart). Denna omständighet torde visa, att fragmentet ursprungligen tillhört ett fullständigt exemplar.

Även om Zutphaniabandet är utfört i Lübeck — möjligheten att det kan hava bundits i Stockholm är icke helt utesluten, ehuru det blir svårt att förklara, huru boken sedan kunnat hamna i Derneburg — har jag ansett mig kunna bestämma det lilla Remigiustrycket som utfört av Snell i Stockholm på huvudsakligen följande grunder. Den vandrande boktryckaren Snell har på sina resor medfört icke blott pressar och stilar, utan även tryckta exemplar av sina arbeten, korrektur och makulatur. Fragment av hans i Odense år 1482 tryckta Breviarium Ottoniense ha i korrekturläst tillstånd anträffats i pärmarna till den i Stockholms franciskanerkloster bundna handskriften UB C 604.[1] I pärmarna till en handskrift i stadsbiblioteket i Lübeck, bevisligen bunden i denna stad, har jag anträffat ett rubricerat exemplar av första arket av den i Stockholm år 1483 tryckta Dialogus creaturarum.[2] I inkunabelpärmar i samma bibliotek har jag också utlöst ett större antal korrekturexemplar på papper av det Camerinska avlatsbrevet. Ex analogia kan därför det lilla Remigiusfragmentet hava befunnit sig bland tryckmakulatur, som Snell fört från Stockholm till Lübeck. Vidare kan ur textkritisk synpunkt anföras, att vissa passager i fragmentet icke återfinnas med samma ordalydelse i någon av de talrika hittills kända upplagor, som blivit tryckta under 1400-talet. Däremot överensstämmer frag-

[1] Se ovan s. 36.

[2] Collijn, *Fragment av Dialogus creaturarum 1483 i stadsbiblioteket i Lübeck*; i: *NTBB*, 1914, s. 366—368.

mentets version dels med tvänne i Sverige skrivna handskrifter[1], dels med en av Paul Grijs i Uppsala omkr. 1516—18 tryckt Remigius-upplaga. Här synes således en ren svensk tradition föreligga, som också bevarats i Snells Remigius-upplaga.

På grund av typernas ovanliga skärpa torde det lilla fragmentet vara utfört på ett tidigt stadium av denna typs användning, samtidigt eller kanske före tryckningen av Uppsalamissalet. Det är därför möjligt, att en rest av den första i Sverige tryckta skriften föreligger i detta lilla fragment.

Litteratur: Collijn, *Det äldsta svenska trycket? Ett nyfunnet Remigius-fragment;* i: *NTBB,* 1923, s. 1—23. Även som särtr. för Fören. för bokhantverk. Stockh. 1923. 26 s. 4°; *Översikt av det svenska boktryckets historia 1483—1700* (1924), s. 187 f.

Exemplar: *Stockholm* KB (fragm. av bl. 13 om 10 rader).

[1484.]

Bartholomaeus de Camerino, Litterae indulgentiarum pro bello contra Turcos.

Stockholm: Johann Snell, [före 22 aug. 1484]. 4° obl.

1 bl. Tryckyta: 136 × 252 mm. 28 r. Typer: 2, 5.

R. 1: Bartholomeus de Camerino. familiaris Scīſſimi dnī nrī pape Sixti ārti. et p ei⁹ ſcītatē Cōmiſſari⁹ et executo: ſpecialit' deputa | tus ſup executōne z expeditōne Indulgēciaꝝ Scē cruciate . . . *r. 3:* . . . Salutē in dño ſempit'nā Noueritis q̄ p̄fatus dñs nr papa ‖ . . . *r. 21:* . . . Datū Anno dnī .M. cccc. lxxx .die Menſis ‖ Forma abſolutionis. ‖ . . . *r. 28:* filij et ſpūſſancti Amen. Uade in pace. et āplius noli peccare.

Av detta avlatsbrev finnas två varianter (red. A o. B). Beskrivningen här ovan är gjord efter red. B, representerad av ett på pergament tryckt ex. i Riksarkivet i Stockholm, som är försett med ett lacksigill med påven Sixtus IV:s

[1] I Cod. C 237 från Vadstena klosterbibliotek i UB, skänkt till klostret av nunnan Elseff Olofsdotter, † 1427, och i ett handskrivet ark D i en av Paul Grijs i Uppsala år 1515 tryckt donat.

vapen och utfärdat för Dnā ramborgis abbatiſſa monaſterij vreta et ſororib9 oīb9 pn̄tib9 samt daterat Vreta (M.cccclxxx) v (die) ſeptima (Menſis) Januarij, alltså 7 jan. 1485. Av den andra varianten, som bl. a. r. 1 har **Sixti pape q̄rti**, fann jag år 1907 14 ex. på papper i pärmarna till de fyra banden av ett ex. av Ruschs i Strassburg omkr. 1480 tryckta stora bibelupplaga (Hain *3173) i stadsbiblioteket i Lübeck samt följande år ett exemplar likaledes på papper i ett inkunabelband i nuv. Staats- u. Univ.-Bibliothek i Hamburg. Avlatsbrevets text (efter red. B) och samtliga satsvarianter hava avtryckts i min studie om Johann Snell i Kungl. bibliotekets inkunabelkatalog.[1] Pappersexemplaren äro tydligen korrekturavdrag gjorda före tryckningen av pergamentsexemplaren.

Avlatsbrevet är tryckt med två typer: i r. 1 o. 22 uppträder missaltypen från Uppsalamissalet som rubriktyp; själva texten är tryckt med den s. k. Caoursintypen, känd från de båda böcker, som Snell tryckte i Odense år 1482. Det lilla tryckalstret torde därför med säkerhet vara tryckt av Johann Snell och, då det kan dateras till augusti år 1484 — ett i en avskrift känt ex. är utställt Sko den 22 aug. 1484 — också i Stockholm. Som original till det Snellska avlatsbrevet har ett i Lübeck hos Bartholomaeus Ghotan tryckt avlatsbrev förelegat, varav ett exemplar anträffats i pärmarna till en i Stockholms franciskanerkloster bunden handskrift. Detta avlatsbrev har säkerligen blivit tryckt på beställning av legaten Bartholomaeus de Camerino vid hans genomresa i Lübeck till Stockholm på sensommaren år 1484.

Den påvlige legaten Bartholomaeus de Camerino erhöll redan i slutet av år 1482 i uppdrag att predika korståget mot turkarna i Polen, Böhmen och Tyskland. Om hans verksamhet som »nuntius collector cruciate» i Tyskland vittna flera i Nürnberg åren 1483 och 1484 tryckta avlatsbrev (GW 3430—3434). Genom en den 14 okt. 1483 i Rom utfärdad bulla utnämndes han till nuntius och avlatskommissarie också för Sverige och Norge med rätt att här försälja avlat (i Sverige kallat »turkenstyyr»), anställa sub-

[1] Th. II: 1, s. 91—93.

kollektorer, bevilja vissa dispenser m. m. Samtidigt avsändes rekommendationsskrivelser för honom till andliga och världsliga myndigheter i Sverige och Norge. Hans resa till Stockholm, dit han enligt en anteckning i Vadstenadiariet anlände circa festum Laurentij, omkr. den 10 aug., har gått den vanliga vägen över Lübeck, där han lät trycka den ovan nämnda bullan jämte några avlatsformulär (beskrivna nedan s. 44 ff.). Genom bevarade notiser, bl. a. om försålda avlatsbrev, kan hans resa i Sverige ganska noga följas. Den 22 aug. utfärdade han ett avlatsbrev för abbedissan Birgitta Olofsdotter och nunnorna i Sko kloster (bevarat i avskrift), den 5 jan. 1485 besökte han Skänninge, där han avdömde ett mål mot borgaren Olaus Larensson, den 7 jan. är det ovan beskrivna avlatsbrevet i Riksarkivet utfärdat för abbedissan och nunnorna i Vreta kloster, den 20 jan. var han i Skara enligt ett för Oluf Bröms och familj utställt avlatsbrev (känt genom en avskrift på svenska). Huru länge legaten vistats i Sverige är ej bekant, men han torde samtidigt ha gjort ett besök på Ösel. Notisen i Vadstenadiariet har en lakun just på det ställe, som talar om hans vistelse i Sverige: »et mansit hic in regno — — —».

En del svårigheter synas under tiden hava uppstått i Rom med anledning av bristande redovisning från Bartholomaeus' de Camerino sida för de nordiska avlatsmedlen. Den 18 juli 1485 fingo Ludovicus de S. Geminiano och Bartholomaeus' broder Petrus Blasii de Camerino med en borgen av 3,000 dukater svara för, att Bartholomaeus inom 18 månader skulle infinna sig i Rom och avlägga räkenskap. En särskild nuntie, Benedictus de Mansella, utsändes också från Rom för att undersöka saken; han medförde bl. a. en påvlig skrivelse till konung Hans, vari denne till och med ombads att taga Bartholomaeus i fängsligt förvar, om han skulle göra svårigheter. Han synes emellertid hava bragt reda i affärerna, ty i april år 1486 inträffade han åter i Rom och avlade den 30 okt. fullständig redovisning för sin förvaltning av de inkomna avlatsmedlen. Resultatet av den Camerinska avlatshandeln i Norden, särskilt Sverige, synes hava varit ganska givande. Den 24 mars 1487 uppdrogs åt bl. a. prosten vid Sebastiankyrkan i Magdeburg Günther von Bunow att inkassera i Skandinavien utestående fordringar från Bartholomaeus' verksamhet, och den 10 jan. 1488 finnes i kamerans räkenskaper en post om 2,000 gulden införd som inkomst från den nordiska avlatshandeln. Cronica slavica omtalar

också för år 1484, att en påvlig legat då besökte Sverige, där han »explumavit pauperes Christi».

Om Bartholomaeus de Camerino se: J. Lindbæk, *Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans* (1907), s. 111—114. — Collijn, *Kat. Stockholm*, II: 1, s. 94—98. — Urkunder se: Celse, *Bullarium*, s. 206 f., nr 17—18; *Diplomatarium Norvegicum*, VI, nr 599; XVII, nr 408—410, 733—735, 742, 744, 1128, 1130; *Acta pontificum Danica*, IV, nr 2961, 2983.

Litteratur: Collijn, *Blad ur vår äldsta svenska boktryckerihistoria*, II. *Tvenne i Stockholm år 1484 tryckta aflatsbref;* i: *Nord. boktr.-konst*, 1906, s. 9—16, 49—53; *Ettbladstryck från 15:de århundradet*, Saml. 2 (1912), s. 51 ff.; *Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibl. in Stockholm*, T. II: 1 (1916), s. 91—103. — *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts* (1914), nr 406. — Reichling 1790. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke*, Bd III (1928), nr 3436.

Avlatsbrevet är i hel storlek reproducerat i *Nord. boktr.-konst*, 1906, s. 48 o. i Collijn, *Ettbladstryck*, Saml. 2 (1912), pl. 19.

Exemplar: *Hamburg* Staats- u. Univ.-Bibl. — *Lübeck* Stadtbibl. — *Stockholm* RA (på perg.). Av de av mig i Lübeck funna exemplaren blevo några av biblioteksförvaltningen dels bortskänkta dels försålda. Exemplar finnas sålunda nu i *Berlin* Staatsbibl. — *Köpenhamn* KB. — *Lübeck* Kunstmus. — *Stockholm* KB. — *Uppsala* UB (2 ex. på ett blad). Av svenska privatbibliotek finnas ex. hos Smith Karlshamn o. Virgin Qvarnfors.

Följande tryck hänga tillsammans med den av Bartholomaeus de Camerino i Sverige åren 1484—85 bedrivna avlatshandeln och beskrivas här, ehuru de strängt taget icke höra till svensk bibliografi.

1484.

Sixtus IV, Bulla (Sacrosanctis domini nostri Jesu Christi preceptis) för Bartholomaeus de Camerino att vara nuntius och avlatskollektor i Sverige och Norge. Rom 14 okt. 1483.

[Lübeck: Bartholomaeus Ghotan, före aug. 1484.] 1 bl. 2°.

1 bl. Tryckyta: 422 × 311 mm. 78 r. Typer: 3, 5. Init.: h.

R. 1: [S]Ixtus epūs ſeruus ſeruoꝝ dei Ad futurā rei memoriam. Sacroſanctis domini noſtri Ihеſu xp̄i ‖ preceptis no-

bis in pſonam beati Petri apoſtoli datis ... *r. 9:* ... Uniuerſis ‖ xp̄ifidelibus in Regno et Prouincia Swecie ꝛ Norwegie. ac inſulis adiacētibus ꝛ cōuicinis exiſtentibus. qui p ſe vel aliū infra vnū annū cū dimidio. a feſto Paſce Reſurrectōnis ‖ dominice p:oxime future inchoandū. ... *r. 13:* Quatuor Tres Duos / aut Unū ducatum auri. vel tantū quātū cū dilecto filio Barholomeo de Camerino / familiari ꝛ nūcio nr̄o. ſeu cū Collectoribꝫ ſeu Cōmiſſarijs / ſup hoc ‖ ab eo deputādis ... Iuenerint. ...

R. 77: ... Datum Rome apud Sanctūpetrū. Anno Incarnationis dominice Milleſimoquadrin ‖ genteſimooctuageſimotercio Pridie Idus Octobris. Pontificatus noſtri Anno Tertiodecimo.

Denna bulla har efter Reg. Vatican. 549, fol. 279ᵛ f., avtryckts i *Diplomatarium Norvegicum,* XVII, nr 1128. Bartholomaeus de Camerino bör före sin avresa från Lübeck till Stockholm, alltså före aug. 1484, hava låtit trycka denna bulla jämte några avlatsbrev (se nedan) hos Bartholomaeus Ghotan (om denne boktryckare se nedan s. 54—62).

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 5. — Collijn, *Blad ur vår äldsta svenska boktryckerihistoria,* II. *Tvenne i Stockholm år 1484 tryckta aflatsbrev. — Bulla indulgentiarum, utfärdad den 14 okt. 1483;* i: *Nord. boktr.-konst,* 1906, s. 52 f.

Exemplar: *Stockholm* KB, RA (def. ex. i främre pärmen till Registrum ecclesiae Aboensis, d. s. k. Svartboken; Collijn 984).

1484.

Bartholomaeus de Camerino, Litterae indulgentiarum.

[Lübeck: Bartholomaeus Gothan, före aug. 1484.] 8° obl.

1 bl. Tryckyta: 124 × 214 mm. 30 r. Typer: 3, 7.

R. 1: Bartholomeus de Camerino familiaris Sanctiſſimi dñi noſtri pape Sixti quarti. ꝛ p eius ſanctitatē Cōmſſarius*(!)* ‖ ꝛ executor ſpecialiter deputatus ſup execucōne ꝛ expeditione Indulgētiarū*(!)* Sancte ‖ cruciate. ... *(r. 4:)* ... Noueritis q̄ p̄fatus dñs nr̄ papa ... *(r. 22:)* ... Datū Anno dñi M. cccc. lxxx .die ‖ Menſis ‖

R. 24: **Forma abſolutionis.** ‖ . . . *slutar r. 30:* . . . **In noīe pr̄is ⁊ filij ⁊ ſpū̄ſſancti Amen Uade in pace. ⁊ amplius noli peccare.**

Detta avlatsformulär, som har bevarats i ett unikt korrekturexemplar på papper, torde vara tryckt i Lübeck samtidigt med den ovan beskrivna bullan.

Ett exemplar med årtalet 1485 uttryckt och påvens namn ändrat till Innocentius VIII från Sixtus IV, som avled 12 aug. 1484, likaledes tryckt av Bartholomaeus Ghotan, har anträffats i en pärm till ett ex. av ett omkr. 1488 tryckt Ghotanpsalterium i Statsarkivet i Helsingfors (GW 3437).

Litteratur: Collijn, *Ett nyfunnet i Sverige tryckt aflatsbref från omkr. år 1484;* i: *Kyrkohist. årsskr.,* 1902, Meddel. o. aktstycken, s. 123—129; *Blad ur vår äldsta svenska boktryckerihistoria,* II. *Tvenne i Stockholm år 1484 tryckta aflatsbref;* i: *Nord. boktr.-konst,* 1906, s. 9—16. — *Einblattdrucke des XV. Jahrh.* 407. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke,* Bd III (1928), nr 3435.

Exemplar: *Uppsala* UB (Collijn 248). — Exemplaret har blivit funnet ituskuret på mitten i pärmarna till Cod. Ups. C 250, som har följande proveniens: Hunc librum emit frater Kanutus Johannis quondam gardianus stokholmensis lundis a fratre Johanne Kath custode lundensi item ad vsum librarie stokholmensis deputatum per eundem.

1485.

Birgitta, Onus mundi.

Häri: **Festa** S. Birgittae. — **Birgitta,** Revelationes aliquae libri quarti. — **Sermo** defensionum probationum ac expositionum revelationum S. Birgittae. — **Oratio** in laudem S. Birgittae.

Rom: Eucharius Silber (Franck), 1. 10. 1485. 4°.

70 bl. Sign.: [1^8—3^8 4^4 5^8 6^4 7^8—9^8 10^6]. 33 r. Typ: 2. Rubr.: γ.

Bl. 1 tomt. Bl. 2ª: [3] D quaſcunq; manus libellus iſte peruenerit di‖ligenter ne deſtruatur eum cuſtodiat. . . . *r. 16:* ¶ Sequitur libellus qui intitulatur Onus mundi id eſt ‖ prophetia de malo futuro ipſi mundo ſuperuenturo. ‖ [3]Ignificauit dominus noſter Ieſus chriſtus que ‖ oporteat fieri cito loquens ſponſe ſue noue ſci ‖ licet Sancte Birgitte . . . *Lägg 2:* deuorat habitatores

ſuos. Simili modo cū & illi eſſent || ... *slutar bl. 25ª r. 32:* ... facientes conſimilem penam & ultionem experi- | endo miſerabiliter deficiant. Deo gratias. ||

Bl. 25ᵇ: ℂ Sequuntur feſta Sancte Birgitte. || [2]Ancta Birgitta habet tria feſta in anno. ... *slutar bl. 28ª r. 22:* ℂ Amen. *Bl. 28ᵇ tomt.*

Bl. 29ª: ℂ Hic incipiūt alique reuelationes quarti libri celeſtiū || reuelationū ſancte Birgitte a domino noſtro Ieſu Chri || ſto ei date. || ... *slutar bl. 40ᵇ r. 7:* FINIS. || *på två spalter:* ℂ Regiſtrum. || ...

Bl. 41ª: ℂ Sermo defenſionum probatōnum ac expoſitionum | diuinitus inſpiratarum reuelationum a ſpōſo Ieſu Chri || ſto generoſe domine Sancte Birgitte ... factarum necnon || approbatiōis & confirmationis regule a Chriſto rece / || pte & ab eadem beata Birgitta edite per Gregorium pa || pam .xi. & Martinum .v. ſummos pontifices confirma | te approbate & munite. In publico conſiſtorio coram || Vrbano .vi. ſummo pontifice reuerendiſſimiſq; domi || nis Ioanne de Turrecremata hiſpano cardinali Sancti | Sixti uulgariter nūcupato Adam cardinale in ſacra the || ologia magiſtro z eliſareo tituli Sancte Balbine preſbi | tero Cardinale ceteriſq; dn̄is aſſiſtentibus habitus Sum || ma lucubratione diligenti etiam ſtudio editus feliciter || incipit. || [3]Xultauit Ieſus & ſpū dixit. ... *slutar bl. 68ª r. 29:* Ex quibus omnibus manifeste colligitur ad canoniza | tionē ſancte Birgitte plene diſpoſitam eſſe materiā zc̄. ℂ Reuelationum excerptaꝝ quas iam pro parte im- | pletas conſpicimus adhuc etiam implendas futuro cū || *bl. 68ᵇ:* gemitu expectamus ac earum reuelationum que onus || mundi non iniuria intitulantur & ſermonis defenſionū || probationum ac expoſitionum reuelationum genero / ſe uidue domine Birgitte Principiſſe Neretie ex Reg- | no Suetie diuinit⁹ inſpiratarum Etiam regule a chriſto | ſponſo eidem tradite ab ea poſtea in lucem edite per || Gregorium undecimum Pōtificem maximum appro || bate opuſcula Illuſtriſſimi Principis dn̄i Georgii Comi || tis Palatini Rheni Inferioris ſuperioriſq; Bauarie Duc | Magnificentiſſimi impenſis ob ſingularem eius in reli || gionem deuotione & affectu directiōe ac cura Fratris Bolfgangi Sandizeller p̄fati Principis familiaris arteq; & diligentia & caractere polito & emendato Magiſtri || Eucharii Franck in Vrbe Roma omnium Principe & || patria impreſſione cultiſſimi finiunt Anno ſalutis. Mc / || ccclxxxv

gemitu expectamus ac earum reuelationum que onus mundi non iniuria intitulantur & ſermonis defenſionū probationum ac expoſitionum reuelationum genero/ ſe uidue domine Birgitte Principiſſe Neretie ex Reg/ no Suetie diuinit9 inſpiratarum Etiam regule a chriſto ſponſo eidem tradite ab ea poſtea in lucem edite per Gregorium undecimum Pōtificem maximum appro bate opuſcula Illuſtriſſimi Principis dñi Georgii Comi tis Palatini Rheni Inferioris ſuperioriſq; Bauarie Duc/ Magnificentiſſimi impenſis ob ſingularem eius in reli gionem deuotione & affectu directiōe ac cura Fratris Bolfgangi Sandizeller p̄fati Principis familiaris arteq; & diligentia & caractere polito & emendato Magiſtri Eucharii Franck in Vrbe Roma omnium Principe & patria impreſſione cultiſſimi finiunt Anno ſalutis·Mc/ ccclxxxv die uero prima menſis Octobris·

¶ Regiſtrum huius libri·

¶ Sermo defenſionū liori q̄ .

¶ Quia ſemper bus & reue

¶ Eſt dictum conſtructionem

¶ Rapta in ſpiritu in Cypro

Fig. 9. Birgitta, Onus mundi. Rom 1485. Bl. 68[b].

die uero prima menſis Octobris . ‖ *på 2 spalter:* ¶ Regiſtrum huius libri . ‖ . . .

Bl. 69[a]: ¶ Oratio in laudem . S . Birgitte ſingularis ac luculen ‖ ta que in uergenti mundiſ fine . nūcia ambaſiatrix ac le ‖ gata a ſummo xp̄o ſponſo ſuo miſſa fuit ad cōuerten / ‖ das animas ad deuȝ . . . *r. 6:* [n³] Vnc autem quia de nunciis dei ad ſalutem ‖ hominum miſſis . ſermonem facio . . . *slutar bl. 70[b] r. 20:* . . . qui ſolē nititur facibus adiuuare . ‖

Innehållet i denna lilla bok fördelar sig på två avdelningar, vardera med sitt eget bladregister. Den första omfattar bl. 1—39 och innehåller den latinska texten till den av

magister Johann Tortsch i Leipzig under titel Onus mundi gjorda kompilationen ur Birgittas uppenbarelser, varav första upplagan utkom på tyska i Nürnberg 1481 (se ovan s. 11—15), vidare en förteckning på officierna vid Birgittas tre festdagar jämte en oratio bona de sancta Birgitta samt slutligen utdrag ur revelationernas fjärde bok, kap. 48, 49, 10, 17, 33, 76 och 80 i nu nämnd ordning. Den andra avdelningen (bl. 40—70) innehåller dels en anonym skrift till försvar för revelationerna såsom ett led i Birgittas helgonförklaring, dels en bön till Birgittas lov, som enligt Westman troligen är författad av Tortsch. Den anonyma skriften med titel Sermo defensionum reuelationum säges bl. 68^{b} vara uppläst in publico consistorio inför påven Urban VI i närvaro av bl. a. kardinalerna Johannes de Turrecremata, Adam Eston och Elziarius av Sabrano. Då den förstnämnde dog 1468 föreligger här åtminstone vad denne beträffar ett misstag från utgivarens sida. Skriften har av Klemming tillskrivits Matthaeus de Cracovia, som framlade en proposition om Birgittas kanonisation inför Urban VI i Genua år 1385 eller 1386. Då denna proposition anföres på flera ställen i den anonyma skriften, kunna de icke vara identiska. Denna senare, vilkens incipit lyder Exultavit Iesus, nämnes emellertid i det ovan s. 8—11 beskrivna Summarium processus canonizacionis b. Katherine de Vadstena (Rom 1480), bl. 3^{a} r. 6: »℄ Item ex ſermone prefati magistri mathie habito in ciuitate Januensi coram prefato vrbano .vi. pro canonizatione eiusdem . S. Birgitte . Et in alio ſolenni ſermone qui incipit Exultauit Jheſus ſpiritu habito coram eodem vrbano .vi. in conſiſtorio publico.» En avskrift av denna sermo från slutet av 1400-talet finnes i Ms 2048 i Biblioteca Casanatense i Rom (fotostatisk kopia i KB).

Boken är, såsom av slutskriften framgår, tryckt på bekostnad av hertig Georg den rike av Bayern-Landshut (1479—1503), vilken genom sitt gifte med Kasimir IV:s av Polen dotter Hedvig blivit intresserad för Birgittas orden och åt denna upplåtit det gamla benediktinerklostret Altomünster, vilket för ändamålet ombyggdes, men först år 1497 kunde invigas.[1] Vid dessa arbeten var hertig

[1] Om Maria-Altomünster se särskilt G. Binder, *Geschichte der bayerischen Birgitten-Klöster* (1896), s. 241—348.

Georgs råd, den bayerske adelsmannen Wolfgang von Sandizell verksam. Redan år 1485 hade han sänts till Rom för att utverka påvlig bekräftelse på klostrets överlåtande åt birgittinerorden. Samtidigt ombesörjde han utgivningen av den här beskrivna upplagan av Onus mundi jämte de andra birgittinska skrifterna. Han blev också upptagen som lekbroder i orden under sin vistelse i Rom, men först år 1517 inträdde han som munk i Maria-Altomünster, sedan han ägnat sitt liv åt klostrets organisation. Han avled år 1525.

Den lilla skriften är tryckt på samma officin som Pavinis' ovan s. 8—11 beskrivna Summarium processus canonizacionis b. Katherine de Vadstena [1480], ehuru med en för detta tryckeri karaktäristisk antikvatyp.

Den latinska texten finnes även bevarad i några handskrifter, så i cod. A. VI. II i benediktinerstiftet St. Peter i Salzburg (skriven i juli 1436) och i cod. 24 i prämonstratenserklostret Tepl, den senare defekt men från mitten av 1400-talet.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 16—19. — Klemming, *Birgittaliteratur,* s. 24—27, nr 10. — K. B. Westman, *Birgitta-studier,* I (1911), s. 289 ff. — Hain–Copinger 12012. — *Gesamtkatalog der Wiegendrucke,* IV (1930), nr 4399. — Collijn, *En handskrift af Onus mundi från 1436;* i: *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen,* 1916, s. 56 f.

Exemplar: GW förtecknar ett 20-tal exemplar, däribland: *Berlin* SB (Voulliéme 3479). — *Göttingen* UB. — *London* Brit. Mus. (Proctor 3818; *Brit. Mus. Cat.,* IV, s. 106). — *München* SB, UB, Metr. Kap. — *New Haven* Yale UL (saml. Riant). — *Oxford* Bodl. Libr. — *Roma* Bibl. Alessandrina. — *Stockholm* KB (Collijn 219 o. Taf. 21). — *Wien* NB.

Exemplar finnas också i privata samlingar (Ericsberg, Koberg, Vult v. Steijern).

En separatupplaga av ovanstående innehållande endast bl. 1—28, d. v. s. *Onus mundi* och *Festa S. Birgittae,* finnes. Bl. 28ª har nedtill ett register på fem rader tillkommit; r. 23: **℄ Regisſtrum.** ‖ . . . slutar **℄ Trarium facere** ‖

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 19. — Klemming, *Birgittaliteratur,* s. 27, nr 10 a. — *Gesamtkatalog der Wiegendrucke,* IV (1930), nr 4399.

Exemplar: *Gnesen* Pr Sem. — *Napoli* BN (Reichling 647). — *Oxford* Bodl. libr. — *Stockholm* KB (Collijn 220). — *Wien* NB.

[1485.]

Birgitta, Openbaringe.

Utdrag på lågtyska.

Häri: Jordanus de Quedlinburg, Passie. Utdrag. — Pseudo-Birgitta, Passie unses leuen heren Jhesu Christi. — Nutte Bede.

Lübeck: Bartholomaeus Ghotan, [omkr. 1485]. 8°.

128 bl. Sign.: [1⁸] [a⁸] b⁸—o⁸ [p⁸]. 18 r. Typer: 3, 5. Init.: h. Rubr.: α. 1 träsnitt.

Bl. 1 tomt. Bl. 2ᵃ: Hijr heuet ſik an ‖ dat Regiſter deſſes ‖ yeghenwardighen ‖ bokes. ‖ . . . *registret slutar bl. 6ᵃ r. 16:* werke aller vromen gudē criſtene ‖ mynſchen.) ‖ *Bl. 6ᵇ—8 tomma.*

Bl. 9ᵃ tomt. Bl. 9ᵇ träsnitt: Birgitta skrivande vid en pulpet. Bl. 10ᵃ: ℂ Dar ſteit in deme viij boke der ‖ openbaringe ſūte birgittē in dem̄ ‖ lviij capᵖ. deſſe na ſchreuē worde ‖ [S⁵]Unte birgitte ſach ‖ upp eine tyt ein gās ‖ grot pallas / . . . *Sign. b:* clenen louen hebben . ydele hope ‖ . . . *slutar bl. 52ᵃ r. 2:* . . . ℂ Collcā ‖ . . . *r. 15:* . . . vormiddelſt ‖ deme ſuluē vnſeme heren ihū xp̄o ‖ Amen.) ‖

Bl. 52ᵇ: ℂ Na deme dat deme mynſchen ‖ nicht nutters en is to d' ſalicheit ‖ . . . men dat he bedenke dat lidēt ‖ xp̄i. . . . So ‖ volghet hijr na dat gantze lident ‖ xp̄i / in ſouē dele ghedelet . . . *r. 15:* . . . duſſe artikele vnde bede ſynt ‖ ghenomen vth der paſſien / de dar ‖ gheſettet hefft de grote meſter ior ‖ danus. . . . *Bl. 53ᵃ:* ℂ In der metten tijt werden. xp̄ ‖ artikele gherort. ‖ . . . *slutar bl. 74ᵃ r. 9:* . . . Dat vorlene ‖ vns allen Jhūs xp̄ūs vnſe here. ‖ Amen. ‖

Bl. 74ᵇ: ℂ Deſſe paſſien openbarde xp̄ūs ‖ ſuluē ſunte birgitten / wo he ſprak ‖ mit ſynen iūgerē in dē auēt etēde. ‖ [W⁴]At mach ik ſprekē ‖ wente myne ſele is ‖ bedrouet bet in den ‖ dot . . . *slutar bl. 119ᵃ r. 6:* ℂ Deſſe othmodighe paſſien apē ‖ barde vnſe here xp̄ūs ihūs ſuluen ‖ ſunte Birgitten / vm̄e eres bedes ‖ willen.) ‖ Bartholomeus ‖ Ghotan impſſit ‖ In Lubeke. ‖ *Bl. 119ᵇ—120 tomma.*

Bl. 121ᵃ: ℂ Hijr na volghen ſchone nutte ‖ bede / alle daghe to lezende.) ‖ [O⁵] Almechtighe vnde ‖ ald' weldigeſte bar ‖ mehertighe ewige ‖ got. . . . *slutar bl. 127ᵇ r. 17:* Dyt vorlene vns allen dorch ihm̄ ‖ xp̄m vnſen heren. Amen. ‖ *Bl. 128 tomt.*

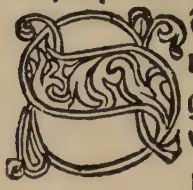

¶ Dar steit in deme viij boke der
openbaringe sūte birgittē in dem̄
lviij cap̄. desse na schreuē worde
Vnte birgitte sach
upp eine tyt ein gās
grot pallas/vn̄ dat
was ghelyk dē cla-
ren hemmele. Dar
ynne was eine vntellike schare d̄
hēmelschen ridderschop/alze dat
stoff in d̄ sūnen. In deme pallaze
was ein keiserlik stol van wūder
liker kostelheit. dar uppe sath ein
psone vnbegripelikē schone/in d̄
staltnisse eines mynschē/vnde ein
mechtich here. syne cledere werē
wūderlik/vn̄ wūd̄liker clarheit.
vn̄ eine iūcurouwe stūt vor eme.

Fig. 10. Birgitta, Openbaringe. [1485.] Bl. 10ª.

Innehållet i denna skrift, som tydligen är kompilerat till bruk för birgittinernunnor inom det lågtyska gebietet, fördelar sig på fyra avdelningar. Den första (bl. 9—52ª) omfattar fyrtio utdrag ur Birgittas uppenbarelser, som i allmänhet äro ordagranna översättningar från det latinska originalet, till vilka fogats ett antal böner likaledes hämtade ur revelationerna. Den andra avdelningen (bl. 52ᵇ—74ª) innehåller böner och artiklar fördelade på de olika gudstjänsttiderna, hämtade »vth der passien, de dar ghesettet hefft de grote mester iordanus», d. v. s. augustinereremiten Jordanus de Quedlinburg, † 1380, vilken författat några Meditationes och Articuli de passione Domini, varav en upplaga trycktes i Lübeck av Lucas Brandis (unikt ex. i Wolfenbüttel). En lågtysk text i en handskrift i Göttingen nämnes av Borchling, *Mittelniederdeutsche Handschriften in Norddeutschland u. den Niederlanden, 1. Reisebericht* (1899),

s. 197; en annan finnes i Ms theol. germ. 24 i Stadtbibliothek i Lübeck. Såsom tredje avdelning (bl. 74b—119) finna vi en under Birgittas namn gående Kristuspassion, som i registret bl. 5a r. 14 beskrives på följande sätt: ℂ Hir na volghet de paſſio vnſes || leuen heren ihū criſti / de he ſuluen || van worden to worden gheopen || baret hefft / ſyner hillighen bruth || (bl. 5b) vnde denerynnen ſunte birgitten dorch dat hillighe kruce / in ſunte || pauwels kerke to Rome. . . . Det är alltså den gamla traditionen om det talande krucifixet i S. Paolo fuori le mura, som här går igen. Texten har efter några handskrifter och den här beskrivna inkunabeln utgivits av C. Jungmark, *Eine pseudo-birgittische Christus-Passion*, I. *Die mittelniederdeutsche Version*. Ak. avh. Göteb. 1916. Inkunabeltexten avviker från handskrifterna, med undantag av en, genom att den också innehåller en autentisk Birgittarevelation om Kristi lidande (bok 7 kap. 15). Den lilla boken avslutas med en samling böner (bl. 121—127).

Om boktryckaren se nedan s. 54—62. Tryckåret kan på typologiska grunder sättas till omkr. 1485. Den i texttypen förekommande formen av minuskel-h är nämligen karaktäristisk för Ghotans första Lübeckpress.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 38—40. — Klemming, *Birgittaliteratur*, s. 39 f., nr 40. — Copinger 1061 a. — Schreiber 3500. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke*, Bd IV (1930), nr 4394. — Borchling–Claussen, *Niederdeutsche Bibliographie* 88.

Exemplar: *Hamburg* Staats- u. Univ.-Bibl. — *Stockholm* KB (Collijn 217 o. Taf. 27—28. Bl. 9, 16, 121—127 saknas, ersatta m. faks. i ljustryck efter Hamburgexemplaret).

[1487.]

Vita cum miraculis b. Katherine.

Stockholm: [Bartholomaeus Ghotan, före 26. 6. 1487]. 4°.

48 bl. Sign.: a8—f8. 28—29 r. Typ: 1 (Haebler 5). Init.: a. Rubr.: α.

Bl. 1 tomt. Bl. 2a: ℂ Incipit vita ſiue legēda cū miraculis dñe katherine || ſancte memorie filie ſcē Birgitte de regno Suecie. || [4]Enerabilis et deo dilecta katherina no || bilis viri dñi wlphois

gudhmarſ ⁊ bir ‖ gitte ꝯiugis eius cuius laudis p̄coniū in ‖ eccl'ia filia fuit. . . . *Sign. b:* [2]Um aūt hec laudabilis dn̄a katherīa ſtaret ro ‖ . . . *slutar bl. 23ª r. 18:* . . . mira ‖ bilis in ſecula ſeculoꝝ Amen. ‖ *Sju mirakler följa:* [2]e miraculis eius poſt mortē q̄ gl'oſus deus ꝓpter ‖ merita eius fieri ꝯcedit . . . *slutar bl. 25ᵇ r. 27:* ka- ‖ therine. Cuius meritis ſe ſaluā eſſe ꝯfidebat. ‖

Bl. 26ª: ¶ Tenor lr̄e cōmiſſionis reuerendi prīs et dn̄i ‖ dn̄i Henrici diuina miſeracōe ep̄i Lyncopen̄ ſu ‖ per miraculis felicis memorie dn̄e katherine filie ‖ ſct̄e Birgitte recipiend' et colligend'. ‖ [2]Enricus miſeraciōe diuina Ep̄s lyncopen̄ di- ‖ lectis in xp̄o filijs dn̄is Bn̄dicto curato eccl'ie ‖ haghaby ⁊ Johāni de aby Joh'i or- meri ⁊ Laurēcio de ‖ ſtraa altariſtis in möſterio wadzſten̄ ſalutē in dn̄o ſem ‖ piternā . . . *Bl. 27ª r. 12:* . . . Actū ⁊ datum ‖ wadzſten Anno dn̄i M°. cd°. lxix°. dn̄ica infra octauas ‖ natītatis xp̄i nrō ſub ſecret̄ pn̄tibꝫ impenden̄. ‖ . . . *Miraklerna börja bl. 28ª r. 9:* [2]nno dn̄i M°. cd°. xli° Nō ſolū caſu verūeciaꝫ et ‖ . . . *slutar bl. 47ᵇ r. 21:* . . . Teſtes ola ‖ uus laurencij ⁊ Olauus hemmingi in biſcopſ- motala. ‖ ¶ Nouerint vniuerſi quorum intereſt vel intereſſe po- ‖ terit quomodolibet in futurum. Q nos johannes de ‖ aaby ⁊ jo- hannes ormeri . . .

Bl. 48ᵇ: [E3]T Ego bn̄dictus pauli clericus ‖ vpſalēſ dyoceſ publicus impiali ‖ act̄e notarius . . . *r. 20:* ¶ Impreſſum Holmis. ‖

Bartholomaeus Ghotan är den andre i Sverige verksamme boktryckaren. Liksom Johann Snell kom han till Stockholm från Lübeck. Om hans liv och verksamhet flyta källorna, såväl tryckta som skrivna, vida rikare än om Snell. Dels äro de flesta böcker, som utgått från hans pressar och som äro väl representerade i de svenska biblioteken, försedda med utförliga upplysande slutskrifter, dels hava talrika urkunder bevarats, som giva en inblick i hans skiftande öden fram till hans bråddöd i Ryssland. Sådana urkunder finnas särskilt i Lübecks stadsböcker, de s. k. Ober- och Niederstadtbücher, vilka förvaras i statsarkivet i Lübeck, där även originalet till ett av Ghotan redan den 4 okt. 1484 nedskrivet testamente finnes. Också i svenska urkunder anträffas Ghotans namn någon gång (1486, 1487, 1493) samt i ryska beskickningsrapporter från åren 1492—1493. Hans död omnämnes i Reimar Kocks krönika.[1]

[1] De tyska källorna äro med ett undantag (Unckells skrivelse 1494) sammanförda av BRUNS, *Lebensnachrichten über Lübecker Drucker des 15. Jahrh.;* i: *NTBB,* 1915, s. 228—31, 246—50.

Bartholomaeus Ghotan var troligen bördig från Magdeburg, där han också utövat sin äldsta verksamhet som boktryckare och där två av hans bröder, Martin och Achim, ännu år 1500 voro bosatta. Familjen kan dock hava haft anknytning till Lübeck, där namnet Ghotan icke är ovanligt, bl. a. nämnes i Niederstadtbuch år 1479 en »Hinr. Gothan und Greteken sine elike husfrouwe». Bartholomaeus tillhörde ursprungligen det andliga ståndet, ty han innehade en vikaria vid domkyrkan i Magdeburg. Han hade dock en oäkta son vid namn Andreas, som icke synes hava överlevt honom; efter Ghotans död är det blott dennes syskon, som göra sina arvsanspråk gällande.

Det första tryck, i vilket Ghotans namn förekommer, är det praktfulla missale, som han år 1480 tryckte för stiftet Magdeburg och till vilket Lucas Brandis enligt slutskriften gjutit typerna, »de cuius manibus apicum defluxerat amnis». I samma slutskrift kallar sig Ghotan »magister artis impressiue». Hans typförråd i Magdeburg bestod av sex olika typer, därav två brödstilar och fyra för missal- och psalterietryck avsedda större stilar. I det nyssnämnda testamentet från år 1484 talar han om sina »pressenn, matricen unde stale to sossleighe litteren vor missal unde breviere». Magdeburgmissalet är dock icke Ghotans äldsta tryck; det torde hava föregåtts av en kalender på lågtyska för år 1480, några avlatsbrev m. m. Ghotan synes tidigt hava specialiserat sig på tryckningen av missalen och psalterier. Utom Magdeburgmissalet härrör från denna tid ett missale för prämonstratenserorden, som hade ett av sina förnämsta stift i Magdeburg, ett breviarium för stiftet Verden samt flera olika psaltarupplagor, därav två med tryckåret 1481. Den ena av 1481 års psaltare är tryckt i en upplaga på 1,000 exemplar; av denna upplaga ha flera exemplar blivit funna i svenska, särskilt uppländska och norrländska kyrkor (Bred, Funbo, Bollnäs, Harmånger m. fl.). Det är möjligt, att försäljningen av ett antal exemplar av denna psaltare till Uppsala ärkestift kunnat giva upphov till Ghotans kommande livliga förbindelser med vårt land. Ghotans sista i Magdeburg fullbordade tryck är en lågtysk örtabok, Eyn schone Arstedyge boek, som är daterad den 31 juli 1483, dock utan angivande av tryckort.[1]

[1] Från Ghotans verksamhet i Magdeburg äro följande tryck kända. En lågtysk *kalender* för år 1480, tr. 1479. (*Einblattdrucke* 165. Borchling-Claussen 45.) — *Missale Magdeburgense* 1480. (Hain 11321. KB 728 o. Taf. 401—403.) — *Missale*

Mot slutet av år 1483 har Ghotan överflyttat sin verksamhet till hansastaden Lübeck. Tiden för hans överflyttning kan ej exakt angivas, men han har i Lübeck tryckt en kalender för år 1484, varav framgår, att hans pressar redan före detta års början voro installerade här. Från år 1484 känna vi flera daterade Ghotantryck utförda i Lübeck, och i september detta år inköpte han av Hans Wedemeyer huset Salunenmakerstraten (nu Schlumacherstrasse) nr 11 »beleghen twisken der Huxstraten unde der Vleskhouwerstraten». Av en ännu okänd anledning uppgjorde han strax härefter, den 4 okt., ett testamente, som dock senare torde hava ersatts med ett nytt. De viktigaste förordningarna i detta testamente äro följande: sin orgel med tillbehör skänker han till Marientydenkapellet i Mariakyrkan. Syskonen erhålla tio mark lüb. och all den egendom, som han ännu har kvar i Magdeburg och som finnes i förvar hos hans tjänare Johannes Lamperti, åt vilken han skänkt sin vikaria vid domen — en vikar Johannes Lampert anträffas också mycket riktigt i Magdeburg för åren 1491—1505.[1] Åt sonen Andreas skänker han 150 lybska mark och sitt hus samt alla verktyg »dat to der kunst hort der druckerye halven, klein unde grot, pressen unde bokstaven». Dör Andreas, skola pengar och hus tillfalla hans tjänarinna Anna Kromen, husgeråd, kläder och böcker däremot »de heren to S. Katherinen», d. v. s. franciskanerna vid S. Katharinen i Lübeck. Vidare skall hans tryckerimateriel, som han uppskattar till ett värde av 100 rhenska gulden, försäljas jämte 800 pund gjutna bokstäver.

I Lübeck har Ghotan utövat en betydande verksamhet, som de första åren, d. v. s. före hans besök i Sverige, huvudsakligen inriktade sig på att trycka bön- och uppbyggelseböcker på lågtyskt språk. Av dessa kan här nämnas den rikt illustrerade Speygel der dogede, vars slutskrift är daterad den 23 aug. 1485. Ett litet

---

Praemonstratense u. å. (*NTBB*, 1923, s. 77—85; 1925, s. 223—26.) — JOH. NIXTEIN, *Litterae indulgentiarum* 1480. (Två varianter, ett ex. i UB. *Einblattdrucke* 1033—34. *GfT* 109.) — LUDOV. PONTANUS, *Singularia juris in causis criminalibus s. 5 decretalium* u. å. (HAIN 13268. Ex. i KB.) — *Psalterium latinum* 1481. (HAIN 13484? *Type facs. soc.* 1902 m. — Annan uppl. KB 909. UB 1270. *Gf!* 48.) — *Psalterium latinum* [1482]. — GUILLERMUS PARISIENSIS, *Tabula evangeliorum* [1482—83]. (*Einblattdrucke* 671.) — *Münzwarnung* 1482. (*Einblattdrucke* 1565. Ex. i KB.) — MELLERSTADT, *Pronosticacio in dat iaer 1483.* (BORCHLING-CLAUSSEN 63. UB 1528.) — MELLERSTADT, *Propositiones astrologicae* [1482]. (HAIN 11052?) — *Breviarium Verdense* 1483. (GW 5505.) — *Arstedyghe boeck* 31. 7. 1483. (HAIN 9797. BORCHLING-CLAUSSEN 64. Ex. i KB.)

[1] *Urkundenbuch der Stadt Magdeburg*, Bd 3, nr 758, 1256, 1332.

utdrag av Birgittas uppenbarelser på lågtyska härstammar också från denna period av hans verksamhet (se ovan s. 51 ff.) ävensom de redan ovan s. 44 ff. beskrivna avlatstrycken med anledning av den Camerinska avlatshandeln i Sverige. Av liturgiska tryck från denna tid äro endast fragment av ett breviarum för Hamburg kända.[1]

Från åren 1486 och 1487 är intet av Ghotan firmerat Lübecktryck känt. Han kan i stället visas vara verksam större delen av denna tid i Stockholm. I Lübecks skotteregister för kvarteret Prima Wakenisse finnes under Sallunenmakerstrate för år 1487 följande anteckning: »*ut* Bartholomeus do.»[2], av vilken framgår, att Ghotan detta år var frånvarande från Lübeck. Tvänne svenska urkunder äro kända, i vilka Bartholomaeus Ghotan — i den ena kallas han impressor librorum, i den andra clericus Magdeburgensis diocesis — uppträder som vittne. Den ena av dessa urkunder är daterad Stockholm den 31 okt. 1486, den andra Almarestäket den 14 sept. 1487. Ghotan har alltså anlänt till Stockholm före den 31 okt. 1486 och var kvar här ännu den 14 sept. 1487.[3] Klemmings antagande, att Ghotan år 1483 varit verksam i Stockholm, förfaller alltså härmed.

---

[1] De viktigaste tryck kända från Ghotans första press i Lübeck äro följande. *Kalender* på lågtyska för år 1484. (*NTBB,* 1926, s. 92. BORCHLING-CLAUSSEN 69.) — *Breviarium Hamburgense.* [1484.] End. fragment kända. (GW 5352.) — EUSEBIUS, *Van deme levende s. Jeronimi.* 1484. (HAIN 6723. BORCHLING-CLAUSSEN 71. UB 534.) — *Lycht der Seelen.* 1484. (COPINGER 3696. BORCHLING-CLAUSSEN 72. UB 959.) — ORTOLFF VON BAIERNLAND, *Boek der arstedien.* 1484. (HAIN 4035: 1. BORCHLING-CLAUSSEN 73. KB 784. Linköp. 84.) — VALASCUS DE TARANTA, *Regiment der pestilencie.* [1484.] (HAIN 4035: 2. BORCHLING-CLAUSSEN 78. KB 1079. Linköp. 117.) — MICH. SCHRICK, *Kraft unde doghede der branden watere.* [1484.] (HAIN 4035: 3. BORCHLING-CLAUSSEN 76. KB 157. Linköp. 25.) — SIXTUS IV, *Bulla 14. 10. 1483.* [Före aug. 1484.] (Se ovan s. 44.) — BARTHOLOMAEUS DE CAMERINO, *Litterae indulgentiarum* 1484, 1485. (Se ovan s. 45 f.) — *Dracole Wyda.* [1484?] (BORCHLING-CLAUSSEN 66.) — *Bedeboek.* [1484.] (BORCHLING-CLAUSSEN 79.) — *Bedeboek.* 1485. (COPINGER 4842. BORCHLING-CLAUSSEN 84.) — *Speygel der dogede.* 1485. (HAIN 14952. BORCHLING-CLAUSSEN 87. KB 990. UB 1361.) — BIRGITTA, *Openbaringe.* [1485.] (Se ovan s. 51 ff.) — *Lere deme de wyl denen dem Altare der hill. Myssen.* [1485.] (*Einblattdrucke* 839. BORCHLING-CLAUSSEN 96.)

[2] BRUNS, *Lebensnachrichten,* s. 246, Anm. 4.

[3] Då dessa urkunder äro av största betydelse som bevis för att Ghotans uppehåll i Stockholm ägt rum åren 1486—87 och icke år 1483, torde en något utförligare redogörelse för desamma här vara påkallad. De båda urkunderna äro endast kända i betydligt felaktiga avskrifter i den s. k. Lars Siggesson Sparres kopiebok (Riksarkivet, gammalt signum J 6, nu B 15). En stor del av de i denna samling avskrivna urkunderna röra riksrådet Arvid Birgersson Trolle till Bergkvara († 1505), och av dessa hänföra sig sju till en egendomsstrid mellan denne och domherren, sedermera dekanen i Lübeck magister Johannes Breide eller Brede († 1508). Urkundernas innehåll är här av ingen betydelse, men desto mer deras datering och bevittnande. Den första är ett notariatsinstrument utfärdat i Stockholms franciskanerklosters refektorium av notarien Benedictus Pauli i närvaro av bl. a. den påvlige protonotaren och legaten Günther von Bunow

Ghotans verksamhet i Stockholm är vidare bestyrkt genom ett antal tryckta böcker, i vilka genomgående det från hans verksamhet i Magdeburg och Lübeck kända typografiska materielet blivit använt. Av dessa är den lilla med Ghotans vanliga texttyp tryckta skriften Vita Katherine försedd med slutskriften: Impressum Holmis och ett missale för Strängnäs stift, där Ghotans från Magdeburg bekanta missaltyper kommit till användning, har ett längre år 1487 daterat kolofon, i vilket dock tryckorten ej är utsatt. Detta missale, som är det förnämsta verket från Ghotans Stockholmstid, är tryckt i en upplaga om 170 exemplar på beställning av biskop Konrad Rogge i Strängnäs. Även för ärkestiftet var Ghotan verksam, han har för detta tryckt ett manuale och ett psalterium. Ghotan har av allt att döma funnit ett nytt och vidsträckt verksamhetsfält i Sverige, och hans press synes år 1487 hava varit i full gång, då denna lovande verksamhet helt plötsligt avbrytes och han ser sig nödsakad att återvända till Lübeck, där under åren 1488—1492 ett antal större och mindre verk lämnat hans tryckeri.[1] Av dessa äro de viktigaste och omfångsrikaste ut-

(Bünau) och »Matheo Ludeka ciue et oppidano dicti oppidi Holmensis Et Bartholomeo Gothan impressore librorum testibus». Dateringen av urkunden lyder: »Anno a Natiuitate Domini Millesimo quadringentesimo oct[u]agesimo tertio, Inductionis (ɔ: Indictionis) quarta, die vero Martis, vltimo mensis Octobris, Pontifectus (ɔ: Pontificatus) sanctissimi in Christo Pateris (ɔ: Patris) et Domini Dn. Innocentij Divina providentia propè (ɔ: pape) octavi Anno tertio». Denna datering, på vilken Klemming stött sitt antagande, att Ghotan 1483 varit i Stockholm, är emellertid genomgående felaktig: indiktionstalet för året 1483 är 1 och icke 4 (4 är däremot indiktionstalet för 1486); den 31 okt. 1483 var en fredag, icke tisdag, vilket däremot den sista okt. 1486 var. Innocentius VIII:s tredje regeringsår var slutligen 29 aug. 1486—28 aug. 1487, ty han valdes till påve den 29 aug. 1484. Urkundens riktiga datering är därför den 31 okt. 1486. Detta bestyrkes även av den omständigheten, att den vid instrumentets utfärdande närvarande påvlige legaten Günther von Bünow först genom påvlig skrivelse den 7 jan. 1486 (avtr. i *Diplomatarium Norvegicum,* XVII: 1, nr 737), blev utnämnd till nuntius och generalkollektor i Danmark, Sverige och Norge. (Se om honom också ovan s. 43.) Den andra avskriften är av en skrivelse från ärkebiskop Jakob Ulfsson och ärkedjeknen Ragvaldus Ingemundi i samma angelägenhet och daterad »in castro nostro Allemersteek, nostræ Vpsaliensis diocesis, sub Anno a Natiuitate Domini Millesimo quadringentesimo oct[u]agesimo septimo indictionis quinta, die vero veneris xv (ɔ: xiv) mensis septembris Pontificatus sanctissimi Domini nostri Domini Jnnocentij pape viii Anno quarto præsentibus ibidem honorabilibus viris Dominis, Domino Twrone Johannis præsbytero, capellano nostro, et Bartholomeo Gothan clerico (ɔ: clericis) Vpsaliensis et Magdeburgensis Diocesis testibus». Denna datering är med ett undantag riktig: den 15 sept. 1487 var en lördag, icke en fredag, varför datum tydligen bör ändras till den 14 sept. 1487.

[1] Från Ghotans andra press i Lübeck (1488—92) ha följande arbeten utgått. *Missale dominicanum* 1488 med en specialupplaga för Åbo stift. (HAIN 11253 o. COPINGER 4122; se nedan under 1488.) — *Psalterium latinum.* [1488.] (KB 910. UB 1271. *GfT* 395.) — Flera ettbladstryck, därav av RAYMUNDUS PERAUDI utfärdade *avlatsbrev* för åren 1488 (GW 1111—1113), 1489 (GW 1135), 1490 (GW

förda på svensk beställning, det år 1488 tryckta dominikanermissalet med en specialupplaga för Åbo stift samt Vadstena klosters stora upplaga av Birgittas revelationer på latin år 1492. I missalet förekommer för första gången Ghotans boktryckarsignet: en tudelad vapensköld, i vars övre fält ett vågrätt och två lodräta vita band förekomma, i det undre en fembladig ros. Sköldhållare äro en grip och ett lejon stående på drakar. Skölden förekommer även utan sköldhållare i varierande format i andra Ghotantryck från hans senare Lübeckpress.[1]

Förklaringen till att Ghotan så plötsligt måste avbryta sin verksamhet i Stockholm finna vi i några handlingar (instruktioner och rapporter) från de ryska diplomatiska missioner[2], som storfurst Ivan III Vasiljevitch under ledning av greken Georg Trachaniotes avsände till Tyskland i och för underhandlingar med kejsar Maximilian I och som under åren 1490—92 vid skilda tillfällen vistades i Tyskland. Resorna gingo för att undvika Polen över Reval till Lübeck, där ryssarna synas hava haft sitt huvudkvarter och där vi helt oväntat finna boktryckaren Ghotan i beskickningens tjänst som tolk. Genom att kyssa korset och avgiva ett högtidligt löfte att vara storfursten trogen hade han ställt sig i dennes tjänst. I en den 6 maj 1492 för den ryska missionen utfärdad instruktion befalles en av medlemmarna att till Bartholomaeus Ghotan från tsaren överlämna ett stycke sidenbrokad. Ghotans svenska förbindelser bliva föremål för en redogörelse i den rapport, som den 25 juli 1492 av beskickningen översändes till storfursten. Av denna

1136), *kalendrar* för 1491 (GW 255), 1492 (GW 265. UB 921), till den senare har tryckts en av Wenzel Fabri de Budweiss utgiven *praktika; delaktighetsbrev* för Vadstena kloster 1491 (KB 1—2, UB 962—63; se nedan under 1491). — *Vita Brynolphi.* [1491.] (UB 385; se nedan under 1491.) — Birgitta, *Revelationes* 1492. (Hain *3204; se nedan under 1492.) — Ghotans sista Lübecktryck torde vara en avlatsförkunnelse för kyrkor i Lübeck [1492]. (Def. ex. i Stadtbibl. Lübeck. GW 9. *GfT* 779.)

Om ett av Haebler i *NTBB,* 1915, s. 53—76, beskrivet *Missale Lebucense* (för stiftet Lebus i Mark Brandenburg) bör tillskrivas Ghotans andra Lübeckpress eller en hittills okänd tryckare, är osäkert. Visserligen förekommer här som kanonträsnitt en korsfästelsebild, som återfinnes i Birgitta, Revelationes 1492, men typerna äro helt avvikande från Ghotans kända missaltyper.

[1] Ghotans boktryckarsigneter äro sammanförda *GfT* Taf. 785—86.

[2] Avtryckta i Памятники дипломатическихъ сношеній Древней Россіи съ дерхавами иностранными, ч. 1: 1. Съ имперіею римскою, T. 1 (1488—1594), S. Peterburg 1851, sp. 82, 104 f., 105 f. Se också: Collijn, *Bibliografiska stråftåg* (1912), s. 30—34. — K. v. Stern, *Bartholomäus Ghotan in Stockholm und Moskau;* Anhang t. W. Gläser, *Bruchstücke zur Kenntnis der Lübecker Erstdrucke von 1464 bis 1524.* Lübeck 1903. — S. V. Arsenjev, О Любскомъ типографщикѣ Варѳоломеѣ Готанѣ, бывшемъ въ Москвѣ въ XV. вѣкѣ. Hamburg 1919.

framgår, att Ghotan i Stockholm anklagats för förräderi mot en gosse — huru denna dunkla anklagelse rätt skall förstås är ej lätt att gissa — och att på grund härav hans hus och egendom till ett värde av 550 lübeckska mark, i nutida mynt motsvarande 13,000 riksmark, blivit beslagtagna. Ghotan begär nu att erhålla ett öppet brev från tsaren, försett med hans stora sigill, varigenom han skall kunna bliva frikänd från den på honom vilande anklagelsen och återfå sin egendom i Stockholm.[1] I svenska urkundskällor finnas inga som helst upplysningar om denna egendomliga affär, som dock på grund av den här anförda ryska källan synes vila på reel grund. Trachaniotes hade också i uppdrag, att i storfurstens tjänst värva dugliga tyska hantverkare, särskilt byggmästare och bergsmän. Att detta skett genom förmedling av Ghotan framgår av en urkund från år 1494, för vilken nedan skall redogöras. Och själv övergick Ghotan år 1493 definitivt i rysk tjänst, i det han antog ett anbud att begiva sig till Moskva eller troligare Novgorod för att här trycka ryska mässböcker. I början av år 1492 hade han försålt sitt hus vid Salunenmakerstrate till änkan Grete Hoves och samtidigt av buntmakaren Hans Butzouw inköpt ett nytt hus, som låg »in s. Johannisstrate vppe deme oerde neffen der appoteken over», nu Breitestrasse nr 57.[2] För att anskaffa pengar till den ryska resan och för att avveckla sina affärer i Lübeck och Stockkolm har han ca. 17 jan. 1493 hos den nämnde Butzouw upptagit ett hypotek på 400 lübeckska mark på sitt hus.[3] Det är troligt, att Ghotan

[1] Denna viktiga passage (Памятники, sp. 104 f.) återgives här i översättning: »... då, Herre, Dmitrej Larew skickade sin tjänare Fedka till Lübeck med ett brev till borgmästarna för att lösa Bartholomaeus, den lübeckske boktryckaren, på grund av gossen, svarade borgmästarna Dmitrejs tjänare: vi hava ingenting med Bartholomaeus' sak att göra; men Bartholomaeus säger, att den där gossen sagt om honom i Sverige, att han förrått honom, och Bartholomaeus säger, att man för den där gossens skull i Sverige berövat honom hans hus och egendom, till dess Bartholomaeus skall kunna rättfärdiga sig för gossens skull, och man borde resa till Sverige för att där rättfärdiga honom, så att han blir frikänd och hans egendom där icke blir rörd; och därför, Herre, ber Bartholomaeus oss ödmjukt, att vi skola sända Dig, Herre, ett brev härom, så att Du, Herre, frågar Dmitrej härom och giver Bartholomaeus ett öppet brev med Ditt stora sigill för Lübeck och Sverige, så att Bartholomaeus blir frikänd för den där gossens skull och hans förmögenhet ej går förlorad; och han säger, Herre, att han genom ett sådant brev från Dig överallt kan bli rättfärdigad, såväl i Lübeck som i Sverige, och att hans förmögenhet blir bevarad åt honom; ty Bartholomaeus säger, Herre, att man i Sverige för den där gossens skull berövade honom egendomar till ett värde av 550 lübeckska griven. Men Bartholomaeus, Herre, tjänar Dig här, så mycket han kan. Och vi, Dina slavar, hälsa ödmjukt sin Herre.»

[2] Bruns, a. a., s. 247 f.

[3] Bruns, a. a., s. 248.

vid denna tid erhållit det begärda lejdebrevet från tsaren, ty han har snart härefter begivit sig till Ryssland. Resan gick över Sverige till Finland, vilket framgår av ett den 8 juli 1493 daterat brev[1], vilket han i Åbo överlämnat till biskop Magnus Stiernkors från biskop Rogge i Strängnäs, som han sålunda personligen besökt vid denna sin andra resa till Sverige. Det är troligt, att han vid detta tillfälle lyckats fritaga sig från den på honom vilande anklagelsen och återfått sina beslagtagna egodelar. Det är även möjligt, att han samtidigt upprättat en filial av sin verksamhet i Stockholm, till vilkens föreståndare boktryckaren Johann Fabri, också från Lübeck och möjligen Ghotans svåger, blivit utsedd. Ghotanskt typmateriel är förhärskande i de under den närmaste tiden i Sverige tryckta böckerna.

Till Ryssland torde Ghotan hava begivit sig över Reval. Om hans förehavanden och öden i Ryssland har jag endast påträffat meddelanden i två källor. Den ena utgöres av en skrivelse till borgmästare och råd i Reval från en Johann van Unckell, daterad Novgorod den 29 maj 1494.[2] I denna skrivelse varnar brevskrivaren för lübeckaren Bartholomaeus Ghotan, som säges hemligen hava lämnat Lübeck på grund av svindlerier — bland de bedragna personerna nämnes också Hans Busso, som ju lånat Ghotan pengar på hans hus — och begivit sig i storfurstens och biskopens av Novgorod tjänst. Han har också bistått en grek vid namn Manuel vid anskaffandet av skeppsfolk för byggandet av galerer, vilka skola användas till anfall på Livland. Han råder till att fasttaga Ghotan och underrätta Lübeck om hans förehavanden. Den nästa notisen rör Ghotans död. I Reimarus Kocks år 1556 nedskrivna men på flera äldre nu förlorade källor vilande krönika berättas, att Ghotan stått i stor ynnest hos storfursten och av honom blivit begåvad med rika skänker. Hans uppdrag skulle hava bestått i att trycka de nya mässböcker, som efter en tilltänkt förening av de ortodoxa och romerska kyrkorna skulle införas i Ryssland. Men, säges i samma krönika, »alsse dusse Bartholomeus wedder wolde uth Ruslanth reyssen, ... em de Russen alles ghenamen unde en ynth wather gheworpen unde vorssopeth».[3] Något spår av Ghotans verksamhet i Ryssland i form av något här utfört tryckalster har

[1] Arwidsson, *Handlingar till upplysning af Finlands häfder*, T. I, s. 134, nr 74.
[2] *Hansisches Urkundenbuch*, Bd XI (1486—1500), s. 473 f.
[3] Bruns, a. a., s. 231.

icke blivit bevarat. Av den anförda krönikenotisen framgår icke heller, när mordet på honom förövades, men det måste hava ägt rum före sept. 1496, ty då försålde Ghotans testamentsexekutorer hans hus i Lübeck till Lorenz Wilms.[1] Hans övriga kvarlåtenskap torde då också hava blivit såld. Genom två i jan. år 1500 daterade urkunder göra Ghotans efterlevande syskon, tre bröder och en syster, anspråk på arvet efter honom och träffa därom inför rådet uppgörelse med hans testamentsexekutorer.[2] Då sonen Andreas icke avhöres vid detta tillfälle, torde han redan såsom ovan nämnts vara avliden, och det i Lübeck befintliga typografiska materielet, typer, anfanger, träsnitt m. m., i enlighet med testamentsbestämmelserna, »dat over to myner kunst hort, mach me vorkopen unde keren dat to der ere Godes», försålts. En del Ghotanskt typmateriel anträffas nämligen i slutet av 1490-talet och början av 1500-talet hos andra samtida boktryckare i Lübeck, bl. a. hos Steffen Arndes, som t. o. m. kommit över hans boktryckarmärke.

Vita Katherine består av två olika delar, varav den första (bl. 1—25) innehåller själva levnadsbeskrivningen, den andra (bl. 26—48) den officiella berättelse, som avgavs av en av biskop Henrik i Linköping år 1469 tillsatt kommission i och för undersökning av Katherina tillskrivna underverk. Levnadsbeskrivningen är författad av Ulfo Birgeri, generalkonfessor i Vadstena kloster 1423—26, † 1433. Detta framgår bl. a. av flera ställen i Cod. Holm. A 93 (Processus canonizacionis b. Katherine), där vittnen ofta åberopa sig på levnadsbeskrivningen ifråga, t. ex. fol. xxxiij[a] r. 19: »et referebat se testis ad vitam prefate domine Katerine conscriptam per celebris memorie dominum fratrem Vlfonem predicti Monasterij quondam Confessorem generalem . . .» Tiden för legendens författande kan sättas till 1426—27. Själva Vita slutar bl. 23[a], varefter följa sju mirakler »post mortem», varav ett är daterat 1448, ett annat 1454. Biskop Henriks kommission tillsattes genom en skrivelse (avtr. bl. 26 f.) riktad till »dominis Benedicto curato ecclesie haghaby (Hagebyhöga) et Johanni de aby Johanni ormeri et

[1] Bruns, a. a., s. 248.
[2] Bruns, a. a., s. 249 f.

e surrexit/ponēs sub costis ⁊ renibꝫ capuciū suū duri-
iā pauimēti tpando O q̄ pia cōpassio plēa dilctōe q̄ li-
et modicū exhibuit in effctū/maximū tñ morē oñdit
ē in affctu sicut decuit filiā bonā sup mrē sua Felis igit
ir q̄ mdo talē filiā carne ꝓpagauit/ymo multo felicior
ꝛ eā suis scīs exēplis ⁊ sctionia vite xp̄o oīm dño spūa-
t̄ generauit ⁊ ei⁹ scō seruicio adaptauit Et qm̄ maxia
edimēta deuocōis ⁊ obsecracōnū sūt mdi ⁊ caris desi
ria studuit ea magnope tāq̄ mortifer a mēte sua alie-
ar̄/appetēs pauptatē ⁊ abiecciorē vitā ꝓpt deū volū
rie āplecti/ut liberi⁹ xp̄m ꝓpt se pauperē fctm̄ seq̄ me
ret Quē vē secuta ē diuicijs mūdi ⁊ delicijs caris re
iciādo q̄ amatores suos cruciāt ⁊ molestāt Mūdi glo
ī in ꝯtēptu hūit ⁊ spū calcauit/ut dei glāꝫ dilataret ⁊
magis in via dei ꝓficē possꝫ se ipāꝫ alteri⁹ volūtati p
īaꝫ subiecit mg̃nā glāꝫ estimās se ꝓ dño esse pauperem
a mdo vilipēdi Possessiōes mūdi ⁊ frm̄ ac ꝓpinq̄ꝛ so
cia ꝑ mēte prorsus seq̄strauit axiliū diligēs ꝓ pr̄ia vt
mi sui intencōeꝫ in xp̄o sibi dilecto defigeret arcius ⁊
rnis. vnde benignus ille recōpensator q̄ diligentibꝫ
dīa indigna ꝓpt se assūpta cōmutat in eoꝝ glām ⁊ ho
rē. nō tm̄ in futuro/veꝝ ciā in pñti cōmutauit pau
atē in abiectōꝫ hui⁹ dñe venerabilis katherie in p̄co
ī ⁊ decorē Nā ꝯtigit semel mrē ei⁹ scta b̄gitta viuēte
q̄dā mr̄one nobiliores rome rogarent eā ut causa re
acōis ex̄ muros cū eis iret/q: multū diligebat ab oī
ꝓpt grās multiplices sibi a deo collatas Nā deuoci
s p̄cipue morū g̃uitate p̄cellens habitudine corpis

Fig. 11. Korr. av Vita Katherine bl. 12ª.

AVT Ego bñdictus pauli clericus vpſalef dyocef publicus impiali acte notarius Quia pñtis libri pñtacōni lectioni audicōni examiacōni piter et de articulo ad articulū diſcrecōni demū et ſecretorū appenſioni Omibuſq; alijs et ſingulis In ſacro cōcilio puiciali arbogis aroſieñ dyocef celebrato actis et factis pñs pſonalit interfui. Eaq; ſic fieri put añdictū eſt vidi 7 audiui. Ideo hunc libro pñti Signū meū cōſuetum vna cū noie meo inſcripſi Rogatus 7 requiſitus p religioſos viros Frēm Johānem confeſſorez gnālem Et frēm Rodkerū quentualē mōſterij vaſteneñ lyncopeñ dyocef In fidem 7 teſtimoniū oim pmiſſorz venerabilibz virjs 7 dñis Erico andree prepoſito vpſaleñ et Symone decretorum doctore ac Cantore lyncopeñ Teſtibus ad premiſſa vocatis pariter Et rogatis.

Impreſſum Holmis.

Fig. 12. Vita Katherine. Bl. 48b.

Laurencio de straa altaristis in monasterio wadzstenensi» och daterad Vadstena 1469 31/12. Ingen av dessa är närmare känd. Denna kommissions här avtryckta berättelse om Katherinas underverk framlades sedan för kyrkomötet i Arboga 13—14 jan. år 1474, som beslöt att översända densamma jämte en levnadsbeskrivning över Katherina till påven Sixtus IV. Påven å sin sida förordnade om tillsättandet av en ny kommission, som fick i uppdrag att pröva tretton ur levnadsbeskrivningen uttagna artiklar. Denna kommission, vars verksamhet började den 30 aug. 1475 och först i juli 1477 avslutade sitt uppdrag, bestod av ärkebiskop Jakob

Ulfsson i Uppsala, biskop Henrik Tidemanni i Linköping och domprosten här Symon Gudmundi, med vilka senare ärkedjäknen i Uppsala, sedermera biskopen i Strängnäs Conrad Rogge adjungerades. Det är denna andra kommissions protokoll, som bevarats i ovan nämnda cod. A 93 i KB. De i Rom upprepade gånger från svensk sida gjorda försöken att få Katherina helgonförklarad strandade emellertid, och endast en påvlig bulla av 1488 $^{14}/_{6}$ kunde utverkas, som gav tillstånd till Katherinas translation och hennes firande som venerabilis. Den första kommissionens berättelse är endast undertecknad av två av medlemmarna, nämligen Johannes de Åby och Johannes Ormeri; Benedictus de Hagby hade under tiden avlidit. Sista sidan upptages av ett odaterat notariatinstrument, utfärdat av Benedictus Pauli, »clericus vpsalensis dyocesis publicus imperiali auctoritate notarius», som på uppmaning av generalkonfessorn i Vadstena Johannes Johannis (1468—79, † 1482) och en ej närmare känd munk här Rotkerus samt i närvaro av tillkallade vittnen domprosten i Uppsala Ericus Andreae († 1504) och den ovan nämnde decretorum doctor Symon Gudmundi, sedan 1473 domprost i Linköping († 1491) bestyrker, att kommissionens berättelse i laga ordning blivit förelagd kyrkomötet i Arboga. Notariatinstrumentet är tryckt med indragen marg för att efterlikna ett officiellt dokument.

Det lilla trycket omfattar 48 blad i 4°, varav det första är tomt, fördelade på 6 lägg om 8 blad och signerade a—f på så sätt, att första bladet i lägget har signaturen i och det tredje ij (då bl. 1 är tomt, börjar signeringen bl. 3 med a ij). Boken är genomgående tryckt med Ghotans vanligaste brödstil 5 (efter Proctors och Haeblers beteckning) och med de för denna typ i Magdeburg och Lübeck karaktäristiska egenarterna. För de svenska person- och ortnamnens ä och ö ha nya former skapats, a resp. o med en punkt över; för å brukas aa eller o. För anfanger ha tomrum om två raders bredd blivit lämnade, endast en tryckt anfang, en lombardinitial E av alfabetet a, finnes på sista sidan. Slutskriften **C Impreſſum Holmis** ger klart besked om tryckorten, och det typografiska materielet pekar på boktryckaren Bartholomaeus Ghotan från Lübeck, vilken som ovan visats

vistades i Stockholm hösten 1486 och större delen av år 1487. Återstår emellertid att närmare precisera tryckåret.

Flera omständigheter kunna anföras, vilka tjäna att approximativt datera Vita Katherine. Så anföres i en förteckning på böcker, som tillhört lektorn vid dominikanerklostret i Stockholm Clemens Rytingh, en upplaga av Antoninus Florentinus, Confessionale, med vilken också ett exemplar av »vita katerine filie sancte Birgitte» var inbundet. Denna bokförteckning måste vara skriven efter den 23 juli 1486.[1] I Kungl. Biblioteket förvaras två halvark av Vita Katherine, bestående av bl. 4—5 och bl. 34 o. 39, vilka tyvärr utan angivande av ursprunget blivit utlösta ur pärmarna av någon bok. På det ena arket finnes en år 1491 daterad proveniensanteckning, av vilken alltså framgår att Vita Katherine måste vara tryckt före detta år. Till samma resultat kommer man vid en undersökning av två korrekturlästa blad av Vita Katherine, som sitta inklistrade i pärmarna till Cod. C 654 i UB. Denna handskrift har nämligen skänkts till Stockholms franciskanerkloster i bundet skick av Kanutus Johannis år 1491. Men man kan komma ännu ett steg närmare en sannolik datering. Vid Katherinas translationsfest, som ägde rum i Vadstena kloster 31 juli—3 aug. 1489, överlämnades enligt Nicolaus Ragvaldis samtidiga berättelse till Sten Sture och Jakob Ulfsson en bok »som stodh i S. Catherinae historia».[2] Det kan knappast lida något tvivel, att härmed avses exemplar av den tryckta Vita Katherine, som alltså måste hava varit färdigtryckt före den 31 juli 1489. Tryckningen bör emellertid hava sammanfallit med Ghotans vistelse i Stockholm. Den 26 juni år 1487 sändes enligt Vadstenadiariet två munkar Clemens Petri och Johannes Mathei till generalkapitlet i det bayerska birgittinerklostret Gnadenberg för att därifrån fortsätta till Rom i avsikt att söka utverka Katherinas kanonisation. Helt säkert torde de då hava medfört tryckta exemplar av Vita Katherine för att utdelas i Rom, så mycket mer som enligt en nyligen funnen handskrift av Vita Katherine (se

[1] Collijn, *Clemens Rytinghs boksamling och bokdepositioner;* i: *Samlaren,* 1903, s. 136.

[2] *SRS* III: 2, s. 275.

nedan) officiellt tillstånd givits i Rom att trycka såväl levnadsbeskrivningen som den första kommissionens berättelse. Vita Katherine bör alltså vara tryckt före den 26 juni 1487, vid vilken tid Ghotan ännu uppehöll sig i Stockholm.

Vita Katherine finnes bevarad i två handskrifter, båda äldre än det Ghotanska trycket. Den ena handskriften finnes i ett Skoklosters bibliotek tillhörigt samlingsband, nr 15 4°, nu deponerat i RA, som består av 132 blad omväxlande på pergament och papper. Vita finnes här fol. 46r—62v, kommissionens berättelse fol. 85r—113r. I denna senare ha 27 mirakler upptagits, vilka uteslutits i trycket. Skoklosterhandskriften har använts av Annerstedt för hans textedition i Scriptores rerum sveciarum medii ævi. Den andra handskriften, ms Pawlikowski nr 125 i Ossolinskiska biblioteket i Lwów (Lemberg), har nyligen blivit anträffad[1] och är ur flera synpunkter av mycket stort intresse. Den är skriven av två olika händer. Själva Vita, som upptager fol. 1v—18r, är skriven med en kursiv gotisk stil från slutet av 1400-talet, under det att den omedelbart härpå följande berättelsen av biskop Henriks kommission (fol. 18r—36) är skriven med en italiensk kanslihand. I margerna till Vita finnas talrika anteckningar, också dessa skrivna i Italien. Efter Benedictus Paulis notariatinstrument följer ett av tre notarier i Rom utfärdat intyg, att denna avskrift överensstämmer med det inför kardinalkommissionen företedda originalet. Här föreligger tydligen en avskrift tagen efter det originalmanuskript, som 1474 års kyrkomöte i Arboga nedsände till Rom. Att avskriften noga genomlästs och prövats visa de nyss nämnda margnoterna. Det av de tre notarierna utfärdade intyget är av följande lydelse:

»Collationatus et auscultatus fuit presens libellus seu liber vitam et miracula d. katerine de wadstenis in xxxvj foliis continens Et concordat cum originali judicialiter producto et registrato per nos notarios infrascriptos coram Reuerendissimis dominis Cardinalibus commissarijs negotij canonizationis dicte d. katherine Et pro copia datus ut super singulis capitulis eiusdem in partibus testes legitime per subdelegatos examinentur quod attestamur nos notarij infrascriptj predictorum Reuerendissimorum dominorum Cardinalium

[1] Se härom närmare Oluf Kolsrud (i: *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen*, 1935), som år 1930 upptäckte denna handskrift vid ett besök i Lwów och lät verkställa en fotografisk reproduktion av densamma, varav Kungl. Biblioteket fick taga en fotostatisk kopia.

commissariorum ad scribendum in hoc negocio deputatj manibus nostris proprijs nos subscribentes.

Ita est Johannes huseman presbiter Coloniensis diocesis decretorum doctor publicus apostolica et Imperiali auctoritate notarius manu propria subscripsi.

Ita est, Franciscus de castello publicus imperialj auctoritate notarius etc. manu propria subscripsi.

Ita est Johannes honsteyn clericus Colonienses diocesis publicus apostolica et imperiali auctoritatibus notarius manu propria subscripsi.»

Härunder finnes ett märkligt imprimatur: »potest jmprimi Ph. Vic.», varigenom tillstånd gives till bokens tryckning. Någon analog anteckning i andra handskrifter är mig veterligen icke känd.

En fornsvensk version, varav början och slut saknas, har bl. a. utgivits av J. E. Rietz, se: Geete, *Fornsvensk bibliografi* 206.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 3 ff. — Warmholtz 1697. — Schröder VII. — Klemming, *Om Vita Catharinæ;* i: *Ur en anteckenares samlingar*, uppl. 1 (1868—73), s. 92—104; uppl. 2 (1880—82), s. 85—96; *Birgitta-literatur*, s. 81. — Collijn, *Blad ur vår äldsta svenska boktryckerihistoria*, IV. *Vita Katherine;* i: *Nord. boktr.-konst*, 1908, s. 9—19, 173—181, 453—457; 1911, s. 241—246; *Översikt av det svenska boktryckets historia 1483—1700*, s. 191 ff.

Första gången Vita Katherine omnämnes i den bibliografiska litteraturen synes vara i ett brev från E. Palmsköld till E. Benzelius d. y. av den 23 sept. 1702, avtr. i Gjörwells *Det Swenska Biblioteket*, 4 (1760), s. 138 ff. Sedan omnämnes boken av E. Benzelius d. y. i hans upplaga av Vastovius, *Vitis Aquilonia* (1708), Annotationes, sp. 72, 76.

Texten har utgivits dels i *Acta Sanctorum*, Martii, T. III (1736; uppl. 2 1865), s. 501—529, efter en redan år 1634 i Stockholm av den holländske birgittinermunken Paulus Holstein från Mariënboom efter den tryckta boken tagen avskrift, som år 1647 kom i klostret Mariënwaters ägo och sedan begagnades av bollandisterna för nämnda upplaga, dels av C. Annerstedt i *Scriptores rerum svecicarum medii ævi*, T. III: 2 (1876), s. 244—263, varvid även Skoklosterhandskriften nr 15 4° blivit anlitad.

Vita Katherine har även blivit omtryckt i senare upplagor, först i den av Olaus Magnus i Rom år 1553 utgivna Vita abbreviata s. Birgittae, sedan i olika upplagor av Birgittas revelationer.

En fotolitografisk faksimileupplaga i 75 ex. trycktes i Stockholm år 1869 på föranstaltande av G. E. Klemming, som till densamma utgav en kortfattad beskrivning.

Exemplar: *Skara* Stifts- o. lärov.-bibl. (bl. 1, 8, 10—15, 26—31, 41—48 saknas; ex. har urspr. varit bundet i ett samlingsband, som

b. a. innehöll fyra tryck av Paul Grijs i Uppsala, nu i KB, se *Svenska Mercurius,* 1757, s. 167—173; Luth, *Catalog öfver Skara k. Gymnasii bibliothek* (1830) s. 592 f.). — *Stockholm* KB (2 ex.: A. Detta ex. har urspr. tillhört J. G. Sparwenfeld, som skänkte detsamma till överste Eric Gyllengrip († 1736); på auktionen av dennes böcker 25 febr. 1737 inropades det av presidenten Gustaf Rålamb († 1750) för 131 dlr kmt; med den Rålambska depositionen kom exemplaret 1878 till KB. Se *Brefwäxling imellan ärkebiskop Eric Benzelius d. y. och dess broder, censor librorum Gustaf Benzelstierna* (1791), s. 241 ff., 246, 248, 250, 252, 258 f. — B. Detta ex. förvärvades år 1864 genom byte från Bibliothèque Royale i Bruxelles. Följande proveniensanteckningar finnas: på första tomma sidan med hand fr. slutet av 1400-talet: Pro monasterio ad aquas marie Jn brabancia. Härunder med samtidig hand: Vita et legenda fancte Katherine filie beate birgitte vna cum miraculis eius fratris petri nycholay de berlikem ad aquaſmarie. På en lös lapp: Ad aquas marie. Exemplaret har alltså ursprungligen tillhört det nederländska birgittinerklostret Mariënwater eller Koudewater (Couwater) nära 's Hertogenbosch, som år 1434 grundlagts av fru Milla van Kampen († 1453). Om bokens ägare frater Petrus Nicolai från Berlikem (Berlicom) har det icke varit möjligt att erhålla närmare upplysningar. Blott de 25 första sidorna äro rubricerade).

Fragment: *Stockholm* KB (två halvark, varav det ena innehåller bl. 4—5, det andra bl. 34 o. 39, som säkerligen uttagits ur pärmarna till någon bok, utan att detta angivits; på bl. 34[a] finnes följande proveniensanteckning, som hänför sig till denna nu icke kända bok: Possidet hunc librum iohannes matthie capellanus chori animarum ecclesie stokholmensis etc. quem emit a domino petro quondam curato norlandensi Anno incarnacionis domini 1491. — *Uppsala* UB (korrekturavdrag av bl. 13 o. 14 inklistrade i pärmarna till handskriften C 654, som enligt följande proveniensanteckning tillhört franciskanerklostret i Stockholm: Liber assignatus Conuentuj stokholmensi ad vsum librarie ipsius per fratrem Kanutum Johannis quondam custodem et gardianum ibidem anno domini 1491; se Collijn, *Tvänne korrekturlästa blad af Vita Katherine;* i: *Samlaren,* 1903, s. 141 ff.).

1487.

Missale Strengnense.

[Stockholm]: Bartholomaeus Ghotan, 1487. 2°.

277 bl. Sign.: [1]^{10} a^{8}—l^{8} m^{10} [1]^{4} a·(a·a:a:·::)^{8} [1]$^{1+10}$ n^{8}—r^{8} s^{7} t^{8}—ʒ^{8} ꝛ^{8} ꝯ^{8} ꝟ^{8} 9^{8} ꝰ^{7} A^{8} B^{6}—C^{6}. 10 ofol. bl.+(röd) fol. A I—XXIIII B I—XXIIII C I—XXIIII D I—XXVI+22 ofol. bl.+E I—XXIIII F I—XXI, XXIII—XXIIII G I—XXIIII

H I—XXIIII I I—XXIIII K I—VI+21 ofol. bl. 2 sp. med undantag för kalend., canon missae o. bl. 257a. 32 r., canon missae 17 r. Typer: 1, 2, 3, 4 (Haebler 2, 3, 5, 8). Init.: a b c d e. Rubr.: β. Svart o. rött tr., röda notsystem.

I. *Bl. 1—10. Kyrkliga o. astronomiska tabeller, kalendarium o. exorzismus salis et aquae. Bl. 1 (tomt?) saknas. Bl. 2aα: förteckning på faste- o. processionsdagar m. m., rött:* Ieiunia in pane et aqua‖ *... slutar bl. 2bβ r. 5:* medijs fieri poſſunt. *Bl. 3a—8b: kalendarium. Bl. 9a: tabula signorum med åderlåtningstabell. Bl. 9bα rött:* Exorziſmus ſalis‖ *... r. 5 rött:* Benedictio ſalis.‖ *... sp. β r. 9 rött:* Benedictio aque‖ *... Bl. 10 saknas.*

II. *Bl. 11—108. Pars de tempore: Dominica I adventus — in Sabbato Sancto. Bl. 11aα (fol.* A I*) rött:* A prima dñci aduentus‖ dñca. vſq; ad natiuitatez‖ dñi dū de tpe agiť. nō di‖ cit *svart* Te deū laudam9 *... r. 20 rött:* Dominica prima aduen-‖tus domini. Introitus.‖ [6] *svart* D te leua-‖ui aīaz meā‖ deus meus‖ in te ꝺfido‖ *... Bl. 105bα r. 5 rött:* ℂ In ſabbato ſcto paſce‖ *... slutar bl. 108bβ (fol.* D XXVI*) r. 30 rött: ...* Et ſic miſſa ꝛ‖ veſpe cū *svart* Bñdicam9 dño all'a‖ all'a *rött* ſñ bñdictiōe finianť.‖

III. *Bl. 109—120. Ordinarium missae, praefationes etc. Bl. 109aα rött:* Sequiť ymn9 p bñdictōe‖ cerei‖ *... Bl. 111bα r. 9:* ℂ *rött* Sacerdos celebratur9‖ has dicat cū ſūma deuoci‖one añ miſſā orōes ſequē-‖tes *... Bl. 114bα r. 1 rött:* Has oratiōes legat ſacer‖dos quando ſe prepabit‖ad celebrādū *... Bl. 116aβ r. 13 rött:* Incipit prefacio de natiui‖tate domini *... slutar bl. 120bβ r. 9: rött* [S] *svart* āctus [ ]āctus *rött* [S] *svart* ctūs‖ ...

IV. *Bl. 121—130. Canon missae. Bl. 121, som innehållit kanonbilden, bortskuret. Bl. 122a:* [5]E igitur clemētiſſime‖ pater per iheſum xpm‖ filiū tuū dominū nrm.‖ *... slutar bl. 131bβ r. 22:* [2]ctiones nras que-‖ſumus domīe aſpi-‖rando preueni.‖

V. *Bl. 132—174b. Pars de tempore: Dominica paschae — Dominica XXV post trinitatem et de dedicatione ecclesiae. Bl. 132aα (fol.* E I*) rött:* In die ſcto paſce poſt ſex‖tā fiat pceſſio cū añ. *... Bl. 174bα (fol.* F XIX*) r. 7 rött:* In dedicatione vnius al‖taris col. *... slutar r. 31:* ſtanciam. Per d.‖

VI. *Bl. 174b—216a. Proprium de sanctis. Bl. 174bα r. 32 rött:* In vigilia andree officiū‖ *sp. β r. 1:* [5]Ominus ſecus‖ mare galilee vi‖dit *... slutar bl. 216aβ r. 5 rött: ...* Uitalis et‖ agricole meō. ...

VII. *Bl. 216a—234. Commune sanctorum. Bl. 216aβ (fol.*

H XIIII) *r. 21 rött:* Incipit cōmūe ſcto⁊ In vi ‖ vni⁹ apl'i ‖ . . . *slutar bl. 234$^{b\beta}$ (fol.* I VIII*) r. 20 rött:* . . . Plu ‖ rima⁊ v̄gi. cōp. . . .

VIII. *Bl. 235—257. Officia specialia, collectae et benedictiones. Bl. 235$^{a\alpha}$ (fol.* I IX*) rött:* De ſcto ſpū in . lxx . introit⁹ ‖ . . . *slutar bl. 254$^{b\beta}$ r. 7 rött:* Pro fidelibꝫ ſeq̄ ‖ . . . *Bl. 255$^{a\alpha}$ (fol.* K V*) r. 19 rött:* [C]irca ꝑicula ⁊ defectus q̄ ‖ in miſſa occurrere pn̄t . . . *Bl. 257^{a} rött:* In die viſitacōis bt̄e marie ſequit̄ officiū miſſe . . . *Bl. 257^{b} tomt.*

IX. *Bl. 258—277. Sequentiae. Bl. 258$^{a\alpha}$ (sign.* A i*) rött:* Ad primā miſſā in nocte ‖ natītati⁵ dn̄i ‖ . . . *sekvenserna sluta bl. 276$^{b\alpha}$ r. 29:* te trāſire. Amē ‖ *Följa tre collectae, som sluta bl. 277$^{a\beta}$ r. 13:* tribue gracia⁊. ꝑ eūd' ‖ *slutskrift på hexameter i rött:* Uirgīs a partu nūeris dare cū iuuat ānos ‖ Mille quadrīgētos ſeptē ſimul octuaginta ‖ Eccleſie gothan ſtrengnenſi bartholome⁹. ‖ Impreſſit centū miſſalia ſeptuaginta ‖ Ip̄a modo rituq; pari fabrefacta librantur ‖ Quādo ſub officijs pariformibꝫ officiant̄ ‖ Preſul conradus holmenſis ſollicitauit ‖ Cuius ꝓpoſito cleri concordia fauit ‖ Unde ſuis ſacer eſkillus meritis operetur ‖ Ante deū tutando reum ꝙ gracia detur ‖ *Bl. 277^{b} tomt.*

Av detta missale har endast ett exemplar tryckt på papper, som tillhör Strängnäs domkyrka, bevarats till vår tid. I detta ex. saknas bl. 1, 10 och 121, vilket senare blads versosida troligen innehållit canonbilden vid början av canon missae. Av bl. 121 finnes nu endast en avskuren fals kvar, vars motsvarande del inhäftats mellan bl. 5 och 6 av canon missae. Även det närmast föregående bl. 120 bär spår av skåror gjorda med en kniv. Av pergamentsblad från arkivalieomslag i Kammararkivet har Klemming rekonstruerat ett ex. för Kungl. Bibliotekets räkning, i vilket ännu följande blad saknas: 1, 10—11, 18, 113, 120—121, 174, 257, 272 och 277.

I den av tio rimmade hexametrar bestående slutskriften upplyser boktryckaren Bartholomaeus Ghotan, att missalet trycktes år 1487 för Strängnäs kyrka, »ecclesie Strengnensi», i en upplaga av 170 exemplar på beställning av »presul conradus holmensis», d. v. s. Conrad Rogge, som var biskop i Strängnäs 1479—1501. Rogge var född i Stockholm som son till en rik från Westfalen inflyttad köp-

man. År 1495 lät han trycka ett breviarium för sitt stift hos Johann Fabri i Stockholm. Av intresse är uppgiften om upplagans storlek. En sådan uppgift är för ett missales vidkommande endast känd från Ghotans i Magdeburg år 1480 tryckta Missale Magdeburgense, som utkom i en upplaga om 500 exemplar för detta stifts omkring 330 kyrkor. I allmänhet torde den tryckta upplagan icke så obetydligt hava överskridit antalet pastorat, vilket väl berott på att större kyrkor inköpt flera exemplar för att samtidigt kunna bestrida gudstjänsten vid olika altaren. Vid mitten av 1400-talet uppgick antalet landspastorat i Strängnäs stift till 75 stycken, varav 32 hade annexkyrkor.[1] Alltså överskred även i detta fall den tryckta upplagan med ungefär en tredjedel antalet kyrkor i stiftet och har därför väl räckt till för stiftets och dess prästerskaps behov. Någon tryckort finnes icke utsatt i slutskriften, men då ovan kunnat påvisas, att Ghotan ännu den 14 sept. 1487 befann sig i Stockholm, bör Strängnäsmissalet också vara tryckt här.

Missalet är av största vikt för kännedomen om gudstjänstritualen i Strängnäs stift. Av här firade helgonfester äro de mest betydande de, som röra Södermanlands apostel och martyr, den helige *Eskil*. Enligt kalendariet[2] firades hans huvudfest den 11 juni (i Uppsala, Linköping och Åbo däremot den 12 juni), den 6 okt. celebrerades hans translation, den 13 okt. var octava [translationis] S. Eskilli. De båda sistnämnda festerna firades endast i Strängnäs stift. För alla tre festerna, av vilka de två första hade festgraden totum duplex, var officiet detsamma; det finnes avtryckt bl. 190$^{a\alpha}$. Ett annat Strängnäs närstående helgon var den helige *Botvid*, vars fest, också totum duplex, firades den 28 juli (officiet bl. 198$^{b\alpha}$). Andra nordiska helgonfester i Strängnäsmissalet äro: jan. 19 *Henrici;* febr. 15 *Sigfridi;* juni 18 *Erici;* juni 25 *David;* juli 29 *Olaui;* juli 31 *Helene* och okt. 7 *Birgitte*. Om nordiska helgon finnas följande sekvenser: *de S. Henrico, de S. Sigfrido, de S. Erico, de S. Eskillo,*

[1] J. W. Brannius, *Diss. acad. de paroecia Brænkyrka* (Ups. 1769), s. 14 ff. Här avtryckes en av Brocman från Antikvitetskollegiets arkiv meddelad förteckning på pastoraten i Strängnäs stift från omkr. 1440.

[2] Se om detta utförligare Tony Schmid, *Strängnäs stifts kalendarium under medeltiden;* i: *NTBB*, 1932, s. 81—106.

cõstituat. cõp Sacrosãcti
corpis ⁊ sãguis dñi nostri
ihũ xpi refectiõe vegetati·
supplicit te rogã⁹ ops de⁹
ut hoc remedio salutari fa
mulũ tuũ·N·regẽ nrm cũc
tũq; exercitũ ei⁹ ab omi·ini
micor ferocitate defẽdas·
victoriã cõferas. ⁊ a picu-
lor munias incursiõe cũc-
torũ. P Pro pdicatoribz
Orda faũlorũ tuorũ
dñe illumia sps scti
gracia ⁊ ignitũ e
eis dona. et qui t
cant verbũ largi
tis augmẽtũ· P
Faũlis tuis dñ
bue gracioſũ· ⁊ r
lata sctificãs cor
salutari tuo qs v
Conserua dñe
os vnigeniti tui
sanguie suscepto
nũciãtibz vbũ la
tribue graciaz. ⁊

Virgis a partu nũeris dare cũ iuuat ãn
Mille quadrigẽtos septẽ simul octuagi
Ecclesie gothan strengnensi bartholom
Impressit centũ missalia septuaginta
Ipa modo rituq; pari fabrefacta libran
Quãdo sub officijs pariformibz officia
Presul conradus holmensis sollicitauit
Cuius ppolito cleri concordia fauit
Vnde suis sacer elxillus meritis operet
Ante deũ tutando reum qp gracia detu

Fig. 13. Missale Strengnense. 1487. Bl. 277ª med slutskriften.

de patronis regni, de S. Botuido, de S. Olauo, de S. Helena, de S. Birgitta.

Ett fullständigt exemplar av Strängnäsmissalet har bestått av 277 blad i stor folio. Bladen fördela sig på 35 lägg med i allmänhet 4 ark om 8 blad i varje; undantag härifrån göra läggen 1, 10 och 16 med 5 ark, 34 och 35 med 3 ark, 14 med 2 ark. I lägget 16 (canon missae) har som nämnts ett stickblad funnits med canonbilden, som bortskurits, och i lägget 22 (sign. s) har bl. 8 med foliering F XXII bortskurits, utan att något i den följande texten saknas. I lägget 32 (sign. ꝯ), som egentligen består av 3 ark, har ett kartongblad tillfogats, så att arket består av 7 blad.

Missalet har såväl foliering (i rött) som signaturer (i svart). Det första lägget är ofolierat och osignerat, lägg 2—13 äro signerade a—m och folierade med bokstäverna A—D jämte romerska siffror, I—XXIIII för A—C, I—XXVI för D, lägg 14—16 äro ofolierade, endast lägg 15 är signerat a·a:a:⁝⁝:, de härpå följande läggen 17—32 äro signerade n—ʒ ꝛ ꝺ ꝰ ꝯ och folierade E—I I—XXIIII och K I—VI; slutligen äro läggen 33—35 signerade A—C utan folionummer.

I Strängnäsmissalet ha samtliga fyra typer, över vilka det Ghotanska tryckeriet i Stockholm förfogade, kommit till användning, till och med den lilla från Vita Katherine kända texttypen, ehuru blott i en rad, nämligen i översta raden av Tabula signorum bl. 9ª. Missal- och koraltyperna, vilka äro gjutna på samma kägel, höra till Ghotans stiluppsättning från Magdeburg och Lübeck. För koraltypens vidkommande kan en iakttagelse göras, som ej är utan betydelse för den typografiska bestämningen av andra till Ghotans Stockholmspress hörande tryck. I denna typ förekommer förutom den vanliga formen av minuskel-i med en halvcirkelformad prick även andra former med längre eller kortare streckformade i-prickar. Dessa senare synas hava bildats genom avfilning av andra bokstäver, oftast l men även t. I Missale Strengnense uppträda dessa i-former först mot slutet av missalet i den övervägande med koraltypen tryckta sekvensavdelningen. När sättaren kommit så långt, har han tydligen funnit sitt förråd av i-typer hårt angripet och han

har nödsakats tillgripa nämnda utväg för att öka detsamma. Canontypen är identisk med den i det äldre Uppsalamissalet använda och återkommer senare i Missale Aboense 1488.

Av större anfanger finnes endast ett i rött tryckt E (init. e) bl. 216$^{a\beta}$ vid början av Commune sanctorum. Detta E förekommer tre gånger i Missale Upsalense vetus och återkommer så sent som år 1499 i en av Lucas Brandis i Lübeck tryckt bok, Petrus Ravennas, Repetitio c. inter alia de emunitate ecclesiae. Fyra olika lombardalfabet hava fått en flitig användning, särskilt alfabet a (17 mm. höga) och b (7 mm.); c och d (endast C, P) förekomma i canon missae, de mäta resp. 14 och 28 mm. i höjd. Av alfabeten a och b äro flera bokstäver gemensamma med lombardalfabeten i det gamla Uppsalamissalet.

Med undantag för kalendariet, canon missae och bl. 257^{a}, som äro tryckta i fortlöpande rader, är missalet tryckt på två spalter i rött och svart. Praxis har varit att trycka den röda formen först, vilket framgår av flera ställen, där den svarta satsen kommit att tryckas snett, så att den delvis täcker eller går över den röda (t. ex. bl. 232$^{a\beta}$ r. 25). I det på papper tryckta Strängnäsexemplaret sakna sidorna 148^{a} och 155^{b} (= primaformen av arket p j) den röda formen; de ställen, som skulle tryckas i rött, således även folieringen E xvii upptill, äro i stället präntade för hand med rött bläck. I pergamentexemplaret är däremot den röda formen av detta ark uttryckt som vanligt.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 10 ff. — Warmholtz 1782. — H. Aminson, *Missale Strengnense;* i: *Strengnäs veckoblad*, nr 48, $^{21}/_{11}$ 1875; omtr. i: *Svensk bokhandelstidn.*, 1875, nr 52. — Klemming, *Sveriges äldre liturgiska literatur*, s. 10 ff. — Collijn, *Till frågan om Vita Katherines tryckår och Strengnäsmissalets tryckort* (= *Bibliografiska miscellanea*, VII); i: *Kyrkohist. årsskr.*, 1910, s. 221—224; *Översikt av det svenska boktryckets hist. 1483—1700* (1924), s. 190 f.; *Blad ur vår älsta svenska boktryckerihistoria*, VII. *Missale Strengnense 1487;* i: *Nord. boktr.-konst*, 1934, s. 359—367. — J. Freisen, *Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense* (Paderborn 1904), s. l ff. — G. Lindberg, *Die schwedischen Missalien des Mittelalters* (Upps. 1923), s. 33. — Weale, s. 194. — Copinger II: 1, 4234.

Exemplar: *Stockholm* KB (ex. på perg. rekonstruerat av Klemming av pergamentomslag från Kammararkivet; bl. 1, 10—11, 18, 113,

120—121, 174, 257, 272 o. 277 saknas, samtliga blad utom 1, 10 o. 121 ersatta m. fotolitografiska faks. Rubr.). — *Strängnäs* Domkyrkobiblioteket. (Väl bibehållet ex. på papper, i vilket endast bl. 1, 10 o. 121 saknas. Ex. har varit utsatt för restaurering av senare hand, varigenom en del anfanger och initialer blivit grovt övermålade. Några blad äro skadade genom att större rubricerade anfanger bortskurits, ss. bl. 11^a, 132^a, 143^a, 173^b, 174^b; de hava ersatts m. stycken fr. pergamentsblad eller textade faks. Margerna på vissa blad, särskilt i canon missae och slutet, hava förstärkts med tjockt papper eller pergament. Restaurerat origbd, bundet i Stockholm (stämplar som grupp B av de för Stockholms franciskanerkloster bundna banden, se *NTBB*, 1917, s. 118 ff.). *Catalogus bibliothecæ templi cathedralis Strengnesensis* (1776), s. 48, nr 530. — Aminson, *Bibliotheca templi cathedralis Strengnesensis* (1863), s. 450 f.; sign. F 530.)

Fragment. I Kammararkivet och andra svenska arkiv finnas ännu blad av Strängnäsmissalet som omslag kring arkivalier. Genom Klemmings med originalblad illustrerade särupplaga av *Sveriges äldre liturgiska lit.* ha flera blad hamnat i utländska bibliotek, så 5 bl. i Brit. Mus. London o. 1 bl. i Bodleian Libr. Oxford (Proctor 2622), 2 bl. i Leipzig UB (Günther 1657) m. fl. I *Uppsala* UB finnas även spridda blad (Collijn 1048), likaså i *Helsingfors* UB (76 bl., dock flera dupl., från omslag kring finska räkenskapshandlingar i KA).

1487.

Psalterium Upsalense.

[Stockholm: Bartholomaeus Ghotan, omkr. 1487.] 2°.

110 bl. + 1 kartongbl. (mln bl. c iiij o. c v). Sign.: a^{10}—l^{10}. 25 r. Typer: 2, 3. Init.: a, b, f, g. Rubr.: β, γ. Svart o. rött tr.

Bl. 1^a tomt. Bl. 1^b Psalmi nocturnales in dominicis diebus: ℭ *rött* Per eſtatem inuitatoꝛiū dm̃cis diebus ‖ *r. 3 längst t. höger* ympnus. ‖ *r. 2 svart:* Laudemus dn̄m ih̃m p̄m . . . *Bl. 2^a r. 5:* [B⁷]Eatus vir qui nō abiit in ‖ conſilio impioꝛū. . . . *Sign. b:* repuli a me. *rött* [E] *svart* t ero īmaculatus cū eo : et ‖ . . . *Bl. 17^a r. 20 Psalmi diurnales: rött* [I²] *svart* Am lucis oꝛto *rött* Ad primam hymnus. ‖ *svart* ſidere / . . . *Bl. 24 bis^a tomt. Bl. 24 bis^b:* Ad primā coll'. ‖ [D]Omine ſācte pater op̄s eterne deus. . . . *Bl. 31^a r. 19 Psalmi nocturnales feriati: rött* Feria ſecūda Inuitatoꝛ *svart* Uenite Exultē⁹ dn̄o ‖ . . . *r. 20 längst t. höger rött:* Hymnus ‖ . . . *Bl. 93^a r. 1 Psalmi vespertinales: rött* [D⁶] *svart* Ixit dn̄s dn̄o meo : ſede a de ‖ ptris meis. . . . *Bl. 107^b r. 17:* ſecula. *rött* Ad completoꝛium. ‖ *rött*

[C²] *svart* **um inuocarem exaudiuit me deus** ‖ ... *slutar bl. 109ᵇ r. 19 med en collecta, rött:* [I²]**llumina qūs dñe deus te-** *rött* **Collcta** ‖ *svart* **nebꝛas noſtras.** ... *Bl. 110ᵃ:* [N²]**unc dimittis ſeruū tuum dñe:** ... *Bl. 110ᵇ tomt.*

Av detta psalterium äro nu tolv exemplar kända, av vilka nio blivit funna i svenska kyrkor. Endast ett exemplar är något så när fullständigt, nämligen ex. A i Kungl. Biblioteket, i vilket blott de två första bladen saknas; dessa hava ersatts med faksimil av blad från exemplaren i Helsingfors (bl. 1) och Vendel (bl. 2).

Denna psaltare är ett s. k. psalterium feriatum eller rituale, i vilket psalmerna icke följa den i bibeln vedertagna ordningen, utan äro fördelade »per ferias», d. v. s. efter veckodagarna och dessas olika gudstjänsttider, samt åtföljda av till officiet hörande hymner, antifoner, verser, böner, vissa bibliska sånger m. m. Redan tidigt blevo sådana för liturgiskt bruk avsedda psalterier tryckta. De äldsta äro de bekanta psalterier, som Fust och Schöffer tryckte i Mainz åren 1457 och 1459 i stort folioformat. Sedermera kom det liturgiska psalteriet att ingå som en särskild avdelning i de i ett mera händigt format tryckta breviarierna.

I föreliggande upplaga kunna fem större avdelningar särskiljas: I. Psalmi nocturnales för söndagsofficiet, fördelade på matutinen, som omfattar tre nokturner, och laudes; II. Psalmi diurnales vid de mindre tiderna, horae minores eller diei: prima, tertia, sexta och nona; III. Psalmi nocturnales (matutin och laudes) för vardagsofficiet; IV. Psalmi vespertinales för hela veckans vespergudstjänst och slutligen V. Psalmerna vid completorium, dagens sjunde och sista tid. Att detta psalterium varit avsett för gudstjänstbruk i ärkestiftet framgår därav, att motsvarande avdelning i Uppsalabreviariet 1496, som här finnes på bladen a/aaaa—g/ggggg och som har till överskrift: ℭ **Incipit pſalterium ſiue ſoli-** ‖ **loquium gallicanū nocturnale** | **put ſanctus Iheronimus ipm** ‖ **ad preces Damaſi pape per fe** ‖ **rias diſtinxit**, fullständigt överensstämmer med det äldre psalteriet såväl vad psalmernas fördelning som de åtföljande hymnerna, antifonerna och bönerna m. m. beträffar. Jag har därför givit denna psaltare titeln Psalterium Upsalense.

quis intelligit·ab occultis meis mūda me:
⁊ ab alieis parce seruo tuo Si mei nō fue-
rint dñati tūc immaculatus ero:et emūda
bor a delicto maximo. Et erūt ut cōpla-
ceant eloquia oris mei:⁊ meditacio cordis
mei in conspectu tuo semp̄. Dñe adiutor
meus:et redēptor meus. aū per estatem·
Non sūt loquele neq̄ sermones quoꝝ non audi
antur voces eorū· Per hyemē antiphona·
Legis tue dñe testimonio nos conuerte· ut tuis
illūiati p̄ceptis a nris mundemur occultis et ab
Exaudiat te dñs in die tri ¶alienis·
bulacōis: ꝓtegat te nomē dei iacob
Mittat tibi auxiliū de scto:⁊ de syon tue-
atur te· Memor sit oīs sacrificij tui:⁊ ho-
locaustū tuū pingue fiat Tribuat tibi se-
cūdū cor tuū:⁊ oē ꝯsiliū tuū ꝯfirmet. Le-
tabim̄ in salutari tuo:⁊ in noīe dei nrī ma
gnificabimur Impleat dñs oēs peticōes
tuas:nūc cognoui qm̄ saluū fecit dñs xp̄m
suū. Exaudiat illū de celo sancto suo:in
potētatibꝫ salus dextere eius. Hij in curribꝫ
et hij in equis:nos autē in noīe dñi dei nrī
inuocabimus Ipsi obligati sunt ⁊ cecide
runt:nos aūt surreximus et erecti sumus.

Fig. 14. Psalterium Upsalense. Stockholm [1487]. Bl. 12b.

Ett fullständigt exemplar av Psalterium Upsalense innehåller 110 blad, fördelade på 11 lägg om 10 blad, signerade i svart a—l. Härtill kommer ett kartongblad insatt mellan bl. 24 och 25 (sign. c iiij och c v). Detta blad är tryckt endast på versosidan och innehåller **Ad primã coll'**, vilken bön just är överhoppad här vid början av avdelningen psalmi diurnales ad primam. Vissa huvudavdelningar i psalteriet äro framhävda genom större initialer; sådana förekomma vid ps. 1 (början av psalmi nocturnales för söndagen), 26, 38, 52, 68, 80, 97 (början av de olika veckodagarnas psalmer) och 109 (början av psalmi vespertinales). Sista tryckta sidan 110[a] innehåller endast Canticum Simeonis på sex rader. Inga psalmnummer ha utsatts, ej heller överskrifter till de olika cantica.

Psalteriet är genomgående tryckt med Ghotans från Strängnäsmissalet kända missal- och koraltyper. Den egenartade i-form i koraltypen, som skapats genom avfilning av l- och t-typer och som först uppträder i Strängnäsmissalets sekvensavdelning, förekommer också talrikt i psalteriet. Utom de båda lombardalfabeten a och b finnas fyra större lombardanfanger, ca. 45 mm. höga, nämligen C (bl. 80[a], använt som D bl. 50[a]), D (bl. 31[b], 41[b], 93[a]), E (bl. 70[b]) och S (bl. 58[b]), detta senare av mycket grotesk form. En initial B (55 × 50 mm.), infattad i en dubbel kvadratisk omramning på vit grund, under det att själva bokstaven är utsmyckad med ett enkelt bladmönster på svart grund, finnes bl. 2[a] r. 5 vid första psalmens början. Några egenartade rubriktecken finnas också, som tydligen åstadkommits genom stympning av det vanliga tecknet eller några lombardanfanger.

Alla sidor med undantag för kartongbladet 24bis och sista sidan äro tryckta i svart och rött. Att den röda formen tryckts först framgår av ett feltryck i Vendelsexemplaret, där bl. 97[b] r. 24 det rött tryckta **Feria t'cia** blivit ändrat genom att **t'cia** övertryckts med **ærta** i svart. På bl. 99[b] r. 22 är ett feltryckt rött lombard-Q övertryckt med ett i den svarta formen insatt S. De nu kända exemplaren äro tryckta på papper, men blad på pergament hava tillvaratagits bland arkivalieomslagen i Kammararkivet och förvaras nu i Kungl. Biblioteket.

I de nedan beskrivna exemplaren finnas flera anteckningar av intresse. Vendels kyrkas exemplar har för 12 öre inköpts år 1495, då Henricus Sigfridi Friis var kyrkoherde här. Det exemplar, som en gång tillhört Luleå kyrka och som nu finnes i universitetsbiblioteket i Uppsala, inköptes år 1492 »orante Sverkero illo tempore curato», d. v. s. kyrkoherden i Neder-Luleå Sverkillus Olai (1481—1502). Halla kyrkas exemplar, nu i Kungl. Biblioteket, har likaledes inköpts för 12 öre från en dominus Petrus cancelarius, antagligen biskopens sekreterare, som hade hand om psalteriets försäljning.

En ny upplaga av Uppsalapsalteriet med vissa ändringar trycktes år 1510 på Uppsala domkapitels tryckeri av Paul Grijs.

Litteratur: Collijn, *Psalterium rituale Upsalense. Stockholm omkr. 1487* (= *Bibliografiska miscellanea,* XIV); i: *Kyrkohist. årsskr.,* 1912, s. 151—169; *Ännu ett exemplar af Psalterium Upsalense;* i: *NTBB,* 1914, s. 368 f.; *Psalterium Upsalense [1487];* i: *Nord. boktr.-konst,* 1934, s. 397—405.

Exemplar: *Helsingfors* Statsarkivet (bl. 2—11, 13, 24bis, 32—34, 37—44, 49—51, 60—69 saknas. Proveniens: Si possessoris nomen cognoscere velis De Digno genitus henricus Johannis nomine dictus). — *Hög* (Hälsingland) Kyrkoarkivet (bl. 1—2, 21, 24bis, 30—31, 40—44, 50, 60—62, 69—110 saknas). — *Lofö* (Uppland) Kyrkoarkivet (bl. 1—23, 28—29, 38, 42, 49, 79—80, 83, 85—86, 88—110 saknas, bl. 50 o. 52 def. Prov.: Dominus laurencius in fånga legauit hunc librum (utraderade ord följa). *NTBB,* 1914, s. 368 f.). — *Skara* Stifts- o. lärov.-bibl. (bl. 1—48, 65—70, 80, 90—91, 94, 107, 109—110 saknas. Prov. m. hand fr. slutet av 1400-talet: poſſidet me Johannes kröpelin). — *Stockholm* KB (2 ex.: A. Bl. 1—2 saknas, ersatta m. fotolitogr. faks. Bd av Hans Pedersson i Stockholm 1540-talet; B. Bl. 1—2, 10, 21—30, 32—39, 41—51, 53—58, 65—66, 72—79, 84—87, 108—110 saknas. Prov.: i. Psalterium ecclesie hallæ (Nyköpings län) pro xii öris emj De Domino petro cancelario. ii. Dominus petrus Olavi in widom vendidit mihi istum librum ex parte ecclesie halla). — *Stockholm* Storkyrkan (bl. 1—12, 19, 24bis, 30, 40—42, 63, 68, 84—87, 100—110 saknas. Bd av Bartholomaeus bokbindare). — *Tuna* (Uppland) Kyrkoarkivet (bl. 1—19, 24bis, 40—41, 65—66, 70—110 saknas). — *Uppsala* UB (2 ex.: A. Bl. 1—4, 7—10, 18, 24bis, 45—46, 80, 91, 98, 103—110 saknas. Prov.: mcdxcii orante Swerkero illo tempore curato. Collijn 1272; B. Bl. 1—13, 18—31, 40, 42—49, 51, 60, 71, 80—81, 90—110 saknas. Pbd. Collijn 1172). — *Vendel* (Uppland) Kyrko-

arkivet (bl. 1, 10, 24bis, 103—108, 110 saknas. Prov.: liber ecclesie wendel emptus pro xii öris Anno nonagesimo 5to tempore dominj henrici friis Curati ibidem licet finno). — *Västerås* Lärov.-bibl. (bl. 1—4, 6—21, 24bis, 30—31, 41, 50—51, 65—66, 71—94, 98—110 saknas; fr. Skultuna kyrka, Västmanl. COLLIJN 107).

Av dessa ex. äro följande bundna i Stockholm av den bokbindare, som bundit grupp B i Stockholms franciskanerkloster (se *NTBB*, 1917, s. 118 ff.): Lofö, Skara, Stockholm ex. B (fr. Halla kyrka), Tuna, Uppsala ex. A (fr. Luleå kyrka), Vendel, Västerås (fr. Skultuna kyrka).

Fragment: *Stockholm* KB. Följande blad på perg. från arkivalieomslag i KA finnas här: 42, 49, 61, 70—71, 73—78, 80, 91, 100 (def.).

1487.

DONATUS, De octo partibus orationis.

[Stockholm: Bartholomaeus Ghotan, omkr. 1487.] 4°.

28(?) bl. Sign.: a8—c8 d4(?). 19 r. Tryckyta: 149 × 93 mm. Typ: 2. Init.: a.

Bl. 24b: [J2]nteriectō q̆d ē? ꝑs orōnis ‖ ſignificās mētis affectuꝫ ‖ ... *r. 10:* [A2]mo amas amat. et pl'r a- ‖ mam9 ...

Av detta lilla tryck ha endast fragment av sex blad av lägget c, nämligen c j, c iij—c 7, blivit funna i pärmarna till en i universitetsbiblioteket i Uppsala befintlig bok (sign. 68: 154), Nicolaus Denyse, Sermones de sanctis et de festiuitatibus, tryckt i Hagenau av Heinrich Gran år 1510. Denna bok har bundits av en Bartholomeus ligator i Uppsala år 1519[1] och torde i likhet med två andra volymer predikningar av Nicolaus Denyse hava tillhört domherren vid Uppsala domkyrka Henrik Sledorn, som år 1529 nämnes konungens kansler. Boken har sedan befunnit sig i konung Sigismunds bibliotek. I bandet fanns utom donatfragmenten även några handskriftsfragment samt blad av Breviarum Arosiense 1513.

Av de sex bladen är endast c j (se fig. 15) fullständigt med samtliga 19 rader i behåll. Av bl. c iij saknas r. 1, av de övriga r. 1—3. Innehållet i de bevarade bladen mot-

[1] COLLIJN, *En Uppsalabokbindare år 1519* (= *Bibliografiska miscellanea*, VIII); i: *Kyrkohist. årsskr.*, 1910, s. 225 f. — H. SCHÜCK, *Två boktryckare och bokbindare från boktryckarkonstens första årtionden i Sverige;* i: *NTBB*, 1922, s. 1—3.

AV SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET UTGIVNA SKRIFTER

1: 1—40. Samlaren. Årg. 1—40. 1880—1919. Pris kr. 195: — (1: 1. kr. 3: —, 1: 2. kr. 2: —, 2: 1. kr. 2: —, 2: 2. kr. 1: 50, 3: 1. kr. 2: —, 4: 1. kr. 2: —, 4: 2. kr. 2: 50, 5. kr. 3: —, 6: 1. kr. 2: —, 6: 2. kr. 2: —, 7. kr. 3: 25, 8—9. per st. kr. 4: —, 10. kr. 3: 25, 11. kr. 2: 50, 12. kr. 4: —, 13. kr. 3: 50, 14. kr. 3: —, Extrahäfte kr. 3: —, 15—16. per st. kr. 4: —, 17—18. per st. kr. 5: —, 19—23. per st. kr. 3: 50, 24. kr. 4: —, 25—26. per st. kr. 6: —, 27. kr. 3: 50, 28. kr. 6: —, 29—30. per st. kr. 4: 50, 31. kr. 6: —, 32. kr. 4: —, 33. kr. 6: —, 34. kr. 7: 50, 35—36. per st. kr. 6: 50, 37—38. per st. kr. 7: —, 39. kr. 10: —, 40. kr. 10: —). [Årg. 1: 1—2, 5, 6: 1—2, 17—19, 38 utsålda.]

1: N. F. Samlaren. Ny följd. Årg. 1—15. 1920—34. (1. kr. 7: 50, 2—6 per st. kr. 10: —, 7—8 kr. 8: —, 9 kr. 6: —, 10 kr. 10: —, 11, 12 kr. 8: — per st., 13 kr. 7: —, 14 kr. 8: —, 15: 1 kr. 5: —, 15: 2 kr. 5: —.)

2: 1—2. Dagboksanteckningar af Johan Gabriel Oxenstierna, Åren 1769—1771. Utg. genom G. Stjernström. 1881. Pris kr. 5: —.

3: 1—5. [G. E. Klemming.] Ur en antecknares samlingar. 1881—83. Pris kr. 6: —. [Utsåld.]

4. En svensk ordeskötsel angående bokstäfver, ord och ordesätt af Samuel Columbus. Med inledning, anmärkningar och register utg. af G. Stjernström och A. Noreen. 1881. Pris kr. 2: —. [Utsåld.]

5: 1—2. Skrifter af Karl Gustaf Tessin. Efter författarens på Åkerö befintliga handskrift utg. af G. Frunck. 1882—83. Pris kr. 2: 50.

6: 1—3. G. Benzelstjernas Censorsjournal 1737—1746. Utg. af L. Bygdén och E. Lewenhaupt. 1884—85. Pris kr. 5: —.

7: 1—4. 1500- och 1600-talens visböcker. Första bandet. Utg. af A. Noreen och H. Schück. 1884—94. Pris kr. 15: —. (1: 1—2. Harald Oluffsons visbok. H. 1—2. Per st. kr. 1: 25; 2: 1—3. Bröms Gyllenmärs visbok. H. 1—3. Per st. kr. 2: —; 3. Barbro Banérs visbok. Kr. 1: 50. 4. Pär Brahes visbok. Kr. 5: —.)

7: 5—7. 1500- och 1600-talens visböcker. Andra bandet. Utg. af A. Noreen och J. A. Lundell. 1900—15. Pris kr. 13: —. (5. K. Bibliotekets visbok i 16:o. Kr. 3: —; 6: 1—2. K. Bibliotekets visbok i 8:o. H. 1—2. Per st. kr. 2: —; 7: 1—3. K. Bibliotekets visbok i 4:o. H. 1—3. Per st. kr. 2: —.)

7: 8—13. 1500- och 1600-talens visböcker. Tredje bandet. Utg. af A. Noreen och A. Grape. 1916—25. Kr. 17: —. (8. Drottning Sofias visbok. Kr. 3: —; 9. Stjerneldska handskriftens (E 133) visor. Kr. 1: —; 10: 1—2. Samuel Älfs visbok. H. 1—2. Per st. kr. 3: —; 11. Forsius visbok. Kr. 3: —. 12: 1—2. Petter Rudebecks visuppteckningar. H. 1—2. Per st. kr. 4: —. 13. Supplement. Kr. 2: —.)

8: 1—4. Johannes Messenius, Samlade dramer utg. af H. Schück. H. 1—4. 1886—88. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1: 50. [H. 1 utsålt.]

9: 1—6. Bref rörande Nya Skolans historia 1810—1811. Med anmärkningar utg. af G. Frunck. 1886—91. Pris kr. 5: 75.

10: 1—4. Sveriges bibliografi. Af G. E. Klemming. Första bandet. 1481—1530. Redigerat och utg. af Aksel Andersson. Register af I. C[ollij]n. H. 1—4. 1889—92, 1927. Pris per häfte kr. 2: —. [H. 1—2 utsålda. Jfr 10: 14.]

10: 5—9. Sveriges bibliografi. Av I. Collijn. Andra bandet. H. 1 (1530—39), 2/3 (1539—58), 4/5 (1558—71), 6 (1571—77), 7 (1577—82). 1927—31. Pris h. 1 kr. 4:—, 2/3 kr. 8: — h. 4/5 kr. 8:—, 6 kr. 4:—, 7 kr. 3:—.

10: 10—13. Sveriges bibliografi. Av I. Collijn. Tredje bandet. H. 1 (1583—1590). Pris 5 kr. 1932. H. 2 (1591—94). Pris 4 kr. 1932. H. 3/4 (1595—99). Alfabetiskt register till bd 2—3. Pris 8 kr. 1933. H. 5. Typografiska tabeller 1526—1599. Pris 4 kr. 1933.

10: 14. Sveriges bibliografi. Av I. Collijn. Första bandet. H. 1 (1478—1487). 1934. Pris 4 kr.

11: 1—7. Skrifter från reformationstiden. I urval utg. af A. Andersson. 1889—98. Pris kr. 11.—. [Utsåld.]

12: 1—3. Bref rörande teatern under Gustaf III. 1788—1792. Utg. af E. Lewenhaupt. 1891—94. Pris kr. 7:—.

13: 1—2. H. Schück, Lars Wivallius, hans lif och dikter. 1893—95. Pris kr. 8:—. [Utsåld.]

14. Bref från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård. Utg. af E. Tegnér. 1894. Pris kr. 2:—. [Utsåld.]

15: 1—2. O. Levertin, Johan Wellander. Literaturhistorisk studie öfver skiftet mellan frihetstiden och den gustavianska åldern. 1896—98. Pris kr. 3:75. [Utsåld.]

16. Holofernes och Judit. Ett drama från reformationstiden. Utg. med en inledning om dess utländska förebilder af O. Sylwan. 1895. Pris kr. 1:50. [Utsåld.]

17: 1—18. L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. Band 1—2. 1898—1915. Pris kr. 32:—. (1. kr. 15:—, 2. kr. 17:—.) [H. 1—3, 14—18 utsålda.]

18: 1—2. Ur Hans Järtas literära brefväxling. 1. Bref till och från C. G. v. Brinkman. Utg. af E. Lewenhaupt. H. 1—2. 1899—1900. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1:50.

19: 1—3. Thomas Thorilds bref. Utg. af L. Weibull. H. 1—3. 1899—1902. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1:50.

20. Thorilds bref till C. F. Cramer. Med inledning och anmärkningar utg. af M. Lamm. 1907. Pris kr. 2:50.

21: 1—5. Lejonkulans dramer. Utg. af E. Ljunggren och C. Pollack. H. 1—5. 1908—12. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1:50.

22. O. Wieselgren, Studier öfver Lejonkulans dramer. 1909. Pris kr. 2:25.

23. F. Böök, Studier i Stagnelii ungdomslyrik. 1911. Pris kr. 3:50.

24. S. Ek, Studier i Wivalliusvisornas kronologi. 1921. Pris 4 kr.

25. V. Svanberg, Rydbergs Singoalla. En studie i hans ungdomsdiktning. 1923. Pris 6 kr.

26. Albert Nilsson, Kronologien i Stagnelius' diktning. 1926. Pris 9 kr.

27. O. v. Friesen, A. Grape och H. Andersson, Om Codex Argenteus. 1928. Pris 8 kr.

28. V. Svanberg, Novantiken i Den siste atenaren. 1928. Pris 4 kr.

Utsålda skrifter: Nr 1: 1: 1—2, 5, 6: 1—2, 17—19, 38. Samlaren 1880, 1884—85, 1896—98, 1917. Nr 3. Klemming, En antecknares samlingar.; Nr 4. Columbus, En svensk ordeskötsel.; Nr 8: 1. Messenius, Dramer, h. 1.; Nr 10: 1—2. Klemming, Sveriges bibliografi, h. 1—2.; Nr 11. Skrifter fr. Reformationstiden.; Nr 13. Schück, Wivallius.; Nr 14. Tegnér, Bref t. Wingård ; Nr 15. Levertin, Johan Wellander.; Nr 16. Holofernes o. Judit.; Nr 17: 1—3, 14—18. Bygdén, Anonymlexikon, h. 1—3, 16—20.

Den årliga utgivningen av sällskapets skrifter har haft följande omfattning.

1880/81. 1: 1: 1—2 (uts.), 2: 1, 3: 1 (uts.). **1881/82.** 1: 2: 1—2, 2: 2, 3: 2—3 (uts.), 4 (uts.). **1882/83.** 1: 3: 1, 3: 4—5 (uts.), 5: 1—2. **1883/84.** 1: 4: 1—2, 6: 1. 7: 1: 1. **1884/85.** 1: 5 (uts.), 6: 2—3, 7 1: 2, 7: 2: 1. **1885/86.** 1: 6: 1—2 (uts.), 7: 2: 2, 8: 1 (uts.), 9: 1. **1886.** 1: 7, 8: 2, 9: 2. **1887.** 1: 8, 7: 2: 3, 8: 3. **1888.** 1: 9. 8: 4, 9: 3. **1889.** 1: 10, 7: 3, 10: 1 (uts.), 11: 1—2 (uts.). **1890.** 1: 11, 9: 4, 10: 2 (uts.), 12: 1. **1891.** 1: 12, 9: 5, 10: 3. **1892.** 1: 13, 9: 6, 10: 4, 12: 2. **1893.** 1: 14, 1: extrahäfte, 11: 3—4 (uts.), 13: 1 (uts.). **1894.** 1: 15, 12: 3, 14 (uts.). **1895.** 1: 16, 13: 2 (uts.). **1896.** 1: 17 (uts.), 15: 1 (uts.). **1897.** 1: 18 (uts.), 7: 4, 16 (uts.). **1898.** 1: 19 (uts.), 11: 5—7 (uts.), 15: 2 (uts.), 17: 1 (uts.). **1899.** 1: 20, 17: 2 (uts.), 18: 1, 19: 1. **1900.** 1: 21, 17: 3 (uts.), 18: 2, 19: 2. **1901.** 1: 22, 7: 5, 17: 4. **1902.** 1: 23, 17: 5, 19: 3. **1903.** 1: 24, 7: 6: 1, 17: 6. **1904.** 1: 25, 17: 7. **1905.** 1: 26, 17: 8. **1906.** 1: 27, 7: 6: 2, 17: 9, 20. **1907.** 1: 28, 17: 10, 21: 1. **1908.** 1: 29, 17: 11, 21: 2. **1909.** 1: 30, 17: 12, 22. **1910.** 1: 31, 17: 13, 21: 3. **1911.** 1: 32, 17: 14 (uts.), 21: 4, 23. **1912.** 1: 33, 7: 7: 1, 17: 15 (uts.), 21: 5. **1913.** 1: 34, 7: 7: 2, 17: 16 (uts.). **1914.** 1: 35, 7: 7: 3, 17: 17 (uts.). **1915.** 1: 36, 7: 8, 17: 18 (uts.). **1916.** 1: 37, 7: 9. **1917.** 1: 38 (uts.), 7: 10: 1. **1918.** 1: 39, 7: 10: 2. **1919,** 1: 40, 7: 11. **1920.** 1: N. F. 1, 7: 12: 1, 24. **1921.** 1: N. F. 2, 7: 12: 2. **1922.** 1: N. F. 3, 25. **1923.** 1: N. F. 4. **1924.** 1: N. F. 5. 7: 13. **1925.** 1: N. F. 6. 26. **1926.** 1: N. F. 7, 10: 5. **1927.** 1: N. F. 8. 27. **1928.** 1: N. F. 9, 10: 6, 28. **1929.** 1: N. F. 10, 10: 7. **1930.** 1: N. F. 11, 10: 8. **1931.** 1: N. F. 12, 10: 9—10. **1932.** 1: N. F. 13, 10: 11. **1933.** 1. N. F. 14, 10: 12. **1934.** 1: N. F 15, 10: 13. **1935.** 10: 14.

Samlaren har under de sista fem åren innehållit följande uppsatser.

1930.

Greta Hedin: Dateringsproblem i Tegnérs diktning 1820—26. Erik Noreen: Undersökningar rörande det inbördes förhållandet mellan de s. k. eufemiavisorna. Holger Ahlenius: Några otryckta Tegnérbrev. Eleonore Bruno: När skrev Tegnér »Det eviga»? John Tuneld: En 1600-talsbearbetning av Henrik Tidemanssons dikt Om bohagx handell. Sverker Ek: Annales Sigtunenses och våra historiska brudrovsvisor. Torsten Eklund: Strindbergs verksamhet som publicist 1869—1880. Harald Elovson: Lidnerstudier. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1928.

1931.

Henrik Schück: Till Lucidors biografi. Henry Olsson: Snoilskys tidigare sociala diktning. Erik Neuman: Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde, II. Victor Svanberg: »Fru Mariannes» tillkomsthistoria. Hj. Lundgren: Kring »Namnlösa sällskapet». Otto Croneborg: Ett Geijers-manuskript. Nils Afzelius: Stormskildringen i Bacchi tempel och Min son på galejan. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1929.

1932.

Victor Svanberg: Skandinavismen i Tegnérs »Nore». Sten Linder: Ibsen och Strindberg. Harald Elovson: Till Thorilds »Passionerna». Sven Cederblad: Från Thorilds ungdom. Åke Thulstrup: Några data från Almqvists Amerikatid. *Redogörelse för arbetet på en sammanfattande litteraturhistorisk bibliografi.* Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1930.

1933.

Evald Malmström: Sång öfwer Grefve Gustaf Gyllenborg, en nyfunnen dikt av Geijer. Axel Ahlström: Klosterrovvisorna. Hedvig af Petersens: Robert Pearse Gillies, Foreign Quarterly Review och den svenska litteraturen. Toni Schmid: Den heliga familjen i revelation och liturgi. Carl Santesson: Atterboms Byron-dikt. Olle Holmberg: Stagneliusproblem. Sven Rinman: Källan till ett skoltal av Runeberg. Olof Gjerdman: Frödings svar på Levertins angrepp. Henry Olsson: Stagneliusbidrag. John Tuneld: Till Andreas Arvidis Manuductio ad poesin svecanam. Carl Santesson: Anna Lisa Geijer om Stagnelius. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1931.

1934.

Johan Nordström: Lejonet från Norden. Gardar Sahlberg: När skrev Hedvig Charlotta Nordenflycht skaldebrevet till Criton? Hedvig Herrlin: Tegnérs dikt Svanen och Fjelltrasten. Harald Elovson; En förbisedd Geijerrecension. Evald Malmström: Fyra poetiska dokument från Geijers yngre år. E. Noreen: Verser från 1400-talet i Knivsta kyrka. E. Noreen: Originaltryck till en skrift av Lucidor. Erik Neuman: Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde. Gunnar Bolin: Nya bidrag till Lucidors biografi. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1932.

Meddelande.

Anmälan om inträde i **Svenska Litteratursällskapet i Uppsala** sker till sällskapets *skattmästare*, adr. Uppsala.

Avgiften är för *årligt betalande* medlem 10 kr. årligen, för *ständig* medlem 100 kr. en gång för alla. Årsavgiften uttages genom postförskott vid skrifternas utsändande.

Medlem av sällskapet erhåller ett exemplar av alla av sällskapet utgivna skrifter från och med det år, då han inträder i sällskapet. Därförut utgivna skrifter säljas genom *skattmästaren* till *medlemmar* av sällskapet med 25 % rabatt å bokhandelspriset. Hel årgång av skrifter från tiden 1880—1918 säljes för 5 kr., från tiden efter 1918 för 10 kr. och vid försäljning av minst fem årgångar lämnas 25 % även å årgångspriset. Medlem erhåller samtliga i lager kvarvarande skrifter av den äldre serien för kr. 100: —. Tillgängliga årgångar av Samlaren (utan bilagor) för åren 1880—1919 säljas till ett särskilt nedsatt pris av kr. 45: —. Vid alla försäljningar uttagas försändningskostnaderna av köparen.

För angelägenheter rörande redaktionen av Samlaren och sällskapets övriga publikationer hänvände man sig till sällskapets *sekreterare*, Uppsala.

Med **Svenska Litteratursällskapet i Finland** har överenskommelse träffats på grund varav medlemmar av vårt sällskap mot erläggande av endast halv avgift kunna bliva medlemmar av det finlandssvenska sällskapet. Avgifterna äro sålunda för medlem av grupp A, som erhåller sällskapets samtliga skrifter utom ett fåtal vetenskapliga specialundersökningar, Fmk 50: — och av grupp B, som endast erhåller sällskapets årsbok »Förhandlingar och Uppsatser», Fmk 12: 50 (i st. för resp. Fmk 100: — och 25: —). Dessutom äga medlemmarna av bägge litteratursällskapen rätt att för halva priset tillösa sig de båda sällskapens äldre skrifter, ifall det återstående lagret sådant medgiver. Anmälan göres till *Svenska litteratursällskapets skattmästare, Uppsala.*

Uppsala i dec. 1934.

Svenska Litteratursällskapets Arbetsutskott.

Uppsala 1934. Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B. 34454

Interiectō q̄d ē ꝯ ꝑs orōnis
significās mētis affectuꝫ
voce incognita. Interiectōi q̄t ac-
cidūt ꝯ vnū. qd̄ ꝯ significacio tm̄.
Significacio interiectionū in q̄ ē
qꝛ aut leticiam mētis significa
mꝰ ut euax. aut dolorē ut heu.
aut āmiracōem ut pape aut me
tū vt at ac ast. aut si q̄ sūt silia.
Amo amas amat. etplr a-
mamꝰ amatis amāt Pre
terito īpfctō amabā amabas aā
bat. etplr amabamꝰ amabatis
amabāt Preterito pfcō amaui a
mauisti aāuit. ⁊plr amauimꝰ a
mauistis amauerūt l' amauere
Preterito plusq̄ pfcō amauerā a
maueras aāuerat. ⁊plr amaue
ramꝰ aāueratis aāuerant Futu

Fig. 15. Donatus, De octo partibus orationis.
[Stockholm ca. 1487.] Bl. 24b.

svarar följande passager i den av Schwenke utgivna donattexten[1]: 24: 36—49, 25: 1—17, 26: 4—11, 43—59, 27: 1—15, 17—28, 31—42, 45—46, 28: 4—15, 18—30, 32—44, 47—59, 29: 2—21, 23—27. På vissa ställen avviker den i Stockholm tryckta donatens text från Schwenkes normalupplaga. Här saknas Schwenke 26: 1—4 (Amo verbum actiuum — quod conjugabitur sic) och 28: 1—4 (Doceo — sic). I stycket 24: 47 Amplector cohaereo congredior är cohaereo utelämnat, Schwenke 25: 6 vt tat tat tat aut si qua sunt similia motsvaras i Ghotantrycket av vt ac ast. aut si qua sunt similia.

Fragmenten äro tryckta med Ghotans vanliga missaltyp 2; tre lombardanfanger av alfabetet a, näml. A, D och I finnas på de sex bladen. Jag har fört detta tryck till Ghotans Stockholmspress och daterat detsamma till omkr. 1487 dels på grund av fyndorten, pärmarna till ett svenskt band, dels på grund av textkritiska skäl. De ovan anförda avvikelserna i Schwenkes donattext återfinnas nämligen samtliga i den av Paul Grijs i Uppsala år 1515 tryckta donatupplagan (def. ex. i Uppsala UB), vilken synes direkt återgå på Ghotantrycket.

Litteratur: Collijn, *Schwedische Donate;* i: *Beiträge zum Bibliotheks- und Buchwesen Paul Schwenke zum 20. März 1913 gewidmet* (Berlin 1913), s. 47—52.

Exemplar: *Uppsala* UB (end. fragment av bl. c j, c iij—c 7 funna i pärmarna till Nicolaus Denyse, Sermones de sanctis et de festiualibus, Hagenau: Heinrich Gran, 1510; band av Bartholomaeus ligator i Uppsala ca. 1519.

[1487.]

Manuale Upsalense.

[Stockholm: Bartholomaeus Ghotan, omkr. 1487.] 4°.

94 bl. Sign.: a^8—f^8 g^4 h^8—l^8 m^{10}. 21 r. Typer: 1, 2, 3. Init.: a, b, h. Rubr.: β. Ett träsnitt. Rött o. svart tr., röda notlinjer.

I. *Exorcismus salis et aquae. Bl. 1 tomt. Bl. 2 saknas. Bl. 3ª sign.* aij: virtutē tue bn̄dictōis infūde . ut cre ‖ atura . . *r. 15 rött:* Hic mittat̃ ſal ī aquā et dicat . . .

[1] P. Schwenke, *Die Donat- u. Kalender-Type;* i: *Veröffentlichungen der Gutenberg-Gesellschaft,* II (1903), s. 37—49.

II. *Benedictio novi ignis. Bl. 4ᵇ rött:* In vigilia paſce ad ſuſcipiēdū no- ‖ uū ignē . . .

III. *Consecratio fontis in vigilia paschae. Letania. Bl. 6ᵃ r. 10 rött:* [R²] *svart* yrieł Xp̄eł kyrieł Xp̄e audi ‖ nos . . . *Sign. b:* Pater n̄r Et ne *rött* ꝺ *svart* Dn̄e apꝺ' te eſt fons ‖ . . .

IV. *Ordo qualiter cathezisentur infantes. Bl. 12ᵃ def., början r. 7:* care viuos ⁊ mo:tuos ⁊ ſeculū per ‖ ignē Amē . . .

V. *Ordo ad faciendum sponsalia. Bl. 18ᵇ r. 19 rött:* ℂ O:do ad faciendū ſponſalia . . .

VI. *Ordo et canon missae. Bl. 24 saknas. Bl. 25ᵃ sign.* ꝺ i *rött:* [U²] *svart* eni ſanctificato: op̄s inuiſi- ‖ bilis deus . . . *Bl. 27ᵇ:* [T⁵]E igitur clemētiſſime ‖ p̄ . . .

VII. *Missae votivae. Bl. 33ᵃ rött:* De ſancta trinitate of- ficiū ‖ . . .

VIII. *Ordo visitandi infirmos et unctio infirmi. Bl. 36ᵇ:* ℂ *rött* O:do viſitandi infirmos ‖ . . .

IX. *Commendatio animae. Bl. 49ᵇ r. 11 rött:* Cū egreſſa fuerit anima de co:po- ‖ re dicatur ℑmēdacio in hūc modū. ‖ . . .

X. *Vigiliae mortuorum. Bl. 62ᵃ r. 2: . . . rött* Uigilie mo:- tuo4 ‖ . . .

XI. *Officium pro defunctis. Bl. 79ᵃ rött:* P:o defūctis of- ficiū. ‖ . . .

XII. *Ordo sepulturae. Bl. 82ᵇ r. 20 rött:* ℂ Finita miſſa preſ- biter veniēs cū ‖ clei'cis ad corp⁹ defūcti dicat o:ō3. ‖ . . .

XIII. *Benedictio ciborum. Bl. 91ᵃ rött:* Bn̄dictio carniū ⁊ alio4 ciborū in ‖ paſcha . . .

XIV. *Gloria et credo. Bl. 93ᵃ saknas. Slutar bl. 94ᵃ r. 17:* . . . Et vitam ‖ venturi ſeculi. Amen. ‖ *Bl. 94ᵇ tomt.*

Av detta manuale har ett exemplar från skilda håll kunnat rekonstrueras för Kungl. Biblioteket. Huvudstommen utgöres av blad på perg. från arkivalieomslag i Kammararkivet, vilka Klemming här tillvaratog år 1862. Tillsammans med ett i Högs kyrka i Gästrikland befintligt defekt exemplar, som innehöll följande väl bevarade och på ett starkt, vitt pergament tryckta blad: 27—30, 34—37, 39—41, 48—51, 54—60, 79—81, blevo dessa blad bundna i ett gammalt originalband och försedda med titeln »Manuale incertum». Enligt anteckning av Klemming ansåg han manualet vara tryckt i Lübeck av Bartholomaeus Ghotan på 1480-talet. Genom

senare företagna undersökningar har det lyckats mig att ytterligare komplettera exemplaret. I Kammararkivet ha sålunda två hittills icke kända blad anträffats (7 o. 82), från Uppsala universitetsbibliotek ha bladen 72—73 erhållits genom byte, Landsarkivet i Uppsala har överlämnat bl. 63—64 o. 66, som ursprungligen tillhört Vendels kyrka i Uppland, från Jönköpings h. allm. läroverk har erhållits ett mycket vackert ex. av bl. 27 med början av Canon missae (anfang o. träsnitt voro utskurna på det förut kända bladet), vidare har genom byte med universitetsbiblioteket i Helsingfors de i Kungl. Bibliotekets exemplar felande bladen 61, 68, 85—86 o. 94, tyvärr dock mycket defekta, kunnat förvärvas. Slutligen fann jag år 1910 i den romersk-katolska andliga akademiens bibliotek i Sankt Petersburg ett korrektur på papper av sista arkets sekundaform med sidorna 85^b, 86^a, 93^b o. 94^a, på vars andra sida ett korrekturavdrag av de svenska Articuli abbreviati [1489] (se nedan) är tryckt. Av de 94 blad, som ett fullständigt exemplar torde innehålla, saknas fortfarande bl. 2, 17, 19—22, 24, 26, 31, 69 och 76, varjämte bl. 12—13 och 93 äro defekta. Vidare finnas fyra variantblad, nämligen till bl. 25, 70, 77—78, väl beroende på att ett formulär fått en oriktig plats och ett nytt blad eller ark tryckts, utan att de feltryckta bladen blivit makulerade. Med hjälp av några handskrivna manualen från 1400-talet, särskilt cod. Ups. C 424, Cod. Holm. A 104 och fragment i Kammararkivet, har det lyckats mig att rekonstruera och utgiva texten i dess helhet (tryckt i Kungl. Bibliotekets Handlingar, Bilagor, N. F., 1. 1918).

Manualet är tryckt i svart och rött med Ghotans missal- och koraltyper (2—3). I den senare typen uppträder den från Strängnäsmissalet och Psalterium Upsalense bekanta i-formen, som tillfälats från l- och t-typer. I signaturerna förekommer även den lilla texttypen (1). De båda från Strängnäsmissalet bekanta lombardalfabeten a och b hava fått en riklig användning i manualet. Bl. 27^b vid början av Canon missae finnes en anfang T (37 × 37 mm.) och nedtill på samma sida ett träsnitt (38 × 38 mm.) med Veronikaduken. Såväl T som det lilla träsnittet äro på det från Jönköping förvärvade bladet vackert rubricerade i guld och färger.

Bñdictio carniũ ⁊ alioꝝ ciborũ in
pascha Adiutoriũ nostrũ in noie dñi.
Qui fe.c.⁊ t. Sit nomẽ dñi be. Ex hoc
Deus q̃ vniũse carnis es oro.
ꝯditor. q̃ noe ⁊ filijs eius de
mũdis aĩalibꝫ p̃cepta dedisti Qui-
q̃ sicut olera herbaꝝ hũano generi
q̃drupedia mũda edere precepisti.
Quiq̃ agnũ ĩ egipto moysi ⁊ ꝓplo
tuo ĩ vigilia pasce comedẽ p̃cepisti.
in figura agni q̃ tollit pcta mundi
dm̃ nr̃i ihũ xp̃i. cuius sãguie oĩa p̃-
mogẽita tibi de mũdo redemisti. ⁊
in nocte illa oẽ p̃mogeitũ ĩ egipto
ꝑcutere p̃cepisti. seruans ꝓplm tuũ
agni sanguine p̃notatũ. dig̃re dñe
deus op̃c bñ ✠ dicẽ ⁊ sctifi ✠ care
hos panes. butirũ ⁊ oua. ⁊ has aĩa
liũ mũdoꝝ carnes. ut q̃cũq̃ ex ꝓplis
tuis fidelibꝫ ex eis comederint. om̃i
bñdictõe celesti ⁊ gr̃a repleant oro

Fig. 16. Manuale Upsalense [Stockholm 1487]. Bl. 91ª.

Av för svenska stift tryckta katolska handböcker äro sådana för Åbo (1522) och Linköping (1525) kända. Att det här beskrivna, av Klemming med Manuale incertum betecknade trycket är ett svenskt manuale framgår av litanian i välsignelsen av dopfunten på påskaftonen, där följande svenska helgon uppräknas: *s. erice, olaue, henrice, eskille, sigfride* och *birgitta.* Att det vidare är avsett för gudstjänstbruk i ärkestiftet torde framgå av en bön i begravningsformuläret, i vilken de båda martyrerna Laurentius och Ericus, Uppsala domkyrkas och Sverigs rikes skyddspatroner, åkallas. En jämförelse med avdelning III i Uppsalabreviariet 1496, som har rubriken Benedictiones ſalis et aque ciborumque Cum quibusdam Officijs miſſarum et Canone, visar vidare, att denna helt enkelt torde vara ett utdrag av det äldre manualet. Av de nyss nämnda tryckta manualena för Åbo och Linköping står Manuale Upsalense till innehållet närmast Åbomanualet.

I typografiskt hänseende överensstämmer Manuale Upsalense helt med Strängnäsmissalet och Psalterium Upsalense. Det bör därför utan tvekan kunna föras till Ghotans Stockholmspress, så mycket säkrare som det i Petersburg funna korrekturarket, som redan nämnts, på andra sidan innehåller ett avdrag av de i Stockholm något senare tryckta Articuli abbreviati på svenska.

Litteratur: Collijn, *Manuale Upsalense 1487. Ett förberedande meddelande* (= *Bibliografiska miscellanea,* X); i: *Kyrkohist. årsskr.,* 1911, s. 111—117; *Manuale Upsalense [Stockholm 1487]. Den svenska kyrkans äldsta tryckta handbok. Efter det nyrekonstruerade exemplaret i Kungl. Biblioteket med inledning utg. af* I. Collijn. Stockh. 1918 (= *Kungl. Bibliotekets Handlingar,* Bilagor, N. F., 1.); *Manuale Upsalense [Stockholm 1487]. Benedictio super sagenam;* i: *NTBB,* 1934, s. 202 f.

Exemplar: *Stockholm* KB (ex. sammansatt av bl. fr. KA, UB, Helsingfors UB, Jönköpings lärov.-bibl., Högs o. Vendels kyrkor; bl. 2, 17, 19—22, 24, 26, 31, 69 o. 76 saknas, bl. 12—13, 93 defekta).

Fragment: *Helsingfors* UB (bl. 34—35, 38—39 fr. KB, 62—67, 87—88, 91). — *Uppsala* UB (bl. 6, 9 (def.), 33—34, 36—37, 39—43, 45 (def.), 46—51, 53—54, 59—60, 64, 79, 87—92 fr. arkivalieomslag i KA).

Korrekturark med sidorna 85^b, 86^a, 93^b o. 94^a fr. Romersk-katolska andliga akademiens bibl. i Sankt Petersburg.

1488, ej efter 17. 8.

Missale Aboense.

Lübeck: Bartholomaeus Ghotan, [ej efter 17. 8.] 1488. 2°.

1 + 266 ofol. bl. Lägg: 1^{1+8} 2^{10} 3—14^{8} 15^{4} 16—17^{6} 18—28^{8} 29^{6} 30^{8} 31^{10} 32^{8} 33—34^{4}. Foliosign. nedt. t. höger svart: 1 + 8 osign. bl. + [A·i·] A·ij·—·xij·—I·j·—·xij· K·j·—[K·ij·] + 12 osign. bl. + K·iij·—·xij· L·j·—·xij· M·i·—·ij· ·j·—lxiiij + 6 osign. bl. + a·i·—·xij· b·j·—·vj· + 24 osign. bl. 2 sp. 33 r., canon missae 18 r. Typer: 2, 3, 5, 8. Init.: b^{1}, c, f, g, i. Rubr.: α, β. 2 träsnitt, boktr.-märke. Svart o. rött tr. Fyrradiga notsystem i rött.

I. *Stickblad, rectosidan tom, versosidan: träsnitt (fig. 17) föreställande Finlands skyddspatron hel. Henrik omgiven av biskopen i Åbo Conrad Bitz och domprosten Magnus Stiernkors m. fl. Därunder biskop Bitz' företal (avtr. i sin helhet nedan):* **Reuerẽdus in criſto pater ⁊ dñs. dñs Conradus Byſtz ‖ dei et apl'ice ſedis grã p̄ſul eccl'ie Aboenſ̃ ...**

II. *Bl. 1—8. Tabula signorum, kalendarium, exorcismus salis et aquae. Bl. 1^{a} tomt. Bl. 1^{b} tabula signorum. Bl. 2^{a}—7^{b} kalendarium. Bl. $8^{a\alpha}$ rött:* **Incipit ordo ad faciẽdũ ‖ aquã bn̄dictã dn̄icis diebz ‖ ... r. 4: ... rött Exorciſm⁹ ſal'. ‖ ... sp. β r. 5 rött: Exorciſmus aque. ‖ ...**

III. *Bl. 9—118. Pars de tempore: Dominica I adventus — Dominica trinitatis. Bl. $9^{a\alpha}$ rött:* **[I]ncipit miſſale ſm ordinẽ ‖ fratrũ p̄dicatorũ. Dn̄ica ‖ ṗma ī aduẽtu dn̄i Officiũ. ‖ [A⁷]D te leua ‖ ui aīaz me ‖ am ...** *Bl. $92^{a\beta}$ r. 13 rött:* **Deinde ſequitur letania. ‖ ...** *Bl. $116^{a\alpha}$ r. 28 rött:* **In feſto ſancte Trinitatis ‖ Officium. ‖ [B⁴]Benedicta ſit ſã- ‖ cta trinitas ...** *Bl. $117^{b\beta}$ rött:* **Caſus in miſſa ꝺtingẽtes. ‖ ...** *Bl. $118^{a\beta}$ r. 47 rött:* **Or̄o deuota ante miſſam ‖ dicenda ‖ ...**

IV. *Bl. 119—124^{a}. Praeparationes ad missam, praefationes, cantus. Bl. 119^{a} rött:* **[S²]Acerdos quando celebraturus acceſſerit ad altare ‖ dicat ...** *slutar bl. $124^{a\beta}$:* **Deo gratias. ‖**

V. *Bl. 124^{b}—130. Canon missae. Bl. 124^{b} träsnitt: korsfästelsen. Bl. 125^{a}:* **[T⁴]E igitur clemẽtiſſime pa ‖ ter ...** *slutar bl. 130^{b} r. 17: ...* **ſit te miſerante ppiciabile. Amen ‖**

VI. *Bl. 131—154. Pars de tempore: Dominica I post trinitatem — Dominica XXV m. m. Bl. $131^{a\alpha}$ sign.* **R·iij· rött: Do-**

minica ꝑma poſt feſtū ‖ ſancte trinitatis . Officiū. ‖ [D5]Omine ī tua mi ‖ ſericordia . . . *Bl. 152aα r. 28: . . . rött* Dñica . ɼɼv ‖ . . . *Bl. 152bβ r. 24 rött:* In anniūſario dedicacōis ‖ eccleſie. ‖ Officiū. ‖ [T7]Erri-bilis ‖ eſt locus ‖ iſte. . . . *Bl. 154 aβ sign.* M ·ij· *r. 3: . . .* ℭ *rött* In ‖ die conſecrationis eccleſie. ‖ . . .

VII. *Bl. 155—218b. Proprium de sanctis. Bl. 155aα sign.* ·j·: ℭ *rött* In vigilia andree apl'i. ‖ Officiū ‖ *svart* [D7]Ominus ‖ ſecus mare ‖ galilee . . .

VIII. *Bl. 218b—224. Commune sanctorum. Bl. 218bα sign.* ·Ixiiij· *r. 21:* ℭ *rött* Incipit cōmune ſāctoꝝ ‖ . . .

IX. *Bl. 225—242. Missae votivae. Bl. 225aα sign.* a ·i· *rött:* De ſancta trinitate ‖ . . .

X. *Bl. 243—258. Officia de sanctis et festiuitatibus in ecclesia Aboensi celebrandis. Bl. 243aα rött:* De feſto patronorū regni ‖ [S7]Alus aūt ‖ iuſtoruꝫ . . . *slutar bl. 258bβ:* ℭ *rött* De compaſſione gl'oſe ‖ virginis marie. ‖ . . . *r. 15 på 2 spalter rött:* Mille quadringentis . ſimul octoginta retentis. ‖ Octeno criſti . pro laude dei decus iſti. ‖ Hoc opus arte mei / impreſſum Bartholomei. ‖ Ghotan. degentis / ꝛ in vrbe lubek reſidentis. ‖ *Härunder Ghotans boktryckarmärke (fig. 20).*

XI. *Bl. 259—266. Sequentiae pro ecclesia Aboensi. Bl. 259aα:* ℭ *rött* Incipiūt Sequentie de ‖ ſanctis . ꝛ de beata virgine ‖ pro eccleſia Aboenſi. ‖ *svart* ℭ *rött* In feſto ſancti Thome ‖ de Aquino. ‖ . . . *slutar bl. 265bβ r. 18:* ℭ *rött* Finiūt ſequencie / pro laude ‖ glorioſiſſime virginis marie. ‖ *Bl. 266 tomt.*

Detta missale är ett »missale secundum ordinem fratrum predicatorum», såsom incipit bl. 9aα lyder, men två parallellupplagor hava blivit tryckta, av vilka den ena, den här beskrivna, är avsedd för gudstjänstbruk inom Åbo stift, den andra för dominikanerorden mera allmänt. I och med grundläggandet av dominikanerkonventet S. Olof i Åbo år 1249 hade dominikanerritualen blivit förhärskande inom Åbo stift, så att med tiden detta stifts hela liturgiska gudstjänst uppbyggdes på denna.

Av de båda upplagorna torde på grund av vissa typografiska förhållanden den för Åbo stift avsedda hava tryckts först. Följande olikheter finnas mellan de båda upplagorna.

1. I Åbomissalet har före kalendariet insatts ett stickblad, vars rectosida är tom, versosidan innehåller dels ett träsnitt, dels ett förord av biskop Conrad Bitz, på vars föranstaltande missalet trycktes. Träsnittet (130 × 171 mm.; fig. 17)[1] föreställer Finlands skyddspatron den hel. Henrik, som vid sina fötter har en vapensköld (Bitz' vapen) och mördaren Lalli med sin yxa; han är omgiven av fyra prelater, av vilka biskop Bitz knäböjer vid hans vänstra sida, domprosten Magnus Stiernkors vid den högra, vardera med en vapensköld. Den hel. Henrik håller i sin högra hand en bok, på vilken hans avhuggna tumme ligger. Upptill till vänster sträcker en hand ur moln fram den Ghotanska vapenskölden omgiven av bokstäverna b och g, som dock i vissa ex. saknas (Västerås). Under träsnittet följer på 17 rader biskop Bitz' förord, som här i sin helhet avtryckes med upplösta förkortningar.

Reuere*n*dus in cristo pater *et* do*min*us . d*omin*us Conradus Bystz dei et ap*osto*lice sedis gra*cia* p*re*sul eccl*es*ie Aboens*is* Attendens in sua diocesi libro*rum* missaliu*m* paucitate*m* Eorunde*mque* corruptio*nem* no*n* modica*m*. Et ex hoc q*uo*run*dem* sacerdotu*m* celebra*n*tiu*m* co*n*surge*re* turbac*io*ne*m* et indeuotione*m*. Hos libros missales se*cun*du*m* veru*m* ordinariu*m* sue eccl*es*ie p*er* eximiu*m* viru*m* Danielem de egher, alme vniu*er*sitatis parisien*sis* sacre theologie p*ro*fessore*m* insigne*m*, optime correctos. Ac m*agist*rali*ter* ex inspiratio*ne* diu*i*na P*er* honorabilem viru*m* Bartholomeu*m* Ghotan p*ro* glo*ri*a cristi ihesu, cu*m* su*m*ma diligen*t*ia In inclita ciuitate lubecen*si* impressos. Auctoritate ordinaria approbauit *et* co*n*firmauit Et singulis sacerdotib*us* sue dioces*is* ex eisde*m* libris missas lege*n*tib*us* et celebra*n*tib*us* totiensq*uo*tiens De om*n*ipoten*t*is dei mis*ericor*dia Et auct*orita*te bea*torum* Petri et Pauli co*n*fisus . quadraginta dies indulge*n*tia*rum* de iniu*n*ctis sibi penite*n*cijs misericordi*ter* relaxauit . Anno d*omi*ni Millesimoq*ua*dringe*n*tesimooctuagesimooctauo, die vero .xvij. men*sis* augusti.

---

[1] Reprod. bl. a. i *Veröffentlichungen der Gesellsch. f. Typenkunde des XV. Jahrh.*, Taf. 785: 1. Av detta blad äro endast två ex. kända, det ena finnes i det i Köpenhamn KB förvarade på perg. tryckta exemplaret, det andra löst i den Silfverstolpeska gravyrsamlingen i Västerås läroverksbibliotek.

Av detta förord, daterat den 17 aug. 1488, framgår, att missalet blivit tryckt hos Bartholomaeus Ghotan i Lübeck på anmodan av biskopen i Åbo Conrad Bitz (1460—89), som var angelägen att skaffa sitt stift felfria mässböcker; han beviljade också de präster, vilka läste mässan ur det nya missalet, 40 dagars avlat. Som korrektor hade biskopen anlitat en dominikanerbroder Daniel de Egher.

Daniel de Egher var år 1460 munk i klostret i Wesel. År 1474 beordrades han till Paris i och för studier och året härpå kallades han till Rom för att här undervisa. Inom sin orden avancerade han till visitator år 1476, år 1484 är han en av diffinitorerna vid generalkapitlet i Rom och blev slutligen år 1491 prior provincialis i Wesel, i vilken egenskap han nämnes år 1498 vid generalkapitlet i Ferrara och ännu år 1505 vid ett i Soest hållet ordenskapitel.

A. Malin, *Tietoja Daniel de Egher'istä, Suomen kirkon messuliturgian tarkistajasta 1480-luvulla;* i: *Hist. arkisto,* 36 (1927), s. 56—61.

2. Kalendarierna i de båda missalena äro, ehuru härstammande från samma trycksats, helt olika. I Åbomissalet föreligger detta stifts kalendarium sådant det utformats mot slutet av 1400-talet, under det att i parallellupplagan ett dominikanerkalendarium fått plats. Intetdera av dessa kalendarier är emellertid felfritt eller följer helt stiftets, resp. ordens helgonlängd. Åbokalendariet har satts och tryckts först, varefter det genom vissa festers borttagande och tillfogande av andra ändrats till ett kalendarium för dominikanerorden. Att så verkligen är förhållandet framgår bl. a. av den omständigheten, att vissa för Åbo karaktäristiska helgonfester, vilka äro främmande för dominikanerriten, blivit kvarstående vid dominikanerkalendariets bearbetning i tryckformen. Sådana fester äro $^{17}/_{3}$ *Gertrudis,* $^{3}/_{6}$ *Erasmi,* $^{9}/_{9}$ *festum reliquiarum,* $^{6}/_{10}$ *octava Michaelis.* Åbokalendariet är osignerat, under det att dominikanerkalendariet är signerat p̈.—p̈:.

I det tryckta Åbokalendariet förekomma följande nordiska festdagar. Huvudfesterna äro naturligtvis koncentrerade kring Finlands apostel den hel. *Henrik,* vars dies natalis i Åbo

firades den 20 jan. (i svenska stift den 19 jan.); hans translationsfest firades den 18 juni. Båda festerna hava graden totum duplex i kalendariet. De svenska helgondagarna äro febr. 15 *Sigfridi ep.;* maj 18 *Erici regis mart.;* juni 12 *Eskilli mart.;* okt. 7 *Birgite. Botvid* och *Helena* finnas icke upptagna i kalendariet, men väl i det för Åbo avsedda proprium de sanctis. Av norska helgon firas juli 8 *Suniue virg.* och juli 27 *Olaui regis,* av danska jan. 7 *Kanuti regis.* Ett med den nordiska kyrkan nära förbundet helgon är *Ansgarius,* vars dag firades den 4 febr. Den 17 juni celebrerades *dedicatio ecclesiae* med festgraden totum duplex och den 9 sept. var *festum reliquiarum* (dupl.).

En egenhet med det dominikanska kalendariet i detta missale har påpekats av A. Malin[iemi].[1] Flera för dominikanerriten främmande festdagar, som höra till den ungerska kultkretsen, förekomma här. Sådana helgondagar äro juni 27 *Ladislai* (dupl.); nov. 19 *Elisabeth* (tot. dupl.); i missaltexten finnas vidare böner *de S. Emerico* och mässofficier *de Stephano rege* och *de Ladislao rege.* Maliniemi framkastar på grund härav en ännu obestyrkt förmodan, att också en ungersk parallellupplaga blivit tryckt av detta missale.

3. Proprium de sanctis innehåller i båda upplagorna inga nordiska helgondagar, men deras officier upptagas i ett särskilt tillägg bl. 243—258, vilket egendomligt nog är gemensamt för båda upplagorna. Här förekomma dessa officier i följande ordning: *de festo patronorum regni, de s. Henrico, de s. Eskillo, de s. Sigfrido, de s. Erico, de s. Olauo, de s. Kanuto, de s. Botwido, de s. Birgitta, de s. Helena, de s. Suniva, de. s. Ansgario.* Härtill har fogats en del officier för andra i Åbo stift firade fester, så att denna avdelning kan betecknas som ett Proprium de sanctis Aboense. Det sista officiet är *de compassione virginis Mariae,* varefter den på fyra leoninska hexametrar avfattade slutskriften och Ghotans tryckarmärke avslutar denna avdelning. Härefter följer bl. 259—266 en avdelning sekvenser med rubrik: ℭ Incipiũt Sequentie de ‖ ſanctis . ⁊ de beata virgine ‖ ꝓ eccleſia

[1] *Der Heiligenkalender Finnlands.* (= *Finska kyrkohist. samfundets handlingar,* XX.) Hfors 1925. S. 139 f.

Fig. 18—19. Träsnittsinitialer i Missale Aboense 1488.

Aboensi. || I dominikanerupplagan är tredje raden pro ecclesia Aboensi utlyft ur satsen; för övrigt är innehållet oförändrat.

Missale Aboense–Dominicanum är det första daterade tryck, som utgått från Ghotans andra Lübeckpress. Det är tryckt med det från Strängnäsmissalet kända typmaterielet, även de tre lombardalfabeten återkomma här. Ny är en serie vackra träsnittsanfanger, av vilka de flesta äro inskrivna i en enkel kvadratisk ram (53 × 53 mm.) och innehålla framställningar med bibliska motiv: Kristi födelse, Petri fiskafänge, uppståndelsen, den hel. Andes utgjutelse m. fl. Ett B (med nådastolen) och ett D (nattvarden) i mindre storlek (40 × 40 mm.) finnas också i detta missale. (Se fig. 18—19.)[1] Det på stickbladet förekommande träsnittet med den hel. Henrik och Åboprelaterna har ovan beskrivits. I slutskriften uppträder för första gången Ghotans stora tryckarmärke: en vapensköld, vars övre fält innehåller ett vågrätt och två lodräta band, det undre en fembladig ros; som sköldhållare till vänster en grip, till höger ett lejon, stående på hundliknande drakar (fig. 20).

Åbomissalet omfattar 266 blad, vartill kommer det ovan beskrivna stickbladet i början, fördelade på 39 lägg med varierande antal ark. Med undantag för förordet, kalendariet

[1] Samtliga initialer äro avbildade i *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrh.*, Taf. 781—784.

med tabulae etc. samt canon missae äro samtliga blad tryckta på två spalter i svart och rött. Missalet saknar foliering, men de flesta bladen äro nedtill till höger betecknade med en kombinerad foliering och signering, som framgår av beskrivningen ovan och som ej har avseende på arken.

Kanonbilden bl. 124^{b} se SCHREIBER 4661.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 23—28. — KLEMMING, *Sveriges äldre liturg. lit.,* s. 13—17. — F. W. PIPPING, *Historiska bidrag till Finlands calendariografi,* I (1858), s. 2—5. — H. BERGROTH, »*Missale Aboense*» *i Helsingfors universitetsbibliotek;* i: *Typografinen muistolehti. Typografiskt minnesblad.* 1642—1892 (Helsingissä 1892), s. 4—7. — J. FREISEN, *Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense* (Paderborn 1904), s. LII—LVI. — G. LINDBERG, *Die schwedischen Missalien des Mittelalters* (Ak. avh. Upps. 1923), s. 33 f., 235—238 pass. — A. MALIN[IEMI], *Der Heiligenkalender Finnlands* (= *Finska kyrkohist. samfundets handlingar,* XX. Hfors 1925), s. 62, 138—146 pass.

HAIN-COPINGER 11253. — POCTOR 2623. — BOHATTA-WEALE, s. 1.

Faks. Förminskat faks. av »Calendarium ecclesie Aboensis» utg. av R. HAUSEN i *Bidrag t. Finlands historia,* 1 (1881). — *Veröffentlichungen der Gesellschaft f. Typenkunde des XV. Jahrh.,* Taf. 396, 781—785.

Exemplar: *Helsingfors* Nat.-mus. (def. ex. på papper, som tillhört Marttila (St. Mårtens) kyrka i Egentl. Finl.); UB (av perg.-omslag från KA i Stockholm har ett antal ex. blivit rekonstruerade, som dock alla äro ofullständiga; i det fullständigaste saknas fem blad; på ett blad finnes proveniensanteckningen: lyber ecclesie virmo emptus ab ecclesia cathedrali aboensi pro xxx marcis anno domini millesimo quingentesimo quinto; vidare finnas här två mycket def. ex. på papper, varav det ena tillhört Kangasala, det andra Uskela kyrka). — *Köpenhamn* KB (ex. på perg. i orig.-bd, bl. 1—8, 44—45, 167—168, 260—267 saknas; inköpt på D. Tilas' auktion av J. Langebek (Kat. nr 830), efter vilkens död det 1777 inköptes av greve Otto Thott (Kat., T. VII, nr 708). BØLLING 1709). — *Stockholm* KB (ex. A: på papper, sammansatt av 2 ex., varav det ena år 1837 inköptes i London, det andra 1857 ur G. Klosz' samling i Leipzig; kalend. på perg. av arkivalieomslag fr. KA; stickbladet med biskop Bitz' förord saknas, ersatt m. faks.; ex. B: på perg., sammansatt av omslag fr. KA, ett 100-tal bl. saknas. COLLIJN 718). — *Uppsala* UB (ett av flera ex. hopsatt pappersex., def.; pbd; skänkt år 1793 av H. G. Porthan. COLLIJN 1044). — *Västerås* Lärov.-bibl. (mycket def. ex. på papper i lübeckiskt orig.-bd. COLLIJN 84). — *Åbo* Ak. bibl. (mycket def. ex. på papper i orig.-bd, dep. fr. Nagu kyrka); Svenska klass. lycei bibl. (def. ex. på papper).

Fig. 20. Ghotans boktryckarmärke.

Av variantupplagan *Missale dominicanum* (COPINGER 4122; BOHATTA-WEALE, s. 309) finnes ett fullst. ex. (m. undant. av bl. 124 m. kanonbilden, faks.) i *Stockholm* KB (COLLIJN 724) samt ett mycket def. ex. i *Wolfenbüttel* Herzog August-Bibl. (från *Helmstedt* UB).

1489, 3. 3.

BIRGITTA, Opusculum vitae et passionis Christi.

Häri: Remedia contra temptationes. — Legenda b. Birgittae. — Hymnus ad b. Birgittam. — Oratio ad b. Katherinam filiam b. Birgittae. — De b. Katherina. — Jacobus CANTER, Epistola exhortatoria ad meditationem passionis Christi.

Antwerpen: Gerard Leeu, 3. 3. 1489. 12°.

132 bl. Sign.: [a⁸] b⁸—q⁸ r⁴. 21 r. Typer: 3, 4. Init.: c, d, p. Rubr.: γ, ζ. 1 träsnitt.

Bl. 1ᵃ tit.: ℂ Opuſculū vite et paſ‖ſionis criſti. eiuſq; geni‖tricis marie ex reuelatio‖nibus beate birgitte cō‖pilatum / ꝛ cō‖pendioſa le‖genda eiuſdem. ‖ *Bl. 1ᵇ tomt. Bl. 2ᵃ:* ℂ Sequitur phemium. ‖ [ℌ⁵]oc pñs opuſculū intitulaꝛ‖opuſculū vite ihū chriſti‖necnō eius genitricis vir‖ginis Marie . . . ex libꝛo celeſti‖um reuelationū dei. btē et ſcē vidue bir‖gitte pꝛincipiſſe nericie reuelatarū / ſpe‖cialiter eſt coadunatū . . . *Bl. 7ᵃ r. 6:* Sequūtur rubꝛice

nū op⁹ hoc breui libello pstringere cu⁹ rauit: Legāt alij fine lrās sclares: alij si billas cum eā aut eritrheā laudent. Tu birgittā hāc sybillā habeto. atz ei⁹ frue latioēs sedula legito / vt aliqñ sapiētie hui⁹ pncipia sentias. z q̄ suauis sit dñs gustes z videas. atz ib tibi assidua hui⁹ libelli lectio ne dubita tābem tribuet. Ergo tibi hic liber ceu enchiridiō sēp in manib⁹ esto Vale mei memor

℄ Opusculū vite z passiōis chr̄i eiusz genitricz marie ex reuelatiōib⁹ btē birgitte / z cōpendiosa legēda eiusdem in monasterio ad thronū marie: alias birgitte in Teneramūda Cameracēn dyoceſ cōpilatū Cum epla exhortatoria ad meditationē passiōis chr̄i feliciť explicit ℣ me ℟ Gerardū leeu impſſorie artis gitū Ant vverpie impſſum Anno dñi M.°cccc°lxxxix°3ª die mēſis marcij ad laudem dei.

Fig. 21. Birgitta, Opusculum vitae et passionis Christi. Antwerpen: Gerard Leeu, 1489. Bl. 131ᵇ.

breues huius libellu‖li. et capitulorum.‖ ... *Sign. b: träsnitt (den hel. Birgitta skrivande). Bl. 9ᵇ:* ℄ De p̄uaricatione ade q̄ causa fuit vt‖ipe filius dei hō fieret. ... *slutar bl. 116ᵇ r. 14:* ℄ Finit opusculū.‖

Bl. 116ᵇ r. 15: ℄ Remedia ɔtra temptationes‖[M]irgo maria apparuit beate Birgit‖te quodā die scō pasche: vt habeť sex-‖to li° reuelationū capl'o xciiij° ita dicēs‖...

Bl. 118ª: Sequiť legēda btē birgitte ... *r. 5:* [H⁵]Ec nēpe mnlier*(!)* gl'osa ex‖pr̄e birgero z mrē sigrid'‖... *slutar bl. 127ª r. 13:* Explicit legenda.‖

Bl. 127ª r. 14: ℄ Oratio deuota ad beatā birgittaz.‖[O²] Birgitta mr̄ bona. ...

Bl. 128ª r. 13: ℄ Oratio ad beatā Caterinā filiā be-‖ate birgitte vidue.‖[O²] ſveuorū aduocata Caterina so‖ciata. ...

Bl. 129ª sign. r i: ℄ Item de eadē btā katerina‖[B²]eata Caterina filia birgitte / q̄uis‖virū nōie Egghardū ...

Bl. 129ᵇ r. 4: ℄ Epistola exhortatoria ad meditati-‖onem passionis chr̄isti.‖[I]acobus Canter frisius Ghebbe v-‖gini docte scīmoniali deo deuote in cla‖ro frisie monasterio jesse sororī sue‖[I²]n ijs que ad vitam beatā ... *slutar bl. 131ᵇ r. 9:* Ergo tibi hic liber ceu enchiridion sp‖manib⁹ esto Vale mei memor‖

Bl. 131b r. 11: ℂ Opuſculū vite ⁊ paſſionis chriſti ei⁹ ‖ qz genitricis marie ex reuelatiōib⁹ btē ‖ birgitte ⁊ ꝑēdioſa legēda ei⁹dē in mo ‖ naſterio ad thronū marie alias birgit- ‖ te in Teneramūda Cameraceñ dyoc⁹. ‖ ꝑpilatū cū Epla exhortatoria ad medi ‖ tationē paſſiōis chri felicit' explit Per ‖ me Gerardū leeu. impſſorie artis pitū ‖ Antwerpie impſſum Anno dñi M° ‖ cccc° lxxxix°. 3a die menſis marcij / ad ‖ laudem dei. ‖ *Bl. 132 tomt.*

Variant finnes med ny sättning av lägget r4. Slutet lyder här *bl. 131b r. 9:* Ergo tibi hic liber ceu enchiridiō ſēp ‖ in manib⁹ eſto Vale mei memor ‖ ℂ Opuſculū vite ⁊ paſſiōis chri eiuſz ‖ genitric⁹ marie ex reuelatiōib⁹ btē bir ‖ gitte / ⁊ cōpendioſa legēda eiuſdem in ‖ monaſterio ad thronū marie: alias bir ‖ gitte in Teneramūda Cameraceñ dy ‖ oceſ cōpilatū Cum epla exhortatoria ‖ ad meditationē paſſiōis chri felicit' ex ‖ plicit ꝑ me Gerardū leeu impſſorie ar ‖ tis pitū Antwerpie impſſum Anno ‖ dñi M° cccc° lxxxix° 3a die mēſis mar ‖ cij ad laudem dei. ‖ *Bl. 132 tomt.*

Av slutskriften framgår, att detta lilla utdrag ur Birgittas revelationer blivit verkställt i det nederländska birgittinerklostret Thronus Mariae eller Marientroon i Dendremonde (Teneramunda), vilket grundlagts år 1464 av nunnor och munkar från birgittinerklostret Mariënwater eller Koudewater vid 's Hertogenbosch i Nordbrabant. Från klostret i Dendremonde äro även några små kopparstuckna helgonblad med framställningar av Birgitta och Katherina kända.[1] Utgivare, om icke kompilator, torde den Jacobus Canter hava varit, som skrev det bl. 129b—131b avtryckta brevet till sin syster Ghebbe, nunna i det frisiska klostret Jesse vid Haren, med uppmaning att läsa detta utdrag av Birgittas uppenbarelser och hysa tacksamhet mot den, »qui longum illud atque immensum reuelationum opus hoc breui libello perstringere curauit».

Jacobus Canter föddes omkr. år 1471 som son till den lärde Johannes Canter från Groningen, känd både som teolog, jurist och läkare. Denne hade fem barn, däribland en son Jacobus och en dotter Ghebbe. Jacobus immatrikulerades vid universitetet i Köln 1487 11/5, där han studerade juridik. Han har gjort sig

[1] Collijn, *Iconographia birgittina typographica*, II (1918), pl. XIX—XX.

känd som skald och fick titeln poeta laureatus. Han var en vän till Erasmus och även till boktryckaren Gerard Leeu, hos vilken han någon tid verkade som utgivare. Om Leeu se ovan s. 24.

Blok-Molhuysen, *Nieuw nederlandsch biographisch woordenboek*, I, sp. 559. — P. S. Allen, *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, T. I (Oxonii 1906), s. 126.

Träsnittet bl. 9ª (se fig. 25) nämnes av W. M. Conway, *The woodcutters of the Netherlands* (Cambridge 1884), s. 233. Ny uppl. trycktes i Speyer 1491, se nedan s. 108—110.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 29—30. — Klemming, *Birgitta-literatur*, s. 27—29, nr 11. — Campbell 380. — Copinger 1059. — *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, IV (1930), nr 4396.

Exemplar: *Bruxelles* BR. — *Cambridge* UL (var.). — *Haag* KB (Holtrop 188). — *Köln* UB (var.). — *London* Brit. Mus. (Proctor 9382, def.). — *Paris* BN (Pellechet-Polain 3011, var.). — *Stockholm* KB (Collijn 222 o. Taf. 34, var.). — *Trier* Stadtbibl. (var., def.).

En upplaga på holländska från år 1489 anföres av Campbell 381: »Die Godlike revelacien der heyligher Vrouwe Sinte Birgitten, van den leven ende passie ons Heeren Jhesu Christi. Antwerpen: Gheraerdt Leeu, 1489. in-8°.» Citeras bl. a. av Van der Meersch, *Gérard Leeu*, n° 118 noten o. Copinger 1056. Enl. GW IV, s. 231, icke anträffbar; trol. föreligger förväxling med den lat. uppl. av 1489, vars tit. blott översatts till holländska.

[1489, före 28. 10.]

Articuli abbreviati, på svenska.

[Stockholm: Ghotanska typer (Johannes Fabri?), före 28. 10. 1489.]

Ett bl. 2°. 303 × 218 mm. 54 r. Typer: 1, 3, 4. Init.: a, i. Rubr.: α.

R. 1: **Articuli abbreuiati. ‖ [T]henne her ere the artikele ſom giffue(!)ere pa thz fulkom ‖ neligeth aflath ſom eer om gullene aredh och ſancte cruciate mz alle andre nadher och machter til ‖ ath beſcherme then helghe creſne tro / moth the oretwife(!) Thurker**

och heduinghe(!) gudz nampz owe / ‖ ner / holkith aflath gifwith eer allem thom ſom thz wele fortiene ‖ [J]ubileus. ‖ [P]rimo Uaar alder helgheſte fadher pawen miſkunſälighe forlener allom hwariom och enom . . . *r. 24:* [F]acultas confeſſionalis que poteſt acquiri per ſe ‖ . . . *r. 31:* [F]acultas pro animabus purgatorij ‖ . . . *r. 35:* [F]acultas aſſociationis ‖ . . . *slutar r. 52:* och mz aldre ‖ ſtorſthe mackth och werdughed til hielpe ath the gode criſne menniſker maghe mz theres almiſer thette gudelige afflath ‖ fortiene och lathe thñne pawens breff beuiſe. ‖

Genom en den 11 dec. 1488 daterad korstågsbulla (»Domini et Saluatoris nostri»), utfärdad av påven Innocentius VIII, utnämndes Raymundus Peraudi, archidiaconus i Aunis och referendarius domesticus, till påvlig nuntie och avlatskommissarie »ad Almaniam . . . necnon Dacie, Swecie, Norwegie, Liuonie, Prussie et Russie regna ac insulas et alia dominia» med vidsträckta befogenheter. Bullan blev också tryckt; fyra olika ettbladstryck[1] av densamma äro kända, tryckta i Basel, Leipzig, Lübeck[2] och Passau. Vidare trycktes också förklaringar och utläggningar av denna bulla, varvid densammas text återigen avtrycktes. En sådan »Summaria declaracio et interpretacio bulle indulgenciarum» trycktes i Lübeck hos Bartholomaeus Ghotan (6 bl. fol.)[3], en annan, varav ett ex. finnes i KB, hos Johann Schönsperger i Augsburg.

Slutligen trycktes också kortare sammandrag av bullan, s. k. »Articuli abbreuiati», dessa återigen i form av ettbladstryck. Av sådana articuli äro två redaktioner av bullan den 11 dec. 1488 kända, vilka beskrivas i GW 2688—2699. Den äldre redaktionen är representerad av en i Lübeck av Bartholomaeus Ghotan tryckt upplaga (GW 2688), av vilken jag funnit två unika, varandra kompletterande exemplar i Uppsala UB (Collijn 167) och Eutin LB. Denna version innehåller bl. a. en förklaring om tiden för den utlysta avlatens giltighet: »℄ Item S. D. N. dominus Innocentius papa . viij . et modernus declarauit dictas indulgentias dura-

[1] *Einblattdrucke des XV. Jahrh.*, nr 753—756.

[2] Av Lübeckupplagan, tryckt av Stephan Arndes, äro endast tvänne något defekta ex. kända, som finnas i Uppsala UB (Collijn 746).

[3] Unikt ex. i Preuss. Staatsbibl., Berlin (Voulliéme 1462, 5).

turas vsque ad finem anni Millesimiquadringentesimioctuagesimioctaui per mensem Maij inclusiue». Denna datering blir endast förståelig, om man till grund för densamma lägger antingen påskdateringen eller den i det påvliga kansliet använda s. k. calculus Florentinus. Avlaten ägde i enlighet härmed giltighet t. o. m. maj 1489. Av den senare versionen, vilken också ligger till grund för de svenska avlatsartiklarna, äro sex upplagor på latin, tryckta i Augsburg, Leipzig, Lübeck, Mainz och Strassburg (2) (GW 2689—2694), och fem på tyska, Augsburg, Nürnberg (2), Strassburg och Ulm (GW 2695—2699) kända. Härtill kommer nu det svenska trycket (GW 2700). Samtliga tryck dateras av GW till 1489/90.

Ehuru den nämnde Raymundus Peraudi, som tvänne gånger, åren 1488 och 1500, utnämndes till påvlig legat också för de nordiska länderna, icke själv besökt Sverige, har han dock spelat en viss roll i vårt lands såväl kyrkliga som politiska historia vid medeltidens utgång. Peraudi var till börden fransman, född i Surgères 1435. Efter att i Paris hava förvärvat teol. doktorsgraden, blev han ärkedjäkne i Aunis i biskopsdömet Saintes, men kallades snart till Rom, där han kom i stor ynnest särskilt hos påvarna Sixtus IV och Innocentius VIII. Den senare gjorde honom till protonotarius och referendarius domesticus, år 1491 $^{21}/_{2}$ blev han biskop av Gurk (Kärnthen) — härav tillnamnet Gurcensis, varmed han härefter officiellt titulerades. Till kardinaldiakon tit. S. Mariae in Cosmedin blev han utnämnd 1493 $^{20}/_{9}$, omkr. 1496 tituleras han kardinalpresbiter av S. Vitalis och 1499 $^{29}/_{4}$ tit. S. Mariae Novae. Han dog den 5 sept. 1505.

Peraudi användes av påvestolen i talrika politiska missioner, vilkas huvudsyfte gick ut på att avvärja faran från den hotande turkinvasionen i Europa. För detta ändamål sökte han ena det av inbördes fejder sönderslitna Europa till ett korståg mot turkarna, och för att skaffa medel härtill skapade han en systematisk avlatshandel, som också berörde Danmark och Sverige. Det är huvudsakligen under två perioder, som Peraudi genom utsända kommissarier och kollektorer i större utsträckning organiserade en dylik avlatshandel i vårt land, nämligen åren 1489—1491 och 1500—1503. Under denna sista period tog han också verksam del i de

inrikes politiska förhållandena i Norden, bl. a. genom att befria drottning Kristina av Danmark ur svensk fångenskap och genom sin verksamhet vid fredsunderhandlingarna i Lübeck 1503 mellan Hansan och Danmark.

Om Raymundus Peraudi se förutom Eubel, Pastor o. l. H. F. Rørdam, *Kardinal Raimond Peraults Sendelse til Norden;* i: *Kirke-Kalender for Slesvig Stift,* 2 (1864), s. 103—120. — J. Schneider, *Die kirchliche u. politische Wirksamkeit des Legaten Raimund Peraudi* (1486—1505). Halle 1882. — N. Paulus, *Raimund Peraudi als Ablasskommissar;* i: *Hist. Jahrbuch,* 21 (1900), s. 645—682. — G. Mehring, *Kardinal Raimund Peraudi als Ablasskommissar in Deutschland 1500—1504 und sein Verhältnis zu Maximilian I;* i: *Forschungen u. Versuche . . . Festschrift D. Schäfer dargebracht* (1915), s. 334—409. — Collijn, *Ettbladstryck fr. 15. årh.,* I (1905), s. 39 f.; *Det äldsta svenska politiska trycket;* i: *NTBB,* 1921, s. 1—14. — B. Hildebrand, *Ett avlatsbrev tryckt 1502 av Gotfred av Ghemen;* i: *NTBB,* 1931, s. 259—267.

Året 1490 hade av Innocentius VIII proklamerats som jubelår för Sverige, och en av Peraudis kommissarier Antonius Masth, domherre vid Mariakyrkan i Antwerpen och påvlig protonotarius och kammarherre, sändes till Sverige för att här predika jubileumsavlaten, »ferens secum», som det heter i en anteckning i det stockholmska franciskanerdiariet, »ingentissimas ymo inauditas indulgencias plenissimasque a pena et a culpa cum anno jubileo». År 1488 hade han besökt Danmark och år 1489 inträffade han i Sverige. Jubileumsavlaten tog sin början den 28 okt. detta år med en högtidlig procession och gudstjänst i Stockholms Storkyrka; det här uppresta korset nedtogs enligt en anteckning i samma diarium den 1 jan. 1490. På nyårsaftonen inlade Masth i en relikgömma i bröstharnesket på den nyss resta statyn av riddar St. Göran i Storkyrkan ett antal reliker. Under år 1490 bedrev Masth sedan med hjälp av talrika kollektorer en över hela Sverige och Finland utbredd handel med avlatsbrev. I Finland var Masths medkommissarie Michael Poyaudi verksam, för de olika stiften funnos särskilda kollektorer. En Johannes de Colonia nämnes sålunda för Skara stift, en annan kommissarie var prebendaten i Stockholms Storkyrka Hans Dobbin, i ärkestiftet höllo sig professorer vid det nygrundade universitetet i Uppsala icke för goda att deltaga i försäljningen. Bland kända namn anträffas Johannes de Mechilinea, Martinus Praal och doktor Jacobus Gislonis, vilken senare »circumferens indulgentias» natten till den 28 aug. år 1490 blev innebränd i Österlöfsta. En redo-

görelse för resultatet av Masths avlatshandel i Sverige finnes bevarad.[1] På begäran av påven lät Sten Sture den 3 juni 1491 tillsätta en kommission, bestående av representanter för riksrådet och de olika stiften, inför vilken Masth den 16 juli fick avlägga redovisning. Av särskilt intresse är meddelandet, att 20,000 avlatsbrev medförts till Sverige och att i Stockholm 200 blivit tryckta: »Item in primis quando fuimus admissi ad publicandas has sacratissimas indulgentias portauimus nobiscum xx^{m} confessionalia. Item jn holmis fuerunt inpressa ij^{c} (ändrat från v^{c}).»

Masth torde hava lämnat Sverige senast år 1492, ty av en urkund[2] Antwerpen den 2 jan. 1493 framgår det, att Masth för ärkebiskop Jakob Ulfssons räkning uppgjort kontrakt med en klockgjutare i Meckeln för omgjutning av en klocka i Uppsala domkyrka. Vid sin avresa från Uppsala erhöll han en relik av Erik den hel. för att överlämna till Mariakyrkan i Antwerpen.

Om Masth se särskilt mina uppsatser *Articuli abbreviati* i *Ettbladstryck*, I (1905), s. 33—59, omtr. i *Nord. boktr.-konst*, 1906, s. 314 ff. och *Stockholms Storkyrkas återfunna reliker jämte några arkivaliska bidrag till S:t Göransstatyns datering;* i: *Fornvännen*, 1919, s. 1—22, och G. Kellerman, *Jakob Ulvsson o. den svenska kyrkan under den äldre Sturetiden 1470—1497* (Ak. avh. Upps. 1935), s. 315—321.

De 20,000 avlatsbrev, som Masth medförde till Sverige, hava att döma av några till vår tid bevarade exemplar, blivit tryckta av Stefan Arndes i Lübeck år 1489 (se nedan s. 105 f.). Denna stad var utgångspunkten för den av Peraudi på de skandinaviska länderna organiserade avlatshandeln, och en stor del av det för det omfattande företaget nödiga avlatstrycket har blivit framställt på Ghotans och Arndes' tryckerier i Lübeck. Utom de nyss nämnda bullorna, artiklarna, summarierna m. m. känner man sålunda flera av Peraudi utställda avlatsbrev, vilka blivit tryckta på dessa båda officiner åren 1488—1490.[3]

Vad beträffar de 200 confessionalia, som uppgives hava tryckts i Stockholm, så faller det genast i ögonen, hur försvinnande ringa detta antal är i jämförelse med de importerade breven. Jag har därför framkastat den förmodan, att härmed skulle avses de svenska

[1] Avtr. i *Skand. handlingar*, del 18 (1833), s. 194—209.
[2] Orig. på papper i RA.
[3] *Einblattdrucke des XV. Jahrh.* (1914), nr 1111—1113 (Ghotan 1488), nr 1132 (Arndes 1489), nr 1133—1135 (Ghotan 1489), nr 1154 (Arndes 1490), nr 1155 Ghotan 1490).

avlatsartiklarna, som väl närmast voro avsedda att uppspikas på kyrkodörrarna och av vilka därför endast ett mindre antal var behövligt för ändamålet.

Av detta lilla tryck, det första på svenskt språk, voro endast tvänne smärre fragment kända (UB), innehållande resp. de 15 första och 10 sista raderna, när jag år 1902 ur pärmarna till Nicolaus de Tudeschis, Lectura super quinque libros decretalium, P. 1, tryckt i Basel av Joh. v. Amerbach, 1487 (Hain *12215. Collijn 1101) i Uppsala universitetsbibliotek framdrog tvänne fullständiga exemplar, varav det ena överlämnades till Kungl. Biblioteket. Den nämnda i ett svenskt medeltidsband bundna inkunabeln hade tillhört Stockholms svartbrödrakloster, dit den skänkts år 1496 av klostrets förutvarande prior, doktor Laurentius Magni, när han för andra gången absolverades från sitt ämbete som dominikanerordens generalvikarie i Sverige.[1] Vid forskningar i Sankt Petersburg år 1910 fann jag i den romersk-katolska andliga akademiens bibliotek ytterligare två exemplar av detta tryck, vilka sutto i pärmarna till Guillermus Parisiensis, Postilla super epistolas et evangelia, Nürnberg: Anton Koberger, 1488 (Hain *8268). Denna bok hade tillhört en broder Abraham i dominikanerklostret i Lublin i Polen; i närheten av denna stad låg också birgittinerklostret Triumphus Mariae, som ofta besöktes av svenska munkar. De båda exemplaren voro visserligen ganska illa medfarna, men det bäst bibehållna visade sig ur typografisk synpunkt vara av alldeles särskild betydelse. På dess versosida finns nämligen ett korrekturavdrag av sista arkets sekundaform (med sidorna 85^b, 86^a, 93^b och 94^a) av det ovan beskrivna Manuale Upsalense (se ovan s. 84). Även bandet till denna inkunabel torde av blindstämplarna att döma vara svenskt.

Om de i S. Petersburg funna exemplaren se: Collijn, *Bibliografiska stråftåg i Finland, Ryssland och Polen* (Stockh. 1912), s. 23 ff.; i: *Föreningens f. bokhantverk Meddelanden 1911—12.* Med faks. i ljustryck av hela bladet; Находка въ С.-Петербургской римско-католической Духовной Академіи; i: Журналъ Минист. народн. просвѣщенія, 1912: дек., s. 257—272; *Manuale Upsalense* (Stockh. 1918), s. ix ff., xx ff. Med samma faks.

[1] Collijn, *Laurentius Magni och några af honom till Stockholms svartbrödrakloster skänkta böcker;* i: *Samlaren,* 1902, s. 125—130.

Artiklarna äro tryckta på ett folioblad (tryckyta: 303×218 mm.) med 54 rader. Det typografiska materialet, såväl typer som anfanger, härstamma från Bartholomaeus Ghotan, troligen från den filial, som han kvarlämnat i Stockholm, när han vid slutet av år 1487 tvingades återvända till Lübeck. Det är möjligt, att denna filial förestods av hans svåger Johannes Fabri, vilkens namn, dock först från år 1495, då väl underrättelsen om Ghotans bråddöd i Ryssland hunnit sprida sig, blir synligt i några i Stockholm med Ghotanskt stilmateriel utförda tryck. Om den Ghotanska filialens verksamhet sakna vi emellertid varje upplysning, endast de här beskrivna avlatsartiklarna och den ovan anförda urkundsuppgiften, att 200 avlatsbrev år 1489 blivit tryckta i Stockholm, ge stöd åt antagandet, att en sådan filial verkligen existerat. Det lilla trycket anknyter också direkt till Ghotans föregående verksamhet i Stockholm genom det korrekturark av Manuale Upsalense, som anträffats på ett av de i S. Petersburg funna exemplaren.

Samtliga exemplar, såväl de i Uppsala som i S. Petersburg funna, äro korrekturavdrag, i vilka ännu talrika tryckfel finnas orättade, ss. r. 4 **heduinghe**, r. 8 **liknihe** (för liknilfe), r. 13 **heqwemere**, r. 17 **muuck**, r. 23 **vpbnridh**, r. 28 **ſcriftheſedhī**, r. 34 **thielpe**, o. s. v. I det bäst bibehållna av Petersburgbladen förekommer r. 43 feltrycket **nlſth** för **luſth**, som riktigt finnes i de övriga exemplaren. I detta ex. finnes också i r. 9 **d** i ordet **wardhe** uttryckt, under det att denna bokstav i de övriga exemplaren är defekt.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 14. — Collijn, *Articuli abbreviati på svenska;* i: *Samlaren,* 1903, s. 146—149; *Articuli abbreviati, det första trycket på svenskt språk;* i förf:ns *Ettbladstryck från 15. århundradet,* I (1905), s. 33—59 o. pl. IV; *Blad ur vår äldsta svenska boktryckerihistoria,* V. *Articulia abbreviati. Det första trycket på svenskt språk;* i: *Nord. boktr.-konst,* 1906, s. 309—319; *Manuale Upsalense* (Stockh. 1918), s. IX—XIII; *Översikt av det svenska boktryckets historia 1483—1700* (1924), s. 196.

Einblattdrucke des XV. Jahrh. (1914), nr 375. — *Gesamtkatalog der Wiegendrucke,* II (1926), nr 2700.

Exemplar: *Stockholm* KB (gåva fr. UB. Collijn 104). — *Uppsala* UB (2 ex., som år 1902 blevo funna i pärmarna till Nicolaus de Tudeschis Panormitanus, Lectura super quinque libros decretalium, P. I

Articuli abbreuiati.

Thenne her ere the artikele ſom giffue ere pa thz fulkom neligeth aflath ſom eer om gullene aredh och ſancte cruciate mz alle andre nadher och machter til ath beſcherme then helghe creſne tro/moth the oretwiſe Thurker och hedninghe gudz nampz owe/ner/holkith aflath gifwith eer allem thom ſom thz wele fortiene

Iubileus.

Primo Thaar alter helgheſte fadher pawen miſkunſälighe forlener allom hwariom och enom qwinner och men ret/the criſne menniſcher/hwar helſzth the kunne wara/ſertælis nogre kirker til een liknilhe widh the kirker ſom pleghe ſo/kes i rom om gullene areth Holke kirker ſchule ſchikkes eller och ſchikkedh war- he aff thüne her Commiſſarius ſom machten haffua aff thñ helghe fadher pawen The ſäma menniſker ſom the kirker ſoke och thñ helghe criſne tro vele be/ſcherme thereſſ almiſer eller gafuor thil thz helghe aflath giffue wele The menniſker kunne ſa mykith aflath fortiene om the ſielffue til hulpe ath winne thñ helge graff.

Item ath godhe criſne menniſcher thes beqwemere theres ſielegangn fulkõne maghe/war helgeſte fadher pawen giffuer ſyne cõmiſſarijs eller ſentæbodh och andre ſom wardhe ſkikkedh aff thm̃ mackth ath ſchikke thom godhe ſchrifft the fedher ſa manghe the wele i hwar och een kirke/hwilke ſthriffte fedher haffua mackth ath giffue afloſm̃gh/forſth aff alth ban i huru dana mathe thz helſzt kan wara/och aff andre ſware ſundher/och aff the ſundher ſom all ene ere ondher pawens mackth/och om nogher clerk preſth eller munck hadhe thereſſ leſm̃gh forſumedh eller tiægerdh/for ſatærne for ſumelſe haffua the mackth ath giffue afloſningh.

Item maghe thñe forſchriffue commiſſarij och ſentæbodh alle handhe lufthe igeen taghe eller eſke och om nogher ware kommen i mandrap eller irregularis. och the ſom oker ſymonie plege bedriffue mz thom haffua fornempte cõmiſſarij mackth ath diſpenſere eller afloſe.

Item haffua thñne fornempdhe cõmiſſarij och ſentæbodh mackth til ath afloſe thom ſom oretferdigh vpburdh pa the helge kirkes wegñe haffue vpbnridh mz oker eller ſymonie ſom forſcriffuet ſtaar

Facultas pro animabus purgatorij

¶ Item war helge fadher pawen warkunner sigh ower the fatighe sieler som ere i skerszeldz pyno. och wil ath the schule wardhe hulpne ath gode crisne mēnischer schule mz theress gaffuor och almiser mz fasthe ok andre godh gerninghe thom thielpe och mz messer vtaff theress nodh och bedrouilse tha fortiene thz gode afflath som forschriffueth staar the

Facultas associationis

¶ Item war alder helgesthe fadher pawen giffuer allom som theres wener wele hielpe fadher modher systher bro/dher badhe liffuendes och dode fulkomliget afflath mz all god gerninghe som skeer ower all cristenhethen.

¶ Ite alle the prester eller munke som thette helghe afflath luse ok openbare the fortiene likerwiss saa mikith aflath som the som theres almiser geffue mz predeken eller i scrifthemal.

¶ Item om noghet rwm eller stadh ware banlusth tha schal thette afflath openbares och gode crisne menuisker maghe likwel theress afflath fortiene eller forwerue mz theress almiser som ther ware jnthe ban

¶ Item thn̄ne gode herren cōmissarius hafuer mackth ath betudhe hwadh thm̄e artichele hafua jnbere.

¶ Item alth thz aflath som eere i kirker eller closter schal vphenges saa lenghe thette staar ok wardher lusth eller forkundeth.

¶ Item biudher thette war helge fadher pawuen widh hogeste ludene och ban alle klerke prester munke at the thette aflath openbare och luse neer the wardhe ther til kalladhe

¶ Item forbiudhz allom klerkom predekerom ok scriftheseдher munker och prester widz sāme ludne och ban som forscrifueth staar ath the jnthe opbere eller opbere lathe vthen lathe sāme gode crisne mennisker gifue theress almiser och gaffuor i kisterner som ther til wardhe skikkadhe.

¶ Item forbiudher wor alder helgeste fadher pawen allom hwariom och enom Erchiebiscope biscope herrer och forster Kiddere och hoo the helszth eere och i hwadz stadighe the ere i sckikkadhe widh alder storsthe ludne och storsthe ban ath jnghen forhindre eller hindre lathe ath thette afflath ey maa luses eller openbares vthen til lathe och mz aldre storsthe mackth och werdughedtil hielpe ath the gode crisne mennisker maghe mz theres almiser thette gudelige afflath fortiene och lathe thn̄ne pawens breff beuise.

Fig. 22. Articuli abbreviati på svenska. Stockholm före 28. 10. 1489.

(Basel: Joh. v. Amerbach, 1487) med proveniens fr. dominikanerklostret i Stockholm: Liber fratris Laurencij magni sacre theologie professoris quem contulit conventui ad jubileum anno 96. Det ena ex. överlämnat som gåva till KB. — Två fragment, varav det ena innehåller de 15 första, det andra de 10 sista raderna; fr. bibliotekarien Schröders stärbhus med några Nordinska papper. Collijn 168).

Av de i Rimsko-Katoličeskaja Duchovnaja Akademias bibliotek i S. Petersburg funna bladen (i pärmarna till Guillermus Parisiensis, Postilla super epistolas et evangelia, Nürnberg: Anton Koberger, 1488 med proveniens: Fratris Abrahami conuentus lublinensis) innehåller det bäst bibehållna de 47 översta raderna, de sju sista saknas fullständigt. Bladets vänstra kant är dessutom avskuren till en bredd av ca. 23 mm. På versosidan korrekturavdrag av sidorna 85^b, 86^a, 93^b och 94^a av Manuale Upsalense (Stockh. 1487). Av det andra samtidigt funna exemplaret äro endast 25 rader av bladets övre del bevarade jämte en liten rest av raderna 26—48 på högra sidan. Av vänstra kanten saknas ett 50 mm. brett stycke.

1489.

Raymundus Peraudi, Litterae indulgentiarum.

[Lübeck: Stefan Arndes], 1489. Tv.-4°.

Ett blad. Tryckyta: 145 × 177 mm. 32 r. Typer: 2^b, 9. Init.: g. Två vapenträsnitt.

R. 1: [U]niuerſis et ſingulis pñtes literas inſpecturis Raymundus peyraudi Sacre Theologie pfeſſor Archi-‖dyaconus alniſieñ in eccleſia Xanctoneñ Sedis apoſtolice Prothonotarius. et Sanctiſſimi domini noſtri Pape Referendarius ‖ Domeſticus Ad Almaniam vniuerſaq; et ſingula Ciuitates terras et loca Germanie Sacro Romañ. imperio Principibuſq; ‖ electoribus ſubiecta Necnon Dacie Swecie Norwegie Liuonie Pruſſie et Ruſſie Regna ꝛ inſulas et alia dominia Prouincias ‖ Ciuitates terras ꝛ loca illis adiacẽtia Oꝛatoꝛ. Etiam cũ poteſtate legati de latere Nuncius et Cõmiſſarius Apoſtolicus. Salutem ‖ Notũ facimus ꝙ Scīſſimus dñs nr̄ Innocẽtius Papa octau⁹ ꝛ modernus cõceſſit . . . ꝑ ‖ tuitione oꝛthodoxe fidei cõtra Turchos . . . vltra Jubileũ ‖ ꝛ alias indulgentias . . . *r. 22:* . . . Datum ſub ſigillo nr̄o ad hoc oꝛdinato Die ‖ Menſis Anno dñi M.cccc.lxxxix. ‖ Forma abſolutionis in vita totiens quotiens ‖ . . . *slutar r. 30:* . . . Deinde ab oĩbus pctis ‖ tuis contritis confeſſis ꝛ oblitis conferendo tibi pleniſſimã omnium peccatoꝛũ tuoꝛũ remiſſionẽ Remittendo tibi penas

purgatorij || inq̃tum claues sancte matris ecclesie se extendunt In nomine patris ⁊ filij ⁊ spūssancti Amen. || *Nedtill t. vänster träsnitt m. Innocentius VIII:s vapen, t. höger Peraudis vapensköld m. bokstäverna R P ovanför skölden.*

Som ovan s. 102 nämnts, medförde Antonius Masth, Peraudis underkommissarie för avlatshandeln i Norden, vid sin ankomst till Stockholm år 1489 20,000 ex. av det ovan beskrivna avlatsbrevet. Av den mängd brev, som under år 1490 försåldes i Sverige och Finland, synas endast tvänne hava bevarats till vår tid, i behörig form utställda på köparna och daterade. De äro tryckta på pergament, men sigillen ha gått förlorade, endast på det ena finnes det snöre bevarat, med vilket sigillkupan var fäst. Båda breven äro försålda i Uppsala den 6, resp. 7 jan. (tryckt årtal) 1489, d. v. s. enligt annunciationsstilen år 1490. Fragment, likaledes på pergament, finnas i KB (Collijn 812) av en andra upplaga med något varierande sättning och årtalet 1490. Av denna upplaga har jag funnit ett ex. på papper i pärmarna till det ex. av Missale Aboense 1488, som finnes i läroverksbiblioteket i Västerås (Collijn 81), fragment av en annan variant har t. o. m. uttagits ur en korkåpa i Hillersjö kyrka (Uppl.).

Litteratur: Collijn, *Ettbladstryck från 15:de årh.*, I (1905), s. 63 f. o. pl. V. — *Einblattdrucke des XV. Jahrh.* (1914), nr 1133.

Exemplar: *Stockholm* KB (på perg., utfärdat för Olauus petri cum vxori sua ingeborgh o. dat. vpsalie sexta janvarij 1489 (= 1490); sigillet borta); RA (något def. ex. på perg. utställt för famulus matthias, dat. vpsalie septima januarij). Collijn 811.

1491.

Litterae participationis monasterii Sanctarum Mariae virginis et Birgittae in Vadstena.

[Lübeck: Bartholomaeus Ghotan, 1491.] Tv.-8°.

Ett blad. 55 × 125 mm. 12 r. Typ: 9. Init.: f.

1. Formulär för äkta makar.

R. 1: [D²]Iscreto viro et nobis in xp̄o Dilecto Eiusq; cōsorti di || lecte Soror Abbatissa Frat' || Cōfessor

Discreto viro et nobio in xp̄o Dilecto Eiusq̄ cōsorti dilecte Soror Abbatissa Frat̄ Cōfessor generalis Monasterij Sanctarū marie v̄ginis. ⁊ Brigitte in watzsteno. Totaq̄ ꝯgregacio soroꝝ et fratrū Ibidē Salutē et augmentū ꝯtinuū celestiū graciarū Exigēte vr̄e deuocōis affectū. quo nos Ac monasteriū nr̄m diligitis. Vos tanquā amicos ⁊ benefactores nr̄os p̄cipuos in nr̄am ꝯfraternitatem fauorabiliter colligim⁹ ꝑ p̄sentes Concedētes vobis fraternam et specialem participacōem bonorū omniū. Videlicz Missarū Or̄onū Predicationū Ieiuniorꝝ Vigiliarū Elemosinarꝝ. Ceterorūq̄ piorū operū. q̄ in monasterio nr̄o p̄dicto fieri donauerit copiosa clemēcia saluatoris. Volum⁹ insup̄ et ordinam⁹ q̄ anime vr̄e Soroꝝ et fratrū pro tp̄e existenciū suffragijs et deuotiōibus denuo recōmendētur. cū post decessum vestrū Obitus vester aput nos fuerit nūctiatus. In cui⁹ ꝯcessionis testimoniū sigilla nostra p̄ntibus sunt appensa. Datum watzsteñ. Anno dñi. M CCCC. LXXXXi

Fig. 23. Broderskapsbrev från Vadstena kloster. 1491. Formulär för äkta makar. Lübeck: Bartholomaeus Ghotan, 1491.

generalis Monasterij Sanctarū marie v̄ginis. ⁊ Brigitte in watzsteno Totaq̄ ‖ ꝯgregacio soroꝝ et fratrū Ibidē Salutē et augmentū ꝯtinuū celestiū graciarū Exigēte vr̄e ‖ deuocōis affectū. quo nos Ac monasteriū nr̄m diligitis. Vos tanquā amicos ⁊ benefactores ‖ nr̄os p̄cipuos in nr̄am ꝯfraternitatem fauorabiliter colligim⁹ ꝑ p̄sentes . . . *slutar r. 11:* . . . In cui⁹ ꝯcessionis testimoniū sigilla nostra ‖ p̄ntibus sunt appensa. Datum watzsteñ. Anno dñi. MCCCC. LXXXXi ‖

2. Formulär för kvinna.

R. 1: [H²]Oneste madone et nobis in xp̄o Dilecte Soror ‖ Abbatissa Frat' confessor generalis monasterij ‖ Sanctarū marie v̄ginis. et Brigitte in watzsteno. Totaq̄ ꝯgregacio soroꝝ et frm̄ ibidem ‖ Salutē et augmentū ꝯtinuū celestium g̃ciarum Exigente vestre deuotōis affectū. quo nos ‖ ac monasteriū nr̄m diligitis vos tanquā amicam et benefatricē nostrā p̄cipuā in nr̄am con ‖ fraternitatem fauorabiliter colligim⁹ ꝑ p̄ntes. . . . *slutar r. 11:* . . . In cuius ꝯcessionis testimoniū sigilla nr̄a p̄sentibus sunt appensa. Da- ‖ tum watzsteñ. Anno domini. M. CCCC. LXXXXi ‖

Dessa delaktighets- eller broderskapsbrev, utgivna av Vadstena kloster och daterade år 1491, äro tryckta i Lübeck på Bartholomaeus Ghotans tryckeri; de äro med all säkerhet beställda av de munkar, som från Vadstena ned-

sänts till Lübeck för att här övervaka tryckningen av Birgittas revelationer. Den lilla texttyp, med vilken de äro tryckta (Ghotans typ 9 enligt Haebler), förekommer mera sällan: den har endast anträffats i en ettbladskalender för år 1492, firmerad »Bartholomeus Ghotan fecit» (unikt ex. i UB; se bl. a. Collijn, *Ettbladstryck*, II, s. 13—18 o. pl. XIII—XIV) samt i några rader bl. 16b i Revelationes S. Birgittae 1492 (fig. 27). Samma typ har längre fram införlivats med Paul Grijs' typförråd i Uppsala.

Formulär äro kända för äkta makar (fig. 23) och för kvinnor; sannolikt hava sådana också för män blivit tryckta, ehuru något exemplar icke bevarats till vår tid.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 44. — Alnander, s. 21. — Collijn, *Blad ur vår äldsta svenska boktryckerihistoria*, VI. *Delaktighetsbref från Vadstena kloster [1491]. 1. För man och hustru. 2. För kvinna;* i: *Nord. boktr.-konst*, 1907, s. 345—351; *Ettbladstryck fr. 15:de årh.*, II (1912), s. 54 f. o. pl. XXIII. — *Einblattdrucke des XV. Jahrh.* (1914), nr 68—69. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke*, V (1932), nr 5567—5568.

Texten omtr. bl. a. i Spegel, *Skriftelige bevis hörande till swenska kyrkiohistorien* (1716), s. 144, nr 78.

Exemplar: *Stockholm* KB (ett ex. av vardera formuläret på perg. Collijn 1—2). — *Uppsala* UB (ett bl. på perg. med båda formulären ur Coll. Palmsk., Vol. 108, s. 603; ett ex. av formulär 1, sign. 10: 228, som tillhört riksmarskalken Clas Fleming. Collijn 962—63).

1491, 16. 5.

Birgitta, Opusculum vitae et passionis Christi.

Innehåll som i upplagan Antwerpen 1489.

[Speyer: Peter Drach], 16. 5. 1491. 8°.

80 bl. Sign.: a8—k8. 26 r. Typer: 15, 16. Rubr.: γ.

Bl. 1a tit.: **Opuſculum vite et paſſionis chri- ‖ ſti . eiuſqꝫ genitricis marie ex reuela ‖ tionibus beate Birgitte cōpilatū et ‖ cōpendioſa legenda eiuſdem. ‖** *Bl. 1b tomt. Bl. 2a sign.* **aij:** ¶ **Sequitur prohemium ‖ [h5]Oc pn̄s opuſculū intitulat̄ opuſculū ‖ vite ieſu chriſti necnō eius genitricis ‖ virginis Marie. . . . ex libro celeſtiū**

ma ea crux siue passio rectius passionuz oīm finis
atqꝫ termin⁹ d̄r. in quā oīa vite passiones gloriose
ꝯsūmaēt. Ergo nūc vita xp̄i ip̄a fuit crux q̄ vnica
pauli gl'a. Ip̄a fuit diuini francisci altissima ph'ia
q̄ dign⁹ habit⁹ ē q̄ stigmata vulnerꝫ dn̄i ī corpe suo
gestaret. Ip̄a eadē fuit (vt alios omittā) diuine hu
ius mulierꝫ birgitte sola ꝯtēplatio. q̄ dn̄m iesuz au
dire ⁊ reuelatōes meruit videre scīssimas. Hec q̄z
ip̄a tibi velim summū studiū esto. Habes ecce cō
pendiosissime reuelatōes btē birgitte breui libello
cōplexas. hēs in eis ꝙ mediterꝫ vtilissime. Age igi
tur graz ei q̄ longū atqꝫ immēsuz reuelationū op⁹
hoc breui libello ꝑstringere curauit. Legāt alij si/
ne lr̄as scl'ares. alij sybillas cumeā aut erithreā lau
dēt. Tu birgittā hāc sybillā hēto/atqꝫ ei⁹ reuela/
tōes sedula legito/vt aliqn̄ sapīe hui⁹ p̄ncipia sen
tias. et q̄ꝫ suauis sit dn̄s gustes ⁊ videas. atqꝫ id ti
bi assidua hui⁹ libelli lectio ne dubita tandē tribu/
et. Ergo tibi hic liber ceu encheridion semꝑ mani
bus esto: Vale mei memor.
¶ Opusculū vite ⁊ passionis xp̄i eiusqꝫ genitricis
marie ex reuelatōibꝫ btē birgitte ⁊ ꝯpēdiosa legēda
eiusdē ī monasterio ad thronū marie al's birgitte ī
Teneramūda Cameraceñ. diocꝫ. ꝯpilatū. cū epl'a
exhortatoria ad meditationē passiōis xp̄i feliciter
explicit. Anno dn̄i Mcccc. xci. xvi. die mens̄ may.

Fig. 24. Birgitta, Opusculum vitae et passionis Christi. [Speyer: Peter Drach], 1491. Bl. 80ª.

reuelationū dei. beate et san- ‖ cte vidue Birgitte principisse nericie reuelataruz / ‖ specialiter est coadunatū ... *Bl. 5ª r. 6:* Sequunt̄ rubrice breues huius libelluli. et capi- ‖ tulorum. ... *Bl. 6ᵇ:* ¶ De p̄uaricatione ... *Sign. b:* ex cuius ꝑgenie nasciturū ꝑmisit filiū suū christū. ‖ ... *slutar bl. 71ª r. 8:* ¶ Finit opusculum. ‖

Bl. 71ª r. 9: ¶ Remedia cōtra tentationes. ‖ ...

Bl. 71ᵇ r. 19: Sequit̄ legenda beate Birgitte vidue sanctissi ‖ me ... *Bl. 77ᵇ r. 3:* Explicit legenda. ‖ ¶ Oratio deuota ad beatā Birgittā. ‖ ...

Bl. 78ª r. 7: ¶ Oratio ad beatā Katherinā filiam beate bir- ‖ gitte vidue. ‖ ...

Bl. 78ᵇ r. 6: ¶ Item de eadem beata katherina. ‖ ...

Bl. 78ᵇ r. 25: ¶ Epistola exhortatoria ad meditationē passio- ‖ nis christi. ‖ *Bl. 79ª:* Iacobus Canter frisius Ghebbe virgini ...

Bl. 80ª r. 21: ¶ Opusculū vite ⁊ passionis xp̄i eiusqꝫ geni-

tricis ‖ marie ex reuelatōibꝫ btē birgitte ꝛ ꝯpēdiosa legēda ‖ eiusdē ī monasterio ad thronū marie al's birgitte ī ‖ Teneramūda Cameraceñ . diocꝫ . ꝯpilatū . cū epl'a ‖ exhortatoria ad meditationē passiōis xp̄i feliciter ‖ explicit. Anno dñi Mcccc . xci . xvi . die mens̄ may. ‖ *Bl. 80ᵇ tomt.*

Innehåll och anordning överensstämmer med den ovan beskrivna Antwerpen-upplagan av år 1489, se s. 95—98. Intet träsnitt.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 40. — Klemming, *Birgitta-literatur,* s. 29, nr 12. — Hain-Copinger 4982. — Copinger 1060. — Campbell, Suppl. III, nr 380 a. *Gesamtkat. der Wiegendrucke,* IV (1930), nr 4397.

Exemplar: GW anför ett 20-tal ex., däribland: *Berlin* SB (Voulliéme 2020, 8). — *København* KB (Madsen 731). — *London* Brit. Mus. (Proctor 2387; *Brit. Mus. Cat.,* II, s. 498). — *München* SB. — *Prag* UB. — *Stockholm* KB (Collijn 223 o. Taf. 35). — *Uppsala* UB (Collijn 331).

1491, 4., 21. 6.

Birgitta, Opusculum vitae et passionis Christi, *holl.:* Die godlike revelacien van den leuen ende passie Christi.

Häri: Remedye teghen alle temptacien. — Bonifacius VIII, Bulle der canonizacien s. Birgitten. — Martinus V, Confirmacie der canonizacien. — Petrus Olavi, Leven der vrouwen Katerina van Watsteyn.

Antwerpen: Gerard Leeu, 4., 21. 6. 1491. 8°.

192 bl. Sign.: [a⁸] b⁸—p⁸ A⁸—I⁸. 24 r. Typer: 9, 12. Init.: c, d, f, k, r. Rubr.; γ, ε. 22 träsnitt (1 upprepat). Boktr.-märke III.

Bl. 1ᵃ tit.: [D]ie godlike reuelacien der heyli ‖ gher vrouwē sinte Birgitten vā ‖ den leuen ende passie ons heeren ‖ ihesu xpristi eñ sijnre lieuer moe- ‖ der Marien. ‖ *Härunder träsnitt (se fig. 25).* *Bl. 1ᵇ:* ¶ In dit boecxken staet dat leuen ‖ ihesu xpristi met sijnder passien. ‖ Dat leuen van maria met hare ‖ compassie . ghetrockē wten reue- ‖ lacien van sinte Birgitten Item ‖ sinte birgitten legende Item sin- ‖ te katherinē legende sinte birgit- ‖ ten dochter. ‖

Die godlike reuelacien der heyli gher vrouwē sinte Birgitten vā den leuen ende passie ons heeren iheſu xpisti eñ sijnre lieuer moe- der Marien.

Fig. 25. Birgitta, Die godlike reuelacien. Antwerpen 1491. Tit.

Bl. 2ª: ℂ Dat prologus van deſen boecxken. ‖ [D⁴]Jt teghen- woerdich boecxken. ver ‖ gadert wten boeck der reuelacien ‖ gods tot ſijnder bruyt Sinte Bir- ‖ gitten. es ghenoemt tboecxkē des ‖ leuens ons heeren iheſu xpi. . . . *Bl. 8ᵇ träsnitt: Adam o. Eva vid syndafallet. Bl. 9ª sign.* b: ℂ Dat eerſte capittel ſpreect Hoe Adam tge ‖ bodt gods brack. . . . *slutar bl. 119ª r. 1:* ℂ Hier is voleyndt tot loue gods dat boecx- ‖ ken vanden leuen eñ paſſie ons liefs heeren ‖ iheſu xpi eñ ſijnre lieuer moeder mariē . . . geſtelt wt den principalen boeck d' reue- ‖ lacien dat ſijn godliſke openbaringhen der heyligher vrouwen sinte Birgitten . . . Ghepzent int iaer Mccccxcj den vierdē ‖ dach in junio. ‖

Bl. 119ᵇ: ℂ Een gode remedye teghē alle temptaciē. ‖ . . . *slu- tar bl. 120ª r. 8:* op dat mijn wercken moetē vulbracht wer- ‖ den tot eenen goeden eynde. Amen ‖ *Bl. 120ᵇ träsnitt.*

Bl. 121ª sign. A i: ℂ Hier beghint die bulle der canonizacien ‖

eñ dat leuen der ſeer heyligher bruyt criſti ‖ ſinte birgitten : onſer alder weerdichſter pa ‖ tronerſſen . die welcke ghegheuen heeft die ‖ paus Bonifacius die neghenſte te roomen ‖ in ſinte peeters kercke. in der maēt octobris ‖ in tweeſte iaer ſyns regiments ‖ [D5]Je paus bonifacⁱ⁹ die ouer ‖ ſte biſſchop knecht d' knech ‖ ten gods . . . *bl. 135b r. 18:* ℭ Hier na volcht die cōfirmacie d' canoniza ‖ cien vā ſinte birgittē . verleent bij paus mar- ‖ tinus den vijfſten ‖ . . . *slutar bl. 138a r. 24:* ℭ Hier eyndt dat leuē vā ſinte birgittē. ‖ *Bl. 138b tomt.*

Bl. 139a: ℭ Hier beghint dat leuen der edelre weerdi ‖ gher vrouwen katerina van watſteyn . die ‖ een docht' was der ouer- heyligher vrouwen ‖ ſinte birgitta Dat eerſte capittel ‖ [W6]I broe- der Peeter prioer des ‖ cloeſters aluaſtra : licēciaet ‖ in beyden rechten. beghe- ‖ ren mit ſimpelen woerden ‖ een weynich van velen te ‖ kundighē . . . vanden op- ‖ ganghe eñ louelijcken leuen der werdigher ‖ maghet vā gode gemint vrouwe katerina. ‖ die eerſte prelaterſſe eñ abbatiſſa der oerde- ‖ nen ſinte ſaluatoers ‖ . . . *slutar bl. 191a r. 18:* . . . dat wi hier namaels met gode mogē ‖ leuen in hemel- rijcke eewelijc ſonder eynde. ‖ Amen ‖

Bl. 191b: Hier eyndet tot loue gods die le- ‖ gende eñ dat leuen van ſinte bir- ‖ gitten . ende van ſinte katerinen ‖ haerre doch- teren Gheprent tant ‖ werpen By my Gheraerdt leeu / ‖ Int iaer ons heeren M . CCCC . ‖ ende pcj. den pxi. dach inder maēt ‖ Junij ‖ *Bl. 192a tomt. Bl. 192b tryckarmärke III.*

Den här beskrivna boken är den första inkunabel på holländska, som rör den hel. Birgitta. Vid denna tid voro flera holländska och flamländska birgittinerkloster i verksamhet, såsom det ovan s. 97 nämnda Mariëntroon i Dendremonde, Mariënwater nära 's Herzogenbosch, Mariënsterre i Gouda, Mariënburg i Soest, Mariënkamp i Kampen och Mariënwijngaard i Utrecht.

Boken består av två avdelningar, varav den första med 120 blad, signerade [a⁸]—p⁸, innehåller en översättning till holländska av Opusculum vitæ et passionis Christi, vars första upplaga trycktes i Antwerpen hos samme boktryckare år 1489 (se ovan s. 95—98). Av de små bilagorna i det latinska originalet har endast Remedia contra temptationes i översättning medtagits, böner, legender och Jacobus Canters Epistola exhortatoria ha uteslutits. Denna del är illu-

strerad med 22 träsnitt, av vilket ett, den hel. Birgitta skrivande vid en pulpet, förekommer både på titelbladet och på bl. 120b.

Den andra delen, 72 blad signerade A8—I8, börjar med en översättning till holländska av påven Bonifacius VIII:s bulla om den hel. Birgittas kanonisation av den 7 okt. 1391 och Martin V:s konfirmation av denna bulla den 1 juli 1419; häri äro inflätade delar av en levnadsbeskrivning av Birgitta. Stycket slutar också med »¶ Hier eyndt dat leuen van sinte birgitten». Härefter följer en legend om Birgittas dotter Katherina, vilken tillskrives Birgittas biktfader, priorn i Alvastra Petrus Olavi († 1390). Legenden omfattar 18 kapitel och torde vara översatt från ett latinskt original, som synes vara okänt. Enligt meddelande av prof. W. de Vreese i Rotterdam äro fyra handskrifter kända, vilka innehålla Petrus Olavis legend på holländska.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 41—43. — Klemming, *Birgitta-literatur,* s. 51—53, nr 55. — Campbell 382. — Hain-Copinger 3207. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke,* IV (1930), nr 4398.

Exemplar: *Haag* Mus. Meermanno-Westreenianum (*Cat. van de Incunabelen,* nr 28; bl. 8 o. 120 saknas). — *Paris* BN (Pellechet-Polain 3002). — *Stockholm* KB (Collijn 224 o. Taf. 36—37). — *Uppsala* UB (genom Quensels donation 1912; bl. 1—126, 192 saknas).

[1492, före 16. 8.]

Vita et processus canonizacionis b. Brynolphi.

[Lübeck: Bartholomaeus Ghotan, före 16. 8. 1492.] 4°.

68 bl. Sign.: a8—h8 i4. 31 r. Typer: 3, 5. Init.: f, g, i, n. Rubr.: α, β, 1 träsnitt.

Bl. 1a tomt. Bl. 1b: [S]anctus Brynolphus ‖ Epiſcopus Scarenſ. *Därunder träsnitt: skrivande biskop. Bl. 2a:* ¶ [I]ncipit Uita Beati Brynol- ‖ phi condã Epiſcopi Scarñ. In re- ‖ gno Swecie. vna cũ miraculis et ‖ atteſtatiõibus. p;o eiuſdem Cano ‖ nizatione factis ‖ [S3]Acroſancte et generali Conſtantieñ. Sino ‖ do ... Jacobus aſloeñ. Magnus Aboeñ. et ‖ Eſkillus Uexioneñ. ... *bl. 1b r. 3:* ... Nos ſub ‖ Anno dñi. Milleſimoquadringenteſimo-

decimoſeptimo ‖ Indictiõ. decima Die decima Menſis Aprilis In loco ‖ capitulari . eccleſie Scareñ. . . . . noueritis recepiſſe . . . *Sign. b:* [I]tẽ ꝙ Anno dñi. M . cdx°. Gũnarus de pochia Medal- ‖ by . . . *Processen börjar bl. 13ª r. 5:* [A³]Dueniente aũt t'mino prelibato in ſuprascripta ‖ noſtra citatione prefixo Die videlicet Lune . xij ‖ ſupradicti Menſis aprilis conſtituti coram no- ‖ bis prefatis cõmiſ- ſarijs Scaris . in eccleſia cathedrali . . . *Bl. 13ᵇ r. 27:* [E³]T primo ſup primo dictorꝝ articulorꝝ articulo ‖ qui incipit. . . . *Bl. 41ᵇ r. 27:* ℂ Conſequenter ſequuntur miracula pau- ‖ ca de multis . quibus poſt mortem claruit be- ‖ atus Brynolphus. ‖ . . .

Bl. 55ª: [D³]Emũ die Mercurij xxviij . pdicti Menſis Apri ‖ lis apud Monaſt. ſanctarũ Marie et Birgitte ‖ in waſteno . . . nobis Cõmiſſarijs ‖ perſonaliter cõſtitutis . . .

Bl. 62ᵇ r. 27 notariatsintyg: [E³]Go Petrum Holmſtani . . . *Bl. 63ᵇ:* [E³]Go Laurencius Finwidi . . . *r. 29:* [E³]Odem Henichinus Rawaldi . . . *Bl. 64ª r. 26:* [E³]T ego Joh'es Skutea . . .

Bl. 64ᵇ r. 18: [M³]Artinus Epiſcopus Iermis Iernorũ dei Ue ‖ nerabilibus fratribus Aſloeñ . et Alboeñ . ac ‖ veratione Epi- ſcopis Salutem . . . *slutar bl. 67ᵇ r. 12:* . . . Datum Conſtancieñ. Monaſte . May Pontifica- ‖ tus noſtri Anno primo . ‖ ℂ Thelos huius opuſculi. ‖ *Bl. 68 (tomt?) saknas.*

Biskop Brynolf Algotsson i Skara (1278—1317) är en av den svenska medeltidens förnämsta prelater. Han har spelat en viktig roll i den tidens både kyrkliga och politiska liv i vårt land. Särskilt betydande var hans verksamhet på den kyrkliga lagstiftningens område. Han var en av de första svenskar, som studerade i Paris, och har säkerligen här grundlagt Skarakollegiet. Han är också vår medeltids förste latinske skald, bl. a. diktade han hymner till den hel. Helenas av Skövde och den hel. Eskils ära; andra dikter handla om spinea corona och den hel. jungfrun.

Efter Brynolfs död kommo rykten i omlopp om hans helighet och om underverk vid hans grav. Konung Erik av Pommern jämte svenska och norska prelater gjorde därför en framställning till kyrkomötet i Konstanz om hans helgonförklaring, men mötet fann, att ärendet ytterligare borde prövas och uppdrog 1415 $^{27}/_{4}$ åt en kommission, bestående av biskoparna Jacobus Canuti i Oslo (1407—1420),

Fig. 26. Vita Brynolphi. Lübeck: Barth. Ghotan, [1492]. Bl. 1^{b}.

Magnus Olai Tavast i Åbo (1412—1450) och Eskillus Torstani i Växjö (1408—1428) att utföra en ny undersökning. Denna kommission sammanträdde i Skara år 1417 och efter här anställda undersökningar och vittnesförhör förfogade den sig till Vadstena för att granska två av Birgittas revela-

tioner, vilka rörde biskop Brynolf (lib. II cap. 30, Extrav. cap. 108). Det är protokollen från dessa undersökningar jämte hithörande officiella skrivelser, som samlats i den här beskrivna »Vita Brynolphi». De försök, som från svensk sida gjordes, särskilt under biskop Brynolf Gerlaksson (1478—1505), att få Brynolf helgonförklarad, blevo resultatlösa; man kunde endast utverka Innocentius VIII:s tillstånd till hans translation, som under högtidliga former ägde rum den 16 aug. 1492. Ej heller de genom Hemming Gadh hos Alexander VI åren 1497 och 1499 förnyade framställningarna ledde till något resultat.

I de båda kända exemplaren av Vita Brynolphi saknas det sista bladet (bl. 68), som, ehuru bl. 67^{b} slutar med »Thelos huius opusculi», kan hava innehållit närmare upplysningar om boktryckaren och tryckåret. Typer och initialer giva dock vid handen, att den lilla boken är tryckt i Lübeck hos Bartholomaeus Ghotan. På bl. 1^{b} finnes dessutom ett träsnitt (fig. 26), en schematisk bild av en skrivande biskop (här = S. Brynolphus), som förekommer på icke mindre än sex ställen i ett av Ghotans vackraste typografiska verk, den år 1485 tryckta Speygel der doghede (ex. i KB, UB), där det föreställer olika helgon (Augustinus, Anselmus, Dionysius, Eusebius). Tryckåret kan också approximativt bestämmas på grund av ett korrekturark av Vita Brynolphi, som anträffats i ena pärmen av ett i originalband bundet exemplar (nu i Yale Univ. Library, New Haven) av den hos Ghotan år 1492 tryckta stora Birgittaupplagan. Vita Brynolphi torde därför vara tryckt omkr. år 1492, troligen före translationsfesten den 16 aug. 1492.

Litteratur: Schröder VIII. — *Sveriges bibliografi,* I, s. 31—33. — v. Stiernman, *Tal om de lärda vettenskapers tilstånd* (1758), s. 117. — Warmholtz 1693 o. *Bref om S. Brynolph, biskop i Skara och hans lefwerne;* i: Gjörwell, *Det swenska biblioteket,* del 3 (1759), s. 272—287. — Klemming, *Ur en antecknares samlingar,* uppl. 1 (1868—73), s. 130—135; uppl. 2 (1880—82), s. 122—126. — Collijn, *Vita Brynolphis tryckort;* i: *Ex bibliotheca Fræmmestadiensi* (Stockh. 1914), s. 45—48. Copinger 1359 a. — Schreiber 3646. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke,* V (1932), nr 5660.

Texten avtr. av C. Annerstedt i *Scriptores rerum svecicarum medii ævi,* III: 2, s. 138—185. — Fotolitogr. uppl. i 85 ex. utg. av G. E. Klemming 1870.

Exemplar: *Stockholm* KB (från Sparwenfeld till E. Gyllengrip, på vilkens auktion år 1737 exemplaret inropades av presidenten G. Rålamb för 141 dlr; skänkt till KB 1878 av frih. S. A. Rålamb; bl. 68 (tomt?) saknas. Collijn 285). — *Uppsala* UB (ex. har tillhört A. A. v. Stiernman o. Olof Celsius d. y., vilken senare skänkte detsamma till UB; bl. 65—68 saknas. Collijn 385).

Örnhjälm synes hava känt åtminstone ännu ett ex. I inledningen till hans i Uppsala UB (sign. E 206) bevarade »Historia sancta», T. I, skriver han nämligen: »Ejus editionis duo ad me pervenerunt impressa exemplaria, unum Regii Collegii Antiquitatum, in quo trigesimum qvartum et tria sequentia folia prorsus aberant, alterum Illustrissimi Regiæ Majestatis Drotzeti Comitis Magni Gabrielis De la Gardii, ex quo quæ in priori deerant supplevimus».

Fragment: *New Haven* Yale UL (korr. av ark 2 med bl. 3—6; end. bl. 3 fullst., som här är signerat a . iij i st. f. som i rentrycket . a . ij .; funnet i ena pärmen av Riants ex. av Revelationes S. Birgittae 1492, se: L. de Germon—L. Polain, *Catalogue de la bibliothèque de feu M. le comte Riant*, P. I (Paris 1896), s. 20, nr 121).

1492, före 25. 11.

Birgitta, Revelationes.

Häri: Johannes de Turrecremata, Defensorium s. libros cœlestes b. Birgittae, prol. o. kap. 1—6 m. m. — Matthias, Prologus. — Regula Salvatoris. — Sermo angelicus. — Orationes quatuor. — Vita abbreuiata s. Birgittae. — Oratio deuota ad s. Birgittam.

Lübeck: Bartholomaeus Ghotan, [före 25. 11.] 1492. 2°.

422 bl. Sign.: a^{12} b^{10}—l^{10} m n^{10}—p^{10} q^{8} r^{10}—z^{10} ꝛ^{8} ꝛ̃^{10} ℭ^{10} aa^{10}—ee^{10} ff^{8} A^{10}—C^{10} [a]^{10} b^{10}—g^{10} h^{8}. 2 kol. 46 r. Typer: 3, 5, 9. Init.: b$^{1-2}$, c, d, e, f, g, i, n. Rubr.: α, β. 23 träsnitt. Boktryckarmärke I, Ghotans vapensköld även på korsfästelsebilden och i anfang B (init. b^{2}).

Bl. 1^{a} tomt. Bl. 1^{b}: [Ɛ]pigrāma Libri preſentis ‖ [B^{10}]Enedictus deus. A quo hic li- ‖ ber Inſpiratus eſt immediate ‖ et diuinitus reuelatus . . . *r. 30:* Phares voluminis Infraſcripti. ‖ [D]iuide ſic numē ſubſcriptum. ſiue volumen ‖ [T]urre iohan / poſt bulla boni. ploguſq; mathie ‖ [A]tq; libri ſeptem. Prolog alfon. Imperatoris ‖ [R]egula. Sermones. oratio. cū Uaga Uita ‖ [I]ungitur hijs tabula. declarans ſingula paſſim ‖ [S]oli deo laus et gloria. ‖ *Monogr.* M.

Johannes de Turrecremata, Defensorium.

Bl. $2^{a\alpha}$ sign. a.ij.: [E]piſtola dñi Johan=‖nis Cardinalis de turre‖ cremata. ad omēs criſti‖ fideles Incipit.‖ [I¹¹]Ohan=‖nes mi‖ ſeracio‖ ne diui‖ na ſac°‖ ſancte‖ Roma=‖ne eccle‖ ſie titu=‖li ſancte‖ Marie‖ tranſtiberim quōdam ſancti Sixti p̄ſ=‖biter Cardinalis. oñi=bus et ſingulis‖ x̄pi fidē profitentibus. Salutē in dño /‖ . . . *slutar bl. $6^{a\beta}$ sign.* a.vi. *r. 19:* et amantiſſime criſti ſponſe‖ ℂ Sequiť vera Bulla Canonizatōis‖ *(Bonifacius IX, Bulla canonizacionis b. Birgittae 7. 10. 1391): Bl. $6^{b\alpha}$:* ℂ Sequitur bulla Ca‖nonizatōis b̄te Birgitte de regno ſwe‖cie . . . quā dedit Bonifa‖(cius papa nonus‖ [B⁶]Onifa=cius epūs‖ . . . *r. 14:* . . . Ab origine mū=‖di . . . *slutar bl. $9^{b\alpha}$ r. 38:* . . . [D]atū rome‖ apud ſcm Petrū / nonas Octobris. pō‖tificatus noſtri Anno ſecundo‖ *(Martin V:s konfirmation 1. 7. 1419):* [S]equiť cō=firmatio ca=‖nonizationis beate Birgitte. p Martī‖(num papam quintum.‖ . . . *slutar bl. $10^{a\beta}$ r. 23:* . . . [D]atum Florēcie. kal'. Julij‖ Pontificatus noſtri Anno ſcd'o.‖ . . . *Bl. $11^{a\alpha}$ r. 13:* [S]equiť lrā teſtimonia‖ lis z decretū dñi iudicis‖ camere apl'ice ſup p̄miſ‖ſis declaratōib⁹ dñi Jo‖hānis cardinal' de t̄. cre.‖ *Bl. $12^{a\alpha}$ r. 11:* [I]nſtrumentum et ſub‖ſcripcio notarij / ſcribe z‖ſecretarij. dñi cardīalis‖ſupradicti‖ . . . *Bl. 12^{b}—13^{b} böner infattade i träsnittsramar.*

Prologus magistri Mathiae.

Bl. $14^{a\alpha}$ sign. b.ij.: [I]ncipit Prologus in‖libro Reuelationū cele‖ſtium Beate memorie dñe Birgitte de‖Swecia. diuinitus ſibi factarū. qui pro‖logus fuit editus. per venerabilē virū‖ magiſtrū Mathiam de Swecia‖ [S¹⁰] Tupor z‖ mirabilia‖ audita ſūt‖ in t'ra no‖ſtra . . . *slutar bl. $15^{b\beta}$ r. 39:* Explicit Prologus.‖

Revelationes liber I—VIII.

Bl. 16^{a} tomt. Bl. 16^{b} träsnitt m. inskrift: [S]ilius dei lo=quiť. Audite omēs inimici mei. . . . *Bl. $17^{a\alpha}$ sign.* b.v. *(Liber I):* Incipit Primus liber‖ Reuelationum celeſtiū‖ dñe Birgitte de ſwecia‖ [U³]Erba domini noſtri ihū x̄pi.‖ad ſuam electam ſpō=ſam . . . *Bl. $52^{a\alpha}$ (Liber II):* [I²]Ncipit Secūd⁹‖ liber celeſtiū Re‖uelacionum dñe Birgitte Infomatio‖ filij ad ſponſam contra dya=bolū. . . . *Bl. $78^{a\alpha}$ (Liber III):* ℂ Incipit Liber terci⁹‖ Celeſtiū Reuela=tionuz‖ beate Birgitte de reg=‖no Suecie.‖ ℂ Rubrica.‖ [M³]Onitio z infomatio ad epi‖ſcopum . . . *Bl. $99^{a\alpha}$ (Liber IV):* ℂ [I]ncipit Quartus‖ liber celeſtium Reuela=‖tionū beate Birgitte de regno ſwecie.‖ ℂ Uerba Johonnis*(!)* euāgeliſte ad ſpō=‖ſam . . . *Bl. $169^{a\alpha}$: (Liber V):* Prologus Libri queſti‖onum qui eſt quintus liber ce=

leſtium re‖uelationum ſancte Birgitte.‖ . . . *Bl. 169a β r. 20:* [L²]i-ber iſte queſtio-‖nū diuiditur per‖interrogationes et ſubdiuiditur p que-‖ſtiones. . . . *Bl. 169b α:* [U¹¹]Idi thzo‖nū in ce-‖lo. . . . *Bl. 187a α (Liber VI):* [U]erba Matris dei ad‖ſponſaz narrantia pulcritudinē p̄pi. . . . *Bl. 238a α (Liber VII):* [I]ncipit liber ſeptí-mus‖℄ Reuelatio quā habuit dña Birgitta‖in roma poſt annū iubilei. . . . *Bl. 257a α sign.* aa.j. *(Epistola solitarii ad reges):* ℄ [I]n-cipit epiſtola ſo‖litarij ad Reges dūi*(!)* Al‖phonſi quondā ep̄i Gyennenſ . . . *Bl. 267a α sign.* bb.j. *(Liber VIII):* [I²]Ncipit liber celeſ-‖tis Imperatozis‖Ad reges / reuelatus diuinitus Beate‖Bir-gitte de regno Swecie. ℄ Sum-‖mus impatoz X̄ps per ſponſam loquiť‖ad Reges: . . .

Regula s. Salvatoris.

Bl. 288b: träsnitt (Birgitta utdelande ordensregeln). Bl. 289a α sign. dd.iij.*:* [H]ic incipit regl'a Scī‖ſaluatoris. data diuini-‖tus ab oze ihū p̄pi. deuote ſpōſe ſue bea-‖te Birgitte de regno Swecie. . . .

Sermo angelicus.

Bl. 297a α sign. ee.j.*:* [P]rologus ī ſermonē‖Angelicū de excel-lentia‖virginis Marie.‖ . . . *Bl. 297b α:* [I]ncipit ſermo Angeli‖cus de excellentia beate‖marie virginis. . . .

Orationes I—IV.

Bl. 310a α sign. ff iiij*:* ℄ [P]zohemium ī oza-‖tiones ſubſcriptas. que fuerunt Diuinitus reuelate beate Bir‖gitte de regno Swecie‖. . . *Bl. 310a β:* [B¹⁰]Enedí-‖cta z ve‖nerabi-‖lis ſis tu‖domina‖mea viz‖go Ma‖ria/ . . . *slutar bl. 314b, under texten träsnitt m. underskr.* Magiſter Magn.⁹ S. p. pfeſ.‖

Revelationes extravagantes.

Bl. 315a α sign. A.j.*:* ℄ Incipit plogus In‖reuelatiōes celeſtes que‖communiter extrauagātes appellantur‖[P⁸]Oſtquā dominus‖Alphonſus . . . *Bl. 315a β r. 13:* Explicit p̄logus. In-‖cipiunt capitula.‖ . . .

Vita abbreviata b. Birgittae.

Bl. 340b α: *Slinga över hela sidans längd.* ℄ [I]ncipit vita‖ab-breuiata. p̄redi‖lecte Sponſe p̄pi‖ſancte Birgitte de‖regno Swecie. Continēs in‖ſe certas Reuelationes diui-‖nas. cū aliquibus Mira-culis‖[B⁶]enedic‖tus ſit‖de⁹ pa‖ter. . . . *slutar bl. 344a β r. 7:* . . . A qua‖nos p̄tegat deus trinis et vnus. Amē‖*Härefter slutskrifterna:*

[F]init diuinū volumen omniū celeſtiū Reuelationū p̄relecte ſpon‖ſe p̄pi. Sancte Birgitte de regno Swecie. A religioſis pa-

tribus || oꝛiginalis monaſterij Sanctarū marie et Birgitte in waꝛ-ſtenis. || Pꝛematuro ſtudio et exq̄ſita diligētia In hos ſupꝛaſcꝛiptos nume- || rum et oꝛdinē. accuratius cōpoꝛtatū. . . . Laus ſit oīm-potenti deo. Amen || [M]ille quadꝛingēti nonaginta duo ſimul anni || [C]hꝛiſti quando fere. de natiuitate fuere || [H]oc mundi lumen. miſerans celeſte volumen || [Q]uod dedit ipſe deus. Impſſit Bartho-lomeus || [G]hotan / tūc ſoſpes. Lubcenſis ciuis et hoſpes || [S]it laus inde deo. Sit merces bartholomeo || [P]aꝛ ſit terrigenis / requies animabus egenis || [R]egnū Gothoꝛū muniat deus atq̄ Suecoꝛū ||

Härunder Ghotans boktryckarmärke I. Bl. 344ᵇ tomt

Tabula.

Bl. 345ᵃ ᵅ: ℂ [I]ncipit tabula Li- || bꝛoꝛū celeſtium Reuela || tionū Sancte Birgitte || de regno Swecie. || . . . *slutar bl. 421ᵇ ᵝ r. 39:* ℂ [E]xplicit Tabula libꝛoꝛū || celeſtium Reuelationum. || *Bl. 422ᵃ ᵅ:* Oꝛatio deuota ad ſan || ctam Birgittam. || [O³] Birgitta mater bona. . . . *slutar kol. β r. 14:* . . . Per xp̄m .d.n. Amē || *Bl. 422ᵇ tomt.*

Detta är den första tryckta samlade upplagan av Birgittas revelationer på latin, vilkens slutgiltiga kodifiering föregåtts av flera olika handskrivna redaktioner, verkställda av hennes biktfäder, prior Petrus Olavi från Alvastra, magister Petrus Olavi från Skänninge och biskop Alfonsus av Jaen.

Om de olika redaktionerna av Birgittas uppenbarelser före Lübeckupplagan och biktfädernas andel i dessa se särskilt H. Schück, *Några anmärkningar om Birgittas revelationer;* i: *Vitterh.-, hist.- o. antiqv.-akts Handlingar,* 13: 1. Stockh. 1901; K. B. Westman, *Birgitta-studier,* I (Ak. avh. Upps. 1911), s. 263—72; S. Kraft, *Textstudier till Birgittas revelationer* (Ak. avh. Upps. 1929), s. 52—91.

I *Gesamtkat. der Wiegendrucke,* Bd IV, nr 4390 anföres efter Panzer I. 407. 20 en upplaga av Birgittas revelationer, som säges vara tryckt i Florens, apud S. Jacobum de Ripoli, före 25. 1. 1478/79. Enligt Emilia Nesi, *Il diario della stamperia di Ripoli* (Firenze 1903), s. 41 handlar det emellertid här om en upplaga av en liten apokryfisk Birgitta-skrift med tit. *Profezia di S. Brigida,* icke om någon upplaga av revelationerna. Två upplagor av denna lilla skrift skola hava tryckts på nämnda tryckeri i Florens, men något ex. synes ej hava blivit bevarat. Däremot finnes en i Rom av Johann Besicken omkr. 1500 tryckt upplaga, varav ett unikt ex. finnes i Biblioteca Casanatense i Rom, fotostat. kopia i KB (GW 4389).

Innehållet i Lübeckupplagan fördelar sig på följande huvudavdelningar:

Fig. 27. Birgitta, Revelationes. Lübeck: Barth. Ghotan, 1492. Bl. 16[b].

1. Bl. 1b: *Epigramma libri* och *Phares voluminis.*

I slutet av Epigramma förklaras, att originalen »una cum declarationibus et defensorijs limpidissimorum quorundum doctorum» förvaras i Vadstena kloster.

2. *Johannes de Turrecremata* (kardinal tit. s. Sixti 1439 $^{18}/_{12}$), *Defensorium super revelationes cœlestes s. Birgittae* från år 1436 (bl. 2a—12a), av vilken dock endast prologen och de sex första kapitlen avtryckas; hans utläggningar till de 123 som irrlärige ansedda punkter, vilka utdragits ur revelationerna och 1434 $^{6}/_{4}$ förelagts kyrkomötet i Basel, hava här icke medtagits. I kap. 5 avtryckas som bevis för uppenbarelsernas trovärdighet påven Bonifacius IX:s kanonisationsbulla Rom den 7 okt. 1391 och Martin V:s konfirmation av densamma Florens den 1 juli 1419. År 1446 lyckades Vadstena klosters utskickade till Rom, generalkonfessorn Magnus Unnonis och munken Olavus Petri, att utverka vederbörlig autentikation på Turrecrematas försvarsskrift. Ett av kardinalen själv utfärdat intyg finnes avtryckt i Lübeckupplagan före prologen till Defensorium; i slutet finnes även en 1446 $^{29}/_{3}$ daterad rekognition av den påvliga kamerans auditor generalis.

C. Silfverstolpe, *Om kyrkans angrepp mot Revelationes S. Birgittæ;* i: *Vitterh.-, hist.- o. antiqv.-ak:s Handlingar,* 12: 4. Stockh. 1895. — T. Höjer, *Studier i Vadstena klosters och birgittinordens historia* (Ak. avh. Upps. 1905), s. 201—221. — K. B. Westman, *Birgittastudier,* I (Ak. avh. Upps. 1911), s. 277—289.

3. *Magister Mathias prolog* (bl. 14—15) med incipit »Stupor et mirabilia audita sunt in terra nostra». Denna prolog kan naturligtvis icke vara skriven för samtliga revelationer, utan endast för dem, som nedskrevos före Matthias död och Birgittas resa till Italien. Westman anser, att den skrivits för en särskild samling revelationer, som i visst syfte underkastats en närmare granskning av några svenska biskopar; denna samling torde föreligga i revelationernas första bok.

K. B. Westman, a. a., s. 10—15.

4. *Revelationerna, bok 1—7* (bl. 17—256a). Bok 1—7 utgöra huvudstommen i den av Alfonsus av Jaen på upp-

drag av Birgitta redigerade samlingen; dessa böcker torde dock ursprungligen ha sammanställts av de båda Petrus Olavi. Till de i den alfonsinska upplagan medtagna uppenbarelserna ha i den tryckta upplagan fogats de *declarationes* och *additiones* ur Petrus' av Alvastra rika anteckningsmaterial, som han hopsamlat i Italien och år 1480 överlämnade till Vadstena kloster. Bok IV, som i den alfonsinska upplagan endast innehåller 130 kapitel, har sålunda i Lübeckupplagan fått 144, i bok VI har antalet kapitel från 109 ökats till 122. I en överskrift till bok IV: kap. 136 kallas detta och följande kapitel »ad summos pontifices», vilka säkerligen blivit sammanställda av Alphonsus.

5. *Revelationerna, bok 8* med särskild titel: »liber celestis Imperatoris ad reges» (bl. 267—288[a]). Boken föregås av ett företal (bl. 257[a]—266[a]) av Alfonsus av Jaen, vilken hopfört de här intagna uppenbarelserna; företalet börjar »Incipit epistola solitarij ad reges domini Alphonsi quondam episcopi Gyennensis et postea heremite probatissimi».

6. *Regula Salvatoris* (bl. 289—296). Ordensregeln, grundad på uppenbarelser av Birgitta, har redigerats särskilt för sig; den finnes således icke upptagen i den alfonsinska upplagan, men har snart fått plats i senare revelationeshandskrifter.

7. *Sermo angelicus* med en prolog (bl. 297—309). Skriften, som fått sitt namn därav, att den säges hava dikterats för Birgitta av en ängel, var avsedd som läsning för nunnorna i Vadstena kloster.

8. *Orationes quatuor* (bl. 310—314).

9. *Revelationes extrauagantes* (bl. 315—340[a]). Denna avdelning (116 kap.) utgöres av en stor del av det tilläggsmaterial av uppenbarelser, som Petrus av Alvastra nedskrivit. De 46 första kapitlen här beröra alla ordensregeln.

10. *Vita abbreuiata sanctae Birgittae* (bl. 340[b]—344[a]). Bl. 344[a] finnes också bokens båda slutskrifter.

11. *Tabula librorum cœlestium* (bl. 345—421).

12. *Oratio devota ad sanctam Birgittam* (bl. 422[a]).

Upplagan trycktes i Lübeck hos den förut i Stockholm verksamme boktryckaren Bartholomaeus Ghotan på beställning av Vadstena kloster. Enligt en anteckning i Vadstena-

diariet (Cod. Ups. C 89 fol. 173r) begåvo sig prästmunken Petrus Ingemari och lekbrodern Gerardus den 27 sept. 1491 till Lübeck för att övervaka tryckningen. Efter ett års förlopp, närmare bestämt omkring den 25 nov. 1492, återvände de till Vadstena, sedan 800 exemplar på papper och 16 på pergament blivit färdigtryckta. Den viktiga anteckningen lyder:

Anno dominj Mcdxcprimo Jn die sanctorum cosme et damiani transibant fratres petrvs jngemari sacerdos et gerardus laicus versus lubeck ad faciendum imprimi libros celestes reuelationum sancte birgitte Et post annum euolutum impressis et perfectis octingentis voluminibus jn papiro et sedecim dumtaxat in pergameno redierunt in monasterium suum Anno dominj Mcdlxxx[x]ij circa festum sancte katerine virginis et martiris laus sit omnipotenti deo Amen.

I margen med samma hand:

fratres exiervnt pro impressura reuelationum.

Även en för de båda munkarna av abbedissan Anna Pauli och generalkonfessorn Clemens Petri den 26 sept. 1491 utfärdad rekommendationsskrivelse för deras resa till Lübeck finnes bevarad (orig. på perg. i RA).

Av de båda munkarna torde Petrus Ingemari, sedermera generalkonfessor i Vadstena 1521—1524, † 1526, hava varit den egentlige redaktören och korrekturläsaren. Korrekturlästa blad av den i Lübeck tryckta upplagan finnas bl. a. i Stockholm, Köpenhamn o. Flensburg. De rättelser, som finnas å dessa sidor, äro gjorda av en och samma hand, väl Petrus Ingemaris. Om lekbrodern Gerardus, tysk till börden, heter det i Vadstenadiariet år 1487, att han »novit sculpere et depingere». Vid anteckningen om hans död, som inträffade den 12 nov. 1515, tillfogar krönikören: »Hic fuit bonus pictor». Klemming har härav dragit den slutsatsen, att broder Gerardus utfört de träsnitt, med vilka revelationerna äro illustrerade. Troligen har väl Gerardus blott gjort utkast till illustrationerna, ty själva träsnitten röja en förfaren och konstnärlig hand, som i vissa fall uppvisar frändskap med illustratören av den bekanta lågtyska bibelupplaga, som 1494 trycktes av Stephan Arndes i Lübeck.

Denna bok torde utan överdrift kunna betecknas som en av de vackraste typografiska produkter, som mot slutet av 1400-talet utkom i Nordtyskland. Texten är tryckt med Ghotans vanliga kraftiga brödstil (5); i överskrifter, slutskrifter o. d. har missaltypen (3) kommit till användning. Den lilla sällsynta schwabacktypen 9, som mera sällan påträffats i ghotanska tryck (t. ex. i de ovan s. 106 ff. beskrivna för Vadstena kloster tryckta delaktighetsbreven 1491), finnes i sju rader på träsnittet bl. 16^{b} (se fig. 27).

Upplagan är rikt illustrerad med träsnitt, som hänföra sig till uppenbarelserna, samt med olika slags anfanger, av vilka ett träsnittsalfabet, även detta med birgittinska motiv, är enkom skuret för denna upplaga. Träsnitten äro i regel placerade på uppslagssidor framför de olika böckerna och täcka hela sidan. Inalles finnas 14 sådana sidor, av vilka dock blott 4 utgöras av hela träsnitt, de övriga äro sammansatta av flera trästockar och ramornament med här och var intryckt text. På dessa senare intages mittpartiet alltid av en bild av Birgitta, varjämte Gud Fader eller Kristus och jungfru Maria avbildas upptill omgivna av änglar, även helgon i moln. Följande sidor äro prydda med träsnitt:

12^{b}, 13^{a}, 13^{b}. 4, resp. 3 lösa stockar jämte bordyrer och texttryck; nedtill 12^{b} Birgitta, 13^{a} Birgitta och Petrus av Alvastra, 13^{b} Birgitta och magister Matthias.

16^{b}. Bok I. 4 stockar jämte bordyrer. Birgitta såsom Guds språkrör (canale) profeterande, omgiven t. h. av andliga, t. v. av furstliga personer. Nedtill bedjande folk av båda könen.

51^{b}. Bok II. 5 stockar jämte bordyrer. Under Birgitta-träsnittet krigsfolk.

77^{b}. Bok III. 5 stockar jämte bordyrer, nedtill fem prelater.

98^{b}. Bok IV. 7 stockar jämte bordyrer. På sidorna och nedtill scener ur helvetet och de tre skärseldsstadierna (skildrade bok IV 7).

128^{b}. Bok IV 70. Korsfästelsebild (265 × 171 mm.). Vid Marias fötter sköld med det Ghotanska vapnet. Detta träsnitt återfinnes i kanonbilden till ett av okänd tryckare utfört missale för stiftet Lebus.

K. Haebler, *Das Missale für die Diözese Lebus (Missale Lubucense)*; i: *NTBB*, årg. 2 (1915), s. 53—76; träsnittet avb. Taf. 3 o. *GfT* Taf. 786.

168b. Bok V (frågornas bok). Helsides träsnitt (235 × 148 mm.). Munk klivande på en mot himlen rest stege. Birgitta och följeslagare till häst på ritt till Vadstena kungsgård.

186b. Bok VI. 8 stockar jämte bordyrer. Birgitta omgiven av prelater och furstar (samma stockar som 16b). Nedtill illustrationer till bok VI 52 om den förnäma kvinnan, som fick skåda sin moder i helvetet och dottern i skärselden.

237b. Bok VII. 7 stockar jämte bordyrer som 16b; variant upptill.

256b. Bok VIII, prologus. 2 stockar jämte bordyrer. Nedtill Birgitta överlämnande revelationerna till biskop Alphonsus.

266b. Bok VIII. Helsides träsnitt (234 × 146 mm.). Birgitta sittande på en tron utdelande uppenbarelserna till denna världens mäktige; nedtill bilder av dessa i skärselden och helvetet.

288b. Regula Salvatoris. Helsides träsnitt (234 × 145 mm.). Birgitta omgiven av nunnor och munkar utdelande ordensregeln.

Dessutom förekommer ett mindre träsnitt (124 × 85 mm.) bl. 314b hämtat ur Ghotans Speygel der doghede 1485 föreställande en skrivande biskop samt här undertecknat **Magiſter Magn⁹ S. p. pfeſ.** Möjligen avses härmed Birgittas vän och ledsagare i Italien och till Palestina, sedermera generalkonfessorn Magnus Petri, † 1396, eller också kan generalkonfessorn Magnus Unnonis († 1470) komma ifråga på grund av hans förtjänster om anskaffandet av försvarsskrifterna för revelationerna.

Anfanger från icke mindre än åtta olika alfabet hava kommit till användning; talrikast representerat är alfabetet b², som innehåller initialer (ca. 55 × 55 mm.), vilka, såsom ovan framhållits, äro utförda särskilt för den här beskrivna Birgitta-upplagan och innehålla bilder med anspelningar på Birgitta och hennes uppenbarelser. Det är följande initialer:

Fig. 28—29. Initialer E o. F ur Birgitta, Revelationes. Lübeck: Barth. Ghotan, 1492.

A. Den hel. Johannes ev. uppenbarar sig för Birgitta (bok IV 1).
E. Birgitta skrivande, upptill Kristus o. jungfru Maria.
F. Birgitta frästas av djävulen (bok II 1).
I. Birgitta överräckande uppenbarelserna till några andliga, däribland en kardinal (Turrecremata).
M. Birgitta knäböjande framför jungfru Maria (bok VI 1).
U. Birgitta skrivande sina uppenbarelser med en ängel viskande i hennes öra; framför henne knäböja furstar; upptill Kristus o. den hel. jungfrun.

A. Lindblom, *Den heliga Birgittas uppenbarelser illustrerade i medeltidskonsten;* i: *Ord o. bild,* årg. 24 (1915), s. 513—529. — Initialalfabetet b^2 avbildat i *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des 15. Jahrh.,* Taf. 782.

Enligt den ovan citerade anteckningen i Vadstenadiariet trycktes i Lübeck 800 exemplar på papper och 16 på pergament, av vilka senare nu 5 exemplar (se nedan) äro bevarade jämte ett antal enstaka blad. Pergamentsexemplaren hava säkerligen av Vadstena kloster utdelats till förnämligare personer eller institutioner. I endast ett av de bevarade exemplaren finnes emellertid en anteckning härom, nämligen i det exemplar, som Kungl. Biblioteket år 1925 förvärvade. Detta har av moderklostret skänkts till Birgittahospitalet i

Rom. I pergamentsexemplaren föreligger en tryckvariant, i det att sidan 340[b] med början av Vita abbreviata b. Birgitte av någon anledning blivit ombruten. I stället för den snirklade anfangen B med det över hela margen gående slingornamentet har träsnittet hel. Birgitta bl. 12[b] pass. blivit insatt och texten på grund härav på denna sida genomgående nysatts. I pergamentsexemplaren saknas också anfangen C vid början av bok VII (bl. 238[a]).

Enligt en samtidig anteckning i ett av pappersexemplaren betingade ett sådant ett pris av fem lübeckska mark. I Vadstenadiariet finnes ännu en anteckning som rör denna bok. Natten till den 15 okt. 1495 härjades klostrets sjukstuga av eld, varvid även en liten här förvarad tryckpress med tillbehör samt en tunna innehållande sju exemplar av revelationerna, som här förvarades för en lübeckborgares räkning (Ghotan), gingo förlorade. Anteckningen om de förstörda exemplaren är av följande lydelse:

tunc *com*busta fuit ibi int*er* alia vna tunna ple*n*a cu*m* septe*m* volu*mini*b*us* r*e*uela*ti*onu*m* celestiu*m* s*anc*te m*atris* no*str*e b. b. qua*m* deponi hic fece*rat* quid*am* ciuis lubecen*sis* p*ro* libro*rum* h*uius* venditione . . .

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 45—51. — Klemming, *Birgitta-literatur,* s. 6—11, nr 1. — Hain *3204. — Copinger II: 2, s. 301. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke,* IV (1930), nr 4391. — Schreiber 3502.

Exemplar: *På pergament.*

Chantilly Musée Condé; se: *Le cabinet des livres. Imprimés* (Paris 1905), nr 340. — *Dzików* Bibl. Tarnowskich; se: M. Marczak, *Biblioteka Tarnowskich w Dzikowe* (Kraków 1921), s. 13. — *Oxford* Bodl. libr. (har 1635 tillhört ärkebiskopen av Canterbury William Laud). — *Skokloster* Braheska bibl. — *Stockholm* KB (bl. 1—314, 345—422 på perg.; proveniens: i. Liber domus hoſpitalis Ste Birgitte de Vrbe prope campum flore quem fratres monaſterij Vaſtenensis miſerunt ad vrbem. — ii. Ashburnham. — iii. Fairfax Murray; se: H. W. Davies, *Catalogue of a collection of early german books in the library of C. Fairfax Murray* (London 1913), nr 72. — iv. P. Hierta. Se: Collijn, *Ett till Sverige nyförväfvat pergamentsexemplar af Birgittas revelationer 1492;* i: *NTBB,* 1918, s. 146 ff. Köpt till KB nov. 1925). — Dessutom 43 bl. i *Stockholm* KB från arkivalieomslag i Kammararkivet, vilka säkerligen tillhört ett ex., som en gång funnits i Vadstena klosterbibliotek, 6 bl. i *Helsingfors* UB o. 4 bl. i *København* KB.

På papper.

Göteborg Stadsbibl. — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. (Collijn 36). — *Stockholm* KB (1 i Rålambska saml. Collijn 214 o. Taf. 24). — *Uppsala* UB (5 ex., några def. Collijn 332). — *Västerås* Lärov.-bibl. (2 ex. def. Collijn 33).

GW förtecknar över 40 kända exemplar på papper, däribland: *Berlin* SB (Voulliéme 1461). — *Danzig* StB. — *Flensburg* Gymn.-Bibl. — *Göttingen* UB. — *Haag* KB (Holtrop 860). — *Hamburg* SUB. — *Hannover* Prov.-B. (Bodemann 107). — *Helsingfors* UB (def.). — *Hildesheim* Gymn. Joseph. (Ernst I 99). — *Kiel* UB (def.). — *København* KB (Madsen 727). — *Lemberg* UB. — *Leningrad* ÖB. — *London* BrM (Proctor 2625; *B M Cat.*, II, p. 554). — *Lübeck* StB. — *Lüneburg* StB. — *München* SB. — *New Haven* UL (De Germon—Polain 85; *Census of 15th century books owned in America*, p. 231). — *Oslo* UB (Amundsen 72). — *Pau* Bibl. municipale (Pellechet—Polain 2999). — *Prag* Nat. Mus.; UB (def.). — *Reval* ÖB (Kirchhoffer 11). — *Rostock* UB. — *Stuttgart* LB. — *Tübingen* UB. — *Warszawa* UB. — *Wien* UB (def.). — *Wolfenbüttel* LB. — Ex. också i flera privatbibliotek.

Flera av dessa ex. äro bundna i originalband, vilka utförts i Lübeck. I pärmarna sitta mången gång fragment av andra Ghotan- och Lübecktryck. De korrekturlästa blad av 1492 års upplaga, som tillvaratagits i Stockholm, Flensburg o. Köpenhamn, ha likaledes blivit funna som tryckmakulatur i sådana pärmar.

1493, 16. 4.

Breviarium Lincopense.

Nürnberg: Georg Stuchs, 16. 4. 1493. 8°.

444 (18 + 74 + 168 + 184) bl. Sign.: [1]^{8} J^{10}; AA^{8}—HH^{8} II^{10}; a^{8}—x^{8}; A^{8}—S^{8} T^{10} U^{8}—Y^{8} Z^{6}. 2 sp. 32 r., canon missae 1 sp. 24 r. Typer: 7, 12, 13. Init.: b, d, i, k. 1 träsnitt. Svart o. rött tr.

I. *Förord. Kalendarium. Benedictiones m. m.*

Bl. 1 tomt(?). Bl. 2^{a}: Hinricus dei et apl'ice ſedis gr̄a ep̄s Lincopēſis ... *slutar bl. 2^{b} r. 18:* ... Datum Lincopie Anno dn̄i || Milleſimoquadringenteſimononageſimoſecūdo. decimo die || menſis Septembris noſtro ſub ſigillo. || *Bl. 3—8 kalendarium. Bl. 9—12 tabula signorum, festorum mobilium, rubricae etc. Bl. 11^{aα} sign.* iij *rött:* Ordo eccleſie Lincopēſis || de ordinatiōe hyſtoriarum ... *Bl. 13^{a} sign.* iv *rött:* Exorciſmus ſalis. || ... *r. 31 rött:* Seq̄t exorciſm^{9} aque. || ... *Bl. 13^{bβ} r. 13 rött:* Bn̄dictōnes ciborū ... *Bl. 15^{aβ} r. 12 rött:* Incipit ordo q̄liter ſacerdos || pparat ſe ad miſſam. || ... *Bl. 15^{bβ} r. 19 rött:* Pro defunctis or̄o ... *Bl. 18^{aα} rött:* Sequunt bn̄dictōes

in matꝫ. ‖ ... *slutar bl. 18ᵃ ᵝ r. 23:* ... perducat nos rex ꝛ re ‖ gina angelorum. ‖ *Bl. 18ᵇ tomt.*

II. *Psalterium rituale cum officiis annexis.*

Bl. 19ᵃ ᵃ sign. AA *rött:* Tpe estiuali in dn̄icis. In- ‖ uitatꝫ. *svart* Regem magnum. Adore ‖ mus dn̄m. *rött* Ps̄. *svart* Uenite. *rött* Hym. ‖ [N²] *svart* Octe surgentes vigile- ‖ mus oēs semp in psal- ‖ mis meditemur: ... *Bl. 81ᵇ ᵃ (litania):* letania ... *Bl. 83ᵇ ᵝ r. 2 rött:* In dedicatōe Sup oīa ... *Bl. 86ᵇ ᵃ r. 8:* ... In vigilijs ‖ defunctorum an̄. ‖ ... *Bl. 90ᵃ ᵃ rött:* In trāslatōe btē birgitte L. j. ‖ ... *Bl. 91ᵇ ᵝ rött:* Preces maiores. ‖ ... *Bl. 92ᵇ ᵃ r. 4 rött:* Sequunt̄ preces minores. ‖ ... *slutar r. 27:* Oremus etiam p pctīs *rött* vts̄. ‖

III. *Proprium de tempore.*

Bl. 93ᵃ ᵃ sign. a *rött:* Liber horarū canonicarū ‖ ꝑm ecclesie Lincopen̄. Rubri ‖ cam incipit. Dn̄ica p̄ma ad ‖ uentus. Sabbato ad vs̄ sup ‖ ps̄ feriales an̄. *svart* Bn̄dictus *rött* cum ‖ sequētibus. ‖ Cap. ‖ *svart* [7] Rēs. ‖ Sciētes q̄a ‖ hora est iaꝫ ‖ ... *slutar bl. 254ᵃ ᵝ sign.* x ij *r. 15:* ... Bn̄- ‖ dictus q venit in noīe dn̄i. Osan- ‖ na in excelsis. ‖

Canon missae.

Bl. 254ᵇ träsnitt (korsfästelsebild, 131 × 92 mm.). Bl. 255ᵃ sign. x iij: [T¹⁵ *träsnitt med Abrahams offer, 79 × 73 mm.*] E igit̄ cle- ‖ mētissime ‖ pater p ie- ‖ sum cristū ‖ filiū tuum ‖ ... *Bl. 260ᵃ r. 4:* ... *rött* Initiū sctī euāgelij ꝑm Joh'em ‖ ... *r. 24 rött:* [P²] *svart* Rotector oīm ... *slutar r. 26:* ... p bona tpaliavt nō amittamus ‖ eterna. Per. ‖ *Bl. 260ᵇ tomt.*

IV. *Proprium de sanctis.*

Bl. 261ᵃ ᵃ sign. A *rött:* Incipit ordo de sanctꝫ ꝑm ‖ Chorū Lincopen̄ In vi- ‖ gilia sācti Andree apl'i legat̄ ‖ euāgeliū Scd'm Joh'. Lec. j. ‖ *svart* [7] N illo tpe. ‖ Stabat io- ‖ hānes ... *slutar bl. 413ᵇ ᵝ r. 13 rött:* Finit Breuiarij pars de ‖ sanctis scd'm notulā ec- ‖ clesie Lincopensis. ‖ *Bl. 414 tomt.*

Commune sanctorum.

Bl. 415ᵃ ᵃ sign. U *rött:* Incipit cōmune sanctorū. ‖ In vigilia vni⁹ apl'i. S. Joh'. ‖ [I⁵] *svart* N illo tempe. d. ‖ ie. di. suis. Ego ‖ sum vitꝫ vera: ... *slutar bl. 443ᵇ ᵃ r. 17:* ... Qui viuit ꝛ regnat ‖ de⁹. Per oīa scl'a scl'oꝝ. Amē. ‖ *rött* Breuiarius horarū cano- ‖ nicaꝝ ꝑm verā rubricā episco ‖ patus Lincopēsis ecclesie or- ‖ dinatus. atq; studiose castiga ‖ tionis emendatione p̄uia. im- ‖ pēsis ac solerti cura ingeniosi ‖ viri Georgij Stūchs q̄niti- ‖ de in inclyto

Kyrieleyson X p̄eleysō
Yriel. X p̄e audi nos.
Pr d̄ cel' de⁹ miserē nob̄. Fi
li redēptor mdi d̄s.m. S pūs
scē benigne d̄s m. S cā t̄nitas
vn⁹ d̄s.m. S aluator mdi ad-
iuua nos.
Sancta maria. ora ꝓ nobis.
Sancta dei genitrix ora pro.
Sancta virgo virginū
Sancte michael
Sancte gabriel
Sancte raphael
Oēs sancti angeli ⁊ archāge
Omnes sci bea -li orate ꝓ n.
tor spirituū ordines orate.
Sancte iohannes baptista.
Omnes sancti patriarche et
ꝓphete orate ꝓ nobis.
Sancte petre ora ꝓ nobis.
Sancte paule
Sancte andrea
Sancte iacobe
Sancte iohannes ora ꝓ nob̄
Sancte philippe
Sancte bartholomee
Sancte mathee
Sancte thoma
Sancte iacobe
Sancte symon
Sancte thadee ora ꝓ nobis.
Sancte mathia
Sancte barnaba
Sancte luca ora ꝓ nobis
Sancte marce
Omnes sācti apostoli ⁊ euā-
geliste orate ꝓ nobis
Oēs sci discipuli dñi orate.
Oēs sancti innocētes orate.
Sancte stephane ora ꝓ nob̄
Sacte line
Sancte clete
Sancte clemens
Sancte sixte
Sancte corneli ora ꝓ nobis
Sancte cipriane
Sancte laurenti
Sancte vincenti
Sancte olaue ora ꝓ nobis
Sancte erice
Sancte henrice
Sancte eskille
Sancte kanute
Sancte botuide
Sancte crisogone ora ꝓ no.
Sancte blasi
Sancte fabiane
Sancte sebastiane
Scē dyonisi cū socijs tuis
Sācte maurici cū socijs tuis
Sancte gereō cū socijs tuis
Sancte vite
Sancte modeste
Sancte georgi

Fig. 30. Breviarium Lincopense. Nürnberg 1493. Bl. 81b.

Nurinbergēſiū ‖ opido impꝑſſus. Anno noſtre ‖ ſalutis Milleſimo-quadzingē ‖ teſimononageſimotercio. mē ‖ ſis vero Aprilis die de-cimo- ‖ ſexto finit. ‖ *Bl. 443$^{b\beta}$ tomt. Bl. 444 tomt(?).*

Det första bladet, som troligen innehållit en kortfattad titel, saknas i alla kända exemplar. På bl. 2 finnes biskop Henrik Tidemanssons (1465—1500) företal till stiftets prästerskap, i vilket det tryckta breviariet anbefalles och 40 dagars avlat utlovas åt dem, som läsa tiderna efter detsamma. Ur företalet kunna följande passager anföras:

Hinricus dei et ap*ostol*ice sedis gr*aci*a ep*iscop*us Lincope*n*sis. Uniuersis *et* singulis d*omi*nis p*re*posito archidiacono decano canonicis alijsq*ue* p*re*positis parrochialiumq*ue* ecclesiaru*m* rectoribus plebanis viceplebanis capellanis vicarijs altaristis ceterisq*ue* p*re*sbyteris *et* beneficiatis clericis p*er* no*st*ras ciuitate*m* et diocesim Lincopen*ses*, vbilibet co*n*stitutis, Salute*m* in d*omi*no sempiterna*m* *et* infrascriptis fidem indubiam adhibere. . . . Uolumus insup*er* *et* . . . totiens quotie*n*s vnusquisq*ue* no*st*re ditioni subiectus vere penitens horas sacras *et* canonicas ex p*re*sentibus libris impressis *et* cartarizatis aut alias iuxta sepedictu*m* ordinariu*m* deuote dixerit et p*er*soluerit .xl. dierum indulge*n*tias de iniunctis sibi penite*n*tijs misericorditer in d*omi*no relaxamus. Datum Lincopie Anno d*omi*ni Millesimoquadragintesimononagesimosecu*n*do. decimo die mensis Septembris nostro sub sigillo.

Detta är den första bok, som för svensk räkning blivit tryckt i en sydtysk stad. Boktryckaren Georg Stuchs var verksam i Nürnberg åren 1484—1518 och är särskilt känd som tryckare av liturgiska verk, breviarier, missalen o. l. Då Skara stift år 1498 skulle utgiva sitt breviarium, blev tryckningen av detsamma också anförtrodd åt Stuchs.

Breviarium Lincopense är det första breviarium, som blivit utgivet av trycket för ett svenskt stift. Redan i detta breviarium ha vissa ritualer, som icke höra till ett egentligt breviarium, såsom canon missae, praeparationes ad missam, formulär för begravning m. m. av rent praktiska skäl medtagits.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 51—54. — Klemming, *Sveriges äldre liturg. lit.*, s. 20—22. — J. Freisen, *Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense* (1904), s. xvii—xxi. — Hain-

Copinger 3852. — Proctor 2271. — Bohatta, *Liturg. Bibliographie*, nr 273. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke*, V (1932), nr 5373.

Exemplar: *Cambridge* UL (bl. 1—43, 73, 81—82, 250, 254, 260, 393—444 saknas). — *Linköping* Stifts- och landsbibl. (bl. 1—18, 20—21, 25, 27—29, 33—36, 43, 66, 71—72, 75—76, 81—82, 114, 254—255, 372—444 saknas; kompletterat m. fotostatiska kopior från ex. i KB o. UB; Collijn 39). — *Qvarnfors* Virgin (bl. 1—11, 13—14, 26—28, 32—36, 39—44, 59, 66, 69—72, 92—93, 113—117, 142, 147—149, 164, 181—187, 215—218, 235, 254—259, 261—267, 275—286, 357, 375, 396, 398, 407—444 saknas; köpt 1932 på auktionen Bourbon-Parma, Cat., n° 90 bis. Se: Bohatta, *Katalog der liturgischen Drucke des XV. und XVI. Jahrh. in der Herzogl. Parmaschen Bibliothek in Schwarzau am Steinfeld*, I (Wien 1909), nr 131). — *Stockholm* KB (bl. 1—5, 13—14, 35, 435, 444 saknas, bl. 8 fragm.; kompletterat med fotostatiska kopior med undantag av bl. 1, 8 o. 35, som saknas i alla kända ex.). — *Uppsala* UB (bl. 1, 8, 30—35, 43, 276, 444 saknas. Collijn 379); Domkyrkolibrariet (mycket def. ex., särskilt i början o. slutet; prov.: i. Stråle. — ii. J. O. Quensel, jfr oriktig uppgift om inköp till Musikal. akademiens bibl. hos Carlander, *Svenska bibliotek o. ex-libris*, uppl. 2, del IV: 1, s. 134).

[1495.]

Horae de domina secundum ecclesias diocesium Lincopensis et Scarensis.

Häri: Horae de sancto spiritu. — Horae de sancta cruce. — Septem psalmi poenitentiales. — Litania. — Vesperae et vigiliae mortuorum. — Orationes.

[Vadstena: Klostertryckeriet, före 15. 10. 1495.] 8°.

148 bl. Sign.: ai⁸—q⁸ (1)⁸—(2)⁸ (3)⁴. 12 r. Typ: 1. Init.: a. Rubr.: α.

I. *Horae de domina.*

Bl. 1ª sign. a i: Ave maria gra plena ‖ [3]Ignare me ‖ lauda'e te vir ‖ go ſacta Da ‖ michi vtutē contra hoſ ‖ tes tuos . . . *Bl. 1ᵇ:* ℂ In honore bea ‖ tiſſime marie virginis ‖ Jubilemus domino ‖ [2]Enite exultemus ‖ dño iubilem⁹ deo ‖ . . . *Sign. b:* tica dragmatis. vſ ℂ ‖ . . . *Bl. 27ª r. 10:* Ad p'imam ‖ . . . *Bl. 31ᵇ r. 5:* . . . ℂ Ad iij ‖ . . . *Bl. 35ª r. 2:* . . . ℂ Ad ſex ‖ . . . *Bl. 38ª r. 9:* . . . Ad nōaz ‖ . . . *Bl. 41ᵇ sign.* f *r. 3:* ℂ Ad veſperas ‖ . . . *Bl. 47ᵇ r. 5:* ℂ Ad cōpletoriū ‖ . . .

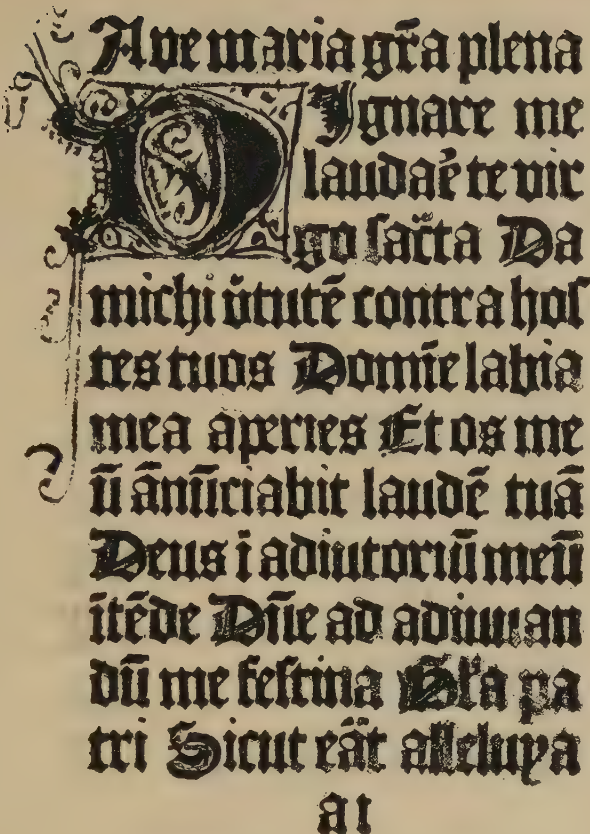
Ave maria gr̄a plena
Dignare me
laudaẽ te vir
go sacta Da
michi v̄tutē contra hoſ
tes tuos Domīe labia
mea aperies Et os me
ū ānūciabit laudē tuā
Deus i adiutoriū meū
itēde Dn̄e ad adiuuan
dū me festina Gl'a pa
tri Sicut erāt alleluya
at

Fig. 31. Horae de domina, etc. [Vadstena 1495.] Bl. 1[a].

II. *Horae de sancto spiritu.*

Bl. 55[a] r. 8: ℭ De ſancto ſpū ‖ In vnitate ſancti ſpūs | bn̄di‑cat nos pr̄ et filius ‖ amē. . . . *Bl. 58[b] r. 4:* . . . ℭ Ad ṗmā ‖ . . . *Bl. 60[a] r. 12:* . . . ℭ Ad t'ciā ‖ . . . *Bl. 61[b] r. 12:* . . . ℭ ad ſextā ‖ . . . *Bl. 63[a] r. 8:* . . . ℭ Ad nōaz ‖ . . . *Bl. 65[a] sign.* i *r. 3:* . . . ℭ Ad veſperas ‖ . . . *Bl. 65[b] r. 9:* . . . ℭ Ad cōpl' ‖ . . .

III. *Horae de sancta cruce.*

Bl. 66[b] r. 12: ℭ De ſancta cruce ‖ *Bl. 67[a] r. 1:* [[2]] Uā ſanctā crucē | adorm⁹ dn̄e Tuā | gl'oſam recolim⁹ paſ‑ | ſionē. . . . *Bl. 67[b] r. 4:* . . . ℭ Ad matuti | . . . *Bl. 68[a] r. 1:* . . . ℭ Ad pri ‖ . . . *r. 11:* ℭ Ad | *inryckt* ℭ terciā | . . . *Bl. 68[b] r. 9:* ℭ Ad ſextam ‖ . . . *Bl. 69[a] r. 7:* . . . ℭ Adnonā ‖ . . . *Bl. 69[b] r. 5:* ℭ Ad veſperas ‖ . . . *Bl. 70[a] r. 2:* ℭ Ad cōpletoriū | . . .

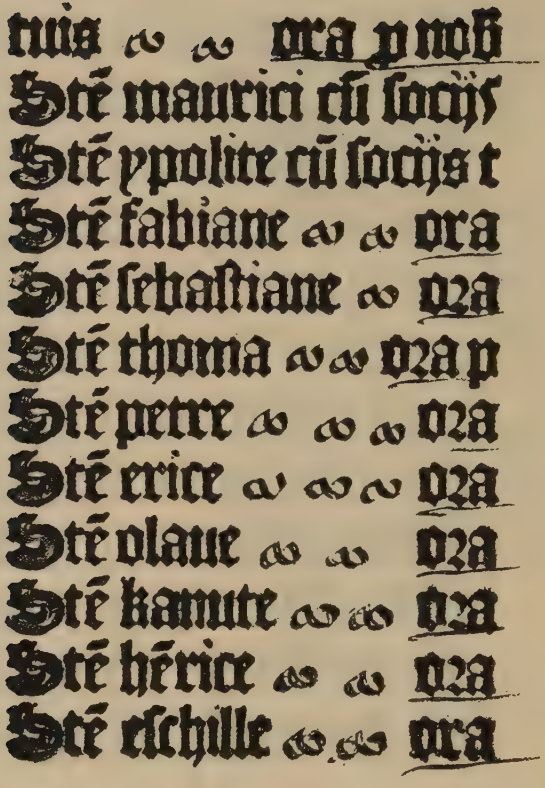

Fig. 32. Horae de domina, etc. [Vadstena 1495.] Bl. 94[a].

IV. *Septem psalmi poenitentiales.*

Bl. 75[b] r. 3: Sequūt̄ ſeptē pſalmi ‖ penitenciales ‖ [3] Omine ne in ‖ furoꝛe tuo ar ‖ guas me: . . . *Bl. 91[b] r. 12:* . . . Letanie ‖

V. *Vesperae et vigiliae mortuorum.*

Bl. 101[b] r. 8: [2] Ileꝛi qm̄ exaudi- ‖ et dn̄s: vocē oꝛaci ‖ onis mee . . . *Bl. 105[a] r. 3:* In p̄mo nocturno æ ‖ Dirige pſ̄ ‖ [2] Erba mea aui'b[9] ‖ pcipe dn̄e: . . .[4]

VII. *Orationes.*

Bl. 140[a] r. 10 [pro vno viro] [1] mp̄s ſempit'ne de[9] ‖ . . . *Bl. 140[b] r. 8:* Pꝛo pl'ib[9] defūc ‖ . . . *bl. 145[b] efter r. 3 handskr. rubr. rött: [*Ista responsoria hn̄da ſunt ‖ in quadragesima*]; r. 4:* [ ] cio eī q̄d redēptoꝛ ‖ meus viuit . . . *slutar ofullst. bl. 148[b] r. 9:* . . . Et ‖ renouabunt̄ denuo oſ ‖ ſa mea ꝛ in carne mea ‖ videbo dn̄m meū. ‖

Enligt en notis i Vadstenadiariet var en liten press verksam i Vadstena kloster under år 1495, men förstördes jämte en del tryckeriutensilier vid en eldsvåda, som natten till den 15 okt. utbröt i klostrets nya sjukstuga. Elden säges hava uppstått genom förvållande av munken Olavus Petri (diakon 1483, † 1516). Vid detta tillfälle blev även ett fat innehållande sju exemplar av den i Lübeck tryckta upplagan av Birgittas revelationer lågornas rov (se ovan s. 126 f.). Den viktiga anteckningen anföres här i sin helhet.

Item in nocte proxima post diem sancti calixti [d: 15 okt. 1495] accendebatur ignis vehemens in infirmitorio nouo circa horam primam consumpsitque et in fauillam redegit singula que in illa domo seruabantur cum tecto et intersticiis etcetera tunc combusta fuit ibi inter alia vna tunna plena cum septem voluminibus reuelationum celestium sancte matris nostre b. b. quam deponi hic fecerat quidam ciuis lubecensis pro librorum huius venditione Item conflagrauervnt etiam ibidem diuersa instrvmenta pro impressura librorum realiter aptata et iam per medium annum in vsu habita videlicet torcular cum literis stanneis in breuitura et in textura in magnis expensis et laboribus comportata etc.

Katastrofen omnämnes även i ett brev, skrivet av prästmunken Thorstanus Johannis i Vadstena (1482—1505) kort efter eldsvådan till en icke namngiven klosterbroder (koncept på papper i RA). Ur detta brev kan anföras följande:

Venerabile ac religiose pater. Noueritis hic nobiscum lamentabile dampnum euenisse in monasterio nostro per incendium cuiusdam stube, vbi vtensilia vniuersa et artificiorum instrvmenta habebantur necnon inpressionis litere cum omnibus suis instrvmentis includebantur et comburebantur, dampnum eciam in multis libris reuelacionum cum psalteriis et breuiariis vna cum libro vestro quem bene ligatum sed non circumductum cute quod prohdolor ibidem derelictum . . .

I ett annat koncept av samma hand omnämnes även förlusten i följande ordalag:

. . . jn capite yemis stuba nostra in qua nos habitabamus comburebatur [överstruket: ex jnaduertencia fratris olai] Et totum opus artis impressorie eodem modo jnsineratum cum multis libris reuelacionum breuiariorum et oracionalium . . .

Tryckeriet, som varit i gång ett halvt år, bestod således av en press (torcular) med typer av tenn (littere stannee) »in breuitura et in textura». *Textura* betecknar missaltypen, som återfinnes i det här beskrivna trycket, under det att *breuitura* betyder en gotisk brödskrift, vilken dock icke kommit till användning i vår bönbok. Bland förlorade böcker nämnas också psalterier, breviarier och bönböcker (oracionalia), bland vilka sannolikt upplagan av de här beskrivna Horae befunnit sig.

Det här anförda stället i Vadstenadiariet jämte utläggning av termerna breuitura och textura behandlas av A. Nelson, *Medeltidens latinska bok o. skrift;* i: Dahl—Bring, *Bibliotekshandbok,* Bd 1 (1924), s. 42, not 1. — C. Wehmer, *Die Namen der gotischen Druckschriften;* i: *Zentralbl. f. Bibl.-wesen,* Jahrg. 49 (1932), s. 174, not 7. — B. Kruitwagen, *De Münstersche Schrijfmeester Herman Strepel (1447) en de Schriftsoorten van de Broeders van het gemeene Leven en de Windesheimers;* i: *Het boek,* N. R., deel XXIII: 1 (1935), s. 20 pass.

I Uppsala universitetsbibliotek, där huvudparten av de till vår tid bevarade Vadstenacodices nu förvaras, finnes också det unika exemplaret av den ovan beskrivna bönboken, tryckt på pergament och bundet i ett enkelt klosterband. Redan Schröder har uttalat som sin åsikt, att den blivit tryckt på den lilla press i Vadstena kloster, som förstördes år 1495, under det att Klemming utan vidare bevisgrund för den till Ghotans tryckeri i Lübeck och avför densamma ur svensk bibliografi (s. 54, not 1). En blick enbart på litanian med dess många nordiska helgonnamn gör det emellertid uppenbart, att bönboken är avsedd för svenskt andaktsbruk. Bokens titel framgår också av en av föregående forskare förbisedd handskriven anteckning på försättsbladet: Ora de domina eclefie linckkopencis Et carencis(!) bene correcte. En andra med denna första nära överensstämmande upplaga, som icke heller den blivit upptagen i första upplagan av Sveriges bibliografi, utkom i Leipzig år 1514 (se nedan). Titeln framgår här med all tydlighet av slutskriften »Finis horarum de domina secundum ecclesias diocesium Linckopensis et Scharensis».

Innehållet i denna vår äldsta tryckta bönbok är typiskt för dylika bönböcker från senare hälften av 1400-talet. Det utgöres främst av horae canonicae, av vilka jungfru Marie

tider omfattar mer än en tredjedel av det lilla trycket. Till dessa äro fogade horae de sancto spiritu och de sancta cruce, vidare de sju botpsalmerna, litanian, dödsvigilierna samt ett antal böner. De sista sidorna innehålla responsorier under fastan; den tryckta texten slutar ofullbordad, men en handskriven direkt fortsättning finnes på några i slutet infogade blad. Möjligen saknas också början, ehuru det första bevarade bladet är signerat a i. Denna bör i så fall hava innehållit ett kalendarium med bilagor. Några handskrivna blad hava infogats även i början; dessa innehålla bl. a. en »Oratio post psalterium beate Marie virginis», som också finnes tryckt i 1514 års upplaga. I det lilla trycket ha flera korrigeringar blivit vidtagna med bläck av samtidig hand, särskilt i slutet, där några ombrytningsfel förekomma; vidare finnas anteckningar med rödkrita, även dessa samtidiga. Den tryckta arksigneringen avbrytes med lägget q, det följande lägget är handskriftligt signerat S, det sista troligen T. Av allt att döma har tryckningen icke hunnit avslutas och det nu bevarade exemplaret blivit hopsatt av från branden räddade lägg.

Ehuru titeln angiver, att bönboken var avsedd för bruk i Linköpings och Skara stift, uppräknas dock i litanians helgonlängd flera helgon, såväl allmänt nordiska som speciellt svenska, vilka också firades i andra stift. Sålunda är Strängnäs stift företrätt med både Eskil och Botvid. Det är följande nordiska helgon, som uppräknas, bl. 94: *sancte erice, sancte olaue, sancte kanute, sancte henrice, sancte eschille, sancte botwide, sancte nicolae, sancte sigfride, sancte ansgari, sancte dauid,* härunder tillskrivet med rödkrita sancte brynolphi episcopi, bl. 95: *sancta birgitta* och *sancta katerina swecie.* Att en bönbok huvudsakligen avsedd för den hel. jungfruns lovprisande blev tryckt i Vadstena kloster synes helt naturligt. Birgittas ordensstiftelse skulle ju också tjäna förhärligandet av Kristi moder, och klostrets officiella titel är monasterium sanctarum Marie virginis et Brigide in Vadstena. Bland bevarade Vadstenahandskrifter finnas flera latinska tideböcker, vilkas innehåll överensstämmer med den tryckta bönboken och som därför kunnat tjäna som förlagor för densamma. Det är sannolikt, att denna bönbok

i främsta rummet varit avsedd för bruk inom Vadstena och andra till birgittinerorden hörande kloster.

Det typografiska materiel, som kommit till användning i detta, det enda tryck, som bevarats från Vadstena klostertryckeri, har utan tvivel anskaffats från Lübeck, troligen genom de båda munkar, vilka här övervakade tryckningen av Birgittas revelationer. Den här använda missaltypen synes emellertid vara hoprafsad från skilda håll, den innehåller sålunda icke mindre än tre M-former. Med säkerhet kunna delar av Ghotans typer 3 och 6, Matthaeus Brandis' typ 4 och Lucas Brandis' typ 8 urskiljas i densamma. De fyra små lombardanfanger (M R S T), vilka kommit till användning, härröra återigen från den s. k. vallmotryckarens i Lübeck initialalfabet m. Härtill kommer ett kraftigt rubriktecken, som vanligen användes tillsammans med Ghotans missaltyp 3. Exemplaret är rubricerat; några enkla anfanger i blått, rött och guld förråda en oerfaren klosterhand.

Faks. o. alfabet i *Veröffentlichungen der Gesellsch. f. Typenkunde des XV. Jahrh.*, Taf. 405.

En ny upplaga trycktes som redan nämnts i Leipzig år 1514; ännu en upplaga, något skiljaktig, utkom i Uppsala år 1525 samtidigt som en svensk tidebok här trycktes.

Litteratur: Schröder, *Incunabula artis typographicae in Svecia* (1842), s. 12 f., nr IV. — Collijn, *Tvänne tryckta latinska tideböcker för Linköpings och Skara stift* (= *Bibliografiska miscellanea*, II); i: *Kyrkohist. årsskr.*, 1909, s. 132—136; *Översikt av det svenska boktryckets historia 1483—1700* (1924), s. 196.

Exemplar: *Uppsala* UB (Rar. 10: 223; Collijn 1122).

1495, 18. 7.

Breviarium Strengnense.

Stockholm: Johannes Fabri, 18. 7. 1495. 8°.

382 (10 + 56 + 158 + 158) bl. Sign.: ij—v^{10}; a (aaaa)^{8}—g (gggg)^{8}; a^{8}—t^{8} v^{6}; A^{8}—T^{8} V^{6}. 2 sp. 36 r. Typ: 1, 2. Init.: a, b, c, d. Rubr.: α. Svart o. rött tr.

I. *Förord. Kalendarium m. m.*

Bl. 1^{a} tit. rött: [B]reuiare. Strengen̄.‖ *Bl. 1^{b} tomt. Bl. 2$^{a\alpha}$ sign.* ij *(biskop Konrad Rogges företal) rött:* [C^{2}] *svart* Onradus

¶ In vigilia bti Andree apo-
stoli si dmca fuerit tūc omelia
dmcalis habeat loco septime
lcōis Omelia vo apostoli ha
beat loco octaue ⁊ none lcōm
Et sunt habende cū bndcōibz
Sancti euāgelij lectio ⁊c. Et
Euāgelicis armis mūiat nos
cōditor orbis Et sic fiat dein
ceps p totū annū qn̄ due ome
lie vno die occuriunt. Scdin

In illo tpe. Sta Johez
bat iohes et ex discipul
eius duo: ⁊ respiciēs ihm am-
bulantē dixit. Ecce agn⁹ dei.
Et rel. Omelia veñ Bede.
Stabat iohes ⁊ respexit ihm
q: in mgno iā culmine pfectō
nis gressū animi fixerat: vnde
iure celsitudinez diuine maie-
statis mereret intuēi. Stabat
q: illā vtutū arcē ꝯscēderat. a
q̄ null tēptatōnū improbitati
bus possz deici ¶ Stabāt cuz
illo ⁊ discipuli: q: magisteriuz
eius corde sequebant immobi
li. Et respiciens inqt ihm am
bulantē dixit. Ecce agnus di.
¶ Ambulatō ihu dispēsatōnē
incarnatōis q̄ ad nos venire:
ac nob exempla viuēdi prebē
digtus ē insinuat. Sicut man
sio eius eternitatē diuinitatis
in q̄ sp est pri eq̄lis: aptissime
desigt. Tu at Rā de domica
Memoria de scō Saturnino

Deus q̄ nos bti Collcā
saturnini mr̄is tui con
cedis natalicō perfrui: ei⁹ nos
tribue meritis adiuuari. Ad
ix ān Maximilla Capin Bn̄
dictō dm̄ Collcā Quis omps
deus Re in cōi ¶ Ad vs
super ps feriales ān.

sus iux mare galilee vidit pe-
trū ⁊ andreaz frēm eius: et ait
illis. Venite post me faciā vos
fieri piscatores hominū. at illi
r̄lictis retibz ⁊ naui secuti sūt
eū ān Un⁹ ex duobz q secuti
sūt dn̄m erat andreas frat sy-
monis petri ān Videns andre-
as crucē cū gaudio dicebat q:
amator tuus sp fui: ⁊ desidera-
ui amplecti te o bona crux ān
Btūs andreas orabat dicēs:
dn̄e rex etne gl'e suscipe me pē
dentē in patibulo. ān Dilexit
ādreā dn̄s in odorē suauitatis

Frēs: corde Capin all'a
credit ad iusticiaz: ore
autē ꝯfessio fit ad salutē: dicit

A i

Fig. 33. Breviarium Strengnense. Stockholm: Joh. Fabri, 1495. Bl. 225[a].

miſeratione ‖ diuina epꝰ Strengeñ. ‖ Uniuerſis ꝛ ſinguł' . . . *slutar bl. 2$^{b\beta}$ r. 25:* . . . Datum Strengis die ve ‖ neris tercia Julij Anno dm̃. ‖ M. cdxcv. Nr̃o ſb' ſecreto pꝛe ‖ ſentibus appenſo. ‖ *Bl. 3^{a} sign.* iij—*8^{a} kalendarium. Bl. 9^{a} computus. Bl. 10$^{a\alpha}$ rött:* Nota ꝙ ſcũs Jeronim⁹ refeꝛt ‖ de xij ſextis ferijs . . . *Bl. 10$^{b\alpha}$ rött:* In pꝛimo nocturno bn̄dcões ‖ . . .

II. *Psalterium.*

Bl. 11$^{a\alpha}$ sign. a *(Exhortatio ad psalmos dicendos) rött:* [S²] *svart* Piritus ſanctus non ſp ‖ p̄ſto eſt ꝓphetaꝛ mētibus ‖ . . . *Bl. 12$^{a\alpha}$ sign.* aa *rött:* ℂ Inuitaꝛ hiemale *svart* Adoꝛemuſ ‖ dominū Qui fecit nos . . . *slutar bl. 65$^{b\alpha}$ r. 25:* . . . Per eũdem *rött* Iſta ‖ collecta dicatur ſingulis diebz ‖ preterq̄ in ſabbatis ‖ *Bl. 65$^{b\beta}$ o. 66 tomma.*

III. *Proprium de tempore.*

Bl. 67$^{a\alpha}$ sign. ai *rött:* ℂ Dm̃ca prima aduētus dn̄i ‖ ſabb'o p̄cedēti Ad vs̃ ſup ps̃ ‖ ān. *svart* Bn̄dc̄s *rött* Cū ceteris. Cap̄ ‖ *svart* [F¹⁰]R ‖ A ‖ T ‖ R ‖ E ‖ S ‖ ſci- ‖ en- ‖ tes ‖ qꝛ ‖ hoꝛa eſt iam nos de ſomno ſuꝛ ‖ gere: . . . *slutar bl. 224$^{a\alpha}$ r. 17:* . . . quez pa ‖ ſtoribus tradidit obſeruādū ‖ benedixit ac conſecrauit. ‖ *Bl. 224^{b} tomt.*

IV. *Proprium de sanctis.*

Bl. 225$^{a\alpha}$ sign. Aj *rött:* ℂ In vigilia bt̄i Andꝛee apo- ‖ ſtoli ſi dm̃ca fuerit tūc omelia ‖ dm̃calis habeaꝫ loco ſeptime ‖ lcōis Omelia vo apoſtoli ha ‖ beaꝫ loco octaue ꝛ none lcōm ‖ Et ſunt habende cū bn̄dcōibz ‖ *svart* Sancti euāgelij lectio ꝛc̃. . . . *r. 12 rött:* [J²] *svart* illo tpe Sta ‖ bat ioh'es . . .

Commune sanctorum.

Bl. 358$^{b\alpha}$ rött: ℂ In vigilia vnius apoſtoli ‖ . . . *Bl. 371$^{a\alpha}$ sign.* Tij: ℂ *rött:* In ſabbato poſt ocꝫ Trini ‖ tatis qn̄ agitur officium de do ‖ mina noſtra ſuper ps̃ feriales ‖ . . . *Bl. 379$^{b\beta}$ rött:* ℂ Ad vs̃ ſuffragia de ſcā cru ‖ ce. . . . *Bl. 380$^{b\beta}$ rött:* Preces maiores . . . *Bl. 381$^{a\beta}$ r. 28 rött:* Preces minores . . . *slutar bl. 381$^{b\beta}$ r. 8 rött:* [P] *svart* ro inſtr ꝛc̃ *rött* vts̃ vſq; ad finē ‖ *Under spalterna slutskrift i rött:* ℂ Ad laudem ꝛ gloziā ſanctiſſime ꝛ indiuidue trinitatis . pr̄is ‖ filij ꝛ ſpūs ſancti beatiſſime vginis Marie mr̄is dn̄ nr̄i ihe- ‖ ſu xp̄i. beatoꝛū mm̄ Eſkilli et Botuidi ac omniū ſcoꝛꝫ Bre- ‖ uiariū a nouo emendatū ac apprime correctuz ſm morem et ‖ cōſuetudinē inſignis Eccl'e Strengeñ ad inſtar correctiſſimi ‖ exemplaris diligētiſſime impſſum feliciter finit Holmis per ‖ Johannē fabꝛi Anno ſalutis Milleſimoquadringēteſimono- ‖ nageſimoquinto. xv. kl's Auguſti. ‖ *Bl. 382 tomt.*

Ur biskop Rogges företal bl. 240 kan följande anföras:

Conradus miseratione diuina ep*iscop*us Strengen*sis* Uniuersis *et* singul*is* d*omi*nis Preposito Archidyacono . . . Salute*m* in d*omi*no sempiterna*m* . . . Hi*n*c est q*uod* nos ex pastoralis officij no*st*ri debito ta*m* p*ri*dem animab*us* singulo*rum* fideliu*m* s*u*bdito*rum* no*st*roru*m* et p*re*cipue in sacris ordinib*us* co*n*stitutoru*m* sollicite p*ro*uidere cupie*n*tes *et* freque*n*cius animo reuoluentes consideraui*m*us in hac no*st*ra dyoce*si et* co*m*muni*ter* in breuiarijs curato*rum* multa*m* discrepantia*m* *et* dissonantia*m* fuisse exorta*m* . . . Uobis igit*ur* om*n*ibus *et* singulis sup*ra*dictis in sancte obedientie v*ir*tute districte p*er*cipie*n*do ma*n*damus : q*uate*nus relictis erroribus : deuijs *et* discordijs supradictis quilibet v*estr*um de libris ora*ti*onalibus siue breuiarijs hora*rum* canonica*rum* de co*n*silio et asse*n*su dile*c*ti capituli no*st*ri ac tocius cleri in synodali co*n*gregatione pro tam damnabilis diuersitatis in vniforme*m* co*n*sonantia*m* reduct*io*ne p*er* ho*n*orabile*m* vi*rum* Joha*nn*em fabri Holmis imp*re*ssis : ac ap*u*d d*omi*nu*m* sacristanu*m* ecc*lesi*e no*st*re Stre*n*gen*sis* require*n*dis sibi p*ro*uideat *et* p*ro* leui taxato p*re*cio infra duos me*n*ses post data*m* p*rese*ntium co*m*p*ar*are curet *et* disponat. . . . Et ut vnusqu*isque* v*estr*um ad sup*ra*dicta maiori deuoti*one* afficiatur omnibus *et* singulis no*st*re iurisdictioni q*uo*mod*o*libet s*u*biectis q*ui* sacras horas canonicas ex p*re*fatis imp*re*ssis libris dixeri*nt* : orauerint aut p*er*soluerint de om*n*ipotentis d*e*i misericordia *et* beatoru*m* Petri *et* Pauli ap*osto*lo*rum* eius auc*torita*te confisi .xl. dies indulgentiaru*m* de iniu*n*ctis sibi penite*n*tijs misericorditer in d*omi*no relaxamus. Datum Strengis die veneris tercia Julij Anno d*omi*ni M . cdxcv. No*st*ro s*u*b secreto presentibus appenso.

Av detta förord finnes ett samma dag utfärdat originalbrev på pergament i RA, försett med biskop Rogges sigill och med följande dorsalanteckning:

Lit*e*re ve*n*e*r*abilis p*atr*is d*omi*nj Conradi sup*er* imp*re*ssione noua libro*rum* b*r*euiario*rum* p*ro* dyoc*esi* Str*e*ngenen*si* qua*rum* copia in p*r*incipio libro*rum* e*st* imp*re*ssa.

I RA finnes även ett avklippt stycke av ett pappersbrev med anteckning på baksidan: Om messe bökers tryckiande, vilket kan vara skrivet av Konrad Rogges egen hand och hava avseende på tryckningen just av Strängnäsbreviariet. Den viktiga urkunden är av följande lydelse:

It*em* Som i wel fornu*mm*it haffue*n* om the messabök*er* wij haffua aktad latha tryckia til wart biscopsdöme Swa ma i wita at

then tryckiare er nw komen swa at han skal nw strax begynna tryckia oc twekom wi enkte at the bliffua iw altzstingis sköna böker Oc haffuer herre gregers mattson talat met oss swa han wil haffua ii til sig oc sins gards behoff. Om ider teckes oc nakor lata trycke fore ider til ider gards behoff. tha biwder oss ther om til met thet första wij wilia oss ther om fore ider skuldh gerna lata warda nar wij forwita ider wilia ther wtinnan.

Härav framgår, att biskop Rogge själv tagit en verksam del i breviariets tryckning och att han bland stormännen i sitt stift verkat för detsammas avsättning. Så har Gregers Mattson (Lilja), som denna tid var herre till Tyresö (arvskifte 1494), för »sin gårds behov» beställt två »mässböcker», varmed här torde avses breviarier, och den okände brevadressaten uppmanas att även för sin del reservera exemplar.

År 1495 dyker ett nytt namn upp i Stockholms tryckerihistoria. I det den 3 juli detta år daterade företalet och i slutskriften med datum den 15 juli 1495 till det här beskrivna Strängnäsbreviariet nämnes Johannes Fabri som boktryckare i Stockholm. I en samma år, utan närmare angivet datum, tryckt liten skrift, »Aff dyäfwlsens frästilse» av Joh. Gerson i översättning av Ericus Nicolai, har han försvenskat sitt namn till Johannes Smedh. Hans nästa arbete är det följande år utkomna »Breviarium Upsalense», som han dock icke själv hann avsluta, då han dessförinnan avled. Det fullbordades i stället av hans änka Anna med hjälp av några »magistri impressorie artis». Några urkundsnotiser om boktryckare i Stockholm denna tid hava med ett obetydligt och föga upplysande undantag icke bevarats. I Stockholms stads tänkebok för år 1495 (orig. i Stockh. Stadsarkiv; utg. *Stockholms stads tänkeböcker 1492—1500* (Stockh. 1930), s. 275) talas om »bochatryckiaren medh krochotta nesan», som den 21 mars detta år fick böta tre mark för knivdrag. Möjligen är den Sigfridus, som år 1498 var verksam i Mariefreds klostertryckeri, en av de typografer, som var behjälplig vid fullbordandet av Uppsalabreviariet.

Jag har ovan s. 104 framkastat den förmodan, att Johannes Fabri vid Ghotans brådskande avresa från Stockholm vid slutet av år 1487 fått övertaga hans här kvarlämnade tryckeri och att han i så fall möjligen kan hava tryckt de s. 98—105 beskrivna Articuli abbreviati på svenska, vilka böra hava utkommit före den 28 okt. 1489. De i Stockholm åren 1495—96 utförda tryckalstren äro alla

tryckta med ghotanskt stilmateriel. Nu har Bruns förmodat, att Fabri stått i nära släktskap med Ghotan. I ett nu förlorat senare testamente — ett i Lübeck den 4 okt. 1484 av Ghotan utfärdat testamente finnes bevarat (se ovan s. 56) — har han skänkt sin systerson Hinrik Smyt 100 rhenska gulden. Johannes Fabri kan därför hava varit Ghotans svåger. Ur de s. k. Pfundzollregistren i Lübeck har Bruns dessutom framdragit en notis om en Johannes Smiit, som i maj 1494 till Stockholm från Lübeck införde »2 vate, 1 tunne mit boken» och därför erlade i tull 8 schilling. Försändelsens värde i dåtida mynt uppgick till 96 mark. Det är troligt, att Johannes Smiit och Johannes Fabri eller Smedh äro identiska. Han avled emellertid redan år 1496 under tryckningen av Uppsalabreviariet. Det typografiska materielet återfinnes år 1498 i Mariefreds klostertryckeri. Det är möjligt, att den Bartholomaeus Fabri, som år 1525 var verksam som boktryckare i Uppsala, varit hans son och i så fall ännu en systerson till Bartholomaeus Ghotan. Det i Sverige rätt ovanliga förnamnet synes tala för ett dylikt antagande.

Fr. Bruns, *Lebensnachrichten über Lübecker Drucker des 15. Jahrh.*; i: *NTBB*, årg. 2 (1915), s. 230, not 1, s. 259.

I detta tryck har, utom missaltypen i de två orden i titeln, en mindre texttyp kommit till användning, som är av samma snitt som Ghotans större texttyp 1 (5) i Vita Katherine, Revelationes s. Birgittae etc. Denna mindre typ (Lübeck 7), varav 20 rader mäta 81 mm., har Ghotan huvudsakligen använt i smärre tryckalster, såsom avlatsbrev, kalendrar m. m., såväl i Magdeburg som Lübeck; den förekommer dock också som breviarietyp i Breviarium Verdense 1483 och Breviarium Hamburgense [1484]. Även de tre lombardalfabeten, ca. 15, 7 och 5 mm. höga, härröra från Ghotans pressar. Nytt är däremot ett initialalfabet bestående av konturbokstäver (39×39 mm.) inom kvadrater på fasonerad botten. Av detta alfabet förekomma i Strängnäsbreviariet bokstäverna A, B, D och F.

Flera av de bevarade exemplaren äro bundna i likartade originalband, bestående av träpärmar överdragna med brunt skinn prytt med blindstämplar. Mittpartiet utgöres av en på nordtyska band ofta förekommande stämpel i form av en blomkvast inskriven i en ovalformad ruta. Bordyrer av stjälk- och bladornament kanta pärmarna. Upptill titel i gotiska typer ℬꝛe ł ſtrengeñ ł, oftast tryckt i guld. Två

knäppen med ingraverat **ann**. Stämplarna äro säkerligen importerade från Lübeck.

Litteratur: Schröder II. — *Sveriges Bibliografi*, I, s. 54—58. — Klemming, *Sveriges äldre liturg. lit.*, s. 22—24. — J. Freisen, *Manuale Lincopense etc.* (1904), s. xxxiii—xxxvi. — Copinger 1318. — Proctor 9829. — Bohatta, *Liturg. Bibliographie*, nr 502. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke*, V (1932), nr 5467.

Exemplar: *Filipstad* Kyrkoarkivet (mycket def.). — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. (bl. 1, 59—61, 64—66, 106, 125, 379—82 saknas; Collijn 40). — *Schwarzau*, Bibl. Parma (mycket def. ex., se Bohatta, *Kat. der liturgischen Drucke des 15. u. 16. Jahrh. in der Herzogl. Parma'schen Bibl. in Schwarzau am Steinfeld*, T. II (Wien 1910), nr 457; f. n. Hoepli, Milano, se: *La biblioteca liturgica dei duchi di Parma* (1934), nr 105). — *Skokloster* Braheska bibl. (på perg.; bl. 1 o. 382 tomt saknas; orig.-bd). — *Stockholm* KB (2 ex., orig.-bd, 1 i Rålambska saml., vari bl. 19—26 saknas). — *Strängnäs* Domkyrkobibl.; Stifts- o. lärov.-bibl. (orig.-bd, fr. Överselö kyrka; bl. 1, 49, 56, 378, 381—82 saknas). — *Uppsala* UB (bl. 1, 10, 382 saknas; prov.: Ex Libris Serenissimi Sigismundi Regis polonie; Collijn 381). — *Västerås* Lärov.-bibl. (bl. 67, 225 saknas; dessutom äro bl. 75—167, sign. bi—n_5 utskurna i form av en fyrkantig attrapp; orig.-bd. Collijn 38). — *Wien* Nationalbibl. (sydtyskt bd från 1500-talets mitt; prov.: i. Sparwenfeld 1688. — ii. Catalogo SS Erici et Birgittae 1695. — iii. Fundatio Nordica = missio jesuitica i Linz?).

1495.

Johannes Gerson, Aff dyäffwlsens frästilse.

Övers. fr. latin av Ericus Nicolai.

Stockholm: Johannes Smedh, 1495. 4°.

26 bl. Sign.: a^6—c^6 d^8. 29 r. Typ: 3. Init.: b, d. Rubr.: β. 1 träsnitt(?).

Bl. 1 saknas. Bl. 2a (Ericus Nicolais företal till ärkebiskop Jakob Ulvsson): ℂ [W]erdoghaſtom j gudh fadhē oc herra Hēr Jap‖mz gudhz nadh ärchebiſcop j vpſala ꝛc. Ericus nico‖lai Canik thī ſame ſtadhz medh alle ödhmywkth ſik‖ſyälffwan redhe-boen tyl tiänïſth ok wurdhoghet.‖ . . . *slutar bl. 3a r. 5:* . . . Här medhē edhra fadrligha‖werdogheth alzmechtoghō gudhi ok ſancte Erich‖konūg beffellād'. Ex Upſalia āno dm̄. Mcdxciij.‖xv. die menſis Febꝛuarij.‖*(Register):* ℂ Y thenne tafflene kan man fynna mz en ſnarheth‖hwath mā wil ſökia j thēne bokene.‖ . . . *slutar bl. 6a r. 27:* haffde ſwa dane barn liij‖

Bl. 6b: ℂ Meſthī Johās gerſon bock aff dyäffwlſens frä-ſ-‖

tilſe went aff lathine oppa ſwenſko || Capitulum primum || [T5]Yl ath ödhmywka os v̄dh̄ gudz hädh || ... *Sign.* bj: onth. Swa ſkeer nar mä gör nagħa godha gernīg || ... *slutar bl. 26a r. 10:* ... The ſame nadhēne || mz forſkillan ok bön alla helgha mäna ok helgha || qwinor werdhogha ſik tyl ath giffwa os / fadh̄r ok || ſon ok then helghe andhe Amen. || C Här ånas meſter Johans gerſon bok aff dyäfwl || ſens fräſtilſe Arom ephtē gudhz byrdh. M. cdxcv. || Trykt aff Johannes ſmedh j Stokholm ath meenj || gha almoghñ genhöffthen dyäffwlē mz ſyt ſiälſkap || *Bl. 26b tomt.*

Det här beskrivna lilla trycket kan betecknas som den äldsta på svenska tryckta boken. Det äldsta tryckalstret på svenska är däremot det ovan s. 98—105 beskrivna ettbladstrycket Articuli abbreviati. Originalet är en traktat av den kände Paristeologen Jean Gerson (f. 1303, † 1429) med titel »Tractatus de diuersis diaboli temptationibus». Denna har visserligen icke tryckts separat för sig under 1400-talet som så många andra av Gersons små uppbyggelseskrifter, men ingår i de olika upplagor av hans Opera omnia, som mot slutet av 1400-talet trycktes i Köln, Strassburg och Basel (Hain 7621—7625). Översättningen, som är tillägnad ärkebiskop Jakob Ulvsson i ett den 15 febr. 1493 daterat företal och troget följer originalet, har verkställts av en Ericus Nicolai.

Denne Ericus Nicolai, som i det nämnda företalet kallar sig canik i Uppsala, torde vara identisk med den Ericus Sunbro de Swecia eller de Upsalia, också kallad Ericus Swede, som år 1466 immatrikulerades vid universitetet i Leipzig och här en följd av år drev studier i såväl artes- som den teologiska fakulteten. Han blev år 1468 baccalaureus, år 1475 förvärvade han magistergraden i artesfakulteten, 1483 blev han cursor i den teologiska fakulteten samt följande år sententiarius. År 1487 fungerade han som universitetets rektor och 1488 förvärvade han teologie doktorsgraden. I början av 1490-talet har han återvänt till Uppsala, där han 1493 var domherre vid domkyrkan och, troligen år 1494, utnämndes till scholasticus. Han torde hava föreläst i teologi vid Uppsala universitet i egenskap av »doctor ordinarius in theologica facultate». År 1518 har han avancerat till archidiaconus Upsalensis och efter Gustav Trolles avsättning förestått domkapitlet. Ett eller annat

Werdoghastom j gudh fadher ok herra Her Jap
mz gudhz nadh ärchebiscop j vpsala ꝛc. Ericus nico
lai Canik thr̄ same stadhz medh alle ōdhmywkth sik
syälffwan redheboen tyl tiänisth ok wurdhoghet.
Swa som thn̄ thulugha mānen sancte iob haffuer
sakth tha är mēniskenne liff ekke ānath en en stridh
häroppa jordherike job vij. Thēna stridhēne. som.
the helgha skriffth bewisär. fóra mēniskenne oppa
iij hēnes fiende som ära. Werdhin ok kroppen ok
dyäffwlen medh sith sälskap. Mē j blandh thēna iij
then störsthe ok starkeste fiēde som mēniskē haffuer
den är dyäffwlen Thy jngen makth oppa iorderike
kan liknas widh honō job xli Thy säghr̄ sancte pau
lus Wy fekthom ekke eller̄ stridhom moth männis-
kiom som ära aff kōth ok blodh Men wy stridhom
moth the höffdigiar ok moth the wellogha ok mo-
th the regerar̄ som regera mörkredh här j wei dhin
ne. ad ephe. vi. Thēne fienden gaar kringhō werdin
na swa som eth grömth rythāde läyen ok söker thn̄
hā maghe swälgha. j. petri. v. Ok thy ath thēne grō
me fiendē gaar swa kringhō werdhinne ok soker fa
tigha mēniskene thy görs hēna storligha behof war
dha wysz ok klok tyl ath waktha sik ok stridha mo-
th swa dane fiende. Ath hwar han sāthr̄ forsath for
mēniskene. hō maghe forwetha sik ok gynhöffcha
honn̄ ok swawynna honn̄ offwer Som konūgē for
isrl's folk lärdhr̄ ok forwaradhr̄ aff prohetanō heli
seo giorde konūgenō aff syrie landh. iiij. Regū. vi.
Thr̄ fore tyl ath göra mēniskene wysa ok furnoms

Fig. 34. Joh. Gerson, Aff dyäffwlsens frästilse, Stockholm: Johannes Fabri, 1495. Bl. 2ª.

år härefter synes han hava avlidit. Ericus Nicolai har till svenska översatt ännu en av Gersons skrifter, nämligen »De arte moriendi», som trycktes av Paul Grijs i Uppsala år 1514. Man känner dessutom en av honom författad latinsk »Tractatus de modo colligendi sermones et collaciones». — En språklig granskning av de båda svenska översättningarna har givit till resultat, att de med all säkerhet förete medeltida Uppsalaspråk.

Om Ericus Nicolai se Collijn i: *Uppsala universitets biblioteks minnesskrift 1621—1921* (Upps. 1921), s. 97 ff., o. i *NTBB*, 1934, s. 106; S. Henning, *Ericus Nicolais Gerson-översättningar* (Ak. avh. Upps. 1927), s. 8—10.

Det lilla trycket är endast bevarat i ett unikt exemplar, tillhörigt Uppsala universitetsbibliotek, i vilket dock första bladet saknas. Detta är emellertid ersatt med en för hand tecknad, färglagd kopia av ett träsnitt föreställande yttersta domen. Första gången detta träsnitt förekommer är i ett Ghotantryck i Lübeck, Lycht der Seele 1484; det återfinnes sedan i Breviarium Upsalense 1496, bl. 170^{b} (se fig. 36). På kopians baksida finnes följande med bläck av senare hand prän-tade dedikation: Den werdoghiste y gudhi Fader ock herre herre Jacob ærchebiscop y Upsala till Åminne dediceras denne Boock; dessutom finnes här Jakob Ulvssons för hand målade vapensköld. Det är möjligt, att i denna teckning föreligger en kopia av det nu förlorade första bladet.

Boken omfattar 26 bl. i 4° signerade a^{6}—c^{6} d^{8}; i det första lägget är blott det tredje bladet signerat aiij, i de övriga äro de tre första bladen i varje lägg signerade i—iii. Den här använda typen är Ghotans vanliga brödstil (Lübeck 5, Stockholm 1), i vilken de speciellt svenska vokalerna ä och ö uttryckas med a och o med en punkt över (ȧ, ȯ).

Litteratur: Schröder III. — *Sveriges bibliografi*, I, s. 58 f. — Hain—Copinger 7713. — Geete, *Fornsvensk bibliografi*, s. 104, nr 295. — G. Stephens, *On the dialect of the first book printed in swedish;* i: *Nova acta R. Soc. Scientiarum Upsaliensis*, Ser. 3, Vol. 10: 2, nr VIII. Upps. 1879. — S. Henning, *Ericus Nicolais Gerson-översättningar*. Ak. avh. Upps. 1927.

Fotolitograf. faks. av hela boken utg. i *Samlingar utg. af Sv. fornskr.-sällsk.*, H. 21. Stockh. 1876.

Exemplar: *Uppsala* UB (sign. rar. 10: 67; proveniens: i. Olof Falck. — ii. A. A. v. Stiernman. — iii. Olof Celsius d. y. Collijn 587).

1496, 30. 9.

Breviarium Upsalense.

Stockholm: Johannes Fabri; efter dennes död fullbordat på uppdrag av hans änka Anna, 30. 9. 1496. 4°.

410 (14 + 58 + 12 + 156 + 170) bl. Sign.: 4 osign. bl. + ij^{10}; [a^{8}] b—bbbb^{8}—f—ffff^{8}, g—gggg^{10}; lombard-A^{8} B^{4}; a^{8}—k^{8} l^{4} m^{8}—v^{8}; A^{8}—V^{8} X^{10}. 2 sp. 36 r. Typer: 1, 2. Init.: a, b, c, d. Rubr.: α. Svart o. rött tr.

I. *Förord. Kalendarium.*

Bl. 1^{a} tit. rött: [B]reuiare vpsaleñ ‖ . . . *Bl. 1^{b} tomt. Bl. 2$^{a\alpha}$ (Jakob Ulvssons förord) rött:* [I^{2}]ACOBUS ‖ *svart* dei et apl'ice sedis gracia ‖ Archiepiscopus vpsalensis v ‖ niuersis et singulis dominis . . . *slutar bl. 4$^{a\alpha}$ r. 7:* . . . Datum vpsalie in do ‖ mibus nostre solite residencie ‖ Anno dm̄ Mcdxcvj ‖ *(Andreas Simonis förord)* [O]mnibus ꝛ singl'is . . . Andreas Simonis . . . Sa- ‖ lutez . . . *slutar bl. 4$^{a\beta}$ r. 36:* . . . Ex holm̄ ‖ *Bl. 4$^{b\alpha}$ rött:* ¶ Seq̄ntes dies ieiunabūtur ‖ ꝑ annū ex p̄cepto eccl'ie. . . . *Bl. 5 tomt. Bl. 6$^{a\alpha}$ sign. rött* ij *rött:* ¶ Oracio ante matutinas. ‖ . . . *Bl. 6^{b} tabula. Bl. 7^{a} sign. rött* iij—*12^{b} kalendarium. Bl. 13 (tabulae), slutar bl. 13^{b} r. 29 rött:* Est aries minuēdo bonus liber vnda sagitta ‖ . . . *Bl. 14 tomt.*

II. *Psalterium.*

Bl. 15$^{a\alpha}$ (Exhortatio ad psalmos dicendos) rött: [S^{2}] *svart* Piritus sanctus non sꝑ ‖ presto est prophetarū mē ‖ tibus . . . *Bl. 16$^{a\alpha}$ rött:* Per estatē dm̄cis diebz ‖ *svart* Laudem^{9} ih'm xp̄m . . . *Bl. 16$^{a\beta}$ r. 12 rött:* ¶ Incipit psalterium siue soli- ‖ loquium gallicanū nocturnale ‖ ꝑut sanctus Iheronimus ip̄m ‖ ad preces Damasi pape per fe ‖ rias distinxit añ *svart* Seruite *rött* ps̄ j ‖ [B^{10}] *snett bredvid anfangen* Eatus vir qui non abijt in ‖ consilio impiorum. . . . *Bl. 70$^{a\beta}$ r. 14 rött:* ¶ Sequūtur letanie cum ‖ aliquibus collectis. ‖ . . . *slutar bl. 72$^{a\beta}$ r. 15:* ꝛ eoꝝ ꝯtumatiā dextre tue vir ‖ tute ꝑsterne Per eundem. ‖ *Bl. 72^{b} tomt.*

III. *Exorcismus salis et aquae. Benedictiones. Ordo et Canon missae. Missae votivae.*

Bl. 73^{a} sign. rött m. lombardmajuskel A *rött:* Bn̄dcōes salis ꝛ aq̧ cibo⁊q̧ Cū q̇b^{9}d' Officijs missarum ꝛ ‖ Canone ‖ *Bl. 73^{b} tomt. Bl. 74$^{a\alpha}$ sign. rött lombard* A *rött:* Exorzismus salis ‖ . . . *r. 30:* . . . Exorcism^{9} aque ‖ . . . *Bl. 74$^{b\beta}$ rött:* Benedictō carniū et aliorum ‖

Saluos fac ſuos tuos ⁊ ancil
las tuas Deus me⁹ ſpantes i te
Mitte eis auxiliū de ſcō Et
de ſyon tuere eos
Eſto nobis dñe turris forti
tudims A facie inimici
Exaudi dñe vocē meā q̄ cla-
maui ad te Miſerē mei ⁊ ex-
audi me. ps̄ Miſerē mei de⁹
dicatur vſq3 ad finem
Exurge dñe adiuua nos Et
libera nos ꝓpt nomē ſcm̄ tuuz

Dñe de⁹ virtutū ꝯuerte nos.
Dñe faciē tuā et ſalui erim⁹
Dñe exaudi orōem. Et cla
Dñs vobiſcū Et cū ſpū tu
Preces minores
Ego dixi dñe miſerē mei
Sana aīam meā quia
peccaui tibi
Cōuertere dñe vſqueq̄ Et
deꝑcabilis eſto ſup ſuos tuos
Fiat mīa tua dñe ſuper nos.
Quēadmodū ⁊c̄ reqre in pſal
terio in prima.

Pax. gradus. et paſtor. antiſt. rex. ꝯgregat atq3
Catholicus. ꝓplus. iter. et qui nauigat. aduerſ.
Diſcors. peniteat. fructus. bona qui facit. infir
Pro functis criſti requieſcat dicimus Amen

Ad laudem et gloriam ſumme et indiuidue trinitatis. pris. fi
lij. et ſpūſſancti. beatiſſime virginis Marie mr̄is dñi nr̄i ihū cri
ſti intemerate Beatoꝝq3 Laurētij Erici et henrici mr̄m. Nec
non et oīm regni ſuecie gl'oſoꝝ patronoꝝ: ac oīm ſanctoꝝ Atq3
ob ſalutē oīm fideliū viuoꝝ et defunctoꝝ Breuiariū ſcdm̄ rituz
et morē inſignis Eccle Upſalñ regni p̄nominati Diligētiſſime
impſſum finie feliciter. Aſſumptū vt pficeret p prudentē virum
pie meōrie Johēm fabri impſſorē Holmēſem. Cōſumatūq3 ibi
dē p mgr̄os impſſorie artis Sollicitāte ei⁹dē iohis p̄fati vxore
relicta fidediḡ Anna. Anno dñi. Mcdxcvj. ꝑdie kl's Octobs.

Fig. 35. Breviarium Upsalense. Stockh. 1496. Bl. 409^{b}.

ciborum in paſcha ‖ . . . *Bl. 75$^{b\,\beta}$ (Ordo et Canon missae) rött:* Finito offortorio*(!)* . . . *Bl. 77$^{b\,\alpha}$:* [5] Te igitur clem̄- ‖ tiſſime pr̄ . . . *Bl. 79$^{b\,\beta}$ r. 27 (Missae votivae) rött:* De ſcta trinitcte*(!)* officiū miſſe. ‖ . . . *Bl. 82$^{b\,\alpha}$ rött:* De ſancto erico rege et mr̄e ‖ . . . *slutar bl. 84$^{a\,\beta}$ r. 14:* . . . Per dominū ‖ *Bl. 84^{b} tomt.*

IV. *Proprium de tempore.*

Bl. 85$^{a\,\alpha}$: ℭ *rött* Dñica prima aduētus dñi. ‖ ſabb'to p̄cedēti Ad vs̄ ſup ps̄ ‖ añ *svart* Bñdictus *rött* cū cet'is Capl'm ‖ Ad romanos .xiij. ca°. ‖ [10] R ‖ A ‖ T ‖ R ‖ E ‖ S ‖ ſci- ‖ en- ‖ tes ‖ q̇a ‖ hora eſt iā nos

de sompno sur- || gere: . . . *Bl. 236$^{a\,\alpha}$ r. 32 rött:* ¶ In dedicatione eccl'ie super || om̄ia laud' an̄ || . . . *slutar bl. 240$^{a\,\beta}$ r. 21:* . . . Tu || autē domine miserere nostri. || DEO . GRACIAS. || *Bl. 240^{b} träsnitt (yttersta domen, se fig. 36).*

V. *Proprium de sanctis. Commune sanctorum.*

Bl. 241$^{a\,\alpha}$ sign. rött A *rött:* ¶ In vigilia beati andree apo || stoli Si dn̄ica fuerit omel'. ha- || beat̄ de dom̄ica ꝑ vij lectione. || Omelia vero apl'i habeat̄ lo- || co viij. et ix. lctōnū . Scd'm io- *inryckt* hannē . ṗmo. || [I^{2}] *svart* N illo tꝑe: || Stabat iohēs et ex disci || pulis ei⁹ duo . . .

Commune sanctorum.

Bl. 385$^{a\,\alpha}$ sign. rött T *rött* ¶ In vigilia vnius apl'i vl' pl'i || morum ꝓprias omel'. nō habē- || tium Scd'm Iohēm . xv || [I^{2}] N ill' D . s . d . s . Ego sū vi || tis v̇a. . . . *Bl. 394$^{a\,\beta}$ rött:* ¶ In cōmemoratōe defuncto || *inryckt* rum ad vs̄ ān || . . . *Bl. 396$^{a\,\beta}$ rött:* ¶ Historia de bt̄a virgine ha || benda ē in sabbatis post octās || corꝑis xp̄i . . . *Bl. 403$^{a\,\beta}$ sign. rött* X iij *r. 15 rött:* ¶ Miracula sancti Erici || . . . *Bl. 407$^{a\,\beta}$ r. 28 rött:* Sequunt̄ iaz suffragia de san || ctis hn̄da in ferijs ab oct̄. tri- || nitatis ad aduentū dn̄i. . . . *Bl. 409$^{a\,\alpha}$ rött:* Preces maiores in aduētu et || q̇dragesima cū ꝓstratōe dicēde || . . . *Bl. 409$^{b\,\beta}$ r. 5 rött:* Preces minores || . . . *slutar r. 12:* . . . *rött* req̇re in psal || terio in prima. || *Under de båda spalterna: rött* P *svart* ax. gradus. et pastor. antist. rex. ꝯgregat atq; || . . . *härunder på en spalt slutskrift i rött:* [A]d laudem et gloriam summe et indiuidue trinitatis. pr̄is. fi || lij. et spūssancti . beatissime virginis Marie mr̄is dn̄i nr̄i ihū cri || sti intemerate Beatoꝝq; Laurētij Erici et henrici mr̄m. Nec || non et oīm regni suecie gl'osoꝝ patronoꝝ: ac oīm sanctoꝝ Atq; || ob salutē oīm fideliū viuoꝝ et defunctoꝝ Breuiariū scd'm rituz || et morē insignis Eccl'ie Upsaln̄ regni p̄nominati Diligētissime || imp̄ssum finit feliciter . Assumptū vt ꝑficeret̄ ꝑ prudentē virum || pie meōrie Iohēm fabri imp̄ssorē Holmēsem. Cōsumatūq; ibi || dē ꝑ mgr̄os imp̄ssorie artis Sollicitāte ei⁹dē ioh'is p̄fati vxore || relicta fidedig̃ Anna. Anno dn̄i . Mcdxcvj. ṗdie kl's Octob's. || *Bl. 410 tomt.*

Vid beskrivningen av de i Sverige tryckta breviarierna för Strängnäs och Uppsala har hänsyn måst tagas till att upplagorna utsänts i bundet skick och att följaktligen ordningsföljden mellan breviariernas olika delar redan vid tryckningen bestämts av utgivaren. I ärkebiskop Jakob Ulvssons företal till Uppsalabreviariet heter det bl. a.: »Et ipsa (= breuiaria) planari Jlluminari Atque diligenter ligari ordinauimus seriose». På grund härav avviker min beskrivning av Breviarium Upsalense från den i Gesamtkat. der Wiegen-

Fig. 36. Breviarium Upsalense. Stockh. 1496. Bl. 240^{b}.

drucke givna med hänsyn till de olika avdelningarnas plats inom breviariet. Min avdelning III motsvaras här av avdelning 5 (Appendix). Den egendomliga formen *Breuiare* för *Breuiarium* är betecknande för Strängnäs- och Uppsala-breviarierna.

Kalendariet föregås av två företal, det ena daterat Uppsala 1496 av ärkebiskop Jakob Ulvsson, på vars uppdrag breviariet utgavs, det andra av Andreas Simonis, präst i ärkestiftet och korrektor för trycket; detta senare företal

är utgivet från Stockholm. Ärkebiskopens företal är ett längre teologiskt dokument med citat ur bibeln, dekretalerna, Bernhardus', Gersons med fleras skrifter. Ur detsamma anföras här endast början och slutet.

Iacobus dei et apostolice sedis gracia Archiepiscopus vpsalensis vniuersis et singulis dominis prepposito Archidiacono Ceterisque prelatis et Canonicis, Prepositis quoque ruralibus, ac parochialium ecclesiarum rectoribus, Plebanis, viceplebanis, Capellanis, Uicarijs, Altaristis Ceterisque presbiteris et clericis per vpsalensem dyocesim vbilibet constitutis Salutem . . . De concilio et consensu Uenerabilis nostri capituli : ecclesie antedicti Breuiaria noua perfecta *et* correcta : Et cum nouis hystorijs in suis locis debite collocatis fieri et imprimi iussimus. Et ipsa planari Illuminari Atque diligenter ligari ordinauimus seriose : vt per omnia bene expedita ad manus nostras, necnon aliorum nostre dyocesis clericorum dicta breuiaria sine defectu venirent quod et nunc nobis dei cooperante, gracia factum est. . . . Ut autem vnusquisque nostre dyocesis clericorum ad horas canonicas tam ex debito quam de iure soluendas mayori deuotione afficiatur *et* feruentiori caritate incitetur in deum de omnipotentis dei clementia *et* misericordia ac beatorum petri *et* pauli apostolorum eius autoritate confisi tociens quociens vere penitens et contritus ipsas deuote exoluerit ex predictis libris inpressis xl dierum indulgencias de iniunctis ipsis penitencijs misericorditer in domino relaxamus. Datum vpsalie in domibus nostre solite residencie Anno domini Mcdxcvj.

Korrektorn Andreas Simonis korta förord avtryckes här nedan i sin helhet.

Omnibus *et* singulis Dominis Patribus et fratribus suis in superiore epistola Domini reuerendissimi sepe nominatis presbiteris et clericis dyocesis vpsalensis necnon et singulis cuiuscunque conditionis status aut ordinis hoc subsequens opusculum inpressum inspecturis Andreas Simonis eiusdem dyocesis clericus presbiter Salutem et omnia que viderint *et* audierint in partem meliorem interpretari. Qvia obedienciam meliorem esse victima ex sacri eloquij docmatibus intellexi Ex mandato Reuerendissimi in cristo patris superius nominati Eiusdemque venerabilis capituli subsequens opusculum corrigendum indingnus assumpsi. Sed opere iam completo Experior me iuxta modulum ingenij mei diligenciam fecisse quam

potui *sed* non tam sufficient*er* vt volui. Tum q*uia* experienci*am* o*mni*u*m* re*rum* magistram Circa litera*m* inprime*n*dam minima*m* habui, Tum ecia*m* quia varijs necessitudinibus in hac p*ar*te emerge*n*tibus, non solu*m* scribendi verum eciam p*er* alios scripta ante inp*re*ssio*nem* corrige*n*di nexib*us* irretitus correcc*i*oni litere inp*re*sse p*r*out volui, ad plenum vacare neq*ui*ui, q*uia* cui*usque* anim*us* ad pl*ur*a diuis*us* redditur p*r*ofecto ad sing*u*la min*us* copiosus Hinc est q*uod* benignu*m* cedulo inploro vnu*m*que*m*q*ue* vestrum esse lectorem verum eciam pium desidero correctorem q*uia* heu negare neq*ueo* q*ua*m pl*ur*es l*ite*re *ve*l dicc*ion*es huic opusculo repe*r*iant*ur* inse*r*te q*ue* iusto possu*n*t iudicio nulla temeritate culpari Obsecra*n*s vt si quid in eo repe*r*iet*ur* forte laude dignu*m*, hoc diuine gr*ac*ie penitus ascribatur Nam o*m*ne datu*m* optimu*m* *et*c. Si quid vero indignu*m*, inexpe*r*ie*n*cie et inaduerte*n*cie meis p*re*fatis et insufficie*n*cie deputet*ur* hu*m*a*n*e. Cu*m* in actib*us* hu*m*anis vix o*m*nia o*m*ni ex p*ar*te p*er*fecta sint, corrige*n*do cu*m* ea q*ue* oper*i*t m*u*ltitudine*m* pe*cc*ato*rum* caritate Ha*n*c solu*m* laboris mercede*m* exopto ut ap*u*d mise*r*icordissimu*m* iudice*m* p*ar*ticeps fieri me*re*ar ora*t*ionu*m* ve*st*ra*rum* ex hoc b*re*uiario p*er*soluen*d*a*rum* atq*ue* ind*ul*ge*n*cia*rum* singulis nob*is* ex hoc libro p*er*o*ra*ntib*us* p*er* p*re*fatu*m* do*m*inu*m* reuere*n*dissimu*m* largita*rum* *et* ut nos p*ar*ite*r* vna cu*m* eode*m* *con*regnemus viue*n*ti i*n* sec*u*la s*ecul*o*rum* Ex holm*is*.

Efter psalteriet har i Breviarium Upsalense inskjutits en särskild avdelning, innehållande åtskilliga benediktioner, Ordo et canon missae samt ett antal votivmässor (de b. virgine in summis festis et in festo simplici, de trinitate, de spiritu sancto, de corpore cristi, de b. virgine quotidiana, de sancta cruce, de s. erico rege et mart., de translatione s. erici, pro fidelibus dei defunctis). Jag har ovan s. 86 framhållit, att denna avdelning i Uppsalabreviariet endast är ett utdrag ur det äldre omkr. år 1487 tryckta manualet för Uppsala ärkestift (Manuale Upsalense).

Uppsalabreviariet överensstämmer i typografiskt hänseende med det ett år äldre Breviarium Strengnense. Med undantag för kalendariet är texten fördelad på två spalter med i rött tryckta rubriker och överskrifter. Samma typer och anfanger (av initialalfabetet a finnas blott bokstäverna B, D, F) hava kommit till användning. Av slutskriften

framgår, att Johannes Fabri avlidit, innan breviariet fullbordats och att detsamma på uppdrag av hans efterlämnade änka Anna slutförts av »magistrar i boktryckarkonsten».

Litteratur: Schröder V. — *Sveriges bibliografi,* I, s. 59—64. — Klemming, *Sveriges äldre liturg. lit.,* s. 24—27. — J. Freisen, *Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense* (Paderborn 1904), s. xxi—xxvii. — Hain—Copinger 3950. — Proctor 9830. — Bohatta, *Liturgische Bibliographie des XV. Jahrh.* (1911), nr 532. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke,* V (1932), nr 5499.

Exemplar: *Cambridge* UL (mycket def. ex.). — *København* KB (2 ex.: i. prov.: C. G. Tessin, bl. 1, 4—6, 14, 16, 72—85 saknas; ii. def., fr. *København* UB 1930. Madsen 911—912). — *Lund* UB (mycket def. ex.). — *Paris* Bibl. Sainte-Geneviève (bl. 73—84 = avd. III saknas. Pellechet—Polain 2950). — *Schwarzau* Bibl. Parma (mycket def. ex., se Bohatta, *Kat. der liturgischen Drucke des 15. u. 16. Jahrh. in der Herzogl. Parma'schen Bibl. in Schwarzau am Steinfeld,* T. II (Wien 1910), nr 457; f. n. Hoepli—Milano, se: *La biblioteca liturgica dei duchi di Parma* (1934), nr 149). — *Stockholm* KB (ex. sammansatt av två ex., bl. 1, 5, 12—13, 16, 23, 29—31, 72—73, 240, 408—409 saknas, ersatta m. fotolit. faks.). — *Uppsala* UB (bl. 1, 5, 14 saknas. Collijn 383); Domkyrkolibrariet (mycket def. ex., prov.: i. Stråle. — ii. Quensel).

Fragment av 5 bl. i *Skara* Stifts- o. lärov.-bibl. — Ex. hava även tryckts på pergament; bl. f 4 o. f 5 (def.) på perg. finnas inbundna i Kungl. bibliotekets ex.

1496.

Birgitta, Openbaringe.

Bok 1—4. Utdrag på lågtyska. — Bok 5. Leuent Katherinen van Watzstene.

Lübeck: vallmotryckaren [för Hans van Ghetelen], 1496. 4°.

204 bl. Sign.: a aa^{8}—3 33^{8} 2 22^{8} 4 4^{8} ¶^{4}. Fol.: ii—cciij (med fel i folieringen). 29 r. Typer: 6, 8. Init.: b, c, d, f, g, h, k, l, t, u, v. Rubr.: 8. 11 träsnitt, några upprepade. Tryckarmärke: III och i en träsnittsram.

Bl. 1^{a} tit. träsnitt (krona), därunder: Sunte. Birgitten. ‖ openbaringe. ✠ ‖ *Bl. 1^{b}:* Sunte Birgitta bydde vor vns ‖ *träsnitt (Birgitta skrivande), därunder* Maria loquebatur ad ſponſam filij dicens. . . . *Bl. 2^{a} fol.* ii: Dat regiſter deſſes boekes ‖ . . . *Bl. 6^{a} fol.* vi *r. 7:* Eyne vorrede myt eyner invoringe ichteſwel- ‖ ker worde des hilgē ewāgelii ouer dyt boek ‖ ¶ Eyn gud boem drecht gerne gude vrucht. . . . *Bl. 7^{b} r. 13:* ¶ Int erſte eer dyt boek wert beghynnet ſo volgen ‖ etlike ghebede dudeſch vñ ock latyn van den ſuluen ‖

Sunte. Birgitten. openbaringe. ✠

Fig. 37. Birgitta, Openbaringe. Lübeck: vallmotryckaren, 1496. Tit.

hilghen Vñ noch vor den ghebedē ſteyt dat ghebeth ‖ vā der iunckfrowē Mariē dat mē gerne ſchal leſen ‖ vor dem bilde Marien in der ſunnē. . . . *Bl. 8ª sign.* viii*: träsnitt (Maria i solen) . . .*

Bl. 9ᵇ: träsnittet bl. 1ᵇ omgivet av en träsnittsram, tryckt underskrift: Sancta Birgitta ſponſa ‖ Criſti. Ora pro nobis ✠ ‖ *Bl. 10ª fol.* x*:* ¶ Dat erſte capittel holt in ſyck eyne korte vorre ‖ de deſſes boekes . van der hylghen vrouwē der ny ‖ en brued Criſti ſunte Birgitten. ‖ . . . *r. 7:* . . . Dat erſte capittel. ‖ [10]Ode to loue vñ to eren . vñ der ‖ iunckfrouwen Marien der mo ‖ der vnſes herē Jheſu Criſti . vñ ‖ der eddelen hylghen vrouwen ‖ Sunte Birgitten. . . .

Bl. 40ᵇ fol. xxviij *r. 16:* ¶ Dat ander part deſſes boekes ‖ . . .

Bl. 79ᵇ fol. lxxviij *r. 9:* Hyr begynnet dat drydde boek ‖ . . .

Bl. 126ᵇ fol. Cxxv *r. 22:* Hyr beghynneth ‖ dat veerde boek. ‖ . . .

Bl. 179ª fol. Clxxviii *r. 23:* Hyr beghinnet dat vefte boek. ‖

Bl. 179ᵇ: träsnitt (hel. Katherina av Vadstena) med träsnittsram o. tr. inskrift: Sunte katherina van watzſteyn. ‖ *Bl. 180ª fol.* Clxxix*:* Eyne korte vorrede. ‖ ¶ Hyr begynnet dat ſuuerlike leuent der ſeer edde- ‖ len vnde hilghen iunckfrowen katherinen van watz ‖ ſtene ſunte Birgitten dochter. ‖ . . . *Bl. 204ª fol.* CCiii *r. 28:* . . . Deſſe hil- ‖ gē wil wy an ropē. vppe dat ſe vor vns bidden Amē ‖ Anno domini M cccc xcvi. Lůbeck. ‖ *Bl. 204ᵇ träsnitt (Lübecks två vapen-*

Fig. 38. Birgitta, Openbaringe. Lübeck: vallmotryckaren, 1496. Bl. 79^{b}.

sköldar, ca. 45 mm. höga, dödskalle, sköldar med tryckarsignet = tre vallmohuvuden och bomärke, ca. 34 mm. höga). Ex. med mindre sköldar (ca. 22 mm. höga) finnas (Oldenburg).

Detta utdrag av Birgittas uppenbarelser på lågtyska är mera omfattande än föregående upplagor på detta språk. Innehållet har fördelats på fyra böcker, vartill kommer en

Fig. 39. Birgitta, Openbaringe. Lübeck: vallmotryckaren, 1496. Bl. 178[b].

femte, som innehåller en levnadsbeskrivning över Birgittas dotter Katherina. Bl. 38[a] säger utgivaren bl. a. »Merke ock, dat in dyt boek wert gheseth nicht alle openbarynge men etlyke . . ., wente scholde men hyrin setten alle de boeke der openbarynge, so worde dyt eyn groet boek bykant alze eyne byblye unde worde velen mynschen vordretlick al ut to lesen unde to dûr in dem kope».

Boken har således varit en förlagsspekulation och troligen utgivits av den i Lübeck denna tid verksamme förläggaren Hans van Ghetelen, vilkens namn avslöjas i ett akrostikon i 1492 års upplaga av Boek der Epistelen unde Evangelien (ex. Stockholm KB, se *GfT* Taf. 791). De flesta av hans förlagsverk hava blivit tryckta på den okända Lübeckofficin, som efter en tryckarsignet med tre vallmohuvuden kallas Mohnkopfdruckerei. Samma signet jämte ett bomärke i form av ⊤ återfinnes i bordyrerna till några av de träsnitt, varmed den lågtyska Birgittaupplagan är utstyrd (bl. 41ᵇ, 80ᵇ, 116ᵃ, 127ᵃ o. 179ᵇ).

Hans van Ghetelen härstammade troligen från Braunschweig, där han kan visas vara bosatt år 1469. I okt. år 1480 gifte han sig med Metteke, en dotter till borgaren Hans Lange i Lübeck, som år 1479 blivit änka efter Hans Voss. Med henne fick han ett hus vid Mengstrasse och övertog säkerligen samtidigt hennes föregående mans affärsrörelse. Enligt lübeckska tullregister har han under åren 1493—1495 till Lübeck infört varor också från Stockholm, särskilt osmundjärn och koppar. År 1494 utförde han till Stockholm med skepparen Gert Bur »1 vat mit boken», för vilket han i tull erlade 2 ½ schilling. Värdet av de utförda böckerna kunna på grund av tullavgiften beräknas till 30 mark.

Ghetelen synes också hava varit delaktig i det ovan nämnda tryckeriföretag, som är känt under beteckningen vallmotryckeriet. Härom vittnar icke blott det ovan nämnda akrostikon i slutskriften till Boek der Evangelien vnde Epistelen 1492, utan även hans export av böcker till Stockholm samt en i Lübecks Niederstadtbuch av den kände boktryckaren Lucas Brandis den 15 juli 1500 nedskriven förbindelse att icke lämna Lübeck eller härifrån avlägsna sina ägodelar, innan han tillfullo betalt Ghetelen en skuld på 404 mark. Ghetelen nämnes för sista gången i en urkund daterad i slutet av jan. 1524, enligt en annan har han avlidit före den 25 jan. 1528. Hans levnad infaller således under den tid, som den anonyma pressen var i verksamhet.

Av de tryck, som på grund av de karaktäristiska signeterna i olika former och storlekar tillskrivas vallmotryckaren, kunna två grupper urskiljas, av vilka den äldsta (1487—93) utmärkes därigenom, att de hithörande trycken genomgående äro utförda med typografiskt materiel från Matthaeus Brandis' officin, den senare (1495—1520) däremot med sådant från Steffen Arndes. Den låg-

tyska Birgittaupplagan 1496 hör till den senare gruppen; den texttyp, varmed den är tryckt, är Arndes' vanligaste brödstil (typ 5). Som ovan s. 21 nämnts synes också den äldste i Sverige verksamme boktryckaren Johann Snell efter sin återkomst från Stockholm hava arbetat i Ghetelens tjänst.

Collijn, *Export av böcker från Lübeck på Sverige åren 1492—1496;* i: *Allm. svenska boktryckareföreningens Meddelanden,* 1908, s. 245—247. — H. Brandes, *Dat Narrenschyp von Hans van Ghetelen.* Halle 1914. — Fr. Bruns, *Lebensnachrichten über Lübecker Drucker des 15 Jahrh.;* i: *NTBB,* 1915, s. 220—227, 238—245.

Birgittaupplagan är illustrerad med några träsnitt, av vilka dock blott ett synes vara särskilt gjort för denna upplaga: ett träsnitt (84 × 56 mm.) föreställande den hel. Birgitta, vänd åt vänster skrivande i en på en pulpet placerad bok. I hörnen upptill Gud Fader och jungfru Maria i stiliserade moln. Detta träsnitt är en kopia på motsvarande träsnitt i Ghotans latinska Birgittaupplaga 1492. Träsnittet förekommer endast bl. 1^{b}, bl. 9^{b} är det infattat i en träsnittsram (145 × 89 mm.) med två tomma vapensköldar, bl. 41^{b}, 80^{b}, 127^{a} i en ram med två sköldar nedtill, av vilka den till vänster innehåller signeten tre vallmohuvuden, den till höger bomärket ⊤+. Samma ram återfinnes bl. 116^{a} kring ett mindre träsnitt (64 × 46 mm.) föreställande korsfästelsen samt bl. 179^{b} kring bilden av en nunna (83 × 60 mm., *GfT* 804), med underskrift **Sunte katherina van watzsteyn.** Detta träsnitt är hämtat från de två upplagor av Des dodes dantz, som trycktes på vallmoofficinen 1489 och 1496. Ett annat träsnitt (85 × 56 mm.), madonnan i solen, finnes bl. 8^{a}; detta återfinnes bl. a. i Boek van der nauolginghe Christi 1496. Bl. 112^{b} finnes ännu ett träsnitt (85 × 59 mm.), Kristi födelse, som först förekommer i Boek der Epistelen unde Evangelien 1492 (*GfT* 799).

Litteratur: *Sveriges Bibliografi,* I, s. 64—66. — Klemming, *Birgitta-literatur,* s. 40—42, nr 41. — Hain 3206. — Schreiber 3501. — Borchling—Claussen 267. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke,* IV (1930), nr 4395.

Exemplar: *Berlin* SB (Voulliéme 1476; bl. 200—204 saknas). — *Göttingen* UB. — *København* KB (Madsen 730). — *Köln* UB. — *Lübeck* StB. — *Lüneburg* StB. — *Oldenburg* ÖB. — *Paris* BN (Pellechet—Polain 3003). — *Rostock* UB. — *Stockholm* KB (Collijn 218 o. Taf. 29—30); Katolska kyrkans bibl. — *Uppsala* UB (Collijn 335). — *Wolfenbüttel* LB.

1498, 24. 3.

ALANUS de Rupe, De dignitate et utilitate psalterii b. Mariae virginis.

Häri: SIXTUS IV, Bulla confirmationis et indulgentiarum psalterii virginis Mariae. Rom 6. 5. 1479. — ALEXANDER ep. Forliviensis, Epistula de confirmatione fraternitatis rosarii b. Mariae virginis. Köln 10. 3. 1476. — ALANUS de Rupe, Apologeticus de psalterio b. Mariae virginis; Sermo in tertium sententiarum; Scala religionis; Excellentiae et praerogativae religionis. — Historia de origine ord. Cartusiensis. — Recommendatio metrica solitudinis cartusianae.

[Mariefreds kloster vid Gripsholm: Sigfridus], 24. 3. 1498. 4°.

236 bl. Sign.: ✠^{6} A^{8}—Z^{8} aa^{8}—ee^{8} ff^{6}. 2 sp. 36 r. Typ: 1. Init.: a, b, c, d, e. Rubr.: α.

Bl. 1^{a} tit.: [M]Agiſter Alanus de Rupe ſponſus nouellus ‖ beatiſſime virginis Marie. doctor ſacre theolo ‖ gie deuotiſſimus. ordinis fratꝝ p̄dicatoꝝ. de im ‖ mēſa et ineffabili dignitate ⁊ vtilitate pſalterij ‖ precelſe ac intemerate ſemp virginis Marie. ‖ *Bl. 1^{b} tomt.*

Bl. 2$^{a\alpha}$ sign. ✠: ℭ Tabula libelli ſequētis ‖ . . . *slutar bl. 4$^{a\beta}$ r. 24:* ſatis pulchra ff iij ‖ ℭ [I]ncipit copia bulle cōfir- ‖ matiōis et indulgentiarū pſal ‖ terij v̄ginis Marie pape Six- ‖ ti quarti. ‖ . . . *slutar bl. 5$^{a\alpha}$ r. 31:* Datū Rome apud ſcm̄ Petꝝ ‖ Anno incarnatōis dn̄ice Mil ‖ leſimo q̄dringenteſimo ſeptua ‖ geſimonono. octauo yd⁹ may ‖ pontificatus noſtri anno octa ‖ uo. ‖ *Bl. 5$^{a\beta}$ r. 1:* ℭ Sequit̄ copia lr̄aꝝ Allexā ‖ dri ep̄i Forliuienſ . . . de cō ‖ firmatōe ⁊ approbatōe frat'ni ‖ tatis roſarii v̄ginis Marie) ‖ . . . *slutar bl. 5$^{b\beta}$ r. 28:* . . . Datū Colonie Anno ‖ incarnationis dn̄ice M°. cccc°. ‖ lxxvi°. Indictiōe nona. die ve- ‖ ro decima menſis Marcii . . .

Bl. 7$^{a\alpha}$ sign. A: ℭ Incipit ꝓlogus in pſalteri- ‖ um ſpōſi et ſponſe videlicet ‖ ihū xp̄i ac virginis marie ‖ [D^{8}]Eus cā ‖ ticū no- ‖ uū can- ‖ tabo . . . *Sign. b:* meditaberis ad os meū . ꝙ ibi ‖ . . .

Bl. 140$^{a\alpha}$: [I^{2}]Ncipit apologetic⁹ id eſt ‖ tractatus reſponſori⁹ ma ‖ giſtri Alani de Rupe ſponſi no ‖ uelli marie v̄ginis de pſalterio ‖ bt̄e virginis marie . ad venera- ‖ bilem dn̄m dn̄m Ferricum de ‖ cluniaco. ep̄m Tornacenſem ‖ [L^{5}]Audare ſic do ‖ minū . . .

AV SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET UTGIVNA SKRIFTER

1: 1—40. Samlaren. Årg. 1—40. 1880—1919. Pris kr. 195: — (1: 1. kr. 3: —, 1: 2. kr. 2: —, 2: 1. kr. 2: —, 2: 2. kr. 1: 50, 3: 1. kr. 2: —, 4: 1. kr. 2: —, 4: 2. kr. 2: 50, 5. kr. 3: —, 6: 1. kr. 2: —, 6: 2. kr. 2: —, 7. kr. 3: 25, 8—9. per st. kr. 4: —, 10. kr. 3: 25, 11. kr. 2: 50, 12. kr. 4: —, 13. kr. 3: 50, 14. kr. 3: —, Extrahäfte kr. 3: —, 15—16. per st. kr. 4: —, 17—18. per st. kr. 5: —, 19—23. per st. kr. 3: 50, 24. kr. 4: —, 25—26. per st. kr. 6: —, 27. kr. 3: 50, 28. kr. 6: —, 29—30. per st. kr. 4: 50, 31. kr. 6: —, 32. kr. 4: —, 33. kr. 6: —, 34. kr. 7: 50, 35—36. per st. kr. 6: 50, 37—38. per st. kr. 7: —, 39. kr. 10: —, 40. kr. 10: —). [Årg. 1: 1—2, 5, 6: 1—2, 17—19, 38 utsålda.]

1: N. F. Samlaren. Ny följd. Årg. 1—16. 1920—35. (1. kr. 7: 50, 2—6 per st. kr. 10: —, 7—8 kr. 8: —, 9 kr. 6: —, 10 kr. 10: —, 11, 12 kr. 8: — per st., 13 kr. 7: —, 14 kr. 8: —, 15: 1 kr. 5: —, 15: 2 kr. 5: —, 16: 1 kr. 5: —, 16: 2 kr. 5: —.)

2: 1—2. Dagboksanteckningar af Johan Gabriel Oxenstierna, Åren 1769—1771. Utg. genom G. Stjernström. 1881. Pris kr. 5: —.

3: 1—5. [G. E. Klemming.] Ur en antecknares samlingar. 1881—83. Pris kr. 6: —. [Utsåld.]

4. En svensk ordeskötsel angående bokstäfver, ord och ordesätt af Samuel Columbus. Med inledning, anmärkningar och register utg. af G. Stjernström och A. Noreen. 1881. Pris kr. 2: —. [Utsåld.]

5: 1—2. Skrifter af Karl Gustaf Tessin. Efter författarens på Åkerö befintliga handskrift utg. af G. Frunck. 1882—83. Pris kr. 2: 50.

6: 1—3. G. Benzelstjernas Censorsjournal 1737—1746. Utg. af L. Bygdén och E. Lewenhaupt. 1884—85. Pris kr. 5: —.

7: 1—4. 1500- och 1600-talens visböcker. Första bandet. Utg. af A. Noreen och H. Schück. 1884—94. Pris kr. 15: —. (1: 1—2. Harald Oluffsons visbok. H. 1—2. Per st. kr. 1: 25; 2: 1—3. Bröms Gyllenmärs visbok. H. 1—3. Per st. kr. 2: —; 3. Barbro Banérs visbok. Kr. 1: 50. 4. Pär Brahes visbok Kr. 5: —.)

7: 5—7. 1500- och 1600-talens visböcker. Andra bandet. Utg. af A. Noreen och J. A. Lundell. 1900—15. Pris kr. 13: —. (5. K. Bibliotekets visbok i 16:o. Kr. 3: —; 6: 1—2. K. Bibliotekets visbok i 8:o. H. 1—2. Per st. kr. 2: —; 7: 1—3. K. Bibliotekets visbok i 4:o. H. 1—3. Per st. kr. 2: —.)

7: 8—13. 1500- och 1600-talens visböcker. Tredje bandet. Utg. af A. Noreen och A. Grape. 1916—25. Kr. 17: —. (8. Drottning Sofias visbok. Kr. 3: —; 9. Stjerneldska handskriftens (E 133) visor. Kr. 1: —; 10: 1—2. Samuel Älfs visbok. H. 1—2. Per st. kr. 3: —; 11. Forsius visbok. Kr. 3: —. 12: 1—2. Petter Rudebecks visuppteckningar. H. 1—2. Per st. kr. 4: —. 13. Supplement. Kr. 2: —.)

8: 1—4. Johannes Messenius, Samlade dramer utg. af H. Schück. H. 1—4. 1886—88. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1: 50. [H. 1 utsålt.]

9: 1—6. Bref rörande Nya Skolans historia 1810—1811. Med anmärkningar utg. af G. Frunck. 1886—91. Pris kr. 5: 75.

10: 1—4. Sveriges bibliografi. Af G. E. Klemming. Första bandet. 1481—1530. Redigerat och utg. af Aksel Andersson. Register af I. C[ollij]n. H. 1—4. 1889—92, 1927. Pris per häfte kr. 2: —. [H. 1—2 utsålda. Jfr 10: 14.]

10: 5—9. Sveriges bibliografi. Av I. Collijn. Andra bandet. H. 1 (1530—39), 2/3 (1539—58), 4/5 (1558—71), 6 (1571—77), 7 (1577—82). 1927—31. Pris h. 1 kr. 4:—, 2/3 kr. 8:— h. 4/5 kr. 8:—, 6 kr. 4:—, 7 kr. 3:—.

10. 10—13. Sveriges bibliografi. Av I. Collijn. Tredje bandet. H. 1 (1583—1590). Pris 5 kr. 1932. H. 2 (1591—94). Pris 4 kr. 1932. H. 3/4 (1595—99). Alfabetiskt register till bd 2—3. Pris 8 kr. 1933. H. 5. Typografiska tabeller 1526—1599. Pris 4 kr. 1933.

10: 14—15. Sveriges bibliografi. Av I. Collijn. Första bandet. H. 1 (1478—1487). 1934. Pris 4 kr. H. 2 (1487—1498). 1935. Pris 4 kr.

11: 1—7. Skrifter från reformationstiden. I urval utg. af A. Andersson. 1889—98. Pris kr. 11.—. [Utsåld.]

12. 1—3. Bref rörande teatern under Gustaf III. 1788—1792. Utg. af E. Lewenhaupt. 1891—94. Pris kr. 7:—.

13: 1—2. H. Schück, Lars Wivallius, hans lif och dikter. 1893—95. Pris kr. 8:—. [Utsåld.]

14. Bref från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård. Utg. af E. Tegnér. 1894. Pris kr. 2:—. [Utsåld.]

15: 1—2. O. Levertin, Johan Wellander. Literaturhistorisk studie öfver skiftet mellan frihetstiden och den gustavianska åldern. 1896—98. Pris kr. 3:75. [Utsåld.]

16. Holofernes och Judit. Ett drama från reformationstiden. Utg. med en inledning om dess utländska förebilder af O. Sylwan. 1895. Pris kr. 1:50. [Utsåld.]

17: 1—18. L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. Band 1—2. 1898—1915. Pris kr. 32:—. (1. kr. 15:—, 2. kr. 17:—.) [H. 1—3, 14—18 utsålda.]

18: 1—2. Ur Hans Järtas literära brefväxling. 1. Bref till och från C. G. v. Brinkman. Utg. af E. Lewenhaupt. H. 1—2. 1899—1900. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1:50.

19: 1—3. Thomas Thorilds bref. Utg. af L. Weibull. H. 1—3. 1899—1902. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1:50.

20. Thorilds bref till C. F. Cramer. Med inledning och anmärkningar utg. af M. Lamm. 1907. Pris kr. 2:50.

21: 1—5. Lejonkulans dramer. Utg. af E. Ljunggren och C. Pollack. H. 1—5. 1908—12. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1:50.

22. O. Wieselgren, Studier öfver Lejonkulans dramer. 1909. Pris kr. 2:25.

23. F. Böök, Studier i Stagnelii ungdomslyrik. 1911. Pris kr. 3:50.

24. S. Ek, Studier i Wivalliusvisornas kronologi. 1921. Pris 4 kr.

25. V. Svanberg, Rydbergs Singoalla. En studie i hans ungdomsdiktning. 1923. Pris 6 kr.

26. Albert Nilsson, Kronologien i Stagnelius' diktning. 1926. Pris 9 kr.

27. O. v. Friesen, A. Grape och H. Andersson, Om Codex Argenteus. 1928. Pris 8 kr.

28. V. Svanberg, Novantiken i Den siste atenaren. 1928. Pris 4 kr.

Utsålda skrifter: Nr 1: 1: 1—2, 5, 6: 1—2, 17—19, 38. Samlaren 1880, 1884—85, 1896—98, 1917. Nr 3. Klemming, En antecknares samlingar.; Nr 4. Columbus, En svensk ordeskötsel.; Nr 8: 1. Messenius, Dramer, h. 1.; Nr 10: 1—2. Klemming, Sveriges bibliografi, h. 1—2.; Nr 11. Skrifter fr. Reformationstiden.; Nr 13. Schück, Wivallius.; Nr 14. Tegnér, Bref t. Wingård ; Nr 15. Levertin, Johan Wellander.; Nr 16. Holofernes o. Judit.; Nr 17: 1—3, 14—18. Bygdén, Anonymlexikon, h. 1—3, 16—20.

Den årliga utgivningen av sällskapets skrifter har haft följande omfattning.

1880/81. 1: 1—2 (uts.), 2: 1, 3: 1 (uts.). **1881/82.** 1: 2: 1 2, 2: 2, 3: 2—3 (uts. 4 (uts.). **1882/83.** 1: 3: 1, 3: 4—5 (uts.), 5: 1—2. **1883/84.** 1: 4: 1—2, 6: 1. 7: 1: 1 **1884/85.** 1: 5 (uts.), 6: 2—3, 7 1: 2, 7: 2: 1. **1885/86.** 1: 6: 1—2 (uts.), 7: 2: 2, 8: 1 (uts.), 9: 1. **1886.** 1: 7, 8: 2, 9: 2. **1887.** 1: 8, 7: 2: 3, 8: 3. **1888.** 1: 9. 8: 4, 9: 3. **1889.** 1: 10, 7: 3, 10: 1 (uts.), 11: 1—2 (uts.). **1890.** 1: 11, 9: 4, 10: 2 (uts.), 12: 1. **1891.** 1: 12, 9: 5, 10: 3. **1892.** 1: 13, 9: 6, 10: 4, 12: 2. **1893.** 1: 14, 1: extrahäfte, 11: 3—4 (uts.), 13: 1 (uts.). **1894.** 1: 15, 12: 3, 14 (uts.). **1895.** 1: 16, 13: 2 (uts.). **1896.** 1: 17 (uts.), 15: 1 (uts.). **1897.** 1: 18 (uts.), 7: 4, 16 (uts.). **1898.** 1: 19 (uts.), 11: 5—7 (uts.), 15: 2 (uts.), 17: 1 (uts.). **1899.** 1: 20, 17: 2 (uts.), 18: 1, 19: 1. **1900.** 1: 21, 17: 3 (uts.), 18: 2, 19: 2. **1901.** 1: 22, 7: 5, 17: 4. **1902.** 1: 23, 17: 5, 19: 3. **1903** 1: 24, 7: 6: 1, 17: 6. **1904.** 1: 25, 17: 7. **1905.** 1: 26, 17: 8. **1906.** 1: 27, 7: 6: 2, 17: 9, 20. **1907.** 1: 28, 17: 10, 21: 1. **1908.** 1: 29, 17: 11, 21: 2. **1909.** 1: 30, 17: 12, 22. **1910.** 1: 31, 17: 13, 21: 3. **1911.** 1: 32, 17: 14 (uts.), 21: 4, 23. **1912.** 1: 33, 7: 7: 1, 17: 15 (uts.), 21: 5. **1913.** 1: 34, 7: 7: 2, 17: 16 (uts.). **1914.** 1: 35, 7: 7: 3, 17: 17 (uts.). **1915.** 1: 36, 7: 8, 17: 18 (uts.). **1916.** 1: 37, 7: 9. **1917.** 1: 38 (uts.), 7: 10: 1. **1918.** 1: 39, 7: 10: 2. **1919,** 1: 40, 7: 11. **1920.** 1: N. F. 1, 7: 12: 1, 24. **1921.** 1: N. F. 2, 7: 12: 2. **1922.** 1: N. F. 3, 25. **1923.** 1: N. F. 4. **1924.** 1: N. F. 5. 7: 13. **1925.** 1: N. F. 6. 26. **1926.** 1: N. F. 7, 10: 5. **1927.** 1: N. F. 8. 27. **1928.** 1: N. F. 9, 10: 6, 28. **1929.** 1: N. F. 10, 10: 7. **1930.** 1: N. F. 11, 10: 8. **1931.** 1: N. F. 12, 10: 9—10. **1932.** 1: N. F. 13, 10: 11. **1933.** 1. N. F. 14, 10: 12. **1934.** 1: N. F 15, 10: 13. **1935.** 1: N. F. 16, 10: 14. **1936.** 10: 15.

Samlaren har under de sista fem åren innehållit följande uppsatser.

1931.

Henrik Schück: Till Lucidors biografi. Henry Olsson: Snoilskys tidigare sociala diktning. Erik Neuman: Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde, II. Victor Svanberg: »Fru Mariannes» tillkomsthistoria. Hj. Lundgren: Kring »Namnlösa sällskapet». Otto Croneborg: Ett Geijers-manuskript. Nils Afzelius: Stormskildringen i Bacchi tempel och Min son på galejan Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1929.

1932.

Victor Svanberg: Skandinavismen i Tegnérs »Nore». Sten Linder: Ibsen och Strindberg. Harald Elovson: Till Thorilds »Passionerna» Sven Cederblad: Från Thorilds ungdom. Åke Thulstrup: Några data från Almqvists Amerikatid. *Redogörelse för arbetet på en sammanfattande litteraturhistorisk bibliografi.* Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1930.

1933.

Evald Malmström: Sång öfwer Grefve Gustaf Gyllenborg, en nyfunnen dikt av Geijer. Axel Ahlström: Klosterrovvisorna. Hedvig af Petersens: Robert Pearse Gillies, Foreign Quarterly Review och den svenska litteraturen. Toni Schmid: Den heliga familjen i revelation och liturgi. Carl Santesson: Atterboms Byron-dikt. Olle Holmberg: Stagneliusproblem. Sven Rinman: Källan till ett skoltal av Runeberg. Olof Gjerdman: Frödings svar på Levertins angrepp. Henry Olsson: Stagneliusbidrag. John Tuneld: Till Andreas Arvidis Manuductio ad poesin svecanam. Carl Santesson: Anna Lisa Geijer om Stagnelius. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1931.

1934.

Johan Nordström: Lejonet från Norden. Gardar Sahlberg: När skrev Hedvig Charlotta Nordenflycht skaldebrevet till Criton? Hedvig Herrlin: Tegnérs dikt Svanen och Fjelltrasten. Harald Elovson; En förbisedd Geijerrecension. Evald Malmström: Fyra poetiska dokument från Geijers yngre år. E. Noreen: Verser från 1400-talet i Knivsta kyrka. E. Noreen: Originaltryck till en skrift av Lucidor. Erik Neuman: Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde. Gunnar Bolin: Nya bidrag till Lucidors biografi. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1932.

1935.

Olle Holmberg: Viktor Rydberg och August Strindberg. Sten Linder: Ernst Ahlgren och Georg Brandes. Otto Sylwan: Till svensk biografis historiografi. Gunnar Bolin: Wennæsius' liv och diktning; Till dateringen av en Lucidorsdikt; Ett bidrag till Samuel Columbus' biografi. B. W.: Ett tal av Geijer. Gunnar Axberger: Den unge Atterbom och världsbilden i Schellings frihetslära; Valter Tyrenius: Viktor Rydbergs dikt Den flygande holländaren. Henry Olsson: Frödingsstudier. Sten Linder: Psykoanalys och litteraturforskning. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1933.

Meddelande.

Anmälan om inträde i **Svenska Litteratursällskapet i Uppsala** sker till sällskapets *skattmästare*, adr. Uppsala.

Avgiften är för *årligt betalande* medlem 10 kr. årligen, för *ständig* medlem 100 kr. en gång för alla. Årsavgiften uttages genom postförskott vid skrifternas utsändande.

Medlem av sällskapet erhåller ett exemplar av alla av sällskapet utgivna skrifter från och med det år, då han inträder i sällskapet. Därförut utgivna skrifter säljas genom *skattmästaren* till *medlemmar* av sällskapet med 25 % rabatt å bokhandelspriset. Hel årgång av skrifter från tiden 1880—1918 säljes för 5 kr., från tiden efter 1918 för 10 kr. och vid försäljning av minst fem årgångar lämnas 25 % även å årgångspriset. Medlem erhåller samtliga i lager kvarvarande skrifter av den äldre serien för kr 100: —. Tillgängliga årgångar av Samlaren (utan bilagor) för åren 1880—1919 säljas till ett särskilt nedsatt pris av kr. 45: —. Vid alla försäljningar uttagas försändningskostnaderna av köparen.

För angelägenheter rörande redaktionen av Samlaren och sällskapets övriga publikationer hänvände man sig till sällskapets *sekreterare*, Uppsala.

Med **Svenska Litteratursällskapet i Finland** har överenskommelse träffats på grund varav medlemmar av vårt sällskap mot erläggande av endast halv avgift kunna bliva medlemmar av det finlandssvenska sällskapet. Avgifterna äro sålunda för medlem av grupp A, som erhåller sällskapets samtliga skrifter utom ett fåtal vetenskapliga specialundersökningar, Fmk 50: — och av grupp B, som endast erhåller sällskapets årsbok »Förhandlingar och Uppsatser», Fmk 12: 50 (i st. för resp. Fmk 100: — och 25: —). Dessutom äga medlemmarna av bägge litteratursällskapen rätt att för halva priset tillösa sig de båda sällskapens äldre skrifter, ifall det återstående lagret sådant medgiver. Anmälan göres till *Svenska litteratursällskapets skattmästare, Uppsala.*

Uppsala i nov. 1935.

Svenska Litteratursällskapets Arbetsutskott.

Uppsala 1935. Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B. 85452

Bl. 169$^{b\beta}$: [I^{2}]Ncipit sermo siue prīci- ‖ piacio in terciū sen- tētia- ‖ rū fratris Alani de Rupe ordi ‖ nis frm̄ p̄dicatoꝝ. puintie frā ‖ cie nationis britanie. in pmoti ‖ one sui baccularia^{t9} alme vni- ‖ uersitatis Rostocksenſ. anno ‖ millesimoq̄dringētesimoseptu- ‖ agesi- mop̄mo. in octā scti augu ‖ stini ꝯfessoris Qui ſmo on̄dit ‖ mira- bilez salutatiōis angelice ‖ dignitatem) ‖ [Q^{4}]Ui conuertit ‖ petraz . . .

Bl. 204$^{b\beta}$ r. 8: ℂ [I]ncipit tractat^{9} deuoti doc ‖ toris Alani de rupe ordīs frm̄ ‖ p̄dicatoꝝ . . . de dignitate siue ex ‖ cellentijs sacer- dotū sup saluta- ‖ tionem angelicam ‖ [P^{6}]Salteriuz iu ‖ stissime tri- ni- ‖ tatis . . .

Bl. 227$^{a\beta}$ r. 34: ℂ Scala religionis mgr̄i Ala ‖ ni ad q̄ndam cartusiēsem in do ‖ mo legismarie. ‖ *Bl. 227$^{b\alpha}$ r. 1:* [A^{6}]Mātissime fra ‖ ter scire debe^{9}. ‖ . . .

Bl. 228$^{b\alpha}$ r. 13: ℂ Sequunt̄ excellencie ꝛ p̄ro ‖ gatiue religio- nis mgr̄i Alani ‖ de rupe ordinis p̄dicatoꝝ spon ‖ si nouelli marie v̇ginis ‖ [P^{6}]Rima excellē ‖ cia religionis ‖ . . .

Bl. 230$^{a\alpha}$ r. 24: ℂ [S]equitur historia ‖ valde mirabilis de ‖ origine sacri ordinis ‖ Cartusienſ. ‖ . . . *Bl. 233^{b} r 23:* ℂ Breuis re- cōmendacio metrica solitudīs cartusiane. ‖ [U^{5}]Tile suggessit sanctū celesteq̄ numen ‖ . . . *slutar bl. 235^{b} r. 25:* Hoc pater. hoc flamē. hoc filius annuat amē ‖ ℂ Materia quedaz breuis ſ deuota de psal- terio ‖ p̄celse ac intemerate sp v̇ginis marie finit felicit' ‖ Anno dn̄i M°. cccc°. xcviij°. in vigilia Annuncia ‖ tiōis gl'iose v̇ginis Marie Imp̄ssa (ac bene cor- ‖ recta) in cristianissimo regno Swecie. im- pēsis ‖ generose dn̄e Ingeborgh ꝯthoral' strēnui domini ‖ Stenonis quondā gubernatoris regni Swecie ‖ ad laudē ꝛ gl'iam regīe celestis v̇gīs marie. ꝛ ppt' ‖ ppl'i simplicis ꝛ īdocti deuotōez. Flagitatq̄ hūilit' ‖ ppl'i deuoti ōronū suffraginz salutare causa dei. ‖ *Bl. 236 tomt.*

Av slutskriften finnas tre varianter. Den här beskrivna betecknas nedan (I). I de båda andra hava de fem första raderna ℂ Materia till och med Swecie bibehållits och de följande raderna utlyfts ur satsen. I variant (II) finnes intet tillägg, under det att i (III) ett nytt stycke tillfogats av följande lydelse:

ℂ Et qm̄ materia de psalt'io v̇gēs*(!)* Marie (ni fallor) ‖ est multū rara. idcirco petit̄ oīs pn̄tē libellū lcū- ‖ rus vt sollicitet apud diuites ꝛ magnates ꝙ pre ‖ sentē materiam adhuc semel

Hic mens secura simul est deuocio pura
Hic in tortura deflet mens pdita iura
¶ Pax est in cella · foris vndiq; iurgia · bella
Si pacem queris hinc rarius egredieris
Pacem de celis hic suscipit ipse fidelis
Sit tibi cella placens pes tardus ad exteriora
Semp vbiq; tacens audi lege plange vel ora
Tempe surge cito · fugias noua . noxia plora
Semper obedito . te discute qualibet hora
Ut sic purgatus purus sine labe reatus
Possis post mortem mortis vitare cohortem
Concordiq; choro iungi sine fine cauoro
Vita vitali victurus in agmine tali
¶ Cella valedico tibi teq; simul benedico
Teq̃ magnifico tibi pectore iũgor amico
Est tibi ꝓ modico quod in orbe virescit iniquo
Tu michi luctamẽ tua ꝫ michi lucta leuamẽ
Nam per te spero ꝯscendere tramite vero
Hoc ad spectamen a quo foris om̃e velamen
¶ Qui spiras vbi vis . tua munera diuidis vt vis
Das cui vis . quid vis . quantũ vis · dasq̃ quo vis
Da michi spirando ꝙ victor in hoste nephando
Cellam securus habitẽ sb̃ ea moriturus
Hoc michi det mun⁹ qui regnat trinus et vnus
Hoc pater . hoc flamẽ · hoc filius annuat amẽ

¶ Materia quedaz breuis ꝫ deuota de psalterio
ꝑcelse ac intemerate sp̃ v̄ginis marie finit feliciť
Anno dñi M⁹ cccc⁹ xcviij⁹ in vigilia Annuncia
tiõis gl̃iose v̄ginis Marie Imp̃ssa (ac bene cor-
recta) in cristianissimo regno Swecie.
¶ Et qm̃ materia de psalt̃io v̄gẽs Marie (ni fallor)
est multũ rara . idcirco petiť ois p̃ntẽ libellũ lcũ-
rus vt sollicitet apud diuites ⁊ magnates ꝙ pre
sentẽ materiam adhuc semel faciant imprimi ad
gloriã v̄ginis Marie · ⁊ plebis illitterate deuotõem ·

Fig. 40. Alanus de Rupe, De psalterio b. Mariae virginis. Mariefred 1498. Bl. 235b. Slutskrift III.

¶ Materia quedaz breuis ꝫ deuota de psalterio
p̄celse ac intemerate sp̄ v̄ginis marie finit felicit
Anno dñi M°.cccc°.xcviij°.in vigilia Annuncia
tiōis gl̄iose v̄ginis Marie Impr̄ssa (ac bene cor
recta) in cristianissimo regno Swecie. impēsis
generose dñe Ingeborgh ꝯthoral' strēnui domini
Stenonis quondā gubernatoris regni Swecie
ad laudē ⁊ gl̄iam regie celestis v̄gis marie. ⁊ ꝓpt
ꝓpl̄i simplicis ⁊ sancti deuotōez. Flagitatq; hūilit
ꝓpl̄i deuoti or̄onū suffragiuz salutare causa dei.

Fig. 41. Alanus de Rupe 1498. Slutskrift I.

faciant imprimi ad | gloriā v̄ginis Marie. ⁊ plebis illitterate deuotōem. ||

Av de ovan anförda slutskrifterna framgår, att boken tryckts i Sverige på bekostnad av fru Ingeborg Åkesdotter Tott, riksföreståndaren Sten Stures gemål. Däremot nämnes icke tryckorten. Exemplar finnas emellertid, som innehålla en handskriven anteckning om, att boken blivit tryckt hos kartusianerna i Sverige. Delisle har framdragit en sådan anteckning på försättsbladet till det exemplar av Alanus, som finnes i Bibliothèque Nationale i Paris; den är av följande lydelse:

Hu*n*c libellu*m* fecit imp*ri*mj in Swecia apud Carthusienses g*e*nerosa d*omi*na Ingeburg*is* quo*n*da*m* gub*er*natrix regni Swecie, *com*mittens p*re*dict*is* Carthusiensib*us* ad dist*ri*bue*n*d*um* istu*m* *et* quosda*m* alios g*ra*t*is* ad loca r*e*ligioso*rum* *et* vbi fruct*us* in*de* fie*ri* potue*r*it, petensq*ue* hu*m*ilit*er* ora*re* p*ro* se *et* p*ro* suo ma*r*ito d*omi*no Stenone quo*n*d*am* stre*n*nuo gubernato*re* r*e*gnj Swecie *etc.*

Samma anteckning, gjord av samma hand, finnes dessutom i exemplar i *London* Brit. Mus., *Wolfenbüttel* LB och *Qvarnfors* Virgin (förut *Hildesheim,* Michaeliskloster).

L. Delisle, *Deux notes sur des impressions du XV:e siècle;* i: *Bibl. de l'École des chartes,* 1887, s. 633—40.

Universitetsbiblioteket i Kiel äger ett exemplar, som ursprungligen tillhört augustinerkorherrarna i Bordesholm. Här finnes följande proveniensanteckning:

Liber sancte Marie virginis in bordesholm ordinis Canonicoru*m* regularium sancti August*in*i In ducatu Holtzacie. bremen*sis* dioces*is* Quem miseru*n*t nobis venerabiles patres Carthusien*ses* ex Swecia. Orem*us* deuote pro eis.

På sista försättsbladet finnes dessutom följande anteckning: Dyt bock senden de cartusere vth zweden in dat clôster tho borsholm.

Boken har således blivit tryckt av kartusianerna i Sverige. Det enda svenska kartusianerklostret är Mariefred, »Domus Pacis Marie», vilket grundades år 1493 av Sten Sture och fru Ingeborg, som till orden skänkte gården Gripsholm. De första munkarna inkommo från kartusianerklostret Marienehe vid Rostock.[1]

Ett litet tryckeri har alltså år 1498 varit installerat i Mariefreds kloster. Det typografiska materialet har erhållits från Fabris tryckeri i Stockholm, som efter dennes år 1496 inträffade död och fullbordandet samma år av Breviarium Upsalense nedlagts. Möjligen har det övertagits av Uppsala domkapitel och genom ärkebiskop Jakob Ulvsson och ärkedjäknen Ragvaldus Ingemundi, vilka båda varmt gynnade kartusianerna, ställts till dessas förfogande.

En lycklig tillfällighet har bevarat boktryckarens namn. I pärmarna till det exemplar av Alanus, som finnes i Jagellonska universitetsbiblioteket i Krakau, sitta två korrekturlästa blad, fol. 97 o. 98, sign. M iij—M iiij, av detta tryck. I och för sig äro dessa korrektur av intresse på grund av de talrika rättelser de innehålla, bl. a. är en hel rad överhoppad fol. 97^{b}. Av större betydelse är dock den anteckning, som med samma hand, som rättat korrekturen, finnes nedskriven nederst på sidan 98^{a}:

Sifride eme*n*det*is* p*rese*nte*m* p*ro*ba*m* *et* remittet*is* michi alia*m* cu*m* p*rese*nti de se*cun*do *et* si su*m* in lecto tu*n*c ponan*tur* ad fenestra*m*, Quia tu*n*c de nocte eme*n*dabo.

Sigfrid kan hava varit en av namnet att döma tysk lekbroder i klostret. Schück har emellertid framkastat den teorien, att han ursprungligen varit anställd i Fabris tryckeri i Stockholm och således en av de magistri impressorie artis, som på Fabris änka Annas uppdrag avslutade tryckningen av Breviarium Upsalense år 1496. Han anser honom också vara identisk med den »Siffridh bocha[bindare]», som år 1501 finnes upptagen i Stockholms stads skottebok i Östra kvarteret och väl snart härefter avlidit; hans änka »Kadrin bocha», »Kadrin Siffridz bocha[bindarens]» anträffas nämligen på samma ställe i skotteboken åren 1502 och 1503.[2]

[1] Collijn, *Kartusianerklostret Mariefred vid Gripsholm och dess bibliotek;* i: *NTBB,* 1935, s. 147—178.

[2] *Stockholms stads skottebok 1501—1510.* Utg. genom H. Hildebrand (1915), s. 4, 45, 88.

Här kan nämnas, att ännu ett korrekturblad av det lilla Mariefredstrycket blivit bevarat, antagligen ett korrekturavdrag eller ett provblad av bl. 14 med versosidan otryckt (KB).

Collijn, *Bibliografiska ströftåg i Finland, Ryssland och Polen* (1912), s. 35 f. m. faks. av korrekturet bl. 98[a]. — H. Schück, *Två boktryckare och bokbindare från boktryckarkonstens första årtionden i Sverige;* i: *NTBB,* 1922, s. 1—3. — Collijn, *Korrekturblad av Alanus de Rupe Mariefred 1498;* i: *NTBB,* 1935, s. 44—46 m. faks.

Som redan nämnts är boken tryckt med det stilmateriel, som Johannes Fabri använde i Stockholm 1495—96, och i samma utstyrsel: två spalter tryckta med den lilla Ghotanska texttypen, litet kvartformat. Dock har rödtryck icke blivit använt, då en tryckprocedur med två formar tydligen varit för omständlig för den lilla klosterpressen. Från Fabri härstamma också de stora träsnittsinitialerna a (38 × 39 mm., endast A och F finnas) samt de mindre lombardmajusklerna c och d. Här tillkommer ett initialalfabet, ett slags konturlombarder (22 mm. i höjd), som är typiskt ghotanskt och återfinnes i talrika tryck från hans första Lübeckpress (1484—85). Några större anfanger i storlek 32 × 33 mm. (C D E S) förekomma också, vilka även de härstamma från Lübeck. En del av detta materiel har förut icke förekommit i de tryck, som utförts på Ghotans Stockholmspress. Sannolikt har han medfört den lilla texttypen och de nya anfangerna vid sitt andra besök i Stockholm år 1493.

Författaren till Psalterium b. Mariae virginis är den bekante franske dominikanermunken Alanus de Rupe (Alain de la Roche)[1], som var bördig från Bretagne (f. omkr. år 1428) och vid unga år ingick i dominikanerklostret i Dinan. Han verkade sedan som lärare vid ordens studia i Paris, Lille, Douai och Gand. År 1470 blev han av sin orden beordrad till Rostock, där han år 1471 enligt egen uppgift förvärvade teol. baccalaureusgraden, dock anträffas han icke i Rostocks universitetsmatrikel. Han säger nämligen i ingressen till en föreläsning eller predikan om änglahälsningen, avtryckt i psalteriet bl. 169[b] ff., att han höll denna predikan den 3 juni 1471 »in promotione sui baccalariatus alme uniuersitatis Rostocksensis». Vid detta tillfälle voro även flera svenskar när-

[1] Om Alanus de Rupe se: H. Holzapfel, *St. Dominikus u. der Rosenkranz* (München 1903), s. 13—29, o. R. Geete i *SFSS,* H. 161 (1925), s. VIII—XII.

varande, däribland den blivande generalkonfessorn i Vadstena Johannes Mathei, som förmodas senare hava översatt Alanus' arbete till svenska.

Alanus är särskilt bekant som rosenkranspredikant. Han har haft stor betydelse för utbredandet av jungfru Marias åkallan genom rosenkransböner och har stiftat flera brödraskap, vilkas medlemmar förenade sig i dylika böner till den hel. jungfrun. Det marianska psalteriet, så som Alanus utformat detsamma, bestod i läsningen av tre rosenkransar med 50 Ave Maria och 5 Pater noster i varje jämte lika många utläggningar och betraktelser ur Kristi liv. Varje vecka skulle en sådan psaltare om tre rosenkransar bedjas för medlemmarnas, dominikanernas och den katolska kyrkans väl. Det äldsta rosenkransbrödraskapet i Tyskland bildades år 1475 i Köln, det erhöll påvlig stadfästelse och vittgående indulgenser. I Rostock utövade Alanus likaledes en livlig predikoverksamhet och torde här hava bildat ett brödraskap, till vilket även kartusianerna i Marienehe anslöto sig. Det är otvivelaktigt genom de till Sverige anlända Rostockmunkarna och med Mariefreds kloster som medelpunkt, som rosenkransdevotionen spred sig i Sverige, varav spår anträffas såväl i kyrkliga stiftelser som i vår inhemska konst denna tid. År 1475 lämnade Alanus Rostock, han dog den 8 sept. samma år i Zwolle. Alanus' bok om jungfru Maria psaltare är en propagandaskrift för utbredandet av rosenkransen och jungfru Marias dyrkan förmedelst denna. Den har av Schück karakteriserats som höjdpunkten av den smaklöshet, till vilken den utgående medeltidens osunda Mariakult sjunkit, varpå drastiska exempel ur densamma skulle kunna anföras.

I slutet av psalteriet finnas införda några stycken, som direkt angå kartusianerorden och även Rostock. Bl. $226^{a\beta}$ finnes således ett brev från Alanus till en broder i Marienehe med överskrift: »℄ Scala religionis magistri Alani ad quendam cartusiensem in domo legismarie». I den äldre latinska upplagan (se nedan) finnes denne broders namn, Johannes Spane, utsatt. Bl. $229^{a\alpha}$ börjar en kortfattad historia om ordens ursprung: »℄ Sequitur historia valde mirabilis de

origine sacri ordinis Cartusiensis», varvid även kartusianernas ankomst till Sverige omnämnes. Efter den historiska framställningen följer till slut bl. 233v en dikt om kartusianernas kontemplativa liv omfattande 143 versrader med överskrift: »¶ Brevis recommendatio metrica solitudinis cartusiane».

Av denna bok föreligger en äldre latinsk upplaga (272 bl. i oktavformat), tryckt på ett anonymt tryckeri i Lübeck, den s. k. Drucker des Fliscus, omkr. år 1480.[1] Innehållet överensstämmer emellertid endast delvis med de senare upplagorna, vilka föreligga i betydligt utvidgat skick.

Psalteriet har också utgivits i tysk översättning, »Unser lieben Frauwen Psalter», varav flera i Augsburg, Nürnberg och Ulm tryckta inkunabelupplagor äro kända (Hain 14036—14043); Ulmupplagan av år 1492 finnes i KB (Collijn 13).

Mariefredsupplagan av år 1498 utkom i ny upplaga år 1506, tryckt i Lübeck av Georg Richolff d. ä.[2] Denna upplaga är så till vida av svenskt intresse, som den trycktes på bekostnad av Svante Sture. Variantslutskriften III ger ju en antydan om, att en mäcenat söktes för en ny upplaga: »ut sollicitet apud diuites et magnates, quod presentem materiam adhuc semel (ännu en gång) faciant imprimi». Av Lübeckupplagan äro endast två fullständiga exemplar kända, i Västerås Stifts- o. lärov.-bibl. och Köpenhamn KB, jämte några fragment i Stockholm KB och Lübeck. Slutskriften i denna upplaga lyder:

Explicit materia de psalterio | glorioſe v̊ginis Marie / Im- | preſſa atq; bene correcta in ce | ſarea ciuitate Lubicenſi p Ge | orgiū Richolff Impēſ genero | ſiſſimi ac illuſtriſſimi prīcipis | dñi Suantonis ꝑpianiſſimi | regni Swecie gub'natoris ad | laudē ꝛ gl'iā beatiſſiē ſp v̊gis | Marie / et ob vniuerſi populi | criſtiani deuo- tiōez / et ſalutem | Anno dñi Mccccxcvj. | Härunder en krönt sköld med Lübecks vapen.

[1] Exemplar äro endast kända från kyrkobiblioteket i Barth (Pommern), metropolitankapitlets bibliotek i Prag, se Podlaha, *Catalogus incunabulorum, quae in Bibliotheca Capituli Metropolitani Pragensis asservantur* (Pragae 1926), s. 50, prämonstratenserklostret i Tepl och Wolfenbüttel LB (från Helmstedt UB).

[2] Se: Collijn, *Der Buchdrucker Georg Richolff d. ä. in Lübeck und Münster 1499—1518;* i: *Werden u. Wirken* (1924), s. 29—33.

Alanus' psalterium blev också översatt till dansk vers av en herr Michael (Nicolai), präst i S. Albani kyrka i Odense (1492), och med två andra dikter av honom tryckt i Köpenhamn av Poul Ræff år 1514 (Nielsen 177) under titel »Om iomffrw Marie rosenkrantz».[1]

En fornsvensk översättning verkställdes i Vadstena kloster antagligen av den ovan nämnde Johannes Mathei († 1524). Denna har bevarats i Cod. A 2 i Kungl. Biblioteket och har utgivits av R. Geete i »Svenska fornskriftsällskapets Samlingar», h. 159—161 (Stockh.—Upps. 1923—25). A 2 är en jämförelsevis sen handskrift, daterad år 1534.

Litteratur: Schröder VI. — *Sveriges bibliografi,* I, s. 66—68. — Hain 14035. — L. Delisle, *Deux notes sur des impressions du XV:e siècle,* II. *Impression d'un livre dans une chartreuse de Suède;* i: *Bibl. de l'École des chartes,* 1887, s. 638—640. — Collijn, *Bibliografiska stråftåg i Finland, Ryssland och Polen* (1912), s. 35 f.; *Översikt av det svenska boktryckets historia 1483—1700* (1924), s. 197—199; *Korrekturblad av Alanus de Rupe Mariefred 1498;* i: *NTBB,* 1935, s. 44—46.

Exemplar: *Berlin* SB (2 ex.: I o. II, fr. Stadtbibl. *Erfurt* o. Domgymn. *Magdeburg;* Voulliéme 1166/10). — *Brieg* Gymn.-Bibl. (II). — *Danzig* Marienbibl. (I). — *Göttingen* UB (I. Prov. S. Michaelsklostret i Lüneburg: i. Ad luneborgh an den abbet to sunte michele. — ii. Petitur reuerendus pater dominus abbas ut huius libelli materiam ad minus semel recitari faciat in audiencia omnium filiorum suorum ad virginis matris gloriosissime laudem et ipsius deuotionem Atque queso post per suum predicatorem eandem materiam publicari faciat de ambone ad plebis deuote instructionem). — *Hildesheim* Gymn. Joseph. (I. Ernst 347). — *Kiel* UB (I. Prov. se s. 163). — *Kraków* UB (II. Wisłocki, s. 426). — *København* KB (2 ex.: I o. III. Bølling 2105). — *Köln* UB (I. Iste liber pertinet ad fratres carthusienses domus sancte Barbare jn Colonia). — *Lemberg* UB (I. Inscriptus Catalogo Monasterij Tinecensis: ɔ: Tyniec. Barwiński 177). — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. (III. Collijn 6). — *London* Brit. Mus. (I. Prov.: i. se s. 163. — ii. Liber presbiterorum et clericorum domus ortiluminum beate marie virginis prope et extra [muros Hildeshemenses] in brylone ɔ: Lüchtenhof, Brüder vom gemeinsamen Leben im Brühle vid Hildesheim. Proctor 9831). — *New York* Morgan Libr. — *Paris* BN (I. Prov. se s. 163). — *Qvarnfors* Virgin (I. Prov. i. se s. 163. — ii. Liber Monasterij s. Michaelis intra Hildesium). — *Reval* Nik.-Gymn. (fuktskad.; Kirchhofer I). — *Rostock* UB (I). — *San Marino* Huntington Libr. (I). — *Stockholm* KB (2 ex.:

[1] P. D. Steidl, *Vor Frues Psalterbog.* Kbhvn 1924.

I i Rålambska saml., III gåva av greve Riant). — *Uppsala* UB (II. Collijn 25). — *Washington* Libr. of Congr. (Ashley, *Catalogue of the John Boyd Thacher collection of incunabula,* Wash. 1915, nr 839). — *Wolfenbüttel* LB (I. i. liber monasterij sanctorum martirum Abdon et Senes in Ringelem ɔ: Ringelheim. — ii. hunc libellum fecit imprimj in Swecia. — iii. Se s. 163).

Korrektur.

Stockholm KB (korr. av bl. 97—98, sign. M iij—M iiij, genom byte med *Kraków* Jagell. UB, se s. 164; provtryck av bl. 14, se s. 165).

1498.

Breviarium Scarense.

Nürnberg: Georg Stuchs, 24. 4. 1498. 8°.

520 (8+84+364+34+6+24) bl. Sign.: [1^8]; a^8 k^8 l^4; a^8—r^8 s^{10}; [1^6]; [1^8]—[3^8]; t^8—z^8 A^8—X^8 Y^{10}; Aa^8—Cc^8 Dd^{10}. Fol.: bl. 1—92 ofol.; fol. rött I—CXLVI; bl. 239—244 ofol.; bl. 245—267 nedtill folierade j—xxiij; fol. rött CXLVII—CCCLXIIII; rött Foliū I—XXXIII. 2 sp. 32 r. Canon missae 1 sp. 25 r. Typer: 7, 12, 13. Init.: a, c, d, e, f, i, k. 1 träsnitt. Svart o. rött tryck.

I. *Förord. Kalendarium.*

Bl. 1 saknas (tit.?). Bl. 2^a (biskop Brynolf Gerlakssons förord) rött: [B^2] *svart* Rynnolphus dei gratia ep̄s Scarēſis. Honorabilibus ‖ viris dn̄is eccleſiarū rectorib⁹ ⁊ curatis ... *slutar r. 25:* ... Datū Scar̄. ‖ Anno dn̄i M.cccc.xciij. Mēſis aprilis die duodecima. ‖ *rött* Prima ⁊ ſcd'a die Rogationū licet in albis ... *Bl. 2^b—8^a kalendarium. Bl. 8^b tomt.*

II. *Psalterium. Hymnarius. Actus sacerdotales.*

Bl. $9^{a\alpha}$ sign. a *rött:* Pſalteriū ordinatū ſm rubri ‖ cā eccleſie Scareñ Et primo ‖ in dn̄icis dieb⁹ in hyeme ad ‖ matutꝫ. Inuitatꝫ. *svart* Adoremus ‖ dn̄m. Qui fecit nos. *rött* Pš. *svart* Ue- ‖ *inryckt* nite.... *Bl. $9^{a\beta}$ r. 18 rött:* [B^{10}] ‖ Eatus vir qui nō abijt in cō ‖ ſilio impioꝝ ... *Bl. $70^{b\beta}$ r. 8:* ... *rött* Letania. ‖ *Bl. $72^{b\alpha}$ rött:* Preces maiores. ‖ ... *Bl. $73^{a\alpha}$ sign.* i *r. 25:* ... *rött* Preces ‖ *inryckt* minores ‖ ... *Bl. $76^{a\alpha}$ sign.* i iiij *rött:* Incipit hymnari⁹ ſcd'm no ‖ tulam eccleſie ſcareñ. Et pri ‖ mo ꝑ aduentū ad vš. hymn⁹ ‖ [C^4] Onditor alme ſy ‖ derū.... *Bl. $81^{a\alpha}$ sign.* k *r. 27:* Ordo ad ſponſalia.... *Bl. $83^{a\alpha}$ sign.* k iij *r. 14:* ... *rött* Ordo ad ‖ cathecuminos faciēdos ... *Bl. $86^{a\alpha}$ rött:* Exorciſmus ſalis cōmunis. ‖ ... *r. 30:* ... *rött:* Exorciſm⁹ aque ‖ ... *Bl. $86^{b\beta}$ r. 13:* ... *rött* Bn̄dictio ‖ *inryckt* panis ‖ ... *r. 20 rött:* Benedictio carnium. ‖ *r. 30 rött:* Benedictio butyri et

nibus in festo quocūq; recur
rendū ē ad cōe siue ꝓ iij. lec.
siue pro nouē siue ꝓ sex qñ ē
omel. ꝓpria Cū aūt fuerit
octaua. repetēde sunt lectio/
nes p̄dicte ⁊ in octaua ⁊ in fe
rijs octauaꝝ q̄tiēs fuerit ne/
cesse Fit sūma missa cū de
sanctis nō agit̄ feria scd̄a ꝓ
defunctis. Feria tercia ꝓ pec
catis. feria quarta de angelis
feria quinta de sanctospū. fe
ria vj. de sctā cruce. Sabbtō
de beata virgine nisi in aduē
tu dñi. Tūc. n. ferijs iij. iiij. v
⁊ vj. de dñica celebrandū est
⁊ p̄terq̄ in tpe pascali. ī quo
in tercia ⁊ quinta de resurre-
ctiōe. q̄rta v̄o ⁊ sexta de dñi-
ca semp dicat̄. Excipit̄ etiaꝫ
dies cineruꝫ ⁊ deinceps vsq;
ad diē pasce. In septuagesi/
ma v̄o fit sicut ī aduētu. Itē
qñ prima diei missa siue sum
ma pro defūctis ⁊ tūc p̄ma et
principalis collecta fiet ꝓ q̄-
escētibus in ecclesia secunda
ꝓ bñfactorib⁹ tercia fideliū.
Vigilie nouē lectionū cum
de sanctis non agit̄ die subse
quenti singulis diebus dñi-
cis dicant̄ in choro. Feria se-
cūda placebo. Feria. iij. p̄m⁹
noct̄. feria iiij. ij. noct̄. feria
v. tercius noct̄. feria vj. lau/
des Mēoria, historie dñical̄
p̄ter rñsoriū in vesp̄is in omī
bus obseruata. excipit̄ tem-
pus pascale in quo de vigi/
lijs nihil agit̄ nisi forte pro/
pter aliqd̄ speciale defūctoꝝ
In festo duplici vel solenni
nō dicunt̄ preterq̄ꝫ in die om
niū sanctorū cū aniarum cō-
memoratio erit die seq̄nti ce-
lebrāda. De p̄ma cōpletorio
⁊ horis dñe nostre ī collecta
rio totū est notatū Cetera in
antiphonario ⁊ ī libris offici
orum.

Liber horarū canonicarū
(q̄ breuiarij appellatiōe vēit)
nedū ſm notulā rubricamue
alme ecclesie scarensis ordi/
natus. verumetiā haud exili
vigilātia ⁊ castigatus et im-
pressus nurmberge ꝑ solertē
virū Georiū stōchs artis im
p̄ssorie nō ignarū octauo die
añ kalendas maij anni ab in
carnatōe verbi intelligibilis
diuini 1498 qd̄ est nostra
beatitudo obiectiua. finit.

Fig. 42. Breviarium Scarense. Nürnberg: Georg Stuchs, 1498. Bl. 520b.

casei. ‖ ... *Bl. 87aα r. 7:* ... *rött* Bñdictio lar- ‖ *inryckt* di ouorum
ꝛc. ‖ ... *Bl. 87aβ rött:* Sequūtur vnctiones infir ‖ morū. ... *Bl. 88aα*
r. 4: ... *rött* Sequūtur ‖ cōmendationes animarum. ‖ ... *Bl. 89aβ*
sign. l *r. 17 rött:* Benedictio sepulchri ‖ ... *Bl. 90bβ r. 21:* Habes
acten⁹ o lector q̄plu ‖ ra. Primo em̄ psalteriū cum ‖ suis hymnis
nocturnalibus ‖ atq; ꝓphetarū cāticis iuxta ‖ ferias adiūcta ‖ letania
necnō p̄cibus tū maiorib⁹ tū mino- ‖ ribus. Deinde autē vigilias ‖

defūctoꝝ. Preterea hymna- ‖ riū. Postremū v̇o actus sa- ‖ cerdotales. ‖ *Bl. 91$^{a\alpha}$ sign.* l iij *(tabula) rött:* In aduētu dn̄ica ṗma Fo. j. ‖ ... *slutar bl. 92$^{b\beta}$ r. 32:* Siluestri 30 ‖

III. *Proprium de tempore et de sanctis. Pars hiemalis.*

Bl. 93$^{a\alpha}$ sign. a *o. fol. rött* I *rött:* In noīe dn̄i nr̄i iesu xp̄i. ‖ Amē. Incipit breuiariū ꝑm ‖ rubricā alme eccl'ie Scareñ ‖ ordinatū. Dn̄ica ṗma in ad ‖ uētu dn̄i ad vs̄ sup ps̄ ferial' ‖ añ. *svart* Bn̄dictus. *rött* cū ceterꝫ. Cap̄. ‖ Ad Rom̄. 13. ‖ *svart* [6] Rēs: Scien- ‖ tes quia hora ‖ est iaꝫ nos de ‖ somno surge- ‖ re: ... *Bl. 184$^{b\beta}$ fol. rött* XCII *r. 29 rött:* Actenus pars ‖ hyemalis de ‖ tempore. ‖ *Bl. 185$^{a\alpha}$ fol. rött* XCIII *rött:* In vigilia sancti andree apo ‖ stoli. Scd'm iohannem. j. ‖ [I^{5}]N illo tpe. Sta ‖ bat iohannes ꝛ ‖ ex discipulis ei⁹ ‖ duo.... *Bl. 238$^{a\beta}$ fol. rött* CXLVI *r. 14 rött:* Finit pars hyemalis tam de ‖ tempore q̄ꝫ de sanctis. ‖ *Bl. 238^{b} tomt.*

IV. *Canon missae.*

Bl. 239^{a} tomt. Bl. 239^{b} träsnitt (korsfästelsebild, 131 × 90 mm., fig. 43). Bl. 240^{a}: [T^{8}]E igit̄ clemētissime pa ‖ ter ꝑ ih'm cristū filiū tu ‖ uꝫ dn̄m nr̄m supplices ‖ rogamus ... *slutar bl. 244$^{b\beta}$ r. 25:* ... Qui tecū vi. ‖

V. *Praeparationes ad missam. Praefationes. Missae votivae.*

Bl. 245$^{a\alpha}$ fol. nedtill j *rött:* Dum sacerdos celebraturus ‖ missam exuit vestes ꝓprias ‖ *inryckt* dicat. ‖ ... *Bl. 246$^{b\beta}$ r. 9:* ... *rött* Prefatio. ‖ ... *Bl. 248$^{a\alpha}$ fol. nedtill* iiij *r. 17:* ... *rött* De beata ‖ *inryckt* virgine. ‖ ... *Bl. 255$^{a\beta}$ r. 11 rött:* De sancta helena officium. ‖ ... *Bl. 266$^{a\beta}$ fol. nedtill* xxij *r. 3 rött:* De sancto brinnolpho epi ‖ scopo Scareñ. Introitus. ‖ ... *slutar bl. 267$^{b\alpha}$ r. 13:* ... ꝛ iusticia ei⁹ manet ī se- ‖ culum seculi. ‖ *Bl. 268 tomt.*

VI. *Proprium de tempore et de sanctis. Pars aestivalis.*

Bl. 269$^{a\alpha}$ sign. t *o. fol. rött* CXLVII *rött:* Incipit pars estiualis ꝛ pri- ‖ mo In vigilia pasche ad ves ‖ *inryckt* peras añ. ‖ ... *Bl. 340$^{b\beta}$ r. 15 rött:* Actenus pars estiua- ‖ lis de tpe. Iāiam de ‖ sanctis reliquū est. ‖ *Bl. 341$^{a\alpha}$ sign.* E *o. fol. rött* CCXIX *rött:* Cōmune sctōrū inter pa- ‖ scha ꝛ penthecosten ... *Bl 342$^{a\alpha}$ sign.* E ij *o. fol. rött* CCXX *rött:* Sequit̄ de sctīs in parte esti- ‖ uali hui⁹ breuiarij locādis.... *slutar bl. 486$^{b\beta}$ r. 20 rött:* Finit pars estiualis tam ‖ de tēpore q̄ꝫ de sanctis. ‖ Sequit̄ cōmune sāctorū ‖

VII. *Commune sanctorum. Notula b. Brynolphi episcopi Scarensis.*

Bl. 487$^{a\alpha}$ sign. Aa *o. fol. rött* Foliū I: Incipit cōmune sctōꝝ.

Et ‖ primo in vigilia vnĩ⁹ apoſto ‖ li ſcd'm Joh'ez. ꝑv ‖ [J⁴]N illo tpe. Dixit ieſus diſcip. ſuis. ‖ Ego ſuz vitis ve ‖ ra . . . *slutar bl. 513ᵇᵅ r. 33:* . . . Tu ãt. ‖ *Bl. 514ᵃᵅ sign.* Dd iiij *o. fol. rött* XXVIII *rött:* Regiſtrum tabulare horã ‖ rum canonicarum perſoluẽ- | darum a quolibet clerico ad ‖ ſacros maiores ordines pro- | moto dioceſis Scarenſis cõ ‖ prehenſiuũ nõ ſolũ de tẽpore ‖ verũetiã de quolibet ſancto ĩ ‖ kalendario locato patet in fi ‖ ne pſalterij. ‖ Incipit notula beati bryn ‖ olphi quondã epi Scareñ. ‖ [N⁴]Otanduz q ꝑ ‖ totum annũ offi- ‖ ciũ tam diei q̃ no ‖ ctis ad horas fa- ‖ ciendũ eſt de tẽpore niſi in fe ‖ ſtis ſanctorũ ⁊ ꝑ octauas ⁊ ĩ ‖ octauis eorũ: . . . *slutar bl. 519ᵇᵝ r. 14:* . . . De ꝑma cõpletorio ‖ ⁊ horis dñe noſtre ĩ collecta ‖ rio totũ eſt notatũ Cetera in ‖ antiphonario ⁊ ĩ libris offici ‖ orum. ‖ *Slutskrift i rött:* Liber horarũ canonicarũ ‖ (q̃ breuia- | rij appellatiõe vẽit) | nedũ ꝑm notulã rubricamue | alme eccleſie ſcarenſis ordi / ‖ natus. verumetiã haud exili | vigilãtia ⁊ caſtigatus et im- ‖ preſſus nurmberge ꝑ ſolertẽ | virũ Georiũ ſtöchs artis im ‖ pſſorie nõ ignarũ octauo die | añ kalendas maij anni ab in ‖ carnatõe verbi intelligibilis ‖ diuini 1498 qd' eſt noſtra | beatitudo obiectiua. finit. ‖ *Bl. 520 tomt.*

I alla kända exemplar saknas det första bladet, som troligen innehållit en kortfattad titel. Skarabreviariet är tryckt hos samme boktryckare, Georg Stuchs i Nürnberg, som också tryckte Breviarium Lincopense år 1493; det är tryckt med samma typer och har fått samma typografiska utstyrsel.

Breviariet börjar med ett kortfattat företal av biskopen i Skara Brynolf Gerlaksson (1478—1505). Det avtryckes här nedan i sin helhet.

Brynnolphus dei gratia ep*iscop*us Scare*n*sis. Honorabilibus viris d*omi*nis eccleſiaru*m* rectoribu*s et* curatis aliisqu*e* sacerdotibus *et* clericis in sacris co*n*stitutis, p*er et* infra nostra*m* dyocesim inhabita*n*tibus vniuersis. Paterna*m* dilectione*m* in d*omi*no *et* p*re*sentibu*s* inte*n*dere cum effectu. Sacre pagine nobis alludit eloquiu*m:* q*uod* bonu*m* ta*n*to felici*us* agitu*r*, quan*to* diligen*tius* affectu*m* suu*m* ad summe bonitatis p*ro*tendit principiu*m*. Hinc est q*uod* nos cu*m* p*er* nostra*m* dyocesim visitatio*n*is officiu*m* aliquibu*s* retroactis annis se*cundu*m sacrorum statuta canonu*m* licet immeriti fecerimu*s*, plures in inuio *et* no*n* in via sacerdotes *et* clericos in soluendis horis cano-

Fig. 43. Breviarium Scarense. Nürnberg: Georg Stuchs, 1498. Bl. 239[b].

nicis aberrare conspeximus: ita quod eccl*es*ie cathedralis (ad quam intitulati sunt) ritum *et* ordinem non obseruent. Quod tamen vt faciant, sacri canones vnumquemque sacerdotem *et* clericum, saltem ad sacros promotum ordines compellere dinoscuntur. Uolentes talibus obicem ponere periculis, libros breuiarios littera impressa secundum ecclesie nostre ordinarium characterizatos castigatos *et* correctos adduci fecimus in foro leuissimo communiter comparandos: secundum quos, omnes in oratione vnanimes, ipsi summo bonitatis principio

bonu*m* bene p*er*soluere valeam*us*. Ut igit*ur* ha*n*c nostra*m* piam exhortatione*m* vnusquisq*ue* eo deuoti*us* accipiat quo celestis gratie ymbre respersum se conspiciat, quoti*ens* in libris sic vt dicit*ur* characterizat*is*, horas canonicas deuotio*ne* sincera solue*n*das dixerit, totie*ns* nos de om*ni*potentis dei misericordia *et* beato*rum* petri *et* pauli apo*sto*lo*rum* ei*us* meritis *et* auctoritate co*n*fisi, quadraginta dies indulge*n*tia*rum* de iniu*n*ctis ei penite*n*tijs misericorditer in d*omi*no relaxam*us*. Datu*m* Scar*is* Anno domini M.cccc.xciij. Me*n*sis aprilis die duodecima.

Av detta företal framgår, att biskop Brynolf låtit trycka breviariet »secundum ecclesie nostre ordinarium» för att råda bot på den i stiftet rådande villervallan vid gudstjänstfirandet. Det vanliga löftet om 40 dagars avlat åt dem, som begagna det tryckta breviariet, utlovas i slutet. Företalet är daterat den 12 april 1493, under det att tryckningen av breviariet avslutades först den 24 april 1498. Klemming har antagit, att ett tryckfel föreligger i företalets årtal; i M.cccc.xc[v]iij torde ett v hava blivit överhoppat. Här kan emellertid påpekas, att företalet i Breviarium Arosiense är daterat den 10 okt. 1504, då däremot tryckningen var avslutad först den 3 febr. 1513.

Skarabreviariet är av stort intresse ur rent liturgisk synpunkt. I detsamma har den tendens, som gjorde sig gällande även i andra svenska breviarier, nämligen att i en handbok med breviariet förena även andra gudstjänstböcker såsom manualet och missalet, bragts till sin höjdpunkt. Breviarium Scarense innehåller sålunda utom det egentliga breviariet med kalendarium och psalterium även canon missae jämte praefationer och vissa till mässan hörande officier (delar av missalet) samt en del actus sacerdotales med formulär för vigsel, dop, jordfästning m. m. (delar av manualet). Dessa senare hava utgivits av Freisen i hans nedan cit. bok, s. 129—158.

Av intresse är också biskop Brynolf Algotssons (1278—1317) korstadga eller »Notula beati brynolphi quondam episcopi Scarensis», som finnes intagen i breviariets slut bl. 514—519 och således ännu var gällande, då breviariet trycktes. För kännedomen om de av Brynolf Algotsson

författade officierna om den hel. Helena (fol. CCLXXIIII[a]), den hel. Eskil (fol. CCCXXIX[a]), de spinea corona (fol. CCCVII[b]) och de b. virgine (Comm. sanctorum fol. xv) är breviariet en värdefull källa. Bland helgonofficierna finnes även ett officium »de sancto brinnolpho episcopo Scharensi» (bl. 266[a]), som antages vara författat av Brynolf Gerlaksson.

Canon missae föregås av ett träsnitt (se fig. 43), som föreställer Kristus på korset. Till höger om honom står Maria, som genomborras av ett svärd, och Johannes, till vänster knäböjer en biskop i full ornat; från hans mun utgår ett språkband med orden **O Jhū filij** *(!)* **dei miſerere mei** ∾ Framför biskopen en sexrutad sköld, vilket vapen bars av Brynolf Gerlaksson.[1]

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 68—73. — KLEMMING, *Sveriges äldre liturg. lit.*, s. 27—30. — J. FREISEN, *Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense* (Paderborn 1904), s. XXVII—XXXIII o. s. 129—158. — HAIN—COPINGER 3938. — PROCTOR 2282. — SCHREIBER 3625. — BOHATTA, *Liturgische Bibliographie des XV. Jahrh.* (1911), nr 493. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke*, V (1932), nr 5458.

Exemplar: *Skara* Stifts- o. lärov.-bibl. (bl. 1—11, 239, 488—520 saknas; bl. 12—15 skadade; orig.-bd). — *Stockholm* KB (bl. 1—27, 239 saknas, ersatta m. fotolit. faks. COLLIJN 234 o. Taf. 53). — *Uppsala* UB (bl. 1 saknas; COLLIJN 380).

1500.

Delaktighetsbrev på svenska utfärdat av Gudsberga kloster.

Wij brodhr mz gwdz tilſtådielſe Abbothe j gwdzbergis cloſter j Huſeby ſokn j dalar ſancti Bernardi ordhen Oc alth conuentz thr ſammaſtadz helſom edher oß ålſkeliga kårliga mz gwdhi oc ſancto Bernardo kwnnoct giórandis Ath wij for edhra dygdher gwdhelighet oc kårliga hiålp ſom j hafwen oß oc worth nyia cloſter / ſom ſtaar i ſtora bygningh bewiſth / geffwom edher andeliget bródherſkap mz oß oc allom waar helga ordhen Saa ath j ſkolen wara lottagandis j alla the godho / ſom giórs

[1] Om några bokband, som prydas av en stämpel med detta vapen och biskopskräckla samt bokstäverna **b g** se PER HIERTA, *Den äldsta skandinaviska vapenpärmstämpeln*; i: *NTBB*, 1924, s. 64—67.

och giöraſſ ſcal j wart fornämde cloſther ... Tyl ythermera wißo trikkiom wij worth jnſegel for thzta breff. Som giffwit år aaren åpther gwdz byrdh tuſende fåmhundrade.

Intet ex. är nu känt. Ovanstående formulär har avtryckts av S. Bælter, *Historiska anmärkningar om kyrko-ceremonierna* (Stockh. 1762), s. 318 f. efter ett *tryckt* exemplar, som riksrådet greve C. G. Tessin ställt till utgivarens förfogande.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 77.

1500.

Litterae participationis monasterii Sanctarum Mariae virginis et Birgittae in Vadstena.

[Lübeck: Stephan Arndes, omkr. 1500.] 8° obl.

Ett blad. 72 × 160 mm. 16 r. Typ: 5. Init.: k.

A. *R. 1:* [D³]Euot in chriſto ‖ Sozor Abbatiſſa Frater Confeſſor ge-‖neralis omneſqz ſacerdotes Sozores et Fratres Monaſterij Watſtenēſis Ordinis San‖cti ſaluatoris Lincopenſis dyoceſis in regno Suecie Salutis eterne continuum incrementum.‖ Pro deuotione veſtra ... Conferentes vobis ... plenam fraternitatem et ſpecialem participationē. ... *r. 14:* ... Datū in prefato noſtro monaſterio. Anno a natiuitate domini: Milleſimo ‖ quingenteſimo Die vero Menſis Sub ſigillo noſtro quo in tali-‖bus vtimur. In maiorem euidentiā et fidem omniū premiſſorum.‖

B. Ex. med obetydliga textvarianter finnes, så r. 15:

... Sub. Sigillo noſtro quo in ‖ talib⁹ vtimur. In maiorem euidentiam et fidem omniū premiſſorum.‖

Om de för Vadstena kloster år 1491 hos Ghotan i Lübeck tryckta delaktighetsbreven se ovan s. 106—108. Föreliggande participationsbrev med formulär för flera personer äro tryckta med stilmateriel från Stephan Arndes. Det skulle vara frestande att antaga, att det lilla klostertryckeriet i Vadstena, som år 1495 förstördes av eld, med

DEuot in christo
Soror Abbatissa Frater Confessor ge-
neralis omnesqz sacerdotes Sorores et Fratres Monasterij Watstenẽsis Ordinis San
cti saluatoris Lincopensis dyocesis in regno Suecie Salutis eterne continuum incrementum.
Pro deuotione vestra qua nostram sacram religionem diligitis Suscipiat vos dominus deus in
numerum electorum suorum. Et nos eius autoritate et sedis apostolice quantũ possumus in no-
stras orationes vos deuote assumimus et ascribimus per presentes. Conferentes vobis tam post
mortem ꝙ in vita plenam fraternitatem et specialem participationẽ. Omniũ spiritualiũ operum
et exercitionũ. videlicet. Horarũ. Missarũ. Predicationũ. Obedientie. Jeiuniorũ Vigiliarũ. Disci
plinarũ. Abstinentie. et Penitentie. Ceterorũqz omnũ bonorũ operum. Que in dicto nostro mo-
nasterio omnibusqz alijs monasterijs ordinis Sancti saluatoris Per suos deuotos fratres et soro
res Jbidem deo pro tempore famulantes diuina clementia dignabitur operari. Vt sicut nos de-
uota fraternitas hic iungit in terris. Jta diuina pietas nos sanctis suis finaliter aggregare dig-
netur in celis. Amen. Datũ in prefato nostro monasterio. Anno a natiuitate domini: Millesimo
quingentesimo Die vero Mensis Sub sigillo nostro quo in tali-
bus vtimur. Jn maiorem euidentiã et fidem omniũ premissorum.

Fig. 44. Delaktighetsbrev från Vadstena kloster. [Lübeck: Stephan Arndes, omkr. 1500.] Var. A.

tiden återuppstått och att de här beskrivna delaktighetsbreven blivit tryckta i Vadstena. I så fall skulle den lilla texttypen motsvara den i Vadstenadiariet nämnda stilsorten *breuitura* (se ovan s. 134 f.).

Stephan Arndes är en av Lübecks mest berömda boktryckare under 1400-talet och början av det följande århundradet. Han var bördig från Hamburg och hade gjort sina lärospån i Mainz. Härifrån kom han till Italien, där han var verksam i Foligno och Perugia. Vid hemkomsten slog han sig först ner i Slesvig, där han år 1486 tryckte det vackra Missale Slesvicense. Följande år överflyttade han till Lübeck, där hans verksamhet med mer eller mindre lyckligt ekonomiskt resultat kom att sträcka sig över tre årtionden, från år 1487 till hans år 1519 inträffade död. Åren 1498—1505 beklädde han också befattningen som rådskrivare i Lübeck. Av Arndes talrika arbeten kunna särskilt nämnas flera upplagor postillor och passional på lågtyska samt framför allt den berömda med träsnitt illustrerade lågtyska bibelupplagan av år 1494. Han har möjligen också tagit del i tryckningen av det svenska gradualet (se s. 186 ff.). Vid hans död övertogs hans tryckeri av hans arvingar, bland vilka en Hans Arndes nämnes i slutskriften till Eyn nyge Kalender 14 aug. 1519 (Borchling–Claussen 626).

F. Bruns, *Lebensnachrichten über Lübecker Drucker des 15. Jahrh.*; i: *NTBB*, 1915, s. 231—233, 250—257. — E. Voulliéme, *Die deutschen Drucker des 15. Jahrh.*, Aufl. 2 (Berl. 1922), s. 95 f.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 76 m. faks. s. 78. — *Einblattdrucke des XV. Jahrh.* (1914), nr 70—71. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke*, V (1932), nr 5569—5570.

Exemplar: *Stockholm* KB (A. På perg. Collijn 3 o. Taf. 2). — *Uppsala* UB (B. På perg. Collijn 964).

1500.

Birgitta, Revelationes.

Uppl. 2.

Samma innehåll som i uppl. 1492.

Nürnberg: Anton Koberger, 21. 9. 1500. 2°.

312 bl. Sign.: (3—4)^{6} (5—8)^{8} a^{8}—z^{8} A^{8}—F^{8} G^{6}—H^{6} a^{8}—f^{8} g^{6}. 2 sp. 57 r., tab. 63 r. Typer: 14, 19 (insprängd 21), 25. Rubr.: α, ε. 31 (59) träsnitt. Kol.-titlar.

Bl. 1a tit.: Reuelationes ſancte Birgitte ‖ *därunder träsnitt (Birgitta omgiven av nunnor o. munkar utdelande ordensregeln). Bl. 1b (förord, se utförligare nedan):* Prologus in librum Celeſtium reuelationū ſancte ‖ Birgitte nouiter cum figuris impreſſum. ‖ Dum illuſtris ac nobilis vidua ſctā Birgitta ex Sue | tia: Regali orta pſapia: in hoc ſeculo vitā ageret: . . . *slutar r. 56:* . . . Propterea Arma eiuſdez dñi Floꝛi | ani ppria ꝛ hereditaria: vna cū oꝛdinibꝫ ꝛ ſocietatibꝰ ſuis hereditarijs in huiuſce rei ppetu ‖ am memoꝛiam ſubtus depicta viſuntur. | *Bl. 2a:* Inſignia Regie Maieſtatis ‖ *därunder träsnitt med kejsar Maximilian I:s vapen. Bl. 2b:* Arma ſtrennui Mīlitis Floꝛiani waldauf | *därunder träsnitt med dennes vapen (båda träsnitten i samma storlek som titelträsnittet).*

Johannes de Turrecremata, Defensorium.

Bl. 3aα sign. 3*:* Epiſtola dñi Joh'is cardinalis de turre ‖ cremata: ad oīes chꝛiſtifideles. Incipit. ‖ [i7]Ohānes miſe ‖ ratiōe diuīa ſacroſancte romane eccl'ie tituli ſan ‖ cte Marie tranſtiberim ‖ . . . *Bl. 6aβ (Bonifacius IX, Bulla canonizacionis b. Birgittae 7. 10. 1391):* Incipit bulla Canonizationis beate | Birgitte de regno Suecie gloꝛioſe ſpon- ‖ ſe chꝛiſti: quam dedit Bonifacius papa no ‖ uus*(!)* . . . *slutar bl. 8bβ r. 4:* . . . Datum rome apud ſanctū ‖ Petrum: nonas Octobꝛis: pontificatus ‖ noſtri Anno ſecundo. | *(Martin V:s konfirmation 1. 7. 1419)* Sequiť confirmatio canoniza- tionis be | ate Birgitte. per Martinū papā quintū. ‖ . . . *slutar bl. 9aβ sign.* 7 *r. 9:* . . . Datum Floꝛentie. Kal'. Julij. Ponti ‖ ficatus noſtri Anno ſcd'o. ‖ . . . *Bl. 9bβ r. 20:* Sequiť lra teſtimonialis ꝛ decretū dñi iudicis camere apl'ice ſup pmiſſis declara- ‖ tionibus dñi Johannis cardinalis de tur- ‖ recremata. ‖ . . . *Bl. 10bα r. 20:* Inſtrumentū ꝛ ſubſcriptio notarij: . . . *Bl. 11a—12a böner inom typografiska linjer, 4 träsnitt på första, 3 på vardera andra o. tredje sidan.*

Prologus magistri Mathiae.

Bl. 12bα: Incipit Prologus in libꝛo Reuelatio- ‖ num celeſtiū Beate memoꝛie domīe Bir ‖ gitte de Suecia: diuinitus ſibi fac- tarum: | qui pꝛologus fuit editus: per venerabilem ‖ virum ma- giſtrū Mathiam de Suecia. | [ſ5]Tupoꝛ ꝛ mirabi- ‖ lia audita ſunt in terra no- | ſtra. . . . *slutar bl. 13bβ r. 56:* Explicit Pꝛologus. ‖ *Bl. 14a:* Epigrāma libꝛi pꝛeſentis ‖ . . . *r. 28:* Phares voluminis infraſcripti. ‖ . . .

Revelationes liber I—VIII.

Bl. 14b träsnitt m. inskrift: Fili⁹ dei loq̃r. Audite oēs inimici mei ... *Bl. 15aα sign.* a *(Liber I):* Incipit primus liber Reuelationū ce‖leſtium domine Birgitte de ſuecia.‖[v³]Erba domini noſtri ... *Bl. 42aα sign.* d 4 *(Liber II):* [ ]Ncipit Secūdus liber ce‖leſtiū Reuelationū dñe Birgitte. ... *Bl. 61bα (Liber III):* Incipit liber tercius celeſtium reuela‖tionū beate Birgitte de regno Suetie.‖ ... *Bl. 77aα (Liber IV):* Incipit Quartus liber ce‖leſtium Reuelationum beate Birgitte de‖regno ſuecie.‖ ... *Bl. 99a träsnitt (korsfästelsen). Bl. 130aα sign.* p 4 *(Liber V):* Incipit Quintus liber reuelationū. ... *Bl. 142aα (Liber VI):* Verba matris dei ad ſponſam narrātia‖pulcritudinē p̄i: ... *Bl. 180aα (Liber VII):* Incipit liber Septimus. ... *Bl. 194aα sign.* z 4 *(Epistola solitarii ad reges):* Incipit epiſtola Solita‖rij ad reges dñi Alphonſi quondā epiſcopi‖Giennenſ ... *Bl. 201aα sign.* A 3 *(Liber VIII):* [ ]Ncipit Liber celeſtis Im‖peratoris ad reges reuelat⁹ diuinitus bea‖te Birgitte de regno ſuetie. C Summus‖impator Xp̄s per ſponſam loquiť ad reges‖ ...

Regula s. Salvatoris.

Bl. 216b träsnitt (Birgitta utdelande ordensregeln). Bl. 217aα sign. C 3*:* Hic incipit regula ſancti‖ſaluatoris: ...

Sermo angelicus.

Bl. 223aα sign. D*:* Prologus in ſermonem angelicum de‖excellentia virginis Marie.‖ ... *Bl. 223aβ r. 23:* Incipit ſermo angelicus ...

Orationes I—IV.

Bl. 232bα: Prohemiū in oīones ſubſcriptas: que‖fuerūt diuinitus reuelate beate Birgitte‖de regno Suetie.‖ ... *slutar bl. 235b, under texten träsnitt m. underskrift:* Magiſter Magnus. S. p. pfeſſis.‖

Revelationes extravagantes.

Bl. 236aα: Incipit plogus In reuelatōes celeſtes‖que ꝺmuniter extrauagātes appellanť. [5]Oſtquā dominus‖Alphonſus ... *r. 51:* Explicit prologus. Incipiūt capitula.‖ ...

Vita abbreviata b. Birgittae.

Bl. 255aα sign. H 3*:* Incipit vita abbreuiata predilecte ſpon‖ſe chriſti ſancte Birgitte de regno Suetie‖continens in ſe certas reuelationes diuīas‖cum aliquibus miraculis.‖[b5]Enedictus ſit deuſ‖ ... *slutar bl. 257bβ r. 32:* ... Per chri‖ſtum dominum noſtrum: Amen.‖ *Härunder slutskriften i fortlöpande rader:*

¶ Finit diuinū volumē omniū celestiū Reuelationū preelecte spon- || se christi sancte Birgitte de regno Suetie. A religiosis patribꝫ origi nalis monasterij sanctarū Marie et Birgitte in watzstenis: prema- || turo studio ⁊ exquisita diligentia: in hos suprascriptos numerū ⁊ or dinem accuratius comportatū. Et si forte alique alie reuelationes si- cut reptum est: beate Birgitte ꝑ errorem aut temerarie a quoq̄ quo modolibet ascribant̄: preter has que in hoc presenti volumine: aut in || vita seu legenda sancte Birgitte maiori ꝯtinent̄: tanq̄ false et erro- || nee decernent̄. Insuꝑ iam alterato ꝑ Anthoniū Koberger ciūe Nu- remburgen̄. impresse finiunt. Anno domini .M.ccccc. xxi.mensis Se ptēbris. Laus omnipotenti deo: Amen. || *Bl. 258 tomt.*

Tabula.

Bl. 259$^{a\alpha}$ sign. a: ¶ Incipit tabula librorꝝ celestiū reuelationū san- || cte Birgitte de regno Suetie. || . . . *slutar bl. 311$^{b\beta}$ r. 31:* Explicit tabula librorꝝ celestium | reuelationum. || *Bl. 312 tomt.*

Ur förordet bl. 1^{b} må följande anföras:

. . . »Et q*uam*uis p*re*fatus liber (ɔ: liber celestiu*m* reuelationu*m*) a sanctis patrib*us* co*n*firmatus p*ar*iter *et* diligenter recognit*us*: lic*et* seculo n*ost*ro diuulgat*us* etia*m* imp*re*ssus fuerit: ad manus t*ame*n pauco*rum* deuenit: Cogitauit igit*ur* p*ro*motor ordinis sancti saluatoris ac vtriusq*ue* *con*ue*n*tus ta*m* fratru*m* q*uam* soro*rum* in ordine ac regula s*an*cte Birgitte deo seruie*n*tiu*m* vti verus et sincer*us* sponse *christ*i amator nobilis videlic*et* ac stre*n*nuus vir d*omi*n*us* Florian*us* Waldauf de Waldenstain in Rettenberg: eques aurat*us*, regi*us* *con*siliari*us*: ac australis camere thesaurarie in Inspruck locu*m*tenens . . . opus p*rese*ns Celestiu*m* reuelationu*m* in ea*m* forma*m* redigere redigiq*ue* facere: vt no*n* mo*do* illis q*ui* latine lingue cognit*i*one*m* h*abe*rent p*er*cognitu*m* foret: sed *et* suis impensis curauit (adductus vtilitate ac dignitate libri) vt in vulgare germanicu*m* idioma tra*n*slatu*m*: ac figuris depictis suis in locis apte et *con*cinne distinctu*m*: bene emendatu*m* elegantius magis in publicu*m* p*ro*diret. Cunq*ue* dict*us* d*omi*n*us* Florian*us* de hoc op*er*e etia*m* cora*m* sacra Maiestate Serenissimi: potentissimi *et* inuictissimi principis *et* d*omi*ni d*omi*ni Maximiliani Ro*mani* regis s*em*p*er* augusti: . . . mentione*m* fieri fecisset: . . . zelo deuotionis ducta qua*m* alioq*ui*n sua regia celsitudo ad s*an*ctam *christ*i sponsam diua*m* Birgittam *con*stantissima*m* gerit: ac singulari gr*aci*a *et* fauore etia*m* fr*atr*es sororesq*ue*

ordinis eiusdem p*ro*sequuta miro etia*m* desiderio ac affectu ad p*re*fatu*m* op*us* imp*ri*me*n*du*m* accensa est. Propterea ad instantia*m* et petitione*m* p*re*fati do*mi*ni Floriani waldauf de waldenstain sollicitatoris in hac pa*r*te : p*ro* honore ordinis s*an*cti Saluatoris ordinari fecit sua regia Maiestas vt figuris illis apte *et con*cinne distinctis in vtriusq*ue* lingue voluminib*us* imp*ri*mendis Calcegrapho mandaretu*r* : q*ui* p*ro* dignitate ope*r*is diuini : solerte*m* in eo imp*ri*me*n*do adhiberet ope*r*am. Ob ea*m* re*m* exieru*n*t sue regales littere ad sollertissimu*m* calcographu*m* : vi*delicet* honestu*m* ac p*ro*uidu*m* viru*m* Anthonium Koberger : impe*r*ialis ciuitatis Nurmbergensis ciue*m* : q*ui* ad hoc opus imp*ri*me*n*du*m* ob sua*m* ali*as* in ceteris pe*r* eu*m* impressis libris artificiosam diligentia*m* idoneor fuit reputatus : . . .

Härav framgår, att en gynnare av birgittinerorden, den österrikiske riddaren Florian Waldauf von Waldenstein till Rettenberg låtit översätta Birgittas uppenbarelser till tyska och intresserat kejsar Maximilian I för bokens utgivning såväl på latin som tyska. Kejsaren lät också tillskriva den berömde boktryckaren i Nürnberg Anton Koberger med uppmaning att trycka de båda upplagorna och förse dem med illustrationer. Den tyska upplagan utkom år 1502 (se s. 196—199). Den kejserliga skrivelsen till Koberger, som är odaterad, finnes bevarad (Orig. Pap. Maximiliana XI. 7 i Statthalterei-Archiv i Innsbruck); den avtryckes här nedan efter Hase, *Die Koberger* (Lpz. 1885), s. cliii f.[1]

Unnserm vnd des reichs lieben getrewen Anthonien Koburger burger vnd puechdrucker zu Nurmberg.

Maximilian etc. Lieber getrewer. Wir begern an dich mit gar besonnderm vleisse bittend, du wellest vnnser kuniglichen maiestat zu eeren vnd geuallen das puech genannt sand Brigitten hymlischen offenbarungen, des exemplar dir vnnser rate vnd des reichs lieber getrewer Florian Waldauf von Waldenstain antwurten wirdet, so erst vnd peldist du das ynndert mit fueg tun magst mitsambt den figuren darinne begriffen am ersten auf Latein vnd nachmals Teutsch lawtter correct vnd hubsch auf den verkauff

[1] Regest hos D. Schönherr, *Urkunden und Regesten aus dem k. k. Statthalterei-Archiv in Innsbruck;* i: *Jahrbücher der Kunstsammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses,* Jahrg. II: 2, s. xix, nr 709.

Fig. 45. Birgitta, Revelationes. Nürnberg: Anton Koberger, 1500. Titelträsnitt.

drucken lassen vnd dich hierinn gutwillig erzaigen, als wir vns des den gnaden nach so wir zu dir tragen vngezweyfelt zu dir versehen. Daran thust du vns zusambt dem lob vnd lone so du von dem almechtigen got vnd der welt darumb emphahen vnd nemen wirdest, sonnder dannck nems wolgeuallen, das wir mit gnaden vnd furdrungen gen dir erkennen wellen. Geben zu Freyburg in Brisgew.

Florian Waldauf var född år 1440 och härstammade från en tyrolsk bondesläkt. Hans ungdom är insvept i ett äventyrligt dunkel; att han haft tillfälle att idka studier synes vara uppenbart och likaså, att han tidigt kommit i tjänst hos ärkehertig Sigmund av Tyrolen och senare hos kejsar Maximilian. Han utmärkte sig i krig och fred, bl. a. skall han hava befriat Maximilian, när denne år 1488 satt fängslad i Brügge. Han blev snart kejsarens gunstling, avancerade till dennes protonotar och kejserligt råd samt användes ofta i diplomatiska missioner. En tid var han skattkammarmästare i Innsbruck. Kejsaren dubbade honom till riddare med epitetet von Waldenstein och gav honom slottet Rettenberg i förläning, där han slutade sina dagar den 1 jan. 1510.

Waldaufs intresse för Vår Frälsares orden och den hel. Birgitta torde stå i samband med den stiftelse och det kapell, som han lät uppföra i den lilla staden Hall vid Innsbruck och för vilket han med brinnande intresse under sina resor insamlade »Heiltümer» (reliker). En handskriven Heilstumsbuch för Hall med inklistrade träsnitt av Hans Burgkmair d. ä., vilken är författad av Waldauf och av denne anordnad för tryck, ehuru den aldrig utkom, finnes bevarad. Bland de här uppräknade relikerna märkes »ain stuck von dem tisch, darauf die heilig wittib sand Brigitta die himelischen offenbarungen geschriben hat», vidare »von ainem ruckpain und von ainem ermel ains rocks von sand Brigitta . . . von Sweden» m. m.

C. v. Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich,* Th. 51 (Wien 1885), s. 163 f. — J. Garber, *Das Haller Heiltumbuch mit den Unika-Holzschnitten Hans Burgkmairs d. Ä.;* i: *Jahrbücher der Kunstsammlungen des allerh. Kaiserhauses,* Bd XXXII (1915): T. 2.

Den nürnbergske patriciern Anton Koberger, som i förordet till föreliggande upplaga av Birgittas revelationer kallas »sollertissimus calcographus», är icke blott Nürnbergs utan även Tysklands störste boktryckare och förläggare under inkunabeltiden. Han

har antagligen börjat som guldsmed, men redan i början av 1470-talet har han inrett sin tryckeriverkstad i ett stort byggnadskomplex vid Aegidienhof, som han förvärvat och sedan betydligt utvidgade med närbelägna tomter. Hans tryckeri utvecklades snart till att omfatta 24 pressar med sysselsättning för 100 gesäller. Hans namn förekommer först år 1473 i en tryckt skrift, men flera tryck ha bevisligen före detta år lämnat hans pressar. Till år 1500 ha från dessa utgått omkring 250 oftast mycket omfattande tryck. För den stora förlags- och bokhandelsverksamhet, varåt han även ägnade sig, lät han utföra beställningar också på främmande officiner. Han upprättade även filialer på skilda ställen i Europa, så i Paris, Lyon, Ofen, Krakau m. fl. orter. Bland hans märkligaste arbeten kunna nämnas den tyska bibelupplagan av år 1483, Schatzbehalter (1491), Schedels världskrönika på latin och tyska (1493) m. fl. Koberger dog den 3 okt. 1513, varefter hans affär fortsattes under ledning av hans kusin Hans (Johannes) och, sedan han blivit myndig, av sonen Johannes.

O. Hase, *Die Koberger*. Aufl. 2. Lpz. 1885. — E. Voulliéme, *Die deutschen Drucker des 15. Jahrh.*, Aufl. 2 (Berl. 1922), s. 122—124.

Den Kobergska upplagan är ett noggrant eftertryck av originalupplagan 1492. Av särskilt intresse äro de träsnitt, med vilka Koberger försett sitt tryck. Antalet olika träsnitt utgör 31, av vilka några upprepats flera gånger, så att hela antalet illustrationer uppgår till 59. Sex av dessa träsnitt äro utförda i stockar, som upptaga en hel sida (ca. 228 × 143 mm.), nämligen titelträsnittet (Birgitta utdelande ordensregeln), som återkommer bl. 216^{b} framför Regula Saluatoris, de två vapenträsnitten bl. 2^{a} (det kejserliga vapnet) och 2^{b} (Waldaufs vapen), kanonbilden bl. 99^{a}, träsnittet framför frågornas bok, bok 5, bl. 129^{b} (Birgitta ridande till Vadstena kungsgård) samt träsnittet bl. 200^{b} framför liber celestis imperatoris ad reges (Birgitta utdelande uppenbarelserna åt furstar). Övriga träsnittssidor bl. 11^{a}, 11^{b} o. 12^{a} samt framför större avdelningar, bl. 16^{b}, 41^{b}, 60^{a}, 76^{b}, 141^{b}, 179^{b}, 193^{b}, äro sammansatta av flera, ända till sju stockar och med insprängd text. Bl. 235^{b} finnes ett ensamt träsnitt i storlek 122 × 111 mm. föreställande magister Magnus. Dessa träsnitt äro icke fria uppfinningar av konstnären, utan gå tämligen troget tillbaka på Lübeckupplagan. Nya äro blott de båda vapenträsnitten och kanonbilden.

Om mästaren till dessa träsnitt ha olika åsikter varit rådande. Äldst ha de tillskrivits Dürer själv, även Mathias Grünewald. Man har också ansett, att deras upphovsman är en Dürer närstående konstnär, som utgått från hans skola, en slags dubbelgångare till honom, som man betecknat än som Benedikt-Meister, än och oftare som Birgitten-Meister efter träsnitten i upplagan 1500. Denne Birgitten-Meister har H. Röttinger trott sig kunna identifiera med en med Dürer samtidig konstnär Peter Vischer d. ä. i Nürnberg, som egentligen var konstgjutare. Dennes verksamhet har emellertid senare på ett mästerligt sätt klarlagts av S. Meller, varför Hildegard Zimmermann i sin redogörelse för Birgitta-mästaren kommer till det resultatet, att frågan om hans identitet ännu icke kan anses vara löst.

H. Röttinger, *Dürers Doppelgänger.* Strassb. 1926. (*Studien zur deutschen Kunstgeschichte,* H. 235.) — S. Meller, *Peter Vischer der ältere und seine Werkstatt.* Lpz. 1925. — Hildegard Zimmermann, *Der »Birgitten-Meister» = Peter Vischer?;* i: *NTBB,* 1927, s. 7—16.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 74 f. — Klemming, *Birgittaliteratur,* s. 11—13, nr 2. — Hain—Copinger 3205. — Schreiber 3504. — *Gesamtkat. der Wiegendrucke,* IV (1930), nr 4392.

Exemplar äro vanliga. I GW anföras icke mindre än 57 exemplar. — I svenska offentliga bibliotek finnas ex. i: *Stockholm* KB (2 ex.: 1. prov.: liber iste pertinet ad hospitale Spiritussanctj in Memingen. Collijn 215; 2. prov.: Liber cartusiensium in Buchshaim continens Reuelaciones sancte Birgitte comparatus per priorem Jacobum; ex. m. färglagda träsnitt, fr. Per Hierta). — *Uppsala* UB (Collijn 333).

Helsingfors UB. — *Köpenhamn* KB (Madsen 728). — *Oslo* UB (Amundsen 73).

U. å.

Graduale

för svenskt gudstjänstbruk.

U. o. tr. å. [Lübeck: tr. av Graduale Svecicum, 1493?]. Stor 2°.

226 bl. P. I—III sign. a^{10}—h^{10} k^{10}—l^{10} o^{10}—r^{10} s^{6}; p. IV—V osign. $[1]^{8}$—$[10]^{8}$. 10 r. med 10 notsystem om 4 i rött tryckta linjer. Typer: 1, 2, 3. Init.: a, b, c.

I. *Proprium de tempore.*

Bl. 1—2 (Dominica I—II adventus) saknas. Bl. 3ª sign. **a iij** *(def.):* **plebs tu a letabitur in te oſtende [nobis do]** || . . . *Sign. b:*

tu funda ſti iuſti cia et iudi cium pꝛe‖ . . . *slutar bl. 97b sign.* I vij *(Missa pro defunctis) r. 9: . . . rött* ℣ *svart* Requiem eternam dona eis domine et luꝛ perpe‖tua luceat eis Cum ſanctis tuis‖

II. *Proprium de sanctis.*

Bl. 98a sign. I viij *upptill till höger rött:* In vigilia‖ſancti an‖dree officiū‖ *r. 1 svart:* [ ]o minus ſecus ma re galile e vi‖dit du os fratres petrum et andream . . . *Bl. 116b sign.* p vi *r. 16 rött:* De domina noſtra officiū‖ . . . *slutar bl. 120a sign.* p ꝛ *r. 8:* funde pꝛeces ad filium pꝛo ſalu te fideliū allelu ia alle‖

III. *Commune sanctorum.*

Bl. 120a sign. p ꝛ *r. 9 rött:* In vigilia vni‖us apl'i officiū‖ *svart* [ ]go autem ſicut oli ua fru‖ctiſi ca ui in domo domi ni . . . *slutar m. Commune virginum bl. 146b sign.* s vi *r. 10: . . . rött* Cō *svart* Confundātur ſu per bi‖

IV. *Sequentiae.*

Bl. 147a osign. överst i högra margen rött: In nocte na‖tiuitatis dm̄‖ ī gallicantu ſequentia‖ *r. 1 svart:* [ ]rates nūc oēs reddam⁹ dño deo‖ . . . *Bl. 155a mellan r. 2 o. 3 rött:* De ſancto‖ henrico ep̄o‖ et martire‖ . . . *slutar bl. 219a under r. 8 rött:* In octaua ſanctorum innocenciū‖ *Bl. 220b:* [ ]l le lu ia *rött* ℣ *svart* [D]olo rum matris vir ginis penſe mus . . . *r. 5: . . . rött* ℣ *svart* [T]rene ma ri e vir‖ginis . . . *r. 8:* bus pꝛo fuit.

V. *Ordinarium missae.*

Bl. 221 saknas. Bl. 222a: leyſon [K]i rie‖ leyſon Ki rie‖ [ ]loꝛia in eꝛel ſis deo . . . *Bl. 222b r. 4:* [ ]anctus Sanctus San ctus dominus deus‖ ſa baoth . . . *Bl. 223 saknas. Bl. 224a r. 5: . . .* Sanctus Sanct⁹ Agn⁹ de i dm̄calia [I]te miſſa eſt‖ *i högra kanten rött:* In dm̄cis‖ diebus‖ *r. 7 svart* [ ]i rie leyſon . . . *Bl. 225 saknas. Bl. 226b r. 9: . . .* Agnus‖ de i qui tol lis peccata mundi dona nobis pacem‖

Bland arkivalieomslagen i KA har Klemming tillvaratagit ett antal pergamentsblad i stort folioformat, som tillhöra ett för svenskt gudstjänstbruk tryckt graduale. Bladen mäta i regel 32 × 22 cm. Varje sida innehåller tio rader text med lika många notsystem, bestående av fyra i rött tryckta linjer med fyrkantiga nottecken. Klemming har beräknat bladens antal i ett fullständigt exemplar till omkring 230. Av dessa har han återfunnit 167, av vilka dock ett

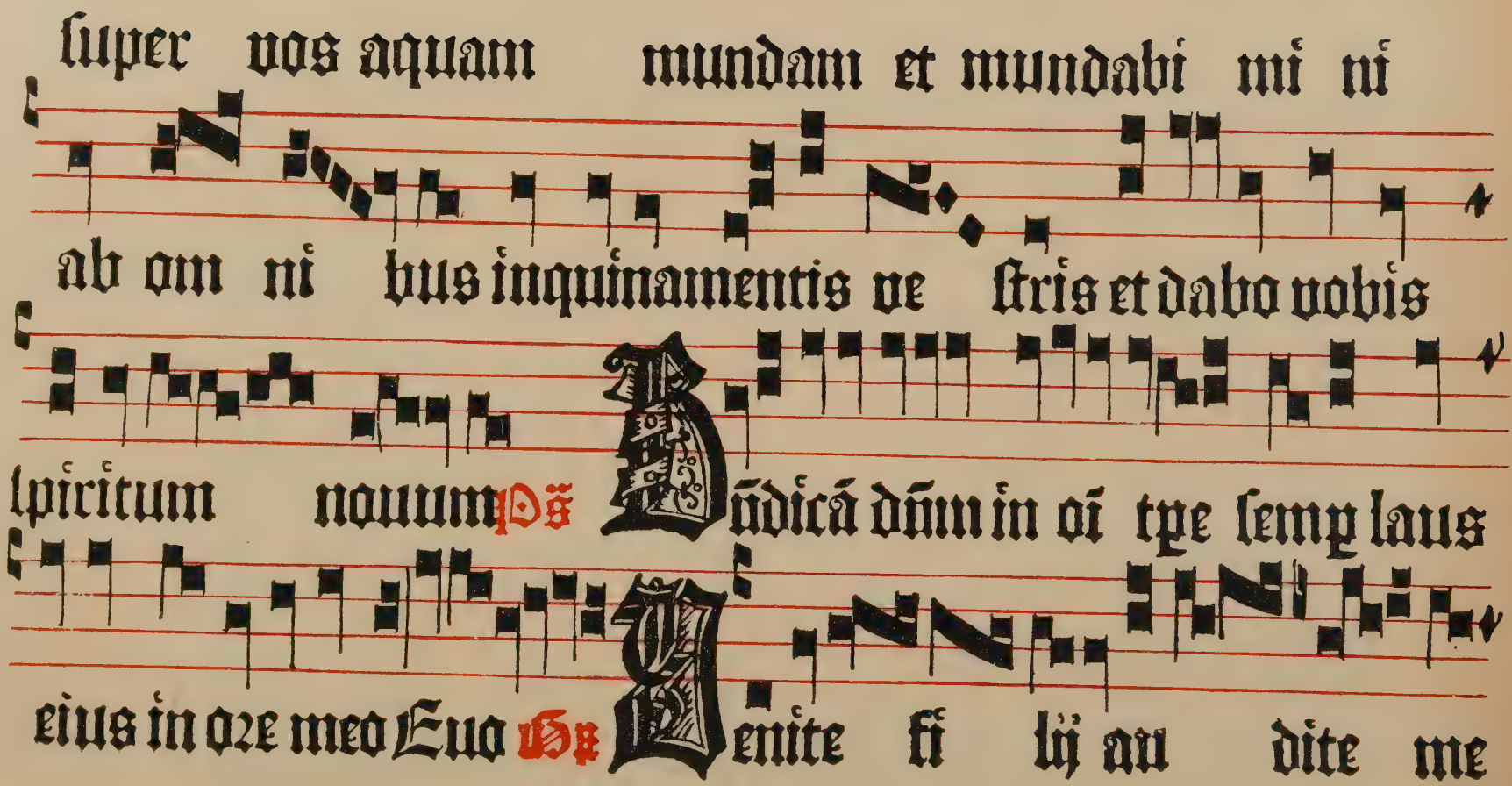

Fig. 46. Graduale. [Lübeck 1493?] Del av bl. e ij[a].

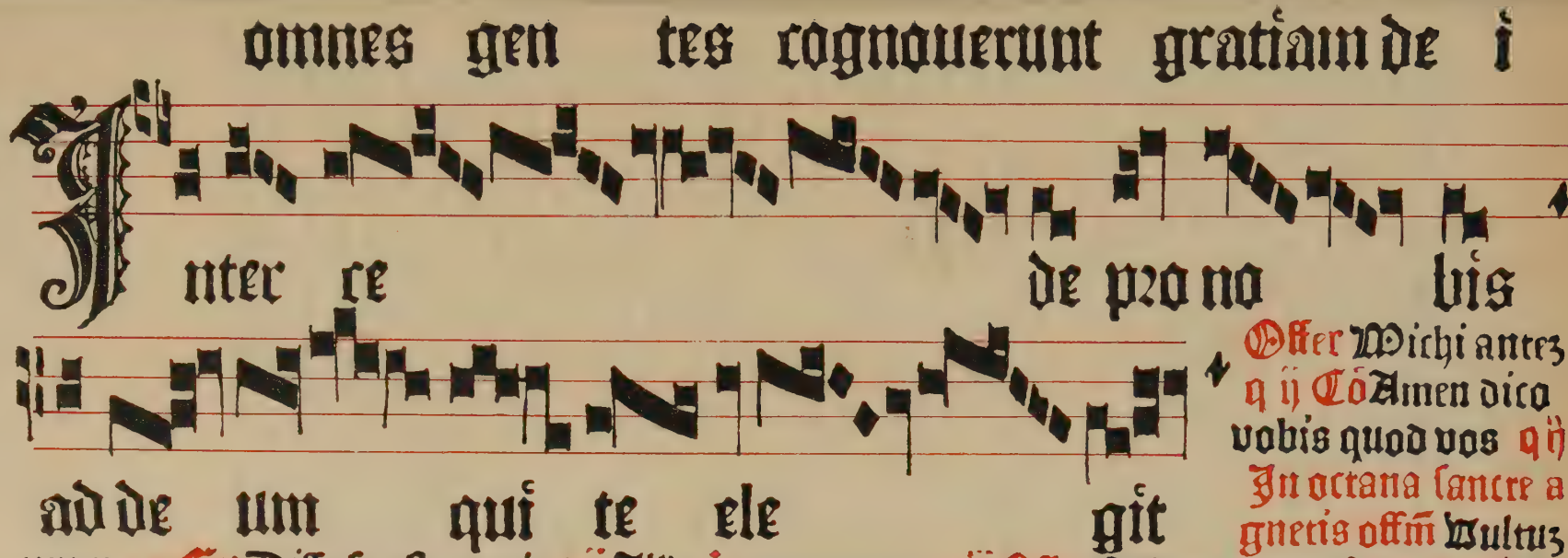

Fig. 47. Graduale. [Lübeck 1493?] Del av bl. lx[a].

30-tal äro mer eller mindre ofullständiga. Endast ett fåtal blad, inalles 11 jämte fragment av 1 blad, ha efter Klemmings tid anträffats, de flesta från omslag i KA, med vilka det i Kungl. Biblioteket förvarade exemplaret har kunnat kompletteras. I samband med denna kompletteriŋg och med exemplarets nybindning har jag beräknat bladens antal till 226, av vilka fortfarande följande saknas: 1—2, 5, 7—10, 27, 37, 41, 46, 48—49, 55—56, 58, 63—64, 66, 73, 78, 82, 92, 95, 101, 104—105, 107, 111, 116, 126—127, 131, 149, 158—159, 181, 183—184, 188, 208, 213, 215, 221, 223, 225, varjämte blad 18—19, 23, 33—34, 38, 122, 128, 134, 161—162, 165, 177, 186 äro mer eller mindre defekta.

Gradualet sönderfaller till innehållet i två skilda delar, av vilka den förra omfattar avdelningarna proprium de tempore, proprium de sanctis och commune sanctorum, den senare sekvenser jämte ordinarium missae (Kyrieeleison, Gloria, Sanctus). Den förra delen, som omfattar 146 blad, är till skillnad från den senare försedd med bladsignering. Signaturerna äro tryckta i rött och placerade på bladets versosida i yttre vänstra margen, något ovanför sidans mitt. De bestå av en bokstav från **a**—**h**, **k**—**l**, **o**—**s** (**i**, **m** och **n** äro egendomligt nog överhoppade) jämte en siffra **i** till och med **x**. Varje lägg består av 8 ark utom det sista signerat **s**, som innehåller 6 ark. Signeringen **ai**—**ax** etc. fortsätter oberoende av arkens bladantal på angivet sätt genom hela denna del. Lägg 2 är alltså signerat **a ix**—**b vi**, lägg 3 **b vii**—**c iiii**, o. s. v. Det sista blad i denna avdelning, till vilket hänvisning i texten göres, är **s vj**, som alltså med säkerhet kan antagas vara sista arket i denna del. Sekvensavdelningen har bestått av 74 blad, vartill komma 6 blad ordinarium missae, fördelade på 10 lägg om 8 blad. I sekvensdelen saknas de tryckta anfangerna, som ersatts med för hand, omväxlande i rött och blått målade initialer. De tryckta anfangerna förekomma emellertid åter i gradualets sista parti, ordinarium missae. Att dessa sex blad placerats sist i det rekonstruerade gradualet beror på en hänvisning bl. 62ª. Här lyder r. 4 ff.: [ ]i rie leyſon Xp̄iſte [ ] lo‖ria in excelſis deo *rött* Quere iu*(!)* fine‖libri cum alijs‖Gl'a ī excelſis‖

Den typografiska bestämningen ävensom dateringen av gradualet vållar svårigheter på grund av exemplarets defekta skick. Bl. a. saknas det första och det sista bladet, som kunna hava innehållit resp. titel och slutskrift. I gradualet ha tre olika slag av typer kommit till användning, en större och en något mindre texttyp samt en mindre rubriktyp av mycket karaktäristiskt snitt. De två mindre typerna äro omväxlande brukade i rubrikerna till de olika officierna, den minsta huvudsakligen i de förkortade formulären till Introitus, Graduale, Versus alleluiaticus, Offertorium, Communio m. m. och sidhänvisningarna till de ställen, där dessa formulär finnas uttryckta.

Klemming har utan vidare motivering hänfört gradualet till Bartholomaeus Ghotans tryckeri i Lübeck och bestämt tryckåret till omkr. 1490. Proctor däremot, som känt detta tryck från två blad i Klemmings med originalblad illustrerade upplaga av »Sveriges äldre liturgiska literatur» (i Brit. Mus. o. Bodl. Libr., Proctor 2644), på vilka dock blott två typer synas hava förekommit, har bestämt detsamma såsom ett verk av Stephan Arndes i Lübeck, utfört med dennes typer 3 och 6. Han ingår emellertid icke på dateringen. Vid beskrivningen av gradualet för »Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde», där stilprov och alfabet reproducerats Taf. 824—826, har det ansetts lämpligare att tills vidare föra detta tryck till en anonym Lübeckverkstad, som betecknas »Dr. des Graduale Svecicum». Det i gradualet använda stilmaterielet överensstämmer nämligen icke helt med det Arndesska (se här fig. 46—47). Den största texttypen är identisk med den s. k. vallmotryckarens typ 8, som förekommer t. ex. på titelbladet till S. Birgitten Openbaringhe 1496 (se fig. 37), under det att den mindre texttypen är Stephan Arndes' typ 6. Den lilla egenartade rubriktypen erinrar återigen vad versalerna beträffar starkt om texttypen i två lågtyska i Lübeck av okänd tryckare åren 1496 och 1497 utförda Plenarium-upplagor (*GfT* 832—833). Synnerligen karaktäristiska och för det svenska gradualet betecknande äro de rikt utsirade, oftast vridna gradualanfangerna (ca. 27—30 mm. höga) i två alfabet. Av dessa initialer har jag endast återfunnit ett I i det lågtyska plenariet 1497 (*GfT* 833). Liknande, dock ej identiska anfanger finnas i några hos Arndes i början av 1500-talet tryckta Peraudiskrifter. Det kan således ej råda något tvivel om, att gradualet är tryckt i Lübeck.

Vad återigen dateringen beträffar har jag i en uppsats »När trycktes det Svenska Gradualet» (1909) sökt datera detsamma till före maj 1493. Denna datering stödde jag på en notis i Lübecks Pfundzollbücher för åren 1492—1496, enligt vilken skepparen Gert Bur den 16 maj 1493 avseglade till Stockholm, medförande »i kiste xij tunnen mit boken hort dem bisschop van upsal». Något värde på denna boksändning kan icke angivas, då gods till andliga personer var tullfritt. Då ingen annan bok kan tänkas, som tryckts i Lübeck denna tid för svensk räkning, har jag antagit, att försändelsen bestått av det svenska gradualet.

Klemming har icke kunnat närmare precisera gradualets stiftstillhörighet. Det erbjuder enligt Klemming både likheter och olikheter med Uppsala- och Strängnäsmissalena, än närmar det sig det ena, än det andra. Att det är avsett för svenskt gudstjänstbruk framgår emellertid tydligt av de många rent svenska eller nordiska helgonofficier och sekvenser, som det innehåller; flera sekvenser äro också författade av svenskar. På bl. 211[a] finnes sekvensen de patronis regni swecie, varur följande strofer här kunna anföras:

Illustris iustus deuotus rex ericus
insignis presul ac henricus
triumphali decorati martirio.
Eskillus martir triumphat et bothuidus
dauid concertant et sigfridus
apostolis doctorali preuilegio.
Sublimata celesti duce
martir scandit helena solium.
Illustrata diuina luce
mentis offert birgitta radium.
Ecclesia nunc sweorum te exorat te collaudat celi curia etc.

Det har därför fallit sig helt naturligt att anse gradualet som en för hela den svenska kyrkan avsedd ritualbok, ett *Graduale Svecicum*, i vilket för de olika svenska stiften egenartade fester och officier blivit intagna. I så fall bör gradualet hava utgivits genom Uppsala domkapitels försorg, och den ovan anförda notisen ur de lübeckska tullböckerna om en större boksändning till ärkebiskopen av Uppsala år

1493 finner då sin helt naturliga förklaring och kan med stor sannolikhet anpassas just på denna bok.

Frågan om det svenska gradualets diocestillhörighet har emellertid kommit i ett nytt läge, sedan G. Lindberg i sin gradualavhandling »Die schwedischen Missalien» (Upps. 1923) bestämt hävdat den uppfattningen, att gradualet är tryckt för Västerås stift. Denna sin åsikt stöder Lindberg på några i gradualets proprium de sanctis-avdelning förekommande helgonofficier, vilka äro betecknande för traditionen inom Västerås stift och kodifierats i kalendariet till Breviarium Arosiense 1513. Det är Josephus, som i gradualet finnes mellan Felix presb. (14 jan.) och Marcellus papa (16 jan.) och i Västerås stift firades den 15 jan., i andra stift den 19 mars. Vidare förekommer Lazarus i gradualet mellan Lucia (13 dec.) och Vigilia Thome (20 dec.). Lazarus firades i Västerås den 16 dec., hans fest förekommer icke i något annat svenskt stift. Kanutus dux finnes vidare i gradualet på den 7 jan., men jämte Västerås fira även Åbo och Lund honom på denna dag. Moberg, som anslutit sig till Lindbergs åsikt, påvisar vidare, att den sällsynta Davidssekvensen »Ante mundum mundum sciuit» (i gradualet bl. 163[b]) pekar på ett nära samband med Västerås. Sin åsikt stöder Lindberg också på den omständigheten, att de flesta gradualebladen anträffats som omslag kring handlingar från Västmanland och Dalarna i KA och att ett antal äldre arkivalier i Västerås domkapitelsarkiv äro bundna i blad av samma graduale. Han framdrager slutligen en notis från den förfalskade biskopskrönikan för Västerås[1], enligt vilken biskop Otto i Västerås (1501—1522) låtit utgå en ny »mässbok» för sitt stift. Härmed kan i alla händelser icke gradualet avses, som på typografiska skäl bör vara tryckt före år 1500, utan det i Basel år 1513 med förord av biskop Otto tryckta Västeråsbreviariet. Toni Schmid har sammanställt några fragment av handskrivna gradualen, breviarier och missalen, vilka med all sannolikhet tillhöra Västerås stift; på grund av den gemensamma tradition, som

[1] N. Ahnlund, *Nils Rabenius (1648—1717). Studier i svensk historiografi* (1927), s. 53—79.

utmärker dessa och gradualet, drager hon den slutsatsen, att detta senare är ett *Graduale Arosiense.*

Det kan ju a priori förefalla i högsta grad osannolikt, att ett av de minsta stiften i Sverige skulle haft råd att trycka den utan gensägelse praktfullaste och dyrbaraste liturgiska ritualbok, som under medeltiden utkom för svensk räkning.[1] Det är vidare egendomligt, att ingenstädes i gradualet ecclesia Arosiensis nämnes. Visserligen är gradualet betydligt defekt, men början av proprium och commune sanctorum samt av sekvensavdelningen är dock i behåll. Icke ens vid officium dedicacionis ecclesie, som i gradualet placerats i proprium de tempore-avdelningen omedelbart efter officiet för dominica XVIII post trinitatem (bl. 93 sign. l iij) finnes Arosiensis utsatt. Så är dock fallet i Breviarium Arosiense på den 16 aug. I samtliga svenska breviarier och missalen nämnes också det stifts namn, för vilket de äro avsedda.

En jämförelse mellan gradualets proprium de sanctis-avdelning och samma avdelning i andra svenska liturgiska böcker och handskrifter, icke blott avsedda för svenska stift utan även för vissa ordnar, ger emellertid till resultat, att man icke kan förneka möjligheten av den av Lindberg framställda hypotesen, att gradualet är tryckt för Västerås stift. Dess festlängd visar onekligen stor överensstämmelse med Västeråstraditionen, sådan denna finnes bevarad icke blott i Breviarium Arosiense 1513 utan också i de av Toni Schmid framdragna handskriftsfragmenten. Det visar sig bl. a., att gradualet ej tillhör Linköpings stift (Birgittafesten den 23 juli och translatio Dominici den 24 maj saknas), ej heller Strängnäs (Annadagen 9 sept. saknas), Åbo (translatio Henrici 18 juni och Anna 15 dec. saknas) eller Skara (Brynolphus saknas och Helena firas den 31 juli i stället för som i Skara den 30 juli). Men främst kan ärkestiftet icke ifrågakomma, ty i

[1] Det är icke ofta som ett graduale blivit befordrat till tryck under 1400-talet. Under det att missalen, breviarier och psalterier utgingo i hundratals upplagor för skilda stift och ordnar, känner man blott åtta under inkunabeltiden tryckta gradualupplagor, häri inräknat den svenska. Av dessa är endast ett tryckt för ett särskilt stift, Würzburg (1496), de övriga äro romerska gradualen, tryckta i Augsburg, Basel och Venedig (se H. Bohatta, *Liturgische Bibliographie des XV. Jahrh.* (Wien 1911), s. 43, nr 698—705).

gradualet saknas sådana karaktäristiska festdagar som translatio s. Erici (24 jan.); s. Bernardus, som i Uppsala firades den 25 aug., finnes i gradualet i likhet med övriga svenska stift på den 20 aug. Dauid, som endast spelat roll för Västerås stift, finnes i gradualet på den 25 juni, i ärkestiftet är hans dag den 15 juli. Även Sigfridsofficiet stämmer med Västerås. Av sekvenserna har redan den sällsynta Davidsekvensen »Ante mundum mundum sciuit» nämnts, som talar för ett Graduale Arosiense liksom de ovan nämnda festdagarna för Josephus (15 jan.) och Lazarus (19 mars), vidare de båda Knutsdagarna (7 jan. och 10 juli) m. m.

En slutgiltig stiftsbestämning torde dock icke kunna göras, förrän ytterligare material genom fynd av nya blad av det tryckta gradualet blivit framdraget, det gäller i första rummet titel- och slutbladen. Vad dateringen beträffar, torde den av mig föreslagna dock kunna försvaras. Sjöfarten från Lübeck till Sverige gick denna tid huvudsakligen på Stockholm, någon gång också på Kalmar, Nyköping och Söderköping. Det är därför ingalunda otroligt, att försändelsen av gradualet adresserats till Stockholm under ärkebiskopens namn för att därifrån genom hans försorg befordras till domkapitlet i Västerås.

Litteratur: *Sveriges Bibliografi,* I, s. 33—37. — Klemming, *Sveriges äldre liturg. lit.,* s. 17—19. — Proctor 2644. — Copinger 2765 a. — J. Freisen, *Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense* (1904), s. LVI f. — Bohatta, *Liturgische Bibliographie* (1911), nr 705. — Collijn, *När trycktes det Svenska Gradualet?* (*Bibliografiska Miscellanea,* I); i: *Kyrkohist. årsskr.,* 1909, s. 129—131. — G. Lindberg, *Die schwedischen Missalien* (1923), s. 46—55. — C. F. Hennerberg, *Till frågan om Graduale Svecicum eller Graduale Arosiense;* i: *NTBB,* 1926, s. 165—170. — C. A. Moberg, *Über die schwedischen Sequenzen,* I (1927), s. 29—31. — G. Lindberg, *Till frågan om Graduale Svecicum eller Graduale Arosiense;* i: *NTBB,* 1928, s. 119—124. — Toni Schmid, *Smärre liturgiska bidrag,* I. *Till frågan om Graduale Arosiense;* i: *NTBB,* 1931, s. 268—271; V. *Nya bidrag till Västeråsliturgien;* i: *NTBB,* 1932, s. 119—121.

Exemplar och fragment: *Stockholm* KB (ex. sammansatt av pergamentsomslag från KA, i vilket f. n. 46 bl. saknas, varjämte 14 äro mer eller mindre defekta. Collijn 464). — *Uppsala* UB (ett fåtal bl. Collijn 610). — *Västerås* Domkapitelsarkivet (kring äldre arkivalier här finnas som omslag bl. 43, 157, 160, 184 o. 217).

1502.

Birgitta, Revelationes, på tyska: Puch der himlischen Offenbarung.

Nürnberg: Anton Koberger, 12. 7. 1502. 2°.

348 bl. Sign.: 1 (i—v)⁸ 2 (vi—xi)¹⁰ A⁶ B⁸ C⁶—Z⁶ a⁶—x⁶ y⁸ z⁶ aa⁶—gg⁶ hh⁸. 52 r. Typer: 11, 26. 30 (58) träsnitt. Sidtitlar.

Bl. 1ª tit.: Das puch der Himlischen offenbarung ‖ der heiligen wittiben Birgitte von dem kůnigreich Sweden. ‖ *Härunder samma träsnitt som i den lat. uppl. 1500. Bl. 1ᵇ tomt. Bl. 2ª sign.* ij *förord.* ℂ Die erst vorred dises puchs der himlischen offenbarungē sant Birgitten. ‖ [a³]Es die durchleuchtig vnd edel wittib ‖ sant Birgitta von kůnigklichem stam aus Sweden geporn / hie auff erden le ‖ bet / . . . *Bl. 3ª sign.* iii *kejsar Maximilians vapen m. överskrift:* Kuniglicher Maiestat wappen ‖ *Bl. 3ᵇ Waldauffs vapen m. överskrift:* Erbliche wappen herr Florian waldauff ‖

Johannes de Turrecremata, Defensorium.

Bl. 4ª sign. iiij*:* Die vberschrifft dises buchs ‖ . . . *r. 30:* Außtailung dis Buchs ‖ . . . *r. 42:* ℂ Der Sendbrieff herrn Johannsen Cardinals vom Turre Cremata ‖ zu allen Cristglaubigen menschen anfahet also. ‖ [J]Ohannes von göttlicher erpermbd der heiligen Römischen kirchen des titels ‖ sant Marie yenhalb der Tyber etwan sant Sixten priester Cardinal / . . . *Bl. 8ᵇ r. 46:* ℂ Hie volgt nach die war Bull der erhebung vnd heiligmachung der seligen ‖ Birgitten von dem kůnigreich Sweden der hochwirdigen Gesponsen Cristi ‖ die geben hat der pabst Bonifacius der neůndt. ‖ . . . *Bl. 12ª sign.* ix *r. 26:* ℂ Hienach volgt die bestettigung der heiligůg sant Birgitte durch pabst Mar ‖ tinum den fünfften. ‖ . . . *Bl. 15ª—16ª böner inom typografiska linjer o. träsnitt.*

Prologus magistri Mathiae.

Bl. 16ᵇ: ℂ Hie fahet an die vorred im puch der himlischē offenbarungē seliger gedecht ‖ nus fraw Birgitte vō Swedē ir vō gott geschehen. Welhe vorred ist gemacht ‖ worden durch den wirdigen man maister Mathiam von Sweden. ‖ [f³]Orcht vnd wunderperliche ding sein ‖ gehört in vnserm land / . . . *slutar bl. 18ª r. 46:* Hie hat ein end die Vorred. ‖

Revelationes libri I—VIII.

Bl. 18b sju träsnitt, i mitten text, som börjar: ℭ Der ſun gottes ſpꝛicht. Jr all mein veind ... *Bl. 19a sign.* A *(Liber I):* Hie anfacht das Erſt buch der himliſchen offenbarungen fraw Birgitte von Sweden. ‖ ... *Bl. 55b (Liber II):* Hie anfacht das ander buch ... *Bl. 81b sign.* L *(Liber III):* Hie facht an das dritt buch ... *Bl. 102a sign.* O iiij *(Liber IV):* Hie anfacht das vierdt puch ... *Bl. 132b träsnitt (korsfästelsen). Bl. 174a sign.* c iiij *r. 1 (Liber V):* ℭ Ein voꝛred des buchs der fragen das da iſt das fünfft Buch ... *r. 35:* ... ℭ Hie anfacht das funfft buch der offenbarung. ‖ ... *Bl. 190b sign.* f ij *rubr.:* Das ſechſt puch ‖ ℭ Die woꝛt der muter gottes zu der Geſponſen ... *Bl. 243b:* ℭ Hie anfacht das Sibend puch. ... *Bl. 262b sign.* ſ ij: ℭ Hie facht an des einſidels herꝛn̄ Alphonſen weylent biſchoff zu Gien- ‖ nen / vn̄ darnach des aller bewerteſten einſidels Epiſtel zu den künigen. ‖ ... *Bl. 272a (Liber VIII) sidrubr.:* Das viii puch ‖ Hie anfacht das puch des himliſchen Rey ‖ ſers zu den künigen / von gott geoffenbart der heiligen Birgitte vō dem künig- ‖ reich Sweden. ...

Regula S. Salvatoris.

Bl. 293a sign. z: Hie anfaht die Regel des heiligē hail ‖ machers von gott / von dem mund Jheſu chꝛiſti / der andechtigē ſeiner Ge ‖ ſponſen ſannt Birgitte von dem kunigreich Sweden / gegeben. ...

Sermo angelicus.

Bl. 301a sign. a a iij: ℭ Die voꝛred auff die engliſchen red von der vbertreffung der iunck- ‖ fraw Marie. ‖ ... *Bl. 301b:* ℭ Hie anfacht die engliſch red von der vbertreffenlichkeit der ſeligen iunck- fraw ‖ Marie ...

Orationes I—IV.

Bl. 313a sign. c c iij *r. 32:* ℭ Der anfang diſer nachgeſchriben gebet / die von gott ſant Birgitten vō dem ‖ künigreich Sweden / geoffenbart woꝛden ſein. ... *slutar bl. 317a sign.* dd *r. 38:* Hie enden ſich die gebet von got ge- ‖ offenbart der ſeiligen Birgitte.

Revelationes extravagantes.

Bl. 317b: ℭ Hie anfacht die voꝛred auff die himliſchen offenbarung die gemainigklich die ‖ außſchwaiffenden offenbarungen genannt werden. ‖ [n⁴]Ach dem herr Alphonſis ... *r. 31:* ℭ Es hat ein end die voꝛred / vn̄ anfahent die capitel. ...

Vita abbreviata b. Birgittae.

Bl. 343a sign. h h iij: ℭ Hie anfacht das kurtzbegriffet leben

ſant Birgitte der garlieben Ge-‖ſponſen chriſti von dem künig-reich Sweden / innhaltende ettlich göttlich ‖offenbarung mit ett-lichen wunderzeichen. ‖ [g⁴]Eſegnet ſey got der vater vnd der ſun ‖ ... *Bl. 346ᵇ r. 16:* ℭ Ein ſchönes gebet von ſant Birgitten ge-macht von einem Cartheuſer. ‖ ... *r. 32:* ℭ Ein ſchönes gepet zu der heiligen frawen ſant Birgitten hat gemacht Babſt ‖ Bonifa-cius der newnt / ...

Bl. 347ᵃ r. 32 slutskrift: ℭ Hie hat ein ennd das puch aller himliſcher offenbarung der für auſſerwelten ‖ geſponſen Chriſti ſant Birgitte von dem künigreich Schweden / von den geiſt-‖lichen vetern des vrſprüngklichen Cloſters der heiligen Marie vnd Bir-gitte zu ‖ watzſten mit gar zeitiger ler vnd erfarnem fleiß in diſe obengeſchribne zal vnd ordnung fleiſſigklich zuſamen pracht / ob villeicht anndre offenbarung (als er-‖funden iſt) der heiligen Bir-gitte / durch irrung oder freuelich von einichem wie ‖ das geſchech zu geſchriben würden (auß genömen die die in diſem gegenwürti-‖gen puch / oder in dem merern leben oder leſen ſannt Birgitte begriffen ſein) die ‖ ſollen als falſch vnd irrig erkennt werden. Das nach ſolher zeittiger bewerung ‖ in der künigklichen ſtat Nürn-berg durch Anthonien koberger burger daſelbs ‖ im andern nach tauſent fünffhundert iaren gedruckt vnd Am .xij. tag des mo-‖nats Julij ſeligklich (got zu lob vnd der heiligen frawen Birgitte) vol-endt iſt ‖ worden Amen. ‖ *Bl. 347ᵇ o. 348 tomma.*

Enligt företalet till den latinska upplagan av Birgittas revelationer 1500 lät riddaren Florian Waldauf von Waldenstein även ombesörja en tysk översättning (se ovan s. 181 ff.). Härom läses närmare i det förord, som beledsagar den tyska upplagan och varur följande förtjänar anföras:

... Vnd wiewol dises göttlich puch der himlischen offenbarungen ... vormals zu Lůbeck allain in latein getruckt worden, so ist es doch in hohen deůtschen lannden gar zu weniger menschenhanden komen, vnd daselbs wenig bekant. Das hat der edel vnd streng ritter herr Florian waldauff von Waldenstein zu Rettenberg, kůniglicher rat vnd stathalter der österreichischen schatz Camer zu Ynspruch ... als ein warer liebhaber der heiligenn Birgitten vnnd gůnstiger fůrdrer des heiligen ordens vnsers Saluators, ... zu hertzen genomen, vnd gedacht disen kőstperlichen vnerkanten schatz dises

puchs der himlischen offenbarungen in sôlher gestalt an das liecht zepringen, das es nit allein denen, die der lateinischen sprach erkantnuss haben, sonder auch allen andernn durch deůtsche sprach verstendlich vnd in lateinischer vnd deutscher sprach getruckt wůrde. . . .

Den tyska upplagan är prydd med samma träsnitt som den latinska med endast ett undantag: träsnittet magister Magnus (i den latinska upplagan bl. 235^{b}) har uteslutits.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 82 f. — Klemming, *Birgitta-literatur,* s. 42 f., nr 42. — Proctor 10959.

Exemplar bl. a. i: *Augsburg* SB. — *Breslau* Stadtbibl. — *Dresden* LB. — *Erlangen* UB. — *Frankfurt a. M.* Stadtbibl. — *Freiburg i. Br.* UB. — *Gotha* Herzogl. Bibl. — *Göteborg* Stadsbibl. — *Köln* UB. — *Köpenhamn* KB. — *London* Brit. Mus. (Proctor 10959). — *Lund* UB. — *Nürnberg* Stadtbibl. — *Prag* NUB. — *Stockholm* KB (2 ex.: 1. Ex bibliotheca Conuentus S. Petrj Sarisburgj. — 2. Rålambska saml. i. Heinrich graffe zů werdenberg dhomherr etc. — ii. Disz Buoch Gehert jn die Gemeinen Teutschen Liberij, Jn das Goizhausz).

1502.

Birgitta, Burde der Welt.

Uppl. 3.

Augsburg: Lucas Zeissenmayer, 1502. 4°.

40 bl. Sign.: a^{8}—e^{8}. 27 r. Typ: 2. Initialer: två träsnitts-, ett lombardalfabet. Rubr.: β. 2 träsnitt.

Bl. 1^{a} tit. i träsnitt: Das bůchlin d' hȳ | liſchē offenbarūg | Sant Birgitē wie es | ȳecz jn̄ d' welt ergē ſol | *Bl. 1^{b} träsnitt (Birgitta skrivande vid en pulpet). Bl. 2^{a} sign.* a ij: ℂ Von der bewerung vnd beſtettigunge der offenbaruneng*(!)* Sant Birgitten. | [S]^{8}Ant Birgitta nach dē tode | Vlphonis deß Fürſten Ne- | recie von dē reich Schwe- | den irs eelichen manns. hat gehabt gǒtlich offenbarūg | . . . *Bl. 7^{a}:* [D]^{8}Iſ bůchlin wirt genannt die | Burd der welt vnd die weiſ- | ſaguung vn̄ offenbarung vō- | zůkünfftigen betrůbnuſſen die | diſe welt übergeen werdent. | . . . *Bl. 8^{b} r. 24:* ℂ Diſ bůchlein wirt genannt die burd der welt | Vnd die weiſſagunge von den zůkünfftigen be- | trůbnuſſen die diſe gantze welt übergeen werden | *Bl. 9^{a} sign.* b j: [V]^{8}Nſer herr Iheſus Criſtus. |

... *slutar bl. 39*^{b} *r. 5:* ... das ſy mit ſo ſy gleich ſünd tůnde. ge-‖leiche peyn vnd rachung enpfahen vnd yemerlich‖vergeend. Hie hat ein ennd diſ bůchlein. genannt die‖burde der welt. Ge-truckt durch Lucam Zeiſ‖ſenmair. zů Augſpurg. In dem iar nach Cri‖ſti vnnſers herren geburt. M. cccc. vnd. ij.‖ *Härunder träsnitt. Bl. 40 tomt.*

Föregående upplagor Nürnberg 1481, se s. 11—15 och Augsburg 1482, se s. 15 f.

Boktryckaren Lucas Zeissenmayer var verksam i Augsburg åren 1494—1502, varefter han flyttade sin press till Wessobrunn. De två typer och övrigt materiel, som han använder i sina tryck, synes han hava förvärvat från den även i Augsburg verksamme boktryckaren Johann Schönsperger.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 84. — KLEMMING, *Birgittaliteratur,* s. 47, nr 47. — WELLER, *Repertorium typographicum* (1864), nr 214.

Exemplar: *Göteborg* Stadsbibl.; G. Bernström. — *München* SB. — *Nürnberg* Germ. Mus. — *Stockholm* KB. — *Uppsala* UB.

1503—1507.

De äldsta kända tryckalster, som direkt beröra Sveriges politiska historia, äro otvivelaktigt de skrifter, som kardinal Raymundus Peraudi (om Peraudi se ovan s. 100 f.) lät trycka i samband med sin aktion år 1503 för den danska drottningen Kristinas frigivande ur svensk fångenskap. Då emellertid dessa tryck icke äro utförda i Sverige, ej heller utfärdade av svenska myndigheter, har jag ej ansett mig böra upptaga dem i denna bibliografi. De hava först påpekats av G. MEHRING, *Kardinal Raimund Peraudi als Ablasskommissar in Deutschland 1500—1504 und sein Verhältnis zu Maximilian I;* i: *Forschungen u. Versuche zur Geschichte des Mittelalters u. der Neuzeit. Festschrift D. Schäfer dargebracht* (Jena 1915), s. 375, 408 f., o. senare omnämnts av G. CARLSSON i *NTBB,* 1920, s. 42 f., i hans anmälan av G. RUDBECK, *Skrifter till Sveriges historia, tryckta före år 1600.* Upps. 1919.

Här medtages icke heller den av Peraudi år 1503 utfärdade bannbullan mot Sten Sture, Hemming Gadh m. fl., av vilken ett

unikt ex. år 1921 förvärvades till Kungl. biblioteket. Bullan är tryckt i Köln av Herman Bungart och har av mig beskrivits och reproducerats i: *Det äldsta svenska politiska trycket. Ett mot Sten Sture, Hemming Gadh och anhängare den 25 juli 1503 utfärdadt bannlysningsbref;* i: *NTBB,* 1921, s. 1—14. Här äro också två av Peraudiskrifterna i drottning Kristinas angelägenhet avtryckta. — En annan bannbulla mot Hemming Gadh, utfärdad av påven Julius II den 20 jan. 1506, skall hava tryckts på latin och danska, men något ex. har icke blivit bevarat, se *Sveriges bibliografi,* I, s. 87 f.

Ett annat Sverige angående politiskt tryck, kurfursten Joachims av Brandenburg vidisse av kejsar Maximilians akt- o. exekutorialbrev i saken mellan konung Hans och svenskarna 2 o. 23 okt. 1506, utfärdat Berlin 23 febr. 1507 och tryckt i Frankfurt a. O., beskrives i *Sveriges bibliografi,* I, s. 88 f., o. av G. Rudbeck, *Skrifter t. Sveriges hist. tryckta före år 1600* (1919), nr 78.

1504.

Birgitta, Burde der Welt.

Uppl. 4.

Augsburg: Johann Froschauer, 1504. 4°.

34 bl. Sign.: a^8—c^8 d^4 c^6. 30 r. Typer: 4, 6. Init.: d, k. Rubr.: β. 1 träsnitt.

Bl. 1ª tit.: Das buch der hi‖meliſchen offen:‖barung ſant Bir‖gitten wie es yetz‖in der welt ergen‖ſol.‖ *Bl. 1ᵇ träsnitt (Birgitta skrivande vid en pulpet). Bl. 2ª sign.* a ij: ℂ Von der bewerung vnd beſtåttignug*(!)*‖der offenbarungen ſant Birgitten. [S¹²]Ant Birgitta nach dē‖tod Vlphonis der für-‖ſten Neretie von dem‖reich Schweden ires‖eelichen mañs hat ge-‖habt gôtlich offenba-‖rung . . . *Bl. 6ª r. 15:* [D³]Iß bůchlin wirt genant die purd der welt vñ‖die weiſſagung vñ offenbarung von zůkünf‖tigē betrůbnuſſen die diſe welt übergen wer-‖dent.‖ . . . *Bl. 7ᵇ r. 12:* ℂ Diß bůchlin wirt genant die pürd der welt. Vnd‖die weyſ-‖ſagung von den zůkünfftigen betrůbnuſſen‖die diſe gantze welt übergeen werden. . . . *Sign. b:* das das ſy eylten ſich zů beſſern vnd zů bekôren von‖ . . . *slutar bl. 34ª:* leich ſünd thůnd. geleiche pein vnd rachung empfa‖hen vnd iämerlich vergeend.‖ℂ Sie hat

ein ennd diß büchlein. genannt || die burde der welt. Getruckt durch Hann || sen Froschauer zů Augspurg. In dem iar || nach Cristi vnnsers herren gepurt. M. || cccc. vnd. iiij. *Bl. 34ᵇ tomt.*

Föregående upplagor Nürnberg 1481, se s. 11—15, Augsburg 1482, se s. 15 f., Augsburg 1502, se s. 199 f.

Om boktryckaren Johann (Hans) Froschauers äldsta levnadsöden är föga känt. Han härstammade troligen från Bayern (Neuburg vid Ötting) och antages vara fader till den berömde boktryckaren Christoph Froschauer i Zürich. I Augsburg har han varit verksam under åren 1494—1520. Hans typografiska materiel härrör till stor del från Anton Sorg i Augsburg. Birgittaträsnittet bl. 1ᵇ är sålunda detsamma, som förekommer i Sorgs upplaga av Burde der Welt 1482.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 86. — Klemming, *Birgittaliteratur,* s. 48, nr 48.

Exemplar: *Berlin* SB. — *München* SB.

1510.

Psalterium Upsalense.

Uppl. 2.

Uppsala: Paul Grijs, 9. 7. 1510. 4°.

120 bl. Sign.: ɪ⁴ a⁸—k⁸ A⁸—D⁸ E⁴. 23—24 r. Typer: 1, 2ᴮ, 3. Init.: a, b, c, d, e, f. Rubr.: α, β. 2 träsnitt.

Bl. 1ᵃ: [P⁴]Salterium dauid bene correctum || cum Antiphonis ꝛ Ymnis in debi || tis locis Et quibusdam tytulis. | In quibus continetur singulorum psalmorum sensus. . . . Item Au- || gustinus de laude psalmoꝝ ꝛ de virtute eorū | dem. . . . Impressum Upsalie In domo Uenerabilis patris dñi doctoris Raualdi Archidiachoni | ibidem Per Paulum grijs anno dñi M. d. x° | In octaua visitationis marie: Soli deo || Laus et gloria per infinita secꝛorum secula. || *Härunder träsnitt (ärkebiskop Jakob Ulvssons vapensköld). Bl. 1ᵇ tomt. Bl. 2ᵃ sign. ɔ sidtit.:* Utilitates psalmorum. || *Inc.:* ℂ Beatus Augustinus Episcopus de laudibus et vtilitate || psalmorum sic dicit || . . .

I. *Psalmi nocturnales.*

Bl. 4b: In dominicis diebus Per eſtatem Inuitato ‖ Laudemus ieſum*(!)* criſtum ... *r. 11:* In dominicis per hiemem Inuitatorium. ‖ Adoremus dominum Qui fecit nos. ‖ ... *Bl. 5a sign.* aj: Pſalm⁹ vnus in quo notatur*(!)* pceſſus*(!)* humani*(!)* generis ‖ ... [6]Eatus vir qui non abijt ī ‖ conſilio impiorū. ... *Sign. b:* exaudi verba mea: (M)irifica miſericordias ‖ ... *Bl. 84a sign.* k viij *r. 21:* ℂ Finiunt Pſalmi. ymni. et Antiphone noc- ‖ turnales: Et incipiunt Pſalmi. ymni. ꝛ Anti- ‖ phone Diurnales. Et veſpertinales. *Bl. 84b träsnitt (Yttersta domen), över träsnittet tre disticha:* Hec mea majeſtas. hec eſt mea magna poteſtas. ‖ ... *På tvären i högra margen:* Iudicabit iudices Iudex generaľ. ...

II. *Psalmi diurnales et vespertinales.*

Bl. 85a sign. Aj: In dominicis quando*(!)* de tpe agitur ... *r. 9:* ... Canticum Hilarij epi. [T²]e deum laudam⁹: te dominum cōfitem ‖ ...

III. *Psalmi ad completorium.*

Bl. 114a r. 13: Ad ꝯpletoriū pſj h⁹ ſūmariū rq̄re ſ: Pſ iiij ‖ ...

IV. *Preces majores. Vigiliae mortuorum.*

Bl. 116b: Preces maiores ī aduentu ꝛ q̄drageſima ... *Bl. 117a sign.* Ej: Incipiunt Uigilie mortuorū Ad veſpas Aū ‖ ... *Bl. 119b:* Suffragia Ferialia Ad matutinas Aū. ‖ ... *slutar bl. 120a r. 32:* ... rex ‖ ꝛ pr̄on⁹ ſwecie felix de domo lutea tranſit ad regnum glorie. ‖ *Bl. 120b slutskrift:* Ex- ‖ plicit pſal- ‖ terium dauiti- ‖ cum bene correctū Cū*(!)* ‖ ānotatōne ad quemlibet pſal- ‖ mū qua intētione ſit pſalm⁹ ipe legē ‖ dus ꝛ qualr exponendus Impſſum Up- ‖ ſalie ‖ Anno ſalutis Mdx. Reuerēdiſſimo in xpo prē ꝛ Dño dño Jacobo ‖ Regni Suecie primatū ‖ Et Upſaleñ eccleſie ‖ pſulatū feliciſſime ‖ gubernante ‖ Cū priuile ‖ gijs ‖

Paul Grijs torde av namnet att döma hava varit den förste infödde svensk, som i vårt land varit verksam som boktryckare. Om hans levnadsöden äga vi emellertid inga andra underrättelser än de, som kunna utläsas ur slutskrifterna till de arbeten, som han under åren 1510–1519 tryckte i Uppsala. Av dessa framgår bl. a., att han var borgare i Uppsala. År 1514 kallar han sig nämligen i en slutskrift »boketrykkiare ok borghare y Upsala», år 1515 underskriver han »per prouidum virum Paulum grijs ciuem ibidem. In arte impressoria optime expertum.» I ett annat tryck från samma år använder han titeln »artis impressorie

librarius», vilket kan tyda på, att han också idkat bokhandel och förlagsverksamhet. Grijs har tydligen varit en bildad och språkkunnig man, som självfallet behärskat latin. Att han också var runkunnig framgår av proveniensanteckningarna i en i Uppsala UB bevarad inkunabel, »Interpretationes somniorum Danielis», tryckt av Konrad Kachelofen omkr. år 1490 (förut i samlingsbandet 61: 204, nu 35[b]: 153; i min katalog nr 467: 2 i tillägget; COPINGER 1872 a). På titelbladet förekommer icke mindre än tre gånger ägarebeteckningen liber pauli gris impressoris samt en gång med runor Paulo pertinet liber (se fig. 48).

COLLIJN, *En autograf af Paul Grijs;* i: *Allm. sv. boktr.-fören:ns meddel.*, 1907: 1.

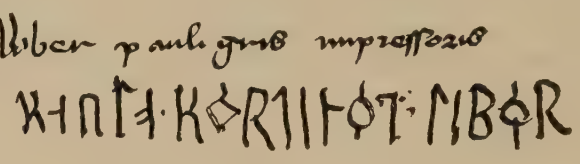

Fig. 48. Autografer av Paul Grijs.

Någon självständig tryckeriverksamhet torde Grijs dock icke hava utövat, utan innehaft privilegium som ärkebiskopens och Uppsala domkapitels boktryckare. Det är dock icke uteslutet, att han för egen räkning förlagt ett eller annat mindre tryckalster, särskilt skolböcker. En år 1515 tryckt donat är utgiven »impensis honesti viri pauli grijs», troligen är också Magnus Ingemaris Composita verborum 1519 en förlagsartikel. De två första tryck, som utgingo från den lilla pressen, det här beskrivna psalteriet 1510 och ett troligen samma år tryckt, av ärkebiskop Jakob Ulvsson utfärdat cirkulär till ärkestiftets prästerskap, äro båda prydda med ärkebiskopens vapen i träsnitt, en fyrdelad sköld, som i fälten 1 och 4 har ett grekiskt kors, i fälten 2 och 3 en örnfot (se fig. 49). I psalteriets slutskrift säges detta vara utfört med privilegier »domino Jacobo Regni Suecie primatum Et Upsalensis ecclesie presulatum felicissime gubernante». Samma vapen förekommer även i slutet på Gersons lilla skrift »Lärdom huru man skall lära dö» (1514).

Tryckeriet var installerat »in domo uenerabilis patris domini doctoris Raualdi Archidiaconi ibidem» (så på titelbladet till psalteriet). Ärkedjäknen Ragvaldus Ingemundi var en av Uppsala domkapitels mest framstående medlemmar denna tid samt ärke-

biskopens förtrogne och vän. Han har troligen fungerat som någon slags inspektor eller föreståndare för tryckeriet. Det hus, där detta var inhyst, är säkerligen samma hus, som väpnaren Lasse Olafson på livstid tillbytt sig av domkyrkan mot ett gods i Laggahärad socken och som efter hans död återgått i domkapitlets ägo. Då huset var »nidherfallwk oc behöffde biggias» skänktes det år 1492 av ärkebiskopen och domkapitlet till Ragvaldus Ingemundi på livstid »ath biggia och bruka thet medh alle tillaagher som ther tilliggia meldhan badha mwrana som doctor Mattis dekenen haffwer bycth pa then ena och syzlomannen pa then andre sydhona» (orig. på perg. RA 1492 $^{30}/_{9}$). Vid Ragvaldus Ingemundis den 19 mars 1515 inträffade död återgick huset till domkyrkan. I slutskriften till den kort härefter — den 30 april — tryckta donaten säges också tryckningen vara avslutad »in Edibus prefate metropolis».

Det typografiska materiel, varöver domkapitelstryckeriet förfogade, har hopbragts från skilda håll, äldst redan från Johann Snells förråd. Då denne efter fullbordandet av Uppsalamissalet i slutet av år 1484 avreste från Stockholm till Lübeck, har han på missalets beställare, d. v. s. Uppsala domkapitel, överlåtit kanske en press, men med säkerhet två av de typer, som kommit till användning i hans Stockholmstryck, nämligen den karaktäristiska stil, med vilken Dialogus creaturarum år 1483 är tryckt, och textstilen i det Camerinska avlatsbrevet. Dialogustypen blev sedan Uppsalatryckeriets vanligaste brödstil med för svensk sats nyskurna typer ä och ö; för å användes a eller aa. Härtill kommer en del senare inkommet materiel, särskilt anfanger, från det Fabriska tryckeriet i Stockholm (1495—96), som kommit till Uppsala över Mariefred. Med detta har även följt ett initialalfabet från Ghotans press i Lübeck samt en tredje typ, som är identisk med den lilla Ghotanska texttypen 9 (se fig. 23) — även omgjuten på en större kägel — samt träsnittet yttersta domen, använt i Lübeck och Stockholm. Ett annat träsnitt, madonnan i solen, härstammar från Danzig. En del enkla, av oskicklig hand skurna initialer och träsnitt kunna vara utförda i Uppsala.

Tryckeriet kan icke sägas hava varit särdeles leveranskraftigt. Under de tio år det var i gång, 1510—1519, ha endast smärre tryck utgått från detsamma. När det gällde att trycka den nya upplagan av Uppsalamissalet, kunde tryckeriet icke komma ifråga i konkurrensen,

utan beställningen gick år 1513 till Basel. Det största antalet tryck, som lämnat den lilla Uppsalapressen, utgöres av ettbladstryck, såsom synodalcirkulär, avlats- och delaktighetsbrev. Det omfångsrikaste tryckalstret är det år 1510 fullbordade latinska psalteriet, som omfattar 120 blad i det för Grijs' press vanliga kvartformatet, härnäst kommer en donat, som i fullständigt skick bör ha innehållit 48 blad, Gerson, Expositio super septem psalmos poenitentiales 1515 med 46 bl. och Magnus Ingemari, Composita verborum 1519 (36 bl.). Av särskilt intresse äro de fyra småskrifter på svenska, som Grijs tryckt, en av Ericus Nicolai verkställd översättning av Gersons Ars moriendi 1514 (18 bl.), legenderna om kardinal Manfred (3 bl.) och om den hel. Anna 1515 (6 bl.) samt psalmen En rikir man (2 bl.). Med år 1519 synes Paul Grijs' verksamhet hava upphört. Hans typer återfinnas dock i ett så sent som år 1535 tryckt synodalcirkulär för Uppsala ärkestift (se *Sveriges bibliografi intill år 1600,* II, s. 35—37).

Collijn, *Paul Grijs. Uppsalas förste boktryckare 1510—1519;* i: *Uppsala universitets minnesskrift 1621—1921* (1921), s. 97—138. — H. Schück, *Den svenska förlagsbokhandelns historia,* I (1923), s. 43—45.

Då det ovan beskrivna psalteriet är utgivet med privilegium av ärkebiskop Jakob Ulvsson och på titelbladet är försett med hans vapen, kan det med säkerhet antagas vara en officiell handbok utgiven för ärkestiftets behov. Den äldre upplaga, som trycktes i Stockholm omkring år 1487 (se ovan s. 75—80) har tydligen förbrukats och även om ett omtryck av densamma förelåg i Uppsalabreviariet av år 1496, har en ny och lätthanterligare upplaga varit behövlig. Även 1510 års upplaga är ett psalterium feriatum med psalmerna fördelade på veckodagarnas olika gudstjänsttider och åtföljda av vissa antifoner och hymner. Till skillnad från upplagan 1487 och det i breviariet ingående psalteriet, i vilka psalmerna voro sammanförda i fem grupper (se ovan s. 76), äro de i upplagan 1510 fördelade på psalmi nocturnales (bl. 4^{b}—84^{a}), psalmi diurnales et vespertinales (bl. 85^{a}—114^{a}) och psalmi ad completorium (bl. 114^{a}—116^{a}). Antifoner och hymner äro desamma i alla upplagorna. I breviariet avslutas psalteriet med en litania, i psalterium 1510 med Preces majores och Vigiliae mortuorum. Som

Psalterium dauid bene correctum
cum Antiphonis ⁊ Ymnis in debi
tis locis, Et quibusdam tytulis.
In quibus continetur singulorum
psalmorum sensus. Sine quibus psalmi qui
obscuri sunt facilit intelligi non possunt. ⁊ cū
quibus cito legentibus patefiunt. Item Au-
gustinus de laude psalmoꝝ ⁊ de virtute eorū
dem. cuius virtutis sint Et quomō eis homo
vti debeat in omni euentu In prosperis et
aduersis
Impressum Vpsalie In domo Venerabilis
patris dñi doctoris Raualdi Archidiachoni
ibidem Per Paulum grijs anno dñi M.d.x.
In octaua visitationis marie: Soli deo
Laus et gloria per infinita seclorum secula.

Fig. 49. Psalterium Upsalense. Uppsala 1510. Bl. 1ª.

företal har i sistnämnda upplaga anbragts ett utdrag av en pseudo-augustinsk skrift »De virtute psalmorum» (bl. 2ª—4ª). Vidare föregås varje psalm av en kort karaktäristik eller kommentar.

I psalteriet finnes hela det typförråd representerat, över vilket Grijs förfogade. Psalmerna äro sålunda tryckta med den stora texttypen, d. v. s. den gamla Dialogus-typen, i vissa rubriker och citat uppträder, ehuru sparsamt, Caorsin-

Virtutes psalmorum.

cantatur tunc sunt verba gracias agentis. Cum a peccatore recitatur tunc sunt verba veniam exprecantis. Cum pro defunctis cantatur tunc sunt verba anime de supplicio ad eum clamantis. Et quocunqz se intentio canentis conuertit. mox se sensus huius scripture affectum psallentis conformabit. Oratio in presenti tantum pro remedio peccatorum effundi tur psalmorum autem decantatio perpetuam dei laudem et gloriam sempiternam demonstrat hec de virtute psalmorum.

Distinguitur liber psalmorum per tres quinquagenas. quibus tres status cristiane religionis significantur. Quo⁹ primus est in penitencia. secundus in iusticia. tercius in laude vite eterne. Quo circa prima quinquagena in penitencia. scz in psalmo. Miserere mei de⁹ terminatur. Secūda in iusticia finitur. scz in psalmo Misericordiā et iudici. Tercia in laude vite eterne. scz in fine. Laudate dñm de celis ibi dicitur omnis spiritus laudet dominum.

Fig. 50. Psalterium Upsalense. Uppsala 1510. Bl. 4[a].

typen, slutligen är företalet, psalmkommentarerna m. m. satta med den nygjutna ghotanska typen 9 (se fig. 50). Träsnittsinitialer förekomma, särskilt vid början av de olika feriae; de härröra dels från Ghotans Lübeckpress (Haebler h[2]; ca. 22 mm. i höjd), dels från Mariefredstryckeriet (32×32 mm.). Härjämte finnas talrika lombardanfanger från 4 olika alfabet (resp. 11—12, 8, 6 och 4 mm. höga). Två av dessa alfabet härstamma från Ghotans stilförråd, de två andra kunna på grund av sitt bristfälliga skick vara hemmagjorda.

Endast ett träsnitt förekommer i psalteriet, nämligen på bl. 84[b]. Det föreställer Yttersta domen och har förut använts i Breviarium Upsalense 1496 (se fig. 36) och äldst i några av Ghotans Lübecktryck från åren 1484—85. Det återkommer senare på titelbladet till Gerson, Lärdom huru man skall lära dö (1514). Trästocken har ursprungligen haft en dubbel ram; i Uppsalatrycken har den yttre linjen endast delvis bevarats på högra sidan.

De talrika tryckfelen och den vårdslösa sättningen ge vid handen, att här föreligger ett typografiskt förstlingsverk. Sättaren har haft alldeles särskilt svårt att skilja **u** och **ū** från **n** och **n̄**. Som exempel på den bristfälliga sättningen kunna nämnas de ps. XVI åtföljande antifonerna på bl. 13[a]: **Inclina auem tuā** och **Inclina auūrem t'nam** (för aurem tuam).

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 89—91. — KLEMMING, *Sveriges äldre liturg. lit.*, s. 30 ff. — COLLIJN, *Paul Grijs*, s. 129, nr 1. — v. TROIL, *Skrifter o. handlingar t. uplysn. i svenska kyrko- o. reformationshist.*, del 3 (1791), s. XXVI ff. — FANT, *Annales*, 1. — SCHRÖDER IX.

Exemplar: *Ericsberg* Bondeska bibl. (bl. 1—7, 11, 89, 116—120 saknas, ex. har tillhört J. H. Schröder o. ärkebiskop Reuterdahl). — *Helsingfors* UB (bl. 84 saknas; fr. Hassela kyrka, Hälsingl., sedan N. R. Brocman, S. L. Gahm Persson m. fl., inköpt på J. A. A. Lüdekes auktion i Stockholm 1840; orig.-bd av bokbindaren Bartholomeus i Uppsala, se: R. DAHLBERG, *Helsingfors universitetsbiblioteks exemplar af Psalterium Dauidis 1510;* i: *Studier tillägn. A. Hultin*, Hfors 1915, s. 140—44). — *Håbo-Tibble* kyrka, Uppl. (bl. 1—16, 19, 85, 92, 117, 120 saknas; av bandet är endast bakre träpärmen bevarad, från vilken ett synodalcirkulär för ärkestiftet för år 1513, tryckt av Grijs, blivit utlöst, se s. 219). — *Köpenhamn* KB (bl. 84 saknas; fr. E. Benzelius filius till Thott; se: *Cat. Thott*, T. VII, s. 145, nr 481). — *Linköping* Stifts- och landsbibl. (bl. 1—4, 42, 84—86, 91—92, 96—97, 99—100, 109, 116 saknas; m. ärkebiskop J. A. Lindbloms donation). — *Qvarnfors* Virgin (bl. 84, 101—120 saknas; förut Per Hiertas ex., äldre prov.: Hunc librum perutilem psalterium ad vsum profitere volencium ad honorem sancti Michaelis Herdal legauit ecclesie felicis memorie Dominus Olaus Nicolai nationis Dacie quando recessit ab parrochia sua Swegh et Herdal propter grauem infirmitatem quam habuit et astucias hominum. Herdal Anno dominj Milesimoquingentesimo xiiii°). — *Skokloster* Braheska bibl. (bl. 115 saknas; orig.-bd). — *Stockholm* KB (3 ex.: 1. Perg.-bd, fullst. — 2. Rålambska saml., fr. Ant.-arkivet 1780; bl. 84 saknas. — 3. Dep. av Överenhörna kyrka, Södermanl.; bl. 1—4, 38—43, 116—117, 120 saknas, orig.-bd). — *Strängnäs* Stifts- o. lärov.-bibl. (bl. 1—28, 53, 63—66, 69, 77, 84, 107—120 saknas; fr. Barva kyrka 1863). — *Uppsala* UB.

[1510.]

Jakob Ulvsson, Cirkulär till ärkestiftets prästerskap. Med transsumptum cap. 18 ex libello Lauacrum conscientiae.

[Uppsala: Paul Grijs, omkr. 1510.] Ett bl. 2°.

Tryckyta 245 × 337 mm. 48 r. Typ: 1. Init.: b. 1 träsnitt.

R. 1 rubr.: In nomine Patris et filij et ſpiritus ſancti Amen ‖ Sequitur tranſſumptum Capl'i xviij. Ex libello qui intitulatur Lauacꝛ ſciencie extracti ‖ [S⁶]Acerdos miſſam celebꝛaturus ad locuz ſecretū*(!)* et maxime in ſecreto noctis ſilentio vadat . . . *r. 40:* . . . tibi ad gl'am ꝛ laudem ꝛ oīm fidelīū tuoꝛ viuoꝛ ꝛ moꝛtuoꝛ ad ſalutē ‖ Amen ‖ Nos Jacobus dei gcia Archiepūs*(!)* vpſaleñ ꝛceꝛ. Uolumus et mandamus oībus ſaceꝛdotibus cura- ‖ tis et non curatis noſtre dioceſis quatinus hoc ſalutare conſilium quod ſuperius ē impreſſum heānt ‖ in veſtiarijs eccl'iarum ſuarum aut in loco benefic oꝛ ſuoꝛ vbi ſacra ſolent induere veſtimēta et illud ‖ ante vel poſt confeſſionem ſacramentalem ad minus ſemel in Menſe intelligibilit legant et que in eo ‖ continent obſeꝛnent*(!)* Si dei et canonicam ſubterfugere voluerint vltionem Datum vpſalie ꝛ affixum ‖ In ſacriſtia Cathedralis eccleſie noſtre Upſaleñ Cum Impreſſione Sigilli noſtri Ut copijs ex hoc ‖ capitulo per Impreſſorem tranſſumpmend' In tota noſtra Prouincia et vbilibet locoꝛ fides detur ‖ *Härunder ärkebiskopens vapensköld i träsnitt.*

Innehållet i det ärkebiskopliga cirkuläret utgöres av kap. 18 i det av Jacobus de Gruytrode, prior i kartusianerklostret i Liége († 1472), författade arbetet »Lauacrum conscientiae» (tryckta upplagor i KB ink. 566—567, Upps. UB 770—771). Det i slutet av kapitlet i de tryckta bokupplagorna införda exemplum är ej medtaget i ettbladstrycket. Ifrågavarande kapitel innehåller bestämmelser, huru prästen skall förhålla sig, innan han går att fira mässoffret. I slutet av cirkuläret meddelas, att ett exemplar av detsamma blivit uppslaget i sakristian i Uppsala domkyrka,

varjämte prästerskapet anbefalles att uppsätta exemplar »in vestiarijs ecclesiarum suarum aut in loco beneficiorum suorum, vbi sacra solent induere vestimenta» och att minst en gång i månaden läsa detsamma.

Cirkuläret är genomgående tryckt med den gamla Dialogustypen. En träsnittsanfang S (32 × 32 mm.), som härstammar från Mariefredstryckeriet, inleder cirkuläret.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 94 f. — R. Nyerup, *En højst sjelden svensk Palæotyp.* Kbhvn 1826. — Collijn, *Paul Grijs*, nr 2.

Exemplar: *Stockholm* KB (genom byte med *Köpenhamn* UB). — *Uppsala* UB (förut frih. N. Djurklou; förvärvat 1906).

[1510.]

Litterae fraternitatis conuentus hospitalis S. Spiritus extra oppidum Sudercopensem.

[Uppsala: Paul Grijs, omkr. 1510—15.] Ett bl. tvär-8°.

Av detta formulär finnas tre varianter, vilka synas höra till två upplagor, en äldre och en något yngre.

A. Tryckyta: 122 × 161 mm. 24 r. Typer: 1, 2^{B}. Init.: c.

R. 1: [U]Niuerſis et ſingulis preſentes litteras inſpecturis Frater ‖ Preſbiter ꝛ prior totuſq; conuentus hoſpitalis ſancti ſpiritus Extra opidnm*(!)* Sudercopeū*(!)* Lin- ‖ copenſ dyoceſ Salutem in dño et ɜtinuum gracie ſpūalis augmentum. Noueritis quod cū hoſpi- ‖ tale noſtꝝ ſancti ſpūs . . . incorpo̅tū hoſpitali ſancti ſpūs ī ſaxia de vrbe: ‖ et factuz ei⁹ membrum . qd'q; eiſdez p̀uilegijs indulgencijs ꝛ gracijs (vtj fruj ꝛ gaudere poſſit) . . . Maxime ɜcedēdo litteras fraternitatꝫ bn̄factoribus nr̄is . . . Idcirco nos dilect nobis in criſto . . . fec in confratre . . . *r. 15:* . . . Datum ī dicto ‖ hoſpitali Anno dn̄i M.d.x die Menſ noſtro Sigillo pn̄tibus ſb'imp̄ſſo ‖ Forma autem abſolucionis eſt iſta. ‖ Miſereatur tui ꝛc̄ . . . *slutar r. 23:* . . . In noīe ‖ patꝛis ꝛ filij ꝛ ſpūs ſancti amen ‖

B. Tryckyta: 124 × 160 mm. 26 r. Typer: 1, 2_B.

a.

R. 1: Uniuersis et singulis presentes litteras inspecturis Frater ‖ Presb'r ⁊ prior totusq; juentns*(!)* hospitalis sanctispūs Extra opidum Sudercopeñ Lincopeñ dyocesis ‖ Salutem . . . *r. 8:* . . . Idcirco nos dilec ‖ nobis in cristo . . . fec in confratre ‖ . . . *r. 17:* . . . Datum in dicto hospitali Anno dñi .M.d.x die Mensis nostro Sigillo presentibus subimpresso Forma autem absolutionis est ista. ‖ Misereatur tui ꝛc. . . . *slutar r. 26:* . . . In noīe patris et filii ⁊ spiritussancti Amen ‖

b. En del oväsentliga tryckfel rättade, varjämte smärre avvikelser förefinnas.

R. 2: juentus för juentns.

R. 3: dom̄io för dom̄o.

R. 18: sub impresso för subimpresso.

R. 26: Amē för Amen.

Samtliga exemplar äro utfärdade av Johannes Olavi, som enligt Rhyzelius, *Monasteriologia,* s. 126, var prior i Söderköpings helgeandshospital åren 1500—1516. Exemplaren A och Bb äro tryckta på pergament, Ba på papper. A är utställt för Gunnildis Iohansdotther cum omnibus suis liberis med datum och årtal utfyllda till den 18 sept. 1511 (av årtalet finnes M.d.x uttryckt med tomrum lämnat för följande siffror). I Ba är namnet på den syster (dilecta), på vilken brevet är utfärdat, oläsligt, emedan brevet vikits just här; datum är den 10 april 1515. Bb är utfärdat för petrvm et marinam den 28 sept. 1516.

De båda grupperna A och B förete olika sättning, därjämte börjar A med en lombardanfang U från alfabetet c, under det att B börjar med en vanlig majuskel av Dialogustypen. Det är möjligt, att B satts och tryckts några år senare än A, i så fall omkr. år 1515.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 92 f. — Norrmannus—Holstenius, *Diss. acad. de renascentis litteraturae ministra typographia* (1689), s. 33. — Fant II. — Collijn, *Paul Grijs,* s. 131, nr 3; s. 135, nr 11—12. — Ex. Bb är avtr. i Spegel, *Skriftelige bewis t. Sw. kyrckiohistorien* (1716), s. 98 f.

Exemplar: *Stockholm* KB (ex. Ba 181 × 223 mm.). — *Uppsala* UB (ex. A 170 × 201 mm.; Bb 165 × 185 mm., i Palmskiöldska saml., Vol. 293).

1510.

Birgitta, Burde der Welt.

Uppl. 5.

[Augsburg]: Johann Schönsperger d. y., 20. 12. 1510. 8°.

30 bl. Sign.: A⁶—E⁶. 34 r. Typer: 1, 2. Rubr. Tre träsnitt (porträttmedaljonger).

Bl. 1ª tit.: Diſs biechl'n wirtt genant ‖ die weiſſagung von zukünff ‖ tiger betriebtnuß . die dyſe ‖ gantzñ welt übergeen wirtt ‖ Welche grauſammen be- triebtnuß vnns klårlichen ‖ auſſprechenn iſt. ‖ Sant Birgitta Sant Sibilla ‖ Sant Gregorius ‖ Sant Hilgart ‖ Sant Joachym ‖ *Härunder tre porträttmedaljonger i träsnitt. Bl. 1ᵇ tomt. Bl. 2ª sign.* Aij: [D³]Iß bůchlin wirt genañt die burde der welt ‖ vñ die weiſſagung von den zůkünftigen be- trůbtnuſſen die diſe gannтze welt übergeen ‖ werden . . . Welche grauſame be- trůbtnuß ‖ gruntlich anzaigt ſant Birgitta / Sibilla / Grego- ‖ rius / Hilgart vñ ſant Joachym. ‖ . . . *Bl. 2ᵇ:* ℭ Regiſter diß bůchlins. . . . *Bl. 3ᵇ:* [U⁵]Nſer herr Jeſus Chriſtus hat geoffenba- ‖ ret die trůbſale die da kurtzlich geſchehñ ‖ ſöllend über die welt / ſeiner newen prautt ‖ Sant Birgitta . . . *Bl. 4ª sign.* Aiiij *r. 26:* ℭ Das Erſt Capitel / . . . *Sign. b:* willen. darumb hör was ich dir ſagen will . vnnd gee ‖ . . . *Bl. 26ᵇ sign.* Eij *r. 10:* ℭ Von der bewårung vnd beſtåtigung der ‖ offenbarungen ſant Birgitten. ‖ . . . *slutar bl. 30ª r. 24:* . . . vnd iſt das ſy kain irrung in yn ‖ vinden / ſo ſollen ſy die demůtigklich empfahen. ‖ Anno domini . M.CCCC.X. Gedruckt ‖ vnd vollendt durch Hanns ſchenſperger den Jungen / an ſant Thomas des haili- ‖ gen zwelffpotten abent. ‖ *Bl. 30ᵇ tomt.*

Johann Schönsperger d. y. var son till boktryckaren Johann Schönsperger d. ä. i Augsburg, vilkens första tryck utkom redan 1481. Sonen fortsatte faderns rörelse, men synes mera hava ägnat sig åt förlagsverksamhet; särskilt utgav han uppbyggelse- och folkböcker på tyskt språk. Hans tryckeri var installerat i ett hus vid Weinmarkt, och ännu från år 1523 känner man tryck, som utgått från hans officin.

G. W. Zapf, *Augsburgs Druckergeschichte* (Augsb. 1786), s. xxxi.

Föregående upplagor Nürnberg 1481, se s. 11—15, Augsburg 1482, se s. 15 f., Augsburg 1502, se s. 199 f., Augsburg 1504, se s. 201 f.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 94. — Klemming, *Birgitta-literatur,* s. 48, nr 49. — Weller, *Repertorium typographicum,* Suppl. (1874), nr 54. — Proctor 10733.

Exemplar: *Göteborg* G. Bernström. — *Koberg* Silfverschiöld, fr. Per Hierta. — *London* Brit. Mus. (Proctor 10733).

[1510.]

Lijden Ihesu Christi sinte Birgitten geopenbart.

Amsterdam: Hugo Janszon van Woerden, [omkr. 1510]. 8°.

24 bl. Sign.: [a]^{8} b^{8}—c^{8}. 20 r. Typ: 2. 13 träsnitt, därav ett 3 ggr.

Bl. 1^{a} tit.: [H]ier beghint dat lijden ons liefs he-‖ren Jhesu xpi dat der heyligher vrou‖wen sinte Birgitten was geopēbart‖ *Träsnitt (den hel. Birgitta skrivande vid en pulpet). Bl. 1^{b} samma träsnitt. Därunder:* ¶ Hier begint dat lijdē ons herē Jhū‖xpi. d'heiliger vrouwē Birgittē gheo‖pēbaert Ēn ōse here sprect tot haer d°.‖ . . . *Sign. b:* ¶ Ende alsoe brochten si mij voer He‖rodes . . . *slutar bl. 24^{a} r. 4:* . . . Dat neghende is‖mint mi alleene want ic heb v seer ge-‖mint dats mi lieuer dan een leed' ston‖de gherecht vander aerden totten he‖mel eñ die leed' stondē snij-dēde schaer-‖se eñ daer op eñ neder ghinges totten‖doemsdaghe in penitencien van dinē‖sonden. *lomb.:* AMEN‖[H]ier eyndet Sinte Birgitta passie‖als onse here Jhesus xps haer geopē‖baert heeft. Ēn is ghexendt tot Aem‖stelredam Bi mi Hugo Jansoen vā‖woerden.‖ *Bl. 24^{b} träsnittet fr. tit.-bladet.*

Hugo Janszon från Woerden var verksam som boktryckare redan år 1494, då han i Leiden tryckte en tidebok signerad »bi mi mester huych van woorden». I en annan följande år tryckt tidebok har han utsatt sitt fullständiga namn »hugo ian soē van woerden». År 1506 har han flyttat sin verkstad till Amsterdam, där hans första daterade bok kom ut den 18 dec. Huru länge han vistats i Amsterdam är ej känt, men 1517 anträffas han i Delft och följande år i Haag, där han var verksam ännu år 1526.

E. W. Moes, *De amsterdamsche Boekdrukkers en Uitgevers in de zestiende eeuw,* Deel 1 (1900), s. 5—31.

Hier beghint dat lijden ons liefs he-
ren Jhesu xpi dat der hepligher vrou
wen sinte Birgitten was geopēbart

Fig. 51. Lijden Ihesu Christi. Amsterdam [1510]. Tit.

I detta lilla tryck finnas tolv träsnitt ur en serie framställningar av Kristi lidandes historia i storlek 89 × 66 mm. Sju av dessa träsnitt finnas redan i en av Hugo Janszon i Leyden år 1498 tryckt liten bok »Leuen ons liefs heren Ihesu Christi» (ex. i Köpenhamn KB. MADSEN 2481). Några av dessa träsnitt äro avbildade i W. NIJHOFF, *L'art typographique dans les Pays-Bas 1500—1540:* Amsterdam, pl. I: 3—5, II: 6. Dessutom förekommer ett litet träsnitt (se fig. 51), 64 × 53 mm., med den kända bilden av Birgitta skrivande vid en pulpet; detta träsnitt återfinnes icke mindre än tre gånger i den lilla boken, näml. på första, andra och sista sidorna.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 87. — KLEMMING, *Birgitta-literatur,* s. 53, nr 56. — E. W. MOES, *De amsterdamsche Boekdrukkers in de zestiende eeuw,* I (1900), s. 22, nr 20. — NIJHOFF—KRONENBERG, *Nederlandsche Bibliographie 1500—1540* (1923), nr 1372.

Exemplar: *London* Brit. Mus. (k. 1891 på auktion Crawford; *Brit. Mus. Cat. of printed books.* Suppl. Brax—Bruyne (1901), sp. 59). — Fotostat. kopia *Stockholm* KB.

1512, 28. 1.

Breviarium Birgittinum.

Lübeck: Stephan Arndes, 28. 1. 1512. 4°.

234 bl. Sign.: A⁸—I⁸ K⁶ a⁸—t⁸ v⁴. 23 r. 1 missaltyp (M²⁹ 10 r. = 68 mm.). Lombardanfanger i tre storlekar. Rubr. Svart o. rött tr.

I. *Cantus sororum ord. S. Salvatoris.*

Bl. 1 saknas i alla kända ex. Bl. 2ª sign. Aij *[Dominica. Ad matut.]* generationi huic ꝛ dixi ſemp hij errāt coꝛ‖de. . . . *Bl. 12ᵇ sign.* Biiij *r. 12: . . . rött* Feria ſecūda‖. . . *Bl. 21ᵇ r. 11: . . . rött* Feria .iij. . . . *Bl. 31ª r. 23 rött:* Feria quarta Inuitatoꝛiū.‖ *Bl. 40ᵇ r. 8: . . . rött:* Feria .v. Inuita.‖ . . . *Bl. 51ª sign.* Giij *r. 6 rött:* Feria Sexta Inuitatoꝛiū‖ . . . *Bl. 62ª r. 6: . . .* ℂ *rött* In ſextis ferijs quādo nō *nedryckt* (eſt feſtum.‖ . . . *Bl. 62ᵇ r. 21: . . . rött* In Sabbato‖ . . . *Bl. 74ᵇ sign.* Kij *r. 21: . . . rött* Suffragꝫ. de ſcā birgitta‖ [℟²] *svart* Oſa roꝛās bonitatē . . . *Bl. 75ᵇ r. 8: . . . rött* In Jceptiōe btē ṽgis‖ . . . *slutar bl. 78ᵇ r. 24:* ſint in tua ptectiōe trāquilla. ꝑ ihm xpm̄‖

II. *Psalterium rituale.*

Bl. 79ª sign. aj: [5]Beatus vir qui nō abiit in‖conſilio impioꝛū. . . . *Bl. 193ª sign.* ꝑiij *r. 14 (Litania) rött* [℟²] *svart* yri eleyſon. *rött* [℣] *svart* riſte eleyſon. *rött* [℣] *svart* riſte‖audi nos. . . . *slutar bl. 196ª r. 19: . . .* ꝛ per viaz‖eius egredietur.‖

III. *Missae votivae.*

Bl. 196ᵇ: ℣ *rött* Sequuntur officia miſſarum beate‖Marie virginis.‖ *svart* [4]Alue ſancta parens . . . *Bl. 217ª sign.* s v *(för* s iij*) r. 1: . . .* ℣ *rött* Vigilie veſperarū.‖ *Slutar bl. 234ª r. 10: . . . rött* Pꝛo oīmbus‖fidelibus de-‖ *nedryckt* (functis Coll. . . . *r. 18: . . .* ꝑ oīa ſecꝛa ſecꝛoꝝ Amē.‖ ℣ *rött* Explicit liber Breuiarij ſeu hoꝛarum‖ſcd'm oꝛdinē ꝛ vſum Sācte Birgitte In‖pſſum ac feliciter Aſumatū Lubeck. arte‖et ingenio Stephani Arndes conciuis.‖ Anno ṽginei partus. M.CCCCC.Xij.‖ Die .xxviij. menſ Januarij.‖ *Bl. 234ᵇ tomt.*

Denna ritualbok, som i slutskriften uttryckligen betecknas som ett Breviarium Birgittinum, innehåller dels Vadstena-

rige manū tuā lapsis. ⁊ libera aīmas eoꝝ
et animas omniū fideliū defunctorū: ⁊ ꝑ-
duc eas ad societatē ciuiū suꝑnoꝝ. Per.

Inclina dñe Pro fidele famulo colſ
aurē tuā ad preces nostras pro qui-
bus tuā supplices deprecamur clementiā:
vt animā famuli tui q̄ in de hac seculo mi
grare iussisti. in pacis ac lucis regione cō
stituas. ⁊ sanctoꝝ tuorum iubeas esse con
sortem. Per. Pro omnibus fidelibus de-

Fideliū deus omniū (functis Colſ.
cōditor et redēptor animab⁹ famu-
lorū famularūq; tuarū. omniū fideliū de-
functoꝝ remissionē cūctoꝝ tribue pctōꝝ:
vt indulgētiā q̄ semꝑ optauerūt piis sup
plicationib⁹ cōsequātur Per te ihesu xp̄e
saluator mūdi. Qui in trinitate ꝑfecta ni
uis et regnas de⁹. ꝑ oīa secl̄a seclōꝝ Amē.

¶ Explicit liber Breuiarij seu horarum
scom ordinē ⁊ vsum Sācte Birgitte In
p̄ssum ac feliciter ꝯsumatū Lubeck. arte
et ingenio Stephani Arndes conciuis.
Anno v̄ginei partus. M. CCCCC. xij.
Die. xxviij. mens̄ Januarij.

Fig. 52. Breviarium Birgittinum. Lübeck 1512. Bl. 234ª.

nunnornas veckoritual (bl. 1—78), vanligen benämnt Cantus sororum ordinis Sancti Salvatoris, någon gång också Viridarium b. virginis Mariae, som går igen i den svenska versionens titel Jungfru Marie Örtagård, dels ett psalterium rituale (bl. 79—196[a]), varjämte följer en avdelning mässofficier (bl. 196[b]—234) särskilt rörande den hel. jungfrun. Cantus sororum är sammanförd och anordnad av en av Birgittas biktfäder, magister Petrus Olavi från Skänninge († 1378). Han har även diktat flera av de hymner, som ingå häri. Lektierna, som förekomma till ett antal av tre i varje dags nokturn, äro hämtade ur Sermo angelicus.

I alla kända exemplar saknas första bladet, som innehållit början av Söndagsofficiet med invitatorium Trinum deum et unum pronis mentibus adoremus. I psalteriet ingår också en litania (bl. 193[a]—196[a]), som egendomligt nog icke innehåller några nordiska helgonnamn, icke ens Birgitta eller Katherina av Vadstena.

Den latinska texten till Cantus sororum har av Geete utgivits i nedan citerade arbete »Jungfru Marie örtagård» (1895), s. 207—269, efter såväl handskrivna som tryckta källor.

Om boktryckaren Stephan Arndes i Lübeck se ovan s. 178.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 95 f. — Klemming, *Birgittaliteratur,* s. 83. — Freisen, *Manuale Lincopense* etc. (1904), s. xli. — R. Geete, *Jungfru Marie örtagård. Vadstenanunnornas veckoritual i svensk öfversättning från år 1510 . . . med tillfogande af den latinska texten samt inledning* (1895), s. lxxxv (= *Samlingar utg. af Svenska fornskriftsällskapet,* 30).

D. Clement, *Bibliothèque curieuse historique et critique,* T. 5 (Hannover 1754), s. 234. — Panzer, I, s. 527, nr 13. — Hain 3810. — Bohatta, *Liturg. Bibl. des XV. Jahrh.* (1911), nr 141. I samtliga oriktigt Mccccx[c]ii för 1512. Jfr *Gesamtkat. der Wiegendrucke,* V, sp. 114.

Exemplar: *Helsingfors* UB (fr. E. M. Fant o. Lüdeke; bl. 1, 9, 75, 79—190, 192—196, 199—200, 207—215, 217—220, 225—227, 231—234 saknas). — *Stockholm* KB (Broocmans ex.; bl. 1—9, 79, 86, 103, 111, 175, 182, 191—234 saknas, bl. 110 def.). — *Uppsala* UB (bl. 1, 214 saknas).

1513.

Synodalcirkulär för Uppsala ärkestift för åren 1513—1514.

Uppsala: [Paul Grijs], (1513). Ett bl. tvär-8°.

19 r. Typer: 1, 3. Rubr.: β.

R. 1: **A preſenti ſynodo vſque ad aduentum dñi Nulla ſit feſtorum ſeu officiorum variatio.** ‖ *... r. 3:* **... C Anno futuro videlicet Anno dñi M.** ‖ **d. p iiij. et a biſexto ſecd'o. Littera dñical' erit A.** *... r. 12:* **... Synodus futura habeatur feria ter-** ‖ **cia infra octauas viſitationis marie** ‖ **Nomina ſacerdotum hoc anno defunctorum** ‖ **Honorabil' pater Ericus ioh'is canoic⁹ vpſalñ Gregorius in vadzſunda** ‖ *... r. 19:* **Impreſſum Upſalie** ‖

De flesta uppgifterna i föreliggande synodalcirkulär gälla nästa synod, som skall hållas den 4 juli 1514 (»synodus futura habeatur feria tercia infra octauas visitationis Marie»), och röra i allmänhet vissa helgondagars förskjutning, för att de icke skola råka i kollision med ordinarie söndagar. Cirkuläret är också av stort personhistoriskt intresse på grund av den förteckning över under året i ärkestiftet avlidna prästmän, som avslutar det lilla bladet; intet av dessa namn var känt för utgivaren av Uppsala ärkestifts herdaminne.

Litteratur: H. Lundström, *Det äldsta tryckta svenska synodalcirkuläret. Ett nyupptäckt Upsalatryck från 1513;* i: *NTBB,* 1914, s. 170—181, o. i: *Bibliografiska undersökningar tillägnade Claes Annerstedt den 7 juni 1914* (Upps. 1914), s. 215—225. Omtr. i förf:ns *Fynd o. forskningar,* H. 2 (Upps. & Stockh. 1914), s. 49—58. — Collijn, *Paul Grijs,* s. 131, nr 4.

Exemplar: *Uppsala* UB (ex. funnet i bakre pärmen av Psalterium latinum 1510 i Håbo-Tibble kyrka).

A presenti synodo vsque ad aduentum dñi Nulla fit festorum seu officiorum variatio. Dominica aduent⁹ dñi cadit dñica proxima ante andree. Barbare cadit dñica secunda aduentus dñi transferatur in secdam feriam. ¶ Anno futuro videlicet Anno dñi M. d. xiiij. et a bisexto secdo. Littera dñicalis erit A. Aure⁹ numer⁹ xiiij. Dñica septuagesime cadit dominica proxima post scolastice. Gregorij cadit dñica reminiscere transferatur in secundam feriam. Georgij cadit dominica quasimodo geniti transferatur in secundam feriam. Erici regis et martiris cadit feria quinta ante rogationes stabit. Infra octas et in octā fiet tm̄ meōria de scō erico p̄terq̄ feria sexta et sabbato tūc fiet totuz officium de scō Erico. Barnabe apli cadit dñica trinitatis trāsferatur in quartā feriam. Botolphi abbatis cadit sabbato infra octās corporis xp̄i stabit. Decem milium militum cadit in octā corporis xp̄i festum stabit sed officium transferatur in crastinum. Misse pro statu regni mō consueto cū collecta pietate habeantur: Synodus futura habeatur feria tercia infra octauas visitationis mārie

Nomina sacerdotum hoc anno defunctorum

Honorabilis pater Ericus iohis canoic⁹ vpsalū
Petrus de symetun prebñ ibidem
Dominus Johannes gisionis prebñ ibm̄
Olau⁹ in soderrala
Gregorius in vadzsunda
Magnus in odensarghe
Dominus Laurentius in skellata
Johannes in nyurundh

Impressum Vpsalie

1513, 3. 2.

Breviarium Arosiense.

Basel: Jakob Wolff von Pforzheim, 3. 2. 1513. 4°.

456 bl. Sign.: i⁸ ı⁸; a⁸—v⁸ x⁴; a⁸—h⁸ i⁴; A⁸—Z⁸ lomb. A⁸—C⁸. Fol.: bl. 1—16 osign.; rött Fol' .ı.—163. + 1 osign. bl.; Fol' .ı.—67 + 1 tomt bl.; Fol' .ı.—208. 2 sp. 37 r. (1 sp. förord; notula, 1. sidan vid större avdelningar o. l.). 4 got. typer. Anfanger i 4 olika storlekar. 3 träsnitt, 4 träsnittsramar. Svart o. rött tr.

I. *Förord. Kalendarium. Tabulae. Notula.*

Bl. 1ª tit. rött: [B]Reuiariū ꝑm | ritum alme eccle- | ſie Aro- | ſien- | ſis. | *Bl. 1ᵇ biskop Ottos föret. (se nedan):* Otto dei et apoſtolice ſedis gratia | epiſcopus Aroſieñ. . . . *slutar r. 35:* . . . Datum Aroſie: Anno domini milleſimo | quingenteſimoquarto ſexto idus octobris. | *Bl. 2ª(sign. ij)—7ᵇ kalendarium. Bl. 8ª rött:* Tabula minutionis | *Bl. 8ᵇ rotula m. text för söndagsbokstaven. Bl. 9 tomt. Bl. 10ª sign.* 2*:* ℂ *rött* Tabule ad inueniendas | Dñicas: Pſalmos: Feſta | ſanctoꝝ ꝛ cetera in hoc. Bre | uiario cōtenta. | . . . *slutar bl. 13ᵇ·ᵝ r. 12 rött:* Finis tabule. | *Bl. 14ª* ℂ *rött:* Preſens inferior notula de | nouo condita in eccleſia Aroſi | enſi diligenter eſt obſeruanda. | . . . *Bl. 15ᵇ—16ª tomma. Bl. 16ᵇ träsnitt (Bathseba i badet).*

II. *Proprium de tempore.*

Bl. 17ª sign. a *o. fol. rött* Fol. I. *omgivet av träsnittsramar, den t. v. sign. m. monogr. VG, sidtit. röd:* In aduentu dni *svart* ℂ *rött* Sabbato aduentus dñi ad veſpas ſuper | pſalmos. añ. *svart* Benedictus dñs deus me⁹. . . . *Sign. b kol. α:* ſalem ploꝛans nequaq̄ plo- | . . . *slutar bl. 180ª·ᵝ r. 16:* ℂ *rött* Finit feliciter bre | uiariū de tempe. | *Bl. 180ᵇ tomt.*

III. *Psalterium m. m.*

Bl. 181ª (m. 4 träsnittsramar) sign. a *o. fol. rött* Fol. I *röd sidrubr.:* Dñicis diebus | *svart* ℂ *rött* Tpe hyemali. *svart* Adoꝛemus dñm. Qui fecit nos. | . . . *r. 26:* . . . *rött* Pſalmus .I. | . . . *Bl. 239ᵇ r. 14:* [Letania] . . . *Bl. 241ª fol. rött* Fol' 61ª·ª*:* ℂ *rött* Incipiūt maioꝛes pꝛeces | que ſolent habere in q̄drage | ſima et in aduentu domini. | . . . *Bl. 241ᵇ·ª r. 12:* . . . ℂ *rött* Minoꝛes pꝛeces. | . . . *Bl. 241ᵇ·ᵝ r. 3:* ℂ *rött* Memoꝛie feriales. . . . *Bl. 242ᵇ·ᵝ r. 26:* ℂ *rött* Bñdictiones lectionū in | dñicis ꝛ ī feſtiuitatibꝫ ſctoꝝ. | . . . *Bl. 243ª·ᵝ*

Fig. 54. Breviarium Arosiense 1513. Bl. 16^{b} träsnitt.

fol. rött Fol' 63. *r. 16:* ℭ *rött* Antiphone ꝛ collecte de ‖ dn̄a post completoriū. . . . *Bl. 245$^{a\alpha}$ sign.* i *o. fol. rött* Fol' 65: ℭ *rött* Hic incipiunt vigilie de- ‖ functoꝝ. . . . *Bl. 247^{b} o. 248 tomma.*

IV. *Proprium de sanctis.*

Bl. 249^{a} (omgivet av 4 träsnittsramar) sign. A *o. fol. rött* Fol'. I: *rött* [J^{6}] *svart* ℭ *rött* In vigilia sctī Andree ꝑm Joā. ‖ . . . *slutar bl. 433$^{b\beta}$ sign. lomb.* A *o. fol. rött* Fol. 185 *r. 19 rött:* . . . vsq; ad ‖ purificationem. ‖ *Bl. 434^{a} tomt. Bl. 434^{b} träsnitt (jungfru Marie bebådelse). Bl. 435$^{a\alpha}$ sign. lomb.* A iij *o. fol. rött* Fol'. 187: ℭ *rött*

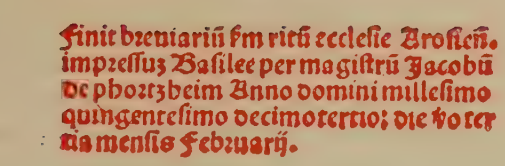
Finit breuiariū ſm ritū eccleſie Aroſieñ. impreſſuz Baſilee per magiſtrū Jacobū de pforꝛzheim Anno domini milleſimo quingenteſimo decimotertio; die vo ter tia menſis Februarij.

Fig. 55. Breviarium Arosiense. Basel 1513. Slutskriften.

Sequēs legēda hñda eſt ī ſabbat᷑ de btā v̄gine. Poſt octauas epiphanie dñi vſq; ad quadrageſimam. ‖ . . . *Bl. 443b tomt.*

V. *Commune sanctorum.*

Bl. 444a träsnitt (apostlarna Petrus o. Paulus). Bl. 444b a: ℂ *rött* In vigilia vnius apoſto li Scd'm Joannem. ‖ . . . *slutar bl. 456a β fol. rött* Fol'. 208 *r. 28: . . . rött* In ſcd'is veſpe ‖ ris añ de lau. cetera ſicut in p̄mis veſperis ꝛc̄. ‖ . . . *r. 32: rött* Finit breuiariū ſm ritū eccleſie Aroſieñ. impreſſūz Baſilee per magīſtrū Jacobū ‖ de pforꝛzheim Anno domini milleſimo ‖ quingenteſimo decimotertio : die vo ter ‖ tia menſis Februarij. ‖ *Bl. 456b tomt.*

Breviariet är tryckt på föranstaltande av biskop Otto Swinhufwud i Västerås (1501—1522), som också försett detsamma med ett förord (bl. 1b). Detta förord är daterat redan den 10 okt. 1504, ehuru tryckningen icke kom till utförande förrän år 1513. Det är av följande lydelse:

Otto dei et apostolice sedis gratia episcopus Arosien*sis* Uniuersis *et* singulis dominis preposito, archidiacono, decano, canonicis, prepositisq*ue* ruralibus, ac parochialium ecclesiarum rectoribus, plebanis, viceplebanis, capellanis, vicarijs, altaristis: ceterisq*ue* p*res*byteris *et* clericis p*er* nostram Arosien*sem* diocesim constitutis Salutem vtriusq*ue* homi*n*is sospitatem et meliora semp*er* sectari nostrisq*ue* firmiter obedire mandatis. Quemadmodum in secularium principum curijs varietas, habitus, vestitus diuersitas difformitatem *et* in vniuerso morum disproportio discordiam: simi*l*itudo v*er*o amicitiam parere solet: eo q*uod* pares cum paribus vetere p*r*ouerbio facillime co*n*iunguntur. Jta in eccl*es*ia dei identitas simul ac paritas orandi fert p*re* se speciem q*uan*dam nedum religio*n*is, verum etiam animi viteq*ue* simi*l*itudinis. Ast eco*n*tra diuersus aliusq*ue* atq*ue* alius oran*d*i modus simul ac *con*suetudo dissentire minimeq*ue* inter se co[n]uenire hec o*mn*ia co*n*tendit, q*uo*d in eccl*es*ia summopere fugiendum est, decorem domus dei dissimilitudine mirum i*n*modum

coinquinante. Nostre igitur Arosien*sis* ecclesie honori credite*que* nobis gregis vtilitati co*n*sulere vole*n*tes veteres in ora*n*do discordias, diuersitates, dissentio*n*es *et* errores extirpare *et* abolere cupie*n*tes d*e* venerabilis capituli nostri consilio *et con*sensu breuiaria iuxta nostre diocesis ritum ordinariu*m* *et* veram obseruantia*m* imprime*n*da dedim*us*: vt quisq*ue* vestru*m* libru*m* inuenire valeat: vnde absq*ue* m*u*lto labore cano*n*icas horas recte p*er*soluere possit. Que*m* exiguo precio apud cathedralem eccl*es*iam redimere poteritis. Et vt animus vester ad huiuscemodi libros redimendos p*ro*pensior reddat*ur*, eoq*ue* libentius ex prefatis impressis libris horas exoluere studeatis: de om*n*ipotentis dei clementia, ac beatoru*m* apostolo*rum* petri *et* pauli eius auctoritate confisi: totie*n*s quotie*n*s nostre ditioni subiectus, vere penitens *et* contritus ipsas deuote exoluerit: ex predictis libris imp*re*ssis quadraginta dierum indulge*n*tias de iniunctis ipsi penitentijs misericorditer in domino relaxamus. Datum Arosie: Anno domini millesimo quingentesimoquarto sexto idus octobris.

Breviariet omfattar 456 bl. i litet kvartformat. Innehållet fördelar sig på två spalter med tryck i svart och rött. För själva texten hava två mindre stilar blivit använda, två större förekomma i titeln och i första raden av förordet. I rött tryckta lombardanfanger pryda texten.

Boktryckaren Jakob Wolff von Pforzheim blev borgare i Basel i jan. 1482, då han i rådsprotokollen för detta år kallas Buchtrucker. Han torde till en början huvudsakligen hava ägnat sig åt bokhandel, samtidigt som han var kompanjon med den bekante Baseltryckaren Johann von Amerbach. Från år 1488 till hans år 1519 inträffade död har ett stort antal arbeten, varav flera trycktes för främmande räkning, lämnat hans pressar. Det är särskilt liturgiska verk, breviarier, diurnalen, missalen o. l., som han utfört. För Sverige har hans verksamhet varit betydelsefull genom tryckningen av det här beskrivna Västeråsbreviariet och av andra upplagan av Uppsalamissalet, som utkom något senare samma år.

I. Stockmeyer—B. Reber, *Beiträge zur Basler Buchdruckergeschichte* (Basel 1840), s. 65—71. — E. Voullième, *Die deutschen Drucker des XV. Jahrh.*, Aufl. 2 (Berl. 1922), s. 30 f.

Breviariet är illustrerat med tre helsides träsnitt, vilka förekomma bl. 16^{b} (Bathseba i badet), 434^{b} (jungfru Marie

bebådelse) och 444[a] (Petrus och Paulus). På bl. 17[a], 181[a] och 249[a] finnas träsnittsbordyrer sammansatta av fyra stockar. En av stockarna samt träsnittet Petrus och Paulus äro signerade med monogrammet VG, d. v. s. Ursus Graf.

Den schweiziske konstnären Ursus Graf från Solothurn, guldsmed, kopparstickare, tecknare, har i synnerhet varit verksam på bokillustrationens område under 1500-talets första decennier. Redan år 1506 utförde han en passionsföljd om 25 stora blad för Johann Knoblouch i Strassburg, från och med år 1509 är han verksam i Basel för olika boktryckare, Adam Petri, Johann von Amerbach, Jakob Wolff von Pforzheim, Michael Furter. Han förde ett mycket oroligt liv, bl. a. tog han värvning som legosoldat under fälttågen i Italien och Burgund, samtidigt som han innehade befattningen som myntmästare i Basel. Hans utsvävande och liderliga liv förde honom ofta i kollision med rättvisan; i sina träsnitt visar han också en viss smak för det frivola. De flesta träsnitt, som han efterlämnat, äro signerade med ett monogram bestående av bokstäverna V och G. Sina bästa arbeten har han utfört under åren 1510—1522, sedan avtager hans skaparförmåga. Han avled i slutet av år 1527 eller början av 1528.

E. His, *Beschreibendes Verzeichniss des Werks von Urs Graf;* i: *Jahrbücher f. Kunstwiss.,* V (1873), s. 257—262; VI (1873), s. 145—187. — H. Koegler, *Beiträge zum Holzschnittwerk des Urs Graf;* i: *Anzeiger f. schweizerische Altertumskunde,* N. F., Bd IX (1907), s. 43—57, 132—143, 213—229. — Thieme—Becker, *Allg. Lexikon der bildenden Künstler,* Bd XIV (1921), s. 486—88, artikel av Lucie Stumm.

Av de tre träsnitten erbjuder det första (bl. 16[b]; 125 × 81 mm.) ett för ett breviarium rätt egenartat ämne, Bathseba i badet betjänad av två kvinnor, under det att konung David från ett fönster betraktar den nakna skönheten. På en pelare en amorin med samma funktion som Manneken pis i Bruxelles. Detta träsnitt, i vilket konstnärens nyss nämnda frivola smak gör sig gällande, förekommer för första gången i ett av samme boktryckare år 1512 tryckt Breviarium Augustanum. Träsnittet jungfru Marie bebådelse bl. 434[b] (124 × 78 mm.) är signerat MS, som torde beteckna träsnidaren; däremot är som nämnt träsnittet Petrus och Paulus (bl. 444[a]; 122 × 77 mm.) upptill till höger i en sköld

signerat med monogrammet V G. Detta träsnitt återkommer senare på titelbladet till det av Thomas Wolff år 1523 i Basel tryckta Nya testamentet.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 105—108. — KLEMMING, *Sveriges äldre liturg. lit.,* s. 32—35. — FREISEN, *Manuale Lincopense* etc., s. XXXVI ff. — PANZER VI, s. 190, nr 111.

Exemplar äro icke ovanliga; i svenska bibliotek förekommer detta breviarium bl. a. i: *Göteborg* SB. — *Koberg* Silfverschiöld (def. i början). — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. (bl. 16 saknas). — *Lund* UB (2 ex.: 1. Bl. 162 f. saknas; 2. def.). — *Qvarnfors* Virgin (def.; fr. Hiertas bibl.). — *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml.). — *Uppsala* UB. — *Västerås* Stifts- o. lärov.-bibl. (3 ex., 1 tillhört Hubbo kyrka, här saknas bl. 186; övriga def.).

København KB (*Cat. Thott,* VII, s. 145; def.).

1513, 23. 2.

Missale Upsalense.

Uppl. 2.

Basel: Jakob Wolff von Pforzheim, 23. 2. 1513. 2°.

241 bl. Sign.: a^6+4 osign. bl.; a^8—i^8 k^6 l^8; 1 stickbl.+m^8; n^8—z^8 A^8—F^8. Fol.: 10 ofol. bl.; Fol'. I—LXXXVI; 7 ofol. bl.; Fol'. XCIIII—Fol'. CCXXIX (fol. CXLII upprepat, CV o. CL överhoppade). 2 sp. (med undant. för kal., nottrycket i prefationerna, canon missae tr. i fortlöpande rader). 34 r., canon 19 r. 5 olika typer. Lombardanfanger från 4 olika alfabet, gradualinitialer, metallanfanger i 4 olika storlekar. Sidtit. o. foliering i rött. Sv. o. rött tr.

I. *Kalendarium. Tabulae. Exorcismus salis et aquae.*

Bl. 1—6 kalendarium. Bl. 7_a: tabula minuendi. Bl. 7^b rött: **Hic eſt ordo tpis diurni p mēſes ſingulos ī horelogio deſignat**[9] ‖ *... Bl. 8^a rött:* **Inuentariū huius Miſſalis** ‖ *... Bl. $9^{b\beta}$: r. 12:* ℭ *rött* **Exorciſmus ſalis.** ‖ *... Bl. $10^{a\alpha}$ r. 14:* ℭ *rött* **Exorciſmus aque.** ‖ ...

II. *Pars de tempore: Dominica I adventus — in Sabbato Sancto.*

Bl. $11^{a\alpha}$ sign. **a** *o. fol.* Fol' .I.*:* ℭ *rött:* **A prima dñici aduent**[9] **do** ‖ **minica vſq; ad natiuitatē do-** ‖ **mini dū de tpe agitur nō dici** ‖ **tur** *svart* **Te deuz lauda.** *... r. 20:* ℭ *rött* **Dñica prima aduent**[9] **do-** ‖ **mini Introitus ad miſſam.** ‖ [9]**D te le-** ‖ **uauí ani** ‖ **mā meā** ‖ ... *Bl. $86^{a\beta}$ sign.* **k iiij** *o. fol.* Fol'. LXXVI *r. 4:* ℭ *rött* **In ſabbato ſancto paſche.** ‖ *... Bl. $89^{a\beta}$ sign.* **l** *o. fol.* Fol'. LXXIX *r. 24: ...* **Ite miſ-** ‖ **ſa eſt alleluia alleluia alleluia.** ‖ *rött* [**D**] *svart* **eo gratias.** ‖

III. *Ordinarium missae. Praefationes.*

Bl. 89$^{b\alpha}$: ℭ *rött* In ſummis ⁊ in ſemidupli-‖cibus feſtis.‖ *... Bl. 91^{a} sign.* l iij *o. fol.* LXXXI *r. 13:* ℭ *rött* Sequitur in nocte ⁊ gallicantu ⁊ in die‖natiuitatis dñi noſtri ieſu chriſti ꝑfatio.‖ *... slutar bl. 96^{b} r. 4: ...* ſupplici confeſſione dicẽtes‖

IV. *Canon missae* (på perg.).

Bl. 97^{a} tomt. Bl. 97^{b} träsnitt: korsfästelsebild. Bl. 98^{a} sign. m: [6]Igit' clemẽtiſſime‖pater *... slutar bl. 105^{a} r. 17: ...* ſit te‖miſerãte propiciabile in vitam eter-‖nam: Amen. *Bl. 105^{b} tomt. Bl. 106^{a} sign.* n *o. fol.* Fol'. XCIII *sidtit. röd:* Cautele in miſſa obſeruande‖*... slutar bl. 108^{b} r. 15: ...* ⁊ in octaua pen‖thecoſtes.‖

V. *Pars de tempore: Dominica paschae — Dominica XXVI post trinitatem.*

Bl. 109$^{a\alpha}$ sign. n iiij *o. fol.* Fol'. XCVII*:* ℭ *rött* In die ſctõ paſche poſt ter-‖tiã: *... r. 25: rött* [R]^{9} *svart* Eſurrexi ⁊‖adhuc te-‖cũ ſuz al'a.‖*... Bl. 147$^{b\beta}$ r. 22:* ℭ *rött* Dñica . xxvj . oratio.‖ *... Bl. 148$^{a\alpha}$ sign.* ſ iij *o. fol.* Fol'. CXXXVII*:* ℭ *rött:* In anni-uerſario dedicatio nis eccleſie officiũ‖*... Bl. 148$^{b\beta}$ r. 9:* ℭ *rött* Poſt officia de dñicis ⁊ de ſe‖ſtiuitatibus ad dñm ꝑtinenti‖bus ſequunt̃ officia de ſanctis‖quoꝝ feſta eccleſia celebrat...

VI. *Pars de sanctis: Proprium de sanctis.*

Bl. 149$^{a\alpha}$ sign. ſ iiij *o. fol.* Fol'. CXXXVIII *sidtit. röd:* In vigilia ſancti Andree *r. 1 rött* [D]^{8}Ominus ſe-‖cus mare ga‖lilee vidit du‖os fratres pe‖trũ ⁊ andreã‖*... slutar bl. 190$^{b\alpha}$ r. 6:* ℭ *rött* Lini pape ⁊ mar. offi. ...

VII. *Pars de sanctis: Commune sanctorum.*

Bl. 190$^{b\alpha}$ sign. ʒ v *o. fol.* CLXXIX *r. 14:* ℭ *rött* In vigilia vni^{9} apl'i officiũ‖*... Bl. 203$^{b\alpha}$ sign.* B ij *o. fol.* Fol'. CXCII *r. 24:* ℭ *rött* De vna virgine officium.‖...

VIII. *Missae votivae.*

Bl. 205$^{b\alpha}$ sign. B iiij *o. fol.* Fol'. CXCIII *r. 29:* ℭ *rött* Sequit̃ quotidianũ officiũ‖de ſctã trinitate. ... *Bl. 218$^{b\alpha}$ sign.* D *o. fol.* Fol'. CCVII *r. 16:* ℭ *rött* Pro defunctis officium.‖...

IX. *Sequentiae.*

Bl. 222$^{a\alpha}$ sign. **D v** *o. fol.* CCXI*: rött* [G]⁶Rates nūc oēs‖ reddamus dño‖deo . . . *r. 9:* ℭ *rött* In aurora ſequentia.‖ . . .

Bl. 240$^{b\beta}$ r. 15 slutskrift: ℭ *rött* Anno ab incarnatiõe ver-‖bi Milleſimo ąngenteſimo de‖cimotertio: Iuſſu gratioſiſſi-‖mi dñi: domini Jacobi vlpho‖nis: dei ⁊ apl'ice ſedis gratia ar‖chiepiſcopi Upſaleñ. Impreſ‖ſum eſt hoc Miſſale ſm ritum‖alme eccleſie Upſalenſis: oñi‖qua potuit diligentia. Baſi-‖lee per magiſtrū Jacobum de‖Pfortzheim artis impſſorie‖laudatiſſimū. Finitumq; eſt‖feliciter in vigilia ſctī Mathie‖apoſtoli. Anno quo ſupra.‖ *Bl. 241 tomt.*

Första upplagan av Uppsalamissalet, beskriven ovan s. 29—38 under rubriken »Missale Upsalense vetus», har antagligen blivit tryckt i en så ringa upplaga, att exemplaren redan i början av 1500-talet voro förbrukade. Uppsala domkapitel måste därför snart gå i författning om tryckandet av en ny upplaga av missalet, varom bl. a. ett år 1508 med en köpman Peter Hasse såsom företrädare för firman Heinrich Vrossel (Frossel) i Lübeck uppgjort kontrakt vittnar. Detta kontrakt har bevarats till våra dagar, t. o. m. i tvänne redaktioner (RA perg.-brev), varav den ena utgöres av Uppsala domkapitels, den andra av Peter Hasses kontrakt eller egenhändiga »cedula obligatoria». Dessa urkunder äro av ett alldeles särskilt intresse på grund av de utförliga bestämmelser rörande det nya missalets tryckning, illustrering och bindning, upplagans storlek, pris m. m., som intagits i kontraktet. De båda kontrakten hava visserligen avtryckts på andra ställen (se nedan), men förtjäna dock på anförda grunder att upptagas även i denna bibliografi.

Heinrich Vrossel var borgare i Lübeck — den 10 maj 1510 klagar rådet i Lübeck hos hertig Friedrich av Schleswig-Holstein, att en häst »unsers borgers Hinrich Frossel» blivit stulen (*Hanserecesse,* Bd 5, nr 719). Han var köpman och idkade bl. a. handel med böcker, vilket framgår av två uppteckningar i Lübecks Pfundzollbücher för åren 1492—96. År 1492 avsänder han »2 last solt, 1 kiste boke» (värde 54 mark) till Rostock och Wismar och år

1493, efter den 13 juli, expedierar han med skepparen Hans Schomaker »1 vat mit boken» till ett värde av 36 mark till Danzig. Enligt en notis i Lübecks Oberstadtbuch har han avlidit omkr. den 24 aug. 1528. (Se: Bruns, *Lebensnachrichten über Lübecker Drucker des 15. Jahrh.*, s. 258 f.) Peter Hasse, som vid kontraktets uppgörande med domkapitlet i Uppsala här företrädde Vrossel, har jag anträffat som förmyndare för den också i svensk boktryckerihistoria välbekante Jürgen Richolff d. y. i Lübeck. I en anteckning i Lübecks Niederstadtbuch förklaras denne den 15 dec. 1518 för myndig »in jegenwordicheit syner vormunder, by namen Olrick Boddeker und Peter Hasse». Richolffs moder Anna förordnar likaledes enligt samma källa den 5 maj 1518 Hasse till en av sina förmyndare, också för dottern Geske. (Se bl. a. *NTBB*, 1925, s. 155.)

1. Uppsala domkapitels kontrakt.

Uppsala 23 febr. 1508.

Uniuersis et singulis p*rese*ntes l*ite*ras inspecturis nos Jacobus mis*er*atio*ne* diuina archiep*iscop*us Vp*salensis* et cap*itu*l*um* ibidem notum facimus per p*rese*ntes, q*uo*d an*no* a natiuitate d*omi*ni millesimo qui*n*gentesimo octauo die Mercurij xxiii mensis Februarij in domo n*ostr*a capitularj cum quodam Petro Hasse de societate Hinrici Frosselth, ciuis Lubicen*sis*, de certis missalibus pro n*ostr*a p*rouin*cia i*n*p*ri*mendis sub cert*is* modo et forma, quibus infra, co*n*uenimus et co*n*cordauimus. Jn p*ri*mis, q*uo*d faciat i*n*p*ri*mi suis inpensis septinge*n*ta missalia, ce*n*tum qui*n*quaginta adminus in pergameno, reliqua vero in papiro, et i*n*p*res*sa atq*ue* expedita adducat in ciuitate*m* Vpsalen*sem* suis sub lucro, p*er*iculo et da*m*pno, et si vltra n*umeru*m jam determinatu*m* inp*res*serit, illa de*be*at exhibere vendenda eccl*esi*e Vpsalen*si* et no*n* vendere sua spo*n*te. Jt*em* q*uo*d h*ab*eat pro quolibet missali in p*er*gameno inp*res*so xvj m*arcas* et pro quolibet in papiro vi m*arcas*, et q*uo*d p*re*dicta missalia i*n*p*ri*mantur in bona littera, non caduca, correcta et planata. Et p*re*facione*m* cum notis quadratis, ec*iam* cum latioribus marginibus, quam h*ab*eant missalia de priori inp*res*sura juxta ex*empl*ar traditum, jn bono papiro, non corrupto aut fluente, et pergame*no* vitulino, non ouino, ligatura ec*iam* fiet modo meliori, quo poterit, sc*ilicet* in bono coreo, et q*uo*d missalia in pergameno i*n*p*res*sa ligari

d*eb*eant cum suino, q*uo*d durabilius est. Illuminat*ur*a similiter cum capitalibus auratis et depictis in quolibet missali in pr*i*ncipio c*uiusli*bet, tam in missalibus i*npr*essis in p*er*gameno qua*m* in papiro, Puer natus, Ad te leuaui, Resurexi, Sp*iri*tus d*omi*nj, Thau, in pr*i*ncipio de sanctis in *commu*nj. Jte*m* quilibet liber h*ab*eat fibulas in quatuor angulis et in medio vtriusq*ue* lateris, et canon erit in quolibet libro papireo de p*er*gameno, et in quolibet libro ponatur sexternus vacuus, vt alia offi*ci*a pro tempore occurrencia valeant i*n*scribi. Ec*iam* fiet exacta diligencia in remissionibus cu*m* quota foliorum. Jnsup*er* pona*n*tur duo folia p*er*gamenj, vnu*m* in pr*i*ncipio, alterum in fine, pro vniusc*ujus*q*ue* libri cons*er*uatione, et circa inceptione*m* canonis ponatur ymago crucifixi, ec*iam* vna crux in margine p*ro* osculo circa agnus dei. Pro quibusquide*m* om*ni*bus et singulis sic co*n*cordatis obs*er*uandis et tenendis et firmiter adimplendis p*re*dictus idem Petrus Hasse de societate Hinricj Frosselth qua*n*dam cedulam obligatoriam manu sua p*ro*pria scriptam et signeto suo munitam, p*re*dictas condiciones, conuentiones, p*ro*ut vt (!) p*re*mittitur, ex vtraque parte factas, co*n*tinente*m* p*ro* firmior*i* contractus verificatio*ne* nobis tradidit et cum effectu assignauit. Nos vero versauice p*re*sente*m* no*str*u*m* contractu*m* sigilloru*m* no*str*orum appensione fecimus communir*i*. Dat*um* Vp*sali*e anno, die, quibus sup*ra*.

Första sigillet, ärkebiskop Jakob Ulvssons, saknas; härintill domkapitlets sigill.

2. Peter Hasses kontrakt.

Uppsala 23 febr. 1508.

Ego Petrus Hasse de societate Hinrici Frossels, ciuis Lubicens*is*, p*er* hanc p*resenti*s cedule dacione*m* fateor *et* r*e*cognosco, q*uod* no*n* vi, dolo, fraude nec vllo ingenio seuduct*us* seu circu*m*uentus, sed sponte *et* ex certa mea sciencia *et* voluntate maturaq*ue* deliberacio*ne* p*re*habita quenda*m* co*n*tractu*m* cu*m* r*e*uerendissimo in *Christo* patre *et* d*omi*no d*omi*no Jacobo diuina p*ro*uidencia archiepi*scop*o Upsalensi suoq*ue* venerabili ibidem capittulo de an*no* D*omi*ni millesimo quingentesimooctauo die Mercurij xxiij mens*is* Februarij de certis missalibus p*ro* sua p*ro*uincia inprime*n*dis feci, *con*uenj atq*ue* celebraui sub certis co*n*dicionib*us* quibus infra. In p*ri*mis quo*d* facia*m* fieri meis expens*is* septinge*n*ta missalia in bona l*itera*,

centum *et* quinquaginta in pergameno ad minus, reliqua in pappiro inpressa, et expedita atque preparata adducam in ciuitatem Upsalensem meis sub lucro, periculo et dampno. Et si ultra numerum iam determinatum inpressero illa, debeo exibere vendenda ecclesie Upsalensi et non vendere measponte. Item quod habeam pro quolibet missali in pergameno inpresso sedecim marcas monete Holmensis et pro quolibet missali in pappiro sex marcas Holmenses, et quod predicta missalia inprimantur in bona littera, non caduca, correcta *et* planata, et quod prefaciones sint cum notis quadratis et lacioribus marginibus, quam habeant missalia de priori inpressione juxta exemplar michi traditum, in bono pappiro non corrupto aut fluente et pergameno vitulino *et* non ouino, ligatura eciam fiet modo meliori, quo potero, scilicet in bono coreo, *et* quod missalia in pergameno inpressa ligari debeant in coreo suino. Illuminatura similiter cum capittalibus auratis *et* depictis in quolibet missali in principio cuiuslibet tam in missalibus in pergameno quam in pappiro impressis, scilicet Ad te leuaui, Puer natus, Spiritus Domini, Resurrexi, Tau, in principio de sanctis et commune sanctorum. Item quilibet liber eciam debeat habere fibulas in quatuor angulis moresolito. Canon vero erit in quolibet libro pappireo de pergameno, et in quolibet libro debeat poni sexternus vacuus, ut alia officia occurencia valeant inscribi, *et* faciam diligenciam in remissionibus cum quotafoliorum. Insuper ponantur duo folia pergameni, vnum in principio, reliquum in fine uniuscuiusque libri. Et circa incepcionem canonis ponatur ymago crucifixi et vna crux parua in margine circa agnus Dei pro osculo pacis. Pro quibus omnibus *et* singulis per me, ut promittitur, factis, promissis *et* celebratis adinplendis hanc presentem cedulam obligatoriam manu mea propria scripsi signetoque meo signaui. Datum Upsalie anno *et* die quibus supra *etc.*

Spår av Hasses sigill nedtill.

De här avtryckta urkunderna nämnas första gången av Rhyzelius i *Episcopocopia sviogothica,* I (1752), s. 51. Klemming har översatt domkapitlets skrivelse i *Ur en antecknares samlingar* (1868—73), s. 56 ff., han har vidare avtryckt det latinska originalet efter en avskrift i Örnhjälms Bullarium dels i *Sveriges äldre liturg. lit.*, s. 5 f., dels i *Sveriges bibliografi*, I, s. 103 f., också avtr. av Freisen, a. a., s. xlv ff. o. L. Delisle i *Bibl. de l'École des chartes,* XLI (1880), s. 160. Hasses kontrakt har avtryckts i *Kat. der Inkunabeln der Kgl. Bibl. in Stockholm,* T. II: 1 (1916), s. 64 f.

¶ Anno ab incarnatiõe ver-
bi Millesimo q̇ngentesimo de
cimocertio: Jussu gratiosissi-
mi dñi: domini Jacobi vlpho
nis: dei ⁊ apl'ice sedis gratia ar
chiepiscopi Upsaleñ. Impres
sum est hoc Missale ꝑm ritum
alme ecclesie Upsalensis: om̃i
qua potuit diligentia. Basi-
lee per magistrũ Jacobum de
Pfortzheim artis imp̃ssorie
laudatissimũ. Finitumq; est
feliciter in vigilia sctī Mathie
apostoli. Anno quo supra.

Fig. 56. Slutskriften i Missale Upsalense. Basel 1513.

Kontraktet innehåller i korthet följande bestämmelser. Upplagan skall utgöra 700 exemplar, därav minst 150 på pergament. Den skall på boktryckarens risk levereras i Uppsala. Trycker han exemplar utöver det fastställda antalet, skola dessa försäljas för domkapitlets räkning. Priset för varje pergamentexemplar bestämmes till 16 mark, för exemplar på papper till 6 mark. Missalet skall tryckas med goda typer, prefationerna med kvadratiska koralnoter och hela missalet med större marger än den föregående upplagan, av vilken ett exemplar lämnas till förlaga. Papperet skall vara gott och pergamentet av kalv-, icke av fårskinn. Bandet skall göras av så gott skinn som möjligt, pergamentexemplaren skola bindas i svinskinn. Varje exemplar skall illumineras med förgyllda och målade anfanger i bokens början och vid vissa större avdelningar. Beslag skola anbringas i de fyra hörnen och på mitten av pärmarna. Canon missae skall också i pappersexemplaren tryckas på pergament; i varje exemplar insättes en tom sextern för inskrivning av nya officier. Noggrannhet bör iakttagas med bladräkningen. I början och slutet av varje exemplar insättes ett försättsblad av pergament till bokens skydd. Före canon placeras en korsfästelsebild och i margen vid agnus Dei ett kors.

Av någon anledning har detta kontrakt annullerats, och den nya upplagan kom icke att utföras i Lübeck. Varken Heinrich Vrossel eller Peter Hasse äro kända som boktryckare. Vid sidan av den stora Arndesska officinen fanns denna tid i Lübeck intet större tryckeri, som kunnat åtaga sig ett så omfattande arbete som ett missaltryck. Fem år senare utkom emellertid en ny upplaga av Uppsalamissalet i Basel hos boktryckaren Jakob Wolff von Pforzheim, som samtidigt på beställning av Västerås stift tryckte dess breviarium (se om detta och boktryckaren ovan s. 221—226).

Denna andra upplaga av det viktiga Uppsalamissalet är en synnerligen praktfull prestation ur typografisk synpunkt, med den på två spalter i svart och rött tryck fördelade texten. Missalet omfattar 240 blad i folio, med 30 lägg, av vilka det första osignerade lägget består av 10 blad,

lägget k av 6 blad och de övriga av vartdera 8 blad. Härtill kommer ett stickblad med korsfästelsebilden (ymago crucifixi) framför canon missae, varom mera nedan. Boken är med undantag av de 10 första bladen folierad i rött (Fol.' I—LXXXVI o. Fol'. XCIIII—Fol'. CCXXIX). Canon missae, placerad mellan dessa tvänne avdelningar, är icke folierad; den omfattar dock 9 blad, under det att luckan i folieringen blott ger plats för 7 blad.

Fem olika typer hava kommit till användning, därav i själva texten en skarpt skuren missaltyp och en likaledes klar och kraftig koraltyp. Canon missae är som brukligt i andra missalen tryckt med en större stil. I några rader bl. 7^b finnes en ganska stor, rundad texttyp, och i signaturen l iiij förekommer en mycket liten texttyp, som också finnes i Breviarium Arosiense 1513.

Missalet prydes av talrika anfanger, därav lombarder från 4 olika alfabet, alla tryckta i rött. I prefationerna hava initialer av ett i svart tryckt gradualalfabet fått användning. Större avdelningar börja med linjeinfattade anfanger på mönstrad botten i flera storlekar, likaledes tryckta i rött, de största mäta 70×52 mm. Av ett mindre alfabet (35×30 mm.) med figurliga framställningar finnas två olika U i svart. Korstecken i två storlekar i rött och ett kraftigt i svart tryckt rubriktecken höra också till stiluppsättningen.

Den nya upplagan följer vad innehållet beträffar i stort sett den äldre. Följande avvikelser och förbättringar böra påpekas. Ortografien är moderniserad, och en bättre anordning har införts särskilt i missalets senare del. I kalendariet ha folionummer utsatts vid helgonnamnen för att underlätta återfinnandet av officierna. Följande fester hava tillagts: 4 febr. *Ansgarius*, 8 mars *Thomas de Aquino*, 5 maj *Compassio b. Mariae virginis*, 16 juli *Diuisio apostolorum*. I proprium sanctorum har *Helenas* officium blivit upptaget. Officier, som i den äldre upplagan endast voro ofullständigt avtryckta, såsom *Eusebius*, *Undecim virgines* m. fl., hava i den nya upplagan återgivits i mera fullständigt skick. Flera nya votivmässor samt fyra nya sekvenser hava upptagits i 1513 års upplaga. Av den äldre texten ha endast nio smärre stycken, innehållande praeparationes ad missam, ute-

slutits. I den nya upplagan har även ett utförligt register tillkommit (bl. 8—9).

I samtliga exemplar, som Klemming undersökt och vilka voro tryckta på papper, har en lucka förefunnits mellan läggen l och n. Bland arkivalieomslagen i KA och andra arkiv har Klemming emellertid anträffat talrika blad på perg. också av denna andra upplaga av Uppsala-missalet, så att han för Kungl. bibliotekets räkning kunnat hopsätta ett fullständigt pergamentsexemplar. Han har också anträffat blad av en canon missae, signerade m—m iiii (8 bl.), vilka just utfylla ovan nämnda lucka och som även i pappersexemplaren voro tryckta på perg. Det har lyckats honom att av denna canon rekonstruera sex exemplar. I alla dessa exemplar har dock den canonbild med korsfästelsen, som plägar hava sin plats framför canon missae i missaltrycken från denna tid, saknats. År 1911 anträffade jag emellertid vid ett besök i Vendels kyrka i Uppland ett exemplar av Missale Upsalense 1513, i vilket det på pergament tryckta canon missae var fullständigt bevarat jämväl med canonträsnittet (fig. 57). Detta senare satt inhäftat som ett stickblad mellan läggen l och m, d. v. s. vidfogat lägget l med falsen utstickande framför bl. l i. En liknande fals synes ännu i det UB tillhöriga exemplaret av missalet vid detta blad. Träsnittet är tryckt på bladets versosida och mäter ca. 257 × 155 mm. I Vendelsexemplaret är det omgivet av en 3 mm. bred för hand målad röd rand. Det är vidare kolorerat med varma, lysande färger. Under träsnittet, något till vänster om mittlinjen, har insatts ett litet träsnitt med Veronikaduken (35 × 30 mm.).

Detta träsnitt är av stort intresse, emedan det kan påvisas, att den korsfästelsebild, som finnes i Thet Nyia Testamentit på Swensko av år 1526, är en direkt kopia på Baseltrásnittet. Träsnittet, som tillskrives en anonym Baselmästare D S, har kommit till användning i flera av Jakob Wolff i Basel tryckta missalen, dock i två olika tillstånd. I träsnittets ursprungliga stadium, som utmärkes av, att det kring den korsfäste Frälsarens länder virade klädet fortsätter på högra sidan uppåt i en vid flik, som vidrör glorian på Marias huvud, förekommer det i Missale Augustanum (20 jan. 1510) och

Fig. 57. Canonbilden i Missale Upsalense 1513. (Förminskad storlek.)

i det den 2 dec. samma år tryckta Missale Salzburgense. I träsnittets senare stadium är denna flik helt borttagen, så att klädet sluter lika tätt kring båda höfterna. I detta skick förekommer det utom i Missale Upsalense 1513 bl. a. i Missale Magdeburgense (5 jan. 1515; ex. i KB) och i Missale speciale Augustense (10 febr. 1519). Träsnittet i Nyia Testamentit 1526 är en kopia från det senare stadiet.

Campbell Dodgson, *Die Holzschnitte des Baseler Meisters D S;* i: *Jahrbuch der kgl. Preussischen Kunstsammlungen,* Bd 18 (1907), s. 21—33. — Collijn, *Canonbilden i Missale Upsalense 1513* (= *Bibliografiska miscellanea,* XI); i: *Kyrkohist. årsskr.,* 1911, s. 119—122.

En intressant notis om Uppsalamissalets tryckning i Basel och om det pris detsamma betingade finnes i ett den 3 sept. 1524 daterat brev (avtr. i *Skand. handl.,* del 13, s. 116 f.) från biskop Hans Brask till domherren Petrus Benedicti, som befann sig på en utlandsresa. Brask skriver här bl. a.

»Item hörens oc före hvad stycket gelder de missalibus the som trycktes parisiis pro ecclesia Lwndensi, at vj motte laga vort kööp ther epter. Vpsalienses lothe tryckia sina in Basilea oc trom, at köpmannen, som thet solliciterade, fik vj eller vij mark ört. thet höxta för pappers missale bundet, tenakulereth oc vel tilreth tha the kommo till Stocholm oc xviij marc. ört. för permantz missale».

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 97—105. — Klemming, *Sveriges äldre liturgiska lit.* (1878), s. 7—10. — Weale, *Catalogus missalium,* Ed. 2 (1928), s. 270. — J. Freisen, *Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense* (1904), s. xlvii—l. — Collijn, *Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibl. in Stockholm,* T. II: 1 (1916), s. 62—66. — G. Lindberg, *Die schwedischen Missalien des Mittelalters,* I (Upps. 1923), s. 30—32.

Exemplar: *Helsingfors* UB (ett antal pergamentsblad från arkivalieomslag i KA Stockholm). — *Linköping* Stifts- och landsbibl. (bl. 1—2, 8—11, 96—109, 123—134, 140, 228—241 saknas; några bl. def.). — *London* Brit. Mus. (bl. 97 saknas). — *Lund* UB (def.). — *Paris* Bibl. Nat. (end. 116 bl. o. fragm. på perg.). — *Skara* SB (bl. 1, 89—106, 231—241 saknas; orig.-bd; prov.: Liber mayoris capelle sancti Erici). — *Stockholm* KB (3 ex. utan bl. 97: 1 på perg. hopsatt av arkivalieomslag fr. KA, 2 på papper, därav 1 i Rålambska saml., bl. 1, 9—10, 12, 19, 97 o. 230 saknas här). — *Strängnäs* Domk.-bibl. (bl. 97—105 saknas; orig.-bd; Aminson, s. 452). — *Uppsala* UB (2 ex.; 1. prov.: liber Ecclesie Cathedralis vpsalensis 1528 19 Maij, bl. 97 saknas; 2. dep. fr. Vendels kyrka, bl. ccx—ccxix saknas, canon med canonbild i behåll). — *Västerås* Lärov.-bibl. (bl. 88, 97—105 saknas).

1514, 19. 10.

Johannes Gerson, Ars moriendi, övers. till svenska av **Ericus Nicolai: Lärdom huru man skall lära dö.**

Uppsala: Paul Grijs, 19. 10. 1514. 4°.

18 bl. Sign.: a⁴ b⁸ c⁶. 22 r. Typer: 1, 2ᴮ. Init.: a, e. Rubr.: α. Marginalnoter. 3 träsnitt.

Bl. 1ª tit.: Ars moriendi ‖ Johannis gerſon lårdom hwrw man ſkal ‖ låra dö til ſiålenne ſalicthet ‖ *Härunder träsnitt: yttersta domen. Bl. 1ᵇ tomt. Bl. 2ª sign.* a ij: [M]⁴ådhan ſwa år ath nar en mån- ‖ niſkia ligger hardligha ſiwk . . . *bl. 2ᵇ r. 4:* . . . Ty haffwir iak ‖ Johānes gerſon ſcriffwath ok wthgifwith ‖ . . . thenna bok ſom kallas oppa latine Ars mo ‖ riendi. . . . *Sign. b:* kar haff nw til alßmechtogr gwdz alkr ſtør- ‖ . . . *slutar bl. 14ª sign.* C ij *r. 3:* . . . Iuxta illud ‖ Auguſtini ad deum loquentis Hic vre hic ‖ ſeca vt ineternum parcas ‖

R. 6 [tillägg]: Item Preſthen ſom hørir ſiwka månniſken ‖ ne ſcriffth . . . *slutar bl. 17ᵇ r. 11:* . . . wthen heller til åwårdheli ‖ gith liff y åwerdheliga glådhi Amen. ‖ C Thenne bok ok lårdom ſom år til ath ‖ låra dø . . . *bl. 18ª r. 13:* . . . Sedhan haffwer før- ‖ nemde werdogiſte y gwdhi Fader ok herre ‖ befelth beſkedeligom ok fornomſtogom mā ‖ Pawel grijs boketrykkiare ok borghare y ‖ Upſala trykkia theña bok. Alle menlighå ‖ olårdå folke och ſårde- lis Swerjghis rikes ‖ jnbyggiarom. til andeliga nyttogheth och ‖ ſiålenne ewighe ſalichet. Arom åfter gwdz ‖ byrdh Mdx iiij. Tor- ſdaghen for pj twſen ‖ jomfrwer ‖ *Bl. 18ᵇ träsnitt: en pilgrim, upptill:* wy åre alle pelegrjmer hår oppa jorderike ‖ *i vänsta margen på tvären:* Gwd lath os ſa y jorderike pellegrjmgs reyſa gaa ‖ Thz wy mottom effter dödhen hymmelrikes glådhi faa. ‖ *Under träsnittet ärkebiskop Jakob Ulvssons vapensköld.*

Texten är genomgående tryckt med den gamla Dialogustypen; i margnoterna användes den lilla ghotanska texttypen. På titelbladet (fig. 58) har träsnittet yttersta domen, känt redan från psalteriet 1510 och dessförinnan från Gho-

Fig. 58. Gerson, Lärdom huru man skall lära dö. Upps. 1514. Tit.

Fig. 59. Gerson, Lärdom huru man skall lära dö. Upps. 1514. Bl. 18^{b}.

AV SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET UTGIVNA SKRIFTER

1: 1—40. Samlaren. Årg. 1—40. 1880—1919. Pris kr. 195: — (1: 1. kr. 3: —, 1: 2. kr. 2: —, 2: 1. kr. 2: —, 2: 2. kr. 1: 50, 3: 1. kr. 2: —, 4: 1. kr. 2: —, 4: 2. kr. 2: 50, 5. kr. 3: —, 6: 1. kr. 2: —, 6: 2. kr. 2: —, 7. kr. 3: 25, 8—9. per st. kr. 4: —, 10. kr. 3: 25, 11. kr. 2: 50, 12. kr. 4: —, 13. kr. 3: 50, 14. kr. 3: —, Extrahäfte kr. 3: —, 15—16. per st. kr. 4: —, 17—18. per st. kr. 5: —, 19—23. per st. kr. 3: 50, 24. kr. 4: —, 25—26. per st. kr. 6: —, 27. kr. 3: 50, 28. kr. 6: —, 29—30. per st. kr. 4: 50, 31. kr. 6: —, 32. kr. 4: —, 33. kr. 6: —, 34. kr. 7: 50, 35—36. per st. kr. 6: 50, 37—38. per st. kr. 7: —, 39. kr. 10: —, 40. kr. 10: —). [Årg. 1: 1—2, 5, 6: 1—2, 17—19, 38 utsålda.]

1: N. F. Samlaren. Ny följd. Årg. 1—16. 1920—35. (1. kr. 7: 50, 2—6 per st. kr. 10: —, 7—8 kr. 8: —, 9 kr. 6: —, 10 kr. 10: —, 11, 12 kr. 8: — per st., 13 kr. 7: —, 14 kr. 8: —, 15: 1 kr. 5: —, 15: 2 kr. 5: —, 16: 1 kr. 5: —, 16: 2 kr. 5: —, 17: 1 kr. 5: —.)

2: 1—2. Dagboksanteckningar af Johan Gabriel Oxenstierna, Åren 1769—1771. Utg. genom G. Stjernström. 1881. Pris kr. 5: —.

3: 1—5. [G. E. Klemming.] Ur en antecknares samlingar. 1881—83. Pris kr. 6: —. [Utsåld.]

4. En svensk ordeskötsel angående bokstäfver, ord och ordesätt af Samuel Columbus. Med inledning, anmärkningar och register utg. af G. Stjernström och A. Noreen. 1881. Pris kr. 2: —. [Utsåld.]

5: 1—2. Skrifter af Karl Gustaf Tessin. Efter författarens på Åkerö befintliga handskrift utg. af G. Frunck. 1882—83. Pris kr. 2: 50.

6: 1—3. G. Benzelstjernas Censorsjournal 1737—1746. Utg. af L. Bygdén och E. Lewenhaupt. 1884—85. Pris kr. 5: —.

7: 1—4. 1500- och 1600-talens visböcker. Första bandet. Utg. af A. Noreen och H. Schück. 1884—94. Pris kr. 15: —. (1: 1—2. Harald Oluffsons visbok. H. 1—2. Per st. kr. 1: 25; 2: 1—3. Bröms Gyllenmärs visbok. H. 1—3. Per st. kr. 2: —; 3. Barbro Banérs visbok. Kr. 1: 50. 4. Pär Brahes visbok. Kr. 5: —.)

7: 5—7. 1500- och 1600-talens visböcker. Andra bandet. Utg. af A. Noreen och J. A. Lundell. 1900—15. Pris kr. 13: —. (5. K. Bibliotekets visbok i 16:o. Kr. 3: —; 6: 1—2. K. Bibliotekets visbok i 8:o. H. 1—2. Per st. kr. 2: —; 7: 1—3. K. Bibliotekets visbok i 4:o. H. 1—3. Per st. kr. 2: —.)

7: 8—13. 1500- och 1600-talens visböcker. Tredje bandet. Utg. af A. Noreen och A. Grape. 1916—25. Kr. 17: —. (8. Drottning Sofias visbok. Kr. 3: —; 9. Stjerneldska handskriftens (E 133) visor. Kr. 1: —; 10: 1—2. Samuel Älfs visbok. H. 1—2. Per st. kr. 3: —; 11. Forsius visbok. Kr. 3: —. 12: 1—2. Petter Rudebecks visuppteckningar. H. 1—2. Per st. kr. 4: —. 13. Supplement. Kr. 2: —.)

8: 1—4. Johannes Messenius, Samlade dramer utg. af H. Schück. H. 1—4. 1886—88. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1: 50. [H. 1 utsålt.]

9: 1—6. Bref rörande Nya Skolans historia 1810—1811. Med anmärkningar utg. af G. Frunck. 1886—91. Pris kr. 5: 75.

10: 1—4. Sveriges bibliografi. Af G. E. Klemming. Första bandet. 1481—1530. Redigerat och utg. af Aksel Andersson. Register af I. C[ollij]n. H. 1—4. 1889—92, 1927. Pris per häfte kr. 2: —. [H. 1—2 utsålda. Jfr 10: 14.]

10: 5—9. Sveriges bibliografi. Av I. Collijn. Andra bandet. H. 1 (1530—39), 2/3 (1539—58), 4/5 (1558—71), 6 (1571—77), 7 (1577—82). 1927—31. Pris h. 1 kr. 4: —, 2/3 kr. 8: — h. 4/5 kr. 8: —, 6 kr. 4: —, 7 kr. 3: —.

10: 10—13. Sveriges bibliografi. Av I. Collijn. Tredje bandet. H. 1 (1583—1590). Pris 5 kr. 1932. H. 2 (1591—94). Pris 4 kr. 1932. H. 3/4 (1595—99). Alfabetiskt register till bd 2—3. Pris 8 kr. 1933. H. 5. Typografiska tabeller 1526—1599. Pris 4 kr. 1933.

10: 14—16. Sveriges bibliografi. Av I. Collijn. Första bandet. H. 1 (1478—1487). 1934. Pris 4 kr. H. 2 (1487—1498). 1935. Pris 4 kr. H. 3 (1498—1514). 1936. Pris 4 kr.

11: 1—7. Skrifter från reformationstiden. I urval utg. af A. Andersson. 1889—98. Pris kr. 11. —. [Utsåld.]

12: 1—3. Bref rörande teatern under Gustaf III. 1788—1792. Utg. af E. Lewenhaupt. 1891—94. Pris kr. 7: —.

13: 1—2. H. Schück, Lars Wivallius, hans lif och dikter. 1893—95. Pris kr. 8: —. [Utsåld.]

14. Bref från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård. Utg. af E. Tegnér. 1894. Pris kr. 2: —. [Utsåld.]

15: 1—2. O. Levertin, Johan Wellander. Literaturhistorisk studie öfver skiftet mellan frihetstiden och den gustavianska åldern. 1896—98. Pris kr. 3: 75. [Utsåld.]

16. Holofernes och Judit. Ett drama från reformationstiden. Utg. med en inledning om dess utländska förebilder af O. Sylwan. 1895. Pris kr. 1: 50. [Utsåld.]

17: 1—18. L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. Band 1—2. 1898—1915. Pris kr. 32: —. (1. kr. 15: —, 2. kr. 17: —.) [H. 1—3, 14—18 utsålda.]

18: 1—2. Ur Hans Järtas literära brefväxling. 1. Bref till och från C. G. v. Brinkman. Utg. af E. Lewenhaupt. H. 1—2. 1899—1900. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1: 50.

19: 1—3. Thomas Thorilds bref. Utg. af L. Weibull. H. 1—3. 1899—1902. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1: 50.

20. Thorilds bref till C. F. Cramer. Med inledning och anmärkningar utg. af M. Lamm. 1907. Pris kr. 2: 50.

21: 1—5. Lejonkulans dramer. Utg. af E. Ljunggren och C. Pollack. H. 1—5. 1908—12. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1: 50.

22. O. Wieselgren, Studier öfver Lejonkulans dramer. 1909. Pris kr. 2: 25.

23. F. Böök, Studier i Stagnelii ungdomslyrik. 1911. Pris kr. 3: 50.

24. S. Ek, Studier i Wivalliusvisornas kronologi. 1921. Pris 4 kr.

25. V. Svanberg, Rydbergs Singoalla. En studie i hans ungdomsdiktning. 1923. Pris 6 kr.

26. Albert Nilsson, Kronologien i Stagnelius' diktning. 1926. Pris 9 kr.

27. O. v. Friesen, A. Grape och H. Andersson, Om Codex Argenteus. 1928. Pris 8 kr.

28. V. Svanberg, Novantiken i Den siste atenaren. 1928. Pris 4 kr.

Utsålda skrifter: Nr 1: 1: 1—2, 5, 6: 1—2, 17—19, 38. Samlaren 1880, 1884—85, 1896—98, 1917. Nr 3. Klemming, En antecknares samlingar.; Nr 4. Columbus, En svensk ordeskötsel.; Nr 8: 1. Messenius, Dramer, h. 1.; Nr 10: 1—2. Klemming, Sveriges bibliografi, h. 1—2.; Nr 11. Skrifter fr. Reformationstiden.; Nr 13. Schück, Wivallius.; Nr 14. Tegnér, Bref t. Wingård.; Nr 15. Levertin, Johan Wellander.; Nr 16. Holofernes o. Judit.; Nr 17: 1—3, 14—18. Bygdén, Anonymlexikon, h. 1—3, 16—20.

Den årliga utgivningen av sällskapets skrifter har haft följande omfattning.

1880/81. 1: 1—2 (uts.), 2: 1, 3: 1 (uts.). **1881/82.** 1: 2: 1—2, 2: 2, 3: 2—3 (uts.), 4 (uts.). **1882/83.** 1: 3: 1, 3: 4—5 (uts.), 5: 1—2. **1883/84.** 1: 4: 1—2, 6: 1. 7: 1: 1. **1884/85.** 1: 5 (uts.), 6: 2—3, 7 1: 2, 7: 2: 1. **1885/86.** 1: 6: 1—2 (uts.), 7: 2: 2, 8: 1 (uts.), 9: 1. **1886.** 1: 7, 8: 2, 9: 2. **1887.** 1: 8, 7: 2: 3, 8: 3. **1888.** 1: 9. 8: 4, 9: 3. **1889.** 1: 10, 7: 3, 10: 1 (uts.), 11: 1—2 (uts.). **1890.** 1: 11, 9: 4, 10: 2 (uts.), 12: 1. **1891.** 1: 12, 9: 5, 10: 3. **1892.** 1: 13, 9: 6, 10: 4, 12: 2. **1893.** 1: 14, 1: extrahäfte, 11: 3—4 (uts.), 13: 1 (uts.). **1894.** 1: 15, 12: 3, 14 (uts.). **1895.** 1: 16, 13: 2 (uts.). **1896.** 1: 17 (uts.), 15: 1 (uts.). **1897.** 1: 18 (uts.), 7: 4, 16 (uts.). **1898.** 1: 19 (uts.), 11: 5—7 (uts.), 15: 2 (uts.), 17: 1 (uts.). **1899.** 1: 20, 17: 2 (uts.), 18: 1, 19: 1. **1900.** 1: 21, 17: 3 (uts.), 18: 2, 19: 2. **1901.** 1: 22, 7: 5, 17: 4. **1902.** 1: 23, 17: 5, 19: 3. **1903.** 1: 24, 7: 6: 1, 17: 6. **1904.** 1: 25, 17: 7. **1905.** 1: 26, 17: 8. **1906.** 1: 27, 7: 6: 2, 17: 9, 20. **1907.** 1: 28, 17: 10, 21: 1. **1908.** 1: 29, 17: 11, 21: 2. **1909.** 1: 30, 17: 12, 22. **1910.** 1: 31, 17: 13, 21: 3. **1911.** 1: 32, 17: 14 (uts.), 21: 4, 23. **1912.** 1: 33, 7: 7: 1, 17: 15 (uts.), 21: 5. **1913.** 1: 34, 7: 7: 2, 17: 16 (uts.). **1914.** 1: 35, 7: 7: 3, 17: 17 (uts.). **1915.** 1: 36, 7: 8, 17: 18 (uts.). **1916.** 1: 37, 7: 9. **1917.** 1: 38 (uts.), 7: 10: 1. **1918.** 1: 39, 7: 10: 2. **1919,** 1: 40, 7: 11. **1920.** 1: N. F. 1, 7: 12: 1, 24. **1921.** 1: N. F. 2, 7: 12: 2. **1922.** 1: N. F. 3, 25. **1923.** 1: N. F. 4. **1924.** 1: N. F. 5. 7: 13. **1925.** 1: N. F. 6. 26. **1926.** 1: N. F. 7, 10: 5. **1927.** 1: N. F. 8. 27. **1928.** 1: N. F. 9, 10: 6, 28. **1929.** 1: N. F. 10, 10: 7. **1930.** 1: N. F. 11, 10: 8. **1931.** 1: N. F. 12, 10: 9—10. **1932.** 1: N. F. 13, 10: 11. **1933.** 1: N. F. 14, 10: 12. **1934.** 1: N. F 15, 10: 13. **1935.** 1: N. F. 16, 10: 14. **1936.** 1: N. F. 17: 1, 10: 15—16.

Samlaren har under de sista fem åren innehållit följande uppsatser.

1932.

Victor Svanberg: Skandinavismen i Tegnérs »Nore». Sten Linder: Ibsen och Strindberg. Harald Elovson: Till Thorilds »Passionerna». Sven Cederblad: Från Thorilds ungdom. Åke Thulstrup: Några data från Almqvists Amerikatid. *Redogörelse för arbetet på en sammanfattande litteraturhistorisk bibliografi.* Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1930.

1933.

Evald Malmström: Sång öfwer Grefve Gustaf Gyllenborg, en nyfunnen dikt av Geijer. Axel Ahlström: Klosterrovvisorna. Hedvig af Petersens: Robert Pearse Gillies, Foreign Quarterly Review och den svenska litteraturen. Toni Schmid: Den heliga familjen i revelation och liturgi. Carl Santesson: Atterboms Byron-dikt. Olle Holmberg: Stagneliusproblem. Sven Rinman: Källan till ett skoltal av Runeberg. Olof Gjerdman: Frödings svar på Levertins angrepp. Henry Olsson: Stagneliusbidrag. John Tuneld: Till Andreas Arvidis Manuductio ad poesin svecanam. Carl Santesson: Anna Lisa Geijer om Stagnelius. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1931.

1934.

Johan Nordström: Lejonet från Norden. Gardar Sahlberg: När skrev Hedvig Charlotta Nordenflycht skaldebrevet till Criton? Hedvig Herrlin: Tegnérs dikt Svanen och Fjelltrasten. Harald Elovson; En förbisedd Geijerrecension. Evald Malmström: Fyra poetiska dokument från Geijers yngre år. E. Noreen: Verser från 1400-talet i Knivsta kyrka. E. Noreen: Originaltryck till en skrift av Lucidor. Erik Neuman: Karlskrönikans proveniens och san-

ningsvärde. Gunnar Bolin: Nya bidrag till Lucidors biografi. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1932.

1935.

Olle Holmberg: Viktor Rydberg och August Strindberg. Sten Linder: Ernst Ahlgren och Georg Brandes. Otto Sylwan: Till svensk biografis historiografi. Gunnar Bolin: Wennæsius' liv och diktning; Till dateringen av en Lucidorsdikt; Ett bidrag till Samuel Columbus' biografi. B. W.: Ett tal av Geijer. Gunnar Axberger: Den unge Atterbom och världsbilden i Schellings frihetslära; Valter Tyrenius: Viktor Rydbergs dikt Den flygande holländaren. Henry Olsson: Frödingsstudier. Sten Linder: Psykoanalys och litteraturforskning. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1933.

1936 (h. 1).

Jacob Kulling: Den svenska romantikens religiösa utveckling. Sten Linder: Tegnérs Mjältsjukan och Hamlet. Olle Holmberg: Stagneliusnotiser. Fredrik Vetterlund: Viktor Rydberg och C. D. af Wirsén. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1934.

Meddelande.

Anmälan om inträde i **Svenska Litteratursällskapet i Uppsala** sker till sällskapets *skattmästare*, adr. Uppsala.

Avgiften är för *årligt betalande* medlem 10 kr. årligen, för *ständig* medlem 100 kr. en gång för alla. Årsavgiften uttages genom postförskott vid skrifternas utsändande.

Medlem av sällskapet erhåller ett exemplar av alla av sällskapet utgivna skrifter från och med det år, då han inträder i sällskapet. Därförut utgivna skrifter säljas genom *skattmästaren* till *medlemmar* av sällskapet med 25 % rabatt å bokhandelspriset. Hel årgång av skrifter från tiden 1880—1918 säljes för 5 kr., från tiden efter 1918 för 10 kr. och vid försäljning av minst fem årgångar lämnas 25 % även å årgångspriset. Medlem erhåller samtliga i lager kvarvarande skrifter av den äldre serien för kr. 100: —. Tillgängliga årgångar av Samlaren (utan bilagor) för åren 1880—1919 säljas till ett särskilt nedsatt pris av kr. 45: —. Vid alla försäljningar uttagas försändningskostnaderna av köparen.

För angelägenheter rörande redaktionen av Samlaren och sällskapets övriga publikationer hänvände man sig till sällskapets *sekreterare*, Uppsala.

Med **Svenska Litteratursällskapet i Finland** har överenskommelse träffats på grund varav medlemmar av vårt sällskap mot erläggande av endast halv avgift kunna bliva medlemmar av det finlandssvenska sällskapet. Avgifterna äro sålunda för medlem av grupp A, som erhåller sällskapets samtliga skrifter utom ett fåtal vetenskapliga specialundersökningar, Fmk 50: — och av grupp B, som endast erhåller sällskapets årsbok »Förhandlingar och Uppsatser», Fmk 12: 50 (i st. för resp. Fmk 100: — och 25: —). Dessutom äga medlemmarna av bägge litteratursällskapen rätt att för halva priset tillösa sig de båda sällskapens äldre skrifter, ifall det återstående lagret sådant medgiver. Anmälan göres till *Svenska litteratursällskapets skattmästare, Uppsala.*

Uppsala i april 1936.

Svenska Litteratursällskapets Arbetsutskott.

Uppsala 1936. Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B. 35621

tans och Fabris pressar, placerats. På sista sidan förekommer ett inramat träsnitt (71 × 103 mm.) föreställande en pilgrim med käpp och radband (fig. 59). Förebilden till detta synes vara hämtad från titelträsnittet i någon upplaga av Gersons Opera omnia, möjligen Strassburgupplagan 1488, varav ett ex. fanns i domkyrkolibrariet. Med all sannolikhet är detta rätt enkla träsnitt utfört i Uppsala. På sista sidan finnes också den ärkebiskopliga vapenskölden i träsnitt.

Denna översättning är verkställd av domherren i Uppsala teol. doktor Ericus Nicolai, som förut översatt samme författares »Aff dyäfwlsens frästilse», vilken trycktes i Stockholm år 1495 av Johann Fabri (se ovan s. 144—147; om Ericus Nicolai här s. 145 ff.). Hans befattning med översättningen framgår av följande stycke i slutskriften bl. 17ᵇ—18ᵃ:

»℄ Thenne bok ok lärdom som är til ath lära dö til siälenne salichet war til forende aff nagra goda lärda män skriffwath och wẽdh af latjne ok oppa swẽsko mã̃ghom godom ok gwdeljgom människiom til siälegaghn. Doch alth for dy sa fansz naghẽt forsymath ok säth til baka som ganszka nyttogh war och är til siälenne salicheth. Ok thẽt haffwa maghske the giorth som skriffwath haffwa. Thärfore haffwer werdoghiste y gwdhi Fader ok herre ärchebiskop Jacob y Upsala befelt ok bwdhit Mich Erico Nicolai Scolastico ther samastadhes wända oppa nyth thenna fornemda book aff latjno och oppa swensko . badhe oppa thẽt ath teth som förra war forsymath skwlle koma jn mẽt . ok for thẽn skwl ty hans fadherligha godheth hafwer latith jnsätia nagher märkeljghen stykke som ära ganszka nyttok ok storligha til trösth tom människiom som liggia y teth ytersta ok skwle döö.»

Härav framgår, att en äldre svensk översättning av Ars moriendi funnits, av Schück identifierad med en version i Cod. Ups. C 195, som innehåller en del föreläsningsanteckningar och excerpt gjorda av Uppsalastudenten, sedermera Vadstenamunken Olaus Johannis Guto åren 1484—86. I Ericus Nicolais översättning, som snarare är en fri bearbetning än en trogen översättning, hava några av ärkebiskop Jakob Ulvsson gjorda tillägg blivit införda (bl. 12ᵃ r. 6 ff.).

Om äldre översättningar till svenska av samma traktat se H. Schück, *Medeltidsstudier, 7. Ars moriendi;* i: *Samlaren,* 1885, s. 162—169. — R. Geete, *Fornsvensk bibl.,* nr 252. — S. Henning, *Ericus Nicolais Gerson-översättningar* (1927), s. 11 f.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 109 f. — Fant III. — Schröder VIII. — Collijn, *Paul Grijs,* nr 5. — S. Henning, *Ericus Nicolais Gerson-översättningar.* Ak. avh. Upps. 1927.

Faks.-uppl. utg. av Klemming i: *Samlingar utg. af Sv. fornskr.-sällskapet,* 24. Stockh. 1881.

Exemplar: *Koberg* Silfverschiöldska bibl. (bl. 1, 3, 18 faks., inköpt på Bukowskis auktion, kat. 35, nr 109). — *Köpenhamn* KB (bl. 1 skadat; *Cat. Thott,* T. 7, s. 130, nr 174). — *Skokloster* Braheska bibl. (bl. 18 saknas; i orig.-bd tills. m. Psalt. lat. 1510). — *Stockholm* KB (bl. 1, 18 faks.; förvärvat 1880 gm byte med Skara stifts- o. lärov.-bibl.; se Luth, s. 592). — *Uppsala* UB (pbd m. Elias Brenners vapenstämpel, har senare tillhört A. E. Gyllengrip o. ärkebiskop Mennander med den senares exlibris i främre pärmen).

1514.

Horae de domina secundum ecclesias diocesium Lincopensis et Scarensis.

Uppl. 2.

Leipzig: Melchior Lotter, 1514. 8°.

76 bl. Sign.: 1^8 2^4 A^8—H^8. 22—23 r. Typ: 11. Init.: lombarder 8 o. 16 mm. höga. Två träsnitt.

I. *Kalendarium. Orationes.*

Bl. 1 saknas. Bl. 2ª—10ᵇ kalendarium. Bl. 11ª: Euangelium ſancti Ioannis. ‖ [I]^{2}N principio erat verbū: et verbū ‖ erat apud deū: ‖ ... *Bl. 13ª sign.* A: Ōro poſt Pſalteriū btē Marie v̇gīs ‖ [A]^2 Ccipe dña ...

II. *Horae de domina.*

Bl. 13ª r. 14: ... Aue maria gracia plena dñs te. ‖ [D]^{4}Ignare me laudare te v̇go ‖ ſacrata. Da mihi v̇tutē cō ‖ tra hoſtes tuos ... *r. 21:* ... In honoꝛe ‖ *bl. 13ᵇ r. 1:* btiſſime marie v̇gīs. Iubilem^9 dño. ‖ ... *Bl. 21ª sign.* B: in gutture eoꝝ ⁊ gladij ancipites ī ma ‖ ... *Bl. 21ᵇ r. 3:* Ad laudes Antiphona. ‖ ... *Bl. 22ᵇ sign.*

B ij *r. 22:* ... Ad primam. ‖ *Bl. 24b sign.* B iiij *r. 10:* ... Ad tertiam ‖ ... *Bl. 26a sign.* B vj *r. 2:* ... Ad sextā. ... *Bl. 27a sign.* B vij *r. 18:* ... Ad Nonā. ... *Bl. 28b sign.* B viij *r. 9:* Ad vesp̃as. ... *Bl. 31a sign.* C iij *r. 2:* ... Ad Cōpletoriū. ‖ ...

III. *Horae de sancto spiritu.*

Bl. 33b sign. C v *r. 18:* De sancto spiritu. ‖ In vnitate sancti spirit⁹ bn̄dicat nos ‖ pr̄ et fili⁹. A. ... *Bl. 35a r. 6:* ... Ad primam. ... *Bl. 35b r. 15:* ... Ad tertiam. ... *Bl. 36a sign.* C viij *r. 18:* ... Ad sextam. ‖ ... *Bl. 36b r. 19:* Ad Nonam ... *Bl. 37b sign.* D *r. 5:* ... Ad vesperas. ‖ ... *r. 19:* ... Ad completoriū. ...

IV. *Horae de sancta cruce.*

Bl. 38a sign. D ij *r. 15:* De sancta cruce. ‖ [T]²Vā sctām crucē adoramus dn̄e ‖ Tuā gl'osaz recolim⁹ passionē. ‖ ... *Bl. 38b r. 2:* ... Ad matuti. ‖ ... *r. 8:* ... Ad primaz. ‖ ... *r. 14:* ... Ad tertiā. ‖ ... *r. 20:* Ad sextam. ‖ ... *Bl. 39a sign.* D iij *r. 6:* Ad nonam. ‖ ... *r. 13:* Ad vesperas. ‖ ... *r. 19:* ... Ad completoriū. ‖ ...

V. *Septem psalmi poenitentiales.*

Bl. 41b sign. D v: *träsnitt (kon. David). Bl. 42a sign.* D v[i]: Septem psalmi penitentiales. ‖ [D]⁴Omine ne in furore tuo ar ‖ guas me: ... *Bl. 48a sign.* E iiij *r. 8:* Letanie. ...

VI. *Officium de defunctis.*

Bl. 52—53 saknas. Bl. 54 sign. F ij *r. 4:* [D]²E pfundis clamaui ad te dn̄e: ‖ ... *Bl. 66b r. 16:* ... Pro vno viro ‖ [O]²Mnipotens sempiterne de⁹ cui ‖ ... *Bl. 67a sign.* G vij: Pro pluribus defunctis. Collecta. ‖ ... *Bl. 68b sign.* G viij *r. 7:* Ista rn̄soria hn̄da st̄ in q̄drageſima ‖ [S]²cio em̄ q̄ redemptor me⁹ viuit ‖ ...

VII. *Orationes.*

Bl. 70a sign. H ij *r. 5:* Sequnt̄ nūc multe ac varie oratiões ‖ ex Hortulo anime collecte. ‖ ... *Bl. 71a sign.* H iij *r. 19:* Sequit̄ Aña de sancta Brigitta. ‖ [O]² Beata Brigitta late collauda ‖ ta: ... *Bl. 72a sign.* H iiij *r. 17:* De sancta Katharina ‖ [G]² Aude virgo Katharina: ... *slutar bl. 76a r. 3:* ... et a malis ‖ om̄ib⁹ liberemur Per dn̄m nr̄m Ie. ‖ Finis horarū de domina scd'm ‖ eccleſias dioceſiū

ligādi atq; ſoluēdi pōtificū tradidiſtī
cōcede ꝑpti⁹: vt interceſſiōis ei⁹ auxi
lio a pctō⁹ nr̄oꝝ nexibus: et a malis
oīb⁹ liberemur ꝑ dn̄m nr̄m Je.

Finis horarū de domina ſcām
eccleſias dioceſiū Linckopē
ſis et Scharēſis. Impreſ
ſum Liptzk p Melch
iarē Lotterū. An
no. M.vc.xiiij.

Fig. 60. Horae sec. ecclesias Lincop. et Scharens. Leipzig 1514. Bl. 76[a].

Linckopē || ſis et Scharēſis. Impreſ || ſum Liptzk p Melch || iarē Lotterū. An || no. M.vc.xiiij. || *Härunder träsnitt (Leipzigs stadsvapen). Bl. 76[b] tomt.*

En äldre upplaga tryckt i Vadstena kloster år 1495 har beskrivits ovan s. 132—138. I denna saknades bl. a. kalendariet, som finnes i Leipzigupplagan bl. 2—10. Detta ur flera synpunkter viktiga kalendarium visar tydligt, att bönboken varit i främsta rummet avsedd för Vadstena kloster. Följande nordiska helgonfester finnas här upptagna: 19 jan. *Henrici*, 4 febr. *Ansgarij*, 6 febr. *Brunolphi*, 15 febr. *Sighfridi*, 18 maj *Erici*, 12 juni *Eschilli*, 25 juni *Dauid*, 10 juli *Kanuti regis*, 28 juli *Botwidi*, 29 juli *Olaui*, 31 juli *Helene*,

6 okt. *[translatio] Eschilli* (tryckfel Estrilli). Den 15 maj är med senare hand tillskrivet ſanctus haluard[9]. De tre Birgittafesterna, alla med graden totum duplex, firas 28 maj *translatio b. Brigitte*, 23 juli *natale b. Brigitte* o. 7 okt. *canonisatio b. Brigitte* samt 14 okt. *octaua b. Brigitte* (simplex). Härtill komma flera commemorationsfester, så *commemoratio sororum et fratrum* 26 april o. 13 juli, *commemoratio fratrum* 19 okt., *commemoratio benefactorum* 11 juli o. 2 dec., t. o. m. *commemoratio domini vlpho* [med samtidig hand tillfogat: nis in vlffuose Suecie viri s. birgitte] den 5 sept. I litanian (bl. 48—51) anropas följande nordiska helgon: *Erice, Olaue, Kanute, Henrice, Eschille, Botwide, Sigfride, Ansgari, Brunolphi, Dauid, Birgitta* och *Katherina swetie.*

Vadstenatrycket var defekt i början och slutet med handskrivna tillägg, vilka i den nya upplagan äro uttryckta.

Av denna bok, den enda som denna tid tryckts i Leipzig för svensk räkning, har endast ett exemplar bevarats till vår tid; med den Thottska donationen har denna sällsynta bok införlivats med det Kongel. Bibliotek i Köpenhamn.

Boktryckaren Melchior Lotter från Aue i Erzgebierge är en av Leipzigs mest produktiva boktryckare vid slutet av 1400-talet och under det följande århundradets förra hälft. Hans första tryckta bok utkom år 1495. Han blev borgare i Leipzig år 1498 och gifte sig samma år med den bekante boktryckaren Konrad Kachelofens dotter Dorothea; han övertog några år senare svärfaderns affär. Från Lotters tryckeri ha utgått talrika reformationstryck, bl. a. kunna nämnas flera upplagor av Luthers bibelöversättning. Lotter blev rådsherre i Leipzig och dog omkr. år 1542.

E. Voullième, *Die deutschen Drucker des 15. Jahrh.*, Aufl. 2 (Berlin 1922), s. 89 f.

Litteratur: Panzer VII, s. 184, nr 463 (cit. efter Thott). — Collijn, *Tvänne tryckta latinska tideböcker för Linköpings och Skara stift* (= *Bibliografiska miscellanea*, II); i: *Kyrkohist. årsskr.*, 1909, s. 132—136.

Exemplar: *Köpenhamn* KB (Bl. 1, 52—53 saknas. *Cat. Bibl. Thottianae*, T. 7, 1795, s. 244). — Fotostatisk kopia i *Stockholm* KB.

1515, 30. 4.

Donatus minor cum regulis puerorum etc.

Uppsala: Paul Grijs, 30. 4. 1515. 4°.

48(?) bl. Sign. a^8—b^8 c^6 d^8—f^8 g^2(?). 23 r. Typer: 1, 2^b, 3. Init.: a, c, e. Rubr.: α, β.

Donatus minor.

Bl. 1 saknas. Bl. 2ª (def.): [ ]² Tũo hec Muſa Gtũo huius muſe Da| tiuo huic muſe . . . *Sign. b:* latiuo ab hoc et ab hac et ab hoc legente vel‖ . . . *Bl. 22ª r. 22:* . . . Unum par-‖ticipium habet quod eſt volens ·:· ‖ *Bl. 22ᵇ:* ℂ Quare ſum caret ſupinis . . . *r. 4:* ℂ Quare volo caret impatiuo . . . *r. 13:* ℂ Uerſus de acci-dentibus ptium.‖ . . .

Remigius, Magister quae pars, handskrift om 12 blad.

Regulae puerorum.

Bl. 31ª(?) sign. e i: [M]⁶Omen et verbum volunt cõforma-‖ri In tribus accidentibns*(!)* ḡmaticalibus ſcilz‖ In nñro*(!)* in pſona et in rectitudine caſuali vt‖ Magiſter legit Vnde verſus‖ . . . *Bl. 38ᵇ r. 31:* Octo ſunt parteſorationis vt patet per donatum‖ *Bl. 39ª sign.* f j: ℂ De inuentione partiumorationis.‖ Nomen inuentum eſt . vt ſignificetur res de q̃ aliquid dicitur‖ . . . *slutar bl. 48ᵇ(?) r. 6:* tes ꝛ hec Fortia Vctũo o Fortes et o Fortia Abl'tũo ab hijs‖ Fortibus‖ *Slutskriften:* Donatus de nouo reuiſus et ſumma cura caſ-‖tigatus Cum multis puerorum regl'is valde‖ notabilibus et neceſ-ſarijs In locis ſuis collo-‖catis Finit feliciter. Impreſſus in vp-ſalia Me-‖tropoli Swetie vrbe inclita in Edibus prefa‖te metro-polis Impenſis vero honeſti viri pau‖li grijs artis Impreſſorie librarij Anno dom̃i‖ Milleſimoquingenteſimoquintodecimo. Die‖ veneris menſis Aprilis vltima‖

Innehållet i denna lilla skolbok utgöres dels av den något förkortade version av donaten, som kallas Donatus minor, dels av grammatikaliska regler för skolundervisning med versifierade exempel. Antagligen har också i denna samling ingått en version av Remigius, Magister quae pars?, ty en handskriven samtidig text av denna lilla lärobok finnes

Verbum quid est·ꝑsorationis cū tꝑe
et ꝑsona sine casu aut agere aliq̄d
aut pati· aut neutrum significans
Verbo quot accidūt. septem. que.
modus ꝯiugatō genꝰ nūerus figura tꝑs et ꝑ-
sona. Qualitas verboꝝ in quo ē. in modis et
in formis: Modi qui sunt. indicatiuꝰ vt lego:
impatiuus vt lege·optatiuꝰ vt vtinā legerem·
cōiunctiuꝰ vt cum legam·infinitiuꝰ vt legere.
impsonalis vt legitur·Forme verborum quot
sunt·q̄tuor·que·ꝑfecta vt lego·meditatiua vt
lecturio·frequentatiua vt lectito. inchoatiua
vt feruesco calesco. Coniugationes verborū
quot sunt· tres· que·prima in a. secunda in e.
tercia in i· Prima que est· que in indicatiuo
modo tꝑe presenti numero singulari secunda
persona verbo actiuo et neutrali a productaꝫ
habet aū nouissimam lrām ꝫ passiuo cōmuni
et deponenti ante nouissimam sillabam ris.
vt amo amas· amor amaris. Et futuruꝫ tꝑs
eiusdem modi in bo et in bor sillabam mittit.
vt amo amabo amor amabor. Secunda que
est· que in indicatiuo modo tempore presenti

Fig. 61. Donatus minor. Upps. 1515. Bl. 5b.

inskjuten mellan ark c och e i det enda bevarade exemplaret och har troligen omfattat det felande arket d, som i så fall bör hava varit tryckt med den mindre texttypen 2a. Den slutar med »Finis Remigii» och överensstämmer med texten i

några bevarade fragment utgångna från samma tryckeri, vilka beskrivas nedan s. 253—255. Att dessa icke hava tillhört det felande arket framgår av att de äro signerade A—B. Efter Remigiustexten följer på tre handskrivna sidor den avdelning i den tryckta boken, som börjar »Nomen et verbum volunt conformari». I handskriften äro emellertid de verser utelämnade, vilka i den tryckta texten exemplifiera reglerna. Dessa »regulae puerorum» anträffas någon gång i andra äldre tryck, och det är icke uteslutet, att de för föreliggande bok kompilerats av någon svensk skolmagister. En eller annan vers har tagits från Alexander de Villa-Dei, Doctrinale, Graecismus eller likartade skolböcker.

Det enda bevarade exemplaret, som härstammar från en finsk kyrka och nu tillhör universitetsbiblioteket i Uppsala, är illa medfaret och saknar utom det nyss nämnda arket d även första bladet samt två blad i lägget c, vilka innehållit följande parti av donattexten: fecto vtinam — cum ferar feraris (= Schwenke 33 18—35 25). Detta lägg har troligen innehållit 6 blad, ty endast första bladet är signerat c.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 114—117. — Fant, Suppl. [1], s. 6 f. — Schröder XI. — J. Liljeblad, *Bidrag t. kännedomen om den medeltida grammatikundervisningen;* i: *Eranos*, 1900—02, s. 66—76. — Collijn, *Paul Grijs*, nr 6.

Exemplar: *Uppsala* UB (unikt ex. fr. Akas kyrka, Tavastland, Finl.; bl. 1, 19—20, 23—30(?) saknas; arket d = bl. 23—30(?) ersatt med samtidig handskrift Remigius, Magister que pars).

1515, 31. 7.

Legend om den hel. Anna.

Uppsala: Paul Grijs, 31. 7. 1515. 4°.

6 bl. Sign.: a⁶. 22—23 r. Typ: 1. Rubr.: α.

Bl. 1 saknas. Bl. 2ª sign. a ij: **Maria och ſancta anna. Hon war en anda- || lykth oppa thz gambla teſtamentith.... *slutar bl. 6ª r. 5:*** **ſon och then helghe ande for ſancte anne bøn || ſkwld AMEN || Thenne bogh haffwir tryckat pawel grijs || Sancte anne til heder loff ok prijs Ok ſa marie ok jheſu criſt At the wille kwndgøre os thz wiſt || Hwat wi ſkwlle tala eller gøre || Thz him-**

melrike ſkal os til høre ‖ Ho ſom tiän ſancte anne mz ymykt bøn ‖ Thz ſeger iak eder oppa mjn tro ‖ R hemelriki fanger han fwlgodh løn ‖ Ok løffwe ſiden bade glad och fro ‖ C Ex vpſalia Anno domini M.d.xv. Die ‖ martis Infra octauas ſanctiſſime anne. ‖ *Bl. 6ᵇ tomt.*

Första bladet saknas i det unika exemplaret, men texten återfinnes, dock med betydliga varianter, i en handskrift i stifts- o. landsbiblioteket i Linköping, den s. k. Cod. Grensholmensis fr. början av 1500-talet, s. 97—106. Början lyder: »Ter war i wngern en radman son j en stor stadh». Handskriftens 42 första rader motsvara exakt det i trycket felande blad 1. Legenden har omtryckts i *Ett fornsvenskt legendarium* utg. av G. Stephens o. F. A. Dahlgren, Bd 3 (1874), s. 27—33 *(SFSS 7)* under järtecken om S:t Anna och rubriken »Rådmannens son i Ungern».

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 112. — *Swenska Mercurius,* 1757, s. 169. — Fant VI. — Schröder XIII. — Geete, *Fornsv. bibl.,* nr 156. — Collijn, *Paul Grijs,* nr 7.

Omtr. av Rietz i *Scriptores svecici medii ævi,* II (1843), s. 279—84. Fotolitogr. faks. i 20 ex. av Klemming. Stockh. 1870.

Exemplar: *Stockholm* KB (unikt ex. förvärvat år 1880 genom byte m. Skara stifts- o. lärov.-bibl.; se Luth, s. 593).

[1515.]

Legend om kardinal Manfredus.

Uppsala: Paul Grijs, [1515]. 4°.

4 bl. Ut. sign. 23 r. Typ: 1. Init.: g. Rubr.: α.

Bl. 1ᵃ: [I]³ then tiidh Honorius war paawe j ‖ Rom tha war thr̄ en Cardhenal ſom ‖ Manfredus heeth. . . . *slutar bl. 3ᵇ r. 14:* ſom hwar haffwer mack och beſt førmaa :·:; ‖ C Impreſſum Upſalie per Paulum grijs. ‖ *Bl. 4 (tomt) saknas.*

Litteratur: *Sveriges bibliografi* I, s. 111. — *Swenska Mercurius,* 1757, s. 169. — Fant V. — Schröder XIV. — Geete, *Fornsv. bibl.,* nr 211. — Collijn, *Paul Grijs,* nr 8.

Omtr. av Rietz i *Scriptores svecici medii ævi,* II (1843), s. 285—88. — Fotolitogr. faks. i 20 ex. av Klemming. Stockh. 1870.

Exemplar: *Stockholm* KB (unikt ex. förvärvat år 1880 genom byte med Skara Stifts- o. lärov.-bibl.; se Luth, s. 592 f.).

[1515.]

Ericus Olai, Psalmen En rikir man.

[Uppsala: Paul Grijs, 1515.] 4°.

2 bl. Sign.: A². 22 r. Typer: 1, 2ᵇ. Rubr.: α.

Bl. 1ᵃ sign. A i: ¶ Een rikir man ok welloger han || en bryllops kost til redde || aat sinom son.... *slutar bl. 2ᵇ r. 18:* thz warder iak tar fore lidha. AMEN || Uxor villa boues celum clausere vocatis || Istud euangelium transtulit de latino in swecum ad modum || carminis Venerabil' pater magister Ericus olaui sacre th[e]- || ologie Professor quondam Decanus alme ecclesie Vpsale[n̄]. Per cuius merita deus iugiter magna facit miracula ||

Texten är hämtad från Lucas' evangelium XIV och har överflyttats till svensk vers av vår svenska historieskrivnings fader doktor Ericus Olai, dekan och teol. professor i Uppsala, † 24 dec. 1486. Psalmen är intagen i 1536 och följande års svenska psalmböcker, men utesluten i 1809 års psalmbok.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 111 f. — *Swenska Mercurius,* 1757, s. 168 f. — Fant VII. — Schröder XV. — Geete, *Fornsv. bibl.,* nr 29. — Collijn, *Paul Grijs,* nr 9.

Omtr. av Klemming i *Sv. medelt. dikter* (*SFSS* 25, 1881—82), s. 167—171. — Fotolitogr. faks. i 20 ex. av G. E. Klémming. Stockh. 1870.

Exemplar: *Stockholm* KB (unikt ex. förvärvat år 1880 genom byte med Skara stifts- o. lärov.-bibl.; se Luth, s. 593).

1515, 17. 10.

Johannes Gerson, Expositio super septem psalmos poenitentiales.

Uppsala: Paul Grijs, 17. 10. 1515. 4°.

45 bl. Sign.: a⁴ b⁸—c⁸ d⁹ e⁸—f⁸. 22—23 r. Typ: 1. Init.: a, b, c. Rubr.: α. 1 träsnitt.

Bl. 1ᵃ träsnitt (madonnan i solen). Bl. 1ᵇ, tomt. Bl. 2ᵃ sign. a ij *prologus:* [N]⁴on ob aliam causam in hoc mundo || sumus...

Bl. 3ª sign. a iij *r. 21:* ... expoſitō doctrinaľ ‖ deuota et magiſtralis quaz ſup vij pſalmos. ‖ *Bl. 3ᵇ:* vtiliter ediderat Doctor criſtianiſſimus Can- ‖ cellarius pariſienſis Johānes gerſon. prout ‖ nūc vij pſalmi cum illa deuotiſſima expoſitione ‖ diligentiſſime viſa et correcta. Upſalie per ꝑ ‖ uidum virum Paulum grijs ciuem ibidem. In ‖ arte impreſſoria optime expertum cum maḡ ‖ diligētia ſūt Impſſi.... *r. 16:* Explicit prologus ‖

Bl. 4ª: Incipit doctrinalis expoſicio magiſtri Johīs ‖ Gerſon Cancellarij pariſieñ ſup ſeptem pſal- ‖ mos penitenciales ‖ Prefacio ‖ [U]³Era penitentia velut ſcala quedam ‖ eſt ... *slutar bl. 45ª r. 3:* neris Qui viuis et regnas in ſecula ſeculorum ‖ AMEN ‖ ℂ Explicit deuotiſſima ſuper ſeptem ſalmos ‖ expoſitio preclariſſimi doctoris Johānis ger ‖ ſon cancellarij Pariſienſis. Cum ſumma dili- ‖ gentia viſa ꝛ correcta Ut ſupra In principio ‖ huius opuſculi in primo prologo eſt declara- ‖ tum. Impreſſa Upſalie Anno dñi M.d.xv. ‖ Finita feria quarta ante feſtum Luce euange- ‖ liſte. ‖ *Bl. 45ᵇ tomt.*

Texten följer noggrant den version, som finnes intagen i Gersons Opera omnia, t. ex. Kölnupplagan 1483—84 (Hain *7621), P. II, fol. CClxxxᵇ—CCxciijᵇ.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 113 f. — Alnander, s. 25. — Fant IV. — Schröder XII. — Collijn, *Paul Grijs*, nr 10.

Exemplar: *Skara* Stifts- o. lärov.-bibl. (bl. 1, 45 saknas; Luth, s. 592). — *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml., i båda ex. saknas bl. 1, ersatt med faks.; även fragm. av arken c—e från KA). — *Uppsala* UB.

Ca. 1516—18.

Horae de b. Maria virgine.

[Uppsala: Paul Grijs, ca. 1516—18.] 8°.

End. korr.-avdr. av sekundaformen till ark c är känt. 15 r. Typ: 1. Init.: c.

Bl. c ijª *r. 1:* noſtri: ī atrijs tuis ihrľm Ihe- ‖ ... *r. 15:* dei noſtri q̄ſiui bona tibi. Glľa. ‖

Bl. c viijª *r. 1:* mus auctorem vite ſuſcipe Pe: ‖ ... *r. 15:* tatem ſuā. Dñs iuſtus Jcidet: ‖

I pärmarna till ett inkunabelband i Västerås stifts- och läroverksbibliotek, innehållande Felix Hemmerlin, De nobilitate et rusticitate dialogus och Variae oblectationis opuscula, tryckta i Strassburg av Johann Prüss på 1490-talet (Hain 8425—26, Västerås 66—67), har jag utlöst ett i två delar på mitten skuret korrekturark, som ur typografisk synpunkt är av stort intresse. Den ena sidan av detta ark har ursprungligen innehållit den här beskrivna sekundaformen av lägget c med 8 sidor i 8° av en latinsk tidebok, tryckt med den gamla Dialogus-typen och till sin habitus närmast överensstämmande med de av Georg Richolff i Uppsala år 1525 tryckta Horae. Över dessa åtta sidor har sedan en form med fyra kvartsidor av arket A av ett annat tryck, den nedan beskrivna Remigius-upplagan, avdragits antagligen i syfte att rensa formen (se fig. 62). Arkets andra sida innehåller likaledes avdrag av fyra till samma ark hörande sidor av Remigius-trycket. Att Horae-formen blivit tryckt först framgår tydligt av den skarpa, svarta färg, som använts i Remigius-trycket och som helt täcker den matta, svagt brunaktiga färgen i Horae-fragmentet på de ställen, där de båda avdragen sammanträffa.

Det band, i vilket det här beskrivna korrekturarket blivit funnet, utgöres av träpärmar överdragna av brunt kalvskinn, som är prytt med en karaktäristisk ofta återkommande gripstämpel. Denna stämpel återfinnes på en grupp band, som bundits i slutet av 1400-talet i Stockholms franciskanerkloster på föranstaltande av gardianen här Kanutus Johannis, troligen av den här en tid verksamme boktryckaren Johann Snell från Lübeck. Vid dennes avresa från Stockholm i början av år 1485 har en del av hans typografiska materiel övergått i Uppsala domkapitels ägo och använts i det lilla tryckeri, som senare uppsattes i Uppsala under ledning av Paul Grijs. Det är mycket möjligt, att även en del bokbindarstämplar vid detta tillfälle medföljde och att bandet med Hemmerlins skrifter blivit bundet i Uppsala, ett antagande, som ju bestyrkes av de i pärmarna funna fragmenten av två dittills okända Grijs-tryck.

Tre av de åtta Horae-sidorna äro signerade: c ij, c vj och c viij. I Uppsalatrycket 1525 förekommer icke denna signe-

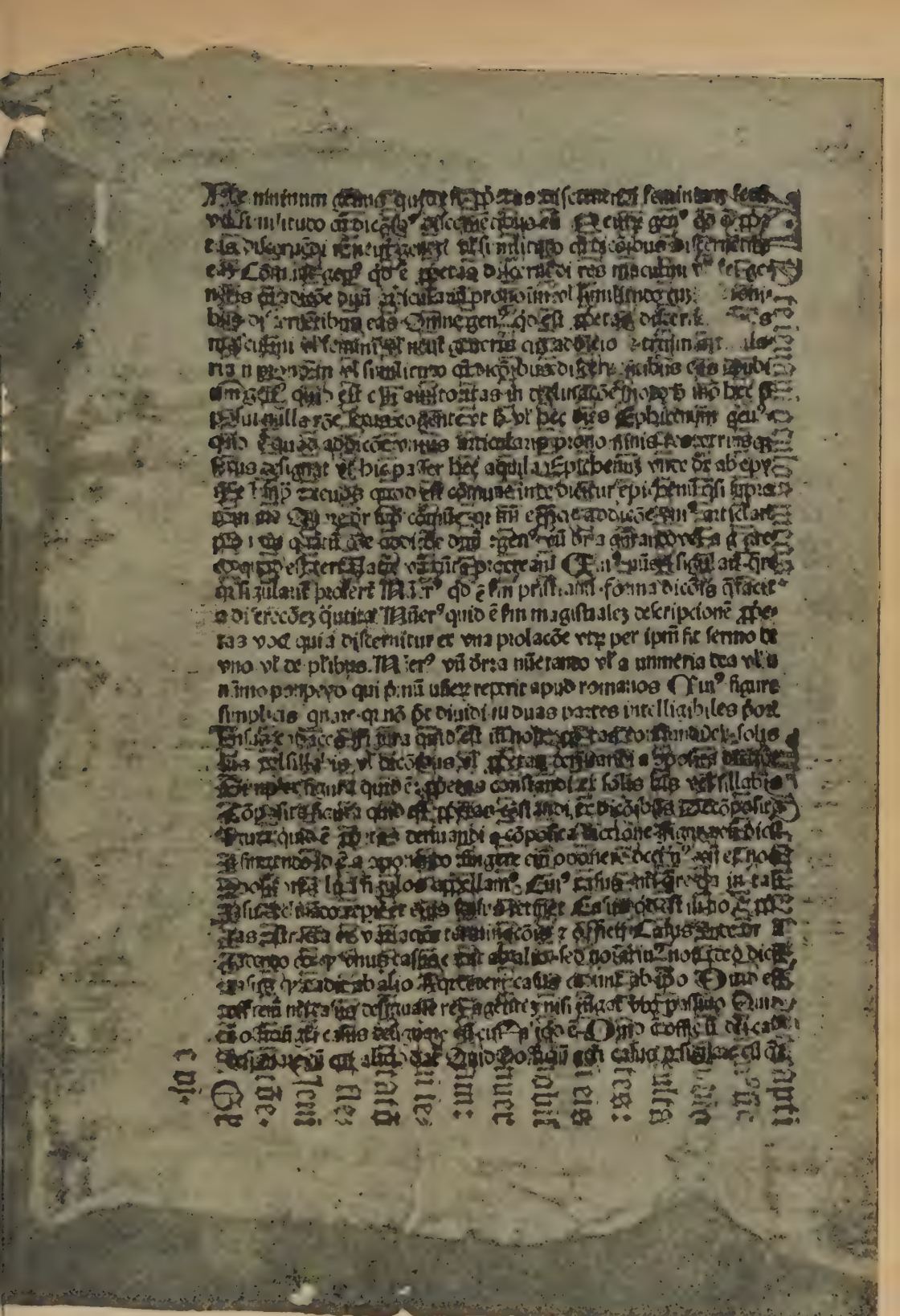

ç. 62. Korr. av Horae de b. Maria virgine o. Remigius, Magister quae pars? Uppsala [1516—18].

ring, endast cj, cij. Under det att denna upplaga räknar 16 rader på sidan, har fragmentet endast 15, varför satsen blivit helt olika. Texten i fragmentet motsvarar följande ställen i 1525 års upplaga: b_8^a r. 4—cj^b r. 1; cij^a r. 4—cij^b r. 16; c_3^a r. 16—c_4^b r. 15 o. c_6^a r. 1—c_7 r. 3 (= psalmerna 120—123, 125, 128 med tillhörande kollekter och hymner i avdelningen Horae de b. virgine Maria). I fragmentet förekomma anfanger (A, C för D, I, L, R) av det större lombardalfabet, som är karaktäristiskt för Grijs' tryck; dessa återfinnas icke i den Richolffska upplagan.

Litteratur: Collijn, *Paul Grijs*, nr 13 o. s. 24 ff.

Exemplar: *Stockholm* KB (ark c, sekundaformen, funnet i pärmarna till Hemmerlin, De nobilitate et rusticitate dialogus & Variae oblectationis opuscula [Strassburg: Johann Prüss, ca. 1490] i *Västerås* Stifts- o. lärov.-bibl.; se ink. Collijn 66, 67).

1516—18.

Remigius, Magister quae pars? m. m.

[Uppsala: Paul Grijs, ca. 1516—18.] 4°.

A^4—B^8—(?) 35 r. Typ: 2^a. Init.: a, f.

Bl. 1ª sign. **Aj: [M]⁶ Agiſter que parſoraſionis nomen . quare . quia ſig- ‖ nificat ſb'ſtantiaz cū q̃litate ꝓp̄a vl' cōmun!(!) Nomē ‖ q̇d eſt ſcdm priſtianū(!). . . .** *Bl. 3ª sign.* **Az: ſcimus habere Tu meus et noſter noſtras hic ſola vocantur ‖ [L]⁶ Ego que parſorionis(!). verbum . . .** *Sign.* **b: o doctum doctus tiſſimū [A]blatīo ab hoc docto doctiore vl' doc ‖ tiori tiſſimo . . .** *Bl. 11ª(?):* **¶ Ecce metallorum pando tibi nomina ſeptem ‖ . . .** *Bl. 11ᵇ(?) r. 35:* **Interdum redolent aduerbia prepoſitiue ‖** *Bl. 12ª(?):* **Econtra redolent aduerbia prepoci . . .**

Utom det ovan beskrivna lägget A av denna nya Remigiusupplaga, av vilket sekundaformen med sidorna A_j^b A_2^a A_3^b och A_4^a var tryckt över det ovan beskrivna arket av Horae de b. virgine Maria, hava ytterligare fragment — tyvärr rätt ofullständiga — av den lilla grammatikan blivit funna, samtliga som makulatur i svenska bokband från början

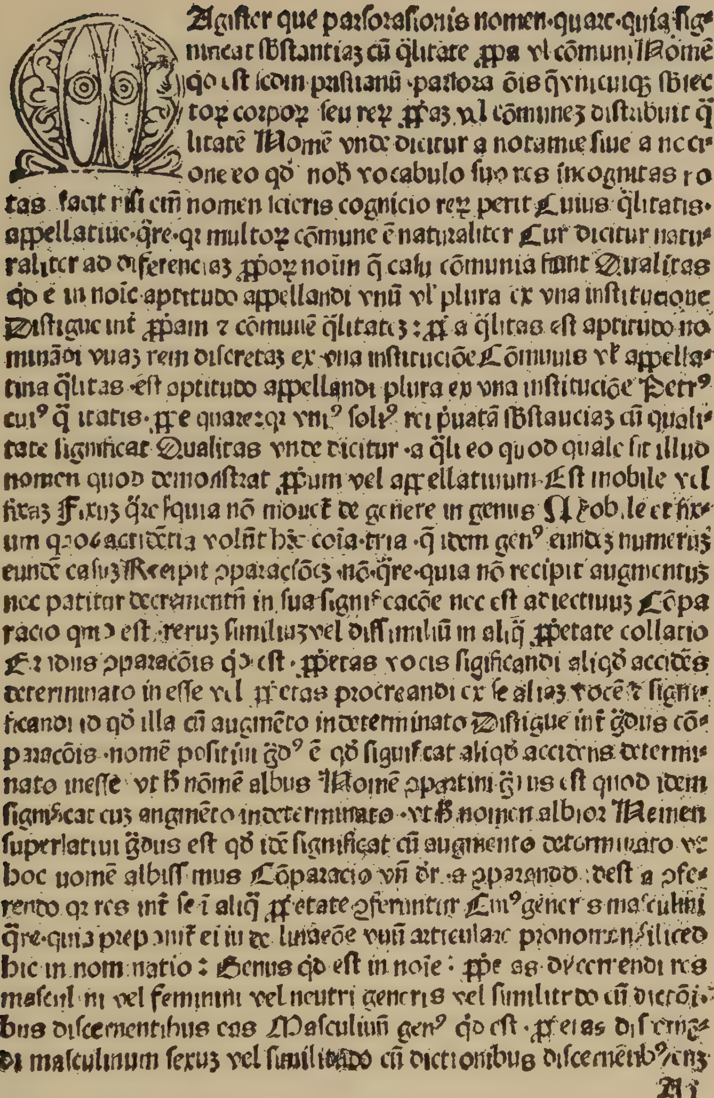

Agister que pars oracionis nomen·quare·quia sig-
nificat substantiam cum qualitate propria vel communi Nomen
quod est secundum priscianum·pars oracionis que vnicuique subiec-
torum corporum seu rerum propriam vel communem distribuit qua-
litatem Nomen vnde dicitur a notamine siue a nota-
cione eo quod nobis vocabulo suo res incognitas no-
tas facit nisi enim nomen scieris cognicio rerum perit Cuius qualitatis·
appellatiue·quare·quia multorum commune est naturaliter Cur dicitur natu-
raliter ad differenciam propriorum nominum que casu communia fiunt Qualitas
quid est in nomine aptitudo appellandi vnum vel plura ex vna institucione
Distingue inter propriam et communem qualitatem: propria qualitas est aptitudo no-
minandi vnam rem discretam ex vna institucione Communis vel appella-
tiua qualitas est aptitudo appellandi plura ex vna institucione Petrus
cuius qualitatis·proprie quare: quia vnius solius rei priuatam substanciam cum quali-
tate significat Qualitas vnde dicitur·a quali eo quod quale sit illud
nomen quod demonstrat proprium vel appellatiuum·Est mobile vel
fixum Fixum quare quia non mouetur de genere in genus Nobile et fix-
um quod adiectiua volunt hec communia tria·quod idem genus eundem numerum
eundem casum Recipit comparacionem·non·quare·quia non recipit augmentum
nec patitur decrementum in sua significacione nec est adiectiuum Compa-
racio quid est·rerum similium vel dissimilium in aliqua proprietate collatio
Et gradus comparacionis quid est·proprietas vocis significandi aliquod accidens
determinato in esse vel proprietas procreandi ex se aliam vocem significandi
id quod illa cum augmento indeterminato Distingue inter gradus com-
paracionis·nomen positiui gradus est quod significat aliquod accidens determi-
nato inesse vt hoc nomen albus Nomen comparatiui gradus est quod idem
significat cum augmento indeterminato·vt hoc nomen albior Nomen
superlatiui gradus est quod idem significat cum augmento determinato vt
hoc nomen albissimus Comparacio vnde dicitur·a comparando: vel a confe-
rendo quia res inter se in aliqua proprietate conferuntur Cuius generis masculini
quare·quia preponitur ei in declinacione vnum articulare pronomen scilicet
hic in nominatiuo: Genus quid est in nomine: proprietas discernendi res
masculini vel feminini vel neutri generis vel similitudo cum diccioni-
bus discernentibus eas Masculinum genus quid est·proprietas discernen-
di masculinum sexum vel similitudo cum diccionibus discernentibus eum
A ij

Fig. 63. Remigius, Magister quae pars? Uppsala [1516—18]. Bl. 1[a].

av 1500-talet (KB, UB). I pärmarna till ett ex. av Jacobus de Voragine, Historia lombardica (Nürnberg: Anton Koberger, 1501) i KB har del av arket B blivit framdraget, vilket är av intresse på grund av att några av sidorna äro korrekturlästa. Ur de mjuka skinnpärmarna till en kvart-

volym i UB, innehållande Expositio super Apocalypsin, [Lyon]: Stephanus Gueynard (före 21. 7. 1513) ha blad från arken A och B blivit utlösta. Båda dessa band äro prydda med stämpelplattor med de nordiska helgonen Erik, Knut och Olof.[1]

Upplagan är tryckt med den från Lübeck härstammande typen 2^a, alltså den ursprungliga på den mindre kägeln gjutna Ghotan-typen 7; härtill komma träsnitts- och lombardanfanger från samma officin.

Ovan vid beskrivningen av den av Grijs år 1515 tryckta donaten har påpekats, att ett ark (c) saknas, vilket blivit ersatt med handskrivna blad, som bl. a. innehålla hela den här i fragmentena föreliggande Remigiustexten, dock med vissa avvikelser. Fragmenten kunna emellertid ej såsom redan ovan påpekats hava utgjort del av donaten, ty de äro självständigt signerade A—B. Av vikt är, att den här föreliggande texten ansluter sig till andra i svenska skolor under medeltiden brukade versioner av Remigius' grammatika, en version som också betydligt avviker från andra kända i utlandet tryckta upplagor.[2] Närmast överensstämmer vår version med en text i Vadstenahandskriften C 237 i UB. De sista bevarade sidorna av fragmenten innehålla dessutom metriskt formade grammatikaliska regler med citat bl. a. från Petrus Helias och Huguicio.

Litteratur: Collijn, *Paul Grijs* (1921), nr 14 o. s. 24 ff. — Collijn, *Det äldsta svenska trycket?;* i: *NTBB*, 1923, s. 18 ff., o. särtr. Stockholm: Föreningen för bokhandtverk, 1923. S. 20 ff.

Exemplar: *Stockholm* KB (ark A tryckt över sekundaformen av ark c i Horae de b. Maria virgine, funnet i en inkunabelpärm i *Västerås* Stifts- o. lärov.-bibl., se ovan s. 251—54; korrekturlästa fragm. av ark B_j—B_2 B_{7-8}, funna i pärmarna till Jacobus de Voragine, Historia lombardica. Nürnb. 1501; end. bl. B_2 något så när fullständigt). — *Uppsala* UB (bl. A_j A_3 A_4 (def.), B_j B_2 (def.) B_7 funna i pärmarna till Expositio super Apocalypsin. [Lyon] u. å.).

[1] Om de band, varur dessa fragment blivit utlösta, se min uppsats *En grupp svenska bokband med plattstämplar avbildande nordiska helgon;* i: *NTBB*, 1933, s. 171—185.

[2] Se: Collijn, *Det äldsta svenska trycket?;* i: *NTBB*, 1923, s. 20—22.

1517, 15. 11.

Birgitta, Revelationes.

Uppl. 3.

Samma innehåll som i föregående upplagor.

Nürnberg: Friedrich Peypus, imp. Joh. Koberger, 15. 11. 1517. 2°.

234 bl. Sign. a⁸ b⁶—z⁶ A⁶—G⁶ a⁶—f⁶ g⁸—h⁸. Fol.: Fol'. II—Fo. CLXXXII + 52 ofol. bl. 2 sp. 64 r. Typer: 1, 5, 6. Init.: a, b. Rubr.: α. Tit.-bordyr av fyra träsnittsstycken, 2 träsnitt.

Bl. 1ª tit. omgiven av en bordyr av fyra träsnitt: Reuelationes cele- ‖ stes p̄electe spōse christi beate Bir- ‖ gitte vidue: de regno Suecie: octo libris diuise. Sicq; ordina- ‖ te a religiosis patrib⁹: originalis monasterij sctārū Marie ‖ virginis et Birgitte in Vuat- stenis: p̄maturo studio et ‖ exq̇sita diligētia: in hos infrascriptos numerū ꝛ ordi- ‖ nē accurati⁹ cōportate. Et si forte alique alie reue- ‖ lationes (sicuti compertū est) btē Birgitte per ‖ errorē: aut temerarie a quoq̄: q̊modolibet ‖ ascribant̄: p̄ter has q̄ in hoc p̄senti volu ‖ mine: aut in vita: seu legenda sancte ‖ Birgitte maiori cōti- nent̄: tanq̄ ‖ false ꝛ erronee decernant̄. ¶ Ad- ‖ iungit̄ etiā in fine libroꝝ Ta- ‖ bula principaliū sentētiarū ‖ in his libris cōtentarū: ‖ vti diligēs lector vi- ‖ dere poterit. ‖ *Bl. 1ᵇ:* ¶ Prologus in librum Celestium reuelationū sancte ‖ Birgitte nouiter cum figuris impres- sum. ‖ [D]⁴Vm illustris ac nobilis vidua sctā Birgitta ex Sue- ‖ cia: . . . *r. 50:* ¶ Et qm̄ ad instantiā prefati nobilis ac strēnui militis domini Floriani ꝛc̄. . . . *Bl. 2ª sign.* a ij *o. fol.* Fol'. II: In- signia Regie Maiestatis *träsnitt m. kejsar Maximilians vapen. Bl. 2ᵇ:* Arma strennui Militis Floriani Waldauff ‖ *dennes vapen i träsnitt.*

Johannes de Turrecremata, Defensorium.

Bl. 3ªᵃ sign. a iij *o. fol.* Fol'. III: ¶ Epistola dn̄i Ioānis cardinalis de turre crema- ‖ ta : ad om̄es christifideles. Incipit. ‖ [I]⁸Oannes misera ‖ tiōe diuina . . . *Bl. 5ªᵝ sign.* a v *o. fol.* Fo. V *r. 40:* ¶ Incipit Bulla canonizatiōis beate Birgitte de ‖ regno Suecie . . . *Bl. 9ªᵃ sign.* b *o. fol.* Fo. IX: Oratio deuota ad sanc- tam Birgittam. ‖ . . .

Prologus magistri Mathiae.

Bl. 9$^{b\alpha}$: Incipit Prologus in libro Reuelationū celestium beate memorie domine Birgitte de Suetia: diuinitus sibi factarū: qui prologus fuit editus: p venerabilem virū magistrū Matthiā de Suetia. [S]^{4}Tupor et mirabilia ... *Bl. 10^{b} r. 10:* Explicit Prologus. ... *r. 36:* Phares uoluminis infrascripti. ... *r. 42:* Argumentum liborum sequentium. ...

Revelationes liber I—VIII.

Bl. 11$^{a\alpha}$ sign. b iij *o. fol.* Fo. XI *(Liber I):* Incipit Primus liber Reuelationū celestium domine Birgitte de Suetia. ¶ Verba dñi nostri Jesu christi: ... *Bl. 30$^{b\alpha}$ (Liber II)* ¶ Incipit Secūdus liber celestium Reuelationū dñe Birgitte. ... *Bl. 44$^{b\alpha}$ (Liber III):* ¶ Incipit liber Tertius celestiū reuelationū beate Birgitte de regno Suetie. ... *Bl. 55$^{b\alpha}$ (Liber IV):* ¶ Incipit quartus liber celestiū Reuelationū beate Birgitte de regno Suecie. ... *Bl. 93$^{a\alpha}$ sign.* q *o. fol.* Fol'. XCIII *(Liber V):* ¶ Incipit Quintus liber Reuelationum. ... *Bl. 101$^{b\alpha}$ (Liber VI):* ¶ Verba matr̄ dei ad spōsam narrātia pulchritudinez christi *(!)* ... *Bl. 128$^{b\alpha}$ (Liber VII):* ¶ Incipit liber Septimus. ... *Bl. 138$^{a\alpha}$ r. 41 (Epistola solitarii ad reges):* ¶ Incipit Epistola Solitarij ad reges domini Alphonsi quondā Episcopi Giennenſ z postea here mite pbatissimi. ... *Bl. 143$^{a\alpha}$ sign.* A iij *o. fol.* Fo. CXLIII *(Liber VIII):* ¶ Incipit liber Celestis Imperatoris ad Reges reuelatus diuinit[9] beate Birgitte de regno Suecie. ...

Regula s. Salvatoris.

Bl. 154$^{a\alpha}$ sign. C ij *o. fol.* Fol'. CLIIII *r. 35:* ¶ Hic incipit Regula sancti Saluatoris: ...

Sermo angelicus.

Bl. 158$^{a\beta}$ fol. Fol'. CLVIII *r. 34:* ¶ Prologus in sermonem angelicū de excellentia virginis Marie. ... *Bl. 158$^{b\alpha}$ r. 35:* ¶ Incipit sermo angelicus ...

Orationes I—IV.

Bl. 165$^{a\alpha}$ sign. E *o. fol.* Fo. CLXV *r. 40:* ¶ Prohemiū in oīones subscriptas: q̄ fuerunt diuinitus reuelate beate Birgitte de regno Suecie. ...

Revelationes extravagantes.

Bl. 167$^{a\beta}$ sign. E iij *o. fol.* Fo. CLXVII *r. 34:* ¶ Incipit plogus In reuelationes celeſtes que cō | muniter extrauagātes appellantur. | ... *Bl. 167$^{b\alpha}$ r. 13:* ¶ Explicit Prologus. Incipiunt capitula. | ...

Vita abbreviata b. Birgittae.

Bl. 180$^{b\beta}$ r. 47: ¶ Incipit vita abbreuiata pdilecte ſpōſe chriſti ſan | cte Birgitte de regno Suecie Itinēs in ſe certas re | uelatiōes diuinas cū aliquibꝫ miraculis. | ... *slutar bl. 182$^{b\beta}$ r. 41:* ... A qua nos ptegat de^{9} | trinus ꝛ vnus Amen. | *Härunder slutskriften på fortlöpande rader:* ¶ Finit diuinū volumē omniū celeſtium Reuelationū pclecte*(!)* ſponſe chriſſi*(!)* ſan cte Birgitte de regno Suecie. A religioſis patribꝫ originalis monaſterij ſancta- | ctarū*(!)* Marie ꝛ Birgitte in watzſtenis : prematuro ſtudio ꝛ exquiſita diligētia: | in hos ſuprascriptos numerū ꝛ ordinem accuratius comportatū. Et ſi forte ali- | que alie Reuelationes ſicut repertū eſt beate Birgitte per errorem aut temera- | rie a quoꝯ quomodolibet aſcribanť: preter has que in hoc pſenti volumine : aut | in vita ſeu legenda ſancte Birgitte maiori cōtinenť: tanꝯ falſe ꝛ erronee decer- | nenť. Inſup iam alterato in officina Federici Peypus. Sumptibuſqꝫ ꝛ impen- | ſis honeſti viri Ioannis Kobergers Ciuem Nurenbergeñ. impreſſum . Anno | virginei partus . M.D.xvij. Decimaquinta. Menſis Nouembris. |

Tabula.

Bl. 183^{a} tit.: Tabula libroꝝ Celeſtium | Reuelationum ſancte | Birgitte de regno | Suecie. *Bl. 183^{b} tomt. Bl. 184$^{a\alpha}$ sign.* a 2: Incipit tabula libroꝝ Ce- | leſtiū reuelationū ſctē Birgitte de regno Suecie. | ... *slutar bl. 234$^{a\beta}$ r. 55:* ¶ Explicit tabula libroꝝ | Celeſtiū Reuelationū. | *Bl. 234^{b} tomt.*

Denna upplaga är ett omtryck av Nürnbergupplagan 1500, från vilken den skiljer sig genom frånvaron av illustrationerna till uppenbarelserna; i företalet bl. 1^{b} talas om »librum . . . reuelationum . . . nouiter cum figuris impressum». Endast de två träsnitten med kejsar Maximilians och riddaren Florian Waldauf von Waldensteins vapen hava medtagits. I det förstnämnda förekommer en obetydlig variant, i det att vingarna i den övre skölden, som i 1500 års upplaga

voro tryckta i svart, här äro tomma. Titeln bl. 1[a] är omgiven av en träsnittsbordyr (Proctor D), bestående av fyra stycken. Det övre innehåller en bild av evangelisten Johannes skrivande på uppenbarelseboken, den undre Kristi dop. Bordyren, som tillskrives Albrecht Dürer, är avbildad av A. F. Butsch, *Die Bücherornamentik der Renaissance* (1878), Taf. 34.

Den stora boktryckeri- och förlagsaffären Anton Koberger i Nürnberg (se ovan s. 184 f.), som mot slutet av 1400-talet utvecklade en intensiv tryckeriverksamhet, upphörde redan i början av 1500-talet med denna — den sista av Koberger tryckta boken bär tryckåret 1504 — för att uteslutande ägna sig åt bokhandel och förlagsverksamhet. För detta ändamål anlitade firman såväl utländska som tyska tryckerier, beställningar gingo utom till tryckerier i Basel, Hagenau och Strassburg även till Lyon och Paris. Men även nürnbergska boktryckare kommo i åtanke, särskilt Friedrich Peypus, som blev Kobergers egentlige efterträdare som boktryckare i Nürnberg och som säkerligen även före 1512, vilket år det första av honom daterade tryckta arbetet utkom, stått i nära förbindelse med den Kobergska affären. Peypus är verksam ännu år 1535, år 1515 säges hans tryckeri ligga »prope capellam diuae virginis» vid torget, en annan källa nämner hans hus »im Plobenhofe beim Markt». Den här beskrivna Birgitta-upplagan är tryckt på bekostnad av Johannes (Hans) Koberger, en son till firmans grundläggare Anton.

O. Hase, *Die Koberger* (1885), s. 145 f., 385 pass.

Föregående upplagor Lübeck 1492, se s. 117—128, Nürnberg 1500, se s. 178—186.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 117 f. — Klemming, *Birgitta-literatur*, s. 13, nr 3. — Panzer, VII, s. 459, nr 134.

Exemplar äro vanliga, bl. a. i: *Berlin* SB. — *Greifswald* UB. — *Göttingen* UB. — *Linköping* SLB. — *London* Brit. Mus. (Proctor 11125). — *Lund* UB. — *Münster* UB. — *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml.). — *Uppsala* UB.

1517.

Thesaurus animae fidelis ex reuelationibus b. BIRGITTAE collectus.

Häri: Regula s. Saluatoris. — Regula s. Augustini. — Opusculum vitae et passionis Christi ex reuelationibus b. Birgittae. — Remedia contra tentationes. — Legenda b. Birgittae. — Orationes ad Birgittam et Katherinam. — Oratio s. Gregorii de quinque vulneribus Christi.

Köln: Heinrich Quentells söner, 1517. 16°.

160 bl. Sign: a⁸—v⁸. 21 r. Typer: 6, 10, 12. Lombardanfanger i 3 storlekar, 1 träsnittsinit. Rubr.

Bl. 1ª tit.: [T]²Hesaurus | anime fidel' ex re ‖ uelationibꝫ beate Birgitte salubri- ‖ ter collectus. | ¶ Uita ⁊ passio Iesu christi ‖ ¶ Uita dei genitricis Marie ‖ ¶ Uita beate Birgitte ‖ ¶ Uita beate Catharine. ¶ Regula sancte Birgitte | ¶ Regula sancti Augustini ‖ ¶ [S]tat⁹ hūani generꝫ ab Adam ‖ vsq; ad Christū. ‖ ¶ Tabula huius libelli. lōge am- ‖ pliora cōplectens q̄ꝫ titulus hꝫ. ‖

Bl. 1ᵇ: ¶ Incipit regula sancti Salua ‖ toris. quā ꝓprio suo ore sctē Birgit ‖ te reuelauit ad bn̄ atq; beate viuēdū ‖ ... *Sign. b:* tentione oportꝫ te dare sedē deo tuo ‖ ...

Bl. 25ᵇ sign. d j: ¶ Diui Aurelij Augustini Ep̄i | Regula p̄ma. | ...

Bl. 38ᵇ: ¶ [D]e p̄uaricatōe Ade ... *r. 9:* ¶ Capl'm p̄mū. Angel⁹ loquit̄ | ... *Bl. 39ᵇ r. 13:* Christ⁹ loq̄t̄. Li. p̄° ca. 26°. Sed ‖ nūc o spōsa mi Birgitta.... *slutar bl. 144ª r. 2:* ¶ Finit opusculū. | ¶ Remedia ꝯtra tentatōes: ‖ ...

Bl. 145ª sign. t j *r. 8:* ¶ Sequit̄ legēda btē Birgitte vi- ‖ due sctīssime put eā Bonifaci⁹ pa | pa non⁹ Et Martin⁹ q̄nt⁹ in bull' ‖ canonizatōis ⁊ ꝯfirmatōnis eiusdē de v̄bo ad v̄bū inseruerūt. ‖ ... *Bl. 154ᵇ r. 10:* ¶ [E]xplicit legenda ‖ ¶ Orō deuota ad beatā birgittā. | ... *Bl. 155ᵇ r. 10:* ¶ Oratio ad beatā Catharinā fi- ‖ liā btē Birgitte vidue. ‖ ...

Bl. 157ª r. 3: ¶ [S]equunt̄ rubrice breues hui⁹ li- belluli. ⁊ capitulorꝫ | ... *Bl. 159ª:* ¶ Sequit̄ orō beati Gregorij pa ‖ pe de q̄nq; vulneribꝫ christi iesu.... *Bl. 159ᵇ r. 11:* ¶ [E]xplicit hoc saluberrimū chri- ‖ stiane meditatōnis opusculū Im- ‖ pressum Colonie in edibꝫ Quētelia ‖ nis. Anno dn̄i. millesimo q̄ngentesi ‖ mo decimo septimo. ‖ *Bl. 160 tomt.*

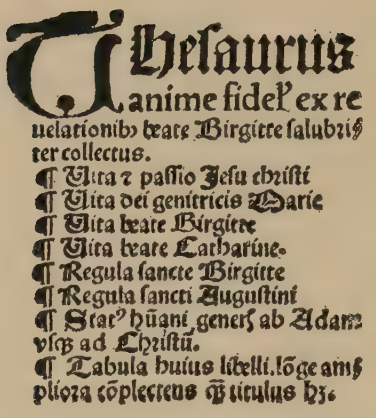
Thesaurus
anime fidel' ex re
uelationib' beate Birgitte salubris
ter collectus.
¶ Vita ꝛ passio Jesu christi
¶ Vita dei genitricis Marie
¶ Vita beate Birgitte
¶ Vita beate Catharine.
¶ Regula sancte Birgitte
¶ Regula sancti Augustini
¶ Stat' hūani generis ab Adam
vsq; ad Christū.
¶ Tabula huius libelli. lōge am
pliora cōplectens q̄ titulus hz.

Fig. 64. Thesaurus animae fidelis ex reuelationibus b. Birgittae. Köln 1517. Bl. 1ª.

Innehållet i detta lilla tryck följer icke förteckningen på titelbladet, det börjar med Vår Frälsares regel och den hel. Augustinus' regel; härefter följa samma utdrag ur Birgittas revelationer, vilka förut utgivits i Opusculum vitae et passionis Christi (Antwerpen 1489 o. Speyer 1491), se ovan s. 95—98, 108—110, samt levnadsteckningen över Birgitta jämte böner till henne och dottern Katherina. Ny är den påven Gregorius I tillskrivna bönen om Kristi fem sår.

Den Quentellska tryckerifirman i Köln var en av Tysklands mest betydande under 14- och 1500-talen. Den grundlades år 1479 av Heinrich Quentell från Strassburg gemensamt med dennes svärfar Peter Helman; tryckeriet var installerat i huset zum Palast vid Domhof. Heinrich Quentell avled år 1501, men hans tryckeri fortsattes i barnens namn, »in officina ingenuorum liberorum Quentell» eller blott »in ædibus Quentelianis», tills den år 1520 övertogs av den äldste sonen Peter († 1546). Tryckeriet förblev i släktens ägo till långt in på 1600-talet.

Se bl. a.: E. Voulliéme, *Der Buchdruck Kölns* (1903), s. xliv—lvi. — O. Zaretzky, *Die Kölner Büchermarken* (Strassb. 1898), s. xvii f.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 119 f. — Klemming, *Bigittaliteratur*, s. 29, nr 13.

Exemplar: *Köln* Stadtbibl. — *London* Brit. Mus. (Proctor 10458). — *Stockholm* KB.

1518.

Johannes Angelus Arcimboldus, Litterae indulgentiarum pro ecclesia s. Petri in Roma.

[Uppsala: Paul Grijs], 1518. Tv.-4°.

Ett bl. 4° Typer: 1, 2^{b}. Rubr.: β. Marginalnoter. 1 träsnitt.

Var. A.

41 r. Tryckyta: 192 × 261 mm.

R. 1: träsnitt (Leo X:s vapen) Joannes Angel⁹ Arcimbold⁹ Juris vtriuſq; doctor Prepoſit⁹ de Arciſate. ſedis apl'ice: Prothonotari⁹ ac ſanctiſſimi | in chriſto pris z dñi noſtri dñi Leonis diuina prouidētia pape decimi Referendarius Necnon in Colonien Treuereñ Saltzbur geñ Bremeñ Biſuntiñ z Vpſaleñ puincijs ... p fabrica Baſilice principis apl'oꝝ de Vrbe Nñcius*(!)* z Commiſſarius ... dilec nob' in chriſto Salutē ī dño ſempit'nā ... *r. 35:* fecim⁹ appēſiōe muniri. Datum Anno mccccxviii Die Mēſ⁊ Pōtificat⁹ pfati Sctiſ. Dñi N Anno | ... Forma abſolutōis plnārie pmiſſa cōfeſſiōe. ... *r. 41:* tis articulo. In nomine pris et filij et ſpūſſancti Amen |

Var. B.

35 r. Tryckyta: 164 × 260 mm.

R. 1—17 = var. A, men marginalnoterna r. 8—11 saknas. R. 18: ... Et inſup — *r. 23* facer̄ poſſitis ℂ *o. r. 30:* ... Prouiſo — *r. 31* in luce *saknas i B. R. 25:* timur Et inſuper vt liceat ... quadrageſimalibus vſq; ad dominicam | ... *R. 26—35 = var. A r. 32—41.*

Av de påvliga avlatskommissarier och legater, som i början av 1500-talet besökte Norden äro Raymundus Peraudi (se ovan s. 100 f.) och Johannes Angelus Arcimboldus de mest bekanta. Arcimboldus, som anlände till Danmark i augusti år 1517, har spelat en icke obetydlig roll i Nordens historia denna tid. Så hade han i uppdrag att medla i tvisterna mellan Sten Sture och Gustaf Trolle samt fick senare (6 sept. 1516) befogenhet att som legatus de latere underhandla om stillestånd mellan Sten Sture och konung Kristian. I ett den 23 juli 1518 daterat påvebrev förlängdes Arcimboldus' befogenhet som legatus de latere sex månader från brevets datum.

Talrika till vår tid bevarade avlatsbrev vittna om Arcimboldus' verksamhet också i Sverige som avlatskommissarie. De här beskrivna formulären äro de enda kända, som han under sin vistelse i Sverige här låtit trycka. De höra tillsammans med den plenaravlat, som påven genom en bulla den 2 dec. 1514 utlyste för alla kristtrogna i stiften Trier, Salzburg, Bremen, Besançon och Uppsala till förmån för byggande av Peterskyrkan i Rom.

Arcimboldus blev 1525 biskop av Novara samt utnämndes 1550 till ärkebiskop av Milano. Han dog 1555.

Om Arcimboldus se bl. a. G. Carlsson, *Hemming Gadh* (Upps. 1915), s. 284 f. — Greta Wieselgren, *Arcimboldi fullmakter för beskickningen till Norden;* i: *NTBB,* 1933, s. 152—160.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 121 f. (var. A). — Collijn, *Paul Grijs,* nr 15—16.

Exemplar: Var. A. *Stockholm* KB (ex. på perg., högra kanten avskuren, varvid ca. 6 mm. av tryckytan gått förlorad; sista raden saknas; utfyllt o. daterat: filio honora[ndo] Domino Erico olai cum matre sua Helena och vpſalie tercia marcij; urspr. använt som arkivalieomslag i KA). — RA. (ex. på perg., utfyllt: filio ac viro diſcreto kanuto Bwlth samt daterat Uppsala 13 mars).

Var. B. *Stockholm* RA (på papper, utställt för: filiabus Botildj Abbatiſſe in aſkaby cum ſuis fororibus conuentualibus ibidem exiſtentibus o. dat. Linköping 4 april, dorsalanteckning: Confeſſionale Abbatiſſe et Monialium jn aſkaby teſtamentaliter datum per dominum kanutum in Skerkindh = kh. Kanutus Erici i Skärkind, † 1523).

1518, 15. 3.

Capitoli tratti dei libri di S. Brigida, *ital.*

Mondovi: Vincente Berruerio, på bekostnad av Stefano de Allegro i Genua, 15. 3. 1518. 4°.

116 bl. Sign.: a^4 b^8—p^8. 38 r. 1 got. typ. Lombardanfanger. 7 träsnitt, titelbordyr av 4 ramlister o. 4 mindre träsnitt. Svart o. rött tr.

Bl. 1ª träsnitt (den hel. Birgitta) o. bordyr av flera smärre träsnitt. Under Birgittaträsnittet: **Incomẽciano certi capitoli trati inuolgare de li libri di ſãcta Brigida da dio allei reuelati. Laquale brigida fu de lo Reame diſuetia electa da ꝑpo pſua nouella ſpoſa ꝛ da lui come pfetiza in ꝯſto preſente ꝛ pericoloſo tẽpo mãdata ad anũtiare a gli homini e ale femine del mũdo dheſſi**

Incomẽciano certi capitoli trati inuolgare de li libri di
sãcta Brigida da dio alli reuelati. Laquale brigida fu
de lo Reame diſuetia electa da xp̃o pſua nouella ſpoſa
& da lui come pfetiza in q̃ſto p̃ſente & pericoloſo tẽpo
mãdata ad anũtiare a gli homini e ale femine del mũdo
cheſſi conuertano alo loro creatore.

Arla xp̃o alla ſpoſa ſua nouella bri-
gida & dice coſi. Jo ſono quello idio
loquale antichamente nella vechia lege ò
Judei ſidiceua. Jdio Dabrã Jdio di Yſaac
e Jdio di Jacob Jo ſono eſſo Jdio. che
diedi la lege a Moyſes. Et queſta lege era

Fig. 65. Capitoli dei libri di s. Brigida. Mondovi 1518. Tit.

conuertano alo loro creatore. *rött* ¶ Come xp̄o ‖ ſilamēta dele ſue creature che anno gittata daſſe la fede ‖ ſua ⁊ ſingularmēte iſacerdoti Libro primo capitulo. ‖ [P]² *svart* Arla xp̄o alla ſpoſa ſua nouella bri- ‖ gida . . . *Sign. b:* laquale io parlo ꝑlo ſpirito mio fa che tu mami cō tutto il core nō ‖ . . . *slutar bl. 112ᵇ r. 11:* Complecto libro iſto referamus gratias xp̄o Amen ‖ ¶ FINIS. ‖ Comincia la tauola de capituli che ſi contengono ne lo preſente: ‖ libro che ſono capituli .c.xiij. ‖ . . . *slutar bl. 115ᵇ r. 29:* ſi debia humiliare capitulo .c.xiii ‖ Impreſſum in montis regalis per Joſephum ‖ berruerium ⁊ ad inſtantiam domini ſte ‖ phani de allegro mercator libroꝝ ‖ Janue Sub āno domini. M. ‖ ccccc.xviii. die xv. Men ‖ ſis Marcij. ‖ *Bl. 116 tomt.*

Innehållet utgöres av utdrag ur Birgittas revelationer på italienska, fördelade på 113 kapitel.

I den lilla staden Mondovi (Monteregale, Mons Regalis) utövades boktryckarkonsten redan år 1472 av den förut i Genua verksamme boktryckaren Antoine Mathias från Antwerpen tillsammans med Baldassare Cordero från Mondovi. År 1508 finna vi boktryckaren Vincente Berruerio, också från Mondovi, verksam här, sedan han någon kortare tid tryckt i Saluzzo i Piemont. Enligt Fumagalli verkade han här till år 1512, men det här beskrivna sällsynta Mondovitrycket visar, att han ännu år 1518 tryckte i denna stad.

G. Fumagalli, *Dictionnaire géographique d'Italie pour servir à l'histoire de l'imprimerie dans ce pays* (Florence 1905), s. 239 ff.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 120 f. — Klemming, *Birgittaliteratur*, s. 36 f., nr 34. — P. Kristeller, *Die lombardische Graphik der Renaissance* (Berl. 1913), s. 89, nr 76.

Exemplar: *Stockholm* KB. — *Torino* Bibl. Reale (ett ex. har också funnits i Biblioteca Nazionale i Torino, men förstördes vid eldsvådan här 1904).

1519, 8. 4.

Magnus Ingemari, Composita verborum.

Uppsala: Paul Grijs, 8. 4. 1519. 4°.

36 bl. Sign.: A⁴—I⁴. 35 r. Typer: 1, 2ª. Rubr.: α, β.

Bl. 1ª sign. A j: Compoſita verborum . ex diuerſis antiquiſſimis ‖ libris alme ſcole vplñ ad imperitorū nouellorum ‖ ac prouec-

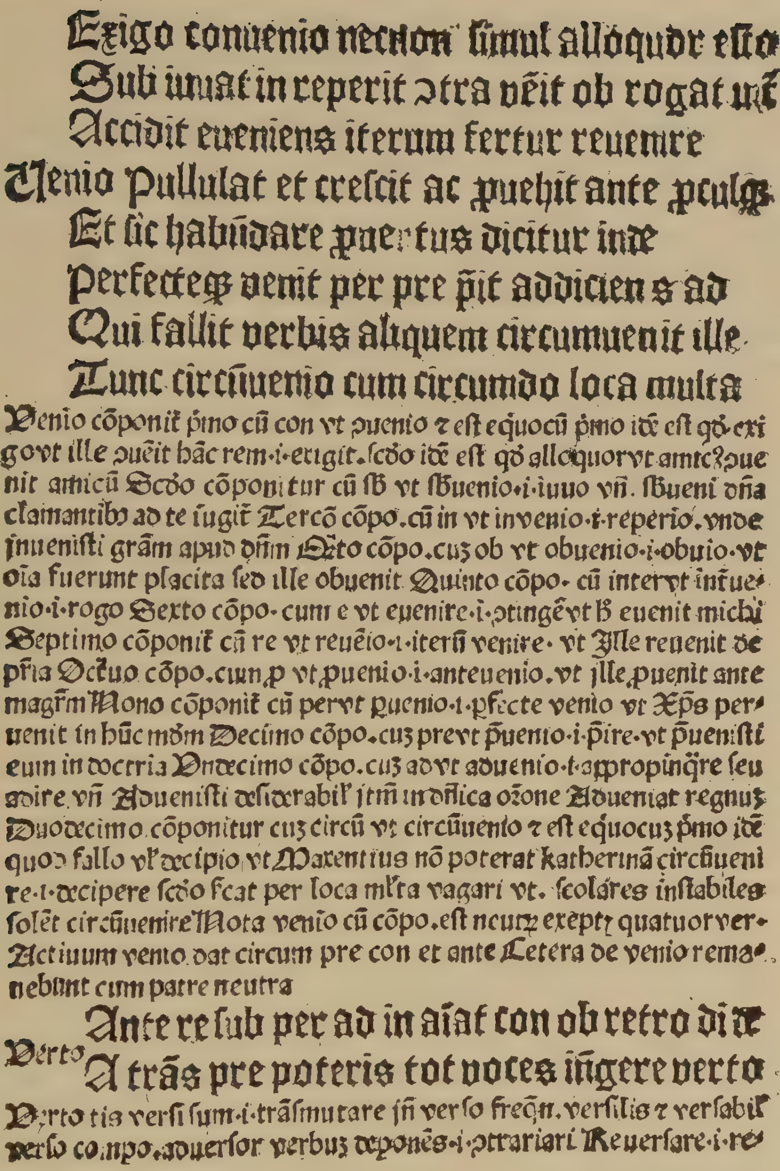

Exigo conuenio necnon simul alloquor esto
Sub iuuat in reperit ꝯtra ueit ob rogat [illegible]
Accidit eueniens iterum fertur reuenire
Venio Pullulat et crescit ac ꝓuehit ante ꝓcul[illegible]
Et sic habūdare ꝓuentus dicitur inde
Perfecteq; uenit per pre ꝑit addiciens ad
Qui fallit verbis aliquem circumuenit ille
Tunc circūuenio cum circumdo loca multa

Venio cōponit̄ ꝑmo cū con vt ꝯuenio ⁊ est equocū ꝑmo idē est qḋ exi go vt ille ꝯueīt hāc rem·i·exigit. scḋo idē est qḋ alloquor vt amic⁹ ꝯue nit amicū Scḋo cōponitur cū sb vt sbuenio·i·iuuo vn̄. sbueni dn̄a clamantib⁹ ad te fugit̄ Tercō cōpo. cū in vt invenio·i·reperio. vnde inuenisti grām apud dn̄m Q̄rto cōpo. cuꝫ ob vt obuenio·i·obuio·vt oīa fuerunt placita sed ille obuenit Quinto cōpo· cū inter vt intue nio·i·rogo Sexto cōpo· cum e vt euenire·i·ꝯtingē vt b euenit michi Septimo cōponit̄ cū re vt reueīo·i·iterū venire· vt Ille reuenit de pr̄ia Octuo cōpo. cum ꝓ vt ꝓuenio·i·anteuenio. vt ille ꝓuenit ante magr̄m Nono cōponit̄ cū per vt ꝑuenio·i·ꝑfecte venio vt Xp̄s per uenit in hūc mōm Decimo cōpo. cuꝫ pre vt p̄uenio·i·p̄ire·vt p̄uenisti eum in doctria Vndecimo cōpo. cuꝫ ad vt aduenio·i·appropinq̄re seu adire. vn̄ Aduenisti desiderabil' itm̄ in dn̄ica or̄one Adueniat regnuꝫ Duodecimo. cōponitur cuꝫ circū vt circūuenio ⁊ est equocuꝫ ꝑmo idē quod fallo vl' decipio vt Maxentius nō poterat katherinā circūueni re·i·decipere scḋo f̄cat per loca ml'ta vagari vt. scolares instabiles solēt circūuenire Nota venio cū cōpo. est neutꝝ exeptꝭ quatuor ver Actiuum venio. dat circum pre con et ante Cetera de venio rema nebunt cum patre neutra

Ante re sub per ad in aiat con ob retro di de
Verto A trās pre poteris tot voces iūgere verto

Verto tis versi sum·i·trāsmutare in̄ verso freq̄n. versilis ⁊ versabil' verso compo. aduersor verbuꝫ deponēs·i·ꝯtrariari Reuersare·i·re

Fig. 66. Magnus Ingemari, Composita verborum. Uppsala 1519. Bl. 34[b].

torum in hijs diligēter studere volētiū *(!)* || [ſ]colarium eruditōem. latinitatiſq; copioſam fruc tuoſam inuſitate emēdatiōem acquiren- tes. atq; || eorundem in eiſdem ꝓfectum nō modicum ymmo || maxi-

mum et per necessarium sibi vendicando .p || venerabilem viꝝ magistrum Magnum Ingema- || ri rectoremscolarium necnon canonicū Uplñ et || Arosieñ ecclesiaꝝ in vnū collecta . et Paulo grijs ad imprimendū singl'ariter ac fideliter tradita. || Incipit prefacio in sequentem materiam. | *Bl. 2ᵇ:* Hec ago composita tibi parturit am. satis. inqꝫ || . . . *Sign. b:* Flectere significat clino quod nō habet vsus | . . . *slutar bl. 35ᵇ r. 33:* equinalesco*(!)* De vale defectiuo vide Alex. ibi Deqꝫ vale quidam ꝛc̄ || Studiose lector Vale. atqꝫ valeto || *Bl. 36ᵃ:* ¶ Compositaverborum scd'm seriem primorum || Grammaticorum congesta Expliciunt || Anno ab incarnatione verbi vni || geniti Millesimoquingen || tesimodecimonono Ip̄a || die Iouis octa- || ua Mensis || Apri || lis || *Bl. 36ᵇ tomt.*

Denna lilla skolbok, som enligt titeln är hopställd »ex diuersis antiquissimis libris alme scole Vpsalensis», är egentligen ett litet lexikografiskt arbete med uppräkning av vissa latinska verb och deras sammansättningar. Någon fast grundsats vid uppställningen kan icke skönjas, de enkla verben äro ordnade alfabetiskt så till vida, att alla verb, som börja på a, förts i en grupp o. s. v., men inom gruppen har den alfabetiska ordningen icke genomförts. Vid varje verb anföras två eller flera ur äldre källor hämtade minnesverser, vanligen daktyliska hexametrar, med exempel på olika sammansättningar och dessas betydelse. Härefter följer en förklaring, som nära ansluter sig till minnesverserna och väl får anses vara författarens huvudpart i boken.

Denne, Magnus Ingemari, angiver sig i titeln som rektor vid skolan i Uppsala samt som domherre vid domkyrkorna i Uppsala och Västerås. I Stifts- och läroverksbiblioteket i Västerås finnes en inkunabel, Lambertus de Monte, Copulata supra libros de anima Aristotelis (Köln 1494), som har följande proveniensanteckning med hand från början av 1500-talet: Liber magistri Magni Ingemarj prebendati Stokholmensis. Det är troligen författaren till Composita verborum.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 123 f. — Fant VIII. — Schröder XVI (cit. ex. i KB, som trol. aldrig funnits). — K. U. Nylander, *Composita verborum. Monografi;* i: *Pedagog. tidskr.,* 1889, s. 11—23. — Collijn, *Paul Grijs,* nr 17.

Exemplar: *Uppsala* UB.

[1519.]

Litterae fraternitatis hospitalis s. Johannis in Eskilstuna.

[Uppsala: Paul Grijs, omkr. 1519.] Tv.-8°.

Ett bl. 8°. Tryckyta: 127 × 210 mm. 27 r. Typer: 1, 2^{b}. Rubr.: α.

R. 1: Uniuerſis criſtifidelibus preſentes litteras inſpecturis Frater preſbiter et ‖ prior domus ordinis ſancti Johānis baptiſte hoſpitalis ihrl'omitani in Eſkilſtwna Totuſqꝫ conuentus ibm̄ Salutem in dño ſempi ‖ ternam . . . *r. 20:* . . . In cui⁹ rei veri⁹ teſtimoniū Sigillum officij mei do:ſeten⁹ eſt Impreſſum Datum Anno dñi Md Die Menſis ‖ ℂ Forma abſolutionis . . . *r. 27:* velles ſi ad memoriam redirent. Et reſtituo te abſolutum gremio ſancte mris eccl'ie. In noīe prīs ⁊ filij et ſpirituſſancti Amen: ‖

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 76 f. — Collijn, *Paul Grijs*, nr 18.

Exemplar: *Uppsala* UB (på papper 195 × 281 mm., utfärdat av priorn Olavus haquini för Magnus laurenci o. daterat Alundha die ſancti benedicti abbatis (21) marcii (15)19; på baksidan märke av rött sigill).

[1519?]

Boecxken van de ordene van S. Birgitten met drie revelacien.

Brussel: in den Zeeriddere (o: Thomas van der Noot), u. å. [omkr. 1519]. 8°.

12 bl. Sign. a^{8}—b^{4}. 19 r. 1 holl. typ. Lombardanfanger. 1 rubr. 1 träsnitt. Tryckarmärke.

Bl. 1 saknas. Bl. 2ª: [A]² Enghelen dat die meeſte me ‖ nychte der menſcen hem ſcha ‖ men te leuene naer dat heylich euan ‖ gelie: . . . *Bl. 3ª r. 7:* . . . / inſge ‖ lijcꝫ de voerſcreuen nonnen de zeuē ‖ ghetijden vā onſer vrouwen metter ‖ meſſen naer oerdinancien der oerdi ‖ nen daghelijcꝫ mz drie leſſen. welcke ‖ leſſen die inghel gods ſelue ghedicht ‖ ende ons moeder ſinte Birgitte ghe ‖ ſcreuen heeft ‖ . . . *Sign. b:* dochteren Waeraf de tweeſte dochte ‖ . . . *slutar*

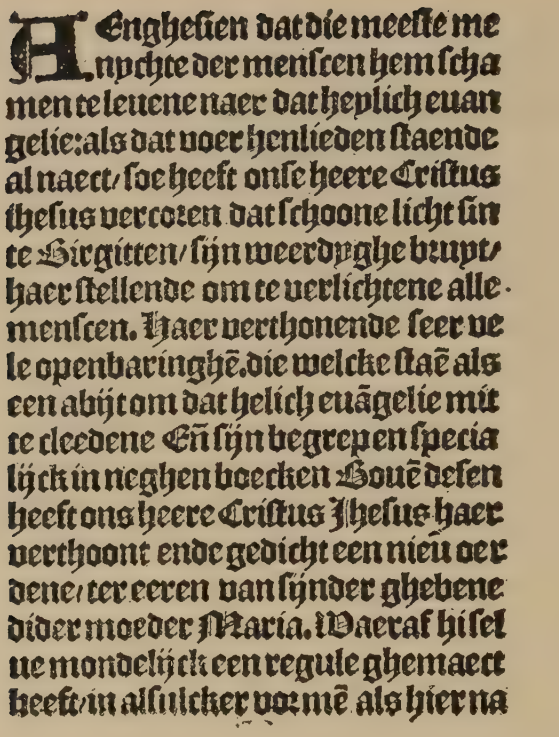
Engheſien dat die meeſte me
nychte der menſcen hem ſcha
men te leuene naer dat heplich euan
gelie: als dat voer henlieden ſtaende
al naert/ ſoe heeft onſe heere Criſtus
theſus vercoren dat ſchoone licht ſin
te Birgitten/ ſijn weerdyghe bruyt/
haer ſtellende om te verlichtene alle
menſcen. Haer verthonende ſeer ve
le openbaringhē. die welcke ſtaē als
een abijt om dat helich euāgelie mit
te cleedene Eñ ſijn begrepen ſpecia
lijck in neghen boecken Bouē deſen
heeft ons heere Criſtus Jheſus haer
verthoont ende gedicht een nieu oer
dene/ ter eeren van ſijnder ghebene
dider moeder Maria. Waeraf hi ſel
ue mondelijck een regule ghemaert
heeft/ in alſulcker vorme als hier na

Fig. 67. Boecxken van de ordene van S. Birgitten. Brussel [1519]. Bl. 2[a].

bl. 11[a] r. 15: Cum gratia et priuilegio ‖ *Bl. 11[b] tomt. Bl. 12[a] träsnitt. Bl. 12[b] tryckarsignet, därunder:* Ghepzint in de pzineelijcke*(!)* ſtat van ‖ bzueſel inden zeeriddere. ‖

Den lilla skriften innehåller utdrag ur revelationerna bok IX kap. 32, IV kap. 137 o. IX kap. 31 jämte en del bullor.

I slutet bl. 11[a] omnämnas de båda Nürnbergupplagorna 1500 o. 1502 av Birgittas revelationer med följande ord:

Insghelicx woerscreue*n* anmerckende Maximilianus dye keysere ende coninck, hertoghe van brabant, van oostenrijcke, van borgoendien *etc.* wt grooter ionsten en*de* deuocien hebbende tot der voerscreuender oerdenen. heeft doen prenten alle de reuelacien van sente Birgitten. also wel int hoochduytsche als in latijne: Ende daer en bouen veel schoon priuilegien ghegheuen der voerseyder oerdine, ghelijck dat blijct wt sijnder gouder bullen.

Thomas van der Noot torde hava börjat sin verksamhet som boktryckare i Antwerpen omkr. år 1507, där han var kompanjon med Claes de Grave. Men redan samma år överflyttade han till Bruxelles, där han var verksam ända till år 1520. Hans tryck äro i allmänhet vårdade och prydda med ganska märkliga träsnitt. Han var också en lärd man och har själv översatt flera av de böcker, som han gav ut.

Den lilla Birgittaboken torde vara utförd mot slutet av van der Noots verksamhet. Hans här på sista sidan förekommande mindre tryckarmärke saknar i språkbandet devisen **Jc sals ghedinkē** (se NIJHOFF, pl. III: 7^b).

W. NIJHOFF, *L'art typographique dans les Pays-Bas 1500—1540*, T. 2 (1926), s. 32 f.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 85. — KLEMMING, *Birgitta-literatur*, s. 53 f., nr 57. — M. E. KRONENBERG, *Nederlandsche Bibliographie 1500—1540*, Aanvulling 4 (1934), s. 311 o. *Nederlandsche Bibliographie 1500—1540*, deel 2 (1936), nr 2514.

Exemplar: *Stockholm* KB (bl. 1 saknas).

1522.

BIRGITTA, Burde der Welt.

Uppl. 6.

Augsburg: Hans Schönsperger, 1522. 4°.

26 bl. Sign. A^4—E^4 F^6. 35 r. 3 schwabacktyper. Olikartade schwabackanfanger. 2 rubr. Tit.-bordyr av 4 lister, 1 träsnitt.

Bl. 1^a tit. inom bordyr av fyra lister: **Diß biechlin zaygt ‖ an die weyſſagung vō zůkunfftiger ‖ betrůbtnuß. Wölliche grauſa ‖ men betrůbtnuß vns klårlichen ‖ auſſprechen iſt. Sannt Bir- ‖ gitta. Sannt. Sybilla. ‖ Sant Gregorius. Sant ‖ Hilgart. Sant Jo- ‖ achim. ‖ Vnd wirt genant die Burde ‖ der welt. 1522.** ‖ *Därunder träsnitt (hand i moln o. eldsflammor). Bl. 1^b tomt.*

Bl. 2^a sign. **A ij:** [D]^4**Iß büechlin wirt genant die burde der welt / vnd die ‖ weiſſagung von den zůkünftigen betrüebtnuſſen die ‖ diſe gantze welt übegeen***(!)* **werden / . . . Wöliche grauſame ‖ betrüebnuß gruntlich anzaigt ſant Birgitta / Sibilla / Grego- ‖ rius / Hilgart vnd ſant Joachym. Das als aigentlich hierin̄ ‖ erfunden wirt. ‖** . . . *r. 27:* **Regiſter diß büechlins. ‖** . . . *Bl. 3^a sign.* **A iij**

r. 24: [V]⁶Nſer herr Jeſus Chriſtus hat ge- ‖ offenbaret die trüebſale die da kurtzlich geſchehen ‖ ſöllent über die welt ſeiner neüwen praut ſant Bir- ‖ gitta . . . *Bl. 4ª r. 5:* Das Erſt Capittel / . . . *Sign. b:* hertzikait. vñ dz mittel. die göttlich weißhait mit ſampt der göttli ‖ . . . *Bl. 23ª sign.* F iij *r. 14:* ¶ Von der bewärung vnnd beſtättigung der ‖ offenbarungen ſant Birgitten. ‖ . . . *slutar bl. 26ª r. 19:* . . . vñ iſt das ſy kain ‖ irrung in jn finden / ſo ſollen ſy die demüetiglich empfahen. ‖ ¶ Gedruckt vnd volendet in der Kayſerlichen Stat ‖ Augſpurg durch Hans Schönſperger auf ‖ dem Weynmarckt. Anno domini. ‖ M.CCCCCXXij. Jar. ‖ *Bl. 26ᵇ tomt.*

Om boktryckaren se ovan, s. 213.

Föregående upplagor Nürnberg 1481, se s. 11—15, Augsburg 1482, se s. 15 f., Augsburg 1502, se s. 199 f., Augsburg 1504, se s. 201 f., Augsburg 1510, se s. 213 f.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 128 f. — Klemming, *Birgitta-literatur*, s. 48, nr 50.

Exemplar: *Berlin* SB. — *Koberg* Silfverschiöld. — *Königsberg* SUB. — *München* SB. — *Stockholm* KB.

1522.

Libellus de quibusdam futuris ex libris revelationum s. Birgittae.

Krakau: Florian Ungler, 1522. 8°.

22 bl. Sign.: A⁴—D⁴ E⁶. 38 r. 3 got. o. 2 ant. typer. Marginalier. Snirklade init. fr. 2 alfabet. 1 större träsnitt, 6 mindre vapenträsnitt.

Bl. 1ª tit.: LIBELLVS DE ‖ quibuſdā futuris ex ſan- ‖ cte Bri- ‖ gitte reuelationū libris / ‖ additis etiam nonnullorum ali- ‖ orum dictis collectus. ‖ ⁘ *Härunder träsnitt (den hel. Birgitta i bön). Bl. 1ᵇ:* Prefatio per modū epiſtole ‖ AD LECTOREM. ‖ . . . *slutar bl. 2ª sign.* Aij *r. 22:* . . . Je ‖ ſus qui eſt benedictus in ſecula ſeculorum Amen. ‖ *Härunder tre vapenträsnitt.*

Bl. 2ᵇ: TRACTATVS ‖ ex diuinaꝛ Sancte Bri ‖ gitte reuelationū libris Juſſu ‖ Duorum ſummoꝝ pontificum vi ‖ delicet. Gregorij .xj. ꝛ Urbani Sexti exa ‖ minatis iuditioꝝ eoꝛ, ꝛ alioꝛū viro- ‖ rum ſapi- ‖ entū. quibus ꝛmiſſe erant ‖ ad examinandū aprobatꝫ colle- ‖ ct[9], ad cognoſcendū futuros ‖ euentus, hominibus oc- ‖ cultos, ppī cautelā nō ‖ nulloꝛ Criſtifideliū. ‖ ℭ PROHEMIVM. ‖ [S]⁸Ignificauit dñs ‖ noſter Jeſus chriſtus quedam futura ‖ loquens ſpōſe ſue noue.

LIBELLVS DE quibuſdã futuris ex ſancte Br: gitte reuelationũ libris/ additis etiam nonnullorum aliorum dictis collectus.

Fig. 68. Libellus de quibusdam futuris ex revel. s. Birgittae. Krakau 1522. Tit.

Sancte Bri-| gitte, ... *Sign. b:* uit vocem Mulier audi me. Ego ſum deus tuus qui tecum ... *slutar bl. 22ª r. 31:* ꝑ eterna ſeculoꝝ ſecula. Finis.| ¶ Errata in primo*(!)* quaternione.... *Bl. 22ᵇ: tre vapenträsnitt, därunder:* Datus is libellus in lucem . ſub protectione dñi Iheſu Chriſti totius generis humani ſaluatoris.| Impreſſum Cracouie per| FLORIANVM, ANNO.| 1522.| Proſpice qui ... *Härunder träsnitt: sköld m. Krakaus vapen.*

Den lilla skriften utgör en ny förkortad upplaga i 20 kapitel av *Onus mundi* med vissa ändringar i uppställningen. De sista kapitlen innehålla profetior av Sibilla, den hel. Hildegard och abbot Joachim, också intagna i första upplagan.

Utom Birgittaträsnittet på titelbladet finnas sju smärre vapenträsnitt, vilka väl alla med undantag för det polska vapnet (4) och staden Krakaus vapen (7) nedtill på sista sidan anbragts allenast i och för prydnadsändamål, Nedtill bl. Aij finnas sålunda tre sköldar, som innehålla (1) Valakiets vapen, (2) det ungerska apostoliska dubbelkorset samt (3) Preussens vapen. Överst på sista sidan avbildas i mitten (4) den polska krönta örnen med ett S (Sigismund I, † 1548), till vänster härom (5) en sköld med det jagellonska vapnet, till höger (6) Litauens vapensköld. Dessa vapen återfinnas i andra tryck denna tid från Unglers press, så i Garsias z Sewilli, Lecturae arborum consanguinitatis et affinitatis 1522 (avb. F. Kopera, *Spis druków epoki jagiellónskiej*, 1900, sp. 97, fig. 47), där träsnitten 1, 3, 4 och 6 återfinnas.

Boktryckaren Florian Ungler från Bayern började sin verksamhet i Krakau med att trycka en för år 1511 avsedd almanacka. Han nämnes första gången i en urkund daterad den 14 aug. 1511, i en annan urkund från 14 febr. 1512 kallas han Florianus de Bavaria. Till en början arbetade han i kompanjonskap med den bekante Krakauboktryckaren Jan Haller och med bokhandlaren Wolfgang Lerm, också känd som tryckare. Ungler har tryckt den första boken på polskt språk. Han dog år 1536, men hans affär fortsattes av hans änka Helena, som i sitt år 1551 uppgjorda testamente överlämnade densamma åt sin famulus Matthias.

J. Ptaśnik, *Monumenta Poloniae typographica XV et XVI saeculorum*, Vol. I. *Cracovia impressorum XV et XVI ss.* (Leopoli 1922), s. 29—36 pass.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 127 f. — Klemming, *Birgittaliteratur*, s. 30, nr 14. — Estreicher, *Bibliografia polska*, T. XIII (1894), s. 382.

Exemplar: *Kórnik* Biblj. Kornicka (K. Piekarski, *Kat. biblj. Kórnickiej*, T. I, 1929, nr 846). — *Lwów* Inst. Ossolińskich. — *Posen* Biblj. Towarsystw. przyjacioł nauk. — *Uppsala* UB.

1522.

Manuale Aboense.

U. o. tr. [Halberstadt: Laurentius Stuchs], 1522. 4°.

66 bl. Sign.: A⁴—Q⁴ R². Fol.: Foliū ij—Foliū. lxvj. 25 r. Typ: 2. Träsnittsinit. E, lombarder av 2 storlekar. Titelram av 4 stockar. Fyrradigt i rött tryckt notsystem utan noter. Svart o. rött tr.

Bl. 1ª tit. inom träsnittsbordyr, rött: Manuale seu exequiale || ßm ritū ac ꝯsuetudinē al | me eccl'ie Aboēsis maxi | ma cū diligētia correc | tū et emendatū ac- || curatissimeqꝫ re- || uisum felici | ter exor- ditur. || ✠ || *Bl. 1ᵇ tomt.*

I. *Exorcismus salis et aquae.*

Bl. 2ª sign. Aij *o. fol.* Foliū.ij. *rött:* Benedictio salis et aque. *svart* Adiutoriū nostrū | in noīe dñi. Qui fecit celū. *rött* Exorcismus salis. || [E]⁶Xorziso te creatura salis per || deū . . .

II. *Ordo qualiter cathezisentur infantes.*

Bl. 3ᵇ r. 3 rött: Ordo qualiter cathezisentur infantes p̄mū | querat sacerdos nomen infantis: . . . *Sign. b:* et spūisctō paraclito: ꝛ recede ab hoc famu- || . . .

III. *Ordo ad faciendum sponsalia.*

Bl. 7ᵇ r. 21 rött: [O]²Rdo ad facien- *neddraget* dum sponsalia. Presbiter quilibet par || rochialis . . .

IV. *Visitatio infirmorum. Litania.*

Bl. 11ᵇ r. 17 rött: Cū sacerdos introierit domū vbi infirmus || decūbit dicat. *svart* Pax huic domui: . . . *Bl. 17ᵇ r. 2: . . . rött:* Si aūt mor | bus infirmi exigit vt statim inungat̄: tūc cā- | delis accēsis in domo dicat̄ letania hoc mō. || . . .

V. *Commendatio animae.*

Bl. 22ᵇ r. 9: . . . rött Cum || egressa fuerit anīa de corpe dicat̄ comēdatio || in hūc || modū || . . .

VI. *Vigiliae defunctorum.*

Bl. 25ᵇ r. 1: . . . Ad vigilias defunctoꝝ. || . . .

VII. *Ordo sepulturae.*

Bl. 43ᵇ r. 4 rött: Tunc aspersa aqua benedicta corpus deferat | ad sepulchrum et sacerdos cuꝫ clericis legat psalmum in eundo ad sepulchrum. . . .

VIII. *Benedictiones.*

Bl. 49ª r. 21: . . . rött Sequit̄ bñ- || *neddraget* dictio thimiatis. || . . . *Bl. 50ᵇ r. 21: . . . rött:* Bñdictio || ciboꝝ . . . *Bl. 51ª sign.* Niij *o. fol. Foliū.lj. r. 9: . . . rött* Benedictio carniū ouinarū et aliarū. || . .

IX. *Benedictio novi ignis.*

Bl. 52ª r. 14 rött: **In ſabbato ſctō benedictio ignis....**

X. *Consecratio fontis.*

Bl. 59ᵇ r. 6 rött: **Conſecratio fontis in vigilia paſce ꝛ penthe coſtes. Cum hac letania itur ad fontem.** | ... *slutar bl. 66ᵇ r. 23: rött* **Prefatio.** *svart* **Qui inuiſi.po.** *rött* **Vtš in ſabbato paſce.** *svart* **Explicit manuale anno dñi. M.cccc.xxij.**

Av denna ur kyrkohistorisk synpunkt så viktiga bok har ett fåtal exemplar, därav endast två fullständiga (KB, Hfors UB), kunnat rekonstrueras av pergamentsomslag från svenska och finska arkiv. Dessutom finnes i Lojo kyrka i Finland ett något defekt exemplar, bl. a. saknas de två första läggen, tryckt på papper och bundet i samtida originalband. Detta exemplar, som beskrivits av A. Neovius i nedan anförda uppsats, avviker från övriga kända exemplar på ett synnerligen märkligt sätt: på bl. 66ᵇ, sista sidan i pergamentsexemplaren, har sista raden med den kortfattade slutskriften uttagits ur formen och ytterligare fyra blad följa, folierade lxvij, lxviij, lix (för lxix) och lxx samt signerade Sj—Siij. Dessa blad, som avtryckts av Neovius, innehålla bl. a. exorcizio salis et aquae ad aspergendos cereos. Sista raden bl. 70ᵇ lyder: **nob' ꝛ reſurrectionē Añ** [A]**doꝛna thalamuz**

Åbomanualet saknar uppgift om boktryckare och tryckort, men har tryckåret 1522 utsatt. Klemming och senare Sjögren ha påpekat, att titelramen, som upptill är daterad 1520 (fig. 69), återfinnes i en i Halberstadt u. tr. år 1521 tryckt skrift av Luther, Van den guden Wercken (Borchling—Claussen, *Niederdeutsche Bibliographie*, nr 696) samt i en liten Isidorus-upplaga tryckt »Halberstadie in edibus Ludouici Trutebulen» år 1522. Samma ram förekommer dessutom i flera andra, men ofirmerade tryck från denna tid. Med dessa tryck har Åbomanualet även texttypen, en rundad koraltyp, samt den kvadratiska anfangen E på bl. 2ª (vit på svart botten, 40×40 mm.) gemensamma. Titelramen med sina bladverk och putti visar stor stilgemenskap med ramar och träsnitt, likaledes daterade år 1520, i några andra Halberstadttryck, bl. a. i den stora lågtyska bibelupplaga, den sista förreformatoriska, som år 1522 trycktes i Halber-

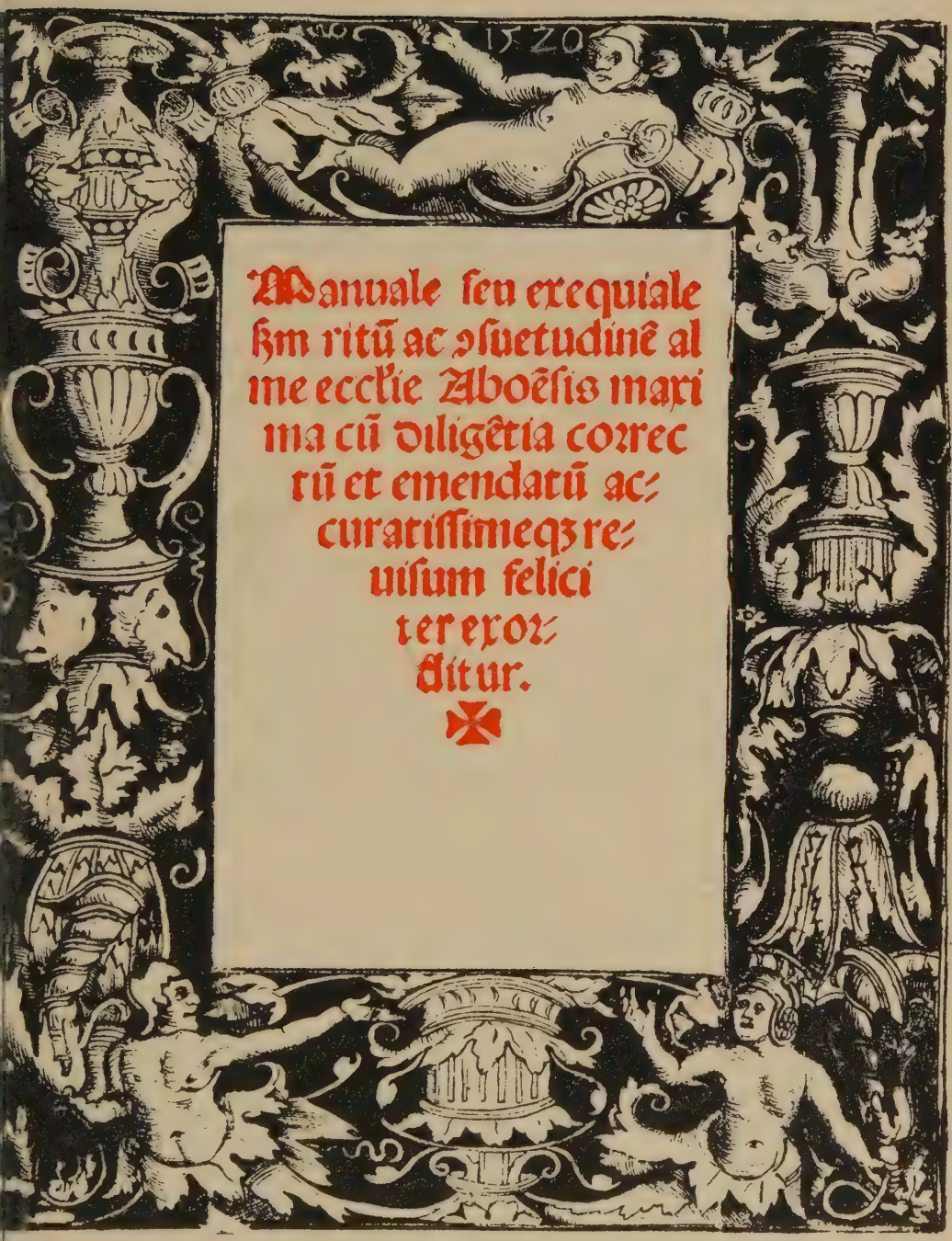

Fig. 69. Manuale Aboense 1522. Tit.

stadt utan angivande av boktryckaren. De här förekommande två titelramarna och några träsnitt äro signerade C D, utan tvivel en till Cranachs skola hörande konstnär, som förblivit okänd. Det är dock ovisst, om Trutebul varit utövande boktryckare eller blott förläggare. En äldre press har emellertid funnits i Halberstadt, som huvudsakligen tryckt liturgiska verk, bl. a. ett Missale Cisterciense år 1519 (Weale—Bohatta 1760) och ett Missale Benedictinum år 1520 (Weale—Bohatta 1684, Proctor 11968). I båda förekommer den koraltyp, varmed Åbomanualet är tryckt. I Missale Cisterciense finnes tryckarens namn utsatt: Laurentius Stuchs. I pärmarna till det nämnda pappersexemplaret av Manuale Aboense i Lojo kyrka sitta nu inklistrade fragment av bladen CLXXXV och CXCII (=ark H) av Missale Benedictinum. Det kan därför ej vara något tvivel underkastat, att manualet utgått från samma press och att dess tryckare således är Laurentius Stuchs. Om denne varit i Ludwig Trutebuls tjänst och om han också är tryckaren av Halberstadtbibeln 1522 får tills vidare lämnas oavgjort.[1]

Om Laurentius Stuchs finnas inga biografiska notiser bevarade. Säkerligen tillhörde han den bekanta boktryckarfamiljen Stuchs i Nürnberg, av vilken Georg och Johann Stuchs äro bekanta medlemmar. Ludwig Trutebul härstammade antagligen från Goslar. Redan år 1508 anträffas hans namn i köpmännens gille i Halberstadt, han var medlem av rådet här vid skilda tillfällen åren 1513—1521. Troligen är han identisk med den Ludouicus Trutenbul de Escharia eller de Aschersleben, som år 1504 och åter 1511 var inskriven vid universitetet i Wittenberg. Enligt vissa källor blev han 1528 juris licentiat och senare syndikus i Goslar. Antagandet att han varit innehavare av tryckeriet »Zum Färbefass» i Erfurt har visat sig felaktigt.

[G. Schmidt], *Beiträge zur Geschichte der Buchdruckerei in Halberstadt. Festschrift zur Jubelfeier der Doelle'schen Buchdruckerei am 12. Aug. 1891* (Halberst. 1891), s. 1 f. — E. Breest, *Der Herausgeber der »Halberstädter Bibel» von 1522;* i: *Theologische Studien u. Kritiken,* Jahrg. 85 (1912), s. 478—488. — J. Luther, *Ludwig Trutebul u. die Druckerei »Zum Färbefass» in Erfurt (Johann Loersfeld);* i: *Beiträge zum Bibliotheks- u. Buchwesen Paul Schwenke gewidmet* (Berlin 1913), s. 185—195.

[1] Se min utförligare undersökning i *NTBB* 1937, s. 1 ff.

Åbomanualets liturgihistoriska ställning har behandlats av Freisen, a. a., och av undertecknad i min nyedition av Manuale Upsalense. Det är med denna handbok, som det finska manualet visar de största överensstämmelserna. I litanian börjar den nordiska helgonlängden självklart med *sancte Henrice*, varefter *Erice* o. *Olaue* följa.

Litteratur: Första gången Manuale Aboense 1522 nämnes är i ett meddelande av F. W. Pipping i: *Öfversigt af Finska Vet.-Soc:s förhandlingar*, I (1838—52), s. 66—68. — *Sveriges bibliografi*, I, s. 124—126. — Klemming, *Sveriges äldre liturg. lit.*, s. 37 f. — Panzer, IX, s. 131, nr 233 (»Bibl. Hoerner. Gmundæ»). — J. Freisen, *Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense* (Paderborn 1904), s. x—xiii. — Collijn, *Manuale Upsalense*, s. V. — A. Sjögren, *Manuale Aboenses tryckort;* i: *Nord. boktr.-konst*, 1926, s. 335—340. — Collijn, *Laurentius Stuchs i Halberstadt tryckaren av Manuale Aboense 1522;* i: *NTBB*, 1937, s. 1—18.

Manualet är i sin helhet utgivet av J. A. Cederberg, »*Manuale Aboense» eli Suomen kirkon vanhin käsikirja* (Turku 1894) o. av J. Freisen, a. a., s. 159—257. Vigselritualet utg. av O. Quensel, *Bidrag till svenska liturgiens hist.*, I (1890), s. 110—118 o. av G. F. Grath, *Svenska kyrkans brudvigsel* (1904), s. 45—50.

Exemplar: *Helsingfors* UB (5 ex. på perg., hopsatta av arkivalieomslag; endast 1 ex. fullst.). — *Lojo* Kyrkoarkivet (på papper, bl. 1—8 saknas, bl. 22—24 till största delen bortrivna; variantex., i vilket fol. 67—70 tillkomma, se: A. Neovius, *Ett exemplar av Manuale Aboense;* i: *Finska kyrkohist. samfundets protokoll o. meddelanden*, IV (1903—04), tr. 1905, s. 305—310). — *Lund* UB (bl. 53, 56, 65—66). — *Stockholm* KB (på perg., hopsatt av omslag fr. KA; några def. bl., fol. 38—39, 41, 43, äro supplerade med faks.).

1523.

Historia s. Nicolai Lincopensis.

Söderköping: Olaus Ulrici, 1523. 4°.

4 bl. 2 sp. 29 r. Typ: 1. Init.: a, b. Rött o. svart tr. 1 träsnitt, 4 lister.

Bl. 1ª tit.: rött [H]ISTORIA *svart* SANCTI *rött* [N]ICO‖ *svart* LAI *rött* [E]PISCOPI *svart* [L]IN‖COPENCIS‖ *Härunder träsnitt (biskop) omgivet av fyra träsnittslister. Bl. 1ᵇᵅ rött* [C]⁵ *svart* Riſto ſit pia laus.‖quā pueꝛit nicola‖us alluā . . . *Bl. 1ᵇᵝ r. 2 rött:* Ad matutinas Inuitatoꝛiū‖. . . *r. 15:* . . . *rött* Lectio ꝑma‖. . . *Bl. 4ᵃᵝ rött:* Lectioēs ꝑ ānū Lectio ꝑma‖. . . *r. 14:*

... *rött* Lectio terci | ... *slutar r. 22:* commiſit Tu autem dñe | *rött* [L]aus deo ‖ [I] *svart* mpreſſum *rött* Suder- ‖ *svart* copie *rött* Per *svart* me *rött* Ola- | uum *svart* Ulrici preſ | biterū *rött* Anno | *svart* dni M D ‖ *rött* xxiij ‖ *Bl. 4b tomt.*

Innehållet utgöres av ett fullständigt officium proprium över biskopen i Linköping Nicolaus Hermanni († 1391), om vilkens helgonförklaring framställning gjorts från Sverige på kyrkomötet i Konstanz (1414—18) emellertid utan resultat. Påven Alexander VI medgav dock år 1499 hans translation, vilken försiggick i Linköping den 4 febr. 1515.[1] Troligen har detta officium, vars författare av traditionen uppgives vara Hans Brask själv, tillkommit med anledning av denna fest, ehuru det först år 1523 befordrades till trycket. I officiet ingår också bl. 3b sekvensen »Sanctitatis zelatorem pium, patrem et pastorem, Nicolaum confessorem decet laus ecclesiæ».

Trycket är synnerligen bristfälligt och otydligt. Titelbladet prydes med ett träsnitt föreställande en biskop; det är omgivet av fyra tunga ramlister. Officiet börjar med en anfang C, i vilken bilden av en biskop i halvfigur är inskriven. Det lilla tryckeriet har dock förmått att kosta på sig även rödtryck.

Biskop Hans Brask i Linköping var en man, som i många avseenden stod före sin samtid. Liksom Jakob Ulfsson och Konrad Rogge ivrade han för att skaffa sitt stift tryckta gudstjänstböcker och intresserade sig därvid livligt för boktryckarkonsten och vad därtill hör. Han fann också snart i det tryckta ordet ett verksamt medel i striden mot den inbrytande reformationen. Han torde hava varit den förste i Sverige, som undersökt möjligheten att tillverka papper inom landet. I ett redan ovan s. 237 anfört brev till domherren Petrus Benedicti av den 3 sept. 1524, i vilket han ger honom vissa reseinstruktioner, skriver han bl. a.: »Giffuer oc akth vppa pappers mölna oc at j motte faa en lerjunga hiit med eder, för thenne iii riike skyll the förmoge vel föde en karl».[2] I samma brev säger han, att det är hans avsikt att »lata prenta vid viii c breffuer pro ecclesia nostra cum tali litera som Hore beate virginis vore satte aat them i Lwnd cum floribus et figuris per omnes margines som

[1] Se G. Carlsson, *Anteckningar om ett par svenska helgon,* 1. *När skedde Nicolaus Hermannis skrinläggning?;* i: *Kyrkohist. årsskr.,* 1919, s. 339—343.

[2] *Handlingar rör. Skandinaviens historia,* del 13 (1828), s. 112 ff.

Fig. 70. Historia s. Nicolai. Söderköping 1523. Tit.

the voro bundne tenakulerede oc helffthena förgylt more eorum oc helffthena gollt. Förspören eder cum librariis om nesta köpet oc schriffuer oss til med förste bud». Han uppmanar honom också att efterhöra priset för de missalen som trycktes i Paris för Lunds stift. Att Brask också personligen stått i förbindelse med utländska boktryckare visar ett brev, som han den 25 apr. 1525 skrivit till en »Vitus Lubicensis impressorie artis calcographus», som jag kunnat

identifiera med en i Lübeck åren 1523—25 verksam boktryckare Veit Blanck.[1]

Brasks intresse för boktryckarkonsten tog sig också ett direkt uttryck i det av honom, antagligen år 1522, upprättade tryckeriet i Söderköping, som vars föreståndare han förordnade prästen Olavus Ulrici (Olof Ulrichsson). I bevarade slutskrifter från detta tryckeri kallar denne sig »presbiterus». En Olavus nämnes år 1520 som curatus ad s. Aelianum (s. Ilians församling) i Söderköping, då han uppträder som vittne vid en förlikning mellan biskop Brask och väpnaren Sven Jogansson i Hult. Det är säkerligen samme Olavus, som år 1525 kallas curatus vid s. Aegidii kyrka i Söderköping, ehuru de båda herdaminnena oriktigt uppkonstruerat två kyrkor ur en och samma.[2]

Utom det här ovan beskrivna unika exemplaret av Historia s. Nicolai har endast ännu en bok från det lilla Söderköpingstryckeriet bevarats till vår tid, nämligen Manuale Lincopense, även detta i ett unikt men defekt exemplar (se beskrivn. s. 291—95). Dock finnas litterära belägg för ytterligare några tryck, som utgått från denna press, men av vilka nu tyvärr inga exemplar äro kända. Detta är fallet med en biskopskrönika för Linköpings stift och en översättning till svenska av Christian Pedersens bok Om att höra mässan, båda enligt uppgift tryckta år 1523 (se nedan s. 285 f.). Det äldsta tryck, som lämnat Ulrichssons press, torde hava varit ett patent mot spridandet av lutherska böcker, som Brask låtit uppslå på kyrkodörrarna i sitt stift. I ett brev till Vadstena kloster den 26 mars 1524 säger han, att han förbjudit dylika skrifter »ante biennium per nostras patentes litteras in valuis et portis ecclesiarum omnium ciuitatum nostre dyocesis premissa catholica monitioni».[3]

I Cod. M 91 i Kungl. biblioteket (från slutet av 1600-talet), som innehåller »Söderköpingz stadz beskaffenheet» av J. P[etri] Sudercopensis, nämnes p. 24, att tre böcker blivit tryckta i Söderköping, som förf. sett, och att exemplar av dessa »till finnandes ähro hoos prof. Arrhenium och uthi Archivo R».

I konung Gustafs brevväxling med Brask nämnas upprepade gånger antilutherska böcker, som Brask låtit översätta och utsprida

[1] Collijn, *Boktryckaren Veit Blanck i Lübeck 1523—1525;* i: *NTBB*, 1926, s. 93—96.

[2] Håhl, *Linköpings stifts herdaminne*, II, s. 149.— Westerlund-Setterdahl, *Linköpings stifts herdaminne*, III, s. 496.

[3] *Handl. t. Skand. hist.*, XVII, s. 220 f.

bland folket, vilka icke heller bevarats till vår tid. Så nämnas »Keyserliga mandata» (originalet är en plattysk Copia av ett av Karl V mot Luther den 21 febr. 1525/26 utfärdat plakat; svensk översättning i Brasks kopiebok[1]), »hertig Jöriens breff aff Misszenn» (förmaningsbrev till Luther från hertig Georg den skäggige av Sachsen 28 dec. 1525) samt »visor». Dessa sistnämnda omnämnas i ett brev den 13 jan. 1527 från konungen till Brask: »Ytermera ær oss förekommit, ath j lathe prænthe visor och latha vtspringa offwer menige rikith bland then simpel menigsman, ther mykit obestandh epther fylia maa».[2] Dessa visor hava tydligen varit avfattade på svenska och därför säkerligen tryckta i Söderköping. Detta torde däremot ej hava förhållandet med det kejserliga mandatet och hertig Georgs brev.[3] Möjligen hava sådana tryck blivit på Brasks uppdrag utförda på något främmande tryckeri. Konung Gustaf säger också i ett av sina brev till Brask (2 febr. 1527), att han erfarit, att Brask låtit »nogen deel prente vtj Köpinhamffn»[4]; konungen förbjuder honom nu detta och bestämmer, att ingenting får utsändas från trycket »bland simpelt folk», som han först icke fått se, alltså en slags censur införes. Brask förnekar emellertid bestämt att han brukat »nogit prænterij antige inlændis eller vtlendis pa mine vegne antige om viiser, böker eller nogit annet».[5]

Brasks tryckeri blev emellertid konung Gustaf en nagel i ögat, och i samband med upprättandet av det kungl. tryckeriet i Stockholm befallde han, att Söderköpingstryckeriet skulle nedläggas. Den 6 nov. 1526 gav han sålunda hövitsmannen Niels Olsson på Stegeborg befallning »at han aristereth lather then prentteredhscap j Sudherköpungh medh aldhra snareste».[6] Några dagar därefter, den 9 nov., skriver konungen till Brask bl. a.: »Ær ecke heller vor vilie at nogit prentarij skal vprettes i Sudercöping thet prenterii til förfong som nw j Stocholm med swaar kost vpretthet ær fför ty thet ena kommer thet annet till forderff».[7] I ett brev den 27 dec. samma

[1] Avtr. i *Skand. handl.*, XVI, s. 23—30.

[2] *Kon. Gustaf I:s registratur*, IV (1527), s. 32.

[3] Se om dessa tryck *Sveriges bibliografi*, I, s. 153. — Fant XV. — A. Andersson, *Om kejsarens mandata och hertig Georgs af Sachsen bref till Luther;* i: *Samlaren*, årg. 12 (1891), s. 70—77. — Collijn, *En plattysk Copia af ett hittills okändt Karl V:s plakat mot Luthers skrifter 1526 o. Brasks »Keyserlige mandata»* (= *Bibliografiska miscellanea*, VI o. XII); i: *Kyrkohist. årsskr.*, 1909, s. 157—168, o. 1911, s. 123 f.

[4] *Kon. Gustaf I:s registratur*, IV (1527), s. 42 f.

[5] Ibid., s. 406.

[6] Ibid., III (1526), s. 311.

[7] Ibid., s. 314.

år försvarar Brask sin sak; så skriver han, att det synts honom nyttigt »at nogre vore i riikit som embethet kunne naar the tydzske fare hem med thet the her förwerffuet haffue».[1] Konungen blev honom emellertid icke svaret skyldig, i en skrivelse den 4 jan. 1527 finnes det bekanta och ofta anförda yttrandet, att konungen bestyrt sitt tryckeri »medh goda swenska karla ath vj epther thenna dagh icke skwle behöffwa ther tijl inkalla några tiszka och ther före scriffwe vj edher tijl ath vj icke gerna såghe ath thetta vårth vptagna prenterj skwlle bliffwa förlagt med thet i Suderköpungh Veel vetandis ath thet inthet saa vel besörgt var med all deel som thetta her i Stocholm».[2] Med kungligt maktbud blev således det biskopliga tryckeriet i Söderköping nedlagt.

Det typografiska materiel, över vilket det lilla Söderköpingstryckeriet under sin korta verksamhet förfogade, var mycket tarvligt och bristfälligt såväl vad typer som anfanger och de få träsnitten beträffar. Även trycket är svagt och otydligt. I Manuale Lincopense förekommer ett boktryckarmärke med Ulrichssons bomärke (se fig. 72).

Ulrichsson har fortsatt sin typografiska bana i Malmö. Möjligen vistades han någon tid efter Söderköpingstryckeriets nedläggande i Köpenhamn, men år 1528 finna vi honom i Malmö, då han erhåller ett lån ur kyrkkassan. I Malmö har han utvecklat en ganska livlig verksamhet, han har tryckt talrika reformationstryck, bl. a. katekeser och handböcker, men också en läkarbok, Henrik Smiths En ny Urtegaard år 1546. Den sista bok som kännes från hans tryckeri, är en upplaga av Aesops fabler från år 1556. År 1560 nämnes hans änka Karine Klemitsdatter.

L. Nielsen, *Dansk Bibliografi 1482—1550* (1919), s. xxxvii f.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 130—132. — Klemming, *Sveriges äldre liturg. lit.,* s. 38 f. — Schefferus, *Svecia literata,* s. 18 (enl. uppgift här ägde Örnhielm ett ex.). — Schröder XVIII. Omtr. av E. Benzelius d. y. i *Monumenta historica vetera ecclesiæ Sveogothicæ,* s. 109—114; de metriska partierna av Klemming, *Latinska sånger från Sveriges medeltid,* s. 142—150. — Fotolitogr. faks. i 20 ex. utg. av Klemming. Stockh. 1870.

Exemplar: *Stockholm* KB (fr. Elias Brenner t. G. Rålamb; med den senares boksamling 1878 till KB).

[1] Ibid., s. 425.
[2] Ibid., IV (1527), s. 3 f.

1523.

Chronicon rhytmicum episcoporum Lincopensium, svet.

Söderköping: Olavus Ulrici, 1523.

Erik Benzelius d. y. har i *Monumenta historica vetera ecclesiæ sveogothicæ* (1709), s. 115—144, avtryckt en biskopskrönika för Linköpings stift, vars äldsta partier, d. v. s. fram till den 25te biskopen Hans Brask, äro tagna ur en »editio, quam Sudercopiæ publicavit anno CIↃDXXIII Olaus Vlrici presbyter». Den av Benzelius avtryckta titeln lyder: »Cronica episcoporum Lincopensium. Paa svensche hur mange beskoper vti Lincopings domkirkja haffwa waret aff förstha byrielse och til then tid wij scrive Gutz aar tusindha femhundredha tiughu oc try». Benzelius har icke känt krönikan på grundval av något tryckt exemplar; ett sådant har emellertid enligt uppgift av Peringskiöld funnits i Antikvitetskollegiet. Som förlaga för Benzelius' textedition har legat en avskrift, som den kände urkundsförfalskaren Nils Rabenius tagit av ett exemplar i livländsk ägo. I ett brev till Benzelius den 11 juli 1708 säger Rabenius, att det exemplar, som han avskrev, tillhörde en assessor vid hovrätten i Dorpat vid namn Joh. eller N. N. Enander.[1] Ehuru Rabenius' namn lätt för tanken på en förfalskning även av denna krönika, finnes dock hos VASTOVIUS i *Vitis aquilonia* (1623), s. 2 ett bevis för att en sådan tryckt krönika verkligen existerat. Han skriver nämligen: »Herbertum primum fuisse omnium apud Ostrogothos verbum Dei prædicasse asserit Chronicon episcoporum Lincopensium centum ab hinc retro annis Sudercopiæ impressum ab Olavo Laurentio», varvid Vastovius gör sig skyldig till en felskrivning för Olavo Ulrici. Däremot är det möjligt, att själva krönikan författats av en Olavus Laurentii, som denna tid var präst och notarius publicus i Linköpings stift.

E. BENZELIUS d. y., a. a., *Prolegomena*, s. XXX—XLIV. — Om Rabenius' förhållande till Linköpingskrönikan se N. AHNLUND, *Nils Rabenius 1648—1717* (1927), s. 146—148.

Linköpingskrönikan har senare utgivits efter Benzelius' text och några yngre handskriftliga versioner av ANNERSTEDT i *Scriptores rerum*

[1] Här avses assessorn i livländska hovrätten i Dorpat Johan Johansson Enander, sedermera år 1714 adlad Enanderhjelm. Han blev lagman i Blekinge 1718 och i Närke 1721, avsked härifrån 1725, † 1732.

svecicarum medii ævi, T. III: 2, s. 103—112, o. av KLEMMING i *Svenska medeltidsdikter och rim* (*SFSS* 25, 1881—82), s. 485—510.

Något ex. är nu icke känt.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 132 f. — SCHEFFERUS, *Svecia literata*, s. 18. — WARMHOLTZ 1960. — LIDÉN, *Repertorium Benzelianum*, s. 44, nr XCVII in 8° (= nuv. sign. B 18). — SCHRÖDER XVII.

1523.

Christian PEDERSEN, Att höra mässan.

Söderköping: Olaus Ulrici, 1523. 8°.

Schefferus anför i *Svecia literata*, s. 18 följande titel: »Anonymus ... scripsit de fructu capiendo ex auscultatione Missæ, cum Appendice, qui continet explicationem vestimentorum sacerdotalium adhiberi solitorum in Missæ celebratione, sermone populari. Editum est Sudercopiæ An. 1523 in 8». Denna skrift är en översättning till svenska av Christian Pedersen, At høre Messe, som trycktes i Paris av Josse Badius Ascensius den 23 juni 1514 8° (ex. i KB). En andra upplaga, utgiven av Malmöläkaren Henr. Smith, trycktes i Leipzig hos Melchior Lotter 1517. Se: L. NIELSEN, *Dansk Bibliografi 1482—1500*, nr 206—207.

Något ex. är nu icke känt.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 134. — SCHEFFERUS, *Svecia literata*, s. 18. — ALNANDER, s. 68. — FANT XI (tit.: »De fructu capiendo ex auscultatione missæ, svet.»).

1523.

Gustaf Erikssons och rådets manifest om Kristian II:s grymheter.

Söderköping 29 dec. 1522.

Denna politiska stridsskrift i form av ett manifest från riksföreståndaren Gustaf Eriksson och de svenska riksråden till påven, kejsaren, konungar, furstar och alla andliga och världsliga ständer skildrar de grymheter, »misshandelinge», som konung Kristian gjort sig skyldig till i Sverige. Den är avfattad i de skarpaste ordalag, så kallas Kristian genomgående »syn Ko. Vngnade». Manifestet

är daterat Söderköping den 29 dec. 1523; då årets början denna tid i Norden räknades från juldagen, motsvarar denna datering enligt nu bruklig tideräkning den 29 dec. 1522.

Denna skrift befordrades omedelbart till tryck för att spridas i utlandet. Icke mindre än tre lågtyska upplagor[1] föreligga och en högtysk. De lågtyska voro naturligtvis i främsta rummet avsedda för hansastäderna.

Gottfr. Carlsson[2] förmodar, att manifestet blivit författat av en tysk kansliämbetsman Gabriel von Eisenhoven, som erhållit Gustaf Vasas uppdrag härtill av dennes befullmäktigade ombud Berend von Melen, Lars Siggesson Sparre och Knut Andersson Lilje, vilka i sept. 1522 vistades i Lübeck. Eisenhoven var denna tid kansler hos biskopen av Ratzeburg. I ett till konung Gustaf den 21 apr. 1528 ställt brev erinrar Eisenhoven, väl i avsikt att erhålla något vederlag för sina tjänster, att han på anmodan av några av konungens råd i Lübeck »eine gemeine ausschreiben, meiner person halber nicht mit geringer farlicheit, gemacht imprimiern und also offentlich in vyl order tutsch landes gefurderth». Härav synes mig dock icke Eisenhovens författarskap framgå, men väl att han på uppdrag låtit trycka skriften och verkat för densammas spridande i Tyskland.

I en skrivelse dat. Lübeck den 25 april 1523 från Herman Israel till Gustav Vasa[3] uppmanas denne, att låta trycka en skrift mot konung Kristian: »de ganse rat unde alle des rykes guner bydden und begeren, gy prenten laten de doget des konyges, sus he int ryke gehandelt heft». Av ett den 27 sept. 1524 daterat brev från samme till konung Gustav framgår, att skriften utkommit, men att de i Antwerpen (konung Kristians anhängare) vilja beröva boktryckargesällerna deras egendom, »dar wylt se den guden gesellen er gut umme nemen», varför han ber om konungens beskydd för dem. Ett brev i samma angelägenhet från rådet i Lübeck till Gustav Vasa har gått förlorat. Det ser härav ut, som om den lilla skriften utkommit i Lübeck och icke i Rostock. Ludwig Dietz (se detta arbete, II, s. 6 f., 28—30) har emellertid varit verksam vid skilda tillfällen också i Lübeck under 1520-talet, var-

[1] Borchling-Claussen beskriva dock i *Niederdeutsche Bibliographie* fyra upplagor, nr 755—758, men 755 är = 756.

[2] I *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen*, V (1918), s. 8, not 1.

[3] *Hanserezesse*, VIII (1910), s. 373. Se också nedan s. 314.

[4] Ibid., s. 892.

för ett sådant antagande kan hava fog för sig. Typmaterielet härstammar med bestämdhet från Dietz' pressar.

Manifestet har efter en avskrift i biskop Brasks kopiebok (Riksarkivet A 6) avtryckts i *Gustaf I:s registratur*, I (1521—24), s. 8—18, dock här fört till år 1521, samt i *Sveriges traktater med främmande magter*, del 4, s. 35—44. Även en antagligen senare tillkommen och något sammandragen avfattning på svenska har bl. a. tryckts i nämnda del av registraturet, s. 18—26.

Lågtyska upplagor.

Uppl. 1.

[Lübeck–Rostock?: Ludwig Dietz, 1523.] 4°.

6 bl. Sign.: ij iij, iiij. 32 r. Typer: 2, 4, 5. 1 lombardanf. 2 rubriktecken. Snirkelornament upptill o. nedtill på varje sida.

Bl. 1ª tit.: [U]an der grwſame | tyranneſche miſzhā- ‖ delinge / ſzo koninck Criſtiern | des namens de ander van | Dennemarken / im Ry- | ke to Sweden began ‖ ghen hefft. *Tre rubr.-tecken.*

Bl. 1ᵇ: [ ]⁶Elen vnde Jewelken / watterley hocheit / ehre ‖ vnde werde / condition / hoges edder nedder- | ſtandes / de ſyn geiſtlikes edder wertlikes / den | deſſe jegenwardige breff vorkumpt / de ohne | ſehn / hören / edder leſen. Entbeden wy Gut- ‖ ſtaff Erickſon / Gubernator vnde ander geiſt | like vnde wertlike Reder des Rykes tho Sweden / vnſe willi- | ge denſte / fruntliken ock gunſtigen gruth / ... vnd doen jw allenſampt ... weten / dat / wowol vormals de durchluchtigeſte grotmechtige köninck vnde here / here Chriſtiern / des namens de ander / ‖ köninck to Dennemarken. ꝛc.... *slutar bl. 6ª r. 9:* ...˙Des tho me | rer orkunde der warheit / ock beſtendicheit dyſſes vnnſes vth- | ſchriuendes / hebbe yck Guſtaff Erickſon Gubernator / mín ‖ eygen / vnde wy anderen / geiſtlike vnd wertlike reder to Swe- ‖ den / des Rykes Ingeſegele / welkes wy vns alle jnwoner des ‖ Sweden Rykes / ſampt vnnde beſunderen mede gebruken / vp dyſſen breue gedrucket / De ghegeuen ys jn vorgemelthen ‖ Ryke tho Surköpinge / vp den negen vnd twintigeſten dach | des Maentes Decembris. Nach vnnſes heren Chriſti gebort | Vefftеinhundert. dar na jn dem dre vndetwintigeſten Jare. ‖ *Bl. 6ᵇ tomt.*

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 134—136. — Klemming, *Samtida skrifter rör. Sveriges förh. t. fremmande magter,* s. 2. — Panzer, *Annalen,* II, nr 2042. — Wiechmann, *Meklenburgs altniedersächsische Literatur,* I, nr xliv. — G. Rudbeck, *Skrifter t. Sveriges hist. tr. före 1600,* nr 105. — Borchling-Claussen, *Niederdeutsche Bibliographie,* nr 757.

Exemplar: *Hamburg* SUB.

Uppl. 2.

[Lübeck–Rostock?: Ludwig Dietz, 1523.] 4°.

4 bl. 37 r. Typer: 5, 7. Init.: A o. 1 lombardanf.

Bl. 1ª rubr.: [U]an der grwſame tyranneſche miſzhā ‖ delinge / ſo koninnck Criſtiern des namens de ander van. Den ‖ nemarken / im Ryke to Sweden beganghen [A]⁵Len vnde Jewelken / ... Ent- ‖ beden / wy Gutſtaff / Erickſon / Gubernato: vnd ‖ ander geiſtlike vñ wertlike Reder des Rykes to / Sweden / vnſe ‖ wyllige denſte / ... *slutar bl. 4ᵇ r. 30:* ... Des to merer o:kunde d' warheyt.... hebbe ik Gůtſtaff Ericſon gu ‖ bernato:. mineygē. vñ wy vnderē. *(!)* geiſtlike vñ wertlike reder to ‖ Swedē des Rykes Inſegele ... vp deſſē bre ‖ ue ged:ucket De gegeuē is in vo:gemeltē Ryke to Sůrköpe vp ‖ dē negē vñ twintigeſtē dach des Måntes Decēbrts *(!)* Nach vn- ‖ ſes herē Chriſti gebórt. Mccccc. dar na in dem̃. xxiij. Jare ‖

Exemplaret i stadsbiblioteket i Lübeck (Borchling-Claussen 755) synes vara ett äldre korrekturavdrag, i vilket flera tryckfel kvarstå orättade. Dessutom finnes ett större mellanrum mellan rad 1 och 2 och rad 3 slutar med ordet hefft, som utfallit i det slutgiltiga trycket. Även i Rostock-exemplaret kvarstå åtskilliga tryckfel.

Anfangen A bl. 1ª r. 4 hör till ett alfabet, som också förekommer i andra av Dietz' tryck.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 137 f. — Klemming, *Samtida skrifter rör. Sveriges förh. t. fremmande magter,* s. 3. — Wiechmann-Hofmeister, *Meklenburgs altniedersächsische Literatur,* III, nr CCXVI. — G. Rudbeck, *Skrifter t. Sveriges hist. tr. före år 1600,* nr 104. — Borchling-Claussen, *Niederdeutsche Bibliographie,* nr 755—756.

Exemplar: *Lübeck* SB. — *Rostock* UB.

Uppl. 3.

[Lübeck–Rostock?: Ludwig Dietz, 1523.] 4°.

6 bl. Sign.: ij—v. 32 r. Typ: 5. 1 lombardanf., 1 kalligraf. A. 1 rubriktecken.

Bl. 1ª tit. inom bordyr av fyra ramar, i den undre Dietz' tryckarmärke i en sköld (från Michaelisbröderna): [U]an der grwſa-|me thiranneſſche | mißhandelinge / ſo koninck | Chriſtiern des nha-mens || de ander van Denne- marcken / im Ryke || to Sweden be-|ganghen || hefft. || *Tre rubriktecken. Bl. 1ᵇ:* [A]llen vñ jewelcken / watterley hocheyt / || ehre vñ werde / condition / hoges edder || nedder ſtandes / de ſyn geiſtlikes edder wertlikes / . . . *slutar bl. 6ª r. 15:* . . . De gegeuen is jn vorgemelthen Ryke || [tho] Sůköpinge / vp den negen vnnd twintigeſthen dach des || [Maentes] Decembris / nach vnſes heren Chriſti gebort / Veff- || [teinhunder]t / darna jn dem drevnd-twintigeſten jare. || *Bl. 6ᵇ tomt.*

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 136 f. — Klemming, *Samtida skrifter rör. Sveriges förh. t. fremmande magter*, s. 3. — G. Rudbeck, *Skrifter t. Sveriges hist. tr. före år 1600* (1919), nr 106. — Borchling-Claussen, *Niederdeutsche Bibliographie*, nr 758.

Exemplar: *Köpenhamn* KB (skadat).

Högtysk upplaga.

[Lübeck–Rostock?: Ludwig Dietz, 1523.] 4°.

6 bl. Sign.: A⁶. 33 r. Typ: 5. 1 lombardanf. Tit.-bordyr av sex ramlister.

Bl. 1ª tit. inom bordyr av sex ramlister: Von der graůſamen || Tyranniſchen Myſſehannde- || lung / ſo Künig Chriſtiern / || des namēs der ander vō | Deñmarck. jm Reich || zu Sweden begā- | gen hatt. || *Bl. 1ᵇ tomt.*

Bl. 2ª sign. Aij: [A]llen vnd yeden. waſſerley hoch- || heyt / ehr / vnd wirden / condition / hohes od' niders || ſtands / ſie ſein Geyſtlichs od' weltlichs / den dieſer | gegēwertig brieff fürkōmpt / die jn ſehē / hören oder leſen. Em- | bieten wir Gutſtaff Erickſon / Gubernator / vñ andere gey || ſtlich vnd weltliche Räthe des Reichs zů Sweden / vnſern || willigē dienſt / . . . vnd thůn eůch allenſampt / . . . zewiſſen / das / wiewol vormals der Durchleuchtigſt / Groß-|

mechtig Künig vn herr / her Chriſtiern / des namens der an ‖ der / Künig zu Deñmarckt ꝛc. . . . *slutar bl. 6ª r. 29:* . . . Des zu merer ‖ vrkund der warheyt / auch beſtendigkeit dieſes vnßers auß / ‖ ſchreibens / hab ich Gutſtaff Erickſon Gubernator / meyn ‖ eygen / vnd wir andern Geyſtlichē vnd weltlichen Rethe zu ‖ Sweden / des Reichs jngeſigel / welchs wir uns all jnwoner ‖ *bl. 6ᵇ:* des Sweden Reichs / ſampt vñ beſunder gebraüchen / auff ‖ dieſſen brieff getrückt. Gebē in vorgenentem Reich zů Sur ‖ cöpinge / auff den Neün vndzweintzigiſtē tag des Monads ‖ Decembris. Noch vnßers herren Chriſti geburt / Fünfftze- henhundert / darnach jm . xxiij . Jare. ‖

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 138 f. — Klemming, *Samtida skrifter rör. Sveriges förh. t. fremmande magter*, s. 2. — G. Rudbeck, *Skrifter t. Sveriges hist. tr. före 1600*, nr 103. — Fotolitograf. kopia i 50 ex.

Exemplar: *Eriksberg* Bonde. — *Köpenhamn* KB. — *Oldenburg* SB (def.). — *Stockholm* KB.

1525.

Manuale Lincopense.

Söderköping: Olavus Ulrici, 8. 5. 1525. 4°.

92 bl. Sign.: A⁴—X⁴ Aa⁴—Bb⁴. 17 r. Typer: 1, 2. Init.: b, c, d, e, f. Rubr.: α. Svart o. rött tr. 3 träsnitt, tryckarsignet.

Bl. 1ª tit. rött: [M]añale ſecñdum*(!)* titulum eccle ‖ *svart* ſie Lincopenſis beue*(!)* reuiſum ac *rött* curatiſſime emendatum: ‖ *svart* atq; vigilanti cura e ‖ *rött* laboratuz ī lau ‖ *svart* dē d'i ⁊ vtili ‖ *rött* tatē ꝑlī ‖ *svart* eius ‖ *därunder träsnitt (madonna i strålkrans), härunder rött:* Sancta Maīa ‖ *Bl. 1ᵇ träsnitt (biskop), däröver rött* Stš Nicolaus, *under träsnittet Olof Ulrichssons bomärke, likaledes rött.*

I. *Exorcismus salis et aquae.*

Bl. 2ª sign. Aii*: rött* [A] *svart* diutorium *rött* Exorciſmus ſalis ‖ *svart* noſtrum in noīe dñi Qui fecit ce ‖ lum ⁊ t'ram . . . *Bl. 2ᵇ r. 13:* . . . *rött* Exorciſm⁹ aq̄ ‖ . . .

II. *Ordo ad faciendum cathecuminum.*

Bl. 4ᵇ r. 10 rött: [O]rdo ad cathecuminum faciēd' ‖ . . .

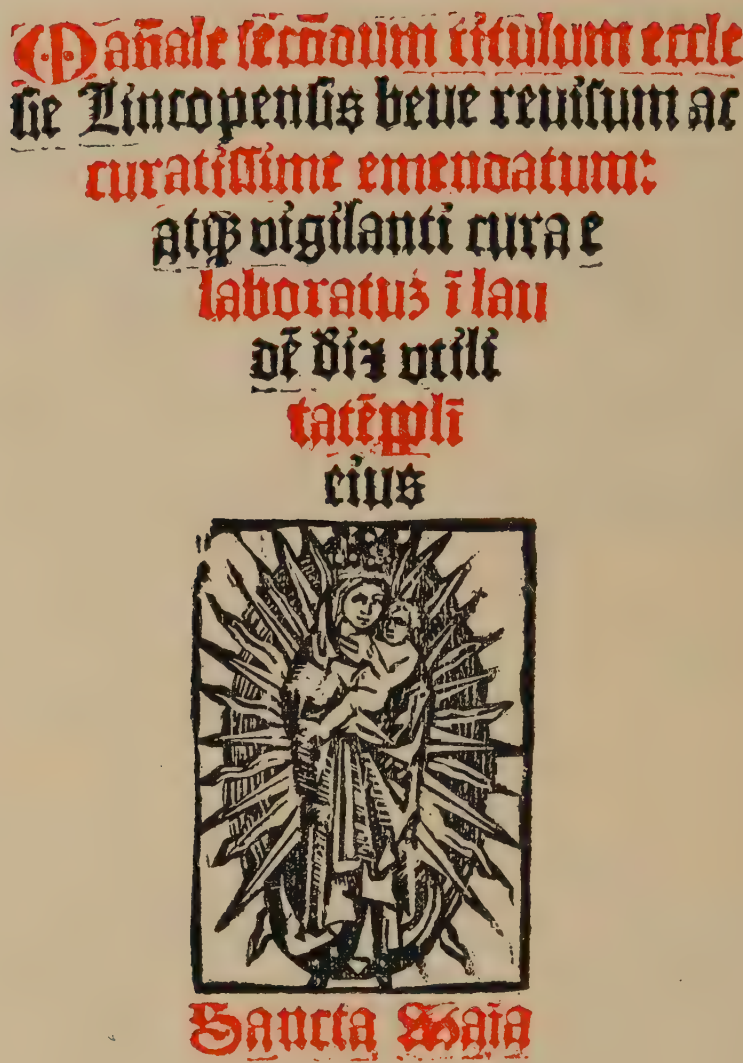
Manuale secundum titulum eccle
sie Lincopensis beue reuisum ac
curatissime emendatum:
atq; vigilanti cura e
laboratuz ī lau
dē dīz vtili
tatē ppli
eius
Sancta Maia

Fig. 71. Manuale Lincopense. Söderköping 1525. Tit.

III. *Ordo ad baptisandum infirmum infantem.*

Bl. 12ᵇ r. 12 rött: [O]Rdo ad baptizandm*(!)* infirm̄. ‖ īfantē q̇ nō p̄t expectare tōm bap ‖ . . .

IV. *Benedictio sponsi et sponsae.*

Bl. 13ᵇ sign. Dj *r. 10 rött:* [B]enedictō spōsi et spōse . . .

Fig. 72. Manuale Lincopense. Söderköping 1525. Sista sidan.

V. *Beneditio thalami.*

Bl. 20ª *r.* 4: ... *rött* Bñd'cō thalaī ‖ ...

VI. *Benedictio potus.*

Bl. 20ᵇ *r.* 13: ... *rött* Bñd'co potⁱ ...

VII. *Ordo ad visitandum infirmum. Litania.*

Bl. 21ª *sign.* Fi *r.* 5: ... *rött* [O]rdo ad visitandū ‖ infirmū ... *Bl.* 28ᵇ *r.* 17: ... *rött* Letanie ‖ ...

VIII. *Unctio infirmorum.*

Bl. 34ª *sign.* Jii *rött:* Si desiderat inungi dicantur se- *indraget* q̄ntes orōes ‖ ...

IX. *Commendationes animarum.*

Bl. 43b sign. Liii *r. 12 rött:* Hic incipi- ‖ *neddraget* unt commendationes aīarū Añ ‖ . . . *Bl. 45—68 saknas, hava innehållit:*

X. *Vigiliae mortuorum* och början till:

XI. *Ordo sepulturae.*

Bl. 69a r. 12: . . . *rött* Col ‖ *neddraget* lecta p defūcto ‖ . . . *Bl. 70b r. 8 rött:* Ad sepeliendū mortuos dr̄ añ fe. ‖ . . .

XII. *Benedictio in Sabbato Sancto.*

Bl. 81a sign. Xi *r. 11 rött* [R] *svart* Ex ſanctorum ange lorum . . .

XIII. *Benedictio esculentorum.*

Bl. 86b sign. Aa ii *r. 15:* . . . Bñdictō paīs ‖ . . . *Bl. 87a sign.* Aaiii *r. 14:* . . . Bñdictio carniū ‖ . . .

XIV. *Commendatio animae.*

Bl. 89a sign. Bbi *r. 16:* . . . *rött* [E] *svart* greſſa annīa*(!)* de ‖ corpore cantent . . .

XV. *Modus ad introducendum sponsum et sponsam ad lectum.*

Bl. 91b sign. Bb iii *rött:* Modus verus ad introducēdum ‖ ſpōſum et ſpōſam ad lectum . . . *slutar bl. 92a r. 12:* . . . Finis*(!)* Deo laus. ‖ . . .

Bl. 92b rött ℭ *svart* Hoc opus Manualis finem ac ‖ cepit feliciter Impreſſūq; Suder ‖ copie procurāte reuerendo ī p̄po ‖ p̄re ꝛ dño dño Johāe braſke ep̄o. ‖ Lincopen ‖ ſi in edib⁹ ‖ Olaui Vl ‖ rici p̄ſbite ri. Anno ‖ dnī Mille ‖ ſiō q̄ngēte ſiō uigeſi- ‖ mo quīto ‖ Octaua ‖ die Menſi ‖ s May. ‖ Laudeſq; ‖ deo . ꝛc̄: *I mitten mellan r. 5—11 boktryckarens signet och det krönta riksvapnet (se fig. 72).*

Denna för svenskt katolskt gudstjänstbruk så viktiga bok är endast känd i ett unikt exemplar, som nu förvaras i universitetsbiblioteket i Uppsala. Exemplaret är tyvärr defekt, i det att arken M—R (bl. 45—68), vilka innehållit Vigiliae defunctorum och början av Ordo sepulturae, saknas. Innehållet framgår av beskrivningen ovan; följande formulär och benediktioner finnas: Exorcismus salis et aquae, Ordo ad faciendum cathecuminum, Ordo ad baptisandum infirmum infantem, Benedictio sponsi et sponsae, Benedictio thalami, Benedictio potus, Ordo ad visitandum infirmum med litanian (nordiska helgon: Henrice, Erice, Olaue, Eskille, Botwide, Sigfride, Helena, Birgitta), Unctio infirmorum, Commenda-

tiones animarum, Ordo sepulturae, Benedictio in Sabbato Sancto, Benedictio esculentorum (panis, carnium, casei et butiri, ouorum, ad omnia, super annonam, ad fruges, noue domus, super potum), Commendatio animae i dödshuset samt slutligen en Modus ad introducendum sponsum et sponsam ad lectum. Detta manuale avviker rätt betydligt från de förut beskrivna Manualia Upsalense och Aboense.

Mellan bladen Vii och Viii hava inskjutits tvänne handskrivna blad, det första med rubriken »Modus sepeliendi Innocentes pueros talis est», det andra med musiknoter till psalmen »Iuvenes et virgines, senes cum iunioribus».

Någon vacker typografisk produkt är Linköpingsmanualet icke. Det är tryckt med en missaltyp av Lübeck-snitt (trol. från Arndes), som väl införskaffats av den s. 281 nämnde Lübecktryckaren Veit Blanck. I början av boken är trycket rätt suddigt och färghållningen brister på flera sidor. Talrika tryckfel finnas även; förkortningarna äro mången gång våldsamt tilltagna som t. ex. bl. 8ª r. 17 peiº, handskriftligt förbättrat till penitus. Lombardanfanger i icke mindre än fem olika storlekar finnas, de största mäta 24 mm., de minsta 3 mm. i höjd. Trycket är utfört i svart och rött, varvid den röda formen tryckts först. Bl. 12ª r. 5 har ordet volo av misstag tryckts rött, men sedan övertryckts med svart. Ett stort rubriktecken hör till typen samt ett i rött tryckt korstecken. Bl. Xi finnes i tre rader den lilla karaktäristiska texttypen från Historia s. Nicolai. På två ställen, bl. 1ᵇ o. sista sidan, finnes Olof Ulrichssons signet i form av ett o med bomärke. Tre enkelt skurna träsnitt illustrera manualet: på titelbladet madonna med barnet i strålkrans, på detta blads baksida biskopsbilden från Historia s. Nicolai och på sista sidan en sköld med svenska riksvapnet tre kronor inom en krönt kvadrat; som sköldhållare en ängel.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 142—145. — Alnander, s. 68. — Schröder XXI. — Klemming, *Sveriges äldre liturg. lit.*, s. 39. — J. Freisen, *Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense* (Paderborn 1904), s. xiv—xvii o. utg. s. 1—128. — Collijn, *Manuale Upsalense*, s. vi.

Exemplar: *Uppsala* UB (sign. 10: 86; bl. 45—68 saknas).

1525, 26. 9.

Statuta provincialia Upsaliensis provinciae.

Uppsala: Bartholomaeus Fabri, 26. 9. 1525. 4°.

36(?) bl. [enl. Stiernman nedan a. a.: »pagg. 70 præter indicem»]. Sign.: A⁴—I⁴(?). Fol.: Folio j—xxxvj(?). 33—35 r. Typ: 1. Init.: a. Rubr.: α.

Bl. 1ª tit: Statuta provincialia Upſalienſis ‖ Provinciæ, Reverendiſſimorum, Reverendorum Celeberrimorumque ‖ Archi-Epiſcoporum, Epiſcoporum ac aliorum Patrum ma- ‖ gna præmaturaqve rumination in diverſis provin- ‖ cialibus conciliis edita. ‖ Statuta ejusdem Provinciæ Synodalia. ‖ Renovatioqve ſtatuti ſuper diviſione inter Curatos dece- ‖ dentes, ipſorumqve ſucceſſores in Synodali ſeſſione ‖ Anno M.D.X. publicata. ‖ Una cum ‖ Epiſtola Gvilhelmi, Sabinenſis Epiſcopi, ‖ Apoſtolicæ ſedis in Regnum Sveciæ & Norvegiæ Legati ‖ a latere, ‖ in principio hujus operis inſerta. ‖

Innehåller:

Epiſtola Sabinenſis.

Bl. 4: Statuta Concilii Provincialis tempore Domini Jacobi Erlandi, Archi-Epiſcopi Upſalienſis Decimi edita, & Telgis promulgata. Qvi obiit Anno MCCLXXXI.

Compendium Statutorum Provincialium Upſalienſis Provinciæ Nicolai Archi-Epiſcopi.

Bl. 21ª sign. **Fj** *o. fol.* **Folio xxj** *sidrubr.:* **[M]embrum [Q]uar-tum** ‖ *r. 1:* **reſſuſcitatum de ſepulcro t'cia die / qd' ſi ihſuſ vbo** . . . *Bl. 24ª sign.* **Fiiij** *o. fol.* **Folio xxiiij** *sidrubr:* **¶ [M]embrum [Q]uar-tum** ‖ *r. 1:* **nentes ⁊ cōicantes ſine aliq̄ abſolutiōe hñtis ptātem abſol-** ‖ **uendi** . . .

Statuta provincialia Jacobi Ulphonis Archi-Epiſcopi.

Renovatio Statuti ſuper diviſione inter Curatos decedentes, ipſorumque Succeſſores, publicata in Synodali ſeſſione, Anno ſalutis MDX. die vero Mercurii decima Menſis Julii. . . .

Slutar: Hæc ſunt, Candidiſſimi & Studioſiſſimi Lectores, Statuta Provincialia Upſalenſium in ſimplicium Sacerdotum & Curatorum eruditionem diligenti, qua licuit, caſtigatione reviſa, emendata & in unum comportata. Errata vero atque vitia incuria Correctoris, vel negligentia impreſſoris ſive Chalcographi commiſſa, vel quocunque

¶ Membrum Quartum Folio xxliij

nentes et cōicantes sine aliq̄ absolutiōe hn̄tis ptātem absol-
uendi vltra penam iurs i trib9 marchis pūiantur

¶ Pūctus Cxj

¶ Itm̄ ex statuto In nōie dn̄i am̄ anno a natiuitate ei9 de
disponitur q̄ aliqs de quolibz capitulo mittatur ad curiaz
regis qui negotia sue dioc ibi valeat pmouere

¶ Punct9 Cxij

¶ Itē excitētur epi et capla vigilare p iqrēdz et exāminādz
vsurez et exequētes penas iuris et statutoz p vsurarios et mā-
dētur obßuari statutum regis ... editū
et publicari et īsertum tenor statuti ... statuti pclig
et effectu ptinz p arenga tenorē .c. vsurarum ... vs et
ßcipitur q̄ mutuū dātes nō ineāt pactuz sup augmēto sortis
et q̄ fructus et redditus pignoruz computentur in sortē de-
ductis exp̄nsis necessariis non obstante promisso iurām
vl obligatōe quacumqz firmitate vallatis

¶ Punct9 Cxiij

¶ Itē q̄ debiores satisfaciant creditorib9 i bonis mobilib9
quādiu sufficiunt illis deficientib9 in prediis satisfaciāt et
ita ne deuoluātur ad extraneos ppinquis et cognatis ve-
nalia primum exhibeantur scdm legū sanctiones

¶ Punct9 Cxiiij

¶ Itē existimāt lestam ordei i supiori Suecia ad xv mr
chz / Itē q̄ in parochialib9 ecclīis i maiorib9 solēnitatib9
publicentur penz vsurariorū et enumerentur ... pene iuris q̄
hn̄ ... in .c. q̄ de vsuris ... quas nos sub
... conuenientib9 b9 sūmariis collocauim9 iuxta eaz conue-
niētiā que reperiūtur in pcilio q̄ incipit In nōie dn̄i / q̄z ali-
q̄s sub htitulo subnectem9 q̄ sb aliis titulis nō sūt colloc...
h ... ponuntur et pmo vsurariis deb...
p9 ... Itē q̄ nl9 eoz pfessiones recipe ... absoluere
nisi a ... e satisfecerit de vsuris vl sufficientē ... dederit
de satisfaciēdo/nec pn̄t facere testamentum ... notatur
iiij

Fig. 73. Statuta provincialia Ups. prov. Upps. 1525. Bl. 24a.

modo reperta, pio & gratioſo ad emendandum & melius interpretandum relinquuntur moderatori atque Lectori. FINIS.

Excuſa ſunt hæc ſtatuta Ærographico Charactere in officina induſtrii Bartholomæi Fabri, Upſal. An. ſalutis Chriſtianæ Milleſimo quingenteſimo vigeſimo quinto VI. Calend. Octobris.

Ovanstående beskrivning är hämtad från Chr. v. Nettelbla, *Schwedische Bibliothec*, St. 2 (Stockh.-Lpz 1728), s. 119 o. 202, där texten avtryckes s. 119—202 efter ett ex., som i förordet säges vara mindre gott, alldenstund det »unter die Fuss-Knechte gewesen». Efter Nettelbla har texten ånyo utgivits av H. Reuterdahl i *Statuta synodalia veteris ecclesiæ sveogothicæ* (Lundæ 1841), s. 128—164. Flera ex. ha emellertid varit kända (se nedan), men nu gått förlorade. Av hela boken återstå endast fyra skadade blad i universitetsbiblioteket i Uppsala, vilka utlösts ur bokpärmar. Dessa blad äro signerade F j—F iiij och folierade Folio [xxj]—Folio xxiiij. Av bladen F ij—F iij är endast nedre hälften bevarad. Texten på dessa fyra blad utgöres av ärkebiskop Nicolaus' provincialstatuter, membrum quartum, slutet av punctus lxvi t. o. m. punctus cxxj, och motsvara i Nettelblas edition s. 165 från ſuſcitatum (orig. reſſuſcitatum) de ſepulcro till s. 175 slutet av punctus cxxj.

Sedan Paul Grijs år 1519 tryckte sin sista bok i Uppsala, låg tryckeriverksamheten här några år nere. Men år 1525 uppdyka samtidigt två nya boktryckarnamn i slutskrifterna till några i Uppsala utförda tryck, nämligen Bartholomaeus Faber eller Fabri och Georg (Jürgen) Richolff d. y. Den förstnämnde är endast känd från den ovan efter Nettelbla avtryckta slutskriften i Statuta provincialia Upsaliensis provinciae. Man har framkastat den förmodan, att Bartholomaeus var son till den i Stockholm åren 1495—96 verksamme boktryckaren Johannes Fabri (Smedh), se ovan s. 142 f. Då denne med viss sannolikhet torde hava varit svåger till den store boktryckaren Bartholomaeus Ghotan, kan hans son hava blivit uppkallad efter denne; härför talar också i någon mån det denna tid i vårt land mindre vanliga förnamnet. Det är också troligt, att Bartholomaeus Fabri varit verksam i Paul Grijs' officin och är identisk med den »Bartholomaeus ligator», som år 1519

band några böcker i Uppsala åt magister Henrik Sledorn, sedermera Gustaf Vasas kansler. En *Bartolomeus* bokebindare, som säkerligen är samme man, anträffas år 1522 i innan mur kvarter i Stockholms stads skottebok.[1] Han saknas emellertid för de närmast följande åren, då han väl ånyo vistats i Uppsala. Han kan senare visas vara verksam som bokbindare i Stockholm åren 1527—1538. I kammarräkenskaperna för dessa år förekommer nämligen flera gånger en Bertill (Barthollomius) bokabindare. Schück har antagit, att han även varit verksam vid det kungl. tryckeriet i Stockholm åren 1527—1530.

Det typografiska materiel, som kommit till användning i detta tryck, är av de bevarade fyra bladen att döma, mycket enkelt: en liten, rätt oskön schwabacktyp, till vilken anfanger av ett mycket litet lombardalfabet (3 mm. höga) höra. Denna typ härstammar från Lübeck (närmast har den använts i böcker, som tryckts av Richolffs moder Anna) och har till Uppsala medförts av Georg Richolff d. y., där den använts i nedan beskrivna tryck. Det är troligt, att Fabri gått i Richolffs tjänst och arbetat som sättare hos denne.

H. Schück, *Två boktryckare o. bokbindare från boktryckarkonstens första årtionde i Sverige;* i: *NTBB*, 1922, s. 1—3. — I. Collijn, *En Uppsalabokbindare år 1519* (= *Bibliografiska miscellanea*, VIII); i: *Kyrkohist. årsskr.*, 1910, s. 225 f. — A. Hedberg, *Bokbindare-bokförare i Sverige 1500—1630;* i: *Pro novitate*, P. 2 (1914), s. 128—131.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 145 f. — Schefferus, *Svecia lit.*, s. 5. — v. Nettelbla, *Schwedische Bibliothec*, St. 2 (Stockh.-Lpz 1728), s. 119—202. — Warmholtz 1743. — Schröder XIX.

Exemplar: *Uppsala* UB (fragm. av bl. F j—F iiij). — Förlorade ex.: *Stockholm* KB (bl. 1 saknades; ex. var bundet tills. m. Gerson, Expositio s. septem psalmos. Uppsala: Paul Grijs, 1515; se: *Brefwäxling imel. E. Benzelius d. y. o. G. Benzelstierna*, s. 228); RA (enl. Stiernman, *Tal om de lärda vettenskapernas tilstånd*, s. 63, not 133, fanns här på hans tid slutet av boken). — *Strö* G. Rålamb (fullst. ex. inköpt på Gyllengripska auktionen för 80 daler; se: *Brefwäxling* etc., s. 252).

[1] *Stockholms stads skottebok 1516—1525* utg. gen. J. A. Almquist (Stockh. 1935), s. 209.

1525.

Horae de domina etc. secundum ecclesiam Upsalensem.

Häri: Horae de s. spiritu. — Horae de s. cruce. — Septem psalmi poenitentiales. — Litania. — Officium de defunctis. — Orationes.

Uppsala: Georg Richolff, 1525. 8°.

136 bl. Sign. ☞ [a]^{8}—☞ b^{8} a^{8}—p^{8}. 16 o. 24 r. Typer: 1, 2, 3. Init.: a, b, c, d, e, f, g. Rubr.: α, β, γ, δ. 5 träsnitt.

Kalendarium. Tabulae. Orationes.

Bl. 1 saknas. Bl. 2ª—12ª kalendarium o. tabulae. Bl. 12ᵇ: ℭ Ewangeliū Johānis ‖ [I]²N principio erat verbū . . . *Bl. 13ª r. 9:* ☞ Cū vadis dormitū sequētez p̄mitte ‖ ꝯfessiōez ac or̄ones subsequētes. ‖ . . . *Bl. 14ᵇ r. 17:* ¶ Subscriptam or̄onē edidit Sixtus Papa ‖ iiij. et cōcessit eam deuote dicen- | tibus coram imagine beate ‖ Marie virginis in sole | .xj. milia annoruz | indulgētiaruz | *Bl. 15ª träsnitt (jungfru Maria i solen), därbredvid:* [A]²Ve sāctissima ‖ Maria mater ‖ . . . *Bl. 16 saknas.*

Horae de domina.

Bl. 17ª sign. a: ℭ Aue maria ǧcia plena dn̄s tecū Dignare me laudare te virgo sa- ‖ crata. . . . *r. 6:* [D]⁴Eus in adiutorium meū intēde. . . . *r. 11:* In honore beatissime marie vir- ‖ ginis Iubilem⁹ dn̄o. . . . *Sign. b:* cordia ei⁹ ꝛ vsq; in generatione et | . . . *Bl. 24ª r. 8:* . . . ℭ Ad *neddraget* laudes. ‖ . . . *Bl. 31ª r. 8:* . . . ℭ Ad Primam. ‖ . . . *Bl. 33ᵇ sign.* c j *r. 10:* . . . ℭ Ad tertiā. ‖ . . . *Bl. 36ª r. 4:* ℭ Ad Sextam. . . . *Bl. 38ᵇ:* ℭ Ad nonā. . . . *Bl. 40ᵇ r. 12:* . . . ℭ Ad vesperas ‖ . . . *Bl. 44ᵇ r. 6:* ℭ Ad cōpletoriuz. . . .

Horae de sancto spiritu.

Bl. 49ª sign. e j *r. 16:* ℭ Ad matutinas de sctō spiritu ·:· ‖ *Bl. 49ᵇ:* ℭ In vnitate sctī spūs benedicat ‖ nos pater eternus Amen. . . . *Bl. 51ᵇ r. 3:* . . . ℭ Ad primā ‖ . . . *Bl. 52ᵇ r. 9:* . . . ℭ Ad t̄tiā. ‖ . . . *Bl. 53ᵇ r. 10:* . . . ℭ ad sextā. ‖ . . . *Bl. 54ᵇ r. 11:* . . . ℭ Ad Nonam. ‖ . . . *Bl. 56ª r. 3:* . . . ℭ Ad vesp̄as. ‖ . . . *Bl. 56ᵇ r. 11:* ℭ Ad Completoriū: . . .

In conuertendo dñs captiuitatē syō: facti sum⁹ sicut consolati Tūc repletū ē gaudio os nostrū ⁊ lingua nostra exultatiōe. Tūc dicēt inter gētes magnificauit dñs facere nobiscū: facti sum⁹ sicut letātes. Cōuertere dñe captiuitatem nostrā: sicut torrēs in austro. Qui seminat in lachrymis: in exultatione metēt. Euntes ibāt ⁊ flebant: mittētes semina sua. Uenientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos. Gloria patri. Sicut. ℭ Psalm⁹.

Fig. 74. Horae de domina sec. eccl. Upsalensem. Bl. 36ᵇ. Uppsala: Georg Richolff d. y., 1525.

Horae de sancta cruce.

Bl. 57ᵇ sign. fj: ✠ Hore de Sancta Cruce. ✠ ‖ [T]³Uaz ‖ crucē | ado- | ram⁹ dñe: Tuā ‖ gl'iosam recoli- ‖ mus passionez. ‖ ... *Bl. 59ᵃ r. 3:* ℭ Ad primā. ... *r. 9:* ... ℭ Ad tciā. ‖ ... *Bl. 59ᵇ:* ℭ Ad Sextā. ... *r. 8:* ... ℭ Ad nonam. ‖ ... *Bl. 60ᵃ r. 7:* ℭ Ad vespas. ... *Bl. 60ᵇ r. 2:* ℭ Ad Cōpletoriū. ...

Septem psalmi poenitentiales.

Bl. 62ᵃ r. 8: ℭ Sequuntur nunc psalmi peni- ‖ tentianales*(!)* septem. ℭ Psalmus. | [D]⁵Omine ne in furore | tuo arguas me: ... *Bl. 70ᵇ r. 16: [Litania]* ℭ Kyrieeleyson. Christeeleyson. ‖ ...

Officium de defunctis.

Bl. 81ᵇ r. 7: ℭ Sequūtur nūc vespe mortuoꝝ. ‖ ℭ Añ. Placebo. ℭ Psalmus. ‖ [D]⁵Ilexi qm̄ exaudiet | dñs. ... *Bl. 86ᵇ r. 13:*

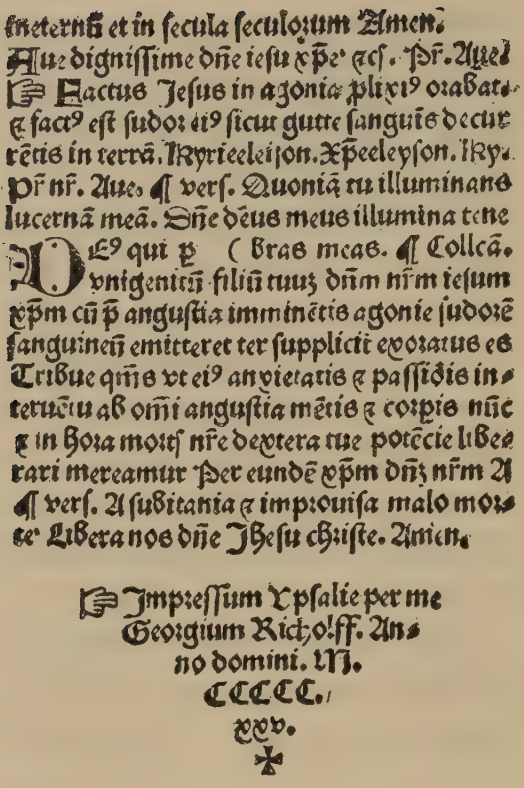
ineternū et in secula seculorum Amen.
Aue dignissime dñe iesu xp̄e ꝛcs. Pr̄. Aue.
☞ Factus Jesus in agonia ꝓlixiꝰ orabat.
ꝛ factꝰ est sudor eiꝰ sicut gutte sanguīs decur
rētis in terrā. Kyrieeleison. Xp̄eeleyson. Ky.
Pr̄ nr̄. Aue. ¶ vers. Quoniā tu illuminans
lucernā meā. Dñe dēus meus illumina tene
DEꝰ qui ꝑ (bras meas. ¶ Collcā.
vnigenitū filiū tuuz dñm nr̄m iesum
xp̄m cū ꝑ angustia imminētis agonie sudorē
sanguineū emitteret ter supplicit exoratus es
Tribue qm̄s vt eiꝰ anxietatis ꝛ passiōis in
teruētu ab om̄i angustia mētis ꝛ corꝑis nūc
ꝛ in hora mortꝭ nr̄e dextera tue potēcie libe
rari mereamur Per eundē xp̄m dñz nr̄m A
¶ vers. A subitania ꝛ improuisa malo mor
te Libera nos dñe Jhesu christe. Amen.

☞ Impressum Vpsalie per me
Georgium Richolff. An
no domini. M.
CCCCC.
xxv.
✠

Fig. 75. Horae de domina sec. eccl. Upsalensem. Bl. 136b.
Uppsala: Georg Richolff d. y., 1525.

¶ Sequūt̄ nūc vigilie mortuoꝝ. ‖ *neddraget* ¶ Añ. Eirige*(!)*. ‖ [U]³Erba ‖ mea aurib⁹ ꝑcipe dñe: ‖ . . . *slutar bl. 112b r. 9:* tris marie matris. AMEN ‖ [O]³ Pie rex christe ꝓpter tua ‖ vulnera quīqꝫ. . . .

Orationes.

Bl. 113a sign. n j: ☞ Oratio de sancta trinitate. ‖ . . . *Bl. 118b r. 11:* ☞ De sancto Erico Rege. ‖ . . . *Bl. 119b r. 22:* ☞ De sancto Olauo. ‖ . . . *Bl. 120a r. 19.* ☞ De sancto Kanuto añ. ‖ . . . *Bl. 130a r. 16:* ☞ Hic incipiūt p̄fate ammonitiones ‖ orationes siue collecte quīdecim beate ꝛ p̄cla- ‖ rissime dei amatricis Birgitte de passione domini quas ante ymaginē. dñi nostri ihesu ‖ christi crucifixi flexis genibus indies diuo- ‖ tissime dicebat. ‖ . . . *Bl. 130b r. 2:* Sequitur nunc Prima ammonitio. ‖ . . . *slutar bl. 136b r. 17:*

te Libera nos dñe Iheſu chriſte. Amen. ¶ Impreſſum Vpſalie per me Georgium Richolff. Anno domini .M. CCCCC. xxv. ✠

Det första bladet, som väl innehållit bokens titel, saknas i de båda kända exemplaren, men det fullständigt bevarade kalendariet[1], som i huvudsak stämmer med det för Uppsala ärkestift gällande, visar, att denna bönbok varit avsedd för bruk inom ärkestiftet. Visserligen förekommer på icke mindre än tre ställen hänvisning till ecclesia Strengnensis, näml. bl. 96^{b} r. 11, 102^{b} r. 3 och 104^{b} r. 11 (responsorium quod sequitur legitur secundum ecclesiam Stregnensem etc.), men i kalendariet finnes t. ex. Eskil på den 12 juni (i Strängnäs den 11 juni) och David den 15 juli (i Strängnäs 25 juni); härjämte finnas flera andra för Uppsalariten karaktäristiska helgondagar, som tala för bönbokens samhörighet med ärkestiftet. I litanian (bl. 72^{a} f.) börjar vidare den nordiska helgonlängden med *Sancte Erice, Henrice, Olaue* etc. Här förekommer också ett sällsynt lokalhelgon, *S. Karlwnge*, som dyrkats i Karlungs socken (nuv. Söderby-Karl) i Roslagen (sockenkyrkan Karlungskirkia, Karlskyrka)[2], alltså inom ärkestiftet.

Kalendariet åtföljes av en del minnesverser samt olika tabeller; bl. 10^{b}—11^{a} finnes sålunda en tabell, som omfattar åren 1515—1562 och angiver gyllental, söndagsbokstäver m. m. för nämnda år, bl. 11^{b}—12^{a} avtryckes en tabula signorum seu minutionum (för åderlåtning) jämte några böner och välsignelser. Bönbokens huvudinnehåll (bl. 17—112) omfattar horae de domina, de s. spiritu, de s. cruce, de sju botpsalmerna med litanian, officium de defunctis samt en avdelning böner (bl. 113—136) med sist de Birgitta tillskrivna 15 bönerna.

I slutskriften finna vi för första gången i ett svenskt tryck Georg Richolffs namn, en boktryckare, som spelat en mycket

[1] Se: I. Collijn, *Kalendarierna i Horae och Tideboken Uppsala 1525;* i: *NTBB*, 1937, s. 65—86.

[2] Se: G. Carlsson, *Anteckningar om ett par svenska helgon, 2. Sankt Karlung i Roden;* i: *Kyrkohist. årsskr.*, 1919, s. 343—348. Carlsson känner dock icke namnets förekomst i Horae 1525.

stor roll i vår svenska boktryckerihistoria icke blott som tryckaren av våra första reformationsskrifter och Nya testamentet 1526, utan också senare som tryckaren av Gustaf Vasas bibel i Uppsala 1540—41. I likhet med Johann Snell, Bartholomaeus Ghotan och Johann Fabri härstammade också Richolff från Lübeck. Om hans liv och verksamhet har jag lämnat en utförlig redogörelse i denna bibliografi, Bd II, s. 82—88, vartill jag här hänvisar.

Det stilmateriel, som förekommer i Horae 1525, är synnerligen brokigt. Huvudparten av boken (bl. 17—112) är tryckt med Snells gamla Dialogus-typ, som ju sedermera vandrade över till Paul Grijs i Uppsala. På grund av det skarpa trycket synes stilen hava nygjutits för bönboken, varvid matrisen till det gamla versala M[61] gått förlorad och ersatts med ett M[32] av tydligt franskt ursprung. För de övriga delarna av boken har den lilla fula schwabacktyp blivit använd, som förut mött oss i de bevarade fragmenten av Statuta provincialia Ups. prov., vilka signerats av Bartholomaeus Fabri. Denna typ hör emellertid till det typmateriel, som Richolff medförde från Lübeck, då han antagligen år 1523 begav sig till Sverige. Av anfanger ha icke mindre än sex olika lombardalfabet (från 3 till 26 mm. höga) kommit till användning, vidare kvadratiska initialer med vita figurkompositioner på svart botten (28 × 26 mm, B, D, I, O, S). Fem olika rubriktecken samt två olika formade korstecken höra till typerna.

Bönboken är illustrerad med fem små träsnitt: bl. 12[b] evangelisten Johannes' symbolum (50 × 35 mm.), bl. 15[a] madonnan i strålkrans (50 × 33 mm.), bl. 57[b] Kristus på korset (50 × 35 mm.), bl. 62[b] konung David (65 × 45 mm.) och bl. 117[a] Johannes döparen (37 × 22 mm.). Några av dessa träsnitt återkomma i senare tryck.

Ovan s. 251—254 har ett korrekturavdrag av en äldre upplaga av dessa Horae beskrivits, som antagligen aldrig blev fullbordad.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 147—149. — v. Troil, *Skrifter o. handlingar t. upplysn. i sv. kyrkohistorien*, Bd V (1791), s. I—IV. — Schröder XX. — Klemming, *Sveriges äldre liturg. lit.*, s. 40. — Freisen, *Manuale Lincopense*, *Breviarium Scarense*, *Manuale Aboense* (1904), s. XLII f.

Exemplar: *Stockholm* KB (bl. 1, 12, 16, 128 saknas; bl. 12 ersatt m. faks.). — *Uppsala* UB (fr. Österfärnebo kyrka; bl. 1—10, 15—24, 58—59, 64 saknas).

[1525?]

Avlatsböner.

[Uppsala]: J[ürgen] R[icholff], [1525?]. Ett bl. 4°.

1 bl. 40 r.(?) Typ: 1. Init.: b, c. Rubr.: α.

R. 4 (den första bevarade raden): [trul] dō ålla diåffwlſkap oc ey ſkam ålla blygdh ey dróffwilſe ålla ‖ *indraget* (waada tz góre gud ‖ [S]²Anctus ſanctus ſctūs dn̄s de⁹ ſabaoth. ‖ ... *r. 11:* ☞ Innocētius paffwe thn̄ viij.... *r. 21:* ☞ Allexander thn̄ ſiåtte paffwē ... *r. 30:* ☞ Hwar ſom gudelika lås tåſſa bón ſkal warda lottakande aff allō thm̄ måſſom oc bónō ſom góras om alla werldena ther med xx. M. aar vj. aar oc ſåx oc lx. dagha aflath. ‖ ... *slutar r. 39:* ... Ock giff thm̄ alt thz thu weſt thm̄ wara nytteliket badha ‖ til liff ock ſiåll Amen. J R ‖

Detta lilla blad i litet kvartformat är tryckt endast på ena sidan med en tryckyta av 103 × 158 mm. med 37 bevarade rader. Bladet är upptill defekt, tre rader synas saknas här. Det har blivit funnet inklistrat i bakre pärmen till ett litet samlingsband i universitetsbiblioteket i Lund, som innehåller två delar av Guillermus Parisiensis Postilla, tryckt i Basel av Michael Furter 28. 1. 1513, samt en på samma officin tryckt upplaga av Passio domini Jesu Christi secundum quatuor evangelistas (def. i slutet). Ljunggren, som beskrivit detta fynd, antager, att det utgör sista bladet av en hittills okänd katolsk andaktsbok på svenska, tryckt i Uppsala av Jürgen Richolff omkr. år 1525, d. v. s. samtidigt med de här av honom tryckta latinska och svenska tideböckerna. Trycket är otvivelaktigt utfört av Richolff. Bladet är tryckt med samma typmateriel, som förekommer i Fabris Statuta provincialia Ups. prov. och i de båda bönböckerna. Bladet är också signerat på sista raden nedtill till höger med bokstäverna J R (= Jürgen Richolff).

Enligt min mening föreligger här icke något fragment av en hittills okänd svensk bönbok utan ett för sig avslutat

[illegible] alla dráffwlskap oc ey skam alla blygdh ey dróffwil[illegible]e alla
Sanctus sanctus sctūs dn̄s deꝰ sabaoth. (waada tz góre gud
pleni sunt cele ꝛ terra glia eius. Agyos otheos ✠ Sanctus deus
Agyos yckyros Sctūs fortis Agyos athanatos eleyson ym[illegible] sctūs
tr immortalis deꝰ miserere nobis Alpha ꝛ o deꝰ et homo O rex glorie
veni cum pace Amen. Signum saluatoris. Jhūs nazarenꝰ rex iu-
deorꝫ miserere nobis p[illegible]tōribꝰ Tytulus triūphalis miserere nobis An.

☞ Jnnocētius [illegible]affwe thn̄ viij. ápthr̄ hógborne ffórstin drotīgh
Elizabeth aff hyss[illegible]nia land begáran oc astwndā gaff allō thm̄ thn̄a
gudelika lása aa sin k[illegible]á ffor jōffru maria beláthe mz pr̄ nr̄. aue mr̄a.
oc credo alla synda ffor[illegible]tilse aff synd oc pino hwart sin sō swa górs
[illegible] sakt ár mz ffullō troskap the som sānan anghr̄ haffua oc árw rat
[illegible]crifftade oc aff lóste mz swasckal ad the synda ey t oppa.

Heel jomffru nadh affull/ stiárna clarare án sool/ gudz moder
ár affull/ sótare án honogx droperódare meer ár roos hwitat
án [illegible]lla dygdhr̄ prydha tik/ anglomen ypparen all helgon hodra
tik j himerik thy at thu ást allō hógre miskūna mik Amen.

☞ All exander thn̄ siatte paffwē haffuer giffnit allō cristnō mē-
nisckiō som thn̄a ápther sciffua bón lesa thrē sin̄om ffor sāncta Anna
[illegible]elata x M. aar aflat aff dódhelikom syndhn̄ oc xx M. aar aff nade
likō syndō stadffast j rom pascka dag Anno dn̄i M cdiiij.

Heel maria ful mz nadh hr̄en ár med tik/ thin nadh wari medh
mik/ thu ást welsignat/ offuer alla qwīnor/ welsignat ár thin
aldra helgasta mod sctā Anna/ och thin hedhr̄ werdogasta ffad sancte
Joachim/ aff hwillō wtganghē ár/ thin aldra helgasta jōffrulikas
likama/ wtan alla sindh oc smitto/ ther aff ár ffódd jhūs xp̄us Amē.

☞ Hwar som gudelika lás tássa bón skal warda lottakande aff
allō thīn mássom oc bónō som góras om alla werldena ther med xx.
M. aar vj. aar oc sax oc lx dagha aflath.

O herra jhū xpe liffuandis gudz son/ thu som hángiādis oppa
korsseno ffor alla syndra sckuld/ oc at lósu/ oc badh fór thm̄/ sō
tik korffásto/ til thī welsignada ffad/ sighiandis O ffadher fórlat thīn
thr̄a bruth/ thy the witha ekke hwat the góra/ swa bedher jac tik/ ffór
thztta tith aldra helgasta orth/ oc helgasta bón/ ath thu for lat allō mi-
nom owenō/ oc allom thīn/ som nakot mothe mik giorth haffwa alla
thr̄a syndher Ock giff thīn alt thz thu west thm̄ [illegible] nytteliket badha
til liff ock siall Amen. J R

Fig. 74. Avlatsböner. [Uppsala]: J R [1525]. Ett bl. 4°.

litet ettbladstryck, innehållande fyra böner, därav tre på svenska, vilkas bedjande medför vissa avlatsförmåner. Av dessa böner återfinnas två i Den svenska tideboken 1525; de äro riktade till jungfru Maria och stå i samband med av påvarna Innocentius VIII och Alexander VI utlovad avlat. Det band, i vilket det lilla trycket anträffats, är ett vanligt medeltidsband med träpärmar överdragna med brunt skinn, som prydes av några få gotiska blindstämplar. Bandet är emellertid skadat och stämplarna otydliga. En av stämplarna (en örn) återfinnes på svenska band, under det att en annan karaktäristisk stämpel i form av en grip hittills icke anträffats på sådana. Den visar släktskap med en på Lübeckband vanlig stämpel, som förekommer på band, som här bundits av bokbindaren Heinrich Coster. Intet hindrar dock, att denna stämpel kunnat komma med annat bokbinderimateriel till Sverige genom någon av de Lübeckboktryckare, som under boktryckarkonstens barndom voro verksamma i vårt land. Bandet är sålunda med all sannolikhet svenskt. Det Richolffska bladet får väl betraktas som ett prov på hans förmåga att sätta svensk text närmast med tanke på tryckningen av Den svenska tideboken.

Litteratur: E. Ljunggren, *Fragment av en katolsk andaktsbok på svenska från 1525(?);* i: *Bok- o. bibliotekshistoriska studier tillägn. Isak Collijn* $^{17}/_{7}$ *1925* (Upps. 1925), s. 265—267.

Exemplar: *Lund* UB (ur bakre pärmen t. Guillermus Parisiensis, Postilla super evangelia dominicalia m. m. Basel 1513).

[Före 1525?]

Oratio de nomine Jesu.

[Uppsala före 1525?] 1 bl. 8°.

1 bl. 38 r. Ghotans typ 7 (= Fabri 2, Mariefred 1).

R. 1: Or̄o beati bernardini de hoc nomine iheſu ‖ [ ]² piiſſime benigniſſime miſerico:diſſime ihū | O dulciſſime ihū . . . *slutar r. 36:* . . . ⁊ in te glori- | ari ac delc̄tari : hoc nomen ſanctuz tuū inuocans | qđ' eſt ih'ſ omps bn̄dictū in ſecula ſeculoꝝ amen: |

Orō beati bernardini de hoc nomine ihesu
pijssime benignissime misericordissime ihū
O dulcissime ihū O ihū fili marie v̄ginis
plenus misc̄dia ꝛ veritate O dulcis ihū miserere
mei scd̄m magnā misc̄diam tuaȝ. O amantissime
ihū te humilit̄ dep̄cor: vt ꝑ illū sanguinē quē ꝓ no
bis miseris pc̄torībus effundē voluisti in ara cru
cis: abluas ōnes iniquitates nr̄as: ꝛ ne despicias
humilit̄ petentē: ꝛ hoc nomē sanctū tuū inuocan
tem qđ est ihesus Hoc nomē ih̄s nomē dulce est:
hoc nomen ih̄s nomen salutare ē Quid ē ei ihūs
nisi saluator O bone ihu tu q̄ creasti ꝛ r̄denisti me
tuo precioso sanguine: ne vnq̄ ꝑmittas me dāna-
ri quē tu ex nichilo creasti O bone ihu ne perdat
me iniquitas mea quē fecit om̄ipotēs bonitas tua
O bone ihu recognosce qđ tuū est: et absterge qđ
alienū est a me O bone ihu miserere mei duȝ tp̄s
est miserendi: ne perdas me tp̄e tremendi iudicij
O bone ihu si merui miser pc̄tor de vera tua iusti
cia penā eternaȝ pro pc̄tis meis grauissimis: ad-
huc appello ꝯfisus a tua vera iusticia ad misericor
diā tuā ineffabilem: vtiq; misereberis mei vt pius
pr̄ ꝛ misericors dn̄s O bone ihu que em̄ vtilitas
erit in sanguine meo dum descēdo in corruptionē
eternā Nō em̄ mortui laudabūt te dn̄e: neq; oēs
qui descēdūt in infernū: sed nos qui viuimus bn̄-
dicimus te pie bone et ineffabilis ihu. O miseri-
cordissime ihu miserē mei O ihu ꝓpicius esto mi
chi pc̄tori ꝛ custos om̄ibus diebꝰ vite mee O ihu
admitte me miseꝝ pc̄torē inter numeꝝ electoꝝ tu
orū. O ihu salus in te sperantiū: O ihu salus in
te credentiū O ihu dulcis remissio omniū pc̄toꝝ
meoꝝ O ihu fili v̄ginis marie: infunde in me gra
ciam tuā scām: sapiēciam: caritatem: castitatem ꝛ
hūilitatē: ac eciā in om̄ibȝ adūsitatibȝ meis paciē
ciā scāȝ: vt te possim perfecte diligē: ꝛ in te glori-
ari ac delectari: hoc nomen sanctuȝ tuū inuocans
qđ est ih̄s omp̄s bn̄dictū in secula seculoꝝ amen:

Fig. 75. Oratio de nomine Jesu. [Uppsala före 1525?]

Vid en undersökning av det i föregående nummer beskrivna bandet till det exemplar av Guillermus Parisiensis' Postilla m. m. (Basel 1513), som finnes i universitetsbiblioteket i Lund och i vars bakre pärm de svenska Avlatsbönerna (Uppsala: Jürgen Richolff, ca. 1525) utlösts, fann jag i främre pärmen det ovan beskrivna lilla ettbladstrycket, som hittills undgått uppmärksamheten. Det egendomliga smala formatet (73 × 152 mm.) faller genast i ögonen. Det lilla bladet erbjuder på sina 38 rader icke något stort jämförelsematerial, men den lilla texttypen är otvivelaktigt identisk med Ghotans först i Lübeck använda typ 7. Denna typ återfinnes sedan i de två breviarier för Strängnäs och Uppsala, som Johann Fabri och hans änka Anna tryckte i Stockholm åren 1495 och 1496, och slutligen i den enda bok, som trycktes hos kartusianerna i Mariefred, Alanus de Rupe, De psalterio b. Mariae virginis. I det lilla ettbladstrycket är typen emellertid icke ren, här och var finnes ett minuskel-h med neddragen andra stapel insprängt liksom också ett abbreviationstecken ê (= ere), som ej höra till den ursprungliga typen. Liknande bokstäver på samma kägelhöjd, ehuru i icke fullt så slitet skick, tror jag mig emellertid hava återfunnit i en av de texttyper (2^{B}), som kommit till användning i Uppsala domkapitels av Paul Grijs ledda tryckeri (1510—1519). Ehuru texttypen från Alanus 1498 hittills icke återfunnits i något Uppsala-tryck, men väl initialmaterielet, torde det icke vara uteslutet, att även denna typ tillhört domkapitelstryckeriets stilförråd och att därför det nyfunna ettbladstrycket kan hava tryckts i Uppsala, kanske före 1525.

Det lilla trycket innehåller en bön till Jesu namn. Denna bön, som med olika varianter finnes intagen i talrika franska, tyska (t. ex. Hortulus animae), nederländska, engelska och nordiska bönböcker, var mycket populär särskilt i franciskanerkretsar. Den tillskrives olika författare, bl. a. såsom i rubriken till föreliggande tryck den hel. Bernardinus av Siena († 1444), som ju är bekant för sin dyrkan av Jesu heliga namn. Den torde emellertid ytterst gå tillbaka på en av den hel. Anselmus' meditationer, varav den är en parafas. Bönen finnes även intagen i den av Richolff i Uppsala år

1525 tryckta latinska tideboken, ehuru något avvikande från texten i vårt nyfunna ettbladstryck, samt i översättning i den Svenska tideboken från samma år.

Litteratur: I. Collijn, *Ett nytt Uppsala-tryck före 1525? Oratio de nomine Jesu;* i: *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen,* 1937: h. 3.

Exemplar: *Lund* UB (ur främre pärmen till Guillermus Parisiensis, Postilla super evangelia dominicalia m. m. Basel 1513).

[1525.]

Vor fruwe tydher.

[Uppsala]: Jürgen Richolff, [1525]. 8°.

88(?) bl. Sign.: A⁸—I⁸ [aa]⁸—bb⁸. 24 r. Typer: 1, 2. Init.: a, b, c, e, h, i, j, k. Rubr.: α, β, γ. 2 hänvisnings-, 1 korstecken. 5 träsnittslister. 16 träsnitt. Tryckarmärke.

Vor fruwe tydher.

Bl. 1ª sign. A *tit. inom 4 randlister:* ℭ Hár bygynnes ‖ vor fruwe tydher ‖ paa ſwenſká ·:· ‖ [H]adher waar ſō ‖ ár j hīblō . . . *r. 12:* . . . Wthan frálſa oſſ aaff ‖ ondho A M E N ‖ *Bl. 1ᵇ:* ☞ [A]ue maria gratia plena dominus tecum. ‖ *Därunder träsnitt (bebådelsen), t. v. randlist. Under träsnittet:* [H]eel maria ful mz nadh / . . . *Bl. 2ª sign.* Aij: ☞ [D]ignare me) ‖ [O] helegh jomfru gór mich werdughan . . . *Bl. 11ª r. 5:* . . . ☞ Ad primā. ‖ . . . *Bl. 12ᵇ r. 20:* ☞ Ad Tartiam*(!)*. ‖ . . . *Bl. 14ᵇ r. 3:* ☞ Ad Septam. ‖ . . . *Bl. 16ª:* ☞ Ad nonam. ‖ . . . *Bl. 17ª sign.* C *r. 22:* ☞ Ad veſperas. ‖ . . .

Helghe andz tidher.

Bl. 22ᵇ r. 22: ℭ Heer ápter ffólgher ‖ ✠ ✠ helghe andz tidher. ✠ ✠ ‖ *Bl. 24ª r. 19:* . . . ☞ Ad primā. ‖ . . . *Bl. 25ª r. 10:* . . . ¶ Ad ter. ‖ . . . *Bl. 26ᵇ r. 21:* ☞ ¶ Ad Nonā. . . . *Bl. 27ᵇ r. 10:* ☞ Ad veſperas. . . . *Bl. 28ᵇ r. 2:* ¶ Ad cōpletoriū. . . .

Helga kors tyder.

Bl. 29ª r. 12: ℭ Heer ápter ffólgher ‖ ✠ ✠ Helga kors tyder. ✠ ✠ ‖ . . . *slutar bl. 31ª r. 6:* Loffuad warde gud. A m e n ‖

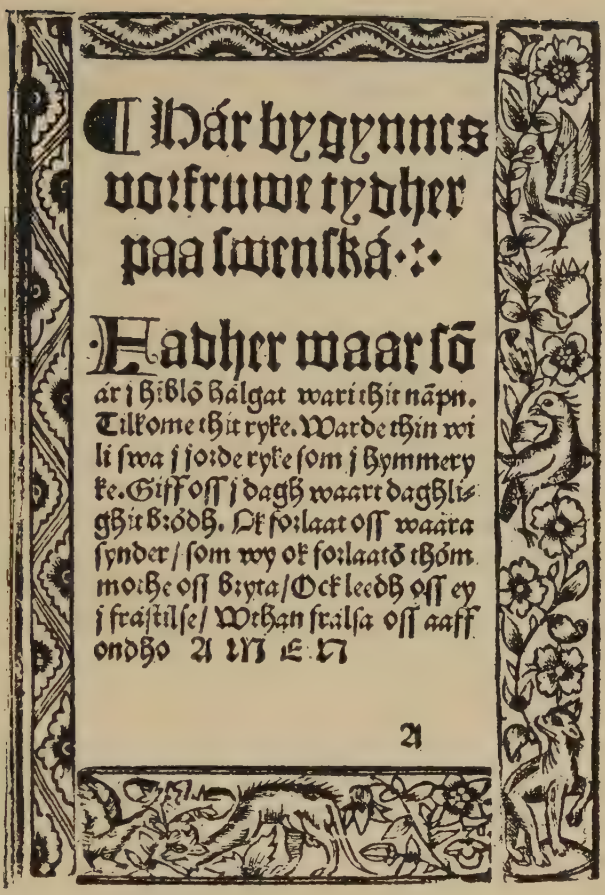

Fig. 76. Vor fruwe tydher. [Uppsala]: Jürgen Richolff, [1525]. Tit.

Sju botpsalmerna och litanian.

Bl. 31ª r. 7: ¶ Hár begynnas ſyw Pſalmana vppa Swēſca Oc áre ganſká nyttoghe at láſa fore ſyw ódheligha ſynder. ... *Bl. 36ᵇ r. 17 litanian:* [K]yrieliyſon. Xpelēyſon. Kyrieleyſon. [H]re miſkunna tigh offuer mich.... *Bl. 40ª r. 20:* ¶ Heer lyktas ſyw Pſalma Gudi til loff och ára Amen

Böner.

Bl. 40ª r. 22: ☞ ¶ Heer bórias femtē bóner aff wara herra Iheſu criſti pyna och dódh. *Bl. 40ᵇ träsnitt (Birgitta m. pilgrimsattribut framför Kristus), därunder:* [O]⁶ Sóthe ihū cri- ſte árwár-

delighȳ sótme tig | álskāde.... *Bl. 43ᵇ r. 10:* ☞ Heer epther ffolger Sundax bónen. ‖ ... *Bl. 50ᵃ r. 18:* ✠ ☞ Een gudh bón aff ☜ ‖ Sancte Erick | konungh. ‖ ... *Bl. 51ᵃ:* ☞ En gudh bón aff sancte ‖ Oloff Konungh. ‖ ... *Bl. 58ᵇ:* ☞ Een god bón aff Sancta Anna ☜ ‖ *därunder träsnitt (den hel. Anna själv tredje). Bl. 59ᵃ:* [A]²Llexander thn̄ siátte paffwē ... *Bl. 61ᵃ r. 11:* ☞ Een god bón til jomfrw maria som ston- ‖ der j sancte Birgittis siette bogh. ‖ ... *Bl. 62ᵇ:* [I]⁷ Then fierde sācte Birgit- ‖ tis openbarelses bok stōdr̄ ‖ ... *(I KB:s ex. följa två bl. ur ark I(?), som bl. a. innehåller):* ✠ ☞ En bón aff Sācto Cristoffero ♣ ‖ ...

Kalendarium, tabula signorum, böner m. m.

Bl. 73 saknas. Bl. 74ᵃ sign. [aa ij]—*82ᵇ kalendarium. Bl. 83ᵃ:* ☞ [I]ulij pafwis testament ... *Bl. 83ᵇ—84ᵃ tabula signorum. Bl. 84ᵇ:* ℂ Ewāgeliū Johānis ‖ ☞ In prīcipio erat verbū.... *Bl. 85ᵃ r. 15:* ☞ Heer ápterfólie skrifftordē paa swánska. ‖ ... *Bl. 87ᵃ:* [H]⁵Eel Jesu myn hárre káre. ☜ ‖ Heel ihesu alla wárldina áre ‖ *slutar bl. 88ᵇ r. 7:* ... Ok ath iak mik saa nw tyl edher ‖ wánda Ath iak bliffwer mz edher efforwthen ‖ ándha AMEN ✠ ‖ *Härunder Richolffs tryckarmärke 1 omgivet av rubriktecken, underskrift:* [I]urgen Richolff ·:· ‖

På grund av att de två enda exemplar, som bevarats av vår första på svenska tryckta bönbok, äro defekta och ombundna, är det givetvis svårt att bestämma läggens ordningsföljd. Det naturligaste borde hava varit, att den svenska tideboken i likhet med den latinska börjat med kalendariet och tillhörande partier. I Kungl. bibliotekets ex. sitter dock denna avdelning sist omfattande två med [aa] och bb signerade ark, till vilka också det sista bladet med boktryckarens namn och signet hör. I det ex., som tillhör Uppsala, saknas dessa båda ark. Det är därför med en viss tvekan, som jag i ovanstående beskrivning följt Klemming, även om det med A signerade bladet ger intryck av ett titelblad.

Den svenska tideboken kan sägas innehålla tre huvudavdelningar. Den första omfattar de egentliga tiderna: vor fruwe tydher, helghe andz tidher, helga kors tyder, varpå följer syw psalmana fore syw dödheligha synder med litanian. För denna avdelning synas de latinska Horae hava tjänat som förebild. Den andra avdelningen omfattar ett antal böner

på svenska (även danska), börjande med de Birgitta tillskrivna femton bönerna, dock av annan redaktion än de latinska. På dessa följa böner till jungfru Maria, Frälsaren, skilda helgon, även nordiska, »en godh bön af then nampn Jhesu» m. m. Tideboken avslutas med en tredje avdelning, om vi nu följa Klemming, som omfattar ett kalendarium på svenska, till vilket fogats bl. a. en tabula signorum för åderlåtning, skriftorden på svenska, en del böner samt till sist en hymn till Jesus.

Till grund för kalendariet ligger otvivelaktigt Uppsala ärkestifts helgonlängd. Så finnas de båda Eriksdagarna, den hel. Bernardus 25 aug., Ethmundi conf. 16 dec. och Eadmundi reg. 20 dec. m. m., men flera för ärkestiftet främmande helgondagar hava, oftast felaktigt daterade, tillfogats i stort antal särskilt för de sex första månaderna. I några enstaka fall, 13 mars Josep och 25 juni Sancte Knut hertogis, liksom i de danska kolumnrubrikerna och en eller annan danism, »buden faste» för vigilia, kan inflytande från Christian Pedersens i Paris år 1514 tryckta danska tidebok skönjas. De flesta nytillkomna helgondagarna äro emellertid hämtade från tyska, särskilt lågtyska, och franska kalendarier. Litanian är däremot mycket enkel, de nordiska helgonen hava fått följande ordning: Sancte Erik, Henrich, Olaff, Eskill, Botwid . . ., David . . ., Helena, Birgitta. S. Karlung från de latinska Horae 1525 har icke medtagits.

I Tegel, Gustaf I:s historia, d. 1 (1622), s. 118, lägger förf. följande yttrande i konungens mun, fällt vid ett samtal med Johannes Magnus: ». . . the Tydsche, Fransosiske, Behemiske och Engelske hadhe nu vthtolckat Biblien, och monga godha Böoker på theras eghet Mål, men här i Swerige wore platt inga Böoker på wårt Swenska Tungemål affsatte, vthan allenast then Danska Wårfrw Tijdhen, ther vthi mycket wrongt, emot den heligha Skriffts rätta Grund och Mening war medh inmängt». Visserligen är tidebokens språk starkt daniserande liksom också germaniserande, men en direkt översättning av den danska tideboken föreligger icke. Det är ej heller nödvändigt att, som Palmér gjort (se nedan a. u.), tillgripa en för övrigt helt obestyrkt teori om två danska sättare, vilkas inflytande spåras icke blott i Tide-

Fig. 77. Tryckarmärket å sista sidan i Vor fruwe tydher [1525].

boken utan även i Een nyttwgh wnderwijsning 1526, ja t. o. m. i Nya Testamentet 1526. N. Lindquist har (nedan a. u.) visat, att flera i den svenska tideboken ingående böner direkt överflyttats från ett danskt original och i verbalt hänseende troget följa varandra, under det att andra böner med samma ämne och samma överskrift äro skiljaktiga såväl till innehåll som formulering. Till andra böner åter finnas motsvarigheter i rent svenska medeltidshandskrifter (t. ex. KB cod. A 80). Det blandade innehållet i den svenska tideboken får därför skyllas på förlagorna. Det kan tilläggas, att Hj. Holmquist i Svenska kyrkans hist., III: 1 (1933), s. 112 antyder, att doktor Peder Galle i Uppsala domkapitel kanske varit utgivaren av denna bönbok på svenska för lekfolket.

I tideboken har blott en texttyp kommit till användning, nämligen den lilla Richolffska från Lübeck medförda typen. Talrika anfanger från olika alfabet pryda den lilla boken; de flesta hava förut använts i de latinska Horae. Titeln på första sidan omgives av fyra ramlister, som vi sedan skola återfinna i det kungl. tryckeriet i Stockholm jämte annat både typ- och illustrationsmateriel från den lilla Uppsalapressen. Tideboken är nämligen rikt illustrerad med träsnitt, som dock äro mer eller mindre enkla och råa i

utförandet. Icke mindre än 16 träsnitt förekomma, föreställande bl. a. apostlarna Petrus, Paulus, Andreas och Johannes, helgonen Erik och Olof, den hel. Anna (bl. 55^a 71 × 49 mm.; bl. 58^b själv tredje 98 × 70 mm.), jungfru Maria i solen, den hel. Gregorius' mässa m. fl. Även en Birgittaframställning finnes bl. 40^b (60 × 60 mm.). På sista sidan finnes Richolffs från Lübeck medförda mindre tryckarmärke (se fig. 77).

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 149—153. — S. Baelter, *Historiska anmärkningar om kyrcko-ceremonierna* (1762), s. 392—395. — Schröder XXII. — Klemming, *Sveriges liturg. lit.*, s. 41 f. — Geete, *Fornsvensk bibliografi*, nr 270, 279. — J. Palmér, *Reformatorerna o. översättningen av Nya testamentet 1526;* i: *Arkiv f. nord. filol.*, 42 (1926), s. 20—60. — N. Lindqvist, *Ha danska sättare inverkat på reformationstidens bibelsvenska?;* ibid. 42 (1927), s. 163—197. — Collijn, *Kalendarierna i Horae och Tideboken 1525;* i: *NTBB*, 1937, h. 2. — Hela bönboken utg. av Klemming under tit. *Den svenska tideboken.* Stockh. 1854.

Exemplar: *Stockholm* KB (bl. 4—5, 30, 58, [65—66, 69—73?] saknas; kalendariepartiet skadat, ex. restaurerat). — *Uppsala* UB (bl. 39, 64 ff. saknas; prov.: Carl G. Tessin).

Kungl. tryckeriet.

De närmare omständigheterna vid grundandet av det kungl. tryckeriet i Stockholm äro icke säkert kända. Att tryckeriets förflyttning från Uppsala och dess installering i huvudstaden stod i samband med reformationens genombrott i vårt land och att de ledande krafterna också vid det i Stockholm »uptagna prenterijet» äro att finna bland reformatorerna torde icke behöva särskilt framhållas.

Första gången Stockholmstryckeriet nämnes är i det ovan s. 283 anförda stället i ett den 9 nov. 1526 daterat brev från konung Gustav till biskop Brask, alltså tre dagar sedan konungen givit sin hövitsman på Stegeborg befallning att beslagtaga det biskopliga tryckeriet i Söderköping. Detta får nämligen, som konungen skriver, icke vara »thet prenterii til förfong som nw j Stocholm med swaar kost vpretthet ær». Det första tryckalster, som signerats i det nyupprättade tryckeriet, Een nyttwgh wnderwijsning, är daterat den 14 febr. 1526. Det är utfört med det typmateriel, varmed Jürgen Richolff arbetade i Uppsala år 1525. Det är också i slutet försett med ett av hans tryckarmärken, samtidigt som i den slutgiltiga upplagan titelbladets baksida prytts med det svenska riksvapnet, väl i avsikt att visa tryckeriets numera statliga karaktär. Een skön nyttugh vnderwijsning har endast tryckåret 1526, men är tryckt senare än en Een nyttwgh wnderwijsning och med den nya texttyp, varmed Thet Nyia Testamentit på swensko fullbordades 15 aug. 1526.

Flera skäl tala för, att Jürgen Richolff inkallats till Sverige just för att trycka den svenska översättningen av det Nya testamentet, liksom han senare, år 1539, åter inkallades till vårt land för att trycka Gustav Vasas bibel 1540—41. Vid beskrivningen av bibeln har jag i denna bibliografi (II, s. 82—88) lämnat en ingående redogörelse för Jürgen Richolff d. y:s tidigare verksamhet i Lübeck och Hamburg, till vilken jag här hänvisar. Det är möjligt, såsom Adell i sin nyutkomna bok, »Nya testamentet på svenska 1526», antager, att archielectus Johannes Magnus eller hans broder

Olaus under år 1525 förhandlat med Richolff i Lübeck, det kan också vara möjligt att Richolff, såsom jag förut framhållit är identisk med den »prenter», som var i mäster Johann Sasses följe, när denne år 1522 besökte Sverige. I ett brev daterat Lübeck den 25 april 1523 från den bekante köpmannen Herman Israel till Gustav Vasa skriver Israel: »Leve her Gustaff, de ganse rat unde alle des rykes guner bydden und begeren, gy prenten laten de doget des konyges, sus he int ryke gehandelt heft. Her Johan Sasse heft enen prenter by syck, dat he doch myt ettelyken gestelyken vorneme, syn hyr alle frunde begeren.»[1] I den förra delen av detta citat rör det sig om det manifest mot Kristian II, som senare på året under titeln »Uan der grwsame tyrannesche miszhandelinge» trycktes i minst tre lågtyska och en högtysk upplaga (se ovan s. 286—291). Den i skrivelsen nämnde Johann Sasse var ett av Gustav Vasas ombud i Lübeck och samme man, som den 7 juni 1522 anlände till Söderköping med en hjälpflotta om tio lübeckska fartyg till riksföreståndarens undsättning. I hans följe befann sig också en skrivare och en barberare[2] samt, som av Herman Israels brev framgår, en boktryckare. För de tjänster, som Johann Sasse gjort riket, anmodar Gustav Vasa i ett brev den 28 maj 1523[3] domkapitlet i Uppsala att »honom annama in i capiteleth för edher medbroder ok caneka døme som i Vpsala domkörkio ær», så att han »skildes hædan fraan rikit med naakon wördningh ok ære». I december 1523 är Sasse åter tillbaka i Lübeck. Han hade här i uppdrag att undersöka möjligheterna för konung Gustavs giftermål, varvid han bl. a. vände sig till det mecklenburgska hovet.

Efter år 1520 känner man intet tryck, som utgått från Richolffs första Lübeckpress. Det är sålunda icke otänkbart, att han åren 1522—23 varit i Sverige och här underhandlat »myt ettelyken gestelyken» om ett tryckeris upprättande i Uppsala. Om tryckningen av det Nya testamentet på svenska redan nu varit på tal undandrager sig vår vetskap, men ett avtal kan hava kommit till stånd med Richolff, varefter han återvänt till Lübeck närmast för att skaffa nya pressar och typer. Richolff är bevisligen verksam i Uppsala år 1525, vilket år Horae de domina secundum ecclesiam

[1] Avtr. i *Hanserecesse*, VIII, s. 373. Se ovan s. 287.

[2] Se skrivelse den 30 maj 1522 från Kort Konninck, Herman Israel m. fl. till Gustav Vasa, avtr. i *HSH*, 28 (1857), s. 7 ff.

[3] *Gustaf I:s registratur*, I, s. 61 f.

Upsalensem är daterad; slutskriften lyder »Impressum Vpsalie per me Georgium Richolff. Anno domini M. CCCCC. xxv.» Samma år den 26 sept. är ett annat Uppsalatryck daterat, Statuta provincialia Upsaliensis provinciae, utfört med en av de typer, som Richolff medfört från Lübeck, men undertecknat Bartholomaeus Fabri. Som redan ovan påpekats (s. 298) torde denne ha varit i Richolffs tjänst och av honom använts bl. a. som sättare och bokbindare.

Har Richolff inkallats till Sverige för att trycka det Nya testamentet, så har han också medfört sitt typografiska materiel, nya typer, nya anfanger, träsnitt m. m. till Uppsala. Vi veta icke, när tryckeriet i Uppsala överfördes till Stockholm, om vid slutet av år 1525 eller i början av 1526, men det kan ej vara något tvivel underkastat, att Richolff på konungens befallning ombesörjt flyttningen och att han förestått det nya tryckeriet under dess första verksamhetsskede eller till dess konungen, som han i det bekanta brevet till Brask av den 4 jan. 1527[1] skriver, bestyrt detsamma »medh goda swenska karla ath vj epther thenna dagh icke skwle behöffwa ther tijl inkalla några tiszka». Och vidare i samma brev: »och ther före scriffwe vij edher tijl ath vj icke gerna såghe ath thetta vårth uptagna prenterj skwlle bliffwa förlagt med thet i Suderköpungh. Veel vetandis ath thet inthet saa vel besörgt var med all deel som thetta i Stocholm.» Till Stockholm har Richolff säkerligen medfört sina sättare, enligt senaste forskningar till antalet två, däribland troligen den nämnde Bartholomaeus Fabri. Allt talar för, att Richolff också utfört tryckningen av det Nya testamentet, men efter fullbordat värv återvänt till Lübeck eller direkt till Hamburg, där han kan visas vara verksam från år 1529.

Närmaste överinseendet över det nyupprättade kungl. tryckeriet har säkerligen konungens kansler Laurentius Andreae utövat. Att även Olavus Petri haft med tryckeriet att göra framgår av följande anteckningar i Räntekammarboken 1527—28 (KA):

> S. 26. Opbyrd Anno etc. xxvii.
> Aff Clerkeridh i Vpsala sticht.
> Item annammat aff her Hans j Skåå sancti Nicolai affton xl marck och the antwordadis Mester Oloff till Prenterijdh.
> S. 359. Skenckningar Åår etc. xxvii
> Item Mester Olaff Petri till prenteridh sancte Anne tidh xl mark.
> Item än f

[1] *Gustaf I:s registratur*, IV (1527), s. 3 f.

Åt tryckeriet anvisades lokaler i hospitalet på Själagårds-, nu Skärgårdsgatan. I stadfästelsen å Stockholms stads ordinantia om hospitalen av den 10 juli 1527 (oriktigt daterad 1537 i Gustaf I:s registratur) heter det: »Theslikes är och vor vilje, at prenterijdt som för dett menige bästa här i riket upptagit är, skal blifva stondendes i siälagarden, effther ther är beqvämlich rum ther till, som fåfäng stonda». Här har tryckeriet varit installerat till långt in på det följande århundradet.

H. Schück, *Den svenska förlagsbokhandelns historia,* I (1923), s. 53 ff. — I. Collijn, *Översikt av det svenska boktryckets historia 1483—1700* (1929), s. 207 ff. — A. Adell, *Nya testamentet på svenska 1526* (1936), s. 46—56, 60 ff.

1526.

Een nyttwgh wnderwijsning.

Uppl. 1.

[Uppsala—Stockholm?: Jürgen Richolff], 1526. 8°.

End. första arket sign. A⁸. 26 r. Typer: 1, 2, 3. Init.: a, b, c. Tit.-ram: A¹. Marginalier.

Bl. 1ᵃ inom tit.-ram A¹: **Een nyttwgh ‖ wnderwijſning wthwr ſcrifftēne om menniſ- kienes fall / och hwrw ‖ ledhes gwdh henne wprettedhe ighen. ‖ M. D. XXvi.** ‖ *Bl. 1ᵇ:* **Een nyttwg vnderwij- ſning wthwr ſcrifftēne om mēniſkie- ‖ nes fall / och hwrw- ledhes gudh hēne wprettedhe jgheu*(!)*.** ‖ *[Reg.]* [S]⁶ōrſt fōrtålies ‖ hår hwrw erligha och wål mēniſkian ſkapath ‖ war. ‖ . . . *Bl. 2ᵇ [Föret.]:* [E]⁷fter alla chriſtna mēni ſchior bekenna Jeſum Chri- ſtum . . . *Bl. 3ᵃ sign.* A iij*:* **Om mēniſkiones erli- ‖ ga ſkapelſe.** ‖ . . .

Fragmentet slutar bl. 8ᵇ r. 23: **de theras råtta gudh och ſkapare.** ‖

Av denna första upplaga är endast ovan beskrivna antagligen kasserade provark känt, vilket satt inbundet i slutet av ett samlingsband tillhörigt Skara stiftsbibliotek, innehållande följande skrifter av Laurentius Petri: Predikan om världslig överhet (1561), Om några stycken rör. nattvarden (1562), Predikan mot mandråp (1562), Om förbjuden skyldskap (1572) samt hans översättning av Menius, Förklaring om exorcism vid döpelsen (1562).

Fig. 78. Een nyttwgh wnderwijsning 1526. Uppl. 1. Tit.

Provarket liksom den slutgiltiga upplagan är tryckt med den lilla schwabacktypen från den Richolff-Fabriska officinen i Uppsala. Dock hava nya typer tillkommit för bokstäverna å, ä och ö. Det första försöket att gjuta dessa typer synes emellertid icke hava slagit väl ut, ty å- och ä-typerna, som i det första stadiet hade för stora o-, resp. e-tecken, hava omgjutits. I sitt första stadium ha dessa typer använts i ark A av första upplagan samt i arken B—F och sekundaformen av ark G i den fullständiga upplagan. Vid nysättningen av ark A ha de nya bokstavsformerna kommit

till användning. Adell har framställt den teorin, att ark A i sin första gestalt jämte arken B—G blivit satta i Uppsala, innan tryckeriet förflyttades till Stockholm. För en sådan åsikts riktighet skulle förekomsten av ett litet lombard-S bl. A_v^b sista raden kunna tala, vilket tillhör den Richolffska stiluppsättningen i Uppsala och som i den nya upplagan ersatts med ett vanligt versalt S. Typ 3 (testamenttypen) förekommer på titelsidan i sista raden, men kan icke påvisas i något firmerat Uppsalatryck, ej heller initialerna E och F (av alf. a). Men då dessa initialer och testamentets texttyp kommit till Uppsala med det av Richolff i Lübeck hämtade typografiska materielet, finnes intet faktum, som direkt talar emot riktigheten av Adells teori — för så vitt Uppsalatryckeriet först år 1526 flyttades till Stockholm.

Om de ändringar, som företagits i detta ark vid den slutgiltiga redigeringen av den lilla boken, se uppl. 2.

Litteratur: *Een nyttwgh Wnderwijsning. Den svenska reformationens förstlings-skrift tryckt i Stockholm 1526* ånyo utg. af A. Andersson (Ups. 1893), s. LXXXI—CV. — A. Adell, *Nya Testamentet på svenska 1526* (Lund 1936), s. 52—56. — Se också nedan vid uppl. 2 citerade arbeten.

Exemplar: *Stockholm* KB (bl. 1—8, urspr. inbundna i slutet av ett samlingsband Laurentius Petri-skrifter i Skara stiftsbibl.; dep. 1892 av domkapitlet i Skara).

1526, 14. 2.

Een nyttwgh vnderwijsning.

Uppl. 2.

Stockholm: (Jürgen Richolff), 14. 2. 1526. 8°.

112 bl. Sign.: A^8—O^8. 26 r. Typer: 1, 2, 3, 4. Init.: a, b. Rubr.: α, β. Titelramar: A^1, B a—c. Signeter: 1—2. Marginalier.

Bl. 1a tit. inom ram A^1: **Een nyttwgh ‖ vnderwiſſnīg wthwr ‖ ſchrifftenne om men= ‖ niſkiones fall / och hwrw ledhes gwdh hēne wpret= ‖ tadhe jghen / Hwilken my ‖ kit nyttugh år allom chri= ‖ ſtnom meniſkiom ath we= tha / beſynnerligha eenfål= loghom preſtom / ſom ſå ‖ dāt plichtoghe åre theras almogha ath låra. ☞ M. D. XXVI.** ‖ *Bl. 1b:* **Inſignia Goſtaui ‖ Suecorum Gothorū= que Regis.** ‖ *Därunder det svenska riksvapnet (signet 1); på sidorna*

Een nyttwgh
wnderwijsnig wthwr
schrifftenne om men=
niskiones fall / och hwrw
ledhes gwdh hēne wpret=
tadhe jghen / hwilken my
kit nyttugh år allom chri=
stnom meniskiom ath we=
tha / besynnerligha een sål=
loghom prestom / som så
dāt plichtoghe åre theras
almogha ath låra.
M. D. XXVI.

Fig. 79. Een nyttwgh vnderwijsning 1526. Uppl. 2. Tit.

ramlisterna B a—c. Bl. 2ª sign. A ij *register:* [W]²Tthi tesse book förtelies först hwrw ‖ erligha menniskian scapat war ‖ . . . *Bl. 2ᵇ:* [E]⁷Fther alla christna mēni ‖ schior bekēna Jesum chri ‖ stum . . . *Bl. 3ª sign.* A iij: Om menniskiones år= ‖ ligha scapelse. ‖ . . . *Sign. b:* Om gudz lagh ‖ ach*(!)* bodh. ‖ . . . *slutar bl. 111ª r. 1:* . . . huilkit oß allom wnne gudh fadhr̄ ‖ och son och then helghe ande / Amen. ‖ *[Errata.]* Er och hår någhon stycke förseedt och o= ‖ rått prentat för förswmelse schull / såå ath ‖ någhre bookstaffuar syllaber och oordh an ‖ nerlunda vthsatte åro / ån som actat war ‖ sååsom j

thenne effthersсriffna punctar finnes. || . . . *bl. 111ᵇ r. 17 [slutskrift]:* Prentat j Stocholm åår effther gudz || byrd. M. D. xxvj. påå sancti || Sigfridz affton. *Bl. 112ᵃ:* Esaie xl. || Uerbum domini manet in aeternum. || *Därunder Richolffs tryckarmärke (signet 2). Bl. 112ᵇ tomt.*

Ovan har beskrivits ett kasserat ark eller provark till en i övrigt icke belagd första upplaga av Een nyttwgh wnderwijsning. Detta ark har blivit helt och hållet nysatt, varvid följande större ändringar vidtagits. Titeln har med bibehållande av träsnittsramen ökats från 7 till 13 rader (se fig. 78 o. 79); rad 2—3 ha nysatts med testamenttypen 3. Bl. 1ᵇ har det svenska riksvapnet med överskrift Insignia Gostaui Suecorum Gothorūque Regis. | placerats omgivet av 3 ramstycken. Härigenom blev det nödvändigt att förkorta innehållsförteckningen, som i uppl. 1 upptog bl. 1ᵇ—2ᵃ. Initialen F har borttagits och texten nedskurits, så att den fått plats på bl. 2ᵃ (sign. A ij). Ett nytt kapitel har tillkommit i slutet: »Yterst en vthlägning på the siw psalmar». Texten på de följande sidorna är identisk, men av olika sättning både beträffande ortografi, förkortningar och radslut. Om å- och ä-formerna har ovan talats vid uppl. 1.

Een nyttwgh wnderwijsning, som plägar kallas vår första svenska reformationsskrift, är ett slags kateketiskt arbete, i vilket bl. a. tio Guds bud och Fader vår med utläggningar ingå. Det är delvis en översättning och bearbetning av Luthers Betbüchlein, delvis original, så de två första kapitlen om människans ärliga skapelse och om människans fall jämte andra stycken. Olika åsikter om den lilla skriftens författare resp. översättare råda. Under det att Schück, Andersson, K. B. Westman, Palmér m. fl. utan tvekan tillskriva Olavus Petri densamma, anser Steffen på såväl språkliga grunder som inre kriterier, att Laurentius Andreae är utgivaren. Och nu senast har Adell velat göra troligt, att Laurentius Petri är skriftens upphovsman.

Att utgivaren samtidigt varit verksam vid översättningsarbetet med Nya testamentet 1526 och således bör sökas bland reformatorerna framgår av den ofta citerade passagen bl. 110ᵇ r. 13 ff. i Undervisningen: ». . . see vpå the fåå ord som j bredderna stå, för ty the wijsa tijt j then helgha

Fig. 80. Een nyttwgh Wnderwijsning 1526. Uppl. 2. Bl. 112a.

scrifft, ther såådant alt klarligha bewijsas huilken scrifft besynnerligha thet nyia testamentit, tw och näst gudz hielp få schal på wårt swenst(!) mål, innan en kort tijdh». Fader vår och Magnificat anföras dessutom i Undervisningen ordagrant efter NT 1526. Palmér, som vid upprepade tillfällen gjort Undervisningen till föremål för grundliga språkliga undersökningar, har bl. a. kommit till det resultatet, att två sättarpartier kunna urskiljas i densamma, nämligen bl. 1—62, 63—112. Genom jämförelse med sättarpraxis i den Svenska Tideboken 1525 drager han vidare den slutsatsen, att samma sättare, d. v. s. Richolffs, varit sysselsatta med Undervisningen och att denna senare i språkligt hänseende influerats av Tideboken. I en annan uppsats har Palmér nyligen påpekat, att det näst sista kapitlet i boken,

som handlar om vår herres pina och död och som är en direkt översättning ur Betbüchlein, i språkligt och ortografiskt hänseende betydligt avviker från övriga partier, varför detta kapitel (7 sid.) måste tillskrivas en annan översättare eller bearbetare än boken i övrigt.

I fråga om författaren böra två fakta framhållas, som näppeligen kunna förbises och som båda trots den språkliga diskussionen tala för Olavus Petri. Peder Swart skriver i sin krönika[1], att Olavus Petri »screff och några små böker ganske nyttige till vnderwijsning och ingong i Gudz ordz kennedom och lett gå vth på prent». Vidare har O. Ahnfelt (se litteraturförteckningen) utgivit ett egenhändigt manuskript av Olavus Petri, som innehåller början av en ny upplaga av Een nyttwgh wnderwijsning, närmare bestämt de två första kapitlen.

Utom av det svenska riksvapnet på titelbladets baksida, som ger boken en viss officiell prägel, prydes den på sista bladet av Richolffs stora tryckarmärke (signet 2, fig. 80).

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 153—157. — Schefferus, *Svecia lit.* (1680), Addenda, s. 325. — Fant, *Annales*, Suppl. III, s. 3. — Reuterdahl, *Svenska kyrkans hist.*, 4, s. 274 ff. — Klemming, *Ur en antecknares samlingar* (Stockh. 1868—73), s. 164—170; uppl. 2 (Ups. 1880—82), s. 157—162. — R. Steffen, *Våra första reformationsskrifter och dess författare;* i: *Samlaren*, 1893, extra häfte, s. 17—27. — *Een nyttwgh Wnderwijsning. Den svenska reformationens förstlings-skrift tryckt i Stockholm år 1526* ånyo utg. av A. Andersson. Upps.: Sv. literatursällsk., 1893. (*Skrifter från reformationstiden*, 3.) — H. Schück, *Våra äldsta reformationsskrifter och deras författare;* i: *Hist. tidskr.*, 1894, s. 108—116. — *Olavus Petris Undervisning om menniskans ärliga skapelse fall och upprättelse* utg. af O. Ahnfelt. Ups.: Sv. literatursällsk., 1898. (*Skrifter från reformationstiden*, 7.) — *Samlade skrifter av* Olavus Petri under red. av B. Hesselman, 1 (Upps. 1914), s. xvii—xix o. 1—121. — J. Palmér, *Reformatorerna och översättningen av Nya testamentet 1526*, I. *Een nyttwgh Wnderwijsning;* i: *Arkiv f. nord. filol.*, XLII, s. 22—60. — J. Palmér, *Kring vår första reformationsskrift;* i: *Bidrag t. nord. filol. tillägn. E. Olson 6 juni 1936* (Lund 1936), s. 8—16. — A. Adell, *Vem har översatt Een nyttwgh wnderwijsning?;* i förf:ns *Nya testamentet på svenska 1526* (Lund 1936), s. 181—188.

Exemplar: *Göteborg* SB (förut pastor L. F. Palmgren i Ekeberga; bl. 1—17, 19, 41, 98, 107—109, 112 saknas). — *Skokloster* Braheska

[1] Klemmings uppl., s. 96.

bibl. (prov. i. Benedictus Olavi. — ii. Emi hunc librum pro 10 oris Jacobus Jonæ Gestricius). — *Stockholm* KB (2 ex.: 1. Br. pr. skbd på träpärmar; 2. Sparrmanska ex.; bl. 24, 105, 111—112 saknas). — *Uppsala* UB (bl. 1—2, 9, 16, 112 saknas).

1526.

Een skön nyttugh vnderwisningh.

[Stockholm: Kungl. tryckeriet], 1526. 8°.

8 bl. Sign.: a^8. 25 r. Typer: 1, 3, 4. Init.: d'. Tit.-ram A^2. Marginalier.

Bl. 1ª inom tit.-ram A^2 tit.: **Een ſkön nyt-‖tugh vnderwiſ-‖ningh ‖ allom Chriſtnom men ‖ niſkiom (icke allena ‖ barnom och vngo ‖ folke) vthan och ‖ them gamblom ‖ gäſka nyttugh ‖ ſtelt på ſpörſ-‖ mål och ‖ ſwar. ‖** ❦ **‖ M. D. XXvj. ‖** *Bl. 1ᵇ:* **Een ſköön och nyttugh ‖ vnderwiſning allom Chriſtnom men-‖ niſkiom (icke allena barnom och vngo folke) vtan och them gä-‖ blom ganſka nyttugh / ſtelt på ſpörſmål och ſwar. ‖** [S]³**Pörſmål Huadh ‖ åſtu? / Swar. En förnuftug ‖ och dödheligh menniſkia / . . .** *slutar bl. 8ª r. 11:* **. . . huilken wål ‖ ſignat ware frå ewogheet j ewogheet / ‖ Amen. ‖ MDXXvj. ‖** *Bl. 8ᵇ tomt.*

Denna lilla skrift är en översättning från ett tyskt katekétiskt arbete, som tillskrives Mecklenburgs reformator Joachim Slüter († 1532) och är en bearbetning av de senmedeltida brödrarörelsernas barnalära. Av detta trycktes upplagor på lågtyska i Magdeburg år 1524 och i Rostock (eller Lübeck) av Ludwig Dietz år 1525. Ett unikt ex. med datum »am lesten dage Februarij 1525» finnes i Herzog August-Bibl. i Wolfenbüttel (Borchling-Claussen, *Niederdeutsche Bibliographie* 841) och ett likaledes unikt omtryck, där datum är ändrat till »am lesten dage Marcij» samma år i Skoklosters bibliotek (ej i a. a.). Dietz' upplaga har följande titel: ¶ **Eyne ſchone vñd ‖ ſer nutte Chriſtlike vnder-‖wyſynge allen Chriſtgelouigen ‖ mynſchen (nicht allene denn ‖ kyn-**

Fig. 81. Een skön nyttugh vnderwisningh 1526. Tit.

deren vnde jungen lu= den / ſynder och den ol= len wol antomarckēde / na der wyſe eyner vrage vñ antwordt.[1]

Den svenska översättningen, som ganska troget följer originalet, går säkerligen tillbaka på den lågtyska upplagan av år 1525, dock med ett tillägg. I den svenska översätt-

[1] Utg. av C. M. Wiechmann-Kadow i *Joachim Slüter's ältestes rostocker Gesangbuch vom Jahre 1521 und der demselben zuzuschreibende Katechismus vom Jahre 1525*. Schwerin 1858.

ningen förekommer nämligen ett spörsmål om den falska diktade andligheten (bl. 7^b r. 7 ff.), vilket icke finnes i 1525 års tyska upplaga. Om översättaren råder också beträffande denna lilla skrift olika meningar. Under det att Schück och Andersson hålla för troligt, att Olavus Petri är översättaren, anser Steffen språkliga skäl tala mot ett dylikt antagande.

Een skön nyttugh vnderwisningh har såväl på titelbladet som i slutet årtalet 1526. Att den dock är tryckt senare än den samma år daterade Een nyttwgh wnderwijsning framgår bl. a. av titelramen. Denna är densamma i de båda trycken blott med den skillnaden, att den nedtill befintliga skölden i Een nyttwgh wnderwijsning är tudelad och högra fältet streckskuggat; i Een skön nyttugh vnderwijsningh är skölden tom. Denna senare skrift är genomgående satt med den nya texttyp, som anskaffats för Nya testamentet; på grund av dess ringa omfång kan man med tämligen stor visshet antaga, att den lämnat pressen före testamentet.

Av ett variantex. ha bladen 3—7 bevarats, vilka uppvisa flera ortografiska olikheter och satsvarianter; dessutom äro signaturerna A iij—A v satta med andra typer.

Skriften har senare omtryckts av Petrus Johannis Gothus i Rostock år 1592 (se *Sveriges bibliografi intill år 1600*, del III, s. 141).

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 158—160. — Reuterdahl, *Svenska kyrkans hist.*, 4, s. 276. — Klemming, *Ur en antecknares samlingar*, uppl. 1 (1868—73), s. 161—163; uppl. 2 (Ups. 1880—82), s. 154—156. — R. Steffen, *Våra första reformationsskrifter o. deras författare* (1893), s. 27. — *Een skön nyttugh Vnderwisningh tryckt i Stockholm år 1526* ånyo utg. af A. Andersson. Upps.: Svenska litsällsk., 1893. (*Skrifter fr. reformationstiden*, 4.) — *Samlade skrifter av* Olavus Petri, Bd I (1914), s. xxi o. 141—149.

Om variantexemplaret se Andersson, a. a., s. xxi—xxvi, också av Andersson utg. i en begränsad uppl. (10 ex. Ups. 1893).

Exemplar: *Skokloster* Braheska bibl. (tills. m. Een nyttwgh wnderwijsning). — *Stockholm* KB. — Variantex. *Göteborg* SB (förut pastor F. L. Palmgren i Ekeberga; bl. 1—2, 8 saknas).

1526.

Synodalcirkulär för Uppsala ärkestift för åren 1526—1527.

[Uppsala-Stockholm?: Jürgen Richolff, före juli 1526.] Ett bl. tv.-4°.

26 r. Typer: 1, 3. Init.: g.

R. 1: [A]⁶ **Preſenti ſynodo vſq; ad Aduentū domini ‖ nulla ſit feſtorum ſeu officiorū variatio. niſi quod feſtū Marie Mag- ‖ dalene cadit in octaua patronorū / ... *r. 6:* ... Anno ve ‖ ro futuro videlicet / Anno domini M.D.xxvij. et a biſexto tertio / Litera dominicalis ‖ erit F / Aureus numerus octo / ... *r. 16:* ... Synodus futura habea ‖ tur in octaua Viſitationis Marie. Miſſe pro ſtatu Regni modo conſueto cum collecta ‖ pietate habeantur. ‖ Nomina ſacerdotū hoc anno defunctorū. ‖** *Kol. α:* **Magiſter Gerlacus canonicus Upſaleñ. ‖** ... *slutar kol. β r. 26:* **Olauus in Kalmarna. ‖**

Det ligger nära till hands att antaga, att detta synodalcirkulär för ärkestiftet också är tryckt i Uppsala. Då synoden plägade hållas i början av juli månad (in octaua Uisitacionis Marie), bör detta cirkulär vara tryckt i början av år 1526, om i Uppsala eller Stockholm beror på tiden för tryckeriets förflyttning. Det är dock möjligt, att en liten press med knappt typförråd kvarhållits i Uppsala för domkapitlets behov (se synodalcirkuläret för år 1535; denna bibliografi, II, s. 35—37). Den anfang A, varmed cirkuläret börjar, finns också i den i Uppsala 1525 tryckta latinska tideboken. I alla händelser är cirkuläret tryckt före Nya testamentet.

Cirkuläret innehåller liksom de två förut kända (för 1513 och 1535) endast upplysningar om vissa helgdagars förskjutning samt slutar med en uppräkning av under året i ärkestiftet avlidna prästmän. De flesta av dessa namn ha ur just denna källa införts i ärkestiftets och Härnösands stifts herdaminnen. Magister Gerlacus canonicus Upsalensis och Henningus prebendatus Upsalensis ha dock icke kunnat beläggas.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 164. — *Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång* utg. av H. Lundström, I (Ups. 1903) s. 5 f. —

A Presenti synodo vsqz ad Aduentū dominī nulla fit festorum seu officiorū variatio. nisi quod festū Marie Magdalene cadit in octaua patronorū/ festum stabit cum officio/ memoria fiat tantum de patronis/ Dominica Aduentus domini cadit dominica proxima post Andree/ Anne matris cadit dominica secunda aduentus/ festum stabit/ sed officiū transferatur in secundam feriā/ Anno vero futuro videlicet/ Anno domini M.D.xxvij. et a bisexto tertio/ Litera dominicalis erit F/ Aureus numerus octo/ Dominica septuagesima cadit dominica proxima post Sigfridi/ Matthie apostoli cadit dominica sexagesime/ festum stabit sed officiū transferatur in secundam feriam/ Georgij martiris cadit die tertia Pasce/ transferatur in secūdam feriam post Quasimodogeniti/ Compassionis Marie virginis cadit dominica secūda post Pasce/ transferatur in tertiā feriam sequen. /Barnabe apostoli cadit feria tertia Penteostes/ anticipetur in sextā feriam/ Eskilli cadit quarta die Pentecostes/ transferatur in tertiam feriam post Trinitatis/ Decēmilia militum cadit sabbato infra octauas corporis Christi/ festum stabit cum officio/ Joannis baptiste cadit secunda feria infra octauas corporis Christi/ stabit festum cum officio/ Synodus futura habeatur in octaua Visitationis Marie. Misse pro statu Regni modo consuetо cum collecta pietate habeantur.

Nomina sacerdotū hoc anno defunctorū.

Magister Gerlacus canonicus Upsalen.
Nicolaus curatus in Swick
Olauus in Holdanäss
Dñs Erasmus in Sparsätra
Ericus in Skwtunghe
Petrus in Räffswnda
Olauus in Almwnghe

Henningus prebē. Upsalen.
Andreas in Thwna
Olauus in Roghstada
Dñs Andreas in Nagaby
Petrus in Näss prope Stäk
Gregorius in Äkerby
Olauus in Kalmarna.

H. Lundström, *Det äldsta tryckta svenska synodalcirkuläret;* i: *NTBB,* 1914, s. 173—175 pass. o. i *Bibl. undersökningar tillägn. C. Annerstedt den 7 juni 1914* (Ups. 1914), s. 218 f. pass.; omtr. i förf:ns *Fynd o. forskningar,* H. 2 (Upps.—Stockh. 1914), s. 50—52 pass.

Exemplar: *Stockholm* KB.

1526, 15. 8.

Thet Nyia Testamentit på Swensko.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 15. 8. 1526. 2°.

196 bl. Sign.: ✱^{6} A^{6}—P^{6} Q^{8} ❧^{6} Aa^{6}—Mm^{6} Nn^{8}. Fol.: 6 ofol. + fol. I—XCVII + 7 ofol. + I—LXXIX (fel i folieringen) + 7 ofol. bl. 49 r. Typer: 1, 3, 4, 5. Init.: a d^{1} d^{2} e f. Rubr.: γ δ. Hänvisn.- o. marginaltecken. Signet: 1. Ramlister: B: a b c. 8 träsnitt. Kustoder. Marginalier.

Bl. 1^{a} tit.: Jesus. Thet Nyia Testamen- ‖ tit på Swensko. *Bl. 1^{b} träsnitt: korsfästelsebild.*

Förspråken.

Bl. 2^{a} sign. ✱ ij: Jesus. ‖ It almennelighit förspråk till ‖ thet Nyia Testamentit. [T]^{4}Her wore wåll rett och tilbörlighit ath thenne book vtan alt förespråk eller sremmande nampn vthginge / . . . *Bl. 3^{b} r. 25:* ℭ Thenne åro nyia testamentzens böker. . . . *Bl. 4^{a} sign.* ✱ iiij *[Det svenska förspråket.]* [H]^{4}år haffuer tu nw christelighe låsare thet nyia testametzens ‖ böker på Swenskt måål / . . . *slutar bl. 6^{b} r. 46:* AMEN. ‖

Matthæus evang.—Apostlagärn.

Bl. 7^{a} sign. A *o. fol.* I: Sancti Matthei Euangelium. ‖ Första Capitel. ‖ *Träsnitt m. inskr.* S·MA·THEVS: Thetta år boken aff Jesu Chri- ‖ sti bördh / . . . *Sign. b:* Thesse tolff sende Jesus vth / och bödh them och sadhe / Går ecke på . . . *slutar bl. 103^{b} fol.* XCVII *r. 25:* Enden på apostla gerningar. ‖ *Bl. 104 tomt.*

Epistlarna—Johannes uppenbarelse.

Bl. 105^{a} sign. ❧: Jesus. ‖ Förspråk vthi Sancti Pauli ‖ Epistel till the Romerska. ‖ [T]^{4}Henna Epistolan år thett retta huffuudhstykket aff nyia ‖ testamentit / . . . *slutar bl. 110^{b} r. 13:* . . . Gudh förlosse oss frå them Amē. ‖ Sancti Pauli epistel. ‖ *Bl. 111^{a} sign.* A a *o. fol.* I: Jesus ‖ Sancti Pauli Epistola ‖ till the Romerska.[1] ‖ Första Capitel. ‖ *Träsnitt (Paulus):* Paulus Jesu Christi tiena ‖ re

[1] I flera ex. variant Römerska.

vthkallat till apoſtell / . . . *Bl. 189ᵇ fol.* LXXIX *r. 32:* Am̄. | ❧ Enden på ſancti Joannis oppen- || barilſe / och ther medh / på alt nyia teſtamentit. || *Bl. 190ᵃ träsnitt: samma korsfästelsebild som bl. 1ᵇ. Bl. 190ᵇ tomt.*

Perikopregister.

Bl. 191ᵃ sign. O o: Regiſter. || [P]⁴Aå thet ath man må kunna finna the ſtycker aff Euangelijs || och Epiſtlenar ſom låſas j tidhegierdhē cring om alt året åro || hår vpteeknat huar ſom huart och itt ſtycket ſtår bådhe vth || aff Euāgelio och Epiſtlenar / ſå mykit ſom j nyia teſtamentit || finnes / . . . *slutar bl. 195ᵃ r. 48:* ¶ Enden på Regiſtrit. ||

Bl. 195ᵇ [Errata]: Thetta år forſeet vthi Euangeliſtenar || . . . *r. 22:* Kan och henda ath flere ſtadz finnes förſeedt warit beſunnerligha || medh the bokſtaffuar å å ö ath then ene ſtår för then andra thz medh en || ringa ting kan rettas. || ¶ Prentat j Stocholm Aår effter gudz byrd. || Mdxxvj. på femtonde dagh Auguſti. || *Härunder träsnitt: riksvapnet omgivet av tre ramlister,* Inſignia Gostaui. || Suecorum Gothorūq; Regis. || *Bl. 196 tomt.*

Thet Nyia Testamentit är tryckt i litet folioformat (49 rader på sidan) och omfattar 196 blad fördelade på två sättaravsnitt, vartdera med egen foliering och signering. Det första omfattar de fyra evangelierna och Apostlagärningarna (folierade I—XCVII och signerade A—Q), det andra epistlarna och Uppenbarelseboken (folierade I—LXXIX och signerade Aa—Nn). Det allmänna förspråket, som inleder testamentet och perikopregistret i slutet torde hava satts sist. Texten är satt med den större texttyp, en ganska enkel och föga karaktäristisk schwabacktyp, som först kommit till användning i den ovan beskrivna Een skön nyttugh vnderwisningh och som säkerligen nygjutits på den äldre Richolffs vanligaste brödstil. I titelbladets tre rader har den stora kanontypen från Snells och Ghotans missalen dykt upp, rubriker och överskrifter äro satta med den mindre missaltyp, som redan använts i Uppsala år 1525. Marginalnoterna äro satta med en liten schwabacktyp av karaktäristiskt snitt; denna återfinnes sedan i Richolffs Hamburgpress från år 1529.

Som anfanger användes dels ett lombardalfabet, som härstammar från Bartholomaeus Ghotans stiluppsättning, dels några större träsnittsinitialer, däribland ett P med en bild av sankt Göran och

draken. Testamentets olika böcker börja med smärre träsnitt, som utgöra symboler för de fyra evangelisterna och bilder av apostlarna Paulus, Petrus och Jacobus. På baksidan av titelbladet finnes ett helsides träsnitt (157 × 206 mm.): Kristus på korset mellan Maria och Johannes; samma träsnitt upprepas i testamentets slut före registret. Denna korsfästelsebild är kopierad på kanonbilden i Uppsalamissalet 1513, som är utförd av Baselmästaren D S.

Om korsfästelseträsnittet se: Campbell Dodgson, *Die Holzschnitte des Baseler Meisters DS;* i: *Jahrb. der kgl. preuss. Kunstsammlungen,* Bd 28 (1907), s. 21—23. — I. Collijn, *Canonbilden i Missale Upsalense 1513;* i: *Kyrkohist. årsskr.*, 1911, s. 119—122.

Adell har framställt en teori, som förtjänar anföras här, ehuruväl dess riktighet knappast torde kunna bevisas. Enligt honom skulle Richolff redan i Uppsala hunnit uppsätta evangelierna och Apostlagärningarna samt Romarbrevet, möjligen också 1. Korinterbrevet helt eller delvis. Formarna skulle sedan vid tryckeriets förflyttning ha med det övriga typografiska materielet transporterats till Stockholm.

Rörande Nya testamentets typografiska utstyrsel och anordning i övrigt har S. Belfrage (nedan a. u.) påvisat, att som förlaga med all säkerhet förelegat ett exemplar av en i Strassburg av Johann Schott antagligen år 1523 tryckt högtysk upplaga.[1] Schotts upplaga börjar liksom det svenska testamentet med Jhesus på titelbladet, som även inleder förordet och de flesta bibelböckerna i testamentets andra del. Även förekomsten av korsfästelseträsnittet på titelbladets baksida är gemensam för de båda upplagorna, som dessutom hava samma format och paginering. Den illustrativa utsmyckningen överensstämmer i själva huvuddragen, men icke i detalj.

I det svenska förspråket säges bl. a., att »tolken flere böker och flere lärares lecturer seedt haffuer». Genom Staves utförliga undersökningar har det ådagalagts, att huvudkällan för den samvetsgranna och omsorgsfulla översättningen av NT 1526 är Erasmus Roterodamus' latinska översättning, mera sällan har den av Erasmus utgivna grekiska texten och Vulgata anlitats. Näst Erasmus har Luthers bibelöver-

[1] P. Pietsch, *Bibliographie der deutschen Bibel Luthers;* i Weimarupplagan av *Luthers Werke, Die deutsche Bibel,* Bd 2 (1909), s. 700 ff., nr 248. — Jfr dock Bergius, nedan a. a., s. 117, som gjort samma iakttagelse.

sättning varit den mest rådfrågade, ehuru med en viss kritisk inställning, varvid sannolikt flera olika upplagor kommit till användning, däribland den nyss nämnda Strassburgupplagan, som varit det svenska testamentets typografiska förebild. Efter Luthers text har också det allmänna förspråket och förorden till de olika bibelböckerna blivit översatta.

Nya testamentet utkom den 15 aug. 1526 utan någon som helst upplysning om utgivaren eller översättaren. Frågan om översättaren eller översättarna är, såsom framgår av de många inlägg särskilt av filologisk art, vilka gjorts på sista tiden, av invecklad natur. Det gäller först och främst spörsmålet, om översättningen ursprungligen härstammar från katolskt håll eller från reformatoriskt. I den bekanta cirkulärskrivelse[1], som arkielektus i Uppsala Johannes Magnus på konung Gustavs befallning den 11 juni 1525 utfärdade, anbefalldes domkapitlen i Uppsala, Linköping, Skara, Strängnäs, Västerås, Växjö och Åbo samt dominikaner- och franciskanerordnarna i Stockholm, birgittinerna i Vadstena och kartusianerna i Mariefred att översätta vissa dem förelagda delar av NT. Bakom denna befallning torde stå konungens secretarius Laurentius Andreae. Adell anser nu, att översättningen av NT 1526 är resultatet av domkapitlens och ordnarnas arbete sommaren 1525, men att denna översättning senare, sedan Uppsalatryckeriet förflyttats till Stockholm, omarbetats i luthersk anda under överinseende och aktivt deltagande av Laurentius Andreae. Han antager även, att en bibelkommission varit verksam i Uppsala, som sammankallats dit den 10 sept. 1525 i och för granskning och bearbetning av de olika översättarnas manuskript. Denna kommission, som dock icke finnes omtalad i några historiska källor, har, fortfarande enligt Adell, varit verksam endast helt kort tid, varefter arbetet anförtrotts åt den teologiska fakulteten i Uppsala.

Emot denna hypotes står alltjämt den bl. a. av Schück och Holmquist hävdade ståndpunkten, att översättningen alltigenom är reformatorernas verk, främst Olavus Petris. Härvidlag stöder man sig bl. a. på en passus i den såsom

[1] Bäst avtryckt hos Adell, a. a., s. 8 ff.

[2] Peder Swart, *Konung Gustaf I:s krönika* utg. av N. Edén (Ups. 1912), s. 91 f.

Jesus.

Här haffuer tu nw christelighe läsare thet nyia testamentzens böker på Swenskt måål/huilkit först vthscriffuit war vth aff the helgha Euãgelister och Apostlar på Grekiskt måål/ för vthan S. Matthei euangelii och S. Pauli epistel till the Hebreer/hwilka man menar på Hebreiskt måål scriffna wara/ Och woro samma nyia testamentzens böker sedhan wẽde in på latiniskt/thå christendomen war kommen till Rom och vthi Walskaland ther thet målet brukas/ Och effter christendomẽ är tådhan effter kõmen till Tyßland/Engeland/ Danmark och Suerige/ och andra land flere the här till dags vnder Romerska kyrken lydt haffua/ wort then helgha scrifft och tidhegierden oss fången på thet målet som the brukadhe/ thet war på latina/ thet doch wål hadhe boort sigh ath vthfåås skulle på hwars landens eghit tungomåål/ther troon annãmat wort/ath såsom Christus är kõmen till ath frelsa alla/så moste och hans oord the han för wår salugheet skull lärdt haffuer wara almennelighen och ingom fördold/ När aff är nw kommit ath ingen haffuer tient till ath wara prest j the land vnder Romerska kyrkena lydt haffua/ vtan then ther kunde latina/ en doch ther S. Paulus bescriffuar huadh dygder en prest haffua skall j. Timo.iij. intit vpräknar ath han skall kunna latina/ vtan hwar han elles haffuer the dygder som ther bescriffna äro/ är han godh nogh för prest ee huadh tungomåål han vthi är.

Finnes och wål j. Cor.xiiij. ath S. Paulus icke will athi christeligha försambligar skall annat talas än thet förstås kan/ och till wår nästes förbätring kõma må/ så ath han sägher sigh heller wilia tala fåm oord j församblingenne som förståndelighen äro/ än tiyotusend oord medh fremmånde tungor/som nw skeer medh Latinen.

Så effter the som nw för prester vpsatte äro haffua en stoor part litit förstånd på latino/är efterfölgt ath the gästa skröpligha haffua lärdt/ och än nw lära then meneghemã/och somblighe ganska siellan eller aldrigh/ en doch prestens vppersta embete är ath lära sin almogha gudz oord/ För thẽna saak skul är nw j förstonne thet Nyia Testamẽtit här vthsatt på swenska/ thet gambla kan medh gudz hielp wål snarligha effterkomma/ ath fatighe eenfåldughe prester som fögo latina kunna/ och oförfarne äro j scriffrenne/ och teslikes andra christna menniskor som j book läsa kunna/ mågha här åt minsto haffua en falleligha texten/ såsom han vthaff euangelisterna och apostlana scriffuen är.

Äro och någhor förespråk och små vthtydhilse medh satta ther och hwar j brädderna/ för theras skull som än nw oförfarne äro j scriffrenne/ och kunna för then skull icke stray förstå huad the läsa/ doch skall tu enfålligh menniska icke hålla the förnemda förespråk och vthtydhilse liikamoot texten/ty ath texten är euangelisternas och apostlanas oord/j hwilkom intit twiffuel är ath thn̄ helghe ande taladhe/men förespråken och vthtydhilsen skall man så läsa/ath man granneligha må påsee om the grũdadhe äro j texten/antighen ther the satte äro eller annerstadz/ Och må man wål vnfalla samma vthtydhilse/ om en annan bätre och rettare förstånd kan finna än som the innehålla.

Och skall ingen förarghas eller förundra om oorden j scriffrenne finnas stundom icke så liwsligha satt/ ath man all ting clarligha förstår/ för ty samma oord woro sagd på itt annat måål/ och när ther sedhan

Fig. 83. Thet Nyia Testamentit på Swensko. 1526. Bl. 4ª.

sanningsvittne visserligen icke alltför väl kände Peder Swarts krönika, vari om domkapitlenas översättningsarbete säges: »doch komme the ingenwegx ther medh». Även Messenius[1], vars tillförlitlighet på grund av hans kännedom om delvis nu förlorat källmaterial torde vara större, skriver: »Hic denique reor versionem Novi Testamenti examinatam, & Lutheranorum a Rege approbatam, non Catholicorum.» Man torde ej heller utan vidare kunna bortförklara Olaus Magnus' utsago[2], att Petrus Benedictus i Danzig år 1534 »restituerit», omarbetade, »totum novi testamenti codicem, qui ab haereticis in linguam patriam translatus et plus quam in mille locis correptus erat». Som översättare av NT 1526 nämner Messenius[3] också uttryckligen Olavus Petri: »Fuit autem M. Olaus cum collegis versioni nunc intentus Novi Testamenti, translationem sequens D. Lutheri verbotim.» Om denna senare uppgift icke fullt stämmer med den exegetiska forskningens resultat, synes dock detta icke böra tillmätas större betydelse. Ett uttalande om testamentsöversättningen av största vikt föreligger också i ett brev[4] från Laurentius Andreae till ärkebiskop Olav i Trondheim, daterat den 10 aug. 1526, alltså fem dagar före slutskriften i NT 1526. Här talar kanslern om »nostra translatio», som han hoppas skall vara bättre än den för någon tid sedan utkomna danska (tryckt i Leipzig 1524). Han meddelar vidare, att prästerskapet blivit anmodat att för sina kyrkors räkning och av dessas medel inköpa exemplar av testamentet. Han sänder också ärkebiskopen ett exemplar med begäran att undersöka, om den svenska översättningen icke skulle kunna duga också i Norge. Två- till trehundra exemplar återstå ännu osålda. Tydligen har någon slags förhandssubskription ägt rum, innan testamentet färdigtryckts. I en skrivelse den 4 okt. 1528[5] till klerkeriet i Finland anbefaller konungen den nya översättningen under hot, att den präst, som icke är villig rätta sig härefter, skall »gå gellit quijtt». Om upplagans storlek har

[1] *Scondia illustrata*, V, s. 27.
[2] I hans biografi över brodern Johannes i *Hist. metropol. eccl. Upsalensis* (avtr. i *SRS* III:2, s. 81).
[3] *Scondia illustrata*, V, s. 23.
[4] *Diplomat. Norv.*, XIV, s. 502 f.
[5] *Konung Gustaf I:s registratur*, V, s. 155 f.

Kan och henda ath flere ſtadz finnes förſeedt warit beſunnerligha medh the bokſtaffuar å ä ö ath then ene ſtår för then andra thz medh en ringa ting kan rettas.

¶ Prentat j Stocholm Åår effter gudz byrd. MDxxvj. på femtonde dagh Auguſti.

Fig. 84. Thet Nyia Testamentit 1526. Slutskriften.

G. Carlsson funnit en intressant notis i ett brev av den 26 sept. 1526 från hertig Albrekt av Preussen, som av en av sina delegater i Stockholm erfarit, att konungen av Sverige »etliche tawsent testamennt awff Schwedisch trugkenn lassen». Priset var troligen 3 mark per exemplar. En uppgift i Kumla kyrkas räkenskapsbok under år 1526 (UB Cod. C 693 fol. 94):

[1] Meddel. av ADELL, a. a., s. 72.

»Item iii marcas ortugas pro libro ewangeliario in festo s. Laurentii» kan ha avseende härpå.[1]

Av uttrycket »nostra translatio» i brevet till ärkebiskop Olav framgår med all tydlighet, att Laurentius Andreae spelat en betydande roll vid översättningens tillkomst. Frågan om Andreae eller Olavus Petri varit huvudredaktör för arbetet eller översättare av större eller mindre partier har på senare tid gjorts till föremål för livlig filologisk diskussion med inlägg från skilda håll (se litteraturförteckningen nedan), till vilka i första hand N. Lindqvists gradualavhandling, »Studier över reformationstidens bibelsvenska» (1918) gav upphov. Lindqvist anser bl. a., att i testamentets senare del, Galaterbrevet—Uppenbarelseboken, samt i förspråket en normalisering i ortografi och språkbruk föreligger, som han tillskriver Laurentius Andreae. På grund av detta »normalspråk» anser han, att denne varit den ledande och övervakande kraften vid översättningsarbetet. Neuman däremot anser sig kunna konstatera, att det i stället är Olavus Petri, som utformat normalspråket. Detta normalspråk har också rönt inflytande från vadstenaspråket (Lindqvist), under det att testamentets förra hälft visar inflytande av uppsaliensiskt skriftspråk (Henning). Om det inflytande, som korrektorer och sättare kunna haft på språket och ortografien, ha flera bidrag lämnats (Henning, Palmér), men till något faktiskt resultat ha dessa bidrag lika litet som den språkliga diskussionen i övrigt kunnat föra. Att verket i huvudsak vilat på Laurentius Andreae och Olavus Petri kan emellertid ej betvivlas, även om dessa haft medarbetare, vilkas namn vi nu ej känna. Den översättning av NT, som trycktes i Gustav Vasas bibel 1540—41 är icke densamma, som utkom år 1526. På grund av den stora olikheten i ordförråd, satsbyggnad m. m. måste den betraktas som en i det väsentliga ny översättning, sannolikt tillkommen under Georg Normans överinseende och i närmare anslutning till Luthers översättning.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 161—163. — Fant XVI. — T. H. Darlow—H. F. Moule, *Historical Catalogue of the printed editions of Holy Scripture,* Vol. 2: Pt. 4 (Lond. 1911), s. 1492 f., nr 8806.

Bergius, *Påminnelser öfwer Laurentii Andreæ swenska öfwersätt-*

[1] S. Kjöllerström i: *Svensk teol. kvartalskrift,* 1937, s. 103.

ning af Nya testamentet; i: *Nytt förråd af äldre o. nyare handlingar rör. nord. historien* (1753), s. 112—126, 129—144. — Lönbom, *Utkast til en hist. om svenska bibel-öfwersättningar* (1774), s. 25—38. — J. A. Schinmeier, *Versuch einer vollständigen Geschichte der schwedischen Bibel-Übersetzungen u. Ausgaben,* St. 2 (1778), s. 89—111. — Anjou, *Om den första svenska öfversättningen af nya testamentet i kon. Gustaf I:s tid;* i: Frey, 1849, s. 531—38. — H. Reuterdahl, *Sv. kyrkans hist.,* IV (1866), s. 281—285. — H. Schück, *Öfversättaren af Thet Nyia Testamentit af år 1526. En literaturhist. studie;* i: *Ur några antecknares samlingar till G. E. Klemming* (Ups. 1891), s. 71—87. — R. Steffen, *Våra första reformationsskrifter och deras författare;* i: *Samlaren,* 1893: extrahäfte, s. 1—61. — H. Schück, *Våra äldsta reformationsskrifter och deras författare;* i: *Hist. tidskr.,* 1894, s. 97—130. — E. Stave, *Om källorna till 1526 års öfversättning af NT.* Ups. 1893. (*Skrifter utg. af Humanist. Vet.-samf. i Ups.,* III: 1.) — H. Schück, *Den svenska förlagsbokhandelns historia,* I (1923), s. 59—62. — S. Belfrage, *Studier i svensk reformationslitteratur,* 1. *Den tyska förlagan till NT 1526;* i: *Lunds univ. årsskr.,* N. F. I, Bd 27: 5 (Lund 1931), s. 1—38. — H. B. Hammar, *Sveriges bibel* (1932), s. 95—113. — A. Adell, *Nya testamentet på svenska 1526. Till frågan om dess tillkomst o. karaktär. En kyrkohist. studie.* Lund 1936.

Omtr. m. tit. *Thet Nyia Testamentit på Swensko af år 1526.* Med understöd af K. Maj:t och Svenska akademien ånyo utg. af A. Andersson. I. Text. Ups. 1893.

N. Lindqvist, *Studier över reformationstidens bibelsvenska. Språket i NT 1526 i belysning av de svenska reformatorernas språk.* Ak. avh. Upps. 1918. (*Antikv. tidskr.,* del 20: 7.) — J. Palmér, *Reformatorerna och översättningen av NT 1526;* i: *Ark. f. nord. filol.,* 42 (1926), s. 20—60, 134—192. — N. Lindqvist, *Ha danska sättare inverkat på reformationstidens bibelsvenska?;* i: *Ark. f. nord. filol.,* 43 (1927), s. 163—197. — E. Neuman, *Språket i NT 1526. Kritiska anmärkningar o. positiva bidrag;* i: *Ark. f. nord. filol.,* 44 (1928), s. 1—74. — N. Lindqvist, *Översättaren av NT 1526. Olaus Petri eller Laurentius Andreæ?;* i: *Ark. f. nord. filol.,* 45 (1929), s. 305—336, 46 (1930), s. 1—31. — N. Lindqvist, *Bibelsvenskans medeltida ursprung;* i: *Nysv. studier,* VIII (1929), s. 1—96. — S. Henning, *Korrektorn o. NT 1526;* i: *Ark. f. nord. filol.,* 46 (1930), s. 113—149, 293—318. — E. Neuman, *Språket i NT 1526 o. i GVB 1541;* i: *Nysv. studier,* 1936, s. 1—66. — N. Lindqvist, *Översättaren av NT 1526. Ytterligare inlägg;* i: *Ark. f. nord. filol.,* 52 (1936), s. 82—158. — J. Palmér, *Undersökningar i Olavus Petris språk,* I; i: *Lunds univ. årsskr.,* N. F. I: Bd 30: 2. Lund 1934.

Exemplar: *Göteborg* Stadsbibl. (bl. 1, 104, 191—196 saknas; ur Tranemålasamlingen). — *Helsingfors* UB (prov.: Carl Aurivillius—Lüdeke). — *Köpenhamn* KB (2 ex.: 1. bl. 1, 104, 190 saknas, bl. 145 avskuret; 2. bl. 1, 7, 190 saknas). — *London* Libr. of the Brit. a. Foreign Bible Soc. — *Lund* UB (2 ex.: 1. bl. 190—196 saknas, orig.-bd; 2. bl. 1 saknas; har tillhört E. Benzelius o. A. Kock). —

Lübeck SB (bl. 1, 104, 190—196 saknas; anteckningar av Schinmeier). — *Skokloster* Braheska bibl. — *Stockholm* KB (4 ex.: 1. br. pr. sk.-bd; 2. prov.-anteckn. på tre ställen: Thenna Book hörer Gråmunke Closter till; har sedan tillhört Riddarholmskyrkan och inköptes på auktion 1816 5/10 av exp.-sekr. G. Thomée; 3. pbd, bl. 1—6, 190—196 saknas. N. R. Broocmans ex., återköpt 1888 2/5 på Cederströmska auktionen; i detta ex. sitta efter Apostlagärningarna några blad skrivna av samtidig hand innehållande bl. a. Messa på Swensko; 4. pbd, bl. 1, 6—7, 190, 192 saknas). — *Uppsala* UB (4 ex.: 1. bl. 1 saknas, pbd; 2. orig.-bd; tit.-bl. nedtill skadat; 3. bl. 1—13, 190—196 saknas; br. sk.-bd på träpärmar, medeltida blindstämplar; 4. bl. 1, 190—191, 195—196 saknas; Tamms ex.).

Endast få i originalband bundna ex. äro bevarade; av dessa synas två vara bundna av Bartholomaeus [Fabri].

1526.

Svenska visor eller sånger.

[Stockholm: Kungl. tryckeriet, 1526.] 8°.

I det svar som konung Gustav den 14 maj 1527 avlät till dalkarlarna på grund av vissa av dem framställda klagomål talas också »om the suenska visor eller sånger».[1] Härav framgår dock icke, att en svensk psalmbok denna tid legat färdigtryckt, men ett bevis för att en sådan bok verkligen funnits få vi i en av Ludwig Dietz i Rostock år 1529 tryckt »Haandbog med psalmer» (Nielsen 77, unikt ex. i Stockholm KB), ett omtryck av en nu förlorad av Claus Mortensen i Malmö 1528 utgiven dansk psalmbok. I Dietz' upplaga läses fol. LXII: »Tesse effterfølgende tre sange er vdtagne aff thet Swenske Exemplar». Schück antager, att denna vår första psalmbok innehållit de tio första psalmerna i 1530 års upplaga. Genom ett studium av det danska psalmboksmaterialet kommer Ek till det resultatet, att Svenska visor eller sånger 1526 bestått av åtta psalmer och i sin helhet införlivats med dansk psalmdiktning. Den möjligheten föreligger dock, att »thet Swenske Exemplar» icke varit ett psalmhäfte utan en mässordning med åtföljande sånger (se N. FRANSÉN, *Reformationstidens liturgiska utveckling;* i: *Kyrkohist. årsskr.*, 1935, s. 166).

Något ex. är nu icke känt.

De närmast följande upplagorna trycktes 1530, 1531(?) och 1536.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 166 f. — KLEMMING, *Ur en antecknares samlingar* (1868—73), s. 163 f., uppl. 2 (1880—82), s. 156.

[1] *Kon. Gustaf I:s registratur*, IV, s. 173 f.

— Schück, *Våra äldsta psalmböcker;* i: *Samlaren,* 1891, s. 5 f. — S. Ek, *Våra första psalmböcker;* i: *Samlaren,* 1918, s. 1—16. — E. Liedgren, *Den svenska kyrkopsalmens fyrahundraårsminne;* i: *Tidskr. f. kyrkomusik,* 1 (1926), s. 17—21.

1527, 28. 3.

Olavus Petri, Svar på Paulus Heliæs sändebrev.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 28. 3. 1527. 4°.

36 bl. Sign.: a⁴—i⁴. 35 r. Typer: 1, 4, 6. Init.: d¹. Tit.-ram: C. Arkkustoder. Marginalier.

Bl. 1ª tit. inom ram C: Swar vppå jtt ‖ ochriſtelighit ſende-breff ſom ‖ en lögnactigh Munck hetā ‖ des Paulus Helie / haffuer ‖ vthgåå latit emoot thz hel- | ga Euangelium ſom nw ‖ (aff gudz-nådhe) år ‖ j liwſet kō- ‖ met ‖)(‖ Olauus petri ‖ M. D. XXvij. ‖ Stocholm. ‖ *Bl. 1ᵇ:* Allom och huar och en beſynner- ‖ ligha ſom thenne min ſcriffuelſe låſande eller hö- | randes warda / wunſkar jach Olauus ‖ Petri Stocholms Råådz Secre- | tarius / Nådh och fridh aff gu- | dhi wårom fadher och her- ‖ ranom Jeſu Chriſto. ‖ [W]⁴ij kunne aldrig (Chriſtelige låſare) til fulle tacka prijſa ‖ och loffua gudz ſtora nådh . . . ‖ *Sign. b:* rått år ellr̄ ey / och rådher jw ath wij ſckole fölia honom j ſåå ‖ . . . *slutar bl. 35ᵇ r 24:* . . . Men geffue | gudh ath wij alle ‖ motte kōma til jtt rått forſtånd ‖ j Chriſti kūdſkap / ‖ Amen. ‖ Viceſimaoctaua Martij. ‖ *Bl. 36ª:* Såå biwdher jach mich och (Chriſtelighe låſare) her medh ‖ til ſwars / ath thenne min ſcriffuelſe ſkole mich aleena wara ‖ förekaſtat och inghen annan / . . . *Bl. 36ᵇ tomt.*

Detta är den första tryckta skrift, i vilken Olavus Petris namn är utsatt. Det är också den säkerligen mest polemiska av alla hans skrifter. Den riktar sig mot den danske karmelitermunken Poul Helgesen (Paulus Heliae), som i ett sändebrev till riksmarsken Tyge Krabbe riktat häftiga anfall mot Luther. Helgesens skrift har icke bevarats till vår tid, den är blott känd genom Olavus Petris svar, och det är överhuvud taget ovisst, om den blev tryckt.

I detta tryck förekommer för första gången den träsnittsram med apostlarna Petrus och Paulus och evangelisternas symboler, som sedan pryder flera av kvartupplagorna av de svenska reforma-

tionsskrifterna. Även den mindre schwabackstil, som senare blev vanlig som texttyp, har här använts för första gången.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 167 f. — Fant XVII. — H. Schück, *Striden mellan Olavus Petri samt Peder Galle och Paulus Heliæ;* i: *Samlaren,* 1886, s. 49—70. — Omtr. i v. Troil, *Skrifter o. handlingar t. uplysn. i swenska kyrko o. reformations historien,* I (1790), s. 184—207, o. i *Samlade skrifter* af Olavus Petri, I (1914), s. xxii o. 153—222.

Exemplar: *Köpenhamn* UB. — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. — *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml.). — *Uppsala* UB (2 ex., i 1 saknas bl. 5). — *Växjö* Stiftsbibl.

1527, 14. 5.

Olavus Petri, Svar på tolv spörsmål mot Peder Galle.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 14. 5. 1527. 4°.

44 bl. Sign.: A⁴—L⁴. 36 r. Typer: 1, 3, 4, 6. Init.: g. Tit.-ram: C. Arkkustoder. Marginalier.

Bl. 1ª tit. inom ram C: **Swar påå tolf ‖ ſpörſmål om noghor ſtycke ther thñ euangeliſke lårdom, och the papiſters lårdom icke ‖ dragha offuer eens / och drif- ‖ ves til baka the ſwar ſom doc ‖ tor Pedher Galle om ſamma ſpörſmål giffuit haf ‖ wer ‖ Olauus petri Stocholm ‖ M. D. XXvij.** ‖ *Bl. 1ᵇ:* **Allom och huariom och enom ſom thenna min ſcriffuelſe låſande eller hörādes warda / ‖ Vunſkar iach Olauus Petri Stocholms ‖ rådz Secretarius / Nådh och ‖ fredh j herranom ‖ Jeſu Chriſto ‖** [E]⁶**pter nw (Chriſtelige låſare) en dråpelig twedrågt ‖ j lårdomen ſåå her j Swerige ſom j annor land vpkommen år / . . .** *Bl. 2ª sign.* **Aij** *r. 33:* **. . . Och åro ſpörſ- målen ‖ teſſe ſō her epter ‖ fölia ‖ . . .** *Sign. b:* **gar / huilka ganſka offta haffua warit forſuandlade j fortijdhñ ‖ . . .** *slutar bl. 44ª r. 34:* **. . . Gudh giffue oſſ allō jtt rått forſtond / Amen ‖ Maij Quartade- cima ‖** *Bl. 44ᵇ tomt.*

I slutet av år 1526 hade konung Gustav tillställt vissa personer i landet, däribland kaniken i Uppsala teol. doktor Peder Galle († 1537 eller 1538) och Olavus Petri, tio spörsmål i religionsfrågor att besvara. En tillämnad disputation mellan de båda representanterna för de gamla och nya trossatserna kom icke till stånd förrän vid riksdagen i Västerås

Fig. 85. Svar på tolv spörsmål. Stockh. 1527. Tit.

i juni 1527. Olavus Petri hade antagligen redan nedskrivit sitt svar på de tio spörsmålen, när han fick Galles svar i sina händer. Sedan ytterligare två spörsmål tillkommit, tryckte han såväl Galles som sitt svar samt en kritik av motståndarens argumentering. På titelbladet har ursprungligen stått »tiyo», men detta har överklistras med en liten lapp, varpå tryckts »tolf». I ett eller annat exemplar har denna lapp råkat bortfalla, så att den ursprungliga sättningen kvarstår. Ljunggren har påvisat, att Olavus Petri för sättningen av Galles svar använt dennes originalmanuskript.

Ny uppl. trycktes i Stockholm år 1605.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 169—173. — FANT XIX. — H. SCHÜCK, *Striden mellan Olavus Petri samt Peder Galle och Paulus Heliæ;* i: *Samlaren*, 1886, s. 49—70. — K. G. LJUNGGREN, *Några olikheter mellan Olavus Petris och Peder Galles språkbruk i »Swar påå tolf spörsmål»;* i: *Bidrag t. nord. filol. tillägn. E. Olson 8 juni 1936* (Lund 1936), s. 40—50. — Omtr. i v. TROIL, *Skrifter o. handlingar*, I (1790), s. 1—145, o. i *Samlade skrifter* af OLAVUS PETRI, I, s. XXII—XXV o. s. 223—311.

Exemplar: *Köpenhamn* KB. — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. — *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml.). — *Uppsala* UB (3 ex.). — *Växjö* Stiftsbibl. (bl. 1 saknas).

1528, efter 12. 1.

Olavus PETRI, Förmaning till Sveriges invånare vid konung Gustaf I:s kröning.

Uppsala 12 jan. 1528.

[Stockholm: Kungl. tryckeriet, efter 12. 1. 1528.] 4°.

8 bl. Sign.: A⁴—B⁴. 35 r. Typer: 1, 4, 6. Init.: a. Tit.-ram: C. Arkkustod. Marginalier.

Bl. 1ª tit. inom ram C: En Christelighn̄ ‖ formaning til Sweriges jn- ‖ byggiare vthropat j Vpsala ‖ offuer högmectig förstes ko- ‖ nung Götzstaffz crö- ‖ ning tolffte dagh ‖ januarij. ‖ ✠ | M. D. XXViij | O P | *Bl. 1ᵇ:* [E]⁷Pter thz (kåre gudz wener) wij alle bekenne | Christum och halle oss for Christna mēniskior / ‖ . . . *Sign. b:* thå noghot mootstond och wedhermöda påkōber for thn̄ sack ‖ . . . *slutar bl. 8ᵇ r. 7:* . . . och the thet- ‖ ta begiera seye her til ‖ AMEN |

Olavus Petris predikan vid konung Gustavs kröning i Uppsala domkyrka den 12 jan. 1528 är berömd för sin frimodighet och sitt kraftiga, manliga språk. De två avdelningar, i vilka den sönderfaller, behandla konungens och undersåtarnas plikter.

Omtr. Stockh. 1605.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 177 f. — FANT XXI. — Omtr. i *Skrifter fr. reformationstiden* utg. af A. ANDERSSON o. H. SCHÜCK, 1. Upsala: Sv. lit.-sällsk., 1889, o. i *Samlade skrifter* af OLAVUS PETRI, I (1914), s. XXV o. 313—329.

Exemplar: *Köpenhamn* UB. — *Oxford* Magd. Coll. — *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml.). — *Uppsala* UB (i Palmskiöldska saml.).

1528, 27. 5.

Olavus PETRI, Ett sändebrev till Paulus Heliae.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 27. 5. 1528. 4°.

10 bl. Sign.: A⁴—B⁶. 35 r. Typer: 1, 3, 6. Init.: d². Arkkustod.

Bl. 1ª tit.: Itt fögho sendebreff til Paulū He- ‖ lie aff Carmeliters orden j danmarck / ther honom geffues swar ‖ til thet breff och spörsmål han för jt åår sidhen för- ‖ scriffuit hadhe til högmechtig första her ‖ Götzstaff Sweriges och Götes ꝛc ‖ konung / om thn̄ föruandling ‖ her j riket skeedt år ‖ ✱✱ ‖ Olauus Petri ‖ Stocholm. ‖ MDXXviij. ‖ *Bl. 1ᵇ tomt. Bl. 2ª:* Hedherlighom manne brodher Paulo Helie aff Carmeli- ‖ ters orden / Wunskar iach Olauus Petri Stoc- ‖ holms rådz secreterer / nådh och frijdh och ‖ jtt rått forstond j gudz helga ordh. ‖ [M]³Ich kom (Paule) nw j thetta åår / på tiyonde da- ‖ ghen j Maij månat thin scriffuelse til handa / . . . *Sign. b:* theres macht och herradöme mz / och ath wij ey wilia / j the saker ‖ . . . *slutar bl. 10ᵇ r. 7:* . . . Doch ‖ gudh förbarme sich öffwer oss ‖ alla. Amen. ‖ Aff Stocholm Vicesimaseptima maij. ‖

Bland dem, som svarade på de av konung Gustav i dec. 1526 utsända tio spörsmålen, befann sig också, ehuru oombedd, den förut nämnde danske karmelitern Paul Helgesen. Hans skrift, som först spriddes i avskrifter, trycktes i Köpenhamn av Peter Brandis den 28 april 1528 och har

till titel: ℭ Nogre Chriſtelige Suar till the ſpørſmaall ſom Koning Gøſtaff till Swerigis Riige lodt wdgaa till ‖ ſith gantſche Klerckerij / berämede aff Broder Paulo ‖ Helie / . . . (Nielsen 80, ex. också i KB o. UB). Dessförinnan hade emellertid Olavus Petri redan besvarat ett av Helgesen till konung Gustav år 1527 riktat öppet brev, i vilket denne som svar uppställer tolv motfrågor. Olavus Petri hade då ingen kännedom om Helgesens några dagar senare tryckta skrift, i vilken bl. a. konungens tio spörsmål avtryckas. På denna skrift avlät Olavus Petri intet svar och polemiken avstannade härmed.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 173—177. — Fant XX. — H. Schück, *Striden mellan Olavus Petri samt Peder Galle och Paulus Heliæ;* i: *Samlaren*, 1886, s. 46—70. — Omtr. i v. Troil, *Skrifter o. handlingar*, I, s. 147—183, o. i *Samlade skrifter* af Olavus Petri, s. xxv—xxvii o. 331—350.

Exemplar: *Köpenhamn* KB, UB. — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. — *Oxford* Magd. Coll. — *Stockholm* KB (2 ex.; 1 i Rålambska saml., bl. 7—8 saknas). — *Uppsala* UB.

1528, 12. 6.

Olavus Petri, Kristlig förmaning till prästmötena i Uppsala, Strängnäs och Västerås.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 12. 6. 1528. 4°.

8 bl.ᵉ Sign.: A⁴—B⁴. 35 r. Typer: 1, 4, 6. Init.: dᵗ. Arkkustod. Marginalier.

Bl. 1ᵃ tit.: Een Chriſteligh̃ formanīg til cle- ‖ rekrijt ſom j neſtkommandes præſtamoot forſampnas ‖ j Vpſala / Strengnes och Weſterås ꝛct / ther forclarat warder huadh clerekrijt leekmen ‖ plichtoghe åre / och hwadh leekmen ‖ åre clerekrijt plichtoghe igen. ‖ ✠ ‖ En godh heerde later ſitt liff for fåren Johannis ꝑ ‖ Olauus Petri. | Stocholm. | M. D. xxviij. | *Bl. 1ᵇ:* [T]⁴Het haffwer nw warit j en long tijdh och (gudh ‖ båtret) ån nw år / jtt heemligbit haat och nijt emel | len clerkrit och leekmen / . . . *Sign. b:* gha mz them / och thet må wij wel göra / for ty the haffua ena . . . *slutar bl. 8ᵃ r. 10:* . . . Gudh aff ſin ‖ grundlöſa barmhertigheet giffue oſſ ſåmio och kårlek then ena | medh then andra. AMEN ‖

Een Chriſtelighñ formanig til cle-

rekrÿſt ſom j neſtkommandes prieſtamoot forſampnas j Vpſala / Strengnes och Weſterärs ꝛct / ther forclarat warder huadh clerekrÿſt leekmen plichtoghe äre / och hwadh leekmen äre clerekrÿſt plichtoghe jgen.

* *
*

En godh heerde larer ſitt lÿff
for fåren Johannis 10

Olauus. Petri.

Stocholm.

M. D. xxviij.

Fig. 86. Olavus Petri, Kristlig förmaning till prästmötena. Stockh. 1528. Tit.

Thetta nw ſagdt år / år ſagdt j een godh acht / . . . *r. 17:* Hwilken år nw en troghen och ſniel tienare / . . . *r. 29:* Duodecima Junij *Bl. 8ᵇ tomt.*

En skrift riktad till Sveriges prästerskap, när det på sommaren 1528 samlades till sina hävdvunna synodalmöten. Skriften handlar huvudsakligen om prästernas och lekmännens ömsesidiga skyldigheter.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 179 f. — Fant XXII. — Omtr. i v. Troil, *Skrifter o. handlingar,* 3, s. 17—39, o. i *Samlade skrifter* af Olavus Petri, I, s. xxvii o. 351—367.

Exemplar: *Koberg* Silfverschiöld. — *Köpenhamn* KB, UB. — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. — *New Haven* Yale Univ. Libr. (Riant's ex.). — *Oxford* Magd. Coll. — *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml.). — *Uppsala* UB (2 ex., 1 i Palmskiöldska, 1 i Westinska saml.).

1528, 14. 8.

Olavus Petri, Om sakramenten.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 14. 8. 1528. 4°.

38 bl. Sign.: [1]⁴ A⁴—G⁴ H⁶. Fol.: 4 ofol. bl. Bladh j—Bla. XXXiiiij (för XXXiiij). 35 r. Typer: 1, 3, 4, 6. Init.: a, b, dᵗ, dᵉ, hᵉ, i, kᵗ, m, n. Rubr.: α. Tit.-ram: C. Arkkustoder. Marginalier.

Bl. 1ᵃ tit. inom ram C: Een liten boock | om Sacramenten huadh | the åre och huru the retzli- || gha b:ukas ſkole / ther mōg | och:iſtelighē ſtycke war || da medh godh ſkell || nidherſlaghen / || ☞ ☜ || Stocholm || MDXXviij || *Bl. 1ᵇ tomt. Bl. 2ᵃ:* [T]⁴He finnas nw wel monge j werldene ſom beſinna || thñ ſtoora och greſeligha wilfa- rilſe ſom j Ch:iſten | hetēne en long tijdh warit haffwer j mong ſtycke / | . . . *Bl. 3ᵃ [register] r. 12:* Hwadh Sacrament år / Bladh j A || . . . *slutar bl. 3ᵇ r. 16:* Bladh xxxiij. b Finis || *Bl. 4 tomt. Bl. 5ᵃ sign.* Aj *o. fol.* Bladh. j: Huad ſacrament år || [S]⁶Acra- mentum j ſcrifftene år ſatt fo: thz o:dhet | på grekiſka Myſterion / . . . *sign. b fol.* Bladh. v: gudhi / ſomblige icke / vtā ſeya at thz år mēniſkio bodh / ſomblige || . . . *slutar bl. 38ᵃ fol.* Bla. XXXiiiij *(!) r. 18:* . . . vtan låta gudz || oo:dh wara huar man oppen- || bart. AMEN || ✠ || Quartadecima Auguſti. *Bl. 38ᵇ tomt.*

Denna lilla bok, vars innehåll fördelar sig på 31 kapitel, är den omfångsrikaste av de reformationsskrifter, som trycktes under år 1528. Ehuru den utkom anonymt torde den dock med tämligen stor visshet kunna tillskrivas Olavus Petri. På tal om äktenskapet hänvisas bl. a. till en snart utkommande skrift, som ju förelåg färdigtryckt några dagar senare. Olavus Petris skrift om den evangeliska sakramentsläran är hans tills vidare viktigaste teologiska bok.

Nytt initialmateriel kommer till användning i detta tryck.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 180—183. — FANT XXIII. — R. STEFFEN, *Våra första reformationsskrifter o. deras författare;* i: *Samlaren,* 1893 extra h., s. 7 ff. — Omtr. av v. TROIL, *Skrifter o. handlingar,* 2, s. 99—208, o. i *Samlade skrifter* av OLAVUS PETRI, I, s. XXVIII f. o. 369—442.

Exemplar: *Göteborg* H. latinlärov. bibl., Stadsbibl. — *Köpenhamn* KB, UB. — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. — *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml.). — *Uppsala* UB (2 ex., 1 i Westinska saml.).

1528, 27. 8.

Olavus PETRI, Undervisning om äktenskapet.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 27. 8. 1528. 4°.

14 bl. Sign.: A⁴—B⁴ C⁶. 35 r. Typer: 1, 3, 4, 6. Init.: a, d¹. Arkkustoder. Marginalier.

Bl. 1ª tit.: Een liten vnderuiſning om ‖ Echteſkapet hwem thz lofligit år eller ey / ther ‖ grundeliga bewijſat warder at preſtmen må ‖ wara j. echteſkap / Och ſedhen fölier ther epter een liten formaning till biſco- ‖ per och prelater medh theres ‖ clerekrij her j Swerige. ‖ ✠✠ ‖ Olauus Petri. ‖ Stcholm. *(!)* ‖ MDXXviij. ‖ *Bl. 1ᵇ:* [I]⁷Ach haffwer lenge hafft j ſinnet ath iach ſkul ‖ le låtet vthgåå noghot aff prentet om echteſka ‖ pet hwem thet loflighit år eller ey / . . . *Bl. 3ᵇ r. 25:* Then andre deelen. ‖ . . . *Sign. b:* at han noghrom ſkulle förbudhin warda ther ſå monga heliga ‖ . . . *Bl. 5ᵇ r. 33:* Then tridhie deelen. | . . . *Bl. 12ª sign.* Ciiij *r. 4:* En formaning til biſcoperne prelater | och menige clerekrijt. ‖ . . . *slutar*

bl. 14ª r. 23: . . . at ſanningen haffuer warit ho- | nom foregiffuen / och han wille hen | ne icke anamma. | ❧ | Uligeſimaſeptima Auguſti. ‖ *Bl. 14ᵇ tomt.*

Denna skrift utgör egentligen ett supplement till den föregående. Den handlar särskilt om prästernas sätt att ingå giften och torde också vara ett självförsvar för Olavus Petris eget äktenskap år 1525.

Ny uppl. utkom redan 1529.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 184—186. — Fant XXIV. — Omtr. i v. Troil, *Skrifter o. handlingar*, 1, s. 299—341, o. i *Samlade skrifter* af Olavus Petri, I, s. xxix o. 443—471.

Exemplar: *Göteborg* H. latinlärov. bibl. — *Köpenhamn* UB. — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. — *Oxford* Magd. Coll. — *Skara* Stifts- o. lärov.-bibl. — *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml.). — *Uppsala* UB (3 ex., 1 i Westinska saml.).

1528, 13. 11.

Olavus Petri, Om klosterleverne.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 13. 11. 1528. 4°.

24 bl. Sign.: A⁴—F⁴. 35 r. Typer: 1, 3, 4, 6. Init.: a, d¹. Arkkustoder. Marginalier.

Bl. 1ª tit.: Een liten boock j huilko cloſ- ‖ terleffwerne forclarat warder / ther och no- | ghot foregiffwes hwadh ſkadha och | forderff ſådana leffuerne haffuer | giordt j Chriſtenheetenne / ‖ Sedhan fölier een liten ‖ formaning til cloſ- ‖ terfolk och theres wener. ‖) (| Olauus Petri. Stocholm. | MDxxviij. | The ſkola jngen meer framgong haffua / for ty the- | ras galenſkap warder allom oppenbar .ij. Timoth. iij *Bl. 1ᵇ:* [J]⁷Ach haffuer j noghor mijn förra ſcriffuelſe vth | loffuat ther talat haffuer warit om cloſterleff- ‖ nat / . . . *Sign. b:* mz åtſkilielig klådabonat och ſidhwaner at man jntit taal weet ‖ . . . *Bl. 22ª sign.* F ij *r. 21:* Een lithen formaning til cloſterfolk ‖ och theras wener. ‖ . . . *slutar bl. 24ᵇ r. 23:* . . . for ty thz koſtar meer ån åß och dwß / ‖ thz geller ſiels ſaligheet vppå. ‖ Terciadecima Nouembris. ‖

Polemisk skrift riktad mot klosterväsendet och munkordnarna, framför allt tiggarmunkarna.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 186 f. — Fant XXV. — Omtr. i v. Troil, *Skrifter o. handlingar,* 2, s. 1—77, o. i *Samlade skrifter* af Olavus Petri, I, s. xxix f. o. 473—523.

Exemplar: *Göteborg* Stadsbibl. — *Köpenhamn* KB, UB. — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. — *Lund* UB. — *New Haven* Yale Univ. Libr. (Riant's ex.). — *Oxford* Magd. Coll. — *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml.). — *Uppsala* UB (2 ex., 1 i Palmskiöldska saml.). — *Växjö* Stiftsbibl.

1528, 18. 12.

Olavus Petri, Om Guds ord och människors bud.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 18. 12. 1528. 4°.

16 bl. Sign.: A⁴—D⁴. 35 r. Typer: 1, 3, 4, 6. Init.: d¹. Rubr.: α. Arkkustoder. Marginalier.

Bl. 1ª tit.: **Om gudz ordh och menniſ ‖ kios bodh och ſtadhgar j thet andeligha / ‖ ſom år / ſielenes regement ‖ Olauus Petri | Stocholm ‖ MDXXviij ‖** *Bl. 1ᵇ:* **[A]⁴Llom år wel witterlighit huru nw j Chriſtēhetn̄e år ‖ jtt ſtoort buller och twedråcht** . . . *Sign. b:* **ſom gudh jntit budhit haffuer / eller forbiwdher thet ſom gudh |** . . . *slutar bl. 16ᵇ r. 17:* **Och hår medh ware nw ‖ noogh ſagdt j then- ‖ ne tijdh. ‖ Decimaoctaua Decembris. ‖** ☞ ☜ ‖

En av Olavus Petris berömdaste reformationsskrifter, som behandlar förhållandet mellan Guds och människors bud i religiösa ting och om av människor i gudstjänstbruket införda påfund.

Omtr. i Lübeck 1594, se *Sveriges bibliografi intill år 1600,* III, s. 192—195.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 188 f. — Fant XXVI. — Omtr. i v. Troil, *Skrifter o. handlingar,* 2, s. 209—259, o. i *Samlade skrifter* af Olavus Petri, s. xxx f. o. 525—558.

Exemplar: *Göteborg* H. latinlärov. bibl., Stadsbibl. — *Köpenhamn* KB (2 ex.) UB. — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. — *Lund* UB. — *New Haven* Yale Univ. Libr. (Riant's ex.). — *Skara* Stifts- o. lärov.-bibl. — *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml.). — *Uppsala* UB. — *Växjö* Stiftsbibl.

1528.

Laurentius Andreae, Kort undervisning om tron och goda gärningar.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 1528. 4°.

6 bl. Sign.: A⁶. 35 r. Typer: 1, 4, 6. Init.: d². Rubr.: α. Marginalier.

Bl. 1ª tit.: Een kort vnderwiſning om ‖ troona och godha gerningar. ‖ Laurentius Andree. ‖ Stocholm. ‖ MDXXviij. ‖ *Bl. 1ᵇ:* Een kort vnderwiſning om trona ‖ och godha gerningar. ‖ [E]⁴Pter ſcrifften ſommeſtådes giffuer oſſ troona fore / ‖ och ſegher ath wij ther igenom ſkole retferdige och ‖ ſalige bliffua / . . . *slutar bl. 6ª r. 12:* . . . Och thetta ware nw noogh ſagdt på thenna tijdh om troona och gerningana / til teſſ ther om ‖ må noghot widhare ‖ ſcriffuit warda. ‖ ☞ ☜ ‖ *Bl. 6ᵇ tomt.*

Detta är den enda skrift, som utkommit av trycket under Laurentius Andreæs namn. Den handlar om rättfärdiggörelsen genom tron.

Omtr. i Lübeck 1594, se *Sveriges bibliografi intill år 1600*, III, s. 192—195.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 195 f. — Fant XXVII. — Omtr. i v. Troil, *Skrifter o. handlingar*, 3, s. 1—16.

Exemplar: *Koberg* Silfverschiöld. — *Köpenhamn* KB. — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. — *Lund* UB. — *Skara* Stifts- o. lärov.-bibl. — *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml.). — *Uppsala* UB (3 ex., 1 i Westinska saml.). — *Östersund* Jämtl. bibl.

1528.

En nyttog postilla.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 1528. 4°.

152 bl. Sign.: 2 osign. bl. A⁴—Z⁴ Aa⁴—Oo⁴ Pp². Fol.: 10 ofol. bl. Bladh. iX—Bl. CXLviij (fel i folieringen). Typer: 1, 3, 4, 6. Init.: a, d¹, d², g, k¹, m, n. Ram: C. Kustoder. Marginalier.

Bl. 1ª tit. inom ram C: En nyttog poſtil ‖ la ofuer någhor fåå Euãgelia ‖ aff ſommardelen / ther man ‖ må tagha jtt ſått och

Epter mänge enfallughe clerker haffua beclaghat sich / ath the icke wel kunde behielpa sich medh blotta texten j Euangelio / och ther epter predika for theras almogha / äre här nw någhre vtydilse och predikan vthsette på en stoor deel aff the Euangelier som läses j tidegerden om somaren / och ära mest dragne vthur then tyska postillan som nw nylegast giord är / aff huilko vthtydelse kan taghas itt sätt til ath vthtydha andra Euangelia / doch epter the endeels swåra ära til förstå / och fanß at the icke så fulleligha tiente for allom som doch wel behöffdes / wordo the icke aldeles vthsatta til ändan öffuer hela året / och somt forty at ther vthinnan röres emillan åt om många misbrukningar som j christenhetenne vpkommen ära / thz til euentyrs icke alztinges wille tiäna for them som än nw suaghe ära / vtan aleenast for them som j scrifftene någhot grundadhe ära / ther fore wort thz arbetet affslaghit och affkortat / j then menig at man inna en stackot tijdh må låta vthgå en annor slätt postilla på Euangelien öffuer hela året / then ther huar man tiena må / och aff huar man förståås kan / och ther the swagha som minst aff förarghas kunna / Ther forinnan mågha the bruka thenna vthtydhelsen som j scrifftēne någhot förfarne ära / och the som weta ther aff vthtagha och giffua androm före så mykit the fornimma at huariom och enō tienar / och the som sielffue förstå och förbätra kunna huar någō brist finnes / antingen på vthsettiarens eller på prentarens wägna / ty thetta arbete toogs före mz hastugheet / och haffuer til euenturs icke så granneligha warit öffuerseedt som thz hadhe behöfft / När then andra postillan vthgår skal ther näst gudz hielp bätre vpseende på wara.

Hwar och någhor wille hasteliga weta på hwilka söndagar och andra högtides daghar tesse fåå sermoner lydhandes äro / och på hwad blad the jgen finnas skolo / Så är här jtt kort register vthsatt / ther man sich epter rätta kan / och äro sådana sermoner snart jgen fundne / när man giffuer acht på thz taal som oghan påå bladhen beteknat är / än thå aff försumelse tilkōmet

Fig. 87. En nyttog postilla. 1528. Bl. 1b.

grund‖aff huru all Euangelia ſom‖hår icke jnſatt åre vth‖lågias och forcla‖ras ſkole.‖✠‖MDXXviij‖Stocholm.‖ *Bl. 1b företal:* [E]7Pter många enfallughe clerker haffua becla-‖ghat ſich / ath the icke wel kunde behielpa ſich‖medh blotta texten j Euangelio / ... åre hår nw nå-‖ghre vttydilſe och predikan vthſette på en ſtoor deel aff the Euangelier ſom låſes j tidegerden‖om ſomaren / och åra meſt dragne vthur then tyſka poſtillan ſom nw nylegaſt giord år / ... *r. 32:* ... Så år hår itt kort re-‖giſter vthſatt / ... *slutar bl. 2a r. 31:* Finis‖ *Bl. 2b tomt.*

Bl. 3a: Om påſcha dagh Euan-‖gelium Marci pvj‖[O]4Ch thå ſabbatzdaghen framgongen war / ... *Sign. b:* man plågha‖ allerſenaſt göra / men förſt plåga‖ man ſåå fråga‖ ... *Bl. 148a fol.* Bla. CXLv *o. sign.* Ooij *r. 9:* På ſiunde ſöndaghñ epter the helga trefollogheet Euã. Marci viij‖[U]4Thi the daghar thå folkit war ganſka mykit / och hadhe intit thz the åta kunde / ... *slutar bl. 151b r. 24:* ... warda oſſ j thetta Euangelio‖ſåſom och meſt j all annor före hollen.‖ *Bl. 152 tomt.*

Denna postilla, som enligt företalet »toogs före medh hastugheet, och haffuer til euenturs icke så granneligha warit öffuerseedt som thet hadhe behöfft», omfattar endast en del av sommarhalvåret, nämligen från påskdagen till 7. söndagen efter Trefaldighet. Härtill komma några påsk- och pingstpredikningar, inalles innehåller postillan 27 predikningar. Det är en ganska trogen översättning av motsvarande del i Luthers kyrkopostilla, »Auslegung der Evangelien von Ostern bis aufs Aduent», som utgavs i Wittenberg hos Georg Rhau år 1526 av Luthers vän Stephan Roth. Den till varje predikan fogade »Summan» av texten är hämtad från Bugenhagens »Indices in evangelia dominicalia» (Wittenberg 1524). Arbetet har tydligen av en eller annan orsak avbrutits, såsom det också framgår av företalet: »ther fore wort the arbetet affslaghit och affkortat, j then mening at man inna en stackot tijdh må låta vthgå en annor slätt postilla på Euangelien öffuer hela året». Översättaren utlovar också, att »när den andra postillan vthgås skal ther näst gudz hielp bätre vpseende på wara». Denna utlovade postilla utkom också i utvidgat skick år 1530 under Olavus Petris namn (se denna bibliografi, del II, s. 12—15).

Det råder olika åsikter om vem som översatt postillan. Olavus Petris namn förekommer icke på titelbladet eller i förordet och enligt Steffen tala språkliga och ortografiska skäl mot hans översättarskap. Hänvisningen i företalet till den nya upplagan av postillan, som förberedes, gör det dock troligt, att detta första försök till en predikosamling på svenska också är Olavus Petris verk.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 189—195. — R. Steffen, *Våra första reformationsskrifter och deras författare;* i: *Samlaren,* 1893 extra h., s. 11—16. — Omtr. i *Samlade skrifter* af Olavus Petri, II, s. IX f. o. 1—310.

Exemplar: *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml.; dessutom ett antal ark funna i pärmarna till Räntekammarboken 1552 KA). — *Uppsala* UB.

[1528.]

Berend von Melen, Antwort vnd widderlegunge auf Königs Gustaff besagung vnd iniurien.

[Wittenberg: Joseph Klug, 1528.] 4°.

18 bl. Sign.: A⁴—C⁴ D² E⁴. 34—35 r. 2 schwab.-typer. Tit.-ram. 1 träsnitt.

Bl. 1ª tit. inom ram: Antwort vnd widerlegunge Bernhardts von Mylen Ritters etc. Auff des vormeinten Königs ynn Schweden / Guſtaff genandt / vngegrünte vnd widderpillige beſa|gung vnd aufferlegte Iniurien / ſo benanter Guſtaff durch ſein büchlein an tag geben vnd durch den druck ausgehen hat laſſen. | *Bl. 1ᵇ träsnitt (v. Melens vapen); upptill:* Bernhardt von Mylen Ritter. | *under träsnittet:* Welcher da darff ſagen was er wil / Der mus auch warten das widderſpiel. | . . .

Bl. 2ª sign. Aij: [A]⁵Len vnd iglichen / Grosmechtigſten / Hochwirdigſten / Durchlauchtigſten / . . . Königen / Churfürſten / Fürſten / Prelaten / Graffen / . . . Entpiete ich Bernhard von Mylen Ritter / Meine vnterthenige / verpflichte / . . . dienſte / . . . Wie vnd welcher geſtalt / Ich von dem vermeinten itzigen ynn Schweden König Guſtaff genant / . . . ynn ſeinem ausgelaſſenen ſchmechbüchlein zu nachteil mein vnd der meinen ehre / . . . angetaſtet worden. . . . *Sign. b:* Dazumale ich yhn mit hoher bitt anfiel / weil K.

Fig. 88. Berend v. Melen, Antwort. [Wittenberg 1528.] Tit.

... slutar bl. 17ª r. 13: Geben zur Schweinitz an der ſchwarzen Elſter / Im Tauſent Fünff-‖hundert vnd acht vñ zweinzigſten Jaren.‖ Erratum.‖ ... *Bl. 17ᵇ—18 tomma.*

Något ex. av denna för kännedomen om Gustav Vasas äldsta regeringstid så viktiga politiska stridsskrift har ej varit känd annat än genom litterära källor, förrän prof. G. Carlsson under forskningar i tyska bibliotek och arkiv år 1918 anträffade det unika exemplaret i universitetsbiblioteket i Jena. Melens nidskrift är ett svar på ett nu förlorat tryckt manifest, som konung Gustav lät utgiva för att inför opinionen i Tyskland klarlägga v. Melens förräderi mot konungen och övriga orsaker, som vållat brytningen mellan honom och hans förut så betrodde tjänare. Melen har själv daterat sin broschyr till år 1528. Det lilla trycket har utgått från Joseph Klugs officin i Wittenberg, och titelbladet prydes av en av Lukas Cranach utförd titelram med motivet Paris' dom, som även förekommer på andra tryck från Wittenberg denna tid.

Litteratur: *Sveriges bibliografi intill år 1600,* II, s. 20. — Warmholtz 2996. — Klemming, *Ur en antecknares samlingar,* uppl. 2 (1880—82), s. 144—146. — E. Hildebrand, *Gustaf Vasa och Berend von Melen;* i: *Hist. tidskr.,* 1901, s. 245—316. — G. Carlsson, *En stridsskrift af Berend von Melen mot Gustaf Vasa. Ett fynd i universitetsbiblioteket i Jena;* i: *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen,* V (1918), s. 1—44. — Faks. i: *Faksimile-upplagor af äldre svenska tryck under red. af* I. Collijn, III. Med efterskrift af G. Carlsson. Stockh. 1920.

Exemplar: *Jena* UB.

1529, efter 7. 2.

Örebro mötes beslut.

[Stockholm: Kungl. tryckeriet, efter 7. 2. 1529.] 4°.

4 bl. Sign.: A⁴. 35 r. Typer: 1, 4, 6. Init.: a.

Bl. 1ª tit.: Een Copie aff then Proceß ‖ ſom giordes j thet Concilio ſom ‖ ſtodh j Orebro. ‖ M D xxix ‖ *Bl. 1ᵇ:* Een Copie aff then Proceß ſom giordes j thet ‖ Concilio ſom ſtodh j Orebro. ‖

Een Copie aff then proceß som giordes j thz Concilio som stoodh j Örebro.

M D xxix

Fig. 89. Örebro mötes beslut 1529. Tit.

[I]N nomine domini Amen / Wij epterſcriffne | Laurentius andree Erchedeken j Vpſala / ... *r. 33:* ... Göre wit- || terligit / at epter wij wete och bekenne oſſ alla aff wordt embete || *bl. 2ª sign.* A ij: plichtogha wara til ath förkunna / vthſpridha och fremia gudz || oord / ... *Bl. 3ᵇ r. 2:* Teſſ til wiſſe ath wij ſå alle ... vnderſcriffue wij alle hwar mz || ſinne hand / ... thenne Proceß || Som ſcriffuen år j Örebro Anno domini*(!)* M D xxix Dominica Quinquageſime. || Ego Laurentius Andree ... *slutar bl. 4ª r. 22:* Ego frater Haquinus Nicolai ... *Bl. 4ᵇ tomt.*

Variantex. finnas, i vilka titeln lyder: Een Copie aff then proceß | ſom giordes j thz Concilio ſom | ſtoodh j Örebro. || M D xxix ||

Sign. A ij är i dessa ex. förbytt till ij A samt tryckfelet bl. 3ᵇ r. 5 donini ändrat till domini. Andra varianter förekomma också. I den först beskrivna upplagan är D i årtalet på titelbladet tryckt på en särskilt ditklistrad liten lapp, i variantex. är årtalet helt uttryckt.

Kyrkomötet i Örebro var sammankallat till den 2 febr., mötesbeslutet är daterat Dominica Quinquagesime (7 febr.).

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 197 f. — Fant XXIX. — G. Rudbeck, *Skrifter t. Sveriges hist. tryckta före år 1600* (1919), nr 170—171. — Y. Brilioth, *Kyrkomötet i Örebro 1529;* i: *Tidskr. f. kyrkomusik,* 4 (1929), s. 49—53. — Omtr. bl. a. i *Svenska riksdagsakter,* I (1521—1544), s. 118—122.

Exemplar: Var. A: *Köpenhamn* UB. — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. — *Stockholm* KB. — *Växjö* Stifts- o. lärov.-bibl. — Var. B: *Köpenhamn* KB (def.). — *Linköping* Stifts- o. landsbibl. — *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml.). — *Uppsala* UB (3 ex., därav 1 i Palmskiöldska saml.).

1529, 28. 4.

Olavus Petri, Handbok på svenska.

Uppl. 1.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 28. 4. 1529. 4°.

32 bl. Sign.: A⁴—H⁴. 34, 36 r. Typer: 1, 3, 4, 6. Init.: d¹. Rubr.: α. Arkkustoder. Marginalier.

Bl. 1ª tit. inom ram C: Een handbock | på Swenſko / Ther doo || pet och annat mera | vthi ſtåår. || O P || Stocholm. | M D xxix | ☞ ☜ || *Bl. 1ᵇ:* Olauus Petri til then Chriſteli | gha låſaren. || [T]⁴Het haffuer ſå warit hår til dags godh Chriſten || låſare / . . . *slutar bl. 3ᵇ r. 28:* Men gudh giffue oſſ alla ſina helga nådh til at bliff || wa widh hans oord / AMEN. ||

Bl. 4ª: Döpelſen på Swenſko / || . . . *Sign. b:* råtta troo / och fönyia honom† *[i margen:* †henne*]* j andanom genom theſſo || . . . *Bl. 6ᵇ r. 19:* Itt ſett huru handlas ſkal || medh them ſom wilia giffwa || ſich j echteſkap. || . . . *Bl. 11ª sign.* C iij*:* Thetta ſkal låſas når huſtru || ledhes j kyrkio epter barn / || . . . *r. 17:* Huru them ſkal göras theres || redha ſom ſiwke liggia. || . . . *Bl. 22ª sign.* F ij*:* Huru man ſkal || wiya liick. || . . . *Bl. 23ᵇ:* Huru man ſkal || ioorda liick. || . . . *Bl. 27ᵇ:* Itt ſett huru man ſkal handla mz || them ſom råttas eller afliiffuas ſkole. | . . . *Bl. 31ª sign.* H iij *r. 25:* Beſlwtningen. | Her haffuer tu nw godh Chriſten menniſkia ena Swenſka || handboock then tu Chriſteligha bruka må . . . *slutar bl. 32ª r. 4:* . . . O giffue | gudh ath thet motte || ſnart ſkee / Amen / Amen. || ☞ ☜ || Viceſimaoctaua Aprilis. || *Bl. 32ᵇ tomt.*

Detta är den första evangeliska handboken, som utkom av trycket i Sverige och ersatte de förut gängse katolska manualena, varav vi känna tryckta sådana för Uppsala ärkestift, Linköpings och Åbo stift. Den är utgiven under Olavus Petris eget namn, men blev icke officiellt påbjuden. Vigiliae mortuorum och vissa benediktioner äro uteslutna i

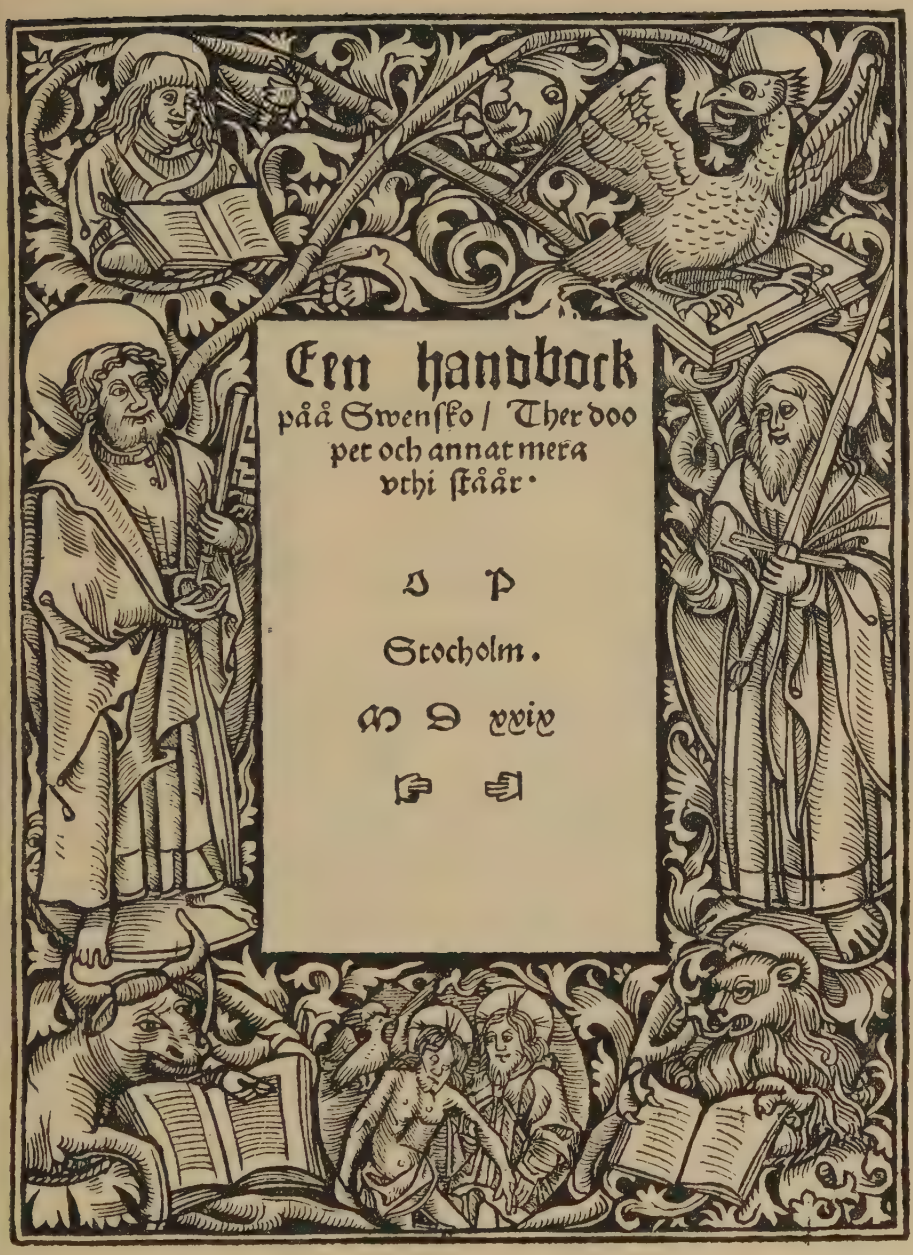

Fig. 90. Olavus Petri, Handbok på svenska. Uppl. 1. 1529. Tit.

den svenska bearbetningen, som är företagen med varsam hand. Nya upplagor utgåvos 1533 och 1537, med den 1541 utkomna har Olavus Petri ej haft någon befattning, den fick i stället sin stämpel av Georg Norman.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 199—202. — FANT XXVIII. — KLEMMING, *Sveriges liturg. lit.,* s. 42. — QUENSEL, *Bidrag t. svenska liturgiens hist.,* I, s. 4—6, omtr. s. 7—96. — K. PETERS, *Sveriges första svenska kyrkohandbok;* i: *Tidskr. f. kyrkomusik,* 4 (1929), s. 54—59, 65—70, 100—104. — Omtr. av v. TROIL, *Skrifter o. handlingar,* 3, s. 41—121, o. i *Samlade skrifter* af OLAVUS PETRI, II, s. X—XII o. 313—367.

Exemplar: *Helsingfors* UB (bl. 8 saknas). — *Köpenhamn* KB. — *Lund* UB. — *Stockholm* KB (3 ex., 1 i Rålambska saml., 1 dep. fr. Mulseryds församl., Jönköpings län). — *Uppsala* UB. — *Växjö* Stifts- o. lärov.-bibl. (bl. 5—8 saknas).

1529.

Johann TOLTZ, En liten ingång i den heliga skrift.

Uppl. 1.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 1529. 8°.

16 bl. Sign.: A^8—B^8. 26 r. Typer: 1, 6. Rubr.: γ. Ram: A^2.

Bl. 1ª tit. inom ram A²: ¶ En liten in ‖ gong j thn̄ helga ſcrifft ‖ thet noghro ſtycke ſom ‖ j ſcrifftene mykit berö- ‖ ras korte- ligha för- | claras och vth ‖ leggias. ‖ ⁂ ‖ Stocholm ‖ MDXXiX ‖ *Bl. 1ᵇ företal:* Olauus Petri ‖ til then Chriſteligha ‖ låſaren. ‖ Her haffuer tu Chriſtelige låſare no- ‖ ghor ſtycke vthſat på ſwenſko ſō tich be- ‖ redha kunne en litē jngong j then helga ‖ ſcrifft / . . . *Bl. 2ª sign.* A ij: Hwadh lagh år epter ‖ ſcrifftenne ſått ‖ . . . *Sign. b:* Aff dopſens eenda löffte ‖ . . . *Det enda kända ex. slutar bl. 15ᵇ r. 25:* . . . li- ‖ kauel regementet och then hēbliga werkā ‖

Fragment av ett variantex., innehållande bladen B ij—B_7, finnes i Uppsala UB. Om detta tillhör en äldre upplaga eller är ett samtidigt omtryck kan icke avgöras.

Den andra upplagan av denna lilla kateketiska skrift trycktes år 1538 och har beskrivits i del II, s. 61 f., av detta arbete, vartill hänvisas. Den av Olavus Petri verkställda översättningen är gjord efter en plattysk upplaga,

¶ En liten in
gong i thñ helga scrifft
ther noghrostycke som
i scrifftene mykit berö=
ras korteligha för=
claras och vth
leggias.
* *
*
Stocholm
MDXXIX

Fig. 91. Toltz, En ingång i den heliga skrift. Uppl. 1. 1529. Tit.

tryckt i Rostock (eller Lübeck) av Ludwig Dietz år 1526 (Borchling—Claussen, *Niederdeutsche Bibliographie*, nr 894). Dess titel är: ¶ **Eyn korth hantboek vor yunge Christen / so vele en noth ys tho weten / dorch Johannem Toltz gemaket** (ex. i Wolfenbüttel).

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 203—208. — Omtr. i *Samlade skrifter* af Olavus Petri, II, s. xii f. o. 369—387.

Exemplar: *Göteborg* Stadsbibl. (bl. 8, 16 saknas; förut pastor L. F. Palmgren i Ekeberga). — Variantex. i *Uppsala* UB (bl. 1—9, 16 saknas).

1529.

Olavus Petri, Undervisning om äktenskapet.

Uppl. 2.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 1529. 4°.

14 bl. Sign.: A⁴—B⁴ C⁶. 35 r. Typer: 1, 3, 4, 6. Init.: a, d¹. Rubr.: α. Arkkustoder. Marginalier.

Bl. 1ª tit.: Een liten vnderuiſning om ‖ Echteſkapet hwem thet loflighit år eller ey / ther ‖ grundeligha bewijſat warder at preſtmen må | wara j echteſkap / Och ſidhen fölier ther | effter een liten förmaning til biſco- | per och prelater medh theres ‖ clerekrij her j Swerighe. ‖ ✠ ✠ ‖ Olauus Petri | Stocholm. ‖ M Dxxix. | *Bl. 1ᵇ:* [J]⁷Ach haffuer lenge hafft j ſinnet at iach ſkul- | le låtit vtgå noghot aff prentet om echteſka- ‖ pet . . . *Sign. b:* at han noghrom ſkulle förbudhin warda ther ſå monge heliga | . . . *slutar bl. 14ª r. 26:* . . . at ſanninden*(!)* haffuer wa- | rit honom föregiffuen / och hā ‖ wille hēne icke anāma. ‖ ☞ ☜ ‖ *Bl. 14ᵇ tomt.*

Nysättning av uppl. 1 1528 (se ovan s. 348 f.). Omtr. i Lübeck 1594, se *Sveriges bibliografi intill år 1600,* II, s. 192—195.

Litteratur: *Sveriges bibliografi,* I, s. 209.

Exemplar: *Köpenhamn* KB. — *Oslo* UB. — *Stockholm* KB (2 ex., 1 i Rålambska saml.). — *Uppsala* UB (2 ex., 1 i Westinska saml., men bl. 11—12 saknas).

1530.

Några gudeliga visor.

[Stockholm: Kungl. tryckeriet, 1530.] 8°.

8 bl. Sign.: A⁸. 26 r. Typ: 3. Init.: d¹, m, s.

Bl. 1 saknas. Bl. 2ª sign. A ij: [O]⁷ Fadher wåår barmhertigh och godh / . . . *Bl. 7ᵇ r. 20:* [E]⁴En*(!)* iomfru födde jtt barn j ‖ dagh / . . . *slutar bl. 8ª r. 22:* . . . then aldrigh jfråån ‖ oſſ ſkilia. *Bl. 8ᵇ tomt.*

O Fadher wår barmher=
tigh och godh / ſom oſſ
wille til tich kalla / och
ſtenkia oſſ medh Chri=
ſti bloodh / ſom bort ta=
gher ſynder alla / låte
komma til oſſ titt helga
ordh / thin wilia kan thet förclara / ſom
ſkapat haffuer himel och iordh / thz mä
wår ledhare wara / ath wij icke wille fa=

MEn alle rope wij nv til tich / (ra
oſſ är ey annat til rådhe / ey ingen ta=
gher thin ordh til ſich / vtan han fåar thi
na nådhe / O helge fadher tent thr vppå /
ath dieffwulen gör oſſ wånda / och wil
oſſ tagha thin ordh iſrå / och komma oſſ
ſich til handa / ey ſendt oſſ thn helga an

O gudh och menniſkia Jeſu (da
Chriſt / ſom ſyndena påå tich ladhe / tu
weeſt wel ſielffuer wår ſtoora briſt / epter
tu och mandö hadhe / O Jeſu Chriſt wår
brodher kåår / werdes titt löffte halla /
hugſwalaren låat komma håår / ſom oſſ
låre ſanning alla / at wij icke frå tich fal=

O tu gode helge ande kom / ſlyt (la.
ſönder dieffwulſens ſnare / lått gudz ordh

Fig. 92. Några gudeliga visor. [1530.] Bl. 2a.

Den äldsta svenska psalmboken utkom antagligen redan år 1526 (se ovan s. 339). En år 1530 tryckt upplaga har ägts av Elias Brenner, men hans exemplar har gått förlorat. Det har beskrivits bl. a. i *Den Swenska Mercurius*, 1756, s. 289 f. Titeln lyder: »Några Gudhelige Wijſor vthdragne aff then Helga Skrift, the ther tiena til at ſiungas i then Chriſteliga Förſamblingen. Stocholm MDXXX.» Denna psalmbok har innehållit 15 psalmer enligt den till beskrivningen fogade innehållsförteckningen.

Ett fragment om sju blad finnes nu i Göteborgs stadsbibliotek (ark A utan titelbladet), som synes höra till 1530 års upplaga. Detta ark innehåller de tio första psalmer,

som uppräknas i nämnda beskrivning på det Brennerska exemplaret. De följande fem psalmerna, börjande med »O Rom går thet nw så med tich», har antagligen under den gemensamma titeln »Några wijsor om Antichristum» tryckts i ett litet häfte för sig så som fallet var med 1536 års psalmbok (se denna bibliografi, del II, s. 38—43). Det förlorade titelbladet har också innehållit ett kort förord, som upplyser om att dessa psalmer voro de första, som diktades och sjöngos på svenska i församlingen efter reformationen. De antagas allmänt vara författade eller bearbetade av Olavus Petri.

Litteratur: *Sveriges bibliografi*, I, s. 210—213. — J. G. Hallman, *The twenne bröder Oluff Petri Phase, Lars Petri lefwerne* (1726), s. 166, nr 11. — J. Fischerström, meddel. i: *Den Swenska Mercurius*, 1756, s. 289 f. — *Swenska psalmboken af 1536 ånyo utg.* [af G. E. Klemming] (Stockh. 1862), s. 101—103. — H. Schück, *Våra äldsta psalmböcker;* i: *Samlaren*, 1891, s. 6 f. — S. Ek, *Våra första psalmböcker;* i: *Samlaren*, 1918, s. 16—20. — Omtr. av Klemming i: *Ur en antecknares samlingar*, uppl. 1 (1868—73), s. 197—213; uppl. 2 (1880—82), s. 187—199 (sep. ur uppl. 1 i 25 ex. Stockh. 1871) o. i: *Samlade skrifter* af Olavus Petri, II, s. xvii—xix o. 561—569.

Om Olavus Petris originalpsalmer se E. Liedgren, *Svensk psalm och andlig visa* (1926), s. 72—84.

Exemplar: *Göteborg* Stadsbibl. (förut pastor L. F. Palmgren i Ekeberga; bl. 1 saknas).

Tillägg och rättelser.

S. 6. Av Birgitta, Quindecim orationes har *Stockholm* KB förvärvat ytterligare originalupplagorna av GW 4381 och 4383.

S. 42. Ett Camerinskt avlatsbrev utfärdat »in moo (Hälsingl.) anno domini M.CCCC.LXXX.IIII die vltima mensis nouembris» för »dominus Olauus curatus in moo vpsalensis diocesis cum fratre suo benedicto» finnes i avskrift i Brocmans samlingar M 10: 11 (*Stockholm* KB) »ex orig. membr. impr. olim Psalterio ecclesiæ Söderala agglutinato».

S. 44. Ex. också i *Göteborg* SB.

S. 110. Ex. också i *Olmütz* Studienbibl. (A. SCHUBERT, *Die Wiegendrucke der k. k. Studienbibliothek zu Olmütz vor 1501* (Olmütz 1901), nr 344).

S. 128. Ex. på papper också *Koberg* Silfverschiöld med proveniens: Iste liber reuelationu*m* fancte birgitte eſt elemoſina D*omi*ni Birgeri Arcie*pisco*pi lunden*sis* etc. pro vſu fed*is* lunden*sis* in ſchania jp*so* die Natiuitat*is* Joannis b*aptis*te. Mddeci*mo*qu*i*nto.

S. 186. Ex. också i *Linköping* Stifts- o. landsbibl. o. *Lund* UB.

S. 190. I beskrivningen av **Graduale** för svenskt gudstjänstbruk ha fel insmugit sig vid angivandet av de blad, som ännu saknas i det nyrekonstruerade exemplaret. Siffrorna böra lyda: 1—2, 5, 7—10, 27, 37, 41, 46, 48—49, 55—56, 58, 63—64, 66, 73, 78, 82, 89, 92, 95, 101, 104, 115, 117, 121, 126, 136—137, 141, 149, 154, 158—159, 181, 183—184, 188, 208, 213, 215, 221, 223, 225, varjämte bl. 18—19, 23, 33—34, 38, 44—45, 132, 138, 161—162, 165, 177, 186 äro mer eller mindre defekta.

Här bör även tilläggas, att W. LÜDTKE, *Perikopen-Schlüssel für zehn Heiligen-Messen in deutschen Quellen;* i: H. VOLLMER, *Bibel u. deutsche Kultur*, VI (Potsdam 1936), s. 264, not 1 i förbigående om Graduale Svecicum säger, att detta »gåtfulla» graduale är nästan rent *prämonstratensiskt.* En vidare undersökning ur liturgisk synpunkt av denna bok synes därför vara av nöden.

Sluthäfte med typografiska tabeller och register till Bd I (1478—1530) utkommer med nästa årgång av Samlaren.

TILLÄGG

TILL

BAND I—III (1478—1599)

24—38444.

1522.

Gustaf Erikssons och rådets manifest om Kristian II:s grymheter.

Söderköping 29 dec. 1522.

Lågtysk upplaga.

[Lübeck: in officina defuncti Stephani Arndes, 1522.] 1 (skarvat) bl. 2°.

Ettbladstryck hopsatt av två blad (skarven vidtager mellan r. 89 o. 90). III r. Typer: 5, 10. Initialer: a, k.

R. 1—2 överskrift: [H]²yr nha volget de grwſame tyranneſche mißhādelinge: ßo koninck Criſtiern ‖ des namens de ander vā dēnemarckē Im Ryke tho Sweden begangen heft. ‖

R. 3: [A]⁶Llen vnd Jewelcken / watterleie hocheit / ehre vnd werde . condiction / hoges edder nedderſtandes / . . . den deſſe Jegenwardige ‖ bꝛeff voꝛkumpt / . . . Entbeden wy Gutſtaff Erickſon / gubernator vnd ander geiſtlike vnd wertlike Reder des Rykes tho Swe ‖ den / vnſe willige denſte / . . . vnd doen iw allenſampt / vnd einem iewelken in ſunderheit hirmede . . . weten / dat / wowol voꝛmals de durchluchtigeſte grot- ‖ mechtige köninck vnd here / here Criſtiern des namens de ander / köninck tho Dennemarcken ꝛc̄. . . . *slutar r. 108:* . . . Des tho merer oꝛkunde der warheit . ock beſtendicheit dyſſes vn- ‖ ſes vthſchꝛiuendes. Hebbe ick Guſtaff Erickſon. Gubernatoꝛ . myn eygen . vñ wy anderē . geiſtlike vñ wertlike reder tho Swedē . des Rykes Ingeſegele . welkes wy vns alle ‖ inwoner des Sweden Rykes ſampt vñ beſundern mede ghebꝛuken . vp diſſen bꝛeue ghedꝛucket. De gegeuen is in voꝛgemelten Ryke tho Surköpinge . vp den . 29 . dach des ‖ mantes Decembꝛis. Anno dñi. Duſent . viffhundert . vñd Im drevndtwintigeſten Jare. ‖

Denna nyfunna upplaga av Gustaf Vasas manifest mot Kristian II är av särskilt intresse, därför att det till skillnad från övriga kända upplagor (se detta arbete, I, s. 286—291) har formen av ett ettbladstryck och således var avsett att

offentligen uppspikas. Övriga upplagor trycktes i litet kvartformat. Ettbladstrycket, som utgått från Stephan Arndes' efterlämnade officin i Lübeck, är med stor sannolikhet också den äldsta av de upplagor, som utkommo. Av intresse är att konstatera, att Berend von Mehlen, som i sept. 1522 som en av Gustaf Vasas fullmäktige besökte Lübeck och då underhandlade med den tyske kansliämbetsmannen Gabriel von Eisenhoven om manifestets utgivande av trycket, stått i förbindelse med Stephan Arndes' son Hans. Detta framgår av punkt 36 i dokumentet nr 675 i *Hanserecesse*, III: 8: Item Hans Arndes geven vor her Ber[n]des van Melen volk vor kost 15 ½ mr. 2 ss. Då vidare något herremöte enligt vad man vet icke avhållits i Söderköping den 29 dec. 1522, den dag som manifestet är daterat, ger detta datum icke någon säker hållpunkt för tryckets datering. Enligt av Bergström anförda grunder kan ettbladstrycket därför vara tryckt redan på hösten 1522.

Litteratur: R. Bergström, *En nyfunnen upplaga av Gustaf Eriksons och rådets manifestet mot Kristan II av den 29 dec. 1522;* i: *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen,* 1938, s. 218 ff. (m. faks. i hel storlek av manifestet).

Exemplar: *Lüneburg* Stadtarchiv.

1536.

Svenska sånger eller visor.

Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 1536. 8°.

Ännu en tredje variant av detta förut endast i två sins emellan varierande exemplar kända tryck (båda i KB, se *Sveriges Bibl.*, II, s. 38—40) har påträffats i en finsk kyrka. På titelbladets träsnittsram finnes upptill en spricka i stocken, som i det nyfunna exemplaret är betydligt mindre än i de båda förut kända. Antagligen föreligger därför i det nyfunna exemplaret det första trycket av denna skrift.

Litteratur: O. D. Schalin, *En ny variant av 1536 års svenska psalmbok;* i: *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen,* 1933, s. 199—204.

Exemplar: *Tövsala* (Egentl. Finland) Kyrkoarkivet.

Fig. 1. Swenske songer 1536. Tit.

1536.

Några visor om Antikrist.

[Stockholm: Kungl. tryckeriet, 1536.] 8°.

Variantexemplar till det i *Sveriges Bibl.*, II, s. 41—43 beskrivna exemplaret. De ortografiska skiljaktigheterna m. m. tyda på en nysättning.

Rom går thet nw så
med tich / som haffuer
så stolt at liffuat / och
tin påwa nogh welde
lig / offuer alla werld
förhåffuet / Och giort
tich båld / med mykit
wold / / tijn mact gick öffuer alla / För=
actat så både stora och små / som ey
wille til tich falla

Land / rijke / och theres formen / tu
actade ganska ringa / aldrig tenkte
j werlden ån / at tich skulle någor tuin
ga / nw kom här fram en ringa man /
gudz ord haffuer han j munne / och
slogh tich om o starka Rom / thet
trodde tu ingelunde

Alle weta thet nw med sich / igenom
gudz ord och nåde / at tu och titt
affgud med tich / haffua oss kommet
j wådhe / och oss förfördt / ifrå gudz
ord / på menniskios dict och funde /

A ij

Fig. 2. Några wijsor om Antichristum. Bl. 2ª.

Litteratur: O. D. Schalin, *En ny variant av 1536 år svenska psalmbok;* i: *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen,* 1933, s. 199—204.

Exemplar: *Tövsala* (Egentl. Finland) Kyrkoarkivet.

1582.

Catechismus. Item en liten Bönbok.

Stockholm: Andreas Gutterwitz, 1582. 8°.

18 bl. Sign.: A⁸—F³. 27 r. Typer: 1, 2, 3, 4, 5. Init.: b, c + versaler av typ 1, 2. Vinjett: 10. Rössjornament. Marginaltecken. Träsnitt.

Bl. 1—2 saknas. Bl. 3ª sign. A iij: Troon. ‖ . . . *Bl. 4ᵇ r. 16:* Huru man må vngfolke ‖ eenfaldeligha förehålla Tiyo ‖ Guds

Tryckt j Stoc-
holm / Aff Andreas
Gutterwitz.

ANNO

M. D. LXXXII.

Fig. 3. Catechismus. Stockholm: Andreas Gutterwitz, 1582. Sista sidan.

Budh. ‖ . . . *Bl. 9ª sign.* B *r. 11:* Huru man må vngfolcke eenfaldeligha förehålla ‖ Troona. ‖ . . . *Bl. 11ᵇ r. 12:* Huru man må förehålla ‖ vngfolcke Fadher wår. ‖ *Bl. 16ª r. 1:* Huru man må förehålla ‖ vngfolcke Döpelsen. ‖ . . . *Bl. 17ᵇ r. 12:* Huru man må låra vngt- ‖ folck om Altarens Sacrament. ‖ . . . *Bl. 21ª sign.* Cv *r. 1:* Huru man skal låra vngt ‖ Folck scriffta sigh. ‖ . . . *Bl. 19ᵇ r. 1:* Huru man skal låra vngt ‖ folck signa sigh om Affton ‖ och Morghon. ‖ . . . *Bl. 23ᵇ r. 1:* Någhra Sententier eller ‖ Scriffter för allehanda Stand / . . . *Bl. 27ª börjar* Een liten Bönebook *(saknas). Bl. 42ᵇ r. 18:* FORMVLA PRECANDI ‖ facta pro Paſtoribus. ‖ . . . *Bl.*

43b r. 6: **Litania.** ‖ *... slutar bl. 48a r. 16:* **HERREN welſigne oſſ och be-‖ware oſſ** / *... r. 24:* **AMEN.** ‖ ❧ ✻ ❧ *Bl. 48b slutskrift: slinga, därunder* **Tryckt j Stoc-‖holm / Aff Andreas ‖ Gutterwitz.** ‖ *Vinjett 10.* ‖ ANNO ‖ **M.D.LXXXII.**

Denna hittills okända svenska katekesupplaga finnes i Barva kyrka, Södermanl., i ett litet samlingsband, som dessutom innehåller ett mycket defekt exemplar av 1586 års psalmbok, ett nästan fullständigt exemplar av Evangelia och epistlar 1585, förut endast känt i ett unikt exemplar i KB, samt ett något defekt exemplar av en hittills okänd upplaga av Passio (se nedan s. 373 f.).

Katekesen är tyvärr icke fullständig. Den saknar följande blad: 1—2 (sign. A—A ij), 27—28 (sign. D iij—D iiij), 33 (sign. E i), 35—37 (sign. E iij—E_5) och 40. Till innehållet överensstämmer den med de äldre upplagorna från åren 1567, 1572 och 1577, däremot finnas vissa skiljaktigheter beträffande träsnitten och dessas placering.

Enligt slutskriften är denna katekesupplaga tryckt i Stockholm av Andreas Gutterwitz år 1582. Vi veta, att Gutterwitz i slutet av detta år av konung Johan III kallades till Stockholm för att övertaga det kungl. tryckeriet, men hittills har blott ett år 1583 daterat och av Gutterwitz firmerat tryck varit känt, Faernus, Fabulae Aesopicae centum. Under år 1582 och en del av året 1583 var Gutterwitz fortfarande verksam som universitetets boktryckare i Köpenhamn. Antagligen har han i december 1582 gjort ett kort besök i Stockholm, innan han avvecklat sina affärer i Köpenhamn, och här som nyutnämnd kungl. boktryckare satt sitt namn under katekesen, som just skulle lämna pressen, helt satt med föregångarens typmateriel. Det är troligt, att katekesen tillhört en psalmboksserie, ehuru övriga i en sådan serie från detta år ingående böcker nu gått förlorade eller blott bevarats i fragmentariskt skick såsom den nedan beskrivna upplagan av Passio. Det är möjligt, att det fragment av en svensk psalmbok från år 1582, som beskrivits i detta arbete, Bd II, s. 514, hört till denna serie och således är tryckt av Andreas Gutterwitz och ej av Anders Torstensson, som jag här förmodat.

Wårs HErres JEſu Chriſti vpſtåndelſe och Himmelsfård / aff alla Euangeliſterna vthdraghen.

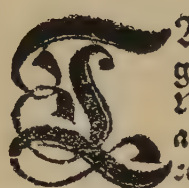

TA° Sabbathen framgången war / köpte och tilredde Maria Magdalene / och then andra Marta ſom kallas Jacobi / och Salome och Johanna och andra ſom medh them woro / och hadhe kommet medh JEſu aff Galileen / welluchtande Krydder / på thet the ſkulle komma och ſmörie Jeſum. Men om Sabbathen woro the ſtilla ſom budhit war j Laghen. Om Sabbaths affconen j grymingen / på then ena Sabbathen / medhan thet ån mörkt war / på then förſte Sabbathen / då Solen vpgick / komo the til Graffuena / bårandes the welluchtande krydder ſom the tilreedt hadhe. Och ſij thet wardt en ſtoor Jordbåffning / Ty HERRANS Engel

Fig. 4. Passio. Stockholm: Andreas Gutterwitz, [1582?]. Bl. 19[b].

Litteratur: COLLIJN, *En hittills okänd upplaga av Luthers lilla katekes på svenska från år 1582;* i: *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen,* 1938, s. 207—217.

Exemplar: *Barva* (Södermanl.) Kyrkoarkivet.

1582?

Passio. — Kristi uppståndelse och himmelsfärd. — Jerusalems jämmerliga förstöring.

[Stockholm: Andreas Gutterwitz, 1582?] 8°.

40 bl. Sign.: A[8]—E[8]. 26 r. Typer: 1, 2, 3, 4, 5. Init.: k + versaler av typ 1. Tit.-ram H.

Bl. 1ª tit. inom ram H (saknas). Bl. 2ª sign. A ij: loffuadhe them thet / Och ſökte effter lågh- ‖ ... *Sign. b:* Men Simon Petrus ſtodh och werm- ‖ ... *Bl. 19ᵇ sign.* C iij: Wårs HERres ‖ JEſu Chriſti vpſtåndelſe ‖ och Himmelsfård / aff alla ‖ Euangeliſterna vth- ‖ draghen. ‖ [T]⁵Å Sahhaten*(!)* framgån- ‖ gen war / ... *slutar bl. 39ᵇ r. 24:* ... vmwendandes oſſ til een ‖ rett ſann Chriſti beken- nelſe / ‖ AMEN. ‖ ❧ ✻ ❧ *Bl. 40 saknas.*

Exemplaret av denna upplaga, som sitter i ett band tillsammans med den ovan beskrivna katekesupplagan av år 1582, är ofullständigt. Sålunda saknas det första bladet, som innehållit titeln inom en träsnittsram, varav en smal strimla av vänstra kanten ännu kan skönjas. Denna ram är identisk med Gutterwitz' ram H. Vidare saknas bladen D ij—D_8 och E_8. Denna upplaga överensstämmer icke med de förut kända av åren 1567, 1572, 1578, 1586, 1590 och 1594, närmast kommer den 1578 års upplaga, av vilken ett unikt exemplar finnes i Universitetsbiblioteket i Helsingfors.

Litteratur: Collijn, *En hittills okänd upplaga av Luthers lilla katekes på svenska från år 1582;* i: *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen,* 1938, s. 207—217.

Exemplar: *Barva* (Södermanl.) Kyrkoarkivet.

1584.

Propempticon Johanni Benedicti Montano cum pridie Cal. Aug. in patriam discederetur scriptum a popularibus.

Häri latinska dikter av: **Thomas Petri Geualiensis, Petrus Erici Scharensis o. Haqvinus Andreæ Botniensis.**

Rostock: Stephan Möllemann, 1584. Ett bl. 2°.

Ett bl. omgivet av groteskt ramgarnityr. 5 fortlöpande rader, därunder två spalter, resp. 36 o. 34 rader, skilda åt genom fyra sidstycken. Ant. o. kurs. typer. En renässansanfang. Rubriktecken.

R. 1: PROPEMPTICON ‖ VIRO DOCTRINA PIETATE ATQVE ‖ virtute præſtanti Domino M. IOHANNI BENEDICTI Montano, cum ‖ pridie Calend. Auguſti, in patriam diſcederetur, ‖ Scriptum à popularibus. ‖ *På två spalter sp. α r. 6:* [C⁴]*Ernimus heu multis*

doctas ſordè-, re camænas ‖ *. . . r. 28:* THOMAS PETRI ‖ Geualienſis. ‖ *ALIVD.* ‖ [D]*Vm repetis patrios, ſic patre volente,* ‖ *penates,* ‖ *. . . sp. β r. 15:* PETRVS ERICI Scharenſis ‖ conterraneo ſuo chariſ- ‖ ſimo faciebat. ‖ *Två rubriktecken.* ‖ *ALIVD.* ‖ [T]*Empora dura premunt animum, mi chare* ‖ *Magiſter,* ‖ *. . . r. 29:* HAQVINVS ANDREÆ ‖ Botnienſis. ‖ *Två rubriktecken.* ‖ ROSTOCHII ‖ Typis Stephani Myliandri. ‖ ANNO ‖ CIↃ . IↃ . XVIC.

Johannes Benedicti Montanus Svecus inskrevs vid universitetet i Rostock i juni 1579.

Om Thomas Petri Gevaliensis eller Gestricius se *Sveriges Bibl. intill år 1600,* III, s. 25. o. S. Ek, *Thomas Petri Gevaliensis psalmförfattare o. komediskrivare på Carl IX:s tid;* i: *Göteb. högsk. årsskrift,* 39, (1933), s. 235—257. Ek har i samma avh. uppvisat, att Thomas Petri även är förf. till Två andliga visor (Rostock 1584), se *Sveriges Bibl.*, III, s. 26.

Petrus Erici Scharensis se *Sveriges Bibl.*, III, s. 26 f., 30 f., Haquinus Andreæ ibid., s. 30 f.

Exemplar: *Stockholm* KB.

[Ca. 1595.]

Narratio om Hercule.

Övers. av **Israel Petri Dalekarlus.**

Rostock: Stephan Möllemann, [ca. 1595]. 4°.

12 bl. Sign.: A⁴—B². 33 r. Fraktur- o. antikva typer. Fraktur- o. renässansanfanger. Vinjett. Kustoder.

Bl. 1ª tit.: **Een ganſke liuf- ‖ ligh Hiſtoriſk** Narratio **eller ‖ förkunnelſe om then Edle vnge hiål- ‖ ten** Hercule, **af** Xeonophonte **vttagin / och ‖ medh ſkiön vthlåghningh förklarat / ther ‖ vthi alle- handa nyttige och nöttorftige Lår- ‖ domer och förmaninger warde före- ‖ ſtellte / vngdomen till åhra / ‖ förſwenſkat ‖ af ‖** *Israele Petri Dalekarlo Sweco.* ‖ *Vinjett.* ‖ **Prentat j Roſtock af ‖ Steffan Mullman.** *Bl. 1ᵇ träsnitt (bild av Hercules) med inskrift:* VIVIT POST FVNERA VIRTUS ‖ *därunder: Cic. de Senectut.* ‖ *. . .*

Bl. 2ª sign. **A ij** *(företal):* **The hederlige och wållår- ‖ de godhe Månn / gudz ordz och för- ‖ ſamlingennes tienare och Predicanter**

Een ganſke liuf-
ligh Hiſtoriſk Narratio eller
förkunnelſe om then Edle vnge hiål-
ten Hercule, af Xenophonte vttagin/och
medh ſkiön vthlåghningh förklarat / ther
vthi allehanda nyttige och nöttorftige Lär-
domer och förmaninger warde före-
ſtellte / vngdomen till åhra /
förſwenſkat
af
Israele Petri Dalekarlo Sweco.

Prentat i Roſtock uf
Steffan Mullman.

Fig. 5. Narratio om Hercule. Rostock [1595?]. Tit.

vthi ‖ **Weſterdalerne och bergzlagen** . . . *Bl. 3ª sign.* **A iij:** Prodicus **hos** Xenophontem, ‖ **vthi ſin ſchrifvelſe / om** Hercule / **talar om** ‖ **dyghden och welluſten altſå.** ‖ . . . *slutar bl. 12ᵇ r. 25:* **Pſ. 22. att the frommas ſleckter ſkolla wel-** ‖ **ſignade warda / ther om och många** ‖ **andre hiſtorier wittna /** ‖ **ENDA.** ‖ *Två rubriktecken.*

Föreliggande lilla skrift, som helt nyligen upptäcktes i Stifts- och landsbiblioteket i Linköping, är en svensk översättning av Herculesepisoden i Xenophons Mirabilia, verk-

ställd av Israel Petri Dalekarlus från en tysk översättning av Lucas Mutzelow och tryckt i Rostock av Stephan Möllman omkr. 1595. Israel Petri, som var son till kyrkoherden i Nås Petrus Olai Salomontanus, inskrevs vid universitetet i Rostock i oktober 1594. I september 1595 finna vi hans namn i Nicolaus Granius' detta år i Rostock tryckta skrift »De disciplinis» (se denna bibliografi, del III, s. 212). År 1600 tjänstgjorde Israel Petri som sin faders vikarie i Nås. Hans vistelse i Rostock torde icke hava sträckt sig över åren 1594—95. Han dog som kyrkoherde i Nås 17 nov. 1628.

Litteratur: N. Gobom, »*Hercules vid skiljovägen*» *första gången på svenska. Ett unikt Rostock-tryck i Linköpings stiftsbibliotek;* i: *Linköpings biblioteks handlingar,* N. S., 2: 2 (1937), s. 9—28. Hela skriften utg. som bilaga, a. a., s. 29—43. — N. Gobom, *Ett okänt svenskt Rostock-tryck från 1500-talet;* i: *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen,* årg. XXIV (1937), s. 211—215.

Exemplar: *Linköping* Stifts- o. landsbiblioteket.

1597.

ΕΥΦΗΜΙΑΙ ad Nicolavum Haquini Wall: et Benedictum Johannis Særestadium cum eis gradus philosophiae in Academia Gryphiswaldensi 4. die calend. Novemb. 1596 decerneretur.

Häri dikt av: **Christiernus Andreae Helsingius.**

Greifswald: ex typographia Augustini Ferberi, 1597. 4°.

4 bl. Sign: A^4. 26 r. Ant. o. kurs. typer. Rössjornament. Renässansanfang o. -slutstycke. Kustoder.

Bl. 1ª tit. omgiven av ram av rössjornament: ΕΥΦΗΜΙΑΙ ‖ AD DOCTISSIMOS ET ORNATISSIMOS IVVENES, ‖ DN. NICOLAVUM ‖ HAQUINI WALL: ‖ & ‖ DN. BENEDICTUM ‖ JOHANNIS Særeſtadium ſuecos, cum ‖ eis ſupremus Philoſophiæ gradus in illuſtri ‖ Academia Gryphiſwaldenſi, à ſpectabili ‖ Dn. Decano M. PAULO CLIN- ‖ GENBERGIO *4.* die calend. No- ‖ vemb. Anno ſalutis reparatæ *1596.* ‖ publicè decerneretur. ‖ SCRIPTÆ AB AMICIS. ‖ *Rössjvinjett.* ‖

GRYPHISWALDIÆ || *Ex Typographia Auguſtini Ferberi,* || *Anno cIↃ IↃ XCVII.* || *Bl. 1ᵇ tomt.*

Bl. 2ᵇ r. 15: ALIUD. || [H²]*Oc quid mæonias diſtendere pollice chordas* || *Geſtit Pataræus Appollo?* || . . . *slutar bl. 4ᵇ r. 6: Sat jam. Vos ite: valete.* || CHRISTIERNUS ANDREÆ || Helſingius Suecus. || Finis || *Slutvinjett.*

Christiernus Andreæ immatrikulerades vid universitetet i Greifswald den 6 okt. 1595, Nicolaus Haquini var student här 1594. Benedictus Johannis Særestadius torde vara identisk med den Benedictus Joannis Gothus, som inskrevs vid universitetet redan den 4 sept. 1589.

Exemplar: *Stockholm* KB.

Alfabetiskt register till Sveriges Bibliografi intill år 1600.

Bd I.

(† = blott litterärt belagd skrift.)

Alanus de Rupe. De dignitate et utilitate psalterii b. Mariae virginis. [Mariefreds kloster vid Gripsholm: Sigfridus], 24. 3. 1498. 4°. 160.

Andreae, Laurentius. Kort undervisning om tron och goda gärningar. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 1528. 4°. 351.

Anna, S.

Legend om den hel. Anna. Uppsala: Paul Grijs, 31. 7. 1515. 4°. 248.

Arcimboldus, Johannes Angelus. Litterae indulgentiarum pro ecclesia S. Petri in Roma. [Uppsala: Paul Grijs], 1518. Tv.-4°. 2 varianter. 263.

Articuli abbreviati, svenska. [Stockholm: Ghotanska typer, före 28. 10. 1489.] Ett bl. 2°. 98.

Avlatsböner. [Uppsala]: J[ürgen] R[icholff], [1525?]. Ett bl. 4°. 305.

Bartholomaeus de Camerino. Litterae indulgentiarum pro bello contra Turcos. [Stockholm: Johann Snell, före 22. 8. 1484.] Tv.-4°. 41.

——. [Lübeck: Barth. Ghotan, aug. 1484.] Tv.-8°. 45.

Birgitta, S.

Boecxken van de ordene van S. Birgitten met drie revelacien. Brussel: Thomas van der Noot, [ca. 1519]. 8°. 269.

Capitoli tratti dei libri di S. Brigida, ital. Mondovi: Vincente Berruerio, 15. 3. 1518. 4°. 264.

Libellus de quibusdam futuris ex libris revelationum S. Birgittae. Krakau: Florian Ungler, 1522. 8°. 272.

Lijden Ihesu Christi sinte Birgitten geopenbart, holl. Amsterdam: Hugo Janszon van Woerden, [omkr. 1510]. 8°. 214.

Onus mundi, lat. Rom: Eucharius Silber, 1. 10. 1485. 4°. 46.

Onus mundi, tyska: Burde der Welt. Nürnberg: Conrad Zeninger, 1481. 4°. 11.

——. [Augsburg: Anton Sorg, 14]82. 4°. 15.

——. Augsburg: Lucas Zeissenmayer, 1502. 4°. 199.

——. Augsburg: Johann Froschauer, 1504. 4°. 201.

——. [Augsburg]: Johann Schönsperger d. y., 20. 12. 1510. 8°. 213.

——. Augsburg: Hans Schönsperger, 1522. 4°. 271.

Birgitta, S.
Opusculum vitae et passionis Christi, lat. Antwerpen: Gerard Leeu, 3. 3. 1489. 12°. 95.
——. [Speyer: Peter Drach], 16. 5. 1491. 8°. 108.
——, holl.: Die godlike revelacien van den leuen ende passie Christi. Antwerpen: Gerard Leeu, 4., 21. 6. 1491. 8°. 110.
Quindecim orationes. Olika upplagor Rom. 8°. 5.
Revelationes, lat. Lübeck: Bartholomaeus Ghotan, [före 25. 11.] 1492. 2°. 117.
——. Nürnberg: Anton Koberger, 21. 9. 1500. 2°. 178.
——. Nürnberg: Friedrich Peypus, imp. Joh. Koberger, 15. 11. 1517. 2°. 257.
Revelationes, lågtyska: Openbaringe. [Lübeck: Lucas Brandis, ej eft. 20. 8. 1478.] 2°. 1.
——. Lübeck: Bartholomaeus Ghotan, [omkr. 1485]. 8°. 51.
——. Lübeck: Vallmotryckaren [för Hans van Ghetelen], 1496. 4°. 154.
Revelationes, högtyska: Puch der himlischen Offenbarung. Nürnberg: Anton Koberger, 12. 7. 1502. 2°. 196.
Thesaurus animae fidelis ex revelationibus b. Birgittae collectus. Köln: Heinrich Quentells söner, 1517. 16°. 261.
Breviarium Arosiense. Basel: Jakob Wolff von Pforzheim, 3. 2. 1513. 4°. 221.
—— Birgittinum. Lübeck: Stefan Arndes, 28. 1. 1512. 4°. 216.
—— Lincopense. Nürnberg: Georg Stuchs, 16. 4. 1493. 8°. 128.
—— Scarense. Nürnberg: Georg Stuchs, 24. 4. 1498. 8°. 169.
—— Strengnense. Stockholm: Johannes Fabri, 18. 7. 1495. 8°. 138.
—— Upsalense. Stockholm: Johannes Fabri o. hans änka Anna, 30. 9. 1496. 4°. 148.
Brynolphus, B.
Vita et processus canonizacionis b. Brynolphi. [Lübeck: Bartholomaeus Ghotan, före 16. 8. 1492.] 4°. 113.
Burde der Welt, se: **Birgitta**, Onus mundi, tyska.
Catechismus. Stockholm: Andr. Gutterwitz, 1582. 8°. 372.
† **Chronicon** rhytmicum episcoporum Lincopensium, svenska. Söderköping: Olaus Ulrici, 1525. 285.
† **Delaktighetsbrev** på svenska utfärdat av Gudsberga kloster. 1500. 175.
Dialogus creaturarum optime moralizatus. Stockholm: Johann Snell, 20. 12. 1483. 4°. 16.
Donatus. De octo partibus orationis. [Stockholm: Bartholomaeus Ghotan, ca. 1487.] 4°. 80.
—— minor cum regulis puerorum. Uppsala: Paul Grijs, 30. 4. 1515. 4°. 246.
Εὐφημίαι ad Nicolaum Haquini. Greifswald: Aug. Ferber, 1597. 4°. 379.
Gerson, Johannes. Aff dyäffwlsens frästilse. Övers. fr. latin av **Ericus Nicolai.** Stockholm: Johannes Smedh, 1495. 4°. 144.
——. Ars moriendi, övers. t. svenska av **Ericus Nicolai:** Lärdom huru man skall lära dö. Uppsala: Paul Grijs, 19. 10. 1514. 4°. 238.
——. Expositio super septem psalmos poenitentiales. Uppsala: Paul Grijs, 17. 10. 1515. 4°. 250.

Graduale för svenskt gudstjänstbruk. [Lübeck: tr. av Graduale Svecicum, 1493?] Stor 2°. 186, 365.
Horae de domina secundum ecclesias diocesium Lincopensis et Scarensis. [Vadstena: klostertryckeriet, före 15. 10. 1495.] 8°. 132.
——. Leipzig: Melchior Lotter, 1514. 8°. 242.
—— de b. Maria virgine. [Uppsala: Paul Grijs, ca. 1516—18.] 8°. 251.
—— de domina etc. secundum ecclesiam Upsalensem. Uppsala: Georg Richolff, 1525. 8°. 300.
——, svenska: Vor fruwe tydher. [Uppsala]: Jürgen Richolff, [1525]. 8°. 310.
Ingemari, Magnus. Composita verborum. Uppsala: Paul Grijs, 8. 4. 1519. 4°. 266.
Katherina de Vadstena, B.
Summarium processus canonizacionis b. Katherine de Vadstena per Joh. Franc. de **Pavinis.** [Rom: Eucharius Silber, ej före sept. 1480.] 4°. 8.
Vita cum miraculis b. Katherine. Stockholm: [Bartholomaeus Ghotan, före 26. 6. 1487.] 4°. 53.
Legend.
Se: **Anna.**
Manfredus.
Lijden Ihesu Christi, se: **Birgitta.**
Litterae fraternitatis conuentus hospitalis S. Spiritus extra oppidum Sudercopensem. [Uppsala: Paul Grijs, omkr. 1510—15.] Tv.-8°. 211.
—— hospitalis S. Johannis in Eskilstuna. [Uppsala: Paul Grijs, ca. 1519.] Tv.-8°. 269.
—— indulgentiarum.
Se: **Arcimboldus,** Joh. Angelus.
Bartholomaeus de Camerino.
Peraudi, Raymundus.
—— participationis monasterii Sanctarum Mariae virginis et Birgittae in Vadstena. [Lübeck: Bartholomaeus Ghotan, 1491.] Tv.-8°. 106.
——. [Lübeck: Stefan Arndes, omkr. 1500.] Tv.-8°. 176.
Se: **Delaktighetsbrev** på svenska.
Manfredus.
Legend om kardinal Manfredus. Uppsala: Paul Grijs, [1515]. 4°. 249.
Manifest.
Gustav Erikssons och rådets manifest om Kristian II:s grymheter. Söderköping 29. 12. 1522. Lågtyska: Uan der grwsame miszhandelinge. [Lübeck: Steffen Arndes' officin, 1522.] 1 bl. 2°. 369.
—— [Lübeck-Rostock?: Ludwig Dietz, 1523.] 4°. 288.
—— [Lübeck-Rostock?: Ludwig Dietz, 1523.] 4°. 289.
—— [Lübeck-Rostock?: Ludwig Dietz, 1523.] 4°. 290.
—— Högtyska. [Lübeck-Rostock?: Ludwig Dietz, 1523.] 4°. 290.
Manuale Aboense. [Halberstadt: Laurentius Stuchs], 1522. 4°. 274.
—— Lincopense. Söderköping: Olaus Ulrici, 8. 5. 1525. 4°. 291.
—— Upsalense. [Stockholm: Bartholomaeus Ghotan, ca. 1487.] 4°. 82.

Melen, Berend von. Antwort vnd widderlegunge auf Königs Gustaff besagung vnd iniurien. [Wittenberg: Joseph Klug, 1528.] 4°. 354.
Missale Aboense. Lübeck: Bartholomaeus Ghotan, [ej eft. 17. 8.] 1488. 2°. 87.
—— Strengnense. [Stockholm:] Bartholomaeus Ghotan, 1487. 2°. 69.
—— Upsalense vetus. [Stockholm: Johann Snell, 1484.] 2°. 29.
—— Upsalense novum. Basel: Jakob Wolff von Pforzheim, 23. 2. 1513. 2°. 226.
Miszhandelinge, Myssehandelung, se: **Manifest** 1522.
Narratio om Hercule. Rostock: Stephan Möllemann, [1595]. 4°. 377.
Nicolaus, S.
Historia S. Nicolai Lincopensis. Söderköping: Olaus Ulrici, 1523. 4°. 279.
Nya testamentet. Thet Nyia Testamentit på Swensko. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 15. 8. 1526. 2°. 331.
Olai, Ericus. Psalmen En rikir man. [Uppsala: Paul Grijs, 1515.] 4°. 250.
Onus mundi, se: **Birgitta.**
Oratio de nomine Jesu. [Uppsala före 1525?] 1 bl. 8°. 307.
Passio. [Stockholm: Andreas Gutterwitz, 1582.] 8°. 375.
Pavinis, Joh. Franc. de, se: **Katherina** de Vadstena. Summarium.
† **Pedersen, Christian.** Att höra mässan. Söderköping: Olaus Ulrici, 1523. 8°. 286.
Peraudi, Raymundus. Litterae indulgentiarum. [Lübeck: Stefan Arndes], 1489. Tv.-4°. 105.
Om andra Peraudiskrifter; se s. 200 f.
Petri, Olavus.
Förmaning till Sveriges invånare vid konung Gustaf I:s kröning 12 jan. 1528. [Stockholm: Kungl. tryckeriet, eft. 12. 1. 1528.] 4°. 343.
Kristlig förmaning till prästmötena i Uppsala, Strängnäs och Västerås. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 12. 6. 1528. 4°. 345.
Handbok på svenska. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 28. 4. 1529. 4°. 358.
Om Guds ord och människors bud. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 18. 12. 1528. 4°. 350.
Om klosterleverne. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 13. 11. 1528. 4°. 349.
Om sakramenten. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 14. 8. 1528. 4°. 347.
Svar på Paulus Heliæs sändebrev. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 28. 3. 1527. 4°. 340.
Svar på tolv spörsmål mot Peder Galle. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 14. 5. 1527. 4°. 341.
Ett sändebrev till Paulus Heliæ. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 27. 5. 1528. 4°. 344.
Undervisning om äktenskapet. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 27. 8. 1528. 4°. 348.
——. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 1529. 4°. 362.
Postilla. En nyttog postilla. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 1528. 4°. 351.
Propemtikon Johanni Benedicti Montano. Rostock: Stephan Möllemann, 1584. 1 bl. 2°. 376.
Psalterium Upsalense. [Stockholm: Bartholomaeus Ghotan, omkr. 1487.] 2°. 75.
——. Uppsala: Paul Grijs, 9. 7. 1510. 4°. 202.

Remigius. Magister quae pars? [Stockholm: Johann Snell, 1483—84?] 8°. 38.
——. [Uppsala: Paul Grijs, ca. 1516—18.] 4°. 254.
Sixtus IV. Bulla. Rom 14. 10. 1483. [Lübeck: Barth. Ghotan, f. aug. 1484.] 1 bl. 2°. 44.
Statuta provincialia Upsaliensis provinciae. Uppsala: Bartholomaeus Fabri, 26. 9. 1525. 4°. 296.
Synodalcirkulär för Uppsala ärkestift 1513—1514. Uppsala: [Paul Grijs], (1513). Tv.-8°. 219.
—— 1526—27. [Uppsala—Stockholm?: Jürgen Richolff, före juli 1526.] Tv.-4°. 329.
Thesaurus animae fidelis; se: **Birgitta.**
Tidebok. Vor fruwe tydher. [Uppsala 1525.]
Se: **Horae** de domina, svenska.
Toltz, Johann. En liten ingång i den heliga skrift. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 1529. 8°. 360.
Tortsch, Johannes, se: **Birgitta.** Onus mundi.
Ulvsson, Jakob. Cirkulär till ärkestiftets prästerskap. [Uppsala: Paul Grijs, omkr. 1510.] Ett bl. 2°. 210.
Undervisning.
Een nyttwgh wnderwijsning. [Uppsala—Stockholm?: Jürgen Richolff], 1526. 8°. 319.
——. Stockholm: (Jürgen Richolff), 14. 2. 1526. 8°. 321.
Een skön nyttugh vnderwisningh. [Stockholm: Kungl. tryckeriet], 1526. 8°. 326.
Visor.
† Svenska visor eller sånger. [Stockholm: Kungl. tryckeriet, 1526.] 8°. 339.
——. Stockholm: [Kungl. tryckeriet], 1536. 8°. 370.
Några visor om Antikrist. [Stockholm Kungl. tryckeriet, 1536.] 8°. 371.
Några gudeliga visor. [Stockholm: Kungl. tryckeriet, 1530.] 8°. 362.
Vita.
Se: **Brynolphus.**
Katherina de Vadstena.
Örebro mötes beslut. [Stockholm: Kungl. tryckeriet, eft. 7. 2. 1529.] 4°. 356.

TYPOGRAFISKA TABELLER

1483—1525

Stockholm: Johann Snell.

1483—1484.

1. Typer.

1. M[61] 20 r. = 128 mm. Stor texttyp (Dialogustypen).
2. M[70] 10 r. = 82/83 mm. Missaltyp.
3. M[61] 10 r. = 82/83 mm. Koraltyp.
4. M[66] 5 r. = ca. 70 mm. Kanontyp.
5. M[70] 20 r. = 94 mm. Texttyp (Caoursintypen).

Anm. För alfabet av typer och initialer se utförligare COLLIJN, *Katalog der Inkunabeln der Kgl. Bibliothek in Stockholm*, T. II: 1, Stockh. 1916, och *Blad ur vår äldsta svenska boktryckerihistoria*, III; i: *Nord. boktr.-konst*, 1920: h. 1.

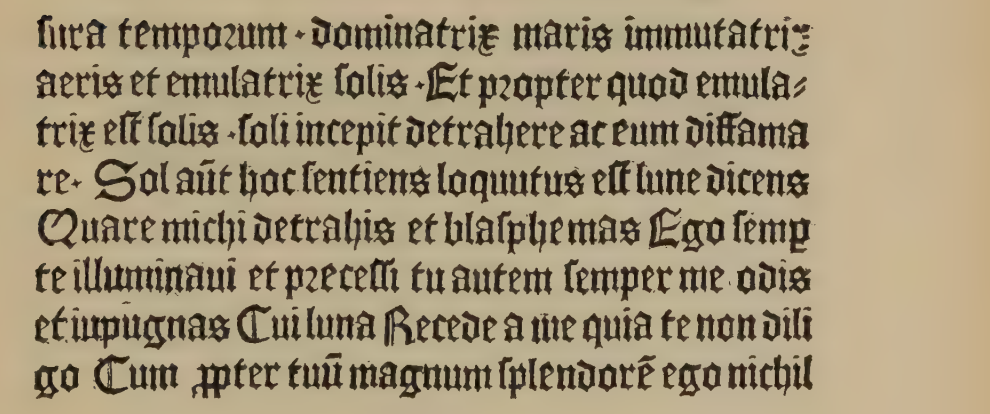

Typ 1.
Se också Bd I, fig. 5.

dixit eis De hoc q̄ritis inter vos.
qr dixi modicū et nō videbitis
me. et iterꝫ modicū et videbitis
me. Amen amē dico vobis: qr
plorabitis et flebitis vos. mū-
dus autē gaudebit. Vos autē
contristabimini: ꝫ tristicia vrā
vertet̄ in gaudiū. Mulier cū
parit tristiciā habꝫ: quia venit
hora eius. Cum autē peperit
puerꝫ: iā nō meminit pressure
ꝓpter gaudiū. qr natus est hō
in mundū. Et vos igitur: nūc
quidē tristiciam habetis. Iterꝫ
autē videbo vos: et gaudebit

Thome
Mathie
Petri et pauli
Jacobi
Bartholomei
Mathei.
Symonis et iude
Erici regis
Quatuor tempora. et
Quadragesima

Typ 3.

Hanc igitur ob
lationē seruitu
tis nostre sed et cun-
cte familie tue. qūs
domine ut placatus
accipias. diesqꝫ nos-
tros in tua pace dis-
ponas. atqꝫ ab eterna

Typ. 4.

Bartholomeus de Camerino.
cessarū p fide catholice defensione Vobis oībus et si
cōsiderata magnitudine calamitatis et piculi. in qua rel
liū q̄ quotidie nituntur orthodoxe fidei Cultores inaer
corpis aieqꝫ subditorꝝ saluti puidere Vt fideles ipsi a
lem thesaurū militātis ecclesie. q̄ nūq̄ exhauriri pt ne
suas patētes lrās cōcessit oībus. q̄ cū effectu psoluerit
vel cū bñtib⁹ ptātē ab eo cōuenerit. tam ipe q̄ q̄libꝫ c
ratū l' nō curatū Qui ↄfessionē eorꝝ diligent audita
enormiū Etiā si talia forēt ppter que sedes aplica esse
flectōnis manuū violentarū in Epōs et supiores pla
iure. vel ab hoīe inflictis seu pmulgatis. cū dispensatē
et absolutōne oīm irregularitatū. Exceptis irregular
ac pluries occurrēti dicta plenaria absolutio Impen
casibus toties quoties id pecierit de absolutōis bñfici

Typ. 1 (r. 1). Typ 5 (r. 2—15).

2. Initialer.

a. Vita bokstäver, kvadratiska, på vit och svart mönstrad grund. Tre storlekar: 24 × 24, 40 × 39, 54 × 54 mm.
b. Lombardinitialer, de flesta 12 mm. höga, insprängda lombarder 7 o. 17 mm. höga. Med pärlor, stjärnor, rosor, groteska människoansikten (M N T U).
c. Konturbokstäver i vita kvadrater, blommor och bladverk på vit botten. 33 × 33 mm.
d. Lombardinitialer med pärlor. 15—16 mm. höga.
e. » » » . 13 mm. höga.
f. Lombardmajuskler, dels med pärlor, dels groteska 7—8 mm. höga.

a

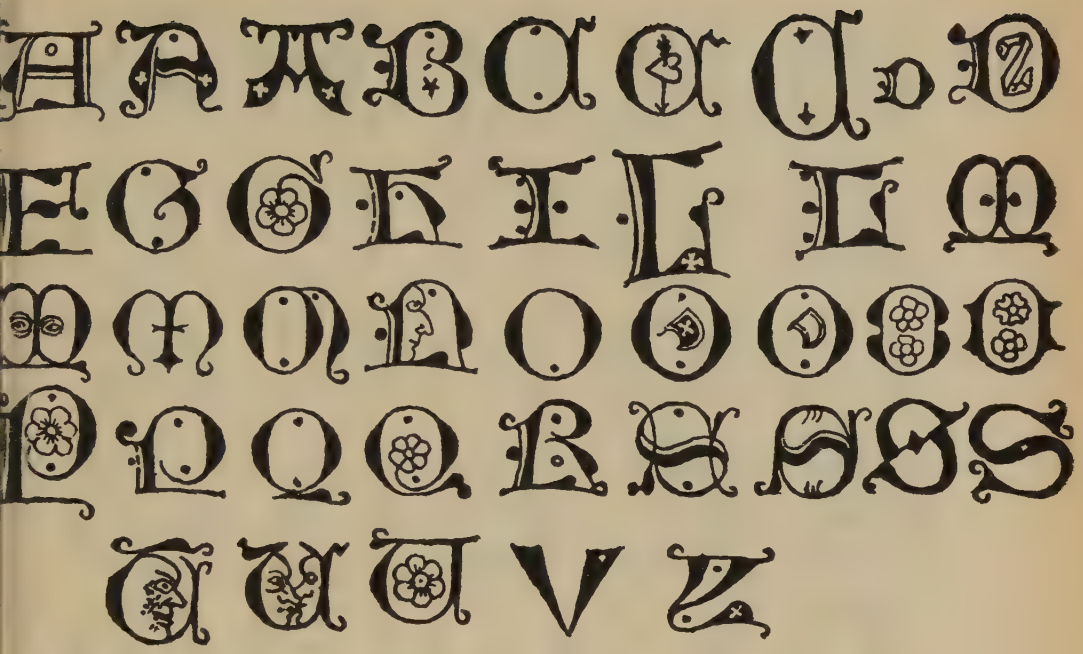

b

c

d

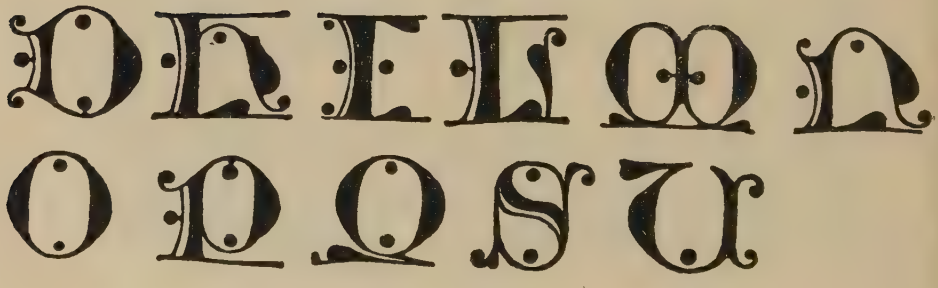

e

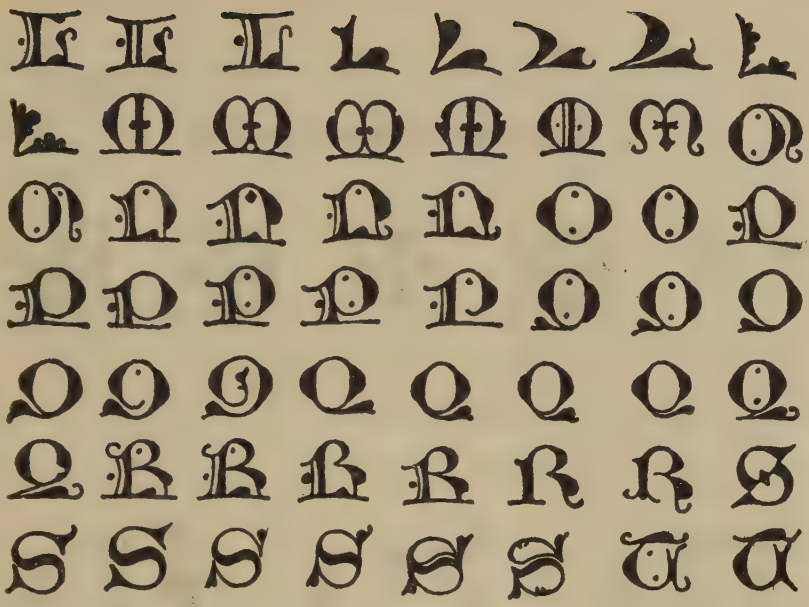

f

3. Rubriktecken.

α. Ca. 5 mm. höga, 18 olika tecken oftast med mönster.

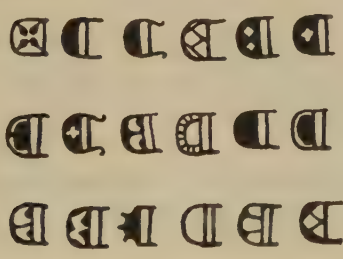

β. stort, tjockt, med långa spetsar, 7—8 mm. högt.

4. Kors- och prefationstecken.

5. Signet och tryckarmärke.

Träsnitt (97 × 102 mm.), innehållande en av två lejon hållen sköld med det svenska riksvapnet tre kronor; över skölden en tvåbladig gren med en ros. Under träsnittet två smärre sköldar över en gren (38 × 30 mm.), den högra med ett bomärke, antagligen Johann Snells, den vänstra med en ännu obekant signet: en gren med två blad och en blomma(?).

Pñs liber·dialo gus creaturaꝝ
appellatus iocū dis fabulꝑlenꝰ
Impressus per Johānem snell
artis impssorie mgrm̄· in stock
holm inceptus et munere dei finitus est. Anno dm̄
M·cccc·lxxxiij·Mensis decēbris In vigilia thome·

Signet o. tryckarmärke.

Stockholm: Bartholomaeus Ghotan.

1486—1487.

1. Typer.

1. 𝔄[87] 20 r. = 104/105 mm. Texttyp (Haebler, Typenrepertorium, Lübeck, 5).
2. 𝔐[66] 20 r. = 160 mm. Missaltyp (Haebler 2).
3. 𝔐[61] 20 r. = 160 mm. Koraltyp (Haebler 3).
4. 𝔐[66] 10 r. = 148 mm. Kanontyp (Haebler 8 = Snell 4).

Anm. För utförligare reproduktioner av typer och initialer se COLLIJN, *Blad ur vår äldsta svenska boktryckerihistoria,* VII—IX; i: *Nord. boktr.-konst,* 1934: h. 10—11, 1935: h. 11.

¶ Incipit vita siue legēda cū miraculis dñe katherine sancte memorie filie scte Birgitte de regno Suecie.

Venerabilis et deo dilecta katherina nobilis viri dñi wlphois gudhmarſ ⁊ birgitte ꝯiugis eius cuius laudis p̄coniū in eccl'ia filia fuit. Hij ex scto suo coniugio nō tantū mūdo/sed deo octo filios genuerūt. katherinā de qua narrandi series suscipit ordīe nascendi quartā ꝓuidencia diuīa tanq̄ mediā virtutibꝫ et morū honestate ceteris eoꝝ filijs eminēciorē huic luci inuexit. Que cū adhuc in cunis mōrlis huius vite ageret exordiū eius future scītatis et puritatis indicia dīna grā demōstrauit. Nā nutricis officio tradita ꝓpt impudicā et lasciuā vitā vt ꝓbabili ꝯiectura conicit sugere eiꝰ māmas abhorrebat Māmillas vero mris sue sācte et

Typ 1.
Se också Bd I, fig. 11 o. 12.

Nunc dimittis seruū tuum dñe: scdm verbū tuū in pace. Quia viderūt oculi mei: salutare tuū. Qd parasti: ante faciem oīm populoꝝ. Lumen ad reuelationem gentiū: et gloriā plebis tue israhel Gloria patri.

Typ 2.
Se också Bd I, fig. 13—16.

Exaltabo te dñe qm̃ suscepisti me
nec delectasti ĩmicos meos sup
me Dñe de⁹ meus clamaui ad te: & sanas
ti me Dñe eduxisti ab ĩferno aiaz meá:
saluasti me a descẽdẽtibz i lacũ Psallite
dño sci ei⁹: & cõfitemĩ mẽorie sc̃itatis ei⁹
Qm̃ ira i indignacõe eius: & vita i volũ=
tate eius Ad vespũ demorabit fletus: et
ad matutinũ letitia Ego át dixi i abũdã
tia mea: nõ mouebor i eternũ Dñe i volũ
tate tua: pstitisti decori meo ỏtutẽ Auer
tisti faciẽ tuá a me: & fc̃s sũ cõturbat⁹ Ad
te dñe clamabo: & ad dñ̃ meũ deprcabor
Que utilitas i sánguine meo: dũ descẽdo
in corrupcõz Numq̃d cõfitebit tibi pulus:
aut ánũciabit ỏitatẽ tuá Audiuit dñs &
miserctus ẽ mei: dñs fctus ẽ adiutor me⁹
Conuertisti plánctũ meũ in gaudiũ mihi:
cõcidisti saccũ meũ· & circũdedisti me le=
titia Ut cántet tibi gl'a mea & nõ cõpun
gar: dñe deus me⁹ in eternũ cõfitebor tibi·

2. Initialer.

a. Lombardinitialer. 17 mm. höga.
b. » . 7 mm. höga.
c. » . 14—15 mm. höga (= Snell e).
d. » . 28 mm. höga.
e. Anfang E, konturbokstav. 33 × 33 mm. (= Snell c).
f. Anfang B, mönstrad bokstav infattad i en dubbel kvadrat på vit grund. 55 × 50 mm.
g. Stora lombardanfanger (C D E S) delvis groteska. Ca. 45 mm. höga.
h. Anfang T, kvadratisk bokstav på mönstrad grund. 37 × 37 mm.
i. Lombardmajuskel P. 4 mm. hög (se nedan Joh. Fabri init. d).

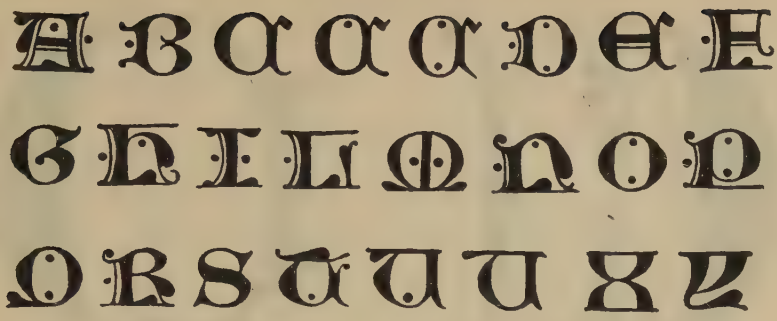

b

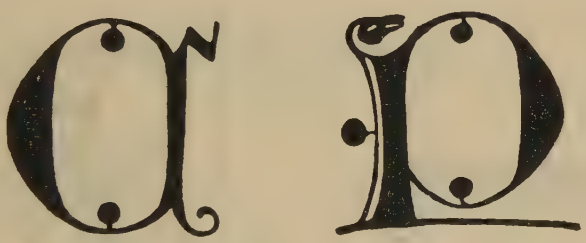

d

f

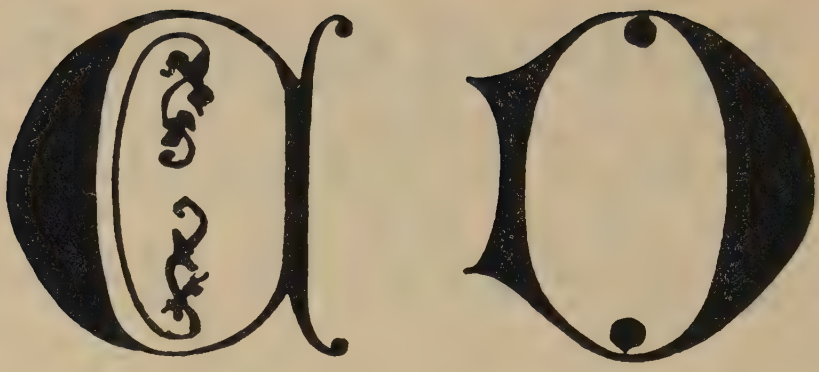

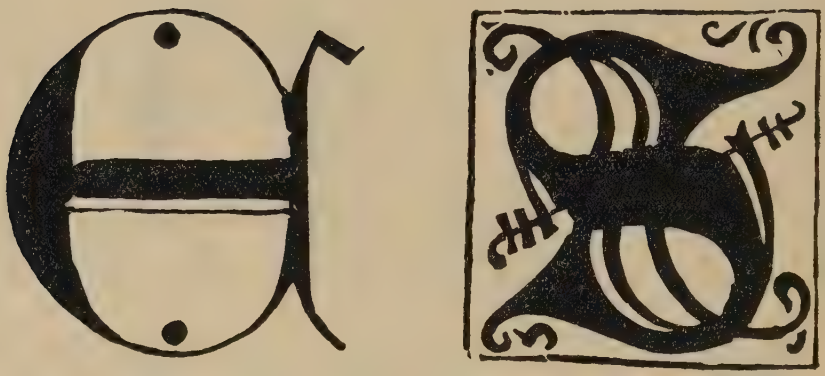

g

h

3. Rubriker.

α. ℭ ordinärt. 4 mm. högt.

β. stort, tjockt. 7—8 mm. högt.

γ.

Dessa rubriktecken äro tydligen uppkomna genom avfilning av β. Det första kan betecknas som säckformigt.

4. Kors- och prefationstecken.

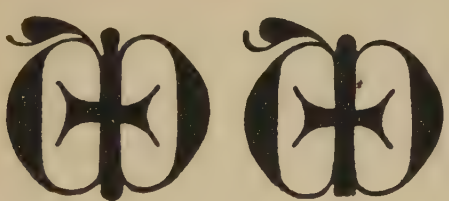

5. Vinjett.

Veronikaduk. 38 × 38 mm.

Stockholm: Johannes Fabri.

1495—1496.

1. Typer.

1. 20 r. = 160 mm. Missaltyp = Ghotan 2.
2. 20 r. = 81 mm. Texttyp (Haebler, Lübeck, 7).
3. 20 r. = 104/105 mm. Texttyp = Ghotan 1.

sic vt pmittit a nōnullis adau
ctū ab alijs diminutuz ꝛ detrū
catū ac a pluribus immutatuz
ꝛ turbatū ad vniformē ꝯsonā-
tiā ꝛ cōcordiā cuz venerabilis
capituli nr̄i ꝯsilio et assensu re
duximꝰ reformauimus ꝛ emē-
dauimus: quē sic reformatū ꝛ
emendatū aucte nr̄a ordinaria
ratificamus approbamꝰ ꝛ con
firmamꝰ ꝑ pn̄tes absq̧ aliq̄ im
mutacōe addicōne seu diminu
tione ꝑpetuis futuris tpibꝫ du
raturū. Uobis igit omibus ꝛ
singulis supdictis in sancte obe
diencie vtute districte pcipiē-
do mādamus: qtū̄s relictis er-
roribus: deuijs ꝛ discordijs su-
pradictis quilibet vr̄m de libris
oronalibus siue breuiarijs ho-
raꝝ canonicaꝝ de cōsilio ꝛ assē
su dilcti capituli nr̄i ac tocius
cleri in synodali cōgregatione
pro tam damnabilis diuersita
tis in vniformē cōsonantiā re
ductōe ꝑ hōrabilē viꝝ Johem
fabri Holmis impssis: ac apd
dn̄m sacristanū ecce nr̄e Strē
geñ requirēdis sibi ꝓuideat ꝛ
ꝓ leui taxato pcio infra duos
mēses post datā pn̄tiū cōpare
curet ꝛ disponat. Ac horas ca
nonicas iuxta illoꝝ rubricam
ꝛ ordinē in domo dn̄ ad cōser
uandā vnitatē spūs in vinculo
pacis sb vniformi cōsonantia
omēs cātetis: dicatis ꝛ ꝑsoluą
tis: ab antiquoꝝ libroꝝ vroꝝ
vsu: quos duobus lapsis mēsi-
bus vt pfertur pn̄tibus interdi-
cimus ꝛ abrogamus sb excō-
catōis pena et trium marcarū
argenti puri postmodū abstinē
tes. Alioqn contra rebelles et
huiusmodi nr̄i mandati trans-
gressores per nos et officiales
nr̄os ad dicte pene inflictōem
et exactōnem vtiq̧ ꝓcedemus
eracte. Et ut vnusqisq̧ vr̄m ad
supdicta maiori deuotōne affi
ciatur. omnibus ꝛ singulis nr̄e
iurisdictioni qm̄olibet sbiectis
q sacras horas canonicas ex p
fatis impssis libris dixerit: ora
uerint aut ꝑsoluerint de omipo
tentis di misericordia ꝛ beato-
rū Petri ꝛ Pauli aploꝝ eius
aucte confisi. xl. dies indulgen
tiarū de iniūctis sibi penitētijs
misericorditer in dn̄o relaxa-
mus. Datum Strengis die ve
neris tercia Julij Anno dm̄.
M. cdxcv. Nr̄o sb secreto pre
sentibus appenso.

Typ. 2.

2. Initialer.

a. Konturbokstäver, kvadratiska, på mönstrad grund (A B D F). 39 × 39 mm.
b. Lombardinitialer. 14—15 mm. höga = Ghotan c.
c. Lombardmajuskler. 7 mm. höga = Ghotan b.
d. » . 4 mm. höga = Ghotan i.

a

𝔄 𝔅 𝔠 𝔇 𝔈 𝔉 𝔊 𝔎 𝔍 𝔎

𝔏 𝔐 𝔑 𝔒 𝔓 𝔔 𝔎 𝔖 𝔗 𝔘 𝔛

d

3. Rubriktecken.

α. ¶ ordinärt. 2 ½ mm. högt.
β. ¶ konturrubrik. 4 mm. högt.

Vadstena: Klostertryckeriet.

1495.

Typ.

1. 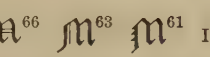 10 r. = 83 mm. Missaltyp hopsatt av olika Lübecktyper (Ghotan 3, 6; Matth. Brandis 4; Lucas Brandis 8).

Initialer.

a. Lombardanfanger (M R S T) 7 mm. höga (= Lübeck, tr. med vallmohuvudena, init. m).

Rubrik.

α. 7 mm. högt, kroppen smal.

Anm. Se: *Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrh., Veröffentlichungen,* Taf. 405.

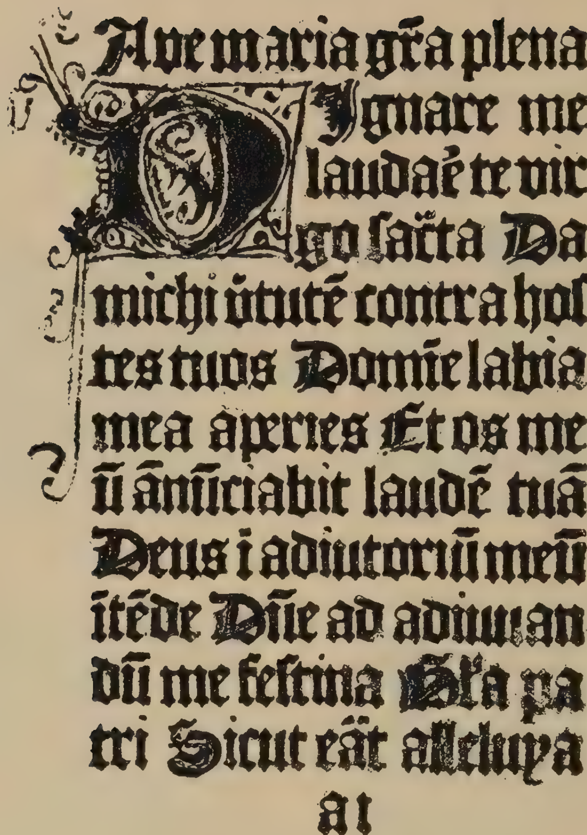
Ave maria gr̃a plena
Dignare me
laudar̃e te vir
go sãcta Da
michi v̄tutē contra hos
tes tuos Domīe labia
mea aperies Et os me
ū ānūciabit laudē tuā
Deus i adiutoriū meū
itēde Dñe ad adiuuan
dū me festina Gl'a pa
tri Sicut erāt alleluya
a 1

Typ. 1.

Init. a.

Gripsholm: Mariefreds kloster (Sigfridus).

1498.

Typ.

1. $\mathfrak{AB}^{87}$ 20 r. = 81 mm. (= Fabri typ 2).

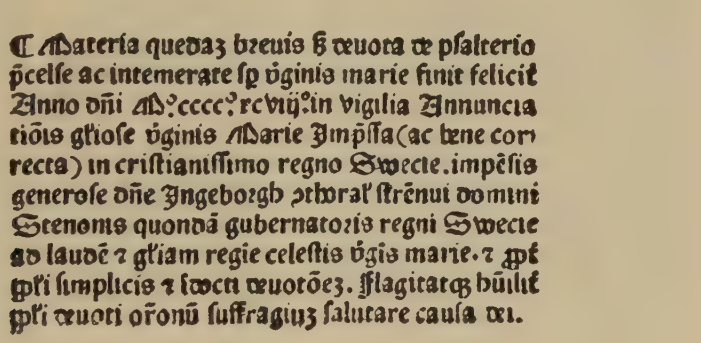

Typ 1.

Initialer.

a. Konturbokstäver (A F). 39 × 39 mm. (= Fabri init. a)
b. Rikt utsirade bokstäver m. dubbla konturer. 22 mm. höga (= Ghotan, Lübeck, h).
c. Lombardmajuskler. 7 mm. höga (= Ghotan, Stockholm b).
d. » . 4 mm. höga (= Fabri d).
e. Konturbokstäver på vit botten (C också använt som D; E S). 32 × 33 mm.

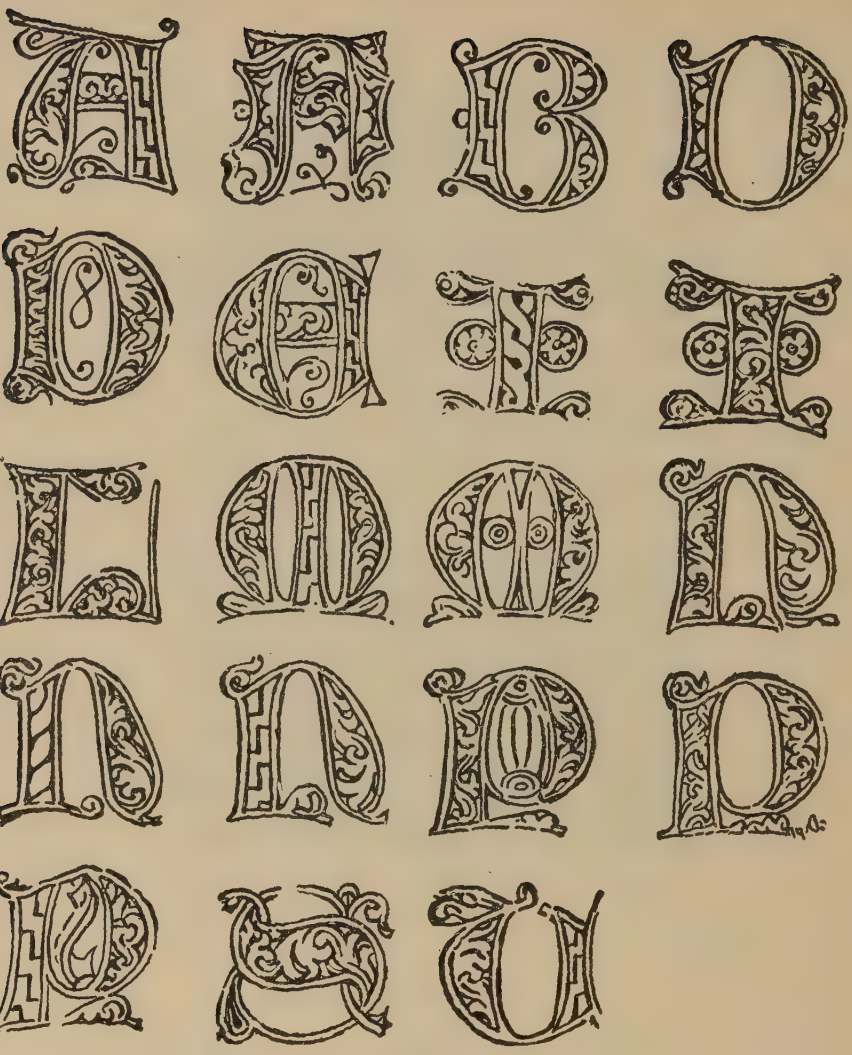

b

e

Uppsala: Paul Grijs.

1510—1519.

Typer.

1. M^{61} 20 r. = 128 mm. Stor texttyp (= Snell 1, Dialogustypen).
2.A M^{48} 20 r. = 85 mm. (= Ghotan, Lübeck, 9).
2B. M^{48} 20 r. = 94 mm. (Samma typ nygjuten på större kägel).
3. M^{70} 20 r. = 94 mm. (= Snell 5, Caoursintypen).

Anm. Om typer och anfanger se utförligare COLLIJN, *Paul Grijs;* i: *Uppsala universitetsbiblioteks minnesskrift 1621—1921* (1921), s. 97—138.

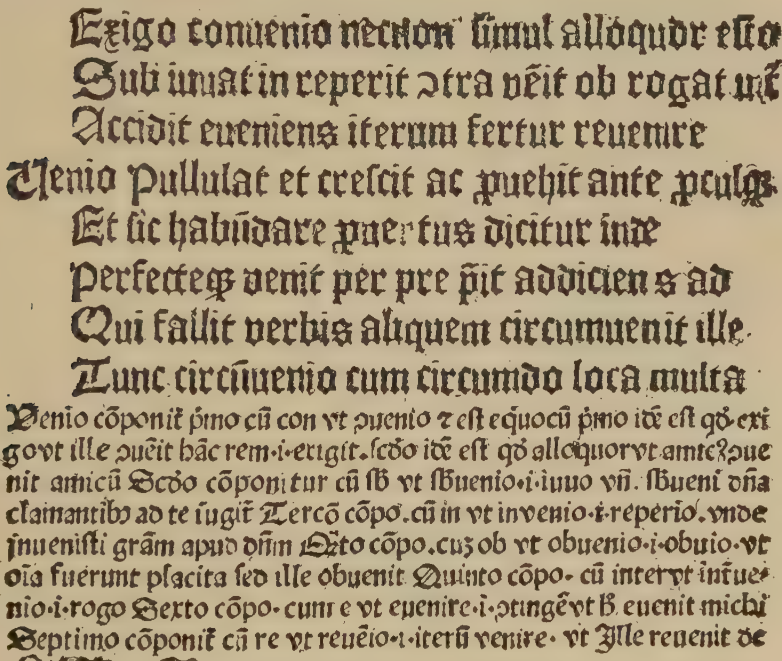
Exigo conuenio necnon simul alloquor esto
Subiuuat inreperit ɔtra veit ob rogat in
Accidit eueniens iterum fertur reuenire
Uenio pullulat et crescit ac ꝑuehit ante ꝑculꝗ
Et sic habūdare ꝑaertus dicitur inde
Perfecteꝗ venit per pre ꝑit addiciens ad
Qui fallit verbis aliquem circumuenit ille
Tunc circūuenio cum circumdo loca multa
Venio cōponit̄ pmo cū con vt ꝯuenio ꝛ est equocū pmo idē est qđ exi
go vt ille ꝯueit hāc rem·i·exigit. scđo idē est qđ alloquor vt amice ꝯue
nit amicū Scđo cōponitur cū sb vt sbuenio·i·iuuo vū. sbueni dña
clamantibꝫ ad te fugit̄ Terciō cōpo. cū in vt invenio·i·reperio. vnde
inuenisti grām apud dn̄m Q̄rto cōpo. cuꝫ ob vt obuenio·i·obuio·vt
oīa fuerunt placita sed ille obuenit Quinto cōpo· cū inter vt intue
nio·i·rogo Sexto cōpo· cum e vt euenire·i·ꝯtingē vt h euenit michi
Septimo cōponit̄ cū re vt reuēio·i·iterū venire· vt Ille reuenit de

Typ 1 (r. 1—8) och 2A (r. 9—16).

Virtutes psalmorum.

cantatur tunc sunt verba gracias agentis. Cum a peccatore recitatur tunc sunt verba veniam exprecantis. Cum pro defunctis cantatur tunc sunt verba anime de supplicio ad eum clamantis. Et quocunqz se intentio canentis conuertit. mox se sensus huius scripture affectum psallentis conformabit: Oratio in presenti tantum pro remedio peccatorum effunditur psalmorum autem decantatio perpetuam dei laudem et gloriam sempiternam demonstrat hec de virtute psalmorum.

Distinguitur liber psalmorum per tres quinquagenas: quibus tres status cristiane religionis significantur: Quoz primus est in penitencia: secundus in iusticia: tercius in laude vite eterne Quo circa prima quinquagena in penitencia: scz in psalmo. Miserere mei de9 terminatur. Secūda in iusticia finitur. scz in psalmo Misericordiā et iudici. Tercia in laude vite eterne: scz in fine. Laudate dñm de celis ibi dicitur omnis spiritus laudet dominum.

Typ 1 (r. 1) 2^{B} och 3 (i r. 14—16).

Initialer.

a. Rikt utsirade bokstäver med dubbla konturer. 22 mm. höga (= Gripsholm b).
b. Kvadratiska konturbokstäver på vit botten (C även använt som D; E, S = Gripsholm e).
c. Lombardmajuskler med pärlor och kors. Ca. 11—12 mm. höga.
d. Lombardmajuskler. Ca. 7 mm. höga (= Ghotan, Stockholm, b).
e. » . 6 mm. höga.
f. » . 4 mm. höga (= Fabri d).
g. Lombard I (= Snell d).

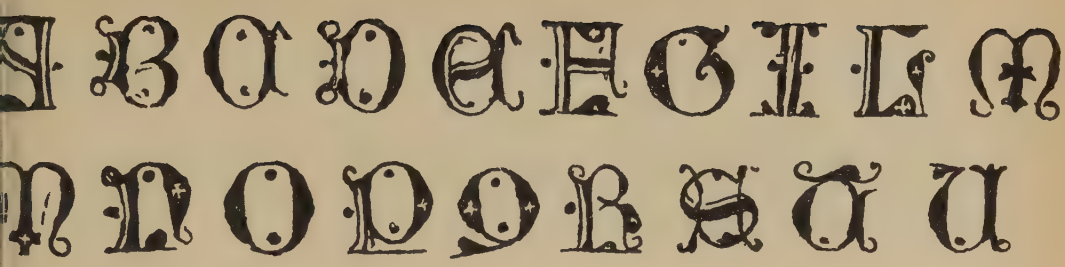

c

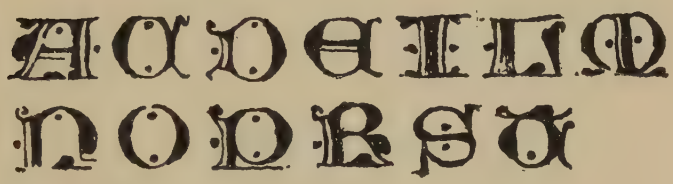

d

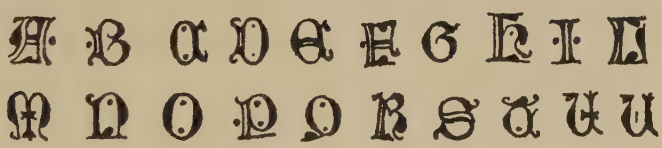

e

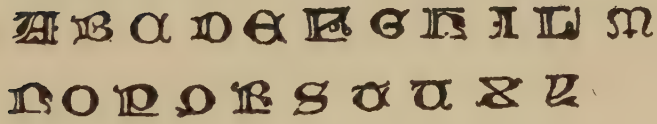

f

g

27—38444.

Rubrik.

α. C stort, tjockt. 6 mm. högt.

β. C litet, tjockt. 3 mm. högt.

Signet.

1. Sköld m. ärkebiskop Jakob Ulvssons vapen.

Uppsala: Bartholomaeus Fabri (Faber).

1525.

Typ.

1. M[81] 20 r. = 85 mm. (= Kungl. tryckeriet, typ 2).

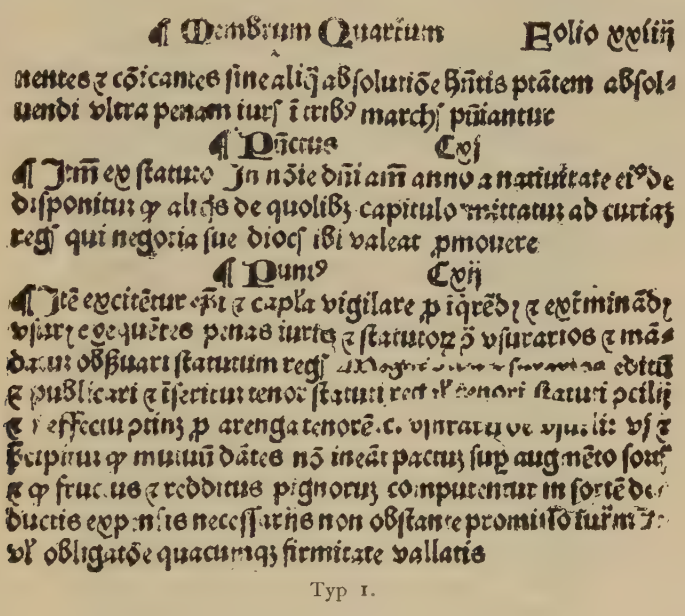
¶ Membrum Quartum Folio xxliij

nentes ꝛ cõicantes ſine alij abſolutiõe hñtis ptãtem abſoluendi vltra penam iurꝭ i trib⁹ marchꝭ pũiantur

¶ Decimus Cxj

¶ Jtm ex ſtatuto Jn nõie dñi aim anno a natiuitate ei⁹ de diſponitur ꝙ alicꝭ de quolibꝫ capitulo mittatur ad curiaꝫ regꝭ qui negocia ſue dioc ibi valeat ꝓmouere

¶ Undecimus Cxij

¶ Jtẽ excitẽtur epi ꝛ capla vigilare ꝓ iqrẽdꝫ ꝛ exãminãdꝫ vſurꝫ ꝛ ꝺequirẽtes penas iurꝭ ꝛ ſtatutoꝝ ꝓ vſuratios ꝛ mãdatũ obſeruari ſtatutum regꝭ [illegible] editũ ꝛ publicari ꝛ iſtius tenor ſtatuti rectꝫ tenori ſtatuti pcilij ꝛ effectu ptinꝫ ꝓ arenga tenorẽ ꝛc. vſuraꝝ ꝺe vſualiꝭ vſ ꝛ ſcripturi ꝙ mutuũ dãtes nõ ineãt pactuꝫ ſuꝑ augmẽto ſortꝭ ꝛ ꝙ fructus ꝛ rꝺditus pignoruꝫ computentur in ſortẽ ꝺeꝺuctis expenſis neceſſarijs non obſtante promiſſõ iurãm vl obligatõe quacunq firmitate vallatis

Typ 1.

Initialer.

a. Lombardmajuskler. 3 mm. höga.

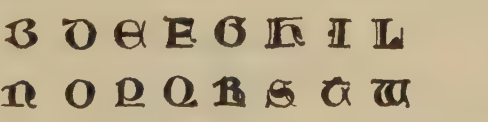

a.

Rubrik.

α. ¶ säckformad.

Uppsala: Georg (Jürgen) Richolff d. y.

1525—1526.

Typer.

1. $\mathfrak{M}^{81}$ (upplandad med $\mathfrak{M}^{44}$ o. $\mathfrak{M}^{48}$). 20 r. = 85 mm. (= Bartholomaeus Fabri typ 1).
2. $\mathfrak{M}^{66}$. Rubriktyp (= Kungl. tryckeriet typ 1).
3. $\mathfrak{M}^{32}$. 20 r. = 126 mm. (med undantag för M-formen = Snell, typ 1, Dialogustypen, omgjuten på något mindre kägel).

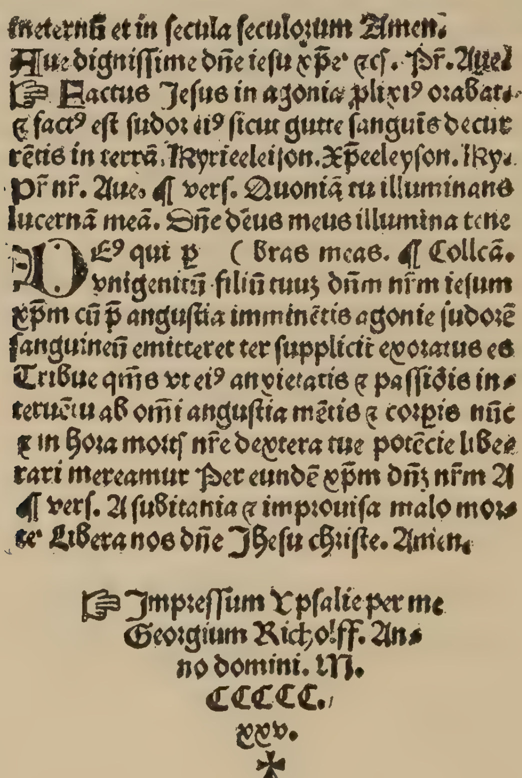
sine eternū et in secula seculorum Amen.
Ave dignissime dñe iesu xp̄e' ecs. Pr̄. Ave.
☞ Factus Jesus in agonia prolixi⁹ orabat.
& fact⁹ est sudor ei⁹ sicut gutte sanguis decur
rētis in terrā. Kyrieeleison. Xp̄eeleyson. Ky.
Pr̄ nr̄. Ave. ¶ vers. Quoniā tu illuminans
lucernā meā. Dñe deus meus illumina tene
Deus qui p bras meas. ¶ Collcā.
vnigenitū filiū tuū dñm nr̄m iesum
xp̄m cū p angustia imminētis agonie sudorē
sanguineū emitteret ter supplicit̄ exoratus es
Tribue qs vt ei⁹ anxietatis & passiōis in
teruētu ab omi angustia mētis & corpis nūc
& in hora mortis nr̄e dextera tue potēcie libe
rari mereamur Per eundē xp̄m dñm nr̄m A
¶ vers. A subitania & improuisa malo mor
te Libera nos dñe Jhesu christe. Amen.

☞ Impressum Vpsalie per me
Georgium Richolff. An
no domini. M.
CCCCC.
xxv.

Typ 1.

Ewangelīū Johānis

Typ 2.

Sancte Damiane ora pro
Sancte Fabiane ora pro
Sancte Sebalthiane ora pro
Sancte Georgi ora pro
Sācte Dyonisi cū sociꝫ tuꝫ Ora·
Sācte Mauricī cū sociꝫ tuꝫ Ora·
Sācte Vpolute cū sociꝫ tuiꝫ Orate
Sācte Gereō cū sociꝫ tuꝫ·Orate·
Sancte Eraſme ora pro
Sancte Criſtofere ora pro
Sancte Karlwnge ora pro
Omnes ſancti Martires·Orate·
Sancte Siluester ora pro
Sancte Gregori ora pro
Sancte Angulſtine ora pro
Sancte Martine ora pro

Typ 3.

Initialer.

a. Utsirade bokstäver med drak-, växt- och djurornament, vita på svart botten (B D också använt som G; I O S). Ca. 27 × 29 o. 26 × 28 mm. (= Kungl. tryckeriet init. a s).
b. Lombardmajuskler. 7—8 mm. höga (= Kungl. tryckeriet b).
c. » . 3 mm. höga (= Barth. Fabri a).

d. Utsirade lombarder m. pärlor. 15—16 mm. höga (= Kungl. tryckeriet d^2).
e. Lombarder m. pärlor. 15—16 mm. höga (= Kungl. tryckeriet d^1).
f. Enkla lombarder. 11—12 mm. höga (= Kungl. tryckeriet n).
g. Utsirat stort lombard-A. 26 mm. högt (= Kungl. tryckeriet g).
h. Lombarder m. pärlor. 21 mm. höga.
i. Initial H, vit på svart botten, m. vitt mönster. 22 × 22 mm. (= Kungl. tryckeriet x).
j. Lombarder m. pärlor. 31 mm. höga.
k. Lombarder m. pärlor. 11—12 mm. (= Kungl. tryckeriet p).

a

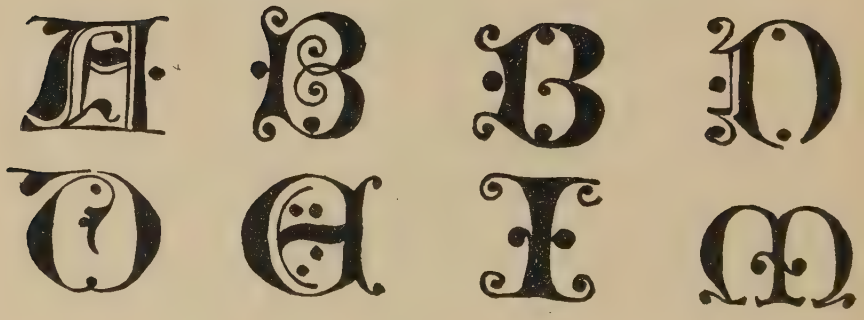

d

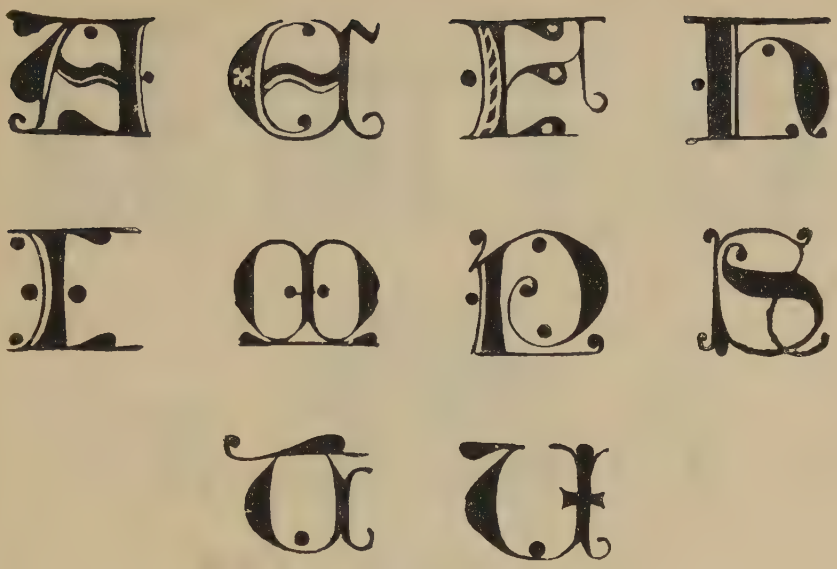

e

f

g

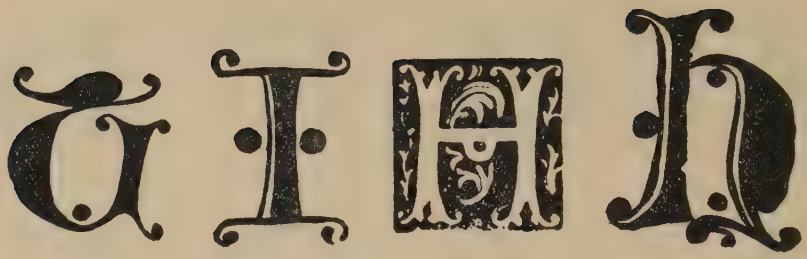

h i j

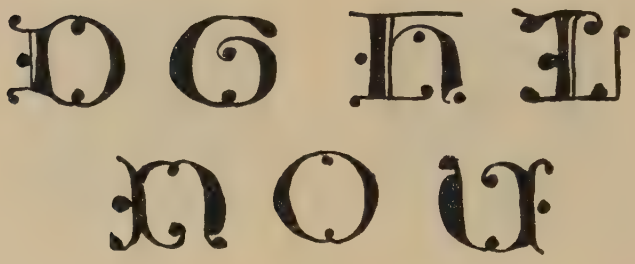

k

Rubriker.

α. ☞ handformat (två olika typer), till typ 1

β. ¶ säckformat, till typ 1.

γ. ℂ 8 mm. högt, till typ 2.

δ. ℂ 5 mm. högt, till typ 3.

Hänvisnings- o. marginaltecken.

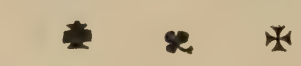

Tryckarmärke.

31 × 50 mm. En sköld m. bomärke, hälften svart, hälften vitt, inom en med ett vitt kors prydd cirkel på svart botten. På vardera sidan om korset, vitt, bokstäverna G o. R.

Titelramar.

A. Ram av fyra lösa träsnittslister.
   a. 115 × 13 mm., ranka m. blommor, två fåglar och nedtill ett hundliknande djur.
   b. 113 × 6 mm., bordyr med stiliserade molnornament.
   c. 55 × 6 mm., liknande.
   d. 54 × 9 mm., m. djur- o. bladornament. (Se Kungl. tryckeriet, ram B.)

a

b

c

d

GENERALREGISTER

EFTER TRYCKORT OCH BOKTRYCKARE

TILL

BAND I—III

Svenska pressar.

GRIPSHOLM.

Mariefreds kloster (Sigfridus).

1498, 24. 3.	**Alanus** de Rupe, De psalterio b. Mariae virginis. 4°.	I 160.

STOCKHOLM.

Johannes o. Anna Fabri (Smedh).

1495, 18. 7.	**Breviarium** Strengnense. 8°.	I 138.
1495.	Joh. **Gerson,** Aff dyäffwlsens frästilse. 4°.	I 144.
1496, 30. 9.	**Breviarium** Upsalense. 8°.	I 148.

Bartholomaeus Ghotan.

[1487, f. 26. 6.]	**Vita** cum miraculis b. Katherinae. 4°.	I 53.
1487.	**Missale** Strengnense. 2°.	I 69.
[1487.]	**Psalterium** Upsalense. 2°.	I 75.
[1487.]	**Donatus**, De octo partibus orationis. 4°. Fragm.	I 80.
[1487.]	**Manuale** Upsalense. 4°.	I 82.

Ghotanska typer.

[1489, f. 28 10.]	**Articuli** abbreviati, sv. 1 bl. 2°.	I 98.

Johann Snell.

1483, 20. 12.	**Dialogus** creaturarum optime moralizatus. 4°.	I 16.
[1483, 84?]	**Remigius**, Magister quae pars? 8°. Fragm.	I 38.
[1484.]	**Missale** Upsalense vetus. 2°.	I 29.
[1484, f. 22. 8.]	**Bartholomaeus** de Camerino, Litterae indulgentiarum pro bello contra Turcos. Tv.-4°.	I 41.

Kungl. tryckeriet.

1. Jürgen Richolff d. y.

1526, 14. 2.	Een nyttwgh **wnderwijsning.** Uppl. 2. 8°.	I 321.
1526.	Een skön nyttugh **vnderwisningh.** 8°.	I 326.
1526, 15. 8.	Thet **Nyia Testamentit** på Swensko. 2°.	I 331.
[1526.]	† Svenska **visor** eller sånger. 8°.	I 339.

2. Utan namngiven tryckare.

1527, 28. 3.	Olavus **Petri**, Svar på Paulus Heliæs sändebrev. 4°.	I 340.
1527, 14. 5.	——, Svar på tolv spörsmål mot Peder Galle. 4°.	I 341.
1528 [e. 12. 1].	——, Förmaning till Sveriges invånare vid konung Gustaf I:s kröning. 4°.	I 343.
1528, 27. 5.	——, Ett sändebrev till Paulus Heliae. 4°.	I 344.
1528, 12. 6.	——, Kristlig förmaning till prästmötena i Uppsala, Strängnäs och Västerås. 4°.	I 345.
1528, 14. 8.	——, Om sakramenten. 4°.	I 347.
1528, 27. 8.	——, Undervisning om äktenskapet. Uppl. 1. 4°.	I 348.
1528, 13. 11.	——, Om klosterleverne. 4°.	I 349.
1528, 18. 12.	——, Om Guds ord och människors bud. 4°.	I 350.
1528.	——, En nyttog postilla. 4°.	I 351.
1528.	Laurentius **Andreae**, Kort undervisning om tron och goda gärningar. 4°.	I 351.
1529, e. 7. 2.	**Örebro** mötes beslut. 4°.	I 356.
1529, 28. 4.	Olavus **Petri**, Handbok på svenska. Uppl. 1. 4°.	I 358.
1529.	Johann **Toltz**, En liten ingång i den hel. skrift. Uppl. 1. 8°.	I 360.
1529.	Olavus **Petri**, Undervisning om äktenskapet. Uppl. 2. 4°.	I 362.
1530.	Några gudeliga **visor**. 8°.	I 362.
1530, 12. 12.	Olavus **Petri**, En liten postilla.[1] 4°.	II 12.
1531, 10. 5.	——, Varför mässan bör vara på svenska. 4°.	II 15.
1531 [e. 10. 5].	——, Den svenska mässan. Uppl. 1. 4°.	II 17.
1531.	† Svenska **sånger** eller visor. 8°.	II 19.
1533.	Olavus **Petri**, Handbok på svenska. Uppl. 2. 4°.	II 26.
1535, 22. 7.	——, Varigenom människan får den eviga saligheten. 4°.	II 31.
1535.	——, Den svenska mässan. Uppl. 2. 4°.	II 33.
[1535.]	——, Förmaning hur människan skall skicka sig, när förföljelse påkommer. 8°.	II 34.
1536.	Svenska **sånger** eller visor. 8°.	II 38, I 370.
[1536.]	Några **visor** om Antikrist. 8°.	II 41, I 371.
1536.	**Davids** psaltare. Uppl. 1. 8°.	II 43.
1536.	**Salomos** ordspråk. Uppl. 1. 8°.	II 45.
1536.	**Salomos** vishet. Uppl. 1. 8°.	II 46.
[1536.]	**Jesu Syrachs** bok. Uppl. 1. 8°.	II 48.
1537.	Olavus **Petri**, Handbok på svenska. Uppl. 3. 4°.	II 49.
1537.	——, Svenska mässan. Uppl. 3. 4°.	II 50.
1537.	Urbanus **Rhegius**, Själens tröst. Uppl. 1. 8°.	II 51.
1538.	Laurentius **Petri**, En förklaring om vigvatten. 4°.	II 60.
1538.	Johann **Toltz**, En liten ingång i den hel. skrift. Uppl. 2. 8°.	II 61.
1538.	Variarum rerum **vocabula** cum sueca interpretatione. Uppl. 1. 8°.	II 62.
1539 [f. 24. 4].	Olavus **Petri**, En predikan mot eder. 4°.	II 66.

[1] I slutskriften till registret Claes Pederson.

3. Amund Laurentsson.

1543.	**Jesu Syrachs** bok. Uppl. 2. 8°.	II 114.
[1543.]	Michael **Agricola**, Abc-kiria. Uppl. 1. 8°. Fragm.	II 118.
1543.	Then swenska **psalmboken**. 12°. Fragm.	II 124.
1544.	**Evangelia** o. epistlar. Passio. Uppl. 1. 12°. Fragm.	II 128.
1544.	**Catechismus** o. bönbok. Uppl. 1. 12°. Fragm.	II 131.
1544 [e. 8. 7].	**Gustaf I**, Mandat om böndagar. 1 bl. 2°.	II 133.
1544, 12. 11.	Michael **Agricola**, Rucouskiria. 8°.	II 134.
1545.	**Gustaf I**, Rechtmessige Erklerung.[1] Uppl. 1. 4°.	II 141.
1546.	——, ——. Uppl. 2.[1] 4°.	II 144.
1546 [e. 4. 4].	——, Mandat mot dyrtiden m. m.	II 146.
1547.	**Declaration** gegen Konig Christiern.[2] 4°.	II 149.
1547.	**Rationes** quare regnum Suetiae Christierno nihil debeat.[2] 4°	II 150.
1548.	**Handbok** på svenska. Uppl. 5. 4°.	II 153.
1548.	Svenska **mässan**. Uppl. 5. 4°.	II 156.
[1548.]	Olavus **Petri**, Om världens största förvandlingar och ålder. Uppl. 1. 8°.	II 159.
1548.	Urbanus **Rhegius**, Själens tröst. Uppl. 2. 8°.	II 160.
1548.	Se **Wsi Testamenti**. 4°.	II 160.
1549.	Then swenska **psalmboken**. 12°. Fragm.	II 166.
1549.	**Jesu Syrachs** bok. Uppl. 3. 8°.	II 168.
1549.	**Salomos** ordspråk o. predikare. Uppl. 2. 8°.	II 169.
1549.	**Salomos** vishet. Uppl. 2. 8°.	II 172.
1549.	**Jobs** bok. Uppl. 1. 8°.	II 172.
1549.	**Judits** bok. 8°.	II 173.
1549.	**Esters** bok. 8°.	II 175.
[1549].	Michael **Agricola**, Abc-kiria. Uppl. 2. 8°.	II 177.
1549.	**Käsikiria**. 4°.	II 178.
1549.	**Messu**. 4°.	II 179.
1549.	Michael **Agricola**, Se meiden Herran Jesusen Christusen pina. 4°.	II 181.
1549—50.	Thet **Nya Testamentet**. 4°.	II 182.
1550.	Olavus **Petri**, Tobie comedia. Uppl. 1. 4°.	II 184.
[1550.]	† Andreas **Olai**, Soteria. 4°.	II 185.
1551, 28. 8.	**Dauidin** psaltari. 4°.	II 186.
1551, 5. 11.	**Weisut** ia enustoxet. 4°.	II 187.
1552, 9. 8.	Ne prophetat **Haggai, Sacharja, Maleachi**. 4°.	II 189.
1552.	**Bönbok**. Uppl. 1. 8°.	II 191.
1552.	Urbanus **Rhegius**, Själens tröst. Uppl. 3. 8°.	II 198.
1553.	**Bönbok**. Uppl. 2. 8°.	II 198.
1553.	Urbanus **Rhegius**, Själens tröst. Uppl. 4. 8°.	II 201.
[1553.]	En liten **sångbok**. Uppl. 1. 2°.	II 202.
1553.	——. Uppl. 2. 4°.	II 203.

[1] Tills. m. Axel Bengtsson.
[2] Tills. m. Axel Bengtsson o. Lasse Persson prentare.

1555.	Laurentius **Petri**, Postilla. 8°.	II 216.
1555 [e. 20. 6].	**Gustaf I**, Mandat ang. allmogens oförmögenhet. 2°.	II 220.
1556.	Olavus **Petri**, Vår herre Jesu Christi pina och uppståndelse, på rim. Uppl. 1. 4°.	II 227.
1556.	——, Tobie comedia. Uppl. 2. 4°.	II 229.
1557.	**Handbok** på svenska. Uppl. 6. 4°.	II 231.
1557.	Svenska **mässan**. Uppl. 6. 4°.	II 232.
1557.	Laurentius **Petri**, Emot dryckenskap. Uppl. 1. 8°.	II 232.
1558 [e. 28. 2].	**Gustav I**, Mandat om »gångbara» synder. 1 bl. 2°.	II 238.
1558.	Olavus **Petri**, Om världens största förvandlingar o. ålder. Uppl. 2. 8°.	II 238.
1558.	Martin **Luther**, Undervisning om Herrans nattvard. Övers. av Laurentius **Petri**. 8°.	II 239.
1558 [e. 20. 1].	Laurentius **Petri**, Förmaning om bot och bättring. 2° & 8°.	II 241.
1558.	Johann **Spangenberg**, Undervisning om några artiklar i den kristna tron. Övers. av E. **Falck**. 8°.	II 243.
1558.	Peder **Svart**, Gensvar på den danska krönikan. Uppl. 1—2. 8°.	II 244.
1559.	Några gudliga **böner**. 16°.	II 255.
1559.	Variarum rerum **vocabula**. — **Formulae** puerilium colloquiorum. Uppl. 2 o. 1. 12°.	II 257.
1559.	Henr. **Mollerus**, Epithalamion Esardo et Catharinae. 4°.	II 260.
1560.	Laurentius **Petri**, Emot dryckenskap. Uppl. 2. 8°.	II 265.
1560.	**Davids** psaltare. Uppl. 2. 8°.	II 265.
1560.	Olavus **Petri**, En predikan mot eder. Uppl. 2. 8°.	II 268.
1561 [e. 29. 6].	Laurentius **Petri**, Predikan om världslig överhet. 8°.	II 274.
[1561.]	Laurentius **Petri** Gothus, Urbs Stocholmia. 1 bl. 2°.	II 275.
[1561, f. 29. 6].	**Erik XIV:s** fridstecken. 1 bl. 2°.	II 276.
[1561, e. 29. 6].	**Arboga** artiklar m. m. 2°.	II 277.
1561 [e. 19. 7].	Laurentius **Petri** Gothus, Aliqvot elegiae. 4°.	II 280.
1561 [e. 31. 8].	**Erik XIV**, Mandat mot våldgästning. 1 bl. 2°.	II 281.
1561 [e. 31. 8].	——, Mandat mot utförsel av boskap etc. 1 bl. 2°.	II 282.
1561 [e. 13. 11].	——, Mandat om konungens tjänare på resor. 1 bl. 4°.	II 282.
1561.	Olavus **Petri**, Vår Herre Jesu Christi pina och uppståndelse, på rim. Uppl. 2. 8°.	II 283.
1561.	——, Tobie comedia. Uppl. 3. 8°.	II 286.
1561.	**Jesu Syrachs** bok. Uppl. 4. 8°.	II 287.
1561.	**Salomos** vishet. Uppl. 3. 8°.	II 288.
1561.	**Salomos** ordspråk och predikare. Uppl. 3. 8°.	II 290.
1562.	Justus **Menius**, Förklaring om exorcism vid döpelsen. Övers. av Laurentius **Petri**. 8°.	II 298.
1562.	Laurentius **Petri**, Om några stycken rörande nattvarden. 8°.	II 299.
1562.	——, Predikan mot mandråp. 8°.	II 300.

[1562, f. 18. 10].	Nicolaus **Theophilus**, Carmina in Caesares Romanos. 4°.	II 300.
[1562.]	——, Epithalamion. 4°.	II 521.
1563 [e. 1. 5].	**Erik XIV**, Mandat mot stämplingar mot konungen. 2°.	II 309.
1563 [e. 1. 5].	——, Mandat om högmålssaker. 1 bl. 2°.	II 310.
1563 [e. 8. 8].	——, Mandat till danska gränsbor. 1 bl. 4°.	II 310.
1563 [e. 20. 8].	——, Mandat till gränslandskapen mot danskarna. 1 bl. 2°.	II 311.
1563 [e. 30. 9].	——, Mandat om rustning mot Danmark. 1 bl. 4°.	II 311.
1563.	Johan **Friis**, Ein lustige Historie. 4°.	II 312.
[1563.]	Laurentius **Petri**, Cirkulär t. ärkestiftet. 1 bl. 2°.	II 316.
1563.	**Jobs** bok. Uppl. 2. 8°.	II 316.
1563.	**Skriftermål** och bön efter predikan. 8°.	II 317.
[1563.]	Kort **utläggning** av Fader vår. 8°.	II 318.
1564 [e. 14. 2].	Laurentius **Petri**, Herdabrev. 4°.	II 320.
1564 [e. 25. 5].	**Erik XIV**, Mandat att undsätta Kalmar. 1 bl. 4°.	II 321.
[1564.]	In archivenatorem danicum **triumphus**. 1 bl. 4°.	II 321.
1564.	† Erik **Falck**, Tröstbok för havande kvinnor. 8°.	II 324.
1565 [e. 5. 4].	**Erik XIV**, Mandat om kriget med Danmark. 2°.	II 324.
1565 [e. 18. 4].	——, Mandat mot villomeningar. 1 bl. 2°.	II 325.
1565 [e. 4. 12].	——, ——. 1 bl. 2°.	II 325.
1565 [e. okt.].	Paul **Schutz**, Ein newes liedt. 4°.	II 326.
[1565.]	Martinus **Olai** Hels., Narratio quae inter Suecos et Danos gesta sunt anno 1565. 4°.	II 327.
1565.	Joachim **Fruchtenicht**, Liedt von den Ordenshern in Lieflandt. 8°.	II 328.
1566 [e. 23. 2].	**Erik XIV**, Mandat till sjöfolket. 1 bl. 2°.	II 332.
1566 [e. 28. 2].	——, Mandat till norrmännen. 1 bl. 2°.	II 332.
1566 [e. 19. 3].	——, Mandat till fogdarna. 4°.	II 333.
1566 [e. 13. 4].	——, Mandat till allmogen i Västergötland. 1 bl. 2°.	II 333.
1566 [e. 20. 7].	——, Mandat till allmogen i Småland. 1 bl. 2°.	II 334.
1566 [e. 10. 8].	——, Mandat till köpstäderna om myntvärdets fall. 1 bl. 2°.	II 334.
1566 [e. 20. 10].	Laurentius **Petri**, Brev t. ärkestiftet. 4°.	II 335.
1566 [e. 17. 11].	**Erik XIV**, Mandat t. norrmännen. 1 bl. 2°.	II 336.
1566 [e. 28. 11].	——, Förbud mot utförsel av mynt. 2°.	II 336.
1567 [e. 7. 1].	——, ——. 2°.	II 337.
1567 [e. 21. 1].	——, Mandat om nya gärder. 1 bl. 2°.	II 338.
1567 [e. 31. 1].	——, Mandat t. Norges adel. 2°.	II 338.
1567 [e. 31. 1].	——, Mandat t. invånarna i Norge. 1 bl. 2°.	II 339.
1567 [e. 17. 3].	——, Mandat t. sjöfolket. 1 bl. 2°.	II 340.
1567 [e. 27, 3].	——, Mandat t. invånarna på Island. 1 bl. 2°.	II 340.
1567 [e. 1. 5].	——, Mandat t. Norges adel. 2°.	II 341.
1567 [e. 1. 5].	——, Mandat t. invånarna i Norge. 1 bl. 2°.	II 342.
1567 [e. 13. 7].	——, Privilegiebrev för ryttare o. knektar. 1 bl. 2°.	II 342.
1567.	Then Swenska **psalmboken**. 8°.	II 343.
1567.	**Catechismus** o. bönbok. Uppl. 2. 8°.	II 346.

1567.	**Evangelia** o. epistlar. Uppl. 2. 8°.	II 352.
[1567.]	**Passio** etc. Uppl. 2. 8°.	II 354.
[1567.]	Martinus **Olai** Hels., En nyttig o. kristlig bönbok. Uppl. 1. 8°.	II 355.
[1567.]	† Larentius **Petri**, En enfaldig bön. 8°.	II 358.
1568 [e. 8. 7].	**Erik XIV**, Brev i anledn. av Sturemorden. 2°.	II 369.
1568 [e. 25. 7].	——, Brev mot hertigarna Johan o. Karl. 2°.	II 370.
1568, aug.	Ständernas **deklaration** mot hertigarna Johan o. Karl. 1 bl. 2°.	II 371.
1568, aug.	**Trohetsförsäkran** t. konung Erik XIV. 1 bl. 2°.	II 372.
1568 [e. 13, 9].	**Erik XIV**, Formulär för krigsdeltagare. 1 bl. 4°.	II 372.
1568 [e. 31. 12].	**Johan III**, Mandat ang. kriget mot danskarna. 1 bl. 2°.	II 373.
1568.	**Esaias** bok. 8°.	II 373.
1569 [e. 25. 1].	**Orsakerna** varför Erik XIV dömts förlustig Sveriges krona. Uppl. 1. 4°.	II 375.
1569 [e. 16. 2].	**Johan III**, Förbud mot utförsel av mynt. 1 bl. 2°.	II 378.
1569 [e. 22. 2].	——, Förbud mot fri gästning. 1 bl. 2°.	II 378.
[1569, e. 10. 7.]	† **Articuli** in coronatione Johannis III. 4°.	II 379.
1569 [e. 31. 8].	**Johan III**, Mandat om kriget med Danmark. 1 bl. 2°.	II 379.
1569 [e. 13. 9].	——, ——. 1 bl. 2°.	II 380.
1569.	† Några **Davids** psalmer. 8°.	II 383.
[1569.]	**Johan III:s** fridstecken. 1 bl. 2°.	II 384.
[1570.]	**Orsakerna** varför Erik XIV dömts förlustig Sveriges krona. Uppl. 2. 4°.	II 384.
1570 [e. 18. 2].	**Johan III**, Mandat om fredsunderhandlingar med Danmark. 1 bl. 2°.	II 387.
1570 [e. 16. 3].	—— o. hertig Karl, Mandat mot ryktet ang. oenighet dem emellan. 1 bl. 2°.	II 387.
1570 [e. 30. 4].	——, Förbud mot utförsel av mynt. 1 bl. 2°.	II 388.
1570.	Martinus **Olai** Hels., En nyttig o. kristlig bönbok. Uppl. 2. 8°.	II 388.
1571.	Otto **Brunfels**, Disciplina et institutio puerorum. 8°.	II 523.
1571.	Laurentius **Petri**, Then swenska kyrkoordningen. 4°.	II 393.
[1571].	**Bön** under krigstider. 1 bl. 4°.	II 396.
1571.	**Erasmus** Roterod., De civilitate morum puerilium. 8°.	II 398.
1571.	Petrus Michaelis **Fecht**, De naturali verborum ordine. 8°.	II 399.
1572 [e. 3. 8].	**Johan III**, Förbud att köpa skattegods. 1 bl. 4°.	II 403.
1572 [e. 27. 9].	——, Mandat ang. fullgörande av tionde. 1 bl. 2°.	II 404.
1572.	Then swenska **psalmboken**. 8°.	II 404.
[1572.]	Ny **visa** huru människan sig beklaga må. 8°.	II 405.
[1572.]	Några andliga **visor**. 8°.	II 406.
[1572.]	**Parabeln** om samaritanen m. m. 8°.	II 407.
[1572.]	En **visa** om dryckenskap. 8°.	II 408.
[1572.]	**Catechismus** o. bönbok. Uppl. 3. 8°.	II 409.
1572.	**Evangelia** o. epistlar. Uppl. 3. 8°.	II 412.

1572.	**Passio** etc. Uppl. 3. 8°.	II 413.
1572.	Laurentius **Petri**, Om förbjuden skyldskap. 8°.	II 415.
1572.	Wilh. **Lemnius**, Emot pestilens. 4°.	II 416.
1573.	**Uppsala kyrkomötes** beslut 22 aug. 1572. 8°.	II 424.
1573 [e. 24. 4].	Laurentius **Petri**, Cirkulär t. prästerskapet. 4°.	II 424.
1573.	——, Predikningar över Jesu Kristi pina o. död. 8°.	II 425.
1573.	Georg **Busch**, Om den nya kometen. 4°.	II 427.
1573.	**Erasmus** Roterod., De civilitate morum puerilium. Uppl. 2. 8°.	II 426.
1573.	Sigismundus **Lupulus**, Erotemata octo partium orationis. 8°.	II 525.
1573.	Philipp. **Melanchthon**, Regulae syntaxeos. 8°.	II 526.
1574 [e. 21. 8].	Riksrådets **dombrev** över Charles de Mornay. 4°.	II 429.
1574 [e. 20. 11].	**Johan III**, Förbud mot fri skjutsning. 1 bl. 2°.	II 431.
1574 [e. 5. 12].	——, Mandat om nytt mynt. 1 bl. 2°.	II 431.
1574.	Jesu Kristi **mandat**. 1 bl. 2°.	II 432.
1574.	† Urbanus **Rhegius**, Själens tröst. 8°.	II 432.
1574.	† Paulus **Juusten**, Catechismus på finska. 4°.	II 433.
[1575, febr.]	**Orsakerna** varför Erik XIV dömts förlustig Sveriges krona. Uppl. 3. 4°.	II 438.
1575, e. 30. 4.]	**Stadgar** för Stockholms stad. 1 bl. 2°.	II 439.
1575 [e. 12. 12].	**Johan III**, Mandat om utgörande av spannmålstionde. 1 bl. 2°.	II 441.
1575, 12. 9.	Paulus **Juusten**, Se pyhä messu. Uppl. 2. 4°.	II 441.
[1575.]	**Bön** på nyårsdagen på finska. 4°.	II 442.

4. Torbjörn Tidemansson.

1576 [e. 1. 1].	Laurentius **Petri** Gothus, Cirkulär om förbättrad kyrkosång. 1 bl. 2°.	II 443.
1576 [f. 1. 2].	——, Programma studiosis Academiae Upsalensis. 2°.	II 448.
1576 [e. 21. 8].	† **Johan III**, Förordningar om taxering.	II 449.
1576.	Then swenska **psalmboken**. 8°.	II 449.
[1576.]	Några nyttiga andliga **visor**. 8°.	II 452.
1576.	Laurentius **Petri** Gothus, Catechesis. 8°.	II 454.
1576.	**Vincentius** Lirinensis, Commonitorium pro catholicae fidei veritate. 8°.	II 455.
1576.	**Liturgia** Svecanae Ecclesiae. Uppl. 1. 2°.	II 457.
1577 [e. 2. 1].	**Johan III**, Förbud mot fri gästning. 1 bl. 2°.	II 462.
1577 [e. 4. 1].	——, Förordning om utskrivning av manskap. 1 bl. 2°.	II 463.
1577 [e. 6. 1].	——, Mandat om att utgöra skatt. 1 bl. 2°.	II 464.
1577 [e. 6. 1].	† ——, Mandat om ändring i kronans uppbörd.	II 464.
1577 [e. 16. 2].	Prästerskapets **deklaration** o. antagande av Johan III:s liturgi. 2°.	II 465.
1577 [e. 20. 8].	† **Johan III**, Förbud att taga ägor.	II 466.
1577.	**Catechismus** o. bönbok. Uppl. 4. 8°.	II 466.
[1577.]	**Evangelia** o. epistlar. Uppl. 4. 8°.	II 469.

1577.	Martinus **Olai** Hels., En nyttig o. kristlig bönbok. 8°.	II 471.
1577.	Marcus Hieron. **Vida**, Poeticorum libri III. 4°.	II 473.
[1577.]	Georgius **Cassander**, Consultatio de articulis religionis inter catholicos et protestantes controversis. 8°.	II 474.
1578 [e. 20. 4].	**Johan III**, Förbud för adeln att förlika i grova mål. 1 bl. 2°.	II 481.
1578.	**Passio** etc. Uppl. 4. 8°.	II 482.
1578.	**Troon** på svenska o. latin. 4°.	II 484.

5. Anders Torstensson.

1578.	Benedictus **Olai**, En nyttig läkarebok. 4°.	II 486.
1579 [18. 6].	Joh. **Billius**, Prima grammatices rudimenta. 8°.	II 491.
1579.	**Evangelia** o. epistlar. Uppl. 5. 8°.	II 493.
1579.	Variarum rerum **vocabula** o. **Formulae** puerilium colloquiorum. Uppl. 4 o. 3. 8°.	II 495.
[1579.]	Otto **Brunfels**, Disciplina et institutio puerorum. Uppl. 2. 8°.	II 497.
1580 [e. 12. 7].	**Johan III**, Påbud om skjutsning. 1 bl. 2°.	II 500.
1580 [e. 19. 7].	——, ——. 1 bl. 2°.	II 500.
1580 [e. 11. 8].	——, Stadga om olagligt landsköp. 2°.	II 501.
[1580, f. 25. 7.]	Petrus **Canisius**, En liten catechismus. 12°.	II 501.
1582.	Then swenska **psalmboken**. 8°.	II 514.
1582.	† **Johan III**, Mandater om bördsrättigheter.	II 513.

6. Andreas Gutterwitz.

1582.	**Catechismus** o. bönbok. 8°.	I 372.
[1582?]	**Passio**. 8°.	I 375.
1583.	Jacobus **Petri** Finno, Rucouskiria. 8°.	III 3.
[1583.]	——, Wirsikiria. 8°.	III 5.
1583.	**Visa** om världens fåfänglighet. 8°.	III 7.
1583.	**Visa** om en ädel kvinna i Rom. Uppl. 1. 8°.	III 7.
1583.	Peder **Dåleman**, Visa om Guds son. Uppl. 1. 8°.	III 9.
1583.	Gabriel **Faernus**, Fabulae Aesopicae centum. 4°.	III 10.
1583.	† Levinus **Battus**, Almanacka 1584. 16°.	III 11.
[1584, f. 16. 2.]	**Epicedia** in obitum Catharinae Jagellonicae a studiosis in Collegio Brunsbergensi. 4°.	III 12.
1584 [e. 1. 9].	**Johan III**, Mandat om gästgiverier. 1 bl. 2°.	III 15.
1584 [e. 1. 12].	——, —— i Finland o. Sverige. 1 bl. 2°.	III 15.
1584 [e. 1. 12].	——, ——, på finska. 1 bl. 2°.	III 16.
1584.	Petrus **Olai** Vadstenensis, Almanack 1585.	III 16.
1584.	Joh. **Brandmüller**, Conciones funebres CLXXX. 8°.	III 18.
1584.	Otto **Brunfels**, Disciplina et institutio puerorum. Uppl. 3. 8°.	III 20.
1584.	Peter **Dåleman**, Visa om Guds son. Uppl. 2. 8°.	III 20.
1584.	Phil. **Melanchthon**, Grammatica. 8°.	III 21.
1584.	**Catechesis** christianorum graeca. 8°.	III 22.

1584.	**Isocrates**, Oratio de officiis. 4°. Fragm.	III 24.
1585 [f. 21. 2].	Ericus **Jacobi,** Epithalamion nuptiis Johannis III et Gunillae Bielke. 4°.	III 32.
1585.	**Evangelia** o. epistlar. Uppl. 6. 8°.	III 33.
1586.	**Handbok** på svenska. Uppl. 7. 4°.	III 36.
1586.	Then Swenska **psalmboken.** 8°.	III 43.
1586.	**Catechismus** o. bönbok. 8°.	III 44.
1586.	**Passio** etc. 8°.	III 46.
[1586.]	† Jacobus **Erici**, Almanacka 1587. 16°.	III 47.
1587.	Nicodemus **Cramer**, Siälenes örtegårdh. 12°.	III 50.
1587 [23. 1].	Elaus **Petri** Hels., Synonymorum libellus. 8°.	III 51.
1587 [f. 5. 2].	Joh. **Frederus** o. Theodoricus **Petri** Rwtha, Epithalamion in honorem Chr. Horn et Catharinae Bielke. 4°.	III 53.
1587 [f. 31. 5].	Laurentius Johannis **Laelius**, Theses de nutritione. 1 bl. 2°.	III 54.
1587 [3. 11].	Mart. **Luther** o. Joh. **Mathesius**, Spörsmål o. svar vid nattvardsgång. Övers. av Petrus **Johannis** Gothus. 8°.	III 55.
[1587.]	† Ericus **Thomae** Medolerus, Almanacka 1588. 16°.	III 57.
1588 [e. 10. 1].	Henricus **Bünting**, Itinerarium sacrae scripturae. Övers. av Laur. Johannis **Laelius**. Uppl. 1. 2°.	III 67.
1588 [14. 2].	Georgius **Olai**, Calendarium duplex. 4°.	III 70.
1588 [e. 22. 2].	† **Johan III,** Mandat mot upprorsförsök.	III 74.
1588 [28. 2].	Mart. **Luther**, Om man må fly för döden eller pestilensen. Övers. av Petrus **Benedicti**. 8°.	III 72.
1588 [12. 3].	Nicolaus **Olai** Bothniensis, Theses de libero et servo hominis arbitrio. 8°.	III 74.
1588 [e. 18. 4].	**Liturgia** Svecana. Uppl. 2. 4°.	III 76.
1588 [1. 11].	Petrus **Johannis** Gothus, Om kors och anfäktning. 8°.	III 78.
[1588.]	En kristlig **bön.** Utg. av Petrus **Johannis** Gothus. 8°.	III 79.
1588.	Simon **Berchelt**, Undervisning om pestilens. 8°.	III 80.
1588.	**Bröllopsdikt**. 1 bl. 2°.	III 319.
[1588].	**Evangelia** o. epistlar. Uppl. 8. 8°. Fragm.	III 81.
1588.	† Jacobus **Erici**, Theses de elocutione. 8°.	III 82.
1589.	Wolfgang **Burckhard**, Bön om pestens förminskande. Övers. av Petrus **Johannis** Gothus. 1 bl. 2°.	III 89.
1589.	Then swenska **psalmboken.** 8°.	III 319.
1589 [2. 7.]	Simon **Berchelt**, Om pestilentzien. 8°.	III 90.
1589 [f. 20. 7].	**Johan III**, Mandat om resan t. Ryssland. 1 bl. 2°.	III 91.
1590 [6. 1].	Petrus **Pauli** Gothus, Kristlig undervisning. 8°.	III 100.
1590.	**Visa** om en ädel kvinna i Rom. Uppl. 2. 8°.	III 101.
[1590.]	**Visa** om en greve. 8°.	III 102.
[1590.]	**Lovsång** att befalla sig Gud om morgonen. 8°.	III 103.
[1590.]	**Psalm XXXI** jämte två andra sånger. 8°.	III 103.
1590.	Urbanus **Rhegius**, Själens tröst. Uppl. 5. 8°.	III 104.
1590.	**Cathechismus** o. bönbok. 8°.	III 321.
1590.	**Evangelia** o. epistlar. 8°.	III 323.
1590.	**Passio** m. m. 8°.	III 324.

1591 [1. 1].	Hieron. **Savonarola**, Then LI. psalmen Dauids m. m. Övers. av Petrus **Johannis** Gothus. 8°.	III 113.
1591 [23. 6].	Laurentius Joh. **Laelius**, Jungfru spegel. 8°.	III 114.
1591.	Laurentius **Jonae** Gestricius, Andliga visor. 8°.	III 116.
1591.	Martinus **Olai** Hels., En nyttig o. kristlig bönbok. Uppl. 5. 8°.	III 117.
1591.	**Johan III**, Förordningar m. m.	III 119—21.
1591 [9. 7].	——, Brev om vissa rådsherrars avsättande. 2°.	III 121.
1592.	Petrus **Pauli** Gothus, En bön till Jesus. 8°.	III 132.
1592.	**Johan III** o. hert. **Karl**, Förordningar.	III 132 f.
1592.	Jacobus **Gislonis**, Chronologica. 4°.	III 133.
1592 [27. 8].	† Ericus **Pampinaeus**, Vota connubialia Carolo Suderm. Duci et Christinae. 4°.	III 134.
1593.	Hertig **Karl** o. **Sigismund III**, Förordningar m. m.	III 149 f.
1593 [f. 4. 7.].	Petrus **Kenicius**, Theses de uno et vero Deo. 8°.	III 150.
1593.	**Catechismus** o. bönbok. 8°.	III 151.
1593.	**Evangelia** o. epistlar. 8°.	III 152.
1593—94.	**Confessio** fidei. 4°.	III 169.
1594 [f. 19. 1].	Jacobus **Typotius**, Laudatio funebris Johannis III. 4°.	III 173.
1594 [febr.].	Erik **Sparre**, Rikets råds etc. oration till Sigismund III. 4°.	III 175.
1594 [15. 2].	Jacobus **Typotius**, Oratio inauguralis. 4°.	III 176.
1594.	**Acta** coronationis. 4°.	III 177.
1594 [1. 3].	Christoph. **Warsevicius**, Oratio in inaugurationis comitiis. 4°.	III 178.
1594.	**Sigismund III**, Myntförordning. 2°.	III 179.
1594 [1. 6].	Christoph. **Warsevicius**, Panegyricus ad Sigismundum. 4°.	III 180.
1594 [1. 6].	Jacobus **Typotius**, Oratio genethliaca II. 4°.	III 182.
1594.	Then swenska **psalmboken**.[1] 8°.	III 182.
1594.	**Passio** m. m. 8°.	III 185.
[1594.]	Jacobus **Erici**, Theses de peccato. 8°.	III 192.
1595.	Hertig **Karl**, Förordningar.	III 199 f.
1595 [18. 5].	Andreas **Musculus**, Catechismus m. m. 8°.	III 200.
1595 [e. 22. 10].	**Söderköpings** riksdagsbeslut, sv. 4°.	III 203.
——	—— ——, tyska. 4°.	III 203.
——	—— ——, lat. 4°.	III 204.
1595 [e. 22. 10].	**Transactio** Sudercopensis. 4°.	III 204.
1595 [20. 11.].	Henr. **Bünting**, Itinerarium sacrae scripturae. Övers. av Laur. Joh. **Laelius**. Uppl. 2. 2°.	III 205.
1595.	Johannes Petri **Blanchovius**, Practica 1596. 24°. Fragm.	III 209.
1596 [4. 4].	Petrus **Johannis** Gothus, Enchiridion. 8°.	III 222.
1596 [29. 9].	Simon **Musaeus**, Catechismus. Övers. av Nicolaus **Balck**. 8°.	III 223.

[1] För Hermann Sulcke.

1596 [e. 22. 10].	† Hertig **Karl**, Ursechtelse patent.	III 226.
1596 [e. 26. 10.]	Mandata **Sigismundi** m. m. 4°.	III 226.
1596 [18. 12].	Hertig **Karl**, Öppet brev mot Sigismund. 2°.	III 228.
1596 [24. 12].	——, Öppet brev mot osanningar om honom. 2°.	III 229.
1596.	**Formulae** puerilium colloquiorum. Uppl. 4. 8°.	III 229.
1597.	**Credentzschreiben** u. Instruction m. m. 4°.	III 236.
1597 [e. 1. 3].	Daniel Theodori **Hiort(vipa)**, Gravskrift över Claes Philipson. 1 bl. 2°.	III 246.
1597 [e. 5. 3].	**Arboga** ständers beslut, lat. o. sv. 4°.	III 247.
1597 [e. 5. 3].	——, lat. o. tyska. 4°.	III 248.
1597.	Hertig **Karl**, Brev o. påbud.	III 249 f.
1597 [29. 11].	Daniel Theodori **Hiort(vipa)**, Hexametron ad Carolum Suderm. ducem. 4°.	III 250.
1597.	**Tijdender** om hwadh sigh vthi Stralsund 1597 tildraghit. 4°.	III 252.
1597.	Variarum rerum **vocabula**. Uppl. 5. 8°.	III 253.
1598.	Laurentius **Paulinus** Gothus, Almanacka 1598. 16°.	III 271.
1598 [e. 7. 1].	**Sigismund III**, Svar t. hertig Karl.	III 273.
1598 [16. 1].	Hertig **Karl**, Kungörelse ang. riksskuldens betalande, sv. o. tysk uppl. 1 bl. 2°.	III 274.
1598 [f. 19. 2].	Melchior **Ursinus**, Carmen de nuptiis Bartholdi Johannis et Gertrudis Haqvini Svenonis filiae. 4°.	III 274.
1598 [e. 22. 2].	Werbung u. Beuehl Königs **Sigismund III** an S. Lasky. 4°.	III 275.
1598 [e. febr.].	Stanisl. **Karnkowski** & Joh. **Zamoiski**, Schreiben an Herzog Karl. 4°.	III 277.
1598 [e. 2. 7].	**Bericht** üb. die Verhandlungen zwischen Herzog Karl u. Lasky. 4°.	III 278.
1598 [e. 27. 6].	**Förening** mellan hertig Karl o. ständerna. 4°.	III 279.
1598 [e. 28. 9].	**Fredsfördrag** mellan kon. Sigismund o. hertig Karl, sv. 4°.	III 280.
1598 [e. 28. 9].	——, lat. 4°.	III 281.
1598 [e. 28. 9].	——, tyska. 4°.	III 281.
1598.	**Acta** och handlingar i kon. Gustaf I:s tid. 4°.	III 282.
[1598.]	**Bericht** üb. die Kriegsereignisse in Schweden 1598. 4°.	III 283.
1598.	**Psalm** om Antikristi rikes fall. 8°.	III 284.
1598.	Erik Jöransson **Tegel**, Genealogia ö. Sveriges, Polens o. Danmarks konungar. 6 bl.	III 286.
1599 [e. 5. 2].	Hertig **Karls** försäkring. 4°.	III 295.
1599 [e. 5. 2].	**Förening** mellan Sveriges rikes ständer. 4°.	III 296.
1599 [20. 8].	Hert. **Karl**, Brev ang. kvarstad på skepp från Lübeck. 1 bl. 2°.	III 296.
1599 [e. 7. 11].	**Sentens** o. dom ö. Arvid Eriksson Stålarm. 1 bl. 2°.	III 297.
1599.	Herzog **Karl**, Antwort auf die Refutation der Stadt Lübeck. 4°.	III 297.
1599.	**Abschrift** der Missiven zwischen Sigismund III u. Herzog Karl. 4°.	III 298.

[1599]. **Discurs** u. Verlauff der schwedischen Sachen 1594—99. 4°. III 299.
[1599]. **Släkttavla** ö. Vasa-, Sture- o. andra ätter. 1 bl. 2°. III 300.
[1599.] Olaus **Andreae** o. Gerardus **Erici**, Almanacka 1600. 16°. III 300.

Hieronymus Nutzel (gravör).

1598. Erik Jöransson **Tegel**, Arbor genealogica d. Caroli ducis Sudermanniae. 9 bl. III 285.

SÖDERKÖPING.

Olaus Ulrici.

1523. **Historia** s. Nicolai Lincopensis. 4°. I 279.
1523. † **Chronicon** rhytmicum episcoporum Lincopensium, svet. I 285.
1523. † Christian **Pedersen**, Att höra mässan. 8°. I 286.
1525. **Manuale** Lincopense. 4°. I 291.

UPPSALA.

Domkapitelstryckeriet.

1535. **Synodalcirkulär** för Uppsala ärkestift 1535. 1 bl. tv.-8°. II 35.

Bartholomaeus Fabri.

1525, 26. 9. **Statuta** provincialia Upsaliensis provinciae. 4°. I 296.

Paul Grijs.

1510, 9. 7. **Psalterium** Upsalense. Uppl. 2. 4°. I 202.
[1510.] Jakob **Ulvsson**, Cirkulär till ärkestiftets prästerskap. 1 bl. 2°. I 210.
[1510—15.] **Litterae** fraternitatis conuentus hospitalis S. Spiritus extra oppidum Sudercopensem. 1 bl. tv.-8°. I 211.
[1513.] **Synodalcirkulär** för Uppsala ärkestift 1513—1514. 1 bl. tv-8°. I 219.
1514, 19. 10. Joh. **Gerson**, Lärdom huru man skall lära dö. 4°. I 238.
1515, 30. 4. **Donatus** minor cum regulis puerorum. 4°. I 246.
1515. 31. 7. **Legend** om den hel. Anna. 4°. I 248.
[1515.] **Legend** om kardinal Manfredus. 4°. I 249.
[1515.] Ericus **Olai**, Psalmen En rikir man. 4°. I 250.
1515, 17. 10. Joh. **Gerson**, Expositio super septem psalmos poenitentiales. 4°. I 250.
[1516—18.] **Horae** de b. Maria virgine. 8°. Fragm. I 251.
[1516—18.] **Remigius**, Magister quae pars? 4°. Fragm. I 254.
1518. Joh. Ang. **Arcimboldus**, Litterae indulgentiarum pro ecclesia s. Petri in Roma. 1 bl. tv.-4°. I 263.

1519, 8. 4.	Magnus **Ingemari**, Composita verborum. 4°.	I 266.
[1519.]	**Litterae** fraternitatis hospitalis s. Johannis in Eskilstuna. 1 bl. tv.-8°.	I 269.

Georg (Jürgen) Richolff d. y.

Press 1.

1525.	**Horae** de domina secundum ecclesiam Upsalensem. 8°.	I 300.
[1525?]	**Avlatsböner.** 1 bl. 4°.	I 305.
[1525.]	Vor fruwe **tydher.** 8°.	I 310.
1526.	Een nyttwgh **wnderwijsning.**[1] Uppl. 1. 8°.	I 319.
[1526, f. juli.]	**Synodalcirkulär** för Uppsala ärkestift 1526—27.[1] 1 bl. tv.-4°.	I 329.

Press 2.

[1539.]	† Thomas **Zeger**, Almanacka för år 1540. 8°.	II 81.
1540—41.	**Biblia** på swensko. 2°.	II 88.
1541.	**Handbok** på svenska. Uppl. 4. 4°.	II 104.
1541.	Svenska **mässan.** Uppl. 4. 4°.	II 106.
1541 [e. 4. 5].	**Gustav I,** Mandat mot olaga gästning. 1 bl. 2°.	II 107.

U. tr.

1500.	† **Delaktighetsbrev** på sv. av Gudsberga kloster.	I 175.
[f. 1525?]	**Oratio** de nomine Jesu. 1 bl. 8°.	I 307.
1599.	Johannes **Bureus**, Runakenslanes läraspån. 2 bl.	III 302.

VADSTENA.

Klostertryckeriet.

[1495, f. 15. 10.]	**Horae** de domina secundum ecclesias diocesium Lincopensis et Scarensis. 8°.	I 132.

Utländska pressar.

AMBERG.

Michael Forsterius.

1599.	Olaus **Magnus**, Historia de gentibus septentrionalibus. Epitome. Uppl. 13. 12°.	III 308.

AMSTERDAM.

Cornelis Claeszon.

[1598.]	Olaus **Magnus**, Historie van de noordersche Landen. Uppl. 12. 8°.	III 291.

[1] Uppsala eller Stockholm?

Hugo Janszon van Woerden.

[1510.] **Lijden** Ihesu Christi sinte **Birgitten** geopenbart. 8°. I 214.

ANTWERPEN.

Joannes Bellerus.

1562. Olaus **Magnus**, Historia de gentibus septentrionalibus. Epitome. Uppl. 5. 8°. II 306.
[1595, f. 15. 10.] ——, ——. Uppl. 11. 8°. III 215.

Gerard Leeu.

1489, 3. 3. **Birgitta**, Opusculum vitae et passionis Christi. 12°. I 95.
1491, 21. 6. ——, holl. Die godlike revelacien van den leuen ende passie Christi. 8°. I 110.

Christoph Plantin.

1588. Olaus **Magnus**, Historia de gentibus septentrionalibus. Epitome. Uppl. 2. 8°. II 250.
1560. ——, Histoire des pays septentrionaux. Epitome. Uppl. 3. 8°. II 271.

Willem Siluius.

1562. Olaus **Magnus**, Historie van de noordersche landen. Epitome. Uppl. 6. 8°. II 308.

Willem Vorsterman.

1530, 6. 2. **Woorden** van Jesus Christus tot synder bruyt **Birgittam**. 8°. II 1.

AUGSBURG.

Johann Froschauer.

1504. **Birgitta**, Burde der Welt. Uppl. 4. 4°. I 201.

Johann Schönsperger d. y.

1510, 20. 12. **Birgitta**, Burde der Welt. Uppl. 5. 8°. I 213.
1522. ——, ——. Uppl. 6. 4°. I 271.

Anton Sorg.

1482. **Birgitta**, Burde der Welt. 4°. Uppl. 2. I 15.

Lucas Zeissenmayer.

1502. **Birgitta**, Burde der Welt. Uppl. 3. 4°. I 199.

BASEL.

Ex officina Isingriniana.

1558. Johannes **Magnus,** Historia de omnibus gothorum sveonumque regibus. Uppl. 2. 8°. II 253.

1567. ——, ——. Uppl. 3. 8°. Förl. Johann Birckmann, Köln. II 368.

Heinrich Petri.

1567, ca. 18. 1. Olaus **Magnus**, Historien der mittnächtigen Länder. Uppl. 8. 2°. II 358.

1567, mars. ——, Historia de gentibus septentrionalibus. Uppl. 9. 2°. II 363.

Jakob Wolff von Pforzheim.

1513, 3. 2. **Breviarium** Arosiense. 4°. I 221.

1513, 23. 2. **Missale** Upsalense. Uppl. 2. 2°. I 226.

BRAUNSBERG.

Johannes Saxo.

1590. **Epicedia** in obitum Thomae Schmidt a studiosis Coll. Brunsbergensis. 4°. III 108.

BRUXELLES.

Thomas van der Noot (in den Zeeriddere).

[1519.] **Boecxken** van de ordene van **S. Birgitten** met drie revelacien. 8°. I 269.

DILLINGEN.

Sebaldus Mayer.

1569. **Birgitta**, Bürde der Welt. Uppl. 6. Utg. av **Ad. Walasser**. 8°. II 381.

1572. Himlische **Schul**. Aus **S. Birgitten** Offenbarungen durch **Ad. Walasser**. 8°. II 423.

1573. **Birgitta**, Bürde der Welt. Uppl. 7. Utg. av **Ad. Walasser**. 8°. II 428.

DORTMUND.

Albertus Sartorius.

1593 [f. 28. 6]. Stephanus **Olai** Bellinus, Disputatio de artium principiis. 4°. III 161.

FRANKFURT a. M.

Ex officina Paltheniana.

1595. Johannes **Schroderus (Skytte)**, Animadversiones in primam disputationem Dan. Crameri. 8°. III 218.

Joh. Wecheli änka.

1593 [1. 10]. Nicolaus **Chesnecopherus,** Isagoge optica. 4°. III 164.

GENUA.

Antonius Bellonus.

1570. **Officium** b. Mariae virg. secundum morem ord. S. Salvatoris. 8°. II 391.

GREIFSWALD.

Augustin Ferber.

1582. Theodoricus **Petri** Rwtha, Piae Cantiones. 8°. II 514.
1582 [29. 8]. Sveno **Nicolai**, Propemticon in discessum Petri Petri Helsingi de Gryphiswaldia 29. 8. 1582. 1 bl. 2°. II 518.
1586 [6. 7]. **Historia** Johannis Hussi. Ed. Georgius **Olai.** 8°. III 48.
1587 [25. 3]. Math. **Judex**, Ett litet corpus doctrinae. Övers. av Paulus **Pauli.** 8°. III 58.
1589. Nicolaus **Johannis**, Carmen de natali pueri Jesu. 4°. III 95.
1591. Laurentius **Paulinus** Gothus, Almanacka 1592. 16°. III 131.
1597 [f. 16. 3]. Laurentius **Quanslovius,** Disputatio de humoribus. 4°. III 262.
1597 [f. 9. 4]. Jonas **Andreae**, Disputatio de facultate animae naturali. 4°. III 263.
1597 [f. 25. 7]. Johannes **Laurentii**, Disputatio de elementis. 4°. III 264.
1597 [f. 24. 9]. Josephus **Matthiae** Fougdonius, Disputatio de mixtione. 4°. III 267.
1597 Εὐφημίαι ad Nicolaum Haquini. 4°. I 379.

HALBERSTADT.

Laurentius Stuchs.

1522. **Manuale** Aboense. 4°. I 274.

HAMBURG.

Henricus Binderus.

1588 [2. 2]. Laurentius **Petri** Nericius, Refutatio erroris Herbesti & Abrah. **Andreae** Angerm., Historia liturgica. 8°. III 86.

Philippus de Ohr.

1599. Sylvester Johannis **Phrygius**, Ecloga super funus Birgittae Petri Benedicti filiae. 4°. III 311.

HELMSTEDT.

Jakob Lucius.

1592. **Propemptika** Petro Nicolai Vadstenensi. 4°. III 143.
1592. Carolus **Kropelin**, Epistola Johanni Hane. 4°. III 145.
1596 [f. 13. 11]. Johannes Olai **Anthelius**, Disputatio de definitione philosophiae. 4°. III 233.

JENA.

Donatus Richtzenhan.

1589.	Petrus **Jonae** Angerm., Carmen heroicum in festum Michaelis archangeli. 4°.	III 95.
[1590, f. 4. 8.]	**Carmina** in honorem Petri Jonae Angerm. 4°.	III 107.
1591 [e. 26. 1].	**Carmina** gratulatoria in honorem Aaronis Synthi Angerm. 4°.	III 127.

Tobias Steinmann.

1595 [f. 19. 7].	Joh. **Svenonis** Raumannus, Disputatio VI de justificatione hominis peccatoris. 4°.	III 211.
1596 [f. 3. 1].	Joh. **Svenonis** Raumannus, Disputatio XXIII de integro usu sacramenti eucharistici. 4°.	III 231.
1596 [f. 24. 3].	——, Disputatio XXXII de providentia Dei. 4°.	III 231.
1596 [f. 19. 5].	——, Disputatio XLI de coena Domini. 4°.	III 232.

KRAKAU.

Florian Ungler.

1522.	**Libellus** de quibusdam futuris ex libris revelationum S. **Birgittae**. 8°.	I 272.

KÖLN.

Heinrich Quentells söner.

1517.	**Thesaurus** animae fidelis ex revelationibus s. **Birgittae**. 16°.	I 261.

KÖNIGSBERG.

Georg Osterberg.

1585 [20. 2].	Johannes **Petri** Gevaliensis, Oratio de gratitudine. 4°.	III 35.
1586 [e. 20. 5].	——. Oratio de bona valetudine. 4°.	III 49.

KÖPENHAMN.

Lorentz Benedicht.

1563.	Göran **Gylta**, Nogle deylige sprock. 8°.	II 522.
1578.	——. ——. 8°.	II 490.

Mads Vingaard.

1576, 16. 4.	Variarum rerum **vocabula**. 8°.	II 461.
1599.	**Forening** mellom Carl hertug t. Sudermanland oc Rigens Stender. 4°.	III 279.
1599.	**Freds Contracht** imellom Sigismundus oc Carl. 4°.	III 282.
1599.	**Beretning** met den Krigs handel 1598. 4°.	III 284.

LEIPZIG.

Michael Lantzenberger.

1594 [5. 2]. **Propemtika** in abitum Joh. Georgii Hane. 4°. III 195.

Melchior Lotter.

1514. **Horae** de domina secundum ecclesias diocesium Lincopensis et Scarensis. Uppl. 2. 8°. I 242.

LEMGO.

Haeredes Conradi Grotheni.

1598. Johannes **Schroderus (Skytte)**, Dissertatio de mechanicae artis praestantia. 4°. III 288.

LONDON.

Richard Fawkes.

1530, 4. 11. The **mirroure** of our lady. 2°. II 8.

Thomas Godfray.

[1532—35.] The golden epistle of Saint **Bernarde** and Four revelations of Saint **Bridget**. Uppl. 1. 8°. II 21.

[1532—35.] ——. Uppl. 2. 8. II 24.

LÜBECK.

Stefan Arndes.

1489. Raymundus **Peraudi**, Litterae indulgentiarum. Tv.-4°. I 105.

[1500.] **Litterae** participationis monasterii S. Mariae virginis et Birgittae in Vadstena. 8° obl. I 176.

1512, 28. 1. **Breviarium** Birgittinum. 4°. I 216.

In officina defuncti Stephani Arndes.

[1522.] **Manifest** mot Kristian II, lågt. 1 bl. 2°. I 369.

Johann Balhorn d. y.

1579. Sveno **Nicolai**, Gratulatorium in aduentum Caroli ducis Suderm. 4°. II 499.

1586. Then swenska **psalmboken**. 8°. III 37.

1586. Några nyttiga andliga **visor**. 8°. III 40.

1586. **Evangelia** o. epistlar. 8°. III 41.

[1586.] **Catechismus** o. bönbok. 8°. III 42.

1586. **Passio** etc. 8°. III 43.

Lucas Brandis.

[1478, ej e. 20. 8.] **Birgitta**, Openbaringe. Utdr. på lågt. 2°. Fragm. I 1.

Ludwig Dietz. (Lübeck eller Rostock).

[1523.] **Manifest** mot Kristian II, lågt. Uppl. 1—3. 4°. I 288—290.

[1523.] ——, högt. 4°. I 290.

[1533.] Hans **Brask**, Brev t. invånarna i Linköpings stift. Danzig 1533. 1 bl. tv.-8°. II 28.

Bartholomaeus Ghotan.

[1484, f. aug.] **Sixtus IV**, Bulla för Bartholomaeus de Camerino Rom 14 okt. 1483. 1 bl. 2°. I 44.

[1484, f. aug.] **Bartholomaeus** de Camerino, Litterae indulgentiarum. 8° obl. I 45.

[1485.] **Birgitta**, Openbaringe. Utdrag på lågt. 8°. I 51.

1488 [ej e. 17. 8]. **Missale** Aboense. 2°. I 87.

[1491.] **Litterae** participationis monasterii S. Mariae virginis et Birgittae in Vadstena. 1—2. Tv.-8°. I 106.

[1492, f. 16. 8.] **Vita** et processus canonizacionis b. Brynolphi. 4°. I 113.

1492 [f. 25. 11]. **Birgitta**, Revelationes. Uppl. 1. 2°. I 117.

Asverus Kröger.

1588. **Catechismus** o. bönbok.[1] 8°. III 82.

1588. **Passio** etc.[1] 8°. III 85.

1588 [12. 9]. Bartholdus **Volger**, Oratio de dignitate studii theologici. 4°. III 88.

1589. Then swenska **psalmboken.**[1] 8°. III 91.

1589. **Evangelia** o. epistlar.[1] 8°. III 93.

[1590.] Martinus **Olai** Hels., En nyttig o. kristlig bönbok. Uppl. 4.[1] 12°. III 109.

1594. Then swenska **psalmboken.**[1] 8°. III 187.

Asverus Krögers arvingar.

[1594?] Then swenska **psalmboken.** 8°. Def. III 188.

1594. **Evangelia** o. epistlar.[1] 8°. III 189.

1594. **Catechismus** o. bönbok.[1] 8°. III 190.

1594. **Passio** etc.[1] 8°. III 191.

1594. Olavus o. Laurentius **Petri**, Christeligh wnderwisningh.[2] 8°. III 192.

1595. **Propemtika** in discessum Petri Nicolai Wadstenensis in Sueciam. 4°. III 221.

Jürgen Richolff d. y.

1537 [e. 4. 12]. Olavus **Petri**, En liten postilla. Uppl. 2. 4°. II 53.

[1542?] Then swenska **psalmboken.** 8°. Fragm. II 109.

Tr. av Graduale Svecicum.

[1493?] **Graduale** för svenskt gudstjänstbruk. St. 2°. I 186.

Tr. med vallmohuvudena (för Hans van Ghetelen).

1496. **Birgitta**, Openbaringe. Utdrag på lågt. 4°. I 154.

[1] För Laurentz Albrecht,

[2] Apud viduam Asveri Crogeri & Rostock: Augustin Ferber.

U. tr.

1594. † Gudeliga **böner**. 12°. III 197.

MARBURG.

Paulus Egenolphus.

1592 [f. 30. 11]. Petrus **Petrejus**, Disputatio mathematica. 4°. III 146.

1594 [23. 12]. Nicolaus **Chesnecopherus**, Oratio de matheseos laudibus. 4°. III 196.

1597 [juli]. Nicolaus & Johannes **Chesnecopherus**, Epithalamia Nicolai Johannis et Birgittae Benedicti Schroderi filiae. 4°. III 264.

U. tr.

1592. † Johannes **Schroderus (Skytte)**, Oratio de primis Scandiae inhabitatoribus. 4°. III 147.

1598. Johannes **Schroderus (Skytte)**, Problemata ex artium liberalium fontibus desumpta. 4°. III 290.

1599. Nicolaus **Chesnecopherus** - Johannes **Vulteius**, Oceanus philosophicus. 4°. III 313.

Caspar Scheffer.

1599. Nicolaus **Chesnecopherus** - Ericus **Schroderus**, Dissertatio duplex mathematica: geometrica et optica. 4°. III 312.

MONDOVI.

Vincente Berruerio, för Stefano de Allegro i Genua.

1518, 15. 3. **Capitoli** tratti dei libri di S. **Birgida**. 4°. I 264.

NEISSE.

Andreas Reinheckel.

1593. Andreas **Servius**, Någre christilige o. catholische böner. 12°. III 158.

NÜRNBERG.

Anton Koberger.

1500, 21. 9. **Birgitta**, Revelationes. Uppl. 2. 2°. I 178.

1502, 12. 7. ——, tyska: Puch der himlischen Offenbarung. 2°. I 196.

Friedrich Peypus, för Joh. Koberger.

1517, 15. 11. **Birgitta**, Revelationes. Uppl. 3. 2°. I 257.

Georg Stuchs.

1493, 16. 4. **Breviarium** Lincopense. 8°. I 128.

1498, 24. 4. **Breviarium** Scarense. 8°. I 169.

Konrad Zeninger.

1481. **Birgitta**, Burde der Welt. Uppl. 1. 4°. I 11.

ROM.

In aedibus s. Birgittae.

1. Johannes Maria de Viottis.

1553. **Vita** abbreviata s. Birgittae et b. Katherinae. Ed. Olaus **Magnus**. 4°. II 205.

1554, jan. Johannes **Magnus**, Historia de omnibus gothorum. sveonumque regibus. Ed. Olaus **Magnus**. Uppl. 1. 2°. II 210.

1555, jan. Olaus **Magnus**, Historia de gentibus septentrionalibus. Uppl. 1. 2°. II 221.

2. Duodecimus & Antonius socii.

1556, 22. 8. Olaus **Magnus**, Memoriale effigiatum librorum prophetiarum b. Birgittae. 2°. II 229.

3. Franciscus Mediolanesnis de Ferrariis.

1557, 20. 2. Johannes **Magnus**, Historia metropolitanae ecclesiae Upsalensis. Uppl. 1. 2°. II 234.

1557, 21. 8. **Birgitta**, Revelationes. Uppl. 4. Ed. Olaus **Magnus**. 2°. II 235.

4. Vincentius Luchini.

1560. Johannes **Magnus**, Historia metropolitanae ecclesiae Upsalensis. Uppl. 2. 2°. II 269.

Antonius Lafreri.

1572. Olaus **Magnus**, Carta marina. 2 bl. II 421.

Eucharius Silber (Franck).

[1480, ej f. sept.] Joh. Franc. de **Pavinis**, Summarium processus canonizacionis b. Katherine de Vadstena. 4°. I 8.

1485, 1. 10. **Birgitta**, Onus mundi. 4°. I 46.

ROSTOCK.

Ludwig Dietz.

1530, aug. Novum **testamentum** per **Erasmum** Roterodamum recognitum. 8°. II 5.

Augustin Ferber.

1577. Petrus **Pauli** Gothus Memoriae Pauli Petri. 4°. II 480.

Typis Ferberianis.

1591 [e. 4. 5]. Laurentius **Paulinus** Gothus o. Ericus **Medolerus**, Threnoi in obitum Joh. Eschilli. 4°. III 128.

1591, okt. **Propemptica** Martino Nigrino in Sveciam migranti. 4°. III 129.

1597. Johannes **Sturmius**, Disputationes physicae. I: I—XVIII. 4°. III 238.
1597 [f. 12. 1]. Johannes Canuti **Forthelius**, Disputatio de coeli duratione. 4°. III 260.
1597 [f. 18. 1]. Jacobus **Simonis**, Disputatio de stellarum natura. 4°. III 261.
1597 [f. 19. 1]. Israel Olai **Forthelius**, Disputatio de generatione. 4°. III 261.

Jacobus Lucius.

1574. Petrus **Michaelis**, Davids psaltare. 8°. II 433.
1574. Variarum rerum **vocabula** o. **Formulae** puerilium colloquiorum. Uppl. 3 o. 2. 8°. II 436.
1577. Petrus **Johannis** Gothus, Undervisning om en rätt kristlig bön. 8°. II 477.
1577. Joh. **Grosch**, Tröstspråk för bekymrat samvete. Övers. av Petrus **Johannis** Gothus. 8°. II 478.

Stephan Möllemann (Myliander).

1561, [e. 28. 9]. Petrus **Michaelis**, Elegia in festo castorum angelorum. 4°. II 294.
1561. ——, Elegia in diem natalem Jesu Christi. 4°. II 297.
1562 [e. 7. 5]. ——, Heroicus triumphus Christi. 4°. II 303.
1562. ——, Panegyricus ad Ericum Falck et Svenonem Magni. 4°. II 305.
1562. **Scripta** in funere Johannis Caroli Upsaliensis. 4°. II 302.
1563. Ericus **Petri**, Hymenaeus in coniugium Erici Guldenstern et Catharinae Nicolai. 4°. II 318.
1564 [e. 11. 7]. **Epicedia** Andreae Beronis. 4°. II 321.
1564. Laurentius **Petri** Gothus, En ny kristlig bönbok. 8°. II 322.
1564. ——, En liten tröstbok. 8°. II 323.
1581. **Confessio** Augustana. Övers. av Petrus **Johannis** Gothus. 8°. II 511.
1581. ✝ Petrus **Olai** Vadstenensis, Almanack 1582. 16°. II 513.
1584. Några kristliga **psalmer**. 8°. III 25.
1584. Två andliga **visor**. 8°. III 26.
1584 [7. 4]. **Carmina** gratulatoria in honorem Christiani Bartholdi. 4°. III 26.
1584 [13. 4]. Nicolaus **Olai** Botniensis, Theses de sacra scriptura. 8°. III 28.
1584, 16. 4. Petrus **Erici**, Carmen de obitu Catharinae reginae Svecorum. 4°. III 29.
1584 [f. 12. 7]. **Propemticon** Christiano Bartholdi. 4°. III 30.
1584 [f. 1. 8]. **Propemticon** Johanni Benedicti Montano. 1 bl. 2°. I 376.
1584 [12. 8.]. **Epithalamion** ad Martinum Toumannum et Annam Ruccheniam. 8°. III 31.
1590. **Bönbok**. Uppl. 3.[1] 8°. III 105.
1592 [1. 10]. Pseudo-**Bernhardus**, Om hushållning m. m. Övers. av Petrus **Johannis** Gothus. 8°. III 137.

[1] För Laur. Albrecht.

1592 [10. 11]. Johannes **Spangenberg**, Om den kristliga riddaren m. m. 8°. III 140.

1592 [31. 12]. Petrus **Johannis** Gothus, Vägen till saligheten. 8°. III 142.

1593 [6. 3]. Hieron. **Savonarola**, Syndarens spegel. Övers. av Petrus **Johannis** Gothus. 8°. III 154.

1593 [25. 12]. Pseudo-**Anselmus**, Dialogus om helgonens kraft m. m. Övers. av Petrus **Johannis** Gothus. 8°. III 157.

1593 [f. 22. 2]. **Epithalamia** nuptiis Bartholdi Volgeri et Annae Brockmollerae 22. 2. 1593. 4°. III 160.

[1595.] **Narratio** om Hercule. Övers. av Israel **Petri** Dalekarlus. 4°. I 377.

1595—97. Nicolaus **Petraeus**, Disputationes physicae. I—XXXIV. 4°. III 241.

1596—97. ——, Disputationes theologicae. I: I—XVIII. 8°. III 244.

1597 [3. 4]. Petrus **Johannis** Gothus, Tröstbok. 12°. III 254.

1597 [29. 6]. Mart. **Luther** m. fl., Sententier. Övers. av Petrus **Johannis** Gothus. 8°. III 256.

1598, 16. 6. Petrus **Johannis** Gothus, Postilla. 4°. III 269.

1598. Israel Olai **Fortelius**, Prognosticon 1599. 16°. III 294.

1599, 15. 2. Nicolaus **Magni** Wiburg., Oratio de optima republica. 4°. III 303.

1599 [e. 18. 10]. Polycarpus **Leiser**, Likpredikan ö. fru Regina Chytraeus. Övers. av Petrus **Johannis** Gothus. 8. III 305.

1599. Caspar **Huberinus**, Om then christeliga riddaren. Övers. av Nicolaus **Balck**. 8°. III 306.

1599. **Psaltaren**. Utg. av Petrus **Johannis** Gothus. 8°. III 309.

Johann Stöckelmann o. Andreas Gutterwitz.

1571. Petrus **Johannis** Gothus, Två andliga visor. 4°. II 401.

1572. Joh. **Avenarius**, Gudeliga böner och tacksägelser. 8°. II 418.

U. tr.

1583. † Theodoricus **Petri (Rwtha)**, Carmen in discessum Johannis Petri. III 11.

SPEYER.

Peter Drach.

1491, 16. 5. **Birgitta**, Opusculum vitae et passionis Christi. 8°. I 108.

STETTIN.

Typis Kelnerianis.

1596 [f. 15. 12]. Johannes **Matthiae**, Disputatio de scopo totius christianismi. 4°. III 233.

1597 [1. 1]. ——, Nyårsönskan t. Christopher Friedrich, lat. 1 bl. 2°. III 259.

STRASSBURG.

Theodocius Rihel.

[e. 1567, 1. 9.] Olaus **Magnus**, Beschreibung der mitnächtigen Völker. Epitome. 8°. II 366.

TÜBINGEN.

Georg Gruppenbach.

1589 [18. 1]. Nicolaus **Ringius**, Theses de cometis. 4°. III 96.

VENEDIG.

Francesco Bindoni.

1561. Olaus **Magnus**, Storia dei costumi dei popoli settentrionali. Uppl. 4. 8°. II 290.

Domenico Nicolini.

För Lucantonio Giuntas arvingar.

1565. Olaus **Magnus**, Historia delle genti settentrionali. Uppl. 7. 2°. II 330.

Giovanni Thomaso.

1539 [ej f. 21. 6]. Olaus **Magnus** Opera breve. 4°. II 73.
1539, juli. ——, Ain kurze Auslegung. 4°. II 75.

U. tr.

1539. Olaus **Magnus**, Carta marina.[1] 9 bl. II 68.

VILNA.

Jacobus Markowicz.

1592. **Threni** in exeqvias Catharinae Radzivilae. 4°. III 147.

Ex officina academica Societatis Jesu.

1589. **Gratulationes** Sigismundo III a studiosis Academiae Vilnensis. 4°. III 97.
[1590.] **W. Rościszewski,** Ad orationem Andreae Volani Johannis Bobola responsio. 4°. III 111.
1591. Sigismund **Ernhoffer**, Enchiridion, sv. 8°. III 122.
1593 [18. 1]. **Threnodiae** in obitum Alberti Radziwili. 4°. III 167.
[1593.] **Gratulationes** Francisco Sucholewski. 4°. III 168.
1594. **Threni** in exequiis Lazari Kmitae. 4°. III 197.
1595 [25. 10]. **Parentalia** in obitum Georgii Chodkievicii. 4°. III 217.
1595. **Laudatio** funebris in exeqvias Joannis Barscii. 4°. III 220.

WARSCHAU?

U. tr.

[1597.] **Brev** t. Arvid Eriksson Stålarm, sv. 2°. III 258.
[1598, 12. 3.] **Sigismund III**, Protest mot hertig Karl, sv. 1 bl. 2°. III 277.

[1] Venundantur in apotheca Thomae de Rubeis.

WIEN.

Stephanus Creuzerus.

1582. Ericus **Falck**, Panegyricus de victoria contra Moschum. 4°. II 517.

WITTENBERG.

Ex officina Cratoniana.

1595 [22. 9]. **Gratulationes** Johanni Petri Ungio. 4°. III 214.
1597. Johannes **Matthiae**, Ἐπίγραμμα ad juventutem in schola Sudercopensi. 1 bl. 2°. III 259.
1597 [f. 27. 9.] Σύγχαρμα Johanni Suenonis Raumanno. 4°. III 268.

Simon Gronenberg.

1587 [29. 9]. Nicolaus **Ringius**, Prognosticon theologicum. 4°. III 62.
1587 [e. 1. 11]. Laurentius **Petri** Nericius, Om kyrkiostadgar. Utg. av Abrah. **Andreae** Angerm. 8°. III 63.
1592 [22. 7]. Johannes **Draconites**, Utläggning av profeten Daniel. Utg. av Abrah. **Andreae** Angerm. 8°. III 134.
1593 [f. 10. 8]. Marcus **Henrici** Hels., Disputatio de rationali hominis anima. 4°. III 164.
1596. Johannes Petri **Ungius**, Ἀποσκίασμα. 4°. III 236.
1599. Εὐφημίαι Jonae Nicolai Kylandro dicatae. 4°. III 310.

Joseph Klug.

[1528.] Berend von **Melen**, Antwort vnd widderlegunge auf Königs Gustaff besagung vnd iniurien. 4°. I 354.

Georgius Mullerus.

1593 [f. 4. 8]. Olaus **Salemontanus**, Disputatio pro libro Christianae Concordiae. 4°. III 163.
1597 [f. 27. 8]. Jonas Nicolai **Kylander**. Disputatio de peccato originali. 4°. III 266.
1598 [f. 25. 2]. ——, Disputatio ex expistola Pauli ad Corinthios priori. 4°. III 287.
1598 [apr.]. ——, Disputatio de coena domini. 4°. III 287.

Clemet Schleich.

1587 [e. 2. 11]. Laurentius **Petri** Nericius, Dialogus om then förwandling som medh messone skedde. Utg. av Abrah. **Andreae** Angerm. 8°. III 65.

Laurentius Schwenck.

1559. Laurentius **Petri** Gothus, Strategema gothici exercitus. 4°. II 262.

Matthaeus Welack.

1579. Olaus **Martini**, Elegia de obitu Christopheri Petri. 4°. II 498.
1580 [8. 9]. Laurentius **Forthelius**, Carmen in honorem Erici Skepperi. 1 bl. 2°. II 510.
1587 [e. 24. 9]. Abrah. **Andreae** Angermannus, Forum adiaphorum. 8°. III 60.

Apud viduam Matth. Welaci.

1593 [f. 15. 12]. Petrus **Hemmingus**, Disputatio de obiecto et signo virtutum. 4°. III 166.

U. tr.

1561 [e. 1. 6]. Erasmus **Nicolai**, Brevis ratio discendi theologiam. 8°. II 293.
[1581.] Jacobus **Erici**, Carmen gratulatorium. 4°. II 510.

U. tr.

1579. † Abrahamus **Andreae** Angerm., Scriptum contra liturgiam. 8°. II 497.
[1588?] Ericus **Sparre** o. Ericus **Brahe**, Oratio ad comitia Varsoviensia 29. 6. 1587. 4°. III 66.

Rättelser och smärre Tillägg

till

Band I—III.

I 6. Av Birgitta, Quindecim orationes har *Stockholm* KB förvärvat ytterligare originalupplagorna av GW 4381, 4382 och 4383.

I 42. Ett Camerinskt avlatsbrev utfärdat »in moo (Hälsingl.) anno domini M.CCCC.LXXX.IIII die vltima mensis nouembris» för »dominus Olauus curatus in moo vpsalensis diocesis cum fratre suo benedicto» finnes i avskrift i Brocmans samlingar M 10: 11 (*Stockholm* KB) »ex orig. membr. impr. olim Psalterio ecclesiæ Söderala agglutinato».

I 44. Ex. också i *Göteborg* SB.

I 110. Ex. också i *Olmütz* Studienbibl. (A. SCHUBERT, *Die Wiegendrucke der k. k. Studienbibliothek zu Olmütz vor 1501* (Olmütz 1901), nr 344).

I 128. Ex. på papper också *Koberg* Silfverschiöld med proveniens: Iste liber reuelationu*m* fancte birgitte eſt elemoſina D*omi*ni Birgeri Arcie*pisco*pi lunden*sis* etc. pro vſu fed*is* lunden*sis* in ſchania jp*s*o die Natiuitat*is* Joannis b*apti*ste. Mddeci*mo*qui*n*to. — Ex. också *Lund* UB, som hopsatts av A. A. v. Stiernman från tio exemplar.

I 141 r. 1: bl. 240; läs $2^{a—b}$.

I 142 r. 13: secrete; läs secreto.

I 186. Ex. också i *Linköping* Stifts- o. landsbibl. o. *Lund* UB.

I 190. I beskrivningen av **Graduale** för svenskt gudstjänstbruk ha fel insmugit sig vid angivandet av de blad, som ännu saknas i det nyrekonstruerade exemplaret. Siffrorna böra lyda: 1—2, 5, 7—10, 27, 37, 41, 46, 48—49, 55—56, 58, 63—64, 66, 73, 78, 82, 89, 92, 95, 101, 104, 115, 117, 121, 126, 136—137, 141, 149, 154, 158—159, 181, 183—184, 188, 208, 213, 215, 221, 223, 225, varjämte bl. 18—19, 23, 33—34, 38, 44—45, 132, 138, 161—162, 165, 177, 186 äro mer eller mindre defekta.

Här bör även tilläggas, att W. LÜDTKE, *Perikopen-Schlüssel für zehn Heiligen-Messen in deutschen Quellen;* i: H. VOLLMER, *Bibel u. deutsche Kultur,* VI (Potsdam 1936), s. 264, not 1 i förbigående om Graduale Svecicum säger, att detta »gåtfulla» graduale är nästan rent *prämonstratensiskt.* En vidare undersökning ur liturgisk synpunkt av denna bok synes därför vara av nöden.

I 287 r. 2 nerifrån: s. 314; läs 317.

II 45. För ex. i Skokloster se C. M. STENBOCK, *En klagelig dag;* i: *Personhist. tidskr.,* årg. XVII: h. 4.

II 50 r. 15. S. 222; läs 202.

II 51 r. 19. S. 42; läs 44.
II 61. Toltz, Ingång. 1538. Ex. också *Oxford* Magdalen College.
II 68. Olavus Petri, Predikan mot eder. 1539. Ex. också *Oxford* Magdalen College.
II 75. Olaus Magnus, Opera breve. 1539. Ex. också i *Roma* Bibl. Naz.
II 80. Olaus Magnus, Ein kurze Auslegung. 1539. Ex. också i *Wien* Nat.-Bibl.
II 108. Gustav I, Mandat. 1541. Ex. också *Qvarnfors* Virgin.
II 128 r. 9 nerifrån. Lägg till: typ 11.
II 134 r. 3 nerifrån. Init. e utgår.
II 141. Breviarium sororum d. Birgittae (Campis 1544) anföres av D. CLEMENT, *Bibliothèque curiense historique et critique*, T. V (1754), s. 235, efter *Bibliotheca Kuysteniana*, P. I (Hagæ-Com. 1717), p. 80 o. *Bibliotheca Vriesiana*, P. I (Hagæ-Com. 1719), p. 108.
II 166 r. 8 nerifrån. Lägg till: typ 2.
II 179. Käsikiria 1549. Ex. också i *Kuopio* Lyceibibl.
II 181. Messu. 1549. Ex. också i *Kuopio* Lyceibibl. I förteckningen på Erik XIV:s bibliotek 1568 $^{27}/_{9}$ (*Skand. Handl.*, del 27, 1845, s. 382) nämnes »En Finsk Messebok».
II 182. Agricola. 1549. Ex. också i *Kuopio* Lyceibibl.
II 187. Dauidin Psaltari. 1551. Ex. också i *Kuopio* Lyceibibl.
II 189. Weisut ia Enustoxet. 1551. Ex. också i *Kuopio* Lyceibibl.
II 190. Ne prophetat Haggai etc. 1552. Ex. också i *Kuopio* Lyceibibl. — De av Agricola ombesörjda finska böckerna, Abc-kiria [1549], Rucuoskiria 1544, Se wsi testamenti 1548, Käsikiria, Messu och Christusen pina 1549, Dauidin Psaltari och Weisut ia Enustoxet 1551 samt Ne prophetat Haggai, Sacharja, Maleachi 1552 ha år 1931 utgivits i faksimile (tre band) i Helsingfors av en kommitté under ledning av prof. E. N. Setälä.
II 203. En liten sångbok. 1553. Uppl. 1. 2°. Ex. också i *Skellefteå* Kyrkoarkivet (bl. 1—4, 6, 27—30 saknas); defekta ex. också i andra kyrkobibliotek ss *Torp*.
II 205 r. 12 D^8; läs B^8.
II 228. Olavus Petri, Vår Herre Jesu Christi pina. 1556. Ex. också i *Prag* NUB.
II 229. Olavus Petri, Tobie comedia. 1556. Ex. också i *Prag* NUB.
II 239. Olavus Petri, Om världens förvandlingar. 1558. Ex. också i *Västerås* Lärov.-bibl.
II 249. Peder Swart, Gensvar. 1558. Ex. också i *Skara* Stifts- o. landsbibl. o. *Stralsund* Stadtbibl.
II 262. Mollerus, Epithalamion Esardo et Catharinae. 1559. Ex. också *Rostock* UB o. *Stockholm* KB.
II 264. Laurentius Petri Gothus, Strategema. 1559. I förteckningen över Erik XIV:s bibliotek (*Skand. Handl.*, del 27, 1845, s. 384) nämnes »Strategema goticj exercitus aduersus Danicum autore laurentio petri goto».
II 265. Laurentius Petri, Emot dryckenskap. 1560. Ex. också *New Haven* Yale UB.
II 269. Olavus Petri, Predikan mot eder. 1560. Ex. också *New Hawen* Yale UB.

II 287. Olavus Petri, Tobie comedia. 1561. Ex. också *Skara* Stifts- o. landsbibl.
II 289. Salomos vishet. 1561. Ex. *Stockholm* KB. Kompletterat 1931 genom köp.
II 403. Petrus Johannis Gothus, Två andliga visor. 1571. Ex. också *Stockholm* KB.
II 427. Erasmus Roterod., De civilitate morum puerilium. 1573. Ex. också *Kuopio* Lyceibibl. Se: *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen,* 1931, s. 198 f.
II 438. Variarum rerum vocabula etc. Rostock 1574. Ex. också i *Växjö* Stiftsbibl. (bl. 1—3, 8, 12—13, 100; 13, 17—28 saknas).
II 441 r. 11 nerifrån. Init. gg, hh; läs ee, ff.
II 442. Paulus Juusten, Se pyhä messu. 1575. Ex. också *Kuopio* Lyceibibl.
II 452 r. 5. Lägg till: rubr. α.
II 461. Liturgia Svecanae Ecclesiae. 1576. Ex. också *Härnösand* Lärov.-bibl. o. *Paris* Bibl. de l'Arsenal.
II 473. Martinus Olai Hels., Bönbok. 1577. Ex. också i *Västerås* Lärov.-bibl. (end. bl. 25 saknas).
II 486. Troon. 1578. Ex. också *Strängnäs* Lärov.-bibl.
II 501. Johan III, Stadga. 1580. Ex. också *Reval* Stadtarchiv.
III 19. Brandmüller, Conciones. 1584. Ex. också i *Moskva* Öff. Lenin-Bibl.
III 35. Evangelia o. epistlar. 1585. Ex. också i *Barva* Kyrkoarkivet.
III 36. Johannes Petri Gevaliensis, Oratio de gratitudine. 1585. Ex. också *Helsingfors* UB o. *Uppsala* UB.
III 49. Johannes Petri Gevaliensis, Oratio de bona valetudine. 1586. Ex. också *Helsingfors* UB.
III 51 r. 10 nerifrån. Lägg till: typ 15.
III 78. Liturgia. 1588. Ex. också i *Göttingen* UB.
III 98. Gratulationes Sigismundo III. 1589. Ex. också *Stockholm* KB.
III 103. Psalm XXXI. [1590.] Ex. också *Stockholm* KB.
III 109. Epicedia. 1590. UB 2 ex. (Cronst. 4: 34 o. 68: 71).
III 112. Ad orationem Andreae Volani. [1590.] UB 4 ex.
III 115 r. 6 nerifrån. 1604; läs 1601. I litteraturöversikten bör tillfogas Bygdén, *Svenskt anonym- o. pseudonymlexikon,* II, sp. 460, där arbetet (Laelius Jungfru Spegel. 1591) förmodas vara en översättning av Conrad Porta, Jungfrauen Spiegel. Eisleben 1580.
III 197. Chesnecopherus, Oratio de matheseos laudibus. 1594. Ex. också *Geissen* UB, *Helsingfors* UB och *Uppsala* UB (2 ex.).
III 198 r. 13. Laurentius Borlangius Suecus, se om denne B. Boëthius i *Svenskt biografiskt lexikon,* Bd V, s. 502—505.
III 222 r. 16. 286 bl. Sign.: A^6—B^8 Z^8; läs 288 bl. Sign.: A^8—Z^8. Bladhänvisningarna i beskrivningen rättas i enlighet härmed. Ex. *Helsingfors* UB saknar bl. 287—288, ej 285—286. Av KB:s 2 ex. är det ena komplett, det andra saknar bl. 4—5. Ex. också *Falun* Lärov.-bibl.
III 223 r. 7 nerifrån. Signet 5; läs 6.
III 253 r. 14. Signet 4; läs 5.
III 260 r. 8. duratio; läs duratione.
III 282 r. 6 nerifrån. Signet 6; läs 7.

AV SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET UTGIVNA SKRIFTER

1: 1—40. Samlaren. Årg. 1—40. 1880—1919. Pris kr. 195: — (1: 1. kr. 3: —, 1: 2. kr. 2: —, 2: 1. kr. 2: —, 2: 2. kr. 1: 50, 3: 1. kr. 2: —, 4: 1. kr. 2: —, 4: 2. kr. 2: 50, 5. kr. 3: —, 6: 1. kr. 2: —, 6: 2. kr. 2: —, 7. kr. 3: 25, 8—9. per st. kr. 4: —, 10. kr. 3: 25, 11. kr. 2: 50, 12. kr. 4: —, 13. kr. 3: 50, 14. kr. 3: —, Extrahäfte kr. 3: —, 15—16. per st. kr. 4: —, 17—18. per st. kr. 5: —, 19—23. per st. kr. 3: 50, 24. kr. 4: —, 25—26. per st. kr. 6: —, 27. kr. 3: 50, 28. kr. 6: —, 29—30. per st. kr. 4: 50, 31. kr. 6: —, 32. kr. 4: —, 33. kr. 6: —, 34. kr. 7: 50, 35—36. per st. kr. 6: 50, 37—38. per st. kr. 7: —, 39. kr. 10: —, 40. kr. 10: —). [Årg. 1: 1—2, 5, 6: 1—2, 17—19, 38 utsålda.]

1: N. F. Samlaren. Ny följd. Årg. 1—19. 1920—38. (1. kr. 7: 50, 2—6 per st. kr. 10: —, 7—8 kr. 8: —, 9 kr. 6: —, 10 kr. 10: —, 11, 12 kr. 8: — per st., 13 kr. 7: —, 14 kr. 8: —, 15: 1 kr. 5: —, 15: 2 kr. 5: —, 16: 1 kr. 5: —, 16: 2 kr. 5: —, 17: 1 kr. 5: —, 17: 2 kr. 5: — 18: 1 kr. 5: —, 18: 2 kr. 5: —, 19: 1 kr. 5: —, 19: 2 kr. 5 —.)

2: 1—2. Dagboksanteckningar af Johan Gabriel Oxenstierna, Åren 1769—1771. Utg. genom G. Stjernström. 1881. Pris kr. 5: —.

3: 1—5. [G. E. Klemming.] Ur en antecknares samlingar. 1881—83. Pris kr. 6: —. [Utsåld.]

4. En svensk ordeskötsel angående bokstäfver, ord och ordesätt af Samuel Columbus. Med inledning, anmärkningar och register utg. af G. Stjernström och A. Noreen. 1881. Pris kr. 2: —. [Utsåld.]

5: 1—2. Skrifter af Karl Gustaf Tessin. Efter författarens på Åkerö befintliga handskrift utg. af G. Frunck. 1882—83. Pris kr. 2: 50.

6: 1—3. G. Benzelstjernas Censorsjournal 1737—1746. Utg. af L. Bygdén och E. Lewenhaupt. 1884—85. Pris kr. 5: —.

7: 1—4. 1500- och 1600-talens visböcker. Första bandet. Utg. af A. Noreen och H. Schück. 1884—94. Pris kr. 15: —. (1: 1—2. Harald Oluffsons visbok. H. 1—2. Per st. kr. 1: 25; 2: 1—3. Bröms Gyllenmärs visbok. H. 1—3. Per st. kr. 2: —; 3. Barbro Banérs visbok. Kr. 1: 50. 4. Pär Brahes visbok. Kr. 5: —.)

7: 5—7. 1500- och 1600-talens visböcker. Andra bandet. Utg. af A. Noreen och J. A. Lundell. 1900—15. Pris kr. 13: —. (5. K. Bibliotekets visbok i 16:o. Kr. 3: —; 6: 1—2. K. Bibliotekets visbok i 8:o. H. 1—2. Per st. kr. 2: —; 7: 1—3. K. Bibliotekets visbok i 4:o. H. 1—3. Per st. kr. 2: —.)

7: 8—13. 1500- och 1600-talens visböcker. Tredje bandet. Utg. af A. Noreen och A. Grape. 1916—25. Kr. 17: —. (8. Drottning Sofias visbok. Kr. 3: —; 9. Stjerneldska handskriftens (E 133) visor. Kr. 1: —; 10: 1—2. Samuel Älfs visbok. H. 1—2. Per st. kr. 3: —; 11. Forsius visbok. Kr. 3: —. 12: 1—2. Petter Rudebecks visuppteckningar. H. 1—2. Per st. kr. 4: —. 13. Supplement. Kr. 2: —.)

8: 1—4. Johannes Messenius, Samlade dramer utg. af H. Schück. H. 1—4. 1886—88. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1: 50. [H. 1 utsålt.]

9: 1—6. Bref rörande Nya Skolans historia 1810—1811. Med anmärkningar utg. af G. Frunck. 1886—91. Pris kr. 5: 75.

10: 1—4. Sveriges bibliografi. Af G. E. Klemming. Första bandet. 1481—1530. Redigerat och utg. af Aksel Andersson. Register af I. C[ollij]n. H. 1—4. 1889—92, 1927. Pris per häfte kr. 2: —. [H. 1—2 utsålda. Jfr 10: 14.]

10: 5—9. Sveriges bibliografi. Av I. Collijn. Andra bandet. H. 1 (1530—39) 2/3 (1539—58), 4/5 (1558—71), 6 (1571—77), 7 (1577—82). 1927—31. Pris h. 1 kr. 4:—, 2/3 kr. 8:— h. 4/5 kr. 8:—, 6 kr. 4:—, 7 kr. 3:—.

10: 10—13. Sveriges bibliografi. Av I. Collijn. Tredje bandet. H. 1 (1583—1590). Pris 5 kr. 1932. H. 2 (1591—94). Pris 4 kr. 1932. H. 3/4 (1595—99). Alfabetiskt register till bd 2—3. Pris 8 kr. 1933. H. 5. Typografiska tabeller 1526—1599. Pris 4 kr. 1933.

10: 14—18. Sveriges bibliografi. Av I. Collijn. Första bandet. H. 1 (1478—1487). 1934. Pris kr. 4:—. H. 2 (1487—1498). 1935. Pris kr. 4:—. H. 3 (1498—1514). 1936. Pris kr. 4:—. H. 4—5. 1937. Pris kr. 6:50. H. 6. 1938. Pris kr. 4:—.

11: 1—7. Skrifter från reformationstiden. I urval utg. af A. Andersson. 1889—98. Pris kr. 11.—. [Utsåld.]

12: 1—3. Bref rörande teatern under Gustaf III. 1788—1792. Utg. af E. Lewenhaupt. 1891—94. Pris kr. 7:—.

13: 1—2. H. Schück, Lars Wivallius, hans lif och dikter. 1893—95. Pris kr. 8:—. [Utsåld.]

14. Bref från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård. Utg. af E. Tegnér. 1894. Pris kr. 2:—. [Utsåld.]

15: 1—2. O. Levertin, Johan Wellander. Literaturhistorisk studie öfver skiftet mellan frihetstiden och den gustavianska åldern. 1896—98. Pris kr. 3:75. [Utsåld.]

16. Holofernes och Judit. Ett drama från reformationstiden. Utg. med en inledning om dess utländska förebilder af O. Sylwan. 1895. Pris kr. 1:50. [Utsåld.]

17: 1—18. L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. Band 1—2. 1898—1915. Pris kr. 32:—. (1. kr. 15:—, 2. kr. 17:—.) [H. 1—3, 14—18 utsålda.]

18: 1—2. Ur Hans Järtas literära brefväxling. 1. Bref till och från C. G. v. Brinkman. Utg. af E. Lewenhaupt. H. 1—2. 1899—1900. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1:50.

19: 1—3. Thomas Thorilds bref. Utg. af L. Weibull. H. 1—3. 1899—1902. Fortsättes. Pris per häfte kr. 1:50.

20. Thorilds bref till C. F. Cramer. Med inledning och anmärkningar utg. af M. Lamm. 1907. Pris kr. 2:50.

21: 1—6. Lejonkulans dramer. Utg. af E. Ljunggren och C. Pollack. H. 1—5. 1908—12. Pris per häfte kr. 1:50. H. 6. 1936. Pris kr. 3:—.

22. O. Wieselgren, Studier öfver Lejonkulans dramer. 1909. Pris kr. 2:25.

23. F. Böök, Studier i Stagnelii ungdomslyrik. 1911. Pris kr. 3:50.

24. S. Ek, Studier i Wivalliusvisornas kronologi. 1921. Pris 4 kr.

25. V. Svanberg, Rydbergs Singoalla. En studie i hans ungdomsdiktning. 1923. Pris 6 kr.

26. Albert Nilsson, Kronologien i Stagnelius' diktning. 1926. Pris 9 kr.

27. O. v. Friesen, A. Grape och H. Andersson, Om Codex Argenteus. 1928. Pris 8 kr.

28. V. Svanberg, Novantiken i Den siste atenaren. 1928. Pris 4 kr.

Utsålda skrifter: Nr 1: 1: 1—2, 5, 6: 1—2, 17—19, 38. Samlaren 1880, 1884—85, 1896—98, 1917. Nr 3. Klemming, En antecknares samlingar.; Nr 4. Columbus, En svensk ordeskötsel.; Nr 8: 1. Messenius, Dramer, h. 1.; Nr 10: 1—2. Klemming, Sveriges bibliografi, h. 1—2.; Nr 11. Skrifter fr. Reformationstiden.; Nr 13. Schück, Wivallius.; Nr 14. Tegnér, Bref t. Wingård ; Nr 15. Levertin, Johan Wellander.; Nr 16. Holofernes o. Judit.; Nr 17: 1—3, 14—18. Bygdén, Anonymlexikon, h. 1—3, 16—20.

Den årliga utgivningen av sällskapets skrifter har haft följande omfattning.

1880/81. 1: 1—2 (uts.), 2: 1, 3: 1 (uts.). **1881/82.** 1: 2: 1—2, 2: 2, 3: 2—3 (uts.), 4 (uts.). **1882/83.** 1: 3: 1, 3: 4—5 (uts.), 5: 1—2. **1883/84.** 1: 4: 1—2, 6: 1. 7: 1: 1. **1884/85.** 1: 5 (uts.), 6: 2—3, 7 1: 2, 7: 2: 1. **1885/86.** 1: 6: 1—2 (uts.), 7: 2: 2, 8: 1 (uts.), 9: 1. **1886.** 1: 7, 8: 2, 9: 2. **1887.** 1: 8, 7: 2: 3, 8: 3. **1888.** 1: 9. 8: 4, 9: 3. **1889.** 1: 10, 7: 3, 10: 1 (uts.), 11: 1—2 (uts.). **1890.** 1: 11, 9: 4, 10: 2 (uts.), 12: 1. **1891.** 1: 12, 9: 5, 10: 3. **1892.** 1: 13, 9: 6, 10: 4, 12: 2. **1893.** 1: 14, 1: extrahäfte, 11: 3—4 (uts.), 13: 1 (uts.). **1894.** 1: 15, 12: 3, 14 (uts.). **1895.** 1: 16, 13: 2 (uts.). **1896.** 1: 17 (uts.), 15: 1 (uts.). **1897.** 1: 18 (uts.), 7: 4, 16 (uts.). **1898.** 1: 19 (uts.), 11: 5—7 (uts.), 15: 2 (uts.), 17: 1 (uts.). **1899.** 1: 20, 17: 2 (uts.), 18: 1, 19: 1. **1900.** 1: 21, 17: 3 (uts.), 18: 2, 19: 2. **1901.** 1: 22, 7: 5, 17: 4. **1902.** 1: 23, 17: 5, 19: 3. **1903.** 1: 24, 7: 6: 1, 17: 6. **1904.** 1: 25, 17: 7. **1905.** 1: 26, 17: 8. **1906.** 1: 27, 7: 6: 2, 17: 9, 20. **1907.** 1: 28, 17: 10, 21: 1. **1908.** 1: 29, 17: 11, 21: 2. **1909.** 1: 30, 17: 12, 22. **1910.** 1: 31, 17: 13, 21: 3. **1911.** 1: 32, 17: 14 (uts.), 21: 4, 23. **1912.** 1: 33, 7: 7: 1, 17: 15 (uts.), 21: 5. **1913.** 1: 34, 7: 7: 2, 17: 16 (uts.). **1914.** 1: 35, 7: 7: 3, 17: 17 (uts.). **1915.** 1: 36, 7: 8, 17: 18 (uts.). **1916.** 1: 37, 7: 9. **1917.** 1: 38 (uts.), 7: 10: 1. **1918.** 1: 39, 7: 10: 2. **1919,** 1: 40, 7: 11. **1920.** 1: N. F. 1, 7: 12: 1, 24. **1921.** 1: N. F. 2, 7: 12: 2. **1922.** 1: N. F. 3, 25. **1923.** 1: N. F. 4. **1924.** 1: N. F. 5. 7: 13. **1925.** 1: N. F. 6. 26. **1926.** 1: N. F. 7, 10: 5. **1927.** 1: N. F. 8. 27. **1928.** 1: N. F. 9, 10: 6, 28. **1929.** 1: N. F. 10, 10: 7. **1930.** 1: N. F. 11, 10: 8. **1931.** 1: N. F. 12, 10: 9—10. **1932.** 1: N. F. 13, 10: 11. **1933.** 1: N. F. 14, 10: 12. **1934.** 1: N. F 15, 10: 13. **1935.** 1: N. F. 16, 10: 14. **1936.** 1: N. F. 17, 10: 15, 21: 6. **1937.** 1: N. F. 18, 10: 16. **1938.** 1: N. F. 19, 10: 17. **1939.** 10: 18.

Samlaren har under de sista fem åren innehållit följande uppsatser.

1934.

Johan Nordström: Lejonet från Norden. Gardar Sahlberg: När skrev Hedvig Charlotta Nordenflycht skaldebrevet till Criton? Hedvig Herrlin: Tegnérs dikt Svanen och Fjelltrasten. Harald Elovson; En förbisedd Geijerrecension. Evald Malmström: Fyra poetiska dokument från Geijers yngre år. E. Noreen: Verser från 1400-talet i Knivsta kyrka. E. Noreen Originaltryck till en skrift av Lucidor. Erik Neuman: Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde. Gunnar Bolin: Nya bidrag till Lucidors biografi. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1932.

1935.

Olle Holmberg: Viktor Rydberg och August Strindberg. Sten Linder: Ernst Ahlgren och Georg Brandes. Otto Sylwan: Till svensk biografis historiografi. Gunnar Bolin: Wennæsius' liv och diktning; Till dateringen av en Lucidorsdikt; Ett bidrag till Samuel Columbus' biografi. B. W.: Ett tal av Geijer. Gunnar Axberger: Den unge Atterbom och världsbilden i Schellings frihetslära; Valter Tyrenius: Viktor Rydbergs dikt Den flygande holländaren. Henry Olsson: Frödingsstudier. Sten Linder: Psykoanalys och litteraturforskning. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1933.

1936.

Jacob Kulling: Den svenska romantikens religiösa utveckling. Sten Linder: Tegnérs Mjältsjukan och Hamlet. Olle Holmberg: Stagneliusnotiser. Fredrik Vetterlund: Viktor Rydberg och G. D. af Wirsén. Stanislaw Sawicki: Poetria och Testa Nucis av Magister Matthias Lincopensis. Nils Afzelius: Anteckningar till fru Lenngrens diktning. Hedvig af Petersens: En nyfunnen text till första sången i Frithiofs saga. Daniel Toijer: Ett Tegnér-fynd. Bror

Olsson: Jämförelse mellan Herodotos och Thukydides av Esaias Tegnér. Hj. Lundgren: Ett brev från Esaias Tegnér. Evald Malmström: En planerad Engelbrektstragedi av Geijer. Peter Tennant: Romeo och Julia i Norrköping 1776. E. Noreen: En gratulationsdikt av Gunno Dahlstierna. E. Noreen: Andreas Th. Eurelius' gravskrift. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1934.

1937.

Stellan Arvidson: Studier i Thorilds diktning. Henry Olsson: Wallins oro och »krisen» i hans liv. Victor Svanberg: Viktor Rydbergs lyriska genombrott. Eskil Källquist: Messenius' Swanhuita och dess plats i sin författares verksamhet. Gunnar Bolin: Ett mordattentat mot Messenius? Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1935.

1938.

Erland Lindbäck: Legenden om bonden Pavo. Elof Ehnmark: Fredrika Bremers första skisser och noveller. Fritz Andersson: Nyromantikernas folk mytologiska diktning. Gunnar Svanfeldt: Anna Maria Lenngrens Pojkarne och Dalins April-Wärk. Eskil Källquist: Bakgrunden till fru Lenngrens Björndansen. Arne Lidén: Kring en roman av Daudet. Henry Olsson: Kronologien i Snoilskys signaturlyrik. Gustaf Lindstén: Studier i Karlfeldts ungdomsdiktning. Alf Kjellén: Källan till Tegnérs dikt Henrik IV. Nils Afzelius: Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1936.

Meddelande.

Anmälan om inträde i **Svenska Litteratursällskapet i Uppsala** sker till sällskapets *skattmästare*, adr. Uppsala.

Avgiften är för *årligt betalande* medlem 10 kr. årligen, för *ständig* medlem 200 kr. en gång för alla. Årsavgiften uttages genom postförskott vid skrifternas utsändande.

Medlem av sällskapet erhåller ett exemplar av alla av sällskapet utgivna skrifter från och med det år, då han inträder i sällskapet. Därförut utgivna skrifter säljas genom *skattmästaren* till *medlemmar* av sällskapet med 25 % rabatt å bokhandelspriset. Hel årgång av skrifter från tiden 1880—1919 säljes för 5 kr., från tiden efter 1919 för 10 kr. och vid försäljning av minst fem årgångar lämnas 25 % även å årgångspriset. Medlem erhåller samtliga i lager kvarvarande skrifter utgivna före 1930 för kr. 100: —. Tillgängliga årgångar av Samlaren (utan bilagor) för åren 1880—1929 säljas till ett särskilt nedsatt pris av kr. 60: —. Vid alla försäljningar uttagas försändningskostnaderna av köparen.

För angelägenheter rörande redaktionen av Samlaren och sällskapets övriga publikationer hänvände man sig till sällskapets *sekreterare*, Uppsala.

Med **Svenska Litteratursällskapet i Finland** har överenskommelse träffats på grund varav medlemmar av vårt sällskap mot erläggande av endast halv avgift kunna bliva medlemmar av det finlandssvenska sällskapet. Avgifterna äro sålunda för medlem av grupp A, som erhåller sällskapets samtliga skrifter utom ett fåtal vetenskapliga specialundersökningar, Fmk 50: — och av grupp B, som endast erhåller sällskapets årsbok »Förhandlingar och Uppsatser», Fmk 12: 50 (i st. för resp. Fmk 100: — och 25: —). Dessutom äga medlemmarna av bägge litteratursällskapen rätt att för halva priset tillösa sig de båda sällskapens äldre skrifter, ifall det återstående lagret sådant medgiver. Anmälan göres till *Svenska litteratursällskapets skattmästare, Uppsala.*

Uppsala i dec. 1938.

Svenska Litteratursällskapets Arbetsutskott.

Uppsala 1938. Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B. 38633

GTU Library
Z2622 .S962
/Sveriges bibliografi intill ar 1600
GREF
3 2400 00094 9929